

BUSBED

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

BİNGÖL UNIVERSITY JOURNAL OF
SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

23

E-ISSN 2618-6322

YIL / Year ▶ 12
SAYI / Issue ▶ 23
BAHAR / Spring ▶ 2022

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİDİR.
International peer-reviewed journal published in Turkish, English and Arabic.

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

**Bingöl University
Journal of Social Sciences Institute**

جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية

Türkçe, İngilizce ve Arapça Yayımlanan Uluslararası Hakemli Dergidir

International peer-reviewed journal published

in Turkish, English and Arabic

Yıl/Year: 12 Sayı/Issue: 23 Bahar/Spring 2022
E- ISSN: 2618-6322

Sahibi / Owner:

**(Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına)
(On Behalf of Bingol University Social Sciences Institute)**

نيابة عن جامعة بينكول معهد العلوم الاجتماعية
Doç. Dr. M. Zahir ERTEKİN

Editörler / Editors / المحررون

Dr. Öğrt. Üyesi Yusuf AYDOĞDU
(Baş Editör / Editor in Chief, yaydogdu@bingol.edu.tr)
Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY,
bbasuguy@bingol.edu.tr
Dr. Öğrt. Üyesi Kadir TUĞ,
ktug@bingol.edu.tr
Dr. Öğrt. Üyesi Mahmut GİDER,
mgider@bingol.edu.tr
Dr. Öğrt. Üyesi Mustafa ÜNLÜ,
munlu@bingol.edu.tr
Arş. Gör. Dr. Mesut ASLAN,
mesutaslan@bingol.edu.tr
Öğr. Gör. Mehmet YAVUZ,
myavuz@bingol.edu.tr
Arş. Gör. Ozan Can AKPINAR,
ocakpinar@bingol.edu.tr
Arş. Gör. Adnan AYDINTÜRK,
aaydinturk@bingol.edu.tr

Yayın Kurulu / Editorial Board / هيئة التحرير

Prof. Dr. Ahmet Gürbüz	Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara
Prof. Dr. Ali Abouzeid	Doç. Dr. Ioana Tudor
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim Al-Tayış	Doç. Dr. Mehmet Zahir Ertekin
Prof. Dr. Hamza Altın	Doç. Dr. Mehmet Emin Bars
Prof. Dr. Hasan Çiftçi	Doç. Dr. Üyesi Beşir Koç
Prof. Dr. Hikmet Tan	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyman Önder
Prof. Dr. Kazuaki Sawai	Dr. Öğr. Üyesi Nevzat Keleş
Prof. Dr. Orhan Başaran	Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Korkut
Prof. Dr. Ousama Ekhtiar	Dr. Öğr. Üyesi Süleyman Taşkın
Prof. Dr. Liubov Pomytkina	Dr. Öğr. Üyesi Vedat Avcı
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanlı	Dr. Hakim Abdurrahman Zübeyr el-Babirî
Prof. Dr. Sait Patır	Dr. Rudramma Siddheshwar Hiremath
Prof. Dr. Claudette May Datuin	Dr. Tahir Aşırov

Redaktörler / Redactors / المدققون

Arş. Gör. Furkan TÜMEN (Türkçe) / Arş. Gör. Adnan AYDINTÜRK (İngilizce)

E-Dergi Teknik Sorumlusu **Technical Administrated of e-Journal** الموظف الفني
Arş. Gör. Ozan Can AKPINAR

Web ve Yazışma Adresi Web and Correspondence Adress العنوان البريدي للمعهد

<http://dergipark.gov.tr/busbed> / <http://busbed.bingol.edu.tr/>

Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 12100-BİNGÖL

Tel.: 0 (426) 215 00 17 **Faks:** 0 (426) 215 00 72 **e-posta:** sbe.bingoldergi@bingol.edu.tr

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ,
Uluslararası hakemli bir dergidir. Bahar ve güz dönemi olmak üzere yılda 2 sayı yayımlanır. Yayım dili, Türkçe, İngilizce ve Arapçadır. Her hakkı saklıdır. Makale son kabul tarihleri: Bahar Dönemi için **Kasım** ayı sonu, Güz Dönemi için **Mayıs** ayı sonudur. **Dergi kapasitesine göre, makale kabul tarihleri daha erkene çekilebilir.** Her sayı için kapasiteyi aşan başvurular sonraki sayılara aktarılır. Makaleler, **Turnitin, iThenticate veya intihal.net** gibi intihal programlarından olumlu rapor alındıktan sonra yayımlanabilir. Dergimizin yayım kurallarına göre hazırlanmamış makaleler kabul edilmez. Yazıların her türlü hukukî ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Makalelere PDF formatında Enstitümüz web ve DergiPark sayfasından ulaşılabilir. Ancak kaynak gösterilmeksizin kullanılamaz

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD / المجلس الاستشاري

Prof. Dr. Ali Abouzeid Abouzeid	Şam Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Ahmed İbrahim al-Tayış	Kahire Üniversitesi, Mısır
Prof. Dr. Cengiz Toraman	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Enver Çakar	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Erkan Oktay	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Flaudette May Datuin	Filipinler Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Olgun	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Himmet Uç	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim Çapak	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Hakkı Eraslan	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kahraman Çatı	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. Kazım Yoldaş	Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Kazuaki Sawai	Kansai Üniversitesi, Osaka, Japonya
Prof. Dr. Mehmet Canatar	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Çelik	Muğla Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet İnbaşı	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Karataş	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. M. Şükrü Mollavelioğlu	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Takkaç	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Törenek	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Muhammet Beşir Aşan	Fırat Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa D. Karacoşkun	Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan Başaran	Bingöl Üniversitesi
Prof. Dr. Pomytkina Liubov	National Aviation University, Kiev, Ukrayna
Prof. Dr. Reha Saydam	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Remzi Altunışık	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Reşad Muradov	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Prof. Dr. Sayın Dalkıran	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr. Tofiq Abdülhasanli	Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi UNEC
Prof. Dr. Turan Öndeş	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Turgut Karabey	Erzincan Üniversitesi
Prof. Dr. Üzeyir Ok	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Yakup Bulut	Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Yaşar BAŞ	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Cihat Yaşaroğlu	İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Hiroyuki Ogasawara	Kyushu Üniversitesi, Fukuoka, Japonya
Doç. Dr. Rahmi Tekin	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Sıtkı Uluerler	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer Kanberoğlu	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Dr. Keivan Harrasi	Tabriz ACECR, İran
Dr. Mohd Nor Hakimin Bin Yusoff	Malezya Üniversitesi
Dr. Mohd Rafi Yaacob	Malezya Üniversitesi
Dr. Mona Sobh	Aynu'ş- Şems Üniversitesi, İskenderiye, Mısır

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE / لجنة المحكمين لهذا العدد

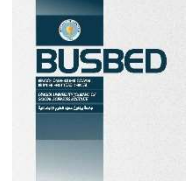
- Prof. Dr. Abdulkaki ÇETİN (Bingöl Üniversitesi)
Prof. Dr. Hamza ALTIN (Bingöl Üniversitesi)
Prof. Dr. Kürşat ÇELİK (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan AKOVA (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Orhan YAZICI (İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. Paki KÜÇÜKER (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Yaşar BAŞ (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulkhakim OFLAZ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdullah USLU (Akdeniz Üniversitesi)
Doç. Dr. Ali Ülvi ÖZBEY (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayça KARTAL (Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayşe ÇELİK YETİM (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Doç. Dr. Canser KARDAŞ (Muş Alparslan Üniversitesi)
Doç. Dr. Celalettin UZUN (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Ercan ŞAHBUDAK (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Erhan ALPASLAN (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Doç. Dr. İbrahim USTA (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. İlhan UÇAR (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ÇETİN (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet YAZICI (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Nebi BUTASIM (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Şener Şükrü YİĞİTLER (Bitlis Eren Üniversitesi)
Doç. Dr. Tahir ZORKUL (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Adem CEREN (Adıyaman Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Adem KILIÇ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayten KAYA KILIÇ (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Betül BÜLBÜL OĞUZ (Manisa Celal Bayar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Bilge ÇAVUŞGİL KÖSE (Çanakkale 18 Mart Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Burcu TURHAN (Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Çilem AYDOĞDU (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emir Feridun ÇALIŞKAN (Muş Alparslan Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Emrah AYHAN (Anadolu Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Feyzi Kaysi (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Halit AKIN (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyman ÖNDER (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Melek Halifeoğlu (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Zahit CAN (Sakarya Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Murat BAYRAM (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nevzat KELEŞ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Onur TOKİZ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ELALTUNTAŞ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Özgür TUTAL (Hakkari Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rafet BEYAZ (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Serhat ARSLAN (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Türker Yakupoğlu (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Vedat AVCI (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Yunus Emre AYNA (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Gör. Ahmet İNNECİ (Pamukkale Üniversitesi)
Dr. Öğr. Gör. Ethem KILIÇ (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Öğr. Gör. Murat GÖRAL (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Recep YÜRÜMEZ (Manas Üniversitesi)
Dr. Arş. Gör. Aydoğan KUTLU (Kastamonu Üniversitesi)
Dr. Arş. Gör. Doğan BARAK (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Arş. Gör. Emrah APAK (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Arş. Gör. Esin ASLANPAY ÖZDEMİR (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Dr. Arş. Gör. Mehmet ÖZTÜRK (Bingöl Üniversitesi)
Dr. Arş. Gör. Yasin BÜYÜKKÖR (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Dr. Arş. Gör. Yunus BAYDAŞ (Siirt Üniversitesi)
Dr. Arş. Gör. Zeliha TÖREN (Bingöl Üniversitesi)
Doç. Dr. İlhan UÇAR (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayça KARTAL (Muş Alparslan Üniversitesi)
Arş. Gör. Dr. Fariz YILDIRIM (Bingöl Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER

Savaş YILMAZ	1
XVI. YÜZYILDA CELÂLİLERE LOJİSTİK SAĞLAYAN SERBEST TIMARLAR	
Ali Khalaf Marzoog ALZAYD	15
HADÂ'IKU'R-RE'ÎS ROMANINDA KARAKTER, MEKÂN VE ZAMAN İNCELEMELERİ	
Behçet KALDIK	39
ÜNİVERSİTEDEKİ Z KUŞAĞI'NIN ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK TUTUMLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	
Harun ŞAHİN	54
MARAŞ SANCAĞI'NDA YABANCI OKULLAR (1862-1908)	
Serhat ARSLAN	73
PLATON'UN “DEVLET” VE “YASALAR” ESERLERİNDE HAKİKAT (ΑΛΗΘΕΙΑ) KAVRAMI VE BU KAVRAMIN EREK KÜLTÜRDEKİ YANSIMALARI	
Yaşar Üstün KAPLAN	82
A DESCRIPTIVE STUDY ON FOREIGN LANGUAGE ENJOYMENT OF LEARNERS IN FOREIGN LANGUAGE CLASSROOMS	
Ayşegül CAN	95
OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MİLLİ İKTİSAT İDEOLOJİSİ VE MİTHAT ŞAKİR ALTAN	
Canan KATILMIŞ, Mehmet Emin GÜVEN	107
TALİBAN'IN TOPLUMSAL GERÇEKLİĞİNİN KURUCU ZEMİNİ: “BİZ” VE “ÖTEKİ” OLUŞUMU	
Arzu TOKER	121
KENT KİMLİĞİ İNŞASINDA FESTİVALLERİN ROLÜ	
Maciej LASKOWSKI	141
THE CONDUCT OF POLISH SERVANTS IN CONTACT WITH ALCOHOL ACROSS THE CENTURIES IN APPLIED LITERATURE	

Sıtkı ULUERLER	149
FRANSA İLE RUSYA ARASINDA İMZALANAN TİLSİT ANTLAŞMASI'NIN (1807) OSMANLI DEVLETİ'NİN DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ	
Müslüm POLAT, Enes YILDIZ	167
ÇALIŞMA SERMAYESİ YÖNETİMİNİN İŞLETME KÂRLILIĞI VE FAALİYET ETKİNLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	
Mehmet Emin BARS	185
TÜRK DESTAN KAHRAMANLARININ BABALIK VAZİFELERİ: OĞUZ KAĞAN VE DEDE KORKUT ÖRNEKLERİ	
Osman ÖZER, Mahmut POLAT	200
AVESTA VE PEHLEVİCE ESERLERDE TUR VE HUN/XYON ADI ÜZERİNE BİR İNCELEME	
Yeter USLU, Eda YILMAZ ALARÇİN, Emre YILMAZ, Erman GEDİKLİ	207
TÜRK SAĞLIK SİSTEMİNİN MARKALAŞMASINA STRATEJİK BİR BAKIŞ	
Kemal KIRANŞAN	226
ERGANİ İLÇESİNİN (DİYARBAKIR) JEOPARK POTANSİYELİ	
Nurullah ULUTAŞ	249
BİR SALGIN ROMANI OLARAK “KOLERA GÜNLERİNDE AŞK”	
Kübra ÇAĞLIYAN ŞAKAR	258
A. SOLJENİTSİN'İN “MATRİYONA 'NİN EVİ” ADLI ESERİNDE RUS KÖYLÜ KADINININ SURETİ VE BATIL İNANÇLARI	

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 09.07.2021
Kabul Tarihi : 14.03.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.968966>

XVI. YÜZYILDA CELÂLİLERE LOJİSTİK SAĞLAYAN SERBEST TİMARLAR

Savaş YILMAZ¹

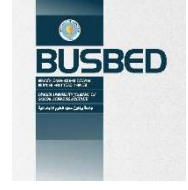
ÖZ

Osmanlı'da XVI. yüzyılın ikinci yarısında; "Celali İsyanları" özellikle köylerde yoğunluk kazanmıştı. Kanunî'nin son döneminde ortaya çıkan eşkıya, keşif hareketini II. Selim döneminde hızlandırmış, III. Murat döneminde Kanun-ı kadimin bozulmasıyla, yoğunluklarını artırmıştı. III. Mehmet döneminde ise kanunsuzlukları ile yağmalarını buhrana dönüştürmüşlerdi. Bu sorunun ortadan kaldırılıp güvenliğin sağlanabilmesi için askerî, idari, adli tedbirler alınmıştı. Kolluğun takip ettiği eşkıya, sıkıştığında serbest tımarlara sığınarak her defasında kurtulabilmişti. Böylece tımar sahipleri, onların güçlenmesine imkân vermişlerdi. Ayrıca paralı askerlerin de eşkıyalığa girişmeleri askerî strateji ve taktikleri bilmeleri isyan ateşini körüklemişti. Kolluğun eşkıya ile baş etmesinde "savaş sanatında" mahir olanlar ile işsizler (suhteler) güruhunun, eşkıyanın insan kaynağını oluşturması, zorluklara neden olmuştu. Celâliler hakkında pek çok çalışmalar yapılmış olsa da "serbest tımarların" eşkıyalık olaylarının gelişip alevlenmesindeki yerine dair müstakil çalışmanın olmayışı bu konunun araştırılmasını gerektirmiştir. Divân-ı hümayûnda serbest tımarlara sığınan eşkıya hakkındaki kararlar araştırıldığı için bu çalışmada ana kaynak olarak mühimme defterleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divân-ı Hümayûn, Serbest Tımarlar, Sipahi, Köylü, Eşkıya

¹ Dr., MEB., syilmaz3840@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6979-6495.

Article Type : Research Article
Date Received : 09.07.2021
Date Accepted : 14.03.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.968966>

FREE TIMARS PROVIDING LOGISTICS TO JELALIS IN THE SIXTEENTH CENTURY

Savaş YILMAZ¹

ABSTRACT

In the Ottoman, in the second half of the sixteenth century; The "Jelali Revolts" had gained intensity especially in villages. Bandit gangs, who emerged towards the later period of Suleiman the Magnificent, expedited the exploratory missions during the reign of Selim II, and their intensity increased as the Ottoman law code deteriorated during the period of Murat III, they increased their intensity with the deterioration of the supreme legal system, and in the period of Mehmet III, they turned their looting and plunder into depression with their lawlessness. The bandits, followed by the law enforcement, were able to escape each time by taking shelter in free timars when they got stuck; thus, the timar owners allowed them to become stronger. In addition, the fact that the mercenaries were bandits and knew military strategy and tactics fueled the fire of rebellion. In coping with bandits; The fact that the people skilled in the "art of war" and the unemployed (suhte) formed the human resource of bandits caused difficulties. Although there have been many studies on the Jelalis, the lack of an independent study on the place of "free timars" in the development and exacerbation of banditry has necessitated the investigation of this subject. Since the decisions about the bandits taking shelter in free timars in the imperial court were investigated, mühimme records were used as the main source.

Keywords: Imperial Court, Free Timars, Sipahi, Peasant, Bandit

¹ Dr., MNE., syilmaz3840@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6979-6495.

GİRİŞ

Osmanlılar, merkezî yapı çerçevesinde taşra yapılanmasını belirli bir hiyerarşi ve disiplin içerisinde oluşturmuşlardır. İdari yapının işleyişinde en alt yönetim biriminden merkezî yönetime kadar disiplin ve koordinasyona dikkat etmişlerdir. Böyle bir idari yapının oluşumunda aşağıdaki anlayış etkili idi:

“Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasi kültürünü patrimonial-bürokratik devlet yapısına oturtan, aynı zamanda da İslâmî ve Yakındoğu’ya özgü fikirler taşıyan, Daire-i Adliye kavramının oluşturduğu düşünülmektedir. Genel anlayış adaletin mutlak otoriteyi dengeleyen esas unsur olmasıdır. Daire-i Adliye, sekiz temel ilkeye dayanmaktaydı: Bir devletin şeriatı uygulayabilmesi için bir hükümdara sahip olması gerekir, bir hükümdar askersiz hükmedemez; serveti olmadan da asker toplayamaz; serveti ona sağlayan reâyâsıdır; reâyâyı hükümdara kul eden adalettir; adalet dünyanın kurtuluşunu sağlayacaktır; dünyanın dayanağı devlettir, devleti düzenleyen de şeriatıdır” (Barkey, 2011, s. 28).

Bu anlayışı benimseyen Osmanlılar, kurumsal yapılanmalarını adalet, liyakat ve sadakat üzerine kurarak (Lewis, 2006, s. 15) idari yapılanmalarını; *“...beylerbeyliği, sancakbeyliği, kaza ve karye şeklinde...”* oluşturmuşlardır (Uzunçarşılı, 2011a, s. 503). Bu mülkî yapının oluşumunda toprak (tımâr) sistemi belirleyici olup idari teşkilatlanma ile toprak sistemi arasında doğrudan bir illiyet/bağ kurulmuştu. Osmanlılarda arazinin kullanımı; toprağı tasarruf edenlerin statüsü ile toprağın niteliğine göre belirlenmişti. Bu anlayışa göre arazi şu şekilde sınıflandırılmıştı: *“Arâzi-i Memlûke, toprağın tasarrufu tamamen sahibine aittir. 2. Arâzi-i Mevkûfe: Burada elde edilen gelirler, hayır kurumlarına verilir. 3. Arâzi-i Emirîyye (Mîrî Arazî): Tasarruf hakkı devlete ait olan arazilerdir. 4. Arâzi-i Metrûke: Kullanılmayan yani terk edilmiş topraklardan oluşmaktaydı. 5. Arâzi-i Mevat: Verimli olmayan arazilerdir”* (Halaçoğlu, 1998, s. 91).

Osmanlı toprak düzeninin oluşumunda; devlete görevlilerinin masraflarının karşılanması yanı sıra hayır kurumlarına gelir sağlanarak sosyal hizmetlerin yerine getirilmesi gibi özelliklere bakılmıştı. Devlet genelinde arazinin niteliği ile arazinin tasarrufu tek tip arazi oluşumuna izin vermemişti. Toprağın geliri ile tasarruf edenlerin statüleri arasındaki illiyet ön planda tutulmuş, toprakta elde edilen gelirin düzenli ve sürekli olmasına dikkat edilmişti (Kazıcı, 2011, s. 432). Böyle bir anlayışın pratiğe dönmesi için tımâr sistemi uygulanmıştı. Osmanlılar, tımâr sistemi ile taşradaki idari yapılanmayı sağladıkları gibi toprağın tasarruf şeklini de belirlemişlerdir. Tımâr sistemi, mirî arazinin gelirlerinin tamamının ya da belirli kısmının, belirli şahıslara hizmetlerine mukabil verilmesinden oluşmaktaydı. Toprağın belirli bir şahsa verilmesinde ise; devlete yapılan hizmet referans alınmış ancak arazi bir mülk olarak verilmemişti. Arazinin kullanımı, devlet kapısındaki hizmet süresi ile sınırlı idi (Cin, 2016, s. 74). Merkezî yönetim, tımâr sistemi ile askerî ve idari memurlara görev ve sorumluluklarına binaen gelirler sağlardı (İnalçık, 2000, s. 185). Tımâr sistemi ile toprak politikasının esasları belirlenmiş ve daha dinamik bir devlet sistemi kurulmuştu (Genç, 1990, s. 19). Osmanlı idari yapısı ile toprak sistemi arasındaki bağ tımâr sistemi ile sağlanmıştı. Tımâr sistemi kendi içinde sınıflandırılmıştı. Ancak biz burada konumuz gereği mali tımarlara değineceğiz. Mali tımarlarda kendi içinde iki kısma ayrılmıştı. Bunlardan birincisi, serbest tımarlar ikincisi ise serbest olmayan tımarlardı. Has, zeamet gibi dirlikler subaşı, çeribaşı gibi üst düzey bürokratlara belirli süre ile verilmesine serbest tımâr denilirdi. İkinci ise tımâr sahibinin bād-ı hevâ gibi vergileri alamadığı dirliklere serbest olmayan tımarlar denilirdi. Serbest tımâr sahipleri bād-ı hevâ vergileri olan gerdek, tapu, kışlak, otlak gibi vergileri tahsil ederlerdi (Cin, 2016, s. 88).

Osmanlı mülkî yapısı içerisinde en küçük idari birim olan karyelerin/köylerin tımâr sistemi bakımından statüsüne bakıldığında serbest tımarlar (has, zeamet, vakıf, dizdar tımarı) ile serbest olmayan tımarlar olarak belirlendiği görülmektedir. Serbest tımâr olan köylerin güvenliğinde genelde voyvodalar sorumluydu. Buralara sancakbeyi ile subaşılar dahi giremezlerdi. Ancak serbest tımarların güvenliğinden sorumlu olan zabıtlar, salb u siyaset (idam) cezasının yerine getirilmesinde sadece sancakbeyinin emrine uyarlardı (Arslan, 2001, s. 47). İdam gibi ağır cezaların infazında, sancakbeylerine yetki verilerek serbest karyelerdeki zabıtların, keyfî davranışları önlenmek istenilmişti. Serbest tımâr kolluğuna geniş yetkilerin verilmesi zaman içerisinde kanunların uygulanmasında bazı sorunları beraberinde getirmişti.

Tımâr sistemi ile köylünün ekonomik yapısı gözetilmişti. Ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısında köylünün, mali yapısı bozulmaya başlamıştı. Köylüler yaşadıkları mali krizi aşabilmek için tefecilere borçlanmışlardı. Aşırı faizle borçlanılması, üretimin sekteye uğraması ile sosyal dokuda da bozulmayı beraberinde getirmişti. Katar kadısı, divana mektup gönderip eşkıya ile iş birliği yapan kaza halkından bazılarının köylülere aşırı faizle borç verdiklerini, borcunu ödeyemeyenlerin ellerindeki tımarları ise eşkıyanın yardımıyla aldıklarını arz etmişti (BOA. MD 69, 215/119-2). Kaza kadısı, taşradaki köylünün sosyo-ekonomik durumu hakkında bilgi vererek yaşanan sorunlara çözüm bulunmasını istemişti. Köylüler, ekonomik durumlarını düzeltmek için tefecilerin yanı sıra köylerindeki memurlara da faizle borçlanmışlardı. Kırçova kazasına gönderilen hükümde İshak Bey Mescidin

imamı Halil'in, köylülere aşırı faizle borç verdiği, borçlarını ödeyemeyen köylülerin; tarla ve bağlarını aldığı için göçtükleri belirtilerek kadının bu durumu araştırması emredilmişti (BOA. MD 24, 72/24).

XVI. yüzyılın ikinci yarısında cari faiz oranı %10-15 iken köylüler, borç bulabilmek için tefecilere daha yüksek oranlarla borçlanmışlardı. Tefeciler, köylülerin borçlarını ödeyememeleri nedeniyle geçim kapısı olan tarlaları ile bahçelerini almışlardı. Borçları nedeniyle tarım alanları ile bahçelerini kaybeden köylüler, ücretle eskiden sahibi oldukları yerlerde çalışır hale gelmişlerdi. Bazen de borç karşılığında tefecilere bıraktıkları tarım alanlarında, tarımın yerine hayvancılığın yapılması nedeniyle iş dahi bulmalarında zorluklara yol açmıştı. İşsiz kalan köylüler başıboş levend durumuna düşmüşler geçinebilmek için Celâliler ile iş birliği yapmaya başlamışlardı (Cezar, 1965, s. 63-65).

Savaş dönemlerinin paralı askerleri sarıca, levend ve sekbanlar, savaşın sona ermesi ile topraksız kalan köylüler gibi eşkıyalık olaylarına karışarak (Faroqhi, 2016, s. 23), askerî tecrübeleri ile ön plana çıkmaktaydılar. (Akdağ, 2013, s. 162). Celâlilerin, insan kaynakları arasında yer alan suhteler ile herhangi bir nedenle bu suç örgütüne katılmış sıradan reâyâdan, bunların, farklı bir yapıları vardı. Savaş dönemlerinin aranan paralı askerleri ateşli silahları kullanmaları, muharebe taktik ve usullerini bilmeleri, stratejik davranabilme kabiliyetlerinin yanı sıra disiplinli oluşlarıyla, Celâlilerin en önemli insan kaynağını oluşturmuşlardı. Celâlilerin bir başka insan kaynağı ise medrese talebeleri (suhteler) idi. Medreselerden mezun olan suhteler iş bulamayıp geçinemedikleri için eşkıyalık olaylarına karışmışlardı (Faroqhi, 2016, s. 145).

Kanunî'nin son yıllarında ortaya çıkan, II. Selim döneminde yoğunluğunu artıran, III. Murat döneminde kır yerleşkelerini kaosa çeviren eşkıya, III. Mehmet döneminde Orta Anadolu'da daha etkili olmuştu. Kolluk, bunlarla mücadelede oldukça zorluklar yaşamıştı (Yılmaz, 2018, s. 62-63). Kır yerleşkelerinde güvenliğin sağlanmasında yaşanan zafiyetler (savaşlar nedeniyle yeterince askerin olmayışı) (White, 2013, s. 137) işsiz ve güçsüzlerin geçinememelerini bahane etmeleri ile tımarlarına el konulanların da (Cezar, 1965, s. 98) bunlarla ittifakları, bu isyanın kontrol edilmesinde karşılaşılan güçlükler arasındaydı. Böylece uzun yıllar devletin enerjisi heba edilmiş, kır yerleşkeleri yağmalanmış, başta köylüler olmak üzere halk çeşitli zulümlere uğramıştı.

1. Tımar Sistemi

Osmanlı yönetim yapısı ile toprağın kullanımı arasında bir bağın olduğu bu bağın daha kuruluş yıllarında Osman Bey: "*Kime bir tımar verirsem elinden sebepsiz yere almasınlar. O ölünce oğluna versinler. O çocuk dahi olsa versinler. O, savaşa yarayacak hale gelinceye kadar sefer vaktinde hizmetkârları sefere girsin. Her kim bu kanunu tutarsa Allah razı olsun.*" diyerek belirtmişti (Aşıkpaşaoğlu, 2011, s. 30). Osman Bey, toprak sisteminin özünü oluşturan, tımar sistemini ilk uygulayan idareci (Bey) idi (Öztürk, 2012, s. 66). Bu konu hakkında Ziya Karamursal, Osmanlılarda ilk tımarın, Orhan Bey döneminde Candarlı Kara Halil tarafından uygulandığından bahsetmiş (Karamursal, 1989, s. 198) olsa da tımar sistemini ilk uygulayan Osman Bey'in olduğu anlaşılmaktadır: "*...bir tımar verem anı bi-lâ-sebeb kimse almasun. Ol öldüğü vakt oğluna virsünler. Eğer kiçirek kalursa hizmetkârları anın yerine sefere varsunlar, tâ oğlan sefere varınca. Her kim bu âdeti boza Allâhu tebâreke ve te'âlâ idenden ve itdürenden râzı olmasun*" (Matrakçı Nasuh, 2019, s. 127). Osman Bey, bu şekilde toprak sistemini oluşturarak hazinenin önemli gelirlerinden biri olan tarım alanlarını denetleyip daimî bir gelir sağlamıştı. Mülki yapının; üretim üzerine kurulması, toplumsal yaşamın düzenlenip aynı zamanda refahın sağlanmasına da hizmet etmişti. Osmanlı mülki yapılanması bu şekilde adil yönetim üzerine kurularak üretim merkezli bir sisteme dayandırılmıştı.

Tımarların tevcihinde tımarlı sipahinin ölmesi halinde oğlu/oğulları tımar almaya hak kazanırdı. Tımar almaya hak kazananlara verilecek tımarın büyüklüğü ise babalarının hayatta iken tasarruf ettikleri dirliğin büyüklüğüne göre belirlenirdi. Tımar sahibi bazen de tasarrufundaki tımarlardan feragat edip oğluna/oğullarına tımarın belirli bir kısmı ile tamamının verilmesini yönetime arz edebilirdi. Tımar almak isteyenlerin sayısının zamanla artması tımarların verilmesinde bazı sorunları da beraberinde getirmişti. Tımar almak isteyenler ilk dönemler komutanlarca seçilirlerdi. Komutanlar, bunlar hakkındaki raporları divana gönderirdi. Padişahında uygun görmesi halinde beylerbeyine bir emr-i şerif gönderilerek tımar verilmesi emredilirdi. Tımar almaya hak kazanan aday, elindeki emr-i şerifle gezerek, kendisine uygun boş tımar bulurdu (İnalçık, 2000, s. 158).

Tımar sisteminin ilk uygulamaları yukarıda da belirttiğimiz gibi Osman Bey ile başlamış, Orhan Bey bu sistemi devam ettirmiş, sınır boylarındaki komutanlara fethettikleri yerleri tımar olarak vermişti (Cin, 2016, s. 84). I. Murat, Rumeli'de fetihlerin artmasıyla ilk defa burada tımar sistemini uygulayarak sistemin işlerliğine yeni bir boyut getirip zeamet uygulamasını başlatmıştı. Tımar sistemi has, zeamet ve tımar olarak belirlenerek kendi içerisinde derecelendirilmişti (Gökbilgin, 1972, s. 28).

Selçukluların toprak sistemi (iktâ), üzerine kurulan tımar sistemi zamanın ruhuna ve ihtiyaçlara göre mahirâne bir şekilde yeniden yapılandırılarak ordunun esasını oluşturan tımarlı askerler meydana getirilmişti. Padişahlar, zeamet ile sancak beylerine toprak tevcihinde bulunmuşlardı (Turan, 2011, s. 247). Fatih Sultan Mehmet ise bu toprak sistemini sosyo-ekonomik düzen ile idari yapının mihenk taşı olarak belirlemişti (Kılıçbay, 2010: s. 274). Osmanlılar; bu sistem ile merkezîyetçi bir devlet düzeninin yanı sıra sosyo-ekonomik yapılarını üretim üzerine kurmuşlardı. Köylülerin tarım alanlarını ekip biçmesi ile köylerinden ayrılmamaları için sıkı tedbirler alınmıştı (Faroqhi, 2010, s. 123). Fatih Sultan Mehmet, köyünü terk edenlerin, cizye vergisinin yarısını tımar sahiplerinden diğer yarısını da köylülerden alınmasını emretmişti (İnalçık, 2011, s. 58). Fatih, tımar sisteminin bozulmaması için sıkı tedbirler almış, mülkî yapının adeta taşıyıcı kolları olan “köylü-toprak” ikilisini sistemin aslı unsuru haline getirmişti.

Merkezî yönetim, tımar sisteminin işlerliğine önem vererek halkın gıda ihtiyaçlarının karşılanmasına da gayret etmişti (Tabakoğlu, 1987: s. 128) Üretimin asıl amacı halkın ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik idi (Kılıç, 2002: s. 723). Osmanlılar tarım politikası zamanın ruhuna ve ihtiyaçlara göre üretime dayalı bir tarım politikasını oluşturmuşlardı. Bu politikanın sürdürülmesinde zaman zaman vergi muafiyetlerinin sağlanması önemli bir teşvik mahiyetindeydi. Mali yönde rahatlayan köylüler, üretimin sürdürülmesini sağlamışlardı. Bu sistem sayesinde devasa bir Osmanlı Ordusu savaşa her an hazır tutulmuş ve ekonominin gelişmesinde de katalizör etkisi yapmıştı (Öztürk, 2012, s. 73).

Devlet, tımar sisteminin işlerliği ile işlevselliğine oldukça önem vermişti. Tımarların dağıtılmasından tımarlı sipahiler ile köylülerin görev ve sorumluluklarına kadar kurallar manzumesi, sistemin işlerliği ile kendi içerisinde nasıl disiplinize olduğunu göstermektedir. Tımarların dağıtılmasında köy, mezraa ile çiftlik sınırlarına bakılmaktaydı. Devletin, belirli yükümlülükleri yerine getirmeleri karşılığında tımar verdiği kişiler, toprağın sahibi değillerdi. Sadece sorumlu oldukları yerlerde tarım alanlarının kullanımından, vergilerin toplanmasına, boz kalan yerlerde ekimin sağlanmasına, otlakların, yabani meyve ağaçları ile suların vs. denetlenmesine dair görevleri bulunmaktaydı. Ayrıca sorumluluk yerlerinde güvenliği sağlayarak suçluları yakalayıp adalete teslim etmeleri de vardı. Merkezî yönetim, bunların görevlerini tanımlayıp kadı gibi ceza verme yetkisine sahip olmadıklarını da belirtmişti (İnalçık, 2000, s. 157). Bu devlet politikasının kır yerleşkelerinde uygulanmasında tımarlı sipahiler önemli rol oynamışlardı. Geniş yetkilerle donatılan sipahilerin sorumlulukları kanunla belirlenmiş, toprakla bağ olan köylüler üzerinde baskı ve zulüm yapmamalarına dair kanunî tedbirler de alınmıştı (Barkan, 2010, s. 332). Osmanlı idari, sosyo-ekonomik yapısının gelişip gelişmesinde önemli bir yere sahip olan bu sistemin uygulanmasındaki ihtilaflar, kanun gücüyle çözüme kavuşturulmuştu.

Tarihî süreç içerisinde tımar sisteminin sosyo-ekonomik yapının sürdürülmesindeki önemi daha da belirginleşmişti. Yavuz Sultan Selim döneminde bu sistem mükemmel bir şekilde uygulanmıştı. Bunda İdris-i Bitlisi'nin, Yavuz'a köylünün önemine dair:

“Sultan için ra'iyet nihayetsiz ve koruma derdi olmayan bir hazinedir. Bu zahmetsiz ma'deni ve nihayetsiz hazineyi devam ettirmek, sultanın birinci vazifesidir. Bu vazifenin ifası da, ancak, re'ayaya yüklenecek mali vergilerin onların kudreti nispetinde olması ve şer'i kanunlar ile hulefay-ı raşidinin sünnetinden şaşılmasından mümkünür. Re'ayaya aşırı mali mükellefiyetler yüklemek, biladın umranına münafı olduğu gibi ahalinin de maiyet cihetinde perişaniyetine sebebidir. ... Padişah da ra'iyetine karşı perhizli olmalıdır. Zaten ra'iyetin mali za'fiyete düşmesi, sultanın za'fına; sultanın za'fi ordu ve erkan-ı devletin za'fına, bunların za'fi ise devletin za'fına ve düşmanların kuvvetine yol açar ... Sultan, kendine bağlı amir ve hekimlerin, re'ayaya zulmetmelerini de önlemelidir” (Aktan vd., 20002, s. 2) tavsiyeleri etkili olmuştu.

Kanunî Sultan Süleyman döneminde ise tımar sistemi klasik şeklini almasına (Cin, 2016, s. 85) rağmen sistemin bozulması ilk defa bu dönemde gerçekleşmişti (Kılıçbay, 2010, s. 42). Bu dönemde tımar ve zeametlerin tevcihinde genellikle eyalet yöneticileri sorumlu tutulduklarından dolayı bazı yolsuzlukları neden olmuştu (Lybyer, 2011, s. 112). Tımarların tevcihindeki düzensizlik devam etmiş, İran seferinde yararlılıkları görülen köylülere de tımar verilmişti. Ancak bu uygulama köy yerlerinde üretimin düşeceği endişesinin taşınmasından dolayı son verilmişti (Barkey, 2011, s. 49). Vezir Rüstem Paşanın, ilk defa uyguladığı iltizam usulü sonun başlangıcı olmuş, tımar sisteminin bozulmasına giden yolu iyice aralamıştı. Üretici kesim olan köylülerden, mültezimler daha fazla gelir elde ederek zulüm yapmışlardı. II. Selim döneminin tecrübeli devlet adamı Sokullu Mehmet Paşa, tımar sistemindeki sorunları çözüme kavuşturmak için gayret etmişse (Cin, 2016, s. 88) de Kanunî'nin son dönemlerinde bozulmaya başlayan sistemdeki bozulmayı tam anlamıyla önleyememişti. III. Murat döneminde tımarın hak edenlere verilmeyişi, beylerbeylerin tımarların verilmesinde keyfi davranışları, Vezir-i azam Özdemiş Oğlu Osman Paşa'nın, kanunların tam aksine bidatlarda bulunup, saray erkânının hizmetleri vardır diyerek, tımar ve zeametler vermesi tımar sistemini bozmuştu (Uzunçarşılı, 2011b, s. 282). Osman Paşa'nın,

ecnebilere 1584 yılında 300 akçeye tumar vermesi, sistemdeki bozulmayı daha da derinleştirmişti. III. Mehmet döneminde ise tumarların tevcihinde kanunlara göre hareket edilmemişti (Cin, 2016: s. 89).

2. Celâli İsyanlarının Doğuşu

Suhte/softa ve levend eşkıyası hakkında “Celâli” lafzının kullanılması ile bunların şekavetlerini artırmalarına dair mühimme defterlerinde hükümler bulunmaktadır. Suhteler, eşkıyalıklarına meşruiyet kazandırmak için kendilerine “Celâli” yakıştırmalarında bulunmuşlardı. Bu isim özellikle suhte ve levend eşkıyasının halk arasında kötü anılmaya başlanmasıyla yaygınlık kazanmıştı (White, 2013, s. 229-230). Suhte ve levendlerden oluşan eşkıya, Manavgad, Alâ’iyye, Duşenbe ile Teke Karahısâr’da isyan etmişlerdi. Alâ’iyye Sancağı ile Manavgad Kazasında, üç erkek çocuğa tecavüz ettikten sonra bu çocukları fidye karşılığında ailelerine vermişlerdi. Kanunsuzluktan ve ahlaksızlıktan geri durmayan suhteler, sayıları binleri bulan levendler ile iş birliği yaparak güçlenip pazar yerini basmışlardı. Manavgad Kazasının, Uğraşır Köyünü yağmalayarak cinayet işlemişlerdi. Celâli olduklarını da bağırarak, köyü terk etmişlerdi (Serin vd., 1996, s. 412). Suhte ve levend eşkıyası, kendilerini, “Celâli” olarak belirterek tarihi süreçte isyan ve zulümleriyle korku salmışlardı.

Celâlilerin ülke genelinde belirmelerinde: Kanûnî’nin iki oğlu (Bayezid ile Selim) arasındaki taht mücadelesi, kır yerleşkelerinde devlet otoritesinde boşluğa neden olmuştu. Kanunî’nin ölümünün ardından tahta çıkan oğlu II. Selim döneminde Rum ili ile Anadolu Eyaletlerinde de eşkıya, kanunsuzluklarına devam etmişti. III. Murat döneminde sosyo-ekonomik buhranlar nedeniyle eşkıya faaliyetlerini daha da artırmıştı. Mali sıkıntıların bir yansıması olan eşkıyalık olaylarının buhrana dönüşmesinde Kanûn-ı kadîmin bozulması yani kamu disiplinin bozulması devlet memurlarının görevlerini suiistimallerinin büyük bir payı vardı. III. Mehmet döneminde ise bu buhran (Yılmaz, 2019, s. 110) kır yerleşkelerinde güvenliğin sağlanamamasının bir sonucu olarak buraların viraneye dönmesine, devletin enerjisinin heba edilmesinde etkili olmuştu. Bu dönemde belki güvenlik kadar önemli bir başka sorun bulunmaktaydı. Bu da kır yerleşkelerinde aşırı nüfus artışıydı. Nüfus artışı, ekili dikili tarım alanlarında iş gücünün aşırı artması ile bu iş gücünün kullanacağı yeterince toprağın olmayışı (Öz, 1999, s. 51) işsizliği doğurmuştu. İşsizliğin artması sosyal düzende de bazı sorunları da beraberinde getirmişti. İşte XVI. yüzyılın ikinci yarısında patlak veren eşkıyalık olayları, bir nevî Osmanlı Devlet düzeni ile toplum yapısının bozulmasının yansımasıydı. Ancak isyanların patlak vermesini sadece dâhilî sebeplere bağlamak olayların sığ tarafından bakılmasından başka bir şeye yaramayacaktır. Celâli isyanlarının doğuşunda hem haricî hem de dâhilî gelişmelerin payının olduğu tarihi bir hakikattir. Yukarıda dâhilî gelişmelere dair bilgi verilmiş olup şimdi ise haricî gelişmelere kısaca değinilecektir.

Gelişen ve değişen dünya düzenine Osmanlı Devleti’nin, ayak uyduramamasının bir sonucu olarak eşkıyalık olayları, bu yüzyılda, Osmanlıların karşı karşıya kaldıkları içerideki olumsuzlukların yansımasıydı. Coğrafi keşifler ile Amerika’dan bol miktarda gümüş, Avrupa’ya getirilmişti. Avrupa’ya götürülen bol miktardaki gümüş, Osmanlı Devleti’ne girmeye başlayarak iktisadî hayatı olumsuz etkilemişti. Gümüş bolluğunun yaşanması Akdeniz kuşağındaki ülkelerin, mali yapılarını sarsmış enflasyonu yükseltmişti. Osmanlı Devleti’nin, Doğu’da Safavîler, Batı’da Habsburglarla savaşları, hazine üzerinde ağır bir yük oluşturmuş, bu da enflasyonu hızla artırarak (İnalçık, 2015, s. 191) yeni işsizleri ortaya çıkarmıştı. Geçim sıkıntısı içerisinde gündelik yaşamını sürdürmeye çalışanlar, yağma ve talanı gelir kapısı olarak görüp büyük bir buhranın yaşanmasında rol oynamışlardı. Bu bağlamda Osmanlı sosyo-ekonomik yapısının tahlil edilmemesi eşkıyanın, insan kaynaklarını nerelerden sağladığının anlaşılması bakımından zorluklar oluşturacaktır.

Osmanlı şehirlerinde ticaret erbabı ile geçimini buralarda sağlayanlar yaşarlar iken, kır yerleşkelerinde ise geniş arazilere sahip çiftlik sahipleri ile geçimini topraktan sağlayan köylüler yaşarlardı. Toprakla doğrudan bağı olan köylülerin en büyük sorunlarının başında vergilerini zamanında ödeyememeleri oluşturmaktaydı. İklim şartlarına bağlı yapılan tarım, mevsimin kurak geçmesinin bir sonucu olarak hâsılda düşüslere neden olmaktaydı. Bir de değerli madenlere ulaşmada (altın ve gümüş) yaşanan zorluklar, köylünün vergisini ödemesini daha da zorlaştırmaktaydı. Köylülerin ekonomik zorluklarından faydalanarak arazisini elinde almaya çalışanlar da bu süreçte kendilerini göstermişlerdi. Yukarıdan da değinildiği gibi tefecilerin; kırsal kesimde nakit darlığı yaşayan köylülere, faizle borç verip zamanı gelince borcunu ödeyemeyenlere baskı kurup arazilerini ellerinde almaları ile devlet memurlarının suiistimleri köylülere, bunaltmıştı. Anadolu topraklarında baş gösteren eşkıyalık olaylarında bu gibi olumsuzlukların yadsınmaz etkisi olmuştu (Akdağ, 1946, s. 28-29) XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti’nde, enflasyonla beraber işsizliğin artması eşkıyanın, şerik/ortak bulmalarında sıkıntı yaşamamalarını sağlamıştı. Halkın can, mal ve namusuna tasallut eden eşkıya, işsizliğin bir sonucu olarak belirmişti (Öz, 2010, s. 48). Bu gaile (sorun), sosyal problemlerin yaşanmasına da yol açmıştı.

Suhteler ile paralı askerlerin, hangi saiklerle eşkıyalık olaylarında yer aldıkları sorulduğunda: Suhtelerin, eşkıyalık olaylarına katılmalarında, ulemanın ayrıcalıklarından yararlanmak isteyen köylü çocuklarının medreselere akın

etmeleri (İnalçık, 2000: s. 58) ile buralara kapasitelerinin üstünde suhtelerin alınmasına bağlı olarak mezun olanların iş aş bulamamaları gösterilmektedir (Koç, 2013, s. 152) Ayrıca medreselerin ıslahında yaşanan gecikmeler ciddi sorunları beraberinde getirmişti. Mezun olan suhte sayısının aşırı artması, onların istihdamında yaşanan adaletsizlikler (Cezar, 1965, s. 199-209.), ilmiye sınıfına ait kanunların işlerliğinin kadük hale getirilmesi (Kazıcı, 2011. s. 363), suhtelerin, gruplar halinde hareket edip eşkıyalık olaylarının merkezinde yer almalarına yol açmıştı (Yılmaz, 2019, s. 64).

Osmanlı Devleti'nin, 1593 ile 1606 yılları arasında Doğu'da İran, Batı'da Avusturya ile savaşması hazinenin masraflarını artırmıştı. Batı'da Avusturya ile savaşlarda ateşli silahların kullanılması yeniçeri sayısını (1527'de 7886, 1610'da 37.627) orantısız ölçüde artırdığı gibi ateşli silah kullanabilecek sekbanların asker olarak istihdamlarını gerektirmişti. Sekbanlar, paralı asker olup savaşın sona ermesiyle dağıtılmaktaydılar. Bunların barış zamanında gelirlerinin olmayışı, onları, başka arayışlara sürükleyerek Anadolu kırsalında, gruplar halinde gezip eşkıyalık yapmalarında etkili olmuştu. Paralı askerlerin yanı sıra tımarlarını çeşitli nedenler ile kaybeden ya da tımarlarda elde ettikleriyle geçinemeyen tımarlı sipahiler de eşkıyalık olayları içerisinde yer almışlardı (İnalçık, 2000, s. 58).

Bir dönem devleti oldukça meşgul eden, kır yerleşkelerinde huzur ikliminin bozulması ile çeşitli acıların yaşanmasına neden olan eşkıyanın geneli köylü çocuklarından oluşmaktaydı. Öyle ise neden köylü çocukları doğup büyüdükleri yerleri yağmalamışlardı sorusunun cevabı: “1516'da hemen her köylü bir çift sahibiydi. 1580'de ise köylülerin sadece dörtte biri çift sahibiyken, topraksız köylülerden oluşan tam bir ...” (White, 2013, s. 97) sınıfın oluşması olarak verilebilir. Yeterince ekili dikili arazisi olmayan geçim sıkıntısı çeken köylü çocukları, eşkıyalık olaylarına sürüklenmişlerdi. Suhtelerin isyanında mezun olduktan sonra iş bulamamaları, paralı askerlerin ise isyanında daimî gelirlerinin olmayışı ile askerî sınıfta yer alamamaları söylenebilir (Faroqhi, 2016, s. 145). Ancak Zafer Karademir, suhtelerin eşkıyalık olaylarında yer almalarını, yağmacılıklarına bağlamaktadır (Karademir, 2017, s. 111). Bu yaklaşım tarzı, XVI. yüzyılın ikinci yarısında, kır yerleşkelerinde ortaya çıkan aşırı nüfusu yeterince besleyecek toprakların olmayışı ile enflasyona bağlı işsizliğin gözardı edilmesi demektir. Yağma ve talan eşkıyalık olaylarının nedenlerinden ziyade sonuçları arasında değerlendirilebilir.

3. Celâli İsyancıları Bağlamında Serbest Tımarların Stratejik Konumu

Tımar sisteminin içerisinde yer alan serbest tımarların statüsünün bilinmesi konunun iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Mali bakımdan tımar siteminin tevcihi, serbest tımarlar ile serbest olmayan tımarlar şeklinde iki sınıfa ayrıldığından bahsedilmişti. Zeamet sahiplerine verilen topraklar, ayrıcalıklı bir yapıya sahipti. Bu ayrıcalıklı statü sancakbeylerinin teftişlerinde de muafiyet sağlardı (İnalçık, 2000, s. 157). Sancakbeylerinin, serbest tımarlarda teftiş yapamamasında merkezî bürokrasisindeki üst düzey bürokratlara, buraların dirlik olarak verilmesi gösterilebilir (Doğru, 1997, s. 115).

Osmanlı toprak sistemi has, zeamet ve tımar olmak üzere üç farklı vergi sistemine göre oluşturulmuştu. Has, geliri 100.000 akçeden fazla olup padişahlara, vezirlere, beylerbeyi, mir-i liva vs. verilir. Has sahipleri her beş bin akçelik gelirine tam donanımlı bir süvari besler ve seferlere katılırlardı. Zeamet ise 20.000 ile 100.000 akçe geliri olan dirliklere denilirdi. Zeamet sahipleri de her beş bin akçe gelirleri için süvari beslerlerdi. Merkezî bürokrasi ile taşra idaresindekilere, büyük suçları olmamaları halinde kayd u hayat şartıyla buralar verilir (Mustafa Nuri Paşa, 1992: s. 133). Vergi bölgeleri de kendi içlerinde sınıflandırılarak serbest tımarlar ile serbest olmayan tımarlar olarak belirlenirdi. Serbest tımar toprakları, merkezî bürokrasidekilerin padişah ile vezir-i azam, vezir, tuğracı, defterdar, çavuş gibi yöneticilerin, haslarının haricinde taşra idaresinin üst düzey görevlileri beylerbeyi, sancakbeyleri ile kolluk görevlileri subaşılilar ile kale komutanları gibi sivil ve askerî memurlara verilir. Has, zeamet, tımar ile vakıf köylerine idari ve mali yönden bazı ayrıcalıklar sağlanırdı. Buralarda niyâbet ve bâd-ı hevâ vergileri sadece dirlik sahiplerine aitti (Taneri, 2019, s. 73). Buraların gelirlerini zaimler, muhassıllar aracılığıyla toplarlardı (Cin, 2016, s. 88). Güvenliğin sağlanmasında ise dirlik sahipleri sorumlu oldukları için taşranın en büyük idarecisi beylerbeyi ile sancakbeyleri, serbest tımarların iç işlerine müdahale edemezlerdi. Bu yönüyle eyalet yönetimi içerisinde ayrıcalıklı bir yapıya sahip olan serbest tımarlar, müstakil hükümete benzemekte idi (Akdağ, 1946, s. 24). Bu ayrıcalıklı yapı, serbest tımarlardaki, idareci ile kolluğun rahat hareket etmesini sağlamıştı.

Has ve zeamet sahiplerinin sorumluluğunda olan dirliklerin, bazı ayrıcalıklara sahip olmaları suiistimalleri de beraberinde getirmişti. Kolluğun, serbest tımarlara sığınan eşkıyayı teslim etmemesi sadece serbest tımar kolluğunun karar vereceği bir husus değildi. Bürokratların herhangi bir müsadere sonunda sahip oldukları mal ve mülklerini kaybetme korkusu ile para kazanma hırsları, lojistik sağlamalarında etkili olmuştu. III. Mehmet, Haçova Seferi öncesinde dirlik sahiplerinin yoklamasını yaptırmış ve yoklamada olmayanlar hakkında “firari” kararı aldırarak idam edilmelerine, mal ve mülklerinin müsadere edilmesine karar vermişti. (Grisswold, 2002, s. 15).

Ayrıca Rüstem Paşa; vezirlere, emirlere verilen zeametler ile vakıf arazilerini iltizama vermişti (Mustafa Nuri Paşa, 1992, s. 136). Serbest tımar sahiplerinin herhangi bir saik ile mal ve mülklerine el konulduğu gibi devlet kapısındaki görevlerine de son verilmekte idi. Bu durumla karşılaşmadan önce bazı üst düzey bürokratlar görevlerini suiistimal ederek eşkiya ile iş birliği yapmışlardı.

Bir ara sayıları binleri bulan eşkiya mal, mülk edinmede oldukça açgözlü davranmıştı. Halkın malı ve canına kastedenler eşkiyalıklarını uzun süre (yıllar) sürdürebilmişlerdi? Ya da bunların, taşrada her defa sıkıştıklarında koluğun elinde kurtulmak için serbest tımarlara sığınmaları ile korunmaları nasıl açıklanabilir? Sadece serbest tımar koluğunun, bunlara yardım ve yataklık yapmasıyla mı eşkiya, koluğun elinde kurtulabilmişti? Benzeri şekilde sorulara, Osmanlı belgelerinin sessizliği dikkat çekmektedir. Yalnız eşkiyanın, serbest tımarlara sığınıp kurtulmasında, mühimme defterlerine yansıyan şikâyetlerde, serbest tımar koluğun adının geçmesi, suçlunun tanımlanmasından başka bir şey değildir. Mühimme defterlerinin içeriğinde, eşkiyayı himaye eden, serbest tımar sahiplerinin ellerindeki tımarların alınacağına dair hükümler bulunmaktadır. Ancak serbest tımarların alınıp alınmadığına dair nasıl bir işlem yapıp/yapılmadığı hakkında kesin bilgiye rastlanılamamıştır. Bu durum hükümlerin işlerliğinin olmadığı kanısını uyandırmaktadır.

4. Merkezî Yönetimin Eşkiyayı Devlet Düzeni İçerisinde Tutma Gayreti

Merkezî yönetim, eşkiyalık olaylarının özellikle kır yerleşkelerinde meydana getirdiği tahribatın farkındaydı. Eşkiyanın şekavetine bir an önce son verilmesi için taşra yöneticileri ile askeri erkân ikaz edilmişti. Bozulan kamu düzeninin sağlanarak ekilip biçilemeyen toprakların yeniden üretime hazırlanması amaçlanıp kıtlığa bağlı pahalılığa son verilmek istenmişti (Karademir, 2017, s. 112-113). Daha da önemlisi merkezî yönetimin, üretime yönelik çalışmaları işsizliğin artmasına da mâni olacaktı. Bu bağlamda eşkiyalık olaylarının ortaya çıkmasında en etkili sebeplerden biri olan ekonomik sorunlara son verilerek yeniden huzur ve sükûnet sağlanacaktı.

Kanunî Sultan Süleyman, medreselerin ıslahı ile suhtelerin/talebelerin iyi bir eğitim ve öğretimde geçmeleri için ilmiye kanunnâmesini yayınlamıştı (Beyazıt, 2014, s. 36). XVI. yüzyılın başlarında yayınlanan kanunnamede: *"...medreseye devam edenlerin mürettep medrese tahsili yapmadan bir yolunu bularak iltimas ile medreseden mezun olup ... bir medrese talebesinin müderrisinden almış olduğu vesikayı bir yukarı dersin müderrisine göstermedikten sonra derse kabul edilmemesi ..."* belirtilmişti (Uzunçarşılı, 1998, s. 13).

Medreselerin bozulma emareleri devletin en üst makamınca tespit edilerek gerekli kanunî tedbirler alınmış sadece pratikte bunun medrese hocalarınca uygulanması gerekmişti. Ancak medreselerin yapısal sorunlarının yanı sıra suhtelerin haksızlıklara uğramaları da bürokrasinin insan kaynağını sağlayan medrese kurumunda da sorunların olduğunu göstermekteydi. Merkezî yönetimin, medreselerin işleyişi hakkında rahatsızlıkların başgösterdiği dönemde kanunnâme yayınlanması; ileri de sorun teşkil edebilecek suhte ayaklanmalarının önünün alınarak eğitim ve öğretimde niteliğin artırılmasına yönelik gayretleri olarak değerlendirilebilir. Ancak suhtelerin maruz kaldıkları adaletsizler had safhaya ulaşmıştı. Öyle ki 1537 yılında Kanunî dönemi ulemalarından Ebussuud Efendinin hazırladığı Mülazemet Kanunu ile adaletsizliklerin ortadan kaldırılması amaçlanmış ise de buna uyulmayarak atamaların yapılması, suhtelerin tepkisini çekmişti (Çelik, 2019, s. 210). Çıkarılan kanunların pratikte karşılığının olmaması, liyakatin yerine iltimasın alması, suhteler arasında genel bir rahatsızlığa yol açmıştı. Bu nedenle işsiz güçsüz olan suhteler, kır yerleşkelerini geçim kapısı olarak görmüşlerdi. Merkezî yönetim ise suhtelerin, eşkiyalıklarına son vermek için bazı tedbirler almıştı. Bu tedbirler arasında kefil sistemi oldukça dikkat çekici idi. Kefil sistemi ile suhtelerin, taşkınlıkları önlenip eğitim sistemi içerisinde tutulmaları sağlanarak hareketleri kontrol edilebilecekti. Bu sistem ile suhteler, kendilerine kefiller bulmak zorunda kalmışlar, kefillerde ise mahkemeye giderek kefaletlerini onaylatmışlardı. Kefil, suhtenin herhangi bir kanunsuzluğundan sorumlu tutulduğu için suç işlemesi halinde onu bulup mahkemeye götürmekle sorumluydu (Çelik, 2019, s. 210). Bu alınan idari ve adli tedbirin yanı sıra birden fazla suhtenin, silahlı görülmesi halinde hapsedilmeleri bunlara karşı sancakbeyi (Akdağ, 2013, s. 163-164), kadı (BOA. MD 23, 384/181), sipahi (BOA. MD 24, 807/297) ile il-erlerinin ortak hareket etmeleri alınan önlemler arasındaydı.

Eşkiyalık olayları içerisinde sayı itibarıyla fazla olan suhteler, değişik strateji ve yöntemler kullanılarak topluma kazandırılmaya çalışılmıştı. Devlet, suhtelere karşı taşradaki idari ve askeri yetkilerle mücehhez olan beylerbeyi, sancakbeyleri gibi yöneticilere emirler göndererek bunlara aman verilmemesini, yakalanan suhtelerin adil yargılanmalarının ardından, suçları kesinleşirse deniz aşırı yerlere sürgüne gönderilmelerine karar vermişti. Ayrıca güvenliğin sağlanabilmesi için kır yerleşkelerinde köylülerin ateşli silahlarla donatılması emredilmişti. Merkezî yönetim, başkentteki suhtelerden bazılarını da yanına çekerek eşkiya suhtelerle iş birliği yaptırıp şekavetlerine son verilmemesini amaçlamıştı. Bunun için eşkiyalık olaylarının yoğunluk kazandığı yerlere yandaş suhteler gönderilmişti.

Askerî ve adli tedbirlerin yanı sıra Kanunî ile III. Murat döneminde yayımlanan adaletnâmeler ile suhtelerin gönülleri kazanılmaya çalışılmıştı. Kanunî'nin 1565 yılındaki adaletnâmesinde, suhtelerin, taşradaki yöneticiler ile hizmetindekilerin yanlış tutum ve davranışları nedeniyle haksızlığa uğradıklarına değinilmişti. Taşra yöneticilerine ise bu haksızlıkları gıdermeleri emredilmişti. III. Murat ise 1579 yılındaki adaletnâmesinde, işi daha da ileri götürerek üst düzey idareciler, komutanlar ile kadıları hırsızlık ve sahtekârlıkla suçlamıştı. Böyle davranmasında suhtelerin ileri gelenleriyle bir bağ kurup bunlar, sistem içerisine çekilerek bu soruna son vermek istemişti (Barkey, 2011, s. 162-163-164). III. Murat, taşradaki suhtelere yapılan haksızlıklarda kendisinin sorumlu olmadığını, taşra idarecileri ile askerî erkânın suiistimallerinin olduğunu söyleyerek bunlarla, müzakere yollarını aramıştı. Aynı zamanda eşkıya ile askerî mücadeleleri yoğun bir şekilde devam ettirmişti.

Devletin, eşkıya suhtelere karşı askerî ve idari tedbirler ile verdiği mücadeleler bu isyan ateşini söndürmede yetersiz kalmıştı. Kır yerleşkelerinde yoğunluk kazanarak halkın can, mal ve namusuna tasallut eden eşkıyaya karşı kanlı mücadeleler verilmiş ancak bu isyan bastırılmamıştı. Bu saikle suhtelerle anlaşmanın yolları aranmıştı. III. Murat bir yandan askerî güç kullanırken diğer yandan da müzakere ile sulh yolunu gözardı etmemişti. Bunun için başkente suhte temsilcilerini davet ettirerek sorunun çözüme kavuşturulmasına çalışmıştı. Devlet temsilcileri ile on iki suhte temsilcileri arasında bir komisyon kurulmuştu (Yılmaz, 2018a, s. 68). Müzakereler sonunda:

“Tâife-i mezbûrenin kendi hallerinde olup kimseye zarar ve ziyanları yok iken bazı eşkıya bu vecihle sûhte nâmına gezüp fesat ve şenaat etmekle cümlesine sirayet edüp bu bahane ile nice talebe katlolunup ve sûhte taifesini tutanlara dirlik vaad olmuştur, deyü cürmü olmayıp kendi hallerinde olanları sancakbeyleri, subaşılari ve gayrıları tutup başlarını kesüp ve geru eşkıya ele girmeyüp mâbeynde mazlumlar telef olup ve akvam ve akrabalarına yataksuz deyü ehl-i örf yapuşup bu sebepten kendi halinde olan sûhte taifesi dahi terk-i vatan edüp tahsilden kalup ve Müslümanlar ihtiyaten evlâdını mektebe vermezler olup bu hal de inkıraz-ı ilme sebep olmuştur. Eğer eyu olanları kemakân şugullarında olup, cürmü olanlarının dahi şimdiye değin vâki olan cerayimleri affolunursa ve her birimiz nasb olup, dânişmend olduğumuzda câme-bahâlârı için biner akçe verilüp ve nevbet-i nekahetle mülâzim olursak her birimiz hemşehrilerimizi gereği gibi zapt edüp birimizin hemşehrisi fesat ederse on bir hemşehri ittifak edüp Bilâd-ı Selâse’de vâki olan imaretlere komayup ehl-i fesadı bulup ele vermeğe sây ederiz”(Akdağ, 2013, s. 246), kararlar alınarak adaletnâmeden önce işlenen suçların affedildiği, başarılı suhtelere 1000'er akçe verileceği ile memur olarak görevlendirilebilecekleri de duyurulmuştu. Böylece suhtelerin, eşkıyalıklarına son verilerek güvenliğin sağlanması amaçlanmıştı.

Müzakerelerin yanı sıra eşkıyanın faaliyet alanlarının başında gelen kır yerleşkelerinde güvenliğin sağlanabilmesi için “il erleri” teşkilatı kurulmuş, etkinlik alanları yarı askerî statüdeki il-erleriyle kontrol edilmeye çalışılmıştı. Savaş zamanlarında kır yerleşkelerinde askerlerin savaşa katılması nedeniyle il-erleriyle eşkıyanın şekaveti önlenmeye çalışılmıştı (Orhonlu, 1990, s. 23). Taşrada kolluk güçlerinin yanında il-erleri teşkilatının kurulmasıyla eşkıya ile mücadelede merkezî yönetimin elini güçlendirmiş, kır yerleşkelerindeki halkın, devlete güven ve bağlılığı artırılmak istenmişti. Alacahısar Beyi ile sancak genelinde bulunan kaza kadılarına gönderilen hükümde eşkıya ile mücadelede il-erleri ile sipahilerin birlikte hareket etmeleri emredilmişti (BOA. MD 23, 86/42). Anadolu Beylerbeyine gönderilen hükümde ise Elmalı ve Kaş taraflarında çok sayıda suhte eşkıyasının hareket ederek zulüm yaptıkları, bunların cemiyetinin dağıtılarak haklarından gelinmesi, ele geçirilenler için de şer’î şerife göre davranılmasına karar verilmişti (BOA. MD 23, 259/128).

Kır yerleşkelerinde güvenliğin sağlanabilmesi için tımarlı sipahiler de görevlendirilmişti. Ancak tımarlı sipahiler, eşkıyalık olaylarını önlemede kendilerinde istenilen gayreti gösteremedikleri için merkezî yönetim yeni bir arayışa girmişti. Kapıkulu askerlerinin sayısının artırılmasıyla bu şekavetin önünün alınacağı düşünülmüştü. Levend ve suhtelerin zulmünün kontrol altına alınmasında süvari birliklerinin hareketli ve dinamik olmaları bir çare olarak görülmüştü. Ancak eşkıyalıkla mücadelede aktif rol alan süvari birlikleri (kapıkulları) de aynı tımarlı sipahiler gibi görev yerlerinde, ganimet bulmuşçasına davranarak, keselerini doldurmayı düşündükleri için eşkıya ile mücadelede istenilen sonuç elde edilememişti.

Merkezî yönetim sadece askerî strateji ve taktiklerle eşkıya ile mücadele etmemiş değişik taktik ve stratejiler ile bu yangını söndürmeyi amaçlamıştı. Bu doğrultuda suhtelere uygulanan kefalet sistemi, levendlere de uygulanarak onların davranışları da kontrol edilmek istenilmişti. Kefili olmayanlar yakalanıp hapsedilerek ağır cezalara çaptırılmışlardı. Taşrada huzur ve güven ortamının yeniden tesis edilmesi için üst dereceli komutanlar, eşkıyalık olaylarının yoğunluk kazandığı yerlere gönderilmişti (BOA. MD. 48, 12/32).

Eşkıyalık olaylarının yaygınlaşmasında paralı askerler oldukça etkili olmaktadır. Savaşın bitmesiyle; bunların, askerliklerine son verildiği için işsiz kalmaktaydılar. Muharebe taktik ve stratejilerini iyi bilen paralı askerler, suhtelere nazaran eşkıyalık bölgelerinde ateşli silahlara sahip olup (BOA. MD 71, 354/178) kullanmakta da mahirdiler. İşsiz kaldıkları sürede geçinmek için yağma ve talanı kendilerine iş edinmişlerdi. Bunların, yeniden

topluma kazandırılması hususunda merkezî yönetimin hangi tedbirler aldığı hakkında Osmanlı belgelerinin sessizliği dikkat çekmektedir.

4. 1. Celâliilere Yardım ve Yataklık Edenler Hakkında

Osmanlı Devleti'nin özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısında sosyo-ekonomik yapısının bozulması bazı karışıkları da beraberinde getirmişti. Güvenliğin sağlanmasında bazı sorunların yaşandığı kır yerleşkelerinde, bir dönem korku ve zulümleriyle adlarını duyuran Celâliiler varlıklarıyla huzursuzluğun kaynağını oluşturmuşlardı. Bu dönemde mali buhranların yaşanıp paranın değerini kaybetmesi (Pamuk, 2017, s.128), devlet çarkının rüşvetle dönüp memuriyetlerin satılması (Karamursal, 1989: s. 8), liyakatin yerini rüşvet ve adam kayırmacılığının alması (BOA. MD 48, 477/171), adaletin şirazesinin kayıp (Yılmaz, 2019, s. 399), kadıların rüşvetle karar vermeleri (Ortaylı, 2016, s. 30), yakalanan eşkiyanın rüşvetle salıverilmesi (BOA. MD 25, 2738/297) gibi devleti ve toplumu derinden yaralayan bidatların hâkim olması, eşkiyalık olaylarının çıkmasında, yardım ve yataklık yapılmasında, bu menfur olayın kontrol edilememesinde etkili olmuştu.

Serbest tımarlarda, eşkiyaya yardım ve yataklık yapılmaması hakkında hükümlerin son bölümlerinde: “...ehl-i fesad himayet olunmaktan ziyade hazer idüb...” ile “...ehl-i fesada asla himâyet olunmıyub...” (BOA. MD 73, 1046/474) ifadelerinin bulunması, yardım ve yataklık suçunu işleyenlerin te'dip ve tazir edilecekleri anlaşılmaktadır. Ayrıca serbest tımar sahiplerinin, eşkiyayı teslim etmemeleri halinde isim ve rüsumlarının yazılıp başkente gönderilerek tımarlarının alınacağı belirtilmekteydi (BOA. MD 23, 263/129). Taşra idarecilerine gönderilen hükümlerin genelinde serbest tımar sahiplerinin eşkiyaya yardım ve yataklık edilerek lojistik sağlanmaları durumunda, tımarlarına el konulacağına dair pek çok hüküm bulunmaktadır. Verilecek cezanın mali boyutu dikkat çekmekle beraber serbest tımar sahiplerinin dirliklerini kaybetmesi, devlet kapısındaki ilişkilerinin kesilmesi demektir. Bu durum ise cezanın iki yönlü olduğunu göstermektedir. Bunlardan birincisi mali iken ikincisinin ise idari cezadır. Hükümlerin genelinde bu şekilde bahsedilmesine rağmen bu cezanın tatbik edilmesine yönelik ciddi bir kararlılığın olmadığı belgelerin içeriğinde de görülmektedir.

Ankara Beyi ile sancak kadılarına gönderilen hükümde kolluğun takibinden kaçarak serbest tımarlara sığınan eşkiyanın, zabıtlar tarafından kolluğa teslim edilmemeleri üzerine serbest tımar zabıtların isimlerinin yazılarak arz edilmesi emredilmişti. Ayrıca serbest karyelerde işlenen suçların kadı kararıyla kesinleşmesi halinde suçlunun infazının yapılarak hükmün yerine getirilmesi, bedel-i siyaset diye akçe alınarak eşkiyanın salıverilmemesi de belirtilmişti (BOA. MD 29, 62/27). Hükümde iki ayrı hususiyet üzerinde durulmaktadır: Birincisi, eşkiyaya yardım ve yataklık yapılmaması ile ikincisi, serbest tımarlarda işlenen suçlara müsamaha gösterilmeyerek adaletin tecelli etmesidir. Serbest tımarlara, kolluğun takibinden kaçarak sığınan eşkiya olduğu gibi buradaki reâyâda eşkiyalık olaylarında yer almıştı. Serbest tımar reâyâsının eşkiya olması halinde bunların, yargılanıp suçlarının kesinleşmesi durumunda cezalandırılmalarında serbest tımar sahipleri ile kolluk sorumlu tutulmuştu. Ancak serbest tımar eşkiyasına, iltimas gösterilmemesine yönelik: “...Bedel-i siyaset diye bir akçe ve bir habbesin aldırmayasın...” (BOA. MD 73, 996/451) şeklinde kesin bir hüküm de bulunmaktadır. Böylece eşkiyalık olaylarında yer alanların hiçbir şekilde affedilmemesi yönünde merkezî yönetim, iradesini ortaya koymuştu.

Devlet, kamu düzenini yeniden sağlamak için pek çok tedbir almıştı. Eşkiyaya katılımı önlemek için bunların insan kaynakları arasında genç ve dinamik suhteleri sistemle entegre etmek için ciddi uğraşlar vermişti. Ancak eşkiyanın genelinin işsiz güçsüz olması, eşkiyalıkta yer alanların sayısının gün be gün artması, zorluk çekmeden yağma ve talana bağlı kazanç elde etmeleri, cinayet işlemede pervasızca davranmaları, bunlarla başedilmesini zorlaştıran hususlar arasındaydı. Ohri Sancağının, Konbas Köyünde; eşkiyanın, iki yüz kişiyi öldürüp acımasızlığını göstermesi (BOA. MD 23, 154/77), bu yangını daha da alevlendirmişti. Bunlardan daha da önemlisi kolluk tarafından derdest edilecekleri zaman sığınacakları serbest tımarların bulunması, eşkiyanın şekavetini artırmıştı. Devletin, eşkiya ile mücadelesinde zorlukların yaşanması sorunun girift olmasından kaynaklanmıştı.

Devlet, huzur ve güvenliğin sağlanmasına için eşkiyaya ölüm (BOA. MD 69, 424/219), hapis (BOA. MD 70, S.613), sürgün (BOA. MD 73, 349/109) ve küreğe konulma (BOA. MD 74, 173/54) gibi ağır cezalar vermişti. Ayrıca eşkiyalık olaylarına karışmamış masumlarında korunup kollanmasına yönelik taşra idarecilerine hükümler göndermişti. Halkın korunmasına yönelik “hıfz ve hirâset edilmeleri”, “zulüm ve taaddiden” beri tutulmaları ile “rencide ve remide edilmemeleri” gibi emirler bulunmaktaydı (Arslan ve Demirci, 2012, s. 132). Bir taraftan eşkiyaya sürgün cezasından idama kadar ağır cezalar (Daşcıoğlu, 2017, s. 88) verilirken diğer taraftan da masum halkın bu sorundan zarar görmemesi için gayret edilmişti.

Niş Kadısı, divana gönderdiği arzda kazanın dağlık alanlarında eşkiyanın barındığını, köylülerin davalarını alarak mal ve mülklerini yağmaladıklarını, yolcuları soyup katlettiklerini belirtmişti. Ayrıca kolluğun, bunların üzerlerine varmasıyla serbest karyelere sığındıklarını, buradaki zabıtların onları sakladıklarını, suçluları ancak subaşlarının

derdest edebileceklerini söylemeleri ile eşkıyanın ele geçirilemediğini arz etmişti. Kadıya gönderilen hükümde serbest karye zabıtlarının, eşkıyayı teslim etmeleri emre itaat etmezler ise (tumar, zeamet), isimlerini yazarak arz etmesi emredilmişti (BOA. MD 26, 43/15). Silistre Sancakbeyi; Hırsova Kazasındaki, Hırsovalu (?) Köylülerinden bazılarının eşkıya olduklarını, yolcuları soyarak cinayet işlediklerini, bir eşkıyanın da doğancı namında serbest tımarlarda gezdiğini, bunların serbest tımarlarda alınabilmesi için emr-i şerife ihtiyaç duyulduğunu divana arz etmişti. Silistre Beyine gönderilen hüküm de serbest tumar sahiplerinden, eşkıyayı teslim etmeleri istenerek şayet teslim etmezlerse isim ve tımarlarının yazılarak arz etmesi belirtilmişti (BOA. MD 27, 814/340). Bu hükümde sancak sınırları içindeki serbest tımara, mülkî amirin ve kolluğun girmesi için Divân-ı hümayûnda emr-i şerif istenilmesi alışılmış yazışma kalıplarına uymamaktadır. Taşra yöneticisinin emr-i şerif istemesi, serbest tımarların konumu ile ayrıcalığını göstermesi bakımından önemlidir.

Canik Sancakbeyi, divana mektup gönderip sancakta eşkıyanın yol kesip halkı soyarak cinayet işlediklerini, kolluk tarafından derdest edilmek istendiklerinde havâssı hümayûn ile vakıf tımarlarına sığındıklarını, buraların eşkıya yatağı haline gelmesinden dolayı kolluğun, eşkıya ile mücadelesinde zaafiyetler oluşturduğunu arz etmişti. Bu husus hakkında serbest tumar sahiplerinde eşkıyayı teslim etmesine, yargılamanın adil yapılarak hükmün yerine getirilmesine karar verilmişti (BOA. MD 29, 155/66). Eşkıyanın, serbest tımarlara sığınması halinde oradan istenerek kadı huzuruna çıkarılmalarına, haklarında iddia edilen suçların sübuta erip ermediği müştekilerle yüzleştirilerek karara bağlanmasına, suçları kesinleşen eşkıyanın serbest tumar sahiplerinin huzurunda öldürülmesine, bedel-i siyaset adı altında akçelerinin alınarak salıverilmemelerine karar verilmişti. Eşkıya arasında sipahilerin olması halinde ise hapsedilerek dosyalarının (sicillerinin) hazırlanıp başkente gönderilmesine değinilmişti (BOA. MD 47, 347/140). Serbest karyelere sığınan eşkıyanın, kolluğa verilmemesi halinde bunlara, verilecek cezaların serbest tumar sahiplerine verileceği de belirtilmişti (BOA. MD 47, 452/192).

Eşkıyanın zulmünden en fazla zarar gören yerleşim yerlerinin başında kır yerleşkeleri gelmekteydi. Burada güvenliği sağlanabilmesi için merkezî yönetimin, köylülere ateşli silahlar kullanmalarına izin verdiği hakkında yukarıda bahsedilmişti. Ancak köylüler arasında ateşli silah kullanımının yaygınlaşması eşkıyayla işbirliği gibi bazı sorunlara yol açmıştı. Bu nedenle taşra yöneticilerine, köylülerin silahlarına el konulması ile silah üreticilerinin, bunlara silah satmamaları ilgili pek çok ferman gönderilmişti (Barkey, 2011: s. 172). San'la Beyine gönderilen hükmün içeriğinde:

“...reâyâ ellerinde bu tüfenk ziyâde olub ehl-i fesâde virmele fesâd ve şenâ'atleri ziyâdedir ... reâyâ ellerinde bulunan tüfenkleri mîrî için alınub kabz olunmak için mukaddemâ emr-i şerif verilüb reâyâ ellerinde alınub ... reâyâ bulunan tüfenkleri alub mîrî” için kabz eyleyesin kaç kabza tüfenk zabt olunub ol makûle tüfenkler idüğün aynı ile defter idüb dahi defter ile Südde-i saa'âdetime gönderüb cebehâne-i âmireme teslim itdüresin zabt olunan tüfenklerden bir kabzasın zâyî itdirmeyeüb cümlesin gönderesin” (BOA. MD 69, 568/288) köylülerin, eşkıyaya sadece yardım ve yataklık yapmadıkları, ateşli silahlar temin ederek isyan iklimini alevlendirdikleri görülmektedir. Köylülerin ellerindeki ateşli silahların toplanması, toplanan silahların ne kadar olduğuna dair bir raporun hazırlanması, toplanan ateşli silahlar ile zimmet defterinin (rapor) cephaneye eksiksiz teslim edilmesi buyrulmuştu. Ancak merkezî yönetim, eşkıyaya ateşli silah verenlere ne gibi cezaların verilmesi gerektiği hakkında herhangi bir emir vermemişti. Hükmün içeriğinde bunlara ateşli silah verilmemesi ile toplanan silahların kayıt altına alınarak eksiksiz bir şekilde cephaneliğe teslim edilmesi üzerinde durulmaktadır. Silahların teslimi üzerinde özellikle durulmasında, taşra yöneticisinin de bu silahları eşkıyalık olaylarında (illegal yollarda) kullanabileceği endişesinin taşınmasıdır. Erzurum Beylerbeyi, divana mektup gönderip Kem Sancakbeyinin iki yüz kadar eşkıya ile pek çok zulüm yaptığından, bunun zulmünden yirmi kadar köyün viraneye döndüğünden, şekavetine son verip kanunlara uyması için üzerine varıldığı zaman itaat etmediğinden yanındaki eşkıyanın sayısının iki bine ulaştığından bahsetmişti. Bu hususta; Süleyman Bey'in yakalanarak toprak kadısı tarafından davasının görülerek gereğinin yapılması emredilmişti (BOA. MD 69, 590/300). Yukarıdaki hükümde taşra yönetimindeki bir bürokratın, eşkıyalık olayları içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Eşkıyalık olaylarına doğrudan ya da dolaylı katılan köylülerin elindeki ateşli silahların toplatılmasında oldukça dikkatli davranılmış, bu husus hakkında taşra idarecilerine dahi güvenilmemişti.

Eşkıyaya sadece yardım ve yataklık yapılarak ateşli silahlar verilmemiş aynı zamanda köylülerden bazıları muhbirlik yaparak kolluğun bölgede olup olmadığını haber verip eşkıyanın ele geçirilmesine mâni olmuşlardı. Merkezî yönetim, muhbir/muhbirlerin bulunması için köylülerin sorgulanmasını, eşkıyayla iş birliği yapılmaması için gerekli önlemlerin alınmasını, suçluların bulunarak haklarından gelinmesini, taşradaki yöneticilere emretmişti. Eşkıyayla kararlı mücadele köylülere gösterilerek hiçbir şekilde eşkıyaya yardım ve yataklık ile istihbarî bilginin verilmemesi amaçlanmıştı (BOA. MD 26, 254/99). Kır yerleşkelerinde kimin kiminle irtibatlı olduğu çabuk anlaşılabilir. Ancak muhbirin bulunmasında acele edilmeyerek sorgulamanın köylülerin genelini kapsayacak şekilde yürütülmesinde eşkıyayla bağı olanlara gözdağı verilmek istenmesi etkili olmuştu.

Eşkriyanın cezalandırılmasında iki yöntem kullanılmıştı. Bunlardan birincisi eşkıyanın, suhte, sarıca ve sekban olması halinde yukarıdan bahsedildiği gibi davalarının yakalandıkları yerlerde görülerek suçlarının sübuta ermesi halinde çok ağır cezalar verilmesi şeklinde idi. İkincisi ise eşkıyanın, devlet memuru olması halinde: “...*bölük ve yeniçeri taifesinden ise isim ve resimleri ile yazup südde-i sa’âdetime arz eylesin.*” (BOA. MD 72: 468/240) kararının bulunması; bize, eşkıyalık olayları içinde yer alan memurların cezalandırılmasında acele davranılmadığı kanısını uyandırmaktadır. Rum Beylerbeyi ile defterdarına gönderilen hükümde doksan birinci bölüm halkından ulufesi yirmi altı bin dört yüz eli beş akçe olan sipahinin, eşkıyalığı nedeniyle ulufesinin kesilmesine karar verilmişti (BOA. MD 72, 492/250). Devlet memuru sipahi, idari cezanın yanı sıra mali cezaya da çaptırılmış ancak adli cezaya çaptırılıp çaptırılmadığı hakkında bilgi verilmemişti.

Eşkriya tutuklanıp mahkemeye çıkarıldığında; adil yargılamanın yapılmasına dair hükümlerin son kısımlarında yargı makamına yönelik (kadı ve naib); “...*celâlet-i hakdan udul itmeyesi.*” (BOA. MD 70, 90/47) ile “...*vech u meşruh üzre haramzâde ve ehl-i fesad oldukları vakî’ ise...*” (BOA. MD 71, 346/175) ikaz mahiyetinde emir kalıpları kullanılmıştı. Yargılamanın adil yapılmasına yönelik olarak deliller bağlamında karar verilmesi istenerek bu kaos döneminde yargı erkini elinde tutanların görevlerini suiistimal etmemelerine de dikkat edilmişti. Yargılamanın şeffaf ve hukuk kurallarına göre yapılmasını istenmesinde, suhteler ile sarıca, sekban ile levendlerin akrabalarının herhangi bir taşkınlık yapmalarına mahal yerilmek istenmemesi söylenebilir. Bu kapsamda eşkıyayla mücadelede hukuk kurallarına bağlı kalınarak herhangi bir infiale yer yerilmemesine çalışılmıştı. Eşkriya ile başetmek ve onları yeniden topluma kazandırmak için değişik yol ve yöntemler kullanılarak huzur ve güven ikliminin sağlanması amaçlanmıştı.

SONUÇ

Eşkriya hakkında pek çok çalışmalar yapılmış olsa da bunların hareketlerine ivme kazandıran lojistik destek merkezlerinden biri (serbest tımarlar) hakkında araştırmanın yapılmayışi konunun ele alınmasında etkili oldu. Eşkriyanın güçlenmesinde serbest tımarların stratejik konumuna değinildi. Eşkriyalık olaylarının yıllarca sürmesinde bunlara katılımların kesintisiz olması bazı taşra idarecileri ile kolluğun, iş birliktelikleri, serbest tımar sahipleri ile görevlilerin yardım ve yataklık yapmaları daha da önemlisi ateşli silahlara sahip olmalarında yardımcı olmalarının yanı sıra bölgeye gelen kolluk hakkında da muhbirlik yapmaları gibi nedenlere değinilmiştir. Kolluğun takibinde serbest tımarlara sığınan eşkıya, buradaki idareciler ile kolluktan istenildiğinde serbest tımar olduklarını söyleyerek teslim etmeyerek himaye etmişlerdi. Bu durum eşkıya ile mücadeleyi zorlaştırarak bazı sorunların çıkmasına neden olmuş bu gaileye kısa sürede son verilememesine yol açmıştı. Eşkriya ile mücadelede serbest tımarların, lojistik sağladıkları kolluk tarafından rapor edilerek Divân-ı hümayûna arz edilmesi üzerine serbest tımar sahipleri ile kolluğuna gözdağ mahiyetinde emirler gönderilmişti. Serbest tımar sahiplerinin çoğu saray erkânı ile taşra idarecileri olmaları, haklarında ciddi cezaların verilmesini engellemişti. Merkezî yönetim ise hükümlerde “Celâliler” ile iş birliği halindekiler hakkında tımarlarına el konulacağını belirterek yardım ve yataklıklarına mâni olmaya çalışmıştı. Tarihi süreçte serbest tımar sahipleri, merkezî yönetimin ikaz mahiyetindeki hükümlerini görmezden gelerek eşkıya ile iş birlikteliklerini sürdürüp isyan ateşinin daha da alevlendirmişlerdi. Eşkriyanın şekaveti nedeniyle askerî, adli tedbirler alınmış ayrıca suhte temsilcileri ile başkentte görüşülmüştü. Suhtelerin şekavetini önlemek için genel af çıkarılmasına rağmen eşkıyanın diğer bir kolunu oluşturan paralı askerlere dair ne gibi kararların alındığına dair Osmanlı belgelerinin sessizliği dikkat çekmektedir.

Eşkriya ortaklarının/şeriklerinin üst düzey bürokratlar olması kolluk güçlerinin, serbest tımar sahiplerine kanun gücünü uygulamakta da yetersiz kalmalarının en önemli nedenleri arasında idi. Serbest tımar sahiplerinin statü ve konumları ile serbest tımarların bazı ayrıcalıklara sahip olması eşkıyanın buralarda yuvalanıp güç bulmasını sağlamıştı. Bir taraftan devlet erkini kullanan eşkıya şerikleri (serbest tımar sahipleri) diğer taraftan da bunlarla mücadele eden kolluğun bulunması sorunun girift olmasına ve eşkıyalık olaylarının yıllarca sürmesine çanak tutmuştu. Bu yönüyle eşkıyalık olaylarına bir an önce son verilemeyişinde serbest tımarların lojistik faaliyetlerinin (yardım ve yataklıkları vs.) yanı sıra buralarda eşkıyaya katılımların olması, devlet erkini kullananlardan bazıları tarafından himaye edilmeleri gibi olumsuzlukların yaşanması, eşkıyanın maddi ve manevi yönden beslenip güçlenmesinde bu yerlerin stratejik önemine değinilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, M. (2013). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celâli İsyanları)* (2. Baskı). Yapı Kredi.
- Akdağ, M. (1946). Celâli isyanlarının başlaması. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 4 (1., 23-50.
- Aktan, Ç., Dileyci, D., & Saraç, Ö. (2002). *Osmanlı tarihinde vergi isyanları*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi. 7 (2). 1-20.
- Arslan, H. (2001). 16. yy. *Osmanlı toplumunda yönetim, nüfus, iskân, göç ve sürgün*. (2. Baskı). Kaktüs.
- Aşıkpaşaoğlu, H. N. (2011). *Aşıkpaşaoğlu tarihi*. Ötüken.
- Özdeğer, H. (2000). Osmanlı devletinin sosyal ve ekonomik tarihi tetkikler-makaleler. (1. Cilt). İstanbul Üniversitesi.
- Barkey, K. (2011). *Eşkya ve devlet Osmanlı tarzı devlet merkezileşmesi* (Çev. Z. Altıok, 2. Baskı). Tarih Vakfı Yurt.
- BOA. MD (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Mühimme Defterleri), 23: 42, 77, 128, 129, 181.
- BOA. MD (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Mühimme Defterleri), 24: 24, 297.
- BOA. MD (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Mühimme Defterleri), 25: 297.
- BOA. MD (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Mühimme Defterleri), 26: 15, 99.
- BOA. MD (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Mühimme Defterleri), 27: 340.
- BOA. MD (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Mühimme Defterleri), 29: 27, 66.
- BOA. MD (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Mühimme Defterleri), 47: 140, 192.
- BOA. MD (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Mühimme Defterleri), 48: 12/32.
- BOA. MD (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Mühimme Defterleri), 48: 171.
- BOA. MD (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Mühimme Defterleri), 69: 119-2, 219, 288, 300.
- BOA. MD (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Mühimme Defterleri), 70: 6, 47, 613, 300
- BOA. MD (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Mühimme Defterleri), 71: 175, 178.
- BOA. MD (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Mühimme Defterleri), 72: 240, 250.
- BOA. MD (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Mühimme Defterleri), 73: 109, 451, 474.
- BOA. MD (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Mühimme Defterleri), 74: 54
- Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) Özet Transkripsiyon: Mustafa, S., ve diğer, Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Beyazıt, Y. (2014). *Osmanlı ilmiyye mesleğinde istihdam (XVI. Yüzyıl)*. TTK.
- Cezar, M. (1965). *Osmanlı tarihinde levendler*. Çelikkilt.
- Cin, H. (2016). *Osmanlı toprak düzeni ve bu düzenin bozulması*. (4. Baskı). Berikan.
- Çelik, M. (2019). *Osmanlı medreseleri ve Avrupa üniversiteleri (1450-1600)*. Küre.
- Daşcıoğlu, K. (2017). *İskân, suç ve ceza Osmanlıda sürgün*. Yeditepe.
- Demirci, S., & Arslan, H. (2012). *Osmanlı Türkiye'sinde eşkıya, devlet ve siyaset*. Yalın.
- Doğru, H. (1997). *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar nahiyesi*. TTK.
- Faroqhi, S. (2016). *Devletle başa çıkmak Osmanlı imparatorluğunda siyasal çatışmalar ve suç (1550-1720)*. (Çev. H. K. Bejsovec). Alfa Tarih.
- Faroqhi, S. (2010). *Osmanlı şehirleri ve kırsal hayatı*. (Çev. E. S. Özcan, 2. Baskı). Doğu Batı.
- Genç, M. (2014). *Osmanlı imparatorluğunda devlet ve ekonomi*. (11. Baskı). Ötüken.
- Genç, M. (1990). *Osmanlı imparatorluğunda devlet ve ekonomi*, V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler (İstanbul-1989). 13-25.
- Gökbilgin, M. T. (1972). *Osmanlı müesseseleri teşkilâtı ve medeniyeti tarihine genel bakış*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Griswold, W. J. (2002). *Anadolu'da büyük isyan (1591-1611)*. (Çev. Ü., Tansel, 2. Baskı). Tarih Vakfı Yurt.
- Halaçoğlu, Y. (1998). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilâtı ve sosyal yapı*. (5. Baskı). TTK.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı tarihi* (1. Cilt, 7. Baskı). TTK.
- İnalçık, H. (2000). *Osmanlı imparatorluğunun ekonomik ve sosyal tarihi (1300-1600)*. (Çev. H. Berktaş, 1. Cilt). Eren.
- İnalçık, H. (2011). *Osmanlı idare ve ekonomi tarihi*. İsam.
- İnalçık, H. (2015). *Devlet-i aliyeye Osmanlı imparatorluğu üzerine araştırmalar-I* (55. Baskı). Türkiye İş Bankası.
- Karademir, Z. (2017). *İmparatorluğun açıklıkla imtihanı Osmanlı toplumunda kıtlıklar (1560-1660)*. (2. Baskı). Kitap.
- Karamursal, Z. (1989). *Osmanlı mali tarihi hakkında tetkikler*. (2. Baskı). TTK.
- Kazıcı, Z. (2011). *İslâm medeniyeti ve müesseseleri tarihi*. (9. Baskı). Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- Kılıç, O. (2002). *Osmanlı devletinde meydana gelen kıtlıklar*, Türkler Ansiklopedisi, H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Ed.). C. X. Yeni Türkiye.
- Kılıçbay, M. A. (2010). *Feodalite ve klasik dönem Osmanlı üretim tarzı*. (3. Baskı) Efil.

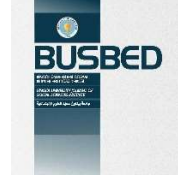
- Koç, Y. (2013). XVI. Yüzyılın ortalarında Osmanlı imparatorluğunda suhte olayları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 18.147-160.
- Lewis, B. (2006). *İstanbul ve Osmanlı imparatorluğu medeniyeti*. (Çev. Ö. F. Birpınar). Bilge Kültür Sanat.
- Lybber, A. H. (2011). *Kanuni Sultan Süleyman döneminde Osmanlı imparatorluğunun yönetimi*. (Çev. S. Cılızoğlu). Sarmal.
- Rüstem P. (2019). *Rüstem Paşa olarak bilinen târih-i al-i osmân (Osmanlı Tarihi 699-968/1299-1561)*. (Haz. İ. Göker). İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Neşet, Ç. (Sadeleştiren, notlar ve açıklamalar ekleyen) (1992). *Netayic ül-Vukuat kurumları ve örgütleriyle Osmanlı tarihi*. 1-2. 3. Cilt. TTK.
- Orhonlu, C. (1990). *Osmanlı imparatorluğunda derbend teşkilâtı*. (2. Baskı). Eren.
- Ortaylı, İ. (2016). *Hukuk ve idare adamı olarak Osmanlı devletinde kadı*. (2. Baskı). Kronik.
- Öz, M. (1999). *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik sancağı*. TTK.
- Öz, M. (2010). *Kanun-ı kadîmin peşinde Osmanlıda "çözülme" ve gelenekçi yorumcular*. (4. Baskı). Dergâh.
- Öztürk, N. (2012). *Çadırdan saraya 14-15. yüzyıl Osmanlı devlet düzeni*. Yitik Hazine.
- Öztürk, N. (2012). *İmparatorluğun kurucuları gazi padişahlar Osman Gaziden II. Beyazide*. Timaş.
- Pamuk, Ş. (2017). *Osmanlı imparatorluğunda paranın tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür.
- Tabakoğlu, A. (1987). Osmanlı ekonomisinde fiyat denetimi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*. 43(1-4). 111-150.
- Taneri, A. (2019). *Osmanlı kara ve deniz kuvvetleri (kuruluş devri)*. Bilge Kültür Sanat.
- Turan, O. (2011). *Türk cihân hâkimiyeti mefkûresi tarihi*. (20. Baskı). Ötüken.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1998). *Osmanlı devletinin ilmiye teşkilâtı*. (3. Baskı). TTK.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı tarihi* 1. Cilt (7. Baskı). TTK.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı tarihi* 3/2. Cilt (7. Baskı). TTK.
- Ünal, M. A. (2011). *Paradigma Osmanlı tarihi sözlüğü*. Paradigma.
- Yılmaz, S. (2018). III. Murat döneminde eşkıya suhthelerle yapılan müzakere üzerine bir değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 45. 61-82.
- Yılmaz, S. (2018). III. Murad döneminde Anadolu ve Rumeli eyaletlerindeki kadı ve naiplerin değerlendirilmesi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*. 5 (18). 420-441.
- Yılmaz, S. (2019). XVI. Yüzyılda Osmanlı devletinde eşkıyalık bağlamında bürokratik kaos. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (AEUİİBFD)*. 3(2). 108-128.
- White, S. (2013). *Osmanlı'da isyan iklimi erken modern dönemde celâli isyanları*. (Çev. N. Elhüseyni). Alfa.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi : 25.11.2021

Kabul Tarihi : 14.03.2022

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1028303>

دراسة الشخصية والمكان والزمان في رواية حدائق الرئيس*

Ali Khalaf Marzoog ALZAYD¹

الملخص

إنَّ لِلرَّوَايَةِ بِخِلافِ أُجْنَاسِ أُدْبِيَّةِ أُخْرَى، كَالْمَسْرُوحِ أَوْ الشَّعْرِ، لَا تَتَّحَدَّدُ بِسِمَاتِهَا الشَّكْلِيَّةِ بِقَدْرِ مَا تَتَّحَدَّدُ بِمَدْلُولِهَا، الْمُرْتَبِطِ عَادَةً بِفِكْرَةٍ الْمَبْحَثِ. أَمَّا الرَّوَايَةُ، وَعَلَى غِرَارِ أُدْبِ الْأَفْكَارِ، فَيَبْدُو أَنَّهَا لَا تَخْصَعُ لِعَوَاعِدِ كِتَابِيَّةٍ تَخْتَصُّ بِهَا، بَلْ إِنَّ الْمَوْضُوعَاتِ الْمَطْرُوقَةَ هِيَ مَا يُجَدِّدُ كَيْفِيَّتَهَا.

فَفِي هَذَا الْبَحْثِ الْمَعْنُونُ (بِدراسة تحليلية ضمن رواية حدائق الرئيس لمخيسن الرملي) قَدْ كَانَتْ الدِّرَاسَةُ تَحْلِيلِيَّةً تَوْضِيحِيَّةً لِشَخْصِيَّاتِ الرَّوَايَةِ وَالْأَمْكَانَةِ وَالْأَزْمِنَةِ. دِرَاسَةٌ تَحْلِيلِيَّةٌ لِشَخْصِيَّاتِ وَالْأَمْكَانَةِ وَالْأَزْمِنَةِ مَعَ التَّطَرُّقِ لِبَعْضِ التَّفَاصِيلِ الْمُهْمَةِ، كَتَفَاصِيلِ لُبْنِيَّةِ الشَّخْصِيَّاتِ وَرَسْمِ شَكْلِ الشَّخْصِيَّاتِ وَ مَا هِيَ أَدْوَارُ الشَّخْصِيَّاتِ، كَشَخْصِيَّاتِ رَيْسِيَّةٍ وَأُخْرَى ثَانَوِيَّةٍ، وَالذَّهَابِ لِئُبْنِيَّةِ الْمَكَانِ وَتَفَاصِيلِهِ، وَالْأَمْكَانَةِ الَّتِي أُسْتُخْدِمَتْ فِيهَا الرَّوَايَةُ، وَأَنْوَاعِ الْأَمْكَانَةِ إِنْ كَانَتْ أَمْكَانَةً مُغْلَقَةً أَوْ مُفْتُوحَةً، وَالاسْتِمْرَارِ بِنَتَائِلِ الزَّمَنِ وَتَبْنِيَّةِ الزَّمَنِ وَتَقْيِيَّاتِ الزَّمَنِ الَّتِي تَمَّ اسْتِخْدَامُهَا فِي شَخْصِيَّاتِ الرَّوَايَةِ، كَالاسْتِرْجَاعِ وَأَنْوَاعِهِ وَالاسْتِثْنَاءِ وَالْخُلَاصَةِ، كَلِمَاتِ التَّفَاصِيلِ بِهَذِهِ الدِّرَاسَةِ سَبَطَتْ عَلَى رِوَايَةِ حَدَائِقِ الرَّئِيسِ لِلْكَاتِبِ مُحَمَّدِ بْنِ الرَّمْلِيِّ الْكَلِمَاتِ الْمِفْتَاحِيَّةِ: مُحَمَّدِ بْنِ الرَّمْلِيِّ، حَدَائِقِ الرَّئِيسِ، الْعِرَاقُ، الْأَصْطَحَاذُ، صَحَابِيَا الْخَرْبِ.

Hadâ'iku'r-Re'is Romanında Karakter, Mekân ve Zaman İncelemeleri

ÖZ

Şiir, tiyatro gibi diğer edebi türlerin aksine romanın şekilsel özellikler bakımından sınırlarını belirlemek, genellikle kurgulanmış bir düşünceden oluşan içeriğini belirlemekten daha zordur. Roman düşünce edebiyatına zıttır ve tabii olduğu özel yazım kuralları yoktur. Aksine onun varlığını belirleyen değindiği meselelerdir.

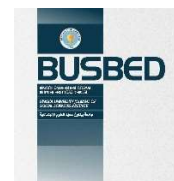
“Muhsin er-Remli'nin “Hadâ'iku'r-Re'is” Adlı Romanının Tahlili” başlıklı bu çalışmada romanın karakterleri, mekanları ve zamanları açıklanmaya ve incelenmeye çalışılmıştır. İnceleme aşamasında karakterlerin yapısı, betimlemesi, ana ve ikincil karakterlerin rolleri gibi önemli detaylara değinilmiş, mekânın yapısı, detayları romanda geçen açık veya kapalı mekân gibi mekân çeşitleri belirtilmiştir. Ayrıca romanda zamanın ele alınışı, yapısı, olayların anlatımında kullanılan geriye dönüş, ileri sarma gibi zaman teknikleri de vurgulanmıştır. Tüm bu teknik ve detaylar Muhsin er-Remli'nin “Hadâ'iku'r-Re'is” adlı romanında uygulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Muhsin er-Remli, Hadâ'iku'r-Re'is, Irak, Baskı, Savaş Kurbanları.

* Bu makale yüksek lisans tezinden faydalanılarak hazırlanmıştır.

¹ Öğretim Görevlisi, Bağımsız Araştırmacı, karsalikars7@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3572-1417>

Article Type : Research Article
Date Received : 25.11.2021
Date Accepted : 14.03.2022

<https://doi.org/10.29029/1028303>

A STUDY THE CHARACTER, PLACE AND TIME IN THE NOVEL THE PRESIDENT'S GARDENS*

Ali Khalaf Marzoog ALZAYD¹

ABSTRACT

Unlike other literary genres, such as theater or poetry, the novel is not defined by its formal features as much as it is determined by its meaning, which is usually associated with the idea of the imagined. The novel, unlike the literature of ideas, seems to be not subject to written rules pertaining to it. Rather, the topics covered are what defines its entity.

In this research entitled (an analytical study within the narration of the gardens of President Mohsen al-Ramli) the study was an explanatory analytical study of the novel's characters, places, and times. An analytical study of the characters, places, and times, with some important details being covered, such as the details of the structure of the characters and the drawings of the figures, and what are the roles of the characters, Such as main characters and secondary, and go to the structure of the place and its details, and places that have been used within the novel, and the types of places that were places closed or open, and continue to take time and the structure of time and techniques of time that was used in the novel, such as retrieval, types and Anticipation and recapitulation, all details of this study It will be applied to the novel, "Gardens of the President," by Mohsen Al-Ramli.

Keywords: Mohsen al-Ramli, The President's Gardens, Iraq, Persecution, War Victims.

* This article has been prepared by making use of the master's thesis.

¹ Lecturer, independent researcher, karsalikars7@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3572-1417>

تَهْنِئَةٌ

"كثيرة هي الكتب التي تسعى إلى التعريف بالرواية و إلى تحليل تقنياتها أو مضمونها. فبعضها يُقدِّم لمحة تاريخية أو جغرافية حين يضع الرواية في سياق تسلسل لغوي أو فضاء ثقافي. وبعضها الآخر يهتم بأشكالها أكثر مما يهتم بتطورها التاريخي" (فاليط، 1999: 3). وبالتركي بالرواية وحب فنها وهيمنتها كنموذج أدبي جمالي ضمن القرن العشرين، ولزالت في المقدمة للاستمرار والبقاء لقرون قادمة، أصبح التفقيش والبحث في طبيعتها الجمالية وأنشغالها المعرفية والوجودية هي إحدى أهم مباحث النظرية النقدية وعصر الأفكار وعصر الأنواع الأدبية، وازدادت بصورة واضحة الكتب التي تتحدث عن الرواية؛ تقنيًا، شكلاً، تاريخياً ونفسياً... الخ إلى أن أصبح وتجمع من ذلك الكتاب مائة الكتب على مستوى لغات العالم إيطال فكرة معينة بأسلوب أدبي ومحاولة خلق واقعاً جديداً ومختلفاً.

"وقد إتفق معظم النقاد والدارسين على أن السرد هو طريقة الراوي في الحكاية أي الطريقة والأسلوب الذي يتبعه في تقديم الحكاية، وهو يختص بالأعمال السردية دون غيرها إذ يُعتبر تقنية لصيقة بها على اعتبار أن هذه الأخيرة تستمد مادتها من السرد حيث نجد في القصة والمقالة والخطابة كما نجد في الرواية" (لعبادية، 2012: 7)، وما نريد دراسته في بحثنا لا يتجاوز حدود السرد بشكل عام ولا حدود الرواية بشكل خاص. فالمشكلات السردية هي من الأمور الأساسية التي تستند عليها الرواية وهي التي تجذب نظر النقاد إليها لأهميتها ضمن النص السردية على عكس اهتمام النقاد لمختلف السياقات الاجتماعية والتاريخية والنفسية، المشكلات هي الزمان والمكان والشخصيات «وسرد مقومات الرواية الرئيسية».

1. ملخص رواية "حدايق الرئيس" لمحمسن الرملي

الرواية تناولت سلسلة أحداث كئيبة ومتشابكة عاشها وعاصرها أبناء الشعب العراقي بجميعه وبمختلف طبقاتهم ومستوياتهم، حيث يبدأ الراوي بسرد الرواية وبالمشهد المؤلم والقاسي على قلوب أبناء العراق " تستيقظ بلدة ذات أناساً قليلين، مُتسرعين بحياتهم الزنيفة البسيطة على تسع كرتونات مؤزر مرمية في وسط القرية، فيها رؤوس تسعة من أبنائها اللذين قد سافروا إلى بغداد قبل ذلك بفترة قصيرة".

حيث يبدأ سرد الرواية من الرؤوس رأس إبراهيم قسمة؛ وهو شخص من ثلاثة أشخاص ولدوا في الحمصينات تروا في بلدة واحدة، بواسطة تتبع تفاصيل حياتهم نولج حتى أسفل فعر الأحداث التي حصلت للعراق. والأشخاص الثلاثة اللذين تناولت الرواية سرد تفاصيل حياتهم هم عبدالله كافكا، وإبراهيم قسمة، وطارق المندھش، أولاد "شق الأرض" وهذا الاسم أطلقه على نفسه عبدالله في الصف حينما سأله المعلمة على شخصه أو نفسه، أنه لقيط، و وجد بجانب شق الأرض، وليس له عائلة، حيث نازر معه صديقاه وقالوا: أهم أبناء شق الأرض أيضاً. عبدالله وإبراهيم وطارق نشؤوا معاً حتى عمر الانضمام للجيش، إبراهيم وعبدالله ذهباً للالتحاق بالجيش حيث كان نصيبهما من الخدمة العسكرية هي مدينة البصرة، وفي أي لحظة قد تبدأ

* محسن الرملي: (ولد سنة 1967م) في قضاء الشرفا قرية (سديرة) التابعة لمدينة صلاح الدين، وهو كاتب وأكاديمي و مترجم وشاعر عراقي يقيم في إسبانيا منذ عام 1995م، حصل على الدكتوراه، بتقدير ممتاز مع مرتبة الشرف من جامعة مدريد (أوتونوما) بكلية الفلسفة والاداب، هو شقيق الكاتب العراقي الراحل حسن مطلق. يتميز بالكتابة باللغة العربية والإسبانية، وترجم العديد من كتبه ونصوصه إلى لغات أجنبية متعددة، كما وصفته صحيفة "الغارديان" بأنه من نجوم الأدب العربي المعاصر. وهو صاحب تجربة ثرية في الشعر والنثر والترجمة والمسرح.

الحرب العراقية الإيرانية، وسيكونان جزءاً من وفودها، يُلاقيان بضدورها أهوالها القاسية، حيث أن إبراهيم تزوج قبل مجيئه للخدمة العسكرية، ورجع في واحدة من إجازاته ليُشاهد أنه رزق بطفلة جميلة وقد سماها قسمة، وسار هذا اللقب معه طيلة حياته بسبب قوله لكل شيء قسمة ونصيأ، وعبدالله كافكا، حيث نسب له العدمي الوجودي، لأنه كان يعتقد بأن الحياة لا معنى لها، وكل الأشياء تافهة في اعتقاده، وخصوصاً أنهم حينئذٍ ممنهجون، فوالدهم لولا أن ولدوا في العراق، فاصحى بتبنيهم لها لم يتكسروا لتجدد الحياة في بلادهم من مأس والام، نقل عبدالله لمكان آخر، وانقطعت أخباره وأصبح من المفقودين. أما طارق فقد وجهه أبوه ذو الجاه والمال والمتعلل بين مفاصل الدولة لتعلم الدين ليرجع للبلدة إماماً وشيخاً لكي يتبعه عن الجيش والخدمة العسكرية.

انتهت الحرب ورجع إبراهيم لبلدته وزوجته وطفليه، للحياة الريفية البسيطة، ويتواصل مع صديقه طارق المدهش، لأنه يندهش من كل شيء يسمعه أو يراه، ليراه قد صار إمام البلدة ومعلم أولادها، علق في طفليته كل أماله بدلاها وتعليمها، لم ينجب غيرها، عرضوا عليه مسألة الزواج مجدداً، لم يوافق، حيث يعرف جيداً أنه عقيم، بسبب المواد الكيميائية التي أصيب بها أثناء الحرب. حيث وضعه القدر من جديد في حرب طاحنة أخرى وهي بعد مرور عدة سنوات التحق بالجيش مرة أخرى. حيث وضعه القدر من جديد في حرب طاحنة أخرى وهي حرب احتلال الكويت، وفجأة يُشاهد نفسه ضمن منظر الموت والسرقة، وهو شخص من آلاف الأشخاص اللذين يُقادون باتجاه موت مُريع بشع، وخصوصاً بعدما تدخلت الجيوش الأجنبية حيث عايش أهوال القيامة، القتل والحرب، الأشلاء المقطعة والجنود الخائفين، والهروب الفوضوي والطائرات والقصف وملاحقة آخر جندي إلى داخل العراق، مشى في طريق الهلاك، مع الفارين من الكويت، حيث أصيب بفنيلته رمته بين الجثث، تقدم شخص لإنقاذه وانتشله من بين الجثث ولكن بدون قدم، عولج في البصرة، قدمت له المساعدة أسرة كان قد شارك ابنها بمحاولة الثورة التي تم إخماتها والقضاء عليها بالترتيب بين الأمريكان والنظام العراقي، رجع لبلدته ليحصل على ساق صناعية، وينتهي به المطاف مع عائلته، وليعيش من محصول الأرض. أما عبدالله حيث جاءت منه رسالة تقول؛ إنه أسير في إيران، حيث أن الخبر أصبح عيداً عند أصدقائه وقريته، عبدالله لا يزال على قيد الحياة، وبسرعة مرت الأيام ورجع عبدالله إنساناً آخر، أكثر تعاسة وسلبية، بمزور الزمان بدأ يتحدث عن حاله في الأسر وعن المعاملة الوحشية التي كانوا يُعاملونهم بها الجنود الإيرانيين، القتل لأبسط سبب، السحل بالسيارات، السجون التي تحولت لمراكز للتعذيب، وإعادة تأهيل وغسل الأدمغة، فالذي يتجاوب مع اعتقادهم عن إيران، ونائب الإمام، ودولة الكفر العراق، يترقى لديهم ليصبح سجاناً لزملائه، ويُرسَل من جديد إلى ساحة المعركة ليقاتل ضد دولته، أما الذي لا يخضع لهم فإنه يتدوَّق جميع أنواع العذاب، فيكون حينها الموت أهون عليه من العذاب، واستمر الحال على هذا الشكل حتى جاء الخبر أن الأهوال التي زلت بجنون حجاز سالت خلت سالتة واليكت، تعوي بعد كانهنا تفقداً لبعضنا البعض المعجزين لهم مشواً، ألكم شغلته ما حطت به بصورتي الشغل الكبير المعالي التي التواخشي بقية معهم، والذين مرلته توجهي مواهمة علامير ترجملياً من وكليستر انطليو، حتى يجد أولاهل الطلعة ليصلي أجالهم نُفعل يتوحدون منهم، شللكم الصديقائهم ينتظروك كما ينتظرونها وهي ابنتها ذاقوا هذا الأمل وعلموا ويتلججوا كثيراً نعلمهم من أوجه حياتهم حقيقتاً بلخاصة ما سوليو والدائيل أنه والحرب والأسر، كل ذلك أعاده لنفسه، يشرب السكارير ويفكر ويرقب موتاً نافها كالحياة.

أما إبراهيم فقد ساعده صديقه طارق من خلال معارفه بالعاصمة فعمل ضمن حداثق الرئيس مستفيداً من ساقه التي بُرئت في الحرب، حيث أن العمل سهل ضمن قصور وحاتق كالجنان بواسطة شروط أمن دقيقة مع ثلاثية القردود: لا أسمع لا أرى لا أتكلّم، بدأت نفسيته تتقبل الحياة بشكل بسيط، حيث أنه اشترى سيارة لابنته التي لم تكن ترضى بحياة والدها الفقيرة، شاهد من الرقي والبذخ ما لا عين رأت، و انصدّم برؤيته للرئيس صدام حسين مرة وهو يصطاد السمك من إحدى بحيرات القصور، حيث كان هناك ضمن القصور موسيقي شهير يعرف له، وكيف ينكل به لأنه تكلم عن ديمقراطية الدولة، و يثقله بسلاحه ويؤميه في البحيرة، ثم نذاع أعانيه في اليوم الثاني على التلفزيون. أصبح الخوف يُعشعش في نفسه بسبب ما رآه من بذخ وترف وجبروت وقناعة بحاله، وبعد مرور أيام حولوا شغلهم إلى الليل وبدأوا يجلبوا له في حديقة القصر جثثاً عليه أن يدفنها من دون ترك أثر لها، كان العمل في بداية الأمر كالجحيم ولا هروب منه بعضهم مقتول سلاح، والبعض الآخر مُعذب حتى الموت، وقسم آخر بالسلاح الأبيض، بمرور الأيام تعود على هذا الوضع، أصبح يتعامل مع الجثث كعائلتها، يضعها في قفرها باحترام، قسمها وقيدها وثبت أماكنها، كثرت جثث الضحايا بالآلاف أصبح خبيراً، أرسلوا له معاونين، بدأوا ينقلونه بين القصور ليعلم الآخرين، ونقل إلى مدين أخرى ليقيم بنفس العمل. زوج ابنته لضابط، حيث وجدت ابنته بزواجها فرصة للهروب من حياة الفقر والبلدة والإهانة... واستمر الحال على هذا الشكل حتى بدأ العدوان الأمريكي على العراق، وقبله كانت تأتي الجثث بالمئات، وبعض منها يُنفذ به ميداناً ويُدفن بواسطة الجرافات. اختلّت القوات الأمريكية العراق وانتشر القتل والسرقه. رجع لبلدته، بعد عدة أسابيع لحقت به ابنته، قالت له بأنها فقدت زوجها قبل أشهر من الاختلال الأمريكي، سألته فيما إذا يكون من المحتمل هو أخذ ضحايا قتل النظام، أخبرها عن أرشفة القتلى ومدافنهم، ذهبت بصحبة والدها إلى بغداد لتجد جثة زوجها، وليكون هو مصدر لكل من فقد له شخصاً، وليؤدي دوره بإتقان وإخلاص، من ثم تحدّره صديقه طارق بأنه مطلوب من قبل بقايا عناصر النظام السابق، يعتبرونه كخائن للإمانة ومفسد لصورة القادة صدام، ومطلوب القوات الأمريكية وأتبعها باعتباره من عناصر النظام السابق، ثم يتردّد أو يخاف أو يتوقّف، وأعماله وتفصيل: كل شخص هو عالم قائم بذاته.. ومن بين مهام الأدب بيان ذلك، ورافقهم عبدالله قسماً من الطريق، ثم رجع بعد ما عرف بالبلد خلال تحليلها يمكن أن نقول أنه من روايات جديده سابقاً قد درجعت في ثقافة الأمريكيين، حيث نشي الرواية، ومن خلال تحليلها يمكن أن نقول أنه من روايات جديده سابقاً قد درجعت في ثقافة الأمريكيين، كغيره من الرواية الجديدة، الأثر الذي اغتصبه أمه، وسبب قتلها، وهرب، والآن يرجع ليغتصب البلد كلها.

2. بناء الشخصية

ينهض العمل الفني للرواية على ركائز متكاملة بعضها لبعض الآخر، ومن أبرزها الشخصية فهي تشكل وجهة وصورة الإنتاج الروائي، وتعد الشخصية من العناصر المهمة لبناء السرد، فهي كالمركز الرئيسي بالنسبة للعمل السردية والتي تتجلى عبر أفعالها الحوادث، وتتوضخ الأفكار وتتكون ضمن شبكة علاقاتها حياة خاصة تُنشئ هنا مادة العمل، تشبك الشخصية خيوطها مع العناصر السردية الأخرى من لغة ومكان وزمان وحدت بطريقة محورية وفعالة لبناء خطاب روائي فني وجمالي، ولزالت الشخصية في الرواية العربية الحديثة أساساً أو مركز الفكر السردية، ومن المستحيل أن يسير العمل الروائي من دون هذا العنصر المهم ضمن التكوين السردية، حيث تنوعت الكتابات والآراء عنها واختلف النقاد والأدباء بشأن شكلها وعملها ضمن العمل الروائي (بحاوي، 1990: 2049، 215). أصبحت بعد ذلك شأنها شأن العناصر

السردية الأخرى لكن رعم هذا يُعطي مرتاض لها أهمية كبيرة ضمن الرواية ويُعبر عن رأيه في أن "الشخصية هي واسطة العقد بين جميع المشكلات الأخرى، حيث أنها هي التي تصنع اللغة، وهي التي تبث أو تُنجز الحدث،... وهي التي تُعمر المكان... وهي التي تتفاعل مع الزمن" (مرتاض، 1998: 103، 104). حيث استفاد أهم الروائيين في الأدب العربي، مثل نجيب محفوظ، من كل الفرص العلمية في عصرهم، مثل علم النفس، والعلوم الاجتماعية في تكوين الشخصية (أي بلدز، 2019: 79).

1.2. مفهوم الشخصية

1.1.2. لغة:

يتعين المعنى اللغوي للشخصية بالرجوع إلى أمهات المصادر والمراجع والقواميس، وأول قاموس نرجع إليه "لسان العرب" لابن منظور الذي جاء فيه وفي قسم (ش خ ص) ما يأتي: "الشخص: جماعة شخص الإنسان وغيره، مُدكراً والجمع أشخاص وشخوص، شخص، والشخص: سواد الإنسان وغيره، تراه من بعيد وتقول ثلاثة أشخاص وكل شيء رأيت جسمانه فقد رأيت شخصه. الشخص: كل جسم له ارتفاع وظهور" (ابن منظور، 1997: 45).

وأيضاً جاءت عبارة الشخصية ضمن معجم "الوسيط": "أما صفات تميز الشخص عن غيره ويُقال: فلان ذو شخصية قوية، ذو صفات متميزة وإزادة وكياناً مستقلاً" (مجموعة مؤلفين، 2004: 561). أي أن كل شخص يحمل شخصية خاصة به تميزه عن غيره.

وكذلك تعني من وراء اصطلاح تركيب (ش خ ص) من ضمن ما تعنيه التعبير عن قيمة حية عاقلة ناطقة فكان المعنى إظهار شيئاً وإخراجه وتمثيله وعكس قسمته (مرتاض، 1998: 85).

2.1.2. اصطلاحاً:

لقد اختلف النقاد العرب أيضاً في تحديد مفهوم الشخصية وتوالت المفاهيم والتعريفات لكلمة الشخصية التي تعد جزءاً أساسياً من أجزاء السرد، فيذكر حميد حمداني "أن يعين هوية الشخصية ضمن الحكي بشكل عام من خلال مجموع أفعالها، دون صرف النظر عن العلاقة بينهما وبين مجموع الشخصيات الأخرى التي يحتوي عليها النص" (حمداني، 1991: 50). ويمكن القول بأنها مجموع السلوكيات والصفات والسلوب وطريقة العيش والتفكير. وهي تتكون تدريجياً منذ السنوات الأولى من عمر الإنسان بما يمر به من أحداث، والتي تظهر أهما مجتمعة لتعطي الناس ذاتيتهم المميزة، وهي تمثل عنصراً محورياً ضمن أي سرد، بحيث لا يمكن تصور رواية من دون شخصيات (مارتن، 1998: 151، 155).

2.2. أنواع الشخصية

تتصف الرواية مثل ما عرفنا بتنوع الشخصيات ضمن حدودها السردية فهي بمثابة الجسم الذي يعمل على تسيير الأحداث وتطورها داخل النص، ولا يكتمل العمل الروائي إلا بتوفير الشخصيات، وبواسطتها نستطيع حل لغز الأحداث، ومن خلال تشابك الشخصيات بأحداث الرواية، وباعتبارها المحور الرئيسي للرواية، بحيث تبث فيها الحركة وتمنحها الحياة وتجعل القارئ يتعاطف معها، حيث قُسمت الشخصية عموماً إلى قسمين: أ- شخصية رئيسية ب- شخصية ثانوية (بحراوي، 1990: 213).

2. 2. 1. الشَّخْصِيَّةُ الرَّئِيسِيَّةُ

يُوجَدُ ضِمْنَ كُلِّ عَمَلٍ رِوَايِيٍّ شَخْصِيَّةٌ تَقُومُ بِعَمَلٍ رِئِيسِيٍّ إِلَى جَانِبِ شَخْصِيَّاتٍ تَقُومُ بِأَدْوَارٍ ثَانَوِيَّةٍ، فَالشَّخْصِيَّةُ الرَّئِيسِيَّةُ ضِمْنَ أَيِّ عَمَلٍ رِوَايِيٍّ هِيَ مَنْ تَقُودُ الفِعْلَ وَتَدْفَعُهُ إِلَى الأَمَامِ، وَلَيْسَ مِنَ الصَّرُورِيِّ أَنْ تَكُونَ الشَّخْصِيَّةُ الرَّئِيسِيَّةُ بَطْلَ العَمَلِ دَائِمًا وَلَكِنَّهَا هِيَ الشَّخْصِيَّةُ المَحْوَرِيَّةُ، فَهِيَ مَنْ تُشَارِكُ فِي اسْتِمْرَارِ العَمَلِ الرِّوَايِيٍّ (قيسومة، 2013: 30)، فِي بَعْضِ الأَحْيَانِ يَكُونُ مِنَ المُمْكِنِ مُقَابَلَةُ الشَّخْصِيَّاتِ الرَّئِيسِيَّةِ الَّتِي تَعِيشُ بِدُونِ فَضِيلَةٍ وَلَدَيْهَا شَخْصِيَّاتٌ مُنْحَرَفَةٌ (أي يلدز، 2018: 662، 689). وَتُوصَفُ الشَّخْصِيَّةُ بِأَنَّهَا رِئِيسِيَّةٌ مِنْ خِلَالِ الوُظَائِفِ المَسْتَدَةِ إِلَيْهَا، "حَيْثُ تُسَنِّدُ لِلبَطْلِ وَظَائِفًا وَأَدْوَارًا لَا تُسَنِّدُ إِلَى الشَّخْصِيَّاتِ الأُخْرَى، وَغَالِبًا مَا تَكُونُ هَذِهِ الإِدْوَارُ، مُتَمَنِّبَةً دَاخِلَ البَقَافَةِ وَالمُجْتَمَعِ". (بوعزة، 2010: 53) وَتَتَمَتَّعُ هَذِهِ الأَخِيرَةُ بِصِفَاتٍ مِثْلَ الحَرِيَّةِ دَاخِلِ النَّصِّ وَالاسْتِغْلَالِيَّةِ فِي الرَّأْيِ، وَغَالِبًا مَا تَكُونُ أَدْوَارَهَا مُقْتَبَسَةً مِنَ الوَاقِعِ "وهي الَّتِي تَدُورُ حَوْلَهَا الأَحْدَاثُ... فَلَا تَطْعِي أَيَّ شَخْصِيَّةٍ عَلَيَّهَا، وَإِنَّمَا تَهْدَفُ جَمِيعًا لِإِبْرَازِ صِفَاتِهَا وَمِنْ ثَمَّ إِبْرَازِ الفِكْرَةِ الَّتِي يُرِيدُ الكَاتِبُ إِظْهَارَهَا" (مجموعة مؤلفين، 2008: 135).

2. 2. 2. الشَّخْصِيَّةُ الثَّانَوِيَّةُ

اِبْتِدَاءً مِنْ أَنَّ الشَّخْصِيَّاتِ بِجَمِيعِ أَنْوَاعِهَا تُعْتَبَرُ النَّاقلُ الَّذِي يَنْقُلُ المَحْتَوَى وَفِكْرَةَ المَوْلِّفِ؛ أَصَحَّ بِنَاءِ الشَّخْصِيَّةِ مِنْ أَكْثَرِ تَقْيِينَاتِ الإِنْتِاجِ السَّرْدِيِّ تَعْقِيدًا، وَالشَّخْصِيَّةُ الثَّانَوِيَّةُ تُعْتَبَرُ الشَّخْصِيَّةُ المَسَاعِدَةُ لِلشَّخْصِيَّةِ الرَّئِيسِيَّةِ، فَهِيَ مُهِمَّةٌ وَجَمِيعُ الرِّوَايَاتِ لَا تَفْتَقِرُ مِنْهَا أَبَدًا، وَعَلَى الأَعْلَبِ مَا تَكُونُ غَيْرَ نَائِمِيَّةٍ تَسِيرُ بِاتِّجَاهِ وَاحِدٍ لَا تَتَجَاوَرُهُ، فَهِيَ لَهَا أَهْمِيَّةٌ ضِمْنَ العَمَلِ الرِّوَايِيٍّ لَا يُمَكِّنُ إِهْمَالَهُ، حَيْثُ نَرَى أَنَّهَا تُسَاعِدُ عَلَى إِنْشَاءِ الحِوَارِ وَالأَحْدَاثِ وَتُعْمِلُهَا (سليمان، 2011: 111، 115). وَمَعَ هَذَا لَا تَتَمَتَّعُ كُلُّ الشَّخْصِيَّاتِ ضِمْنَ النَّصِّ الرِّوَايِيٍّ بِالأَهْمِيَّةِ نَفْسَهَا مِنْ حَيْثُ الدَّورِ وَالفِعَالِيَّةِ فَعَامِلِ النِّسْبَةِ هُوَ المَقْيَاسُ الأَفْضَلُ فِي إِظْهَارِ هَذِهِ الأَهْمِيَّةِ؛ وَمِنْ هَذَا المُنْطَلَقِ تَكُونُ أَشْكَالٌ وَأَنْوَاعٌ وَأَدْوَارُ الشَّخْصِيَّاتِ مُتَبَعَةً لِتَرَاوِيحِ العَمَلِ وَالفِكْرَةِ، وَبِتَعَدُّدِ أَفْوَاعِ النَّصِّ الرِّوَايِيٍّ حَيْثُ أَنَّهُ لَيْسَ بِمُسْتَقِيمًا عَزَلَ الشَّخْصِيَّاتِ الرَّئِيسِيَّةِ عَنِ الشَّخْصِيَّاتِ الثَّانَوِيَّةِ وَبِئْسَ كَلِمَةً هَذَا الشَّيْءُ ضِمْنَ مَقُولَةِ تَظْهَرُ الشَّخْصِيَّةُ الثَّانَوِيَّةُ مَقْيَاسًا وَاضِحًا مِنْ أَجْلِ جِنَاحِ هَذَا العَمَلِ القَلْبِيِّ (أم فورستر، 1960: 67، 80). عِبْدُ المَلِكِ مُرْتَضَى "لَا يُمَكِّنُ أَنْ تَنْشَأَ وَتَتَوَاجَدَ الشَّخْصِيَّةُ الأَسَاسِيَّةُ ضِمْنَ النَّصِّ وَالعَمَلِ الرِّوَايِيٍّ إِلَّا بِتَوَاجُدِ الشَّخْصِيَّاتِ الثَّانَوِيَّةِ، الَّتِي هِيَ أَيْضًا لَمْ تَكُنْ لَوْلا تَوَاجُدِ الشَّخْصِيَّاتِ العَدِيمَةِ الاِعتِبَارِ فَكَمَا أَنَّ القُرَّاءَ هُمُ اللَّذِينَ يَصْنَعُونَ مَجْدَ الأَعْيَاءِ فَكَأَنَّ الأَمْرَ كَذَلِكَ هِيَ هُنَا" (مرتاض، 1998: 89، 90). لِلشَّخْصِيَّةِ الثَّانَوِيَّةِ الَّتِي تَبْدُو (مُسَطَّحَةً) أَوْ (سُكُونِيَّةً) وَالَّتِي لَهَا دَوْرًا فَعَالًا فِي تَصْغِيدِ الحَدِثِ وَصُنْعِ الحِكْمَةِ بِالإِضَافَةِ إِلَى أَهْمِيَّتِهَا السَّابِقَةِ، كَمَا وَلَهَا خِصَائِصٌ وَمُمَيَّزَاتٌ تُمَيِّزُ هَذِهِ الشَّخْصِيَّةُ مِنْهَا الدُّخُولُ ضِمْنَ الفِكْرَةِ الوَاحِدَةِ وَالتَّزَامُهَا بِصِيغَةٍ لَا تَتَغَيَّرُ، كَمَا وَهُمُكِّنُ مَعْرِفَتَهَا بِسُهُولَةٍ دُونَ تَكَلُّفٍ، وَلَا تَحْتَاجُ إِلَى تَقْدِيمٍ أَكْثَرَ مِنْ مَرَّةٍ وَاحِدَةٍ، كَمَا أَنَّهَا لَا تَحْتَاجُ إِلَى رِعَايَةٍ كَثِيرَةٍ تَتَطَوَّرُ، بَلْ تَبْقَى عَلَى حَالِهَا مِنْ بَدَايَةِ الرِّوَايَةِ حَتَّى نَهَايَتِهَا، وَأَنَّهَا يُمَكِّنُ تَدَكُّرَهَا بِبَسَاطَةٍ دُونَ جُهْدٍ، وَتَبْقَى مُرَافِقَةً لِذَاكِرَةِ الفَارِي بَعْدَ انْتِهَاءِ الرِّوَايَةِ (أم فورستر، 1960: 83، 85).

2. 3. الشَّخْصِيَّةُ فِي الرَّوَايَةِ

2. 3. 1. رَيْسِيَّةٌ: قَسَمَ الْكَاتِبُ مَحْسِنَ الرَّمْلِيِّ الشَّخْصِيَّاتِ ضِمْنَ رِوَايَتِهِ "حَدَائِقِ الرَّئِيسِ" إِلَى قِسْمَيْنِ رَيْسِيَّيْنِ: مِنْهَا شَخْصِيَّاتٌ رَيْسِيَّةٌ، وَأُخْرَى شَخْصِيَّاتٌ تَأْوِيَّةٌ، وَكَانَ هَذَا التَّفْسِيمُ حَسَبَ أَدْوَارِهِمْ ضِمْنَ أَخْدَاتِ الرَّوَايَةِ، فَتَمَحَوَّرَتِ الشَّخْصِيَّاتُ الرَّيْسِيَّةُ فِيمَا يَلِي:

* عَبْدِ اللَّهِ

وَهُوَ ابْنُ شَقِ الْأَرْضِ وَصَارَ ابْنُ صَالِحٍ، وَيُكْنَى (عَبْدَ اللَّهِ كَافِكًا) لِوُجُودِ شَبهِ كَبِيرٍ بِالشَّكْلِ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْكَاتِبِ الْعَالِمِيِّ كَافِكًا، "وَطَارِقُ نَفْسُهُ هُوَ الَّذِي أُطْلِقَ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ لَقَبَ (كَافِكًا) وَذَلِكَ أَيَّامَ دَهْشَتِهِ بِاكتِسَافِ "فَرَانِزِ كَافِكَا" وَوَلَعَهُ بِقِرَاءَةِ كُلِّ مَالِهِ وَعَنْهُ" (الرملي، 2013: 18)، فَهُوَ اللَّفِيظُ مَجْهُولُ الْأَصْلِ، "وَهُوَ الْفَائِلُ عَنِ نَفْسِهِ: أَنَا الضَّحِيَّةُ ابْنُ الضَّحَايَا، أَنَا ابْنُ الْقَتْلَى حَتَّى هَابِلٍ، لَذَا اسْتَعْرَبُ كَوْنِي لَمْ أُقْتَلْ حَتَّى الْآنَ!". (الرملي، 2013: 13)، يَعْكِسُ الرَّوَايِ مِنْ خِلَالِ هَذِهِ الشَّخْصِيَّةِ حَالَةَ الانْسِحَابِ الطَّوْعِيِّ مِنَ الْحَيَاةِ الَّتِي أَقْتَصَّتْ مِنَ الْكَبِيرَيْنِ بِسَبَبِ الْحُرُوبِ الْمُتَعَاقِبَةِ، فَكَانَ نَصِيْبُهُ مِنَ التَّارِيخِ هُوَ الْوُفُوعُ فِي الْأَسْرِ لِمُدَّةِ عِشْرُونَ سَنَةً فِي سُجُونِ الْجُمْهُورِيَّةِ الْإِسْلَامِيَّةِ عِنْدَمَا إندَلَعَتِ الْحَرْبُ الْعَبْيِيَّةُ بَيْنَ الْعِرَاقِ وَإِيرَانَ، يُلَاحِظُ الرَّوَايِ شَخْصِيَّتَهُ إِلَى مَكَانِ الْأَسْرِ وَمَا يَتَعَرَّضُ لَهُ عَبْدِ اللَّهِ مِنْ أَنْوَاعِ الْعَذَابِ وَالْحِرْمَانِ وَعَسِيلِ الدَّمَاعِ حَتَّى يَضْطَرَّ عَبْدِ اللَّهِ إِلَى أَنْ يَدَّعِي بَأَنَّهُ (مَسِيحِيٌّ)، فَعَادَ مِنَ الْأَسْرِ جَسَدًا يُوجِي بِالْحَيَاةِ، فِيمَا ظَلَّتْ رُوحُهُ أَسِيرَةً حَرْبٍ لَا هَدَأُ فِي عَقْلِهِ طُبُوهَا، وَاسْتَمَرَّ الْكَاتِبُ يُسَلِّطُ الصَّوَّةَ عَلَى تَطَوُّرِ شَخْصِيَّتِهِ بَعْدَ عَوْدَتِهِ مِنَ الْأَسْرِ، "كَانَ يَتَوَقَّعُ لِلانْعِرَالِ لِوَحْدِهِ، لَقَدْ اعْتَادَ الصَّمْتُ وَالْعُزْلَةُ وَالْوَقْتُ الْمَيْتَ، فَلَا وَجُودَ لِلْوَقْتِ فِي دَاخِلِهِ.. لَا مَعْنَى لِحَرَكَةِ الْأَشْيَاءِ" (الرملي، 2013: 83) فَهُوَ لَمْ يَحْسَ بِنَفْسِهِ، يَسْرِدُ الرَّوَايِ قَائِلًا "عَلَى هَذَا النَّحْوِ يَرَى وَبِرَوِي عَبْدِ اللَّهِ كَافِكًا كُلَّ مَا يَحْدُثُ، يَصِفُ كُلَّ شَيْئًا بِأَنَّهُ تَارِيخٌ قَدِيمٌ، مَيْتٌ، مَيُوسٌ مِنْهُ، وَلَا وَجُودَ لِشَيْءٍ اسْمُهُ حَاضِرٌ أَوْ لَمْ يَسْتَقْبَلْ، وَبِالْحَقِيقَةِ مَلْصِيَّةٌ فَمَطُوبُهُ (وَالْحَادِثُ)، الَّذِي (الرملي، 2013: 8) لَمْتَخَلَفَةً عَقْلِيًّا (رَيْبِيَّةً) وَيَسَافِرُ وَمِنْ ثَمَّ يَعُودُ مَعَ قُوَّاتِ الْاِحْتِلَالِ لِيُصْبِحَ مِنَ الْقِيَادَاتِ الْأُمْنِيَّةِ فِي النِّظَامِ الْجَدِيدِ، أَلَيْسَ مِنْ حَقِّهِ أَنْ يَخْتَارَ الْانْسِحَابَ مِنَ النَّسَقِ الْاجْتِمَاعِيِّ وَحَتَّى مِنَ الْحَيَاةِ! خَاصَّةً وَإِنَّ أُمَّهُ بَعْدَ مُرُورِ شَهْرَيْنِ عَلَى وِلَادَتِهِ تَتَعَرَّضُ لِلْعُقُوبَةِ وَالْقَصَاصِ فِي مَشْهَدِ حَرَبَيْنِ جَدًّا تُقْتَلُ وَتُدْفَنُ لِتَلَايِي الْفَضِيحَةِ.

* إِبْرَاهِيمَ

وَهُوَ ابْنُ سُهَيْلِ الدَّمَشْقِيِّ، الْمَكِّيُّ (إِبْرَاهِيمُ قِسْمَةٌ) لِأَنَّهُ مُؤْمِنٌ بِأَنَّ الْحَيَاةَ قِسْمَةٌ وَنَصِيْبًا حَتَّى ابْنَتَهُ سَمَّاهَا (قِسْمَةً)، فَهُوَ أَقْوَى أَصْدِقَاءَهُ بَدَنًا وَأَكْثَرُهُمْ هُدُوءًا وَطَبِيبَةً، "فَقَدْ أَسْمَاهُ إِبْرَاهِيمَ (قِسْمَةً) لِأَنَّهُ يَتَقَبَّلُ كُلَّ حَادِثٍ أَوْ حَدِيثٍ بِاسْتِسْلَامٍ عَجِيبٍ وَمُعَقَّبًا عَلَى الدَّوَامِ: "كُلُّ شَيْءٍ قِسْمَةٌ وَنَصِيْبًا" أَوْ يُرَدِّدُ: "هَذِهِ هِيَ قِسْمَتِي" (الرملي، 2013: 18)، فَهُوَ الْأَقْرَبُ لِشَخْصِيَّةِ نُمُقُلِ الْوَطَنِ، عَاشَ إِبْرَاهِيمُ كَالْتَرَدِ فِي كَفِّ الْقَدَرِ، يَقْبَلُ بِكُلِّ مَا يُفْرَضُ عَلَيْهِ، لَا اِحْتِيَارَ لَهُ وَلَا تَدَخُّلَاتٍ فِي مَسَارِ حَيَاتِهِ، فَتَحَوَّلَ مِنْ جُنْدِيٍّ امْتَصَّتْ الْحَرْبُ سَنَوَاتِ شَبَابِهِ، وَسَرَقَتْ قَدَمُهُ وَجَفَّتْ مَاءُ حُصُونَتِهِ، إِلَى مُزَارِعٍ فِي حَدَائِقِ الرَّئِيسِ، حَدَائِقِ الرَّئِيسِ الَّتِي اِكْتَنَزَتْ بِالْجَنَائِمِينَ، الْحَدَائِقِ الَّتِي لَا تُرَوَى بِغَيْرِ الدَّمِ، وَلَا يَسْمِدُهَا سِوَى رَفَاتِ الْمَعَارِضِيِّنِ، كَرَمُزٍ مُؤَلِّمٍ لِعِرَاقٍ تَحَوَّلَ إِلَى حَدِيثَةٍ شَاسِعَةٍ

لِلزَّعِيمِ، قِيَامَ حَرَسَهَا وَخَدَمَهَا شَعْبَ بَأْكَمَلِهِ. كَمَا وَيَنَالُ إِبْرَاهِيمُ نَصِيْبَهُ مِنَ التَّارِيخِ الْمِتَشَابِكِ، الْكَارِثَةِ الْقَائِيَةِ (عَاصِفَةَ الصَّخْرَاءِ)، فَإِنَّهُ قَدْ رَجَعَ بِسَبَبِ حَسَاوَةِ وَهَرِيمَةِ الْجَيْشِ الْعِرَاقِيِّ فِي الْكُوَيْتِ بِقَدَمِ وَاحِدَةٍ، الْإِعَاقَةَ تَسْتَوْجِبُ الْاِنْسِحَابَ مِنْ نَوْعٍ آخَرَ! لِيَنْتَهِيَ بِهِ الْأَمْرُ بِأَنْ يَعْْمَلَ مُزَارِعاً فِي قُصُورِ الرَّيْسِ وَمِنْ بَعْدِهَا يَنْطَوِّرُ الْأَمْرُ وَيُصْبِحُ حَقَّارَ قُبُورٍ فِي نَفْسِ الْحَدَائِقِ، وَمِنْ بَعْدِ سُقُوطِ النِّظَامِ يُصْبِحُ شَاهِداً دَلِيلاً لِلنَّاسِ عَنِ صَحَابَتِهِمُ الْمُفْقُودِينَ وَالَّذِينَ قَدْ قَامَ بِدِفْنِهِمْ وَوَضَعَ لَهُمْ إِرْشِيْفاً خَاصّاً لِلدَّلَالَةِ عَلَيْهِمْ، بِمَا فِيهِمْ صِهْرُهُ الصَّابِطُ، وَانْتَهَى بِهِ الْأَمْرُ أَخِيْراً رَأْساً بِلا جَسَدٍ فِي أَحَدِ صِنَادِيْقِ الْمُوْزِ! وَهُوَ اِنْسِحَابٌ آخَرَ (الموت)، "أَمَّا حِينَ أَخْبَرُوهُ، هَذَا الصَّبَاحِ، بِأَنَّ رَأْسَ رَيْفِقِ عُمَرِ إِبْرَاهِيمَ بَيْنَ الرُّؤُوسِ التِّسْعَةِ، فَقَدْ أَجَابَ: خَلَّاصٌ لَقَدْ اِزْتَاخَ، لِأَنَّهُ مَاتَ فِعْلاً هَذِهِ الْمَرَّةَ، تَارِكاً إِيَّانَا لِقُوضَى الْأَقْدَارِ وَعَبَثَ اِنْتِظَارَ مُوتِنَا، نَحْنُ الْأَمْوَاتُ فِي الْحَيَاةِ." (الرملي، 2013: 9).

وَهُوَ ائِنَّ ظَاهِرٌ إِمَامِ الْمَسْجِدِ، الْمَكِّيِّ (طَارِقِ الْمُنْدَهْشِ) لِكُنْزَةِ اِنْدِهَاشِهِ فِي اِكْتِشَافِ الْأَشْيَاءِ، "فَكَانُوا يُسْمُوْنَهُ طَارِقاً بِ(الْمُنْدَهْشِ) لِأَنَّهُ دَائِمٌ الدَّهْشَةَ كَطِفْلِ أَمَامِ كُلِّ شَيْءٍ أَوْ قَوْلٍ مَهْمَا يَكُنْ عَادِيّاً أَوْ نَافِهاً، وَيُيَدِي حِمَاسَةً شَدِيْدَةً لِأَيَّةِ فِكْرَةٍ أَوْ مَوْقِفٍ وَإِنْ كَانَ سَبَّحَ عَلَى عَنِّ حِمَاسَتِهِ فِي الْيَوْمِ التَّالِيِ وَيُنْسَاهَا،" (الرملي، 2013: 17)، وَكَانَ أَكْثَرَ أَصْدِقَاءَهُ عِنَايَةً بِمَظْهَرِهِ وَشَغَفاً بِالْقِرَاءَةِ وَالْبَنَاتِ، وَانْتَهَى بِهِ الْمِيْوَلُ إِلَى أَنْ أَصْبَحَ مُتَدَيِّتاً، وَيَتَرَصَّدُ الْفُرْصَ مَعَ أَقْرَبِ النَّاسِ إِلَيْهِ، فَهُوَ يَعْرِضُ الرِّوَاخَ عَلَى (قِسْمَةٍ) حِينَمَا تَقْصِدُهُ لِلْبَحْثِ عَنْ جِئَةِ ائِبْنِهَا إِبْرَاهِيمَ صَدِيْقَهُ، "قَالَ: وَمِنْ أَجْلِ أَنْ نَقُومَ بِهَذِهِ الْمِهْمَةِ،... عَلَيْنَا، أَنْتِ وَأَنَا أَنْ نُفَكِّرَ بِالصِّبْغَةِ لِلْقِيَامِ بِهَا حَيْثُ لَا تَجْلِبُ لَنَا الْمَشَاكِلُ... وَرَاحَ يُطِيْلُ الشَّرْحَ... كَيْ يُفْنِعَهَا بِأَنَّهُ لَا بُدَّ مِنْ إِجَادِ صِفَةٍ اِجْتِمَاعِيَّةٍ لِرِفْقَتَيْهِمَا... وَبَعْدَهَا دَخَلَ فِي الْمَوْضُوعِ أَكْثَرَ، مُطْمَئِنّاً إِيَّاهَا بِأَنَّهُ لَوْ حَصَلَ النَّصِيْبُ فَسَيَضَعُهَا فِي عَيْنَيْهِ،..." (الرملي، 2013: 260، 261)، وَهُوَ وَاحِدٌ مِنْ (أَبْنَاءِ شَقِي الْأَرْضِ) الثَّلَاثَةِ، "حِينَ وَصَلَ الْخَبْرُ إِلَى ثَالِثَيْهِمَا فِي صَدَاقَةِ الْعُمَرِ، الشَّيْخُ طَارِقٌ كَادَ أَنْ يُعْمَى عَلَيْهِ وَيَسْقُطَ، لَذَا سَارَعَ بِالْجُلُوسِ مُسْتَبِداً فِي دَعْمِ رُوحِهِ كَيْ لَا تَنْهَارَ، عَلَى الْكَثِيْرِ مِنَ الْجَاهِزِ بِمَا يَحْفَظُ مِنَ الْأَقْوَالِ الدِّيْنِيَّةِ." (الرملي، 2013: 9).

2. 3. 2. الشَّخْصِيَّاتُ الثَّانَوِيَّةُ:

الرُّؤُوسُ التِّسْعَةُ: وَهِيَ رُؤُوسٌ تِسْعَةٌ أَشْخَاصٍ خَرَجُوا فِي نَهَايَةِ اللَّيْلِ مِنَ الْقَرْيَةِ بِإِتْجَاهِ بَعْدَادِ، لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ غَايَتُهُ يُرِيدُ الْخِصْمُوعَ عَلَيْهَا أَوْ تَحْقِيْقَهَا فِي الْعَاصِمَةِ بَعْدَادِ، حَيْثُ أُعِيْدَتْ هَذِهِ الرُّؤُوسُ فِي تِسْعِ صِنَادِيْقِ مَوْزٍ، وَقَدْ اسْتَعْدَمَ السَّارِدُ خَبَرَ قَطْعِ أَوْ ذُبْحِ هَذِهِ الرُّؤُوسِ كَمُقَدِّمَةٍ يَفْتَتِحُ بِهَا رِوَايَتَهُ بِقَوْلِهِ: "فِي بَلَدٍ لَا مَوْزَ فِيهِ، اسْتَقِيْقَتِ الْقَرْيَةُ عَلَى تِسْعَةِ صِنَادِيْقِ مَوْزٍ، فِي كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهَا رَأْسٌ مَقْطُوعاً لِأَحَدِ أَبْنَائِهَا،...، لِكُلِّ رَأْسٍ حِكَايَتُهُ. لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْ هَذِهِ الرُّؤُوسِ التِّسْعَةِ عَائِلَةٌ وَأَحْلَامٌ وَفَجِيْعَةٌ حَمَائَتُهُ ذُبْحاً مِثْلَ مِئَاتِ الْأَلَابِ مِنْ قَتْلَى هَذَا الْبَلَدِ الْمَلْطُخِ بِالْدَمِ..." (الرملي، 2013: 7، 10).

قِسْمَةٌ: ائِبْنَةُ إِبْرَاهِيمَ الْوَحِيْدَةِ، وَهِيَ ائِبْتِدَادٌ لِذَاكِرَتِهِ وَذِكْرَاهُ وَإِلَّا سَوْفَ يُؤْوَلُ كُلُّ هَذَا، إِلَى التِّسْيَانِ "وَخَدَهَا قِسْمَةً الْأَرْمَلَةَ الَّتِي صَارَتْ يَتِيْمَةً الْأَبْوَيْنِ مُنْذُ هَذَا الْفَجْرِ، اِعْتَرَصَتْ وَأَرَادَتْ الْإِبْتِءَاءَ عَلَى رَأْسِ الْوَالِدِهَا إِبْرَاهِيمَ إِلَى أَنْ يَمَّ الْعُتُوْرُ عَلَى جِئَتِهِ،" (الرملي، 2013: 10). فَهِيَ طَلَبَتْ مِنْ طَارِقٍ أَنْ يُسَاعِدَهَا فِي الْبَحْثِ عَنْ جِئَةِ الْوَالِدِهَا إِبْرَاهِيمَ، وَبِالْمُقَابِلِ عَرَضَ عَلَيْهَا طَارِقُ الرِّوَاخِ، وَقَدْ "وَجَدَتْ قِسْمَةً فِي نَفْسِهَا أَنَّ مَبْرَزَاتِ

القبول أكثر من أسباب الرضى.. وإن انتهت بها من هذه المسألة وفي هذه الظروف سيكون أفضل من التعويل على انتظار نموذج الشخص الذي لا يجده، الذي يتلائم مع وضعها كأزمنة وأم نصفها في القرية والآخر في المدينة وزوجها السابق نصف بطل ونصف خائن" (الرملي، 2013: 262). وتساءل نفسها مجموعة أسئلة حول مصير ابنها ومستقبله وهي "تتحسس رأس طفلها النائم في حجرها فتفرغ الأسئلة في رأسها: ترى من أية نطفة هو؟ ترى مثل من يكون؟ مثل أبيه زوجها؟ مثل الرئيس المخلوع؟ لأن الطفل اسمه صدام! هل يكون مثلها؟ مثل أبيها؟ أم مثل طارق الذي سيترعرع هذا الصغير في كنفه؟" (الرملي، 2013: 271).

الشَّيْخُ ظَاهِرٌ: رَجُلُ الدِّينِ وَإِمَامٌ مَسْجِدِ الْقَرْيَةِ، وَهُوَ الرَّجُلُ الثَّانِي مِنْ بَعْدِ الْمُخْتَارِ بَيْنَ وَجْهَيْ أَهْلِ الْقَرْيَةِ، حَيْثُ صَوَّرَهُ الرَّاوي بِأَنَّهُ "يَمْتَارُ بِالْفِطْنَةِ وَ الدَّهَاءِ، دَائِمَ الْإِيْتِسَامِ، الْأَشْفَرُ الْوَحِيدُ فِي الْقَرْيَةِ، مُتَمَلِّئٌ الْبَدَنِ، يَرْتَجُّ كَرَشَهُ وَحَيْثُ كُلَّمَا صَعَدَ صَحِكُهُ إِلَى حَدِّ الْقَهْقَهَةِ." (الرملي، 2013: 19)، وَهُوَ مَا يَلْجَأُ إِلَيْهِ النَّاسُ بِالْأَخْذِ بِنَصَائِحِهِ وَفَتَاوَاهِ الدِّينِيَّةِ، وَهَذِهِ صُورَةٌ مِنْ صُورِهِ ضَمَّنَ سَرْدَ الرِّوَايَةِ "وَحَالَ وَصُولُهُ أَحْبَرَ الشَّيْخَ ظَاهِرًا، إِمَامَ الْمَسْجِدِ، بِالْأَمْرِ لِيُعْلِنَهُ عَلَى الْمَلَأِ، وَلَمْ يَتَفَاجَأَ ظَاهِرٌ كَمَا كَانَ يَتَوَقَّعُ صَالِحًا، فَفَسَّرَهُ مَعَ نَفْسِهِ عَلَى أَنَّهُ مِنْ حِنْكَةِ الشَّيْخِ وَسَعَةِ عِلْمِهِ وَجَلْمِهِ وَصَلَابَةِ إِيْمَانِهِ." (الرملي، 2013: 15).

المُخْتَارُ: فَهُوَ الرَّجُلُ الْأَوَّلُ مِنْ بَيْنَ وَجْهَيْ أَهْلِ الْقَرْيَةِ، فَهُوَ الْأَعْنَى بِالْقَرْيَةِ، وَكَانَ يُتَاجَرُ بِكُلِّ شَيْءٍ، كَانَ الْجَمِيعُ يَحْتَرِمُهُ وَيَلْجَأُ إِلَيْهِ عِنْدَ الْحَاجَةِ، "وَلَمْ يَكُنْ مُسْتَعْرَبًا أَنْ تَرَعَى عَائِلَةَ الْمُخْتَارِ النَّاسَ الْمُحْتَاجِينَ، فَهُوَ الْأَعْنَى فِي الْقَرْيَةِ،... فَهُوَ الَّذِي يَشْتَرِي مَحَاصِلَ فَلَاحِي الْقَرْيَةِ وَيَبِيعُهَا فِي الْمُدُنِ...، الْمُخْتَارُ وَصَدِيقُ عُمَرِ الشَّيْخِ ظَاهِرًا، هُمَا مَنْ تَكْفَلَا بِتَرْوِيجِ شَقِيْقَةِ إِسْمَاعِيْلَ الْبَلْهَاءِ إِلَى إِحْدَى الْفُرَى الْبَعِيدَةِ...، لِذَا فَهُوَ يَحْطَى بِاخْتِرَامِ الْجَمِيعِ وَيَلْجَأُ إِلَيْهِ الْمُحْتَاجُ" (الرملي، 2013: 37).

السَّيِّدَةُ زَيْنَبُ: أَوْ زَوْجَةُ الْمُخْتَارِ، وَفِي نَفْسِ الْوَقْتِ هِيَ جَدَّةُ عَبْدِ اللَّهِ الْحَقِيقِيَّةِ، فَكَانَ يَصِفُهَا وَيَعْرِفُهَا الرَّاوي بِالتَّالِي: "الْجَمِيعُ يَعْرِفُ كَرَمَ هَذِهِ السَّيِّدَةِ وَطَيِّبَتَهَا. إِنَّهَا الْوَحِيدَةُ مِنْ كُلِّ زَيْجَاتِ الْمُخْتَارِ الَّتِي بَقِيَتْ مَعَهُ، إِحْتَمَلَتْهُ وَأَحْبَبَتْ لَهُ كُلَّ أُنْبَائِهِ. تَزَوَّجَهَا صَغِيرَةً وَفَقِيرَةً مِنْ إِحْدَى الْفُرَى الْكُرْدِيَّةِ...". (الرملي، 2013: 37).

جَلَالُ ابْنِ الْمُخْتَارِ: الشَّابُّ الْمَرَاهِقُ ذُو الْمَلَائِسِ الْمَتَأَنِّقَةِ وَالْعُطُورِ الرَّاهِبِيَّةِ، الَّذِي إِعْتَصَبَ رَكِيَّةَ الْمُتَخَلِّفَةِ عَقْلِيًّا وَأَحْبَبَتْ مِنْهُ عَبْدِ اللَّهِ، وَنَفَاهُ وَالِدَهُ الْمُخْتَارُ خَارِجَ الْعِرَاقِ "لِكِنَّ الَّذِي لَمْ يَكُنْ لِيَحْطُرَ عَلَى بَالِنَا أَوْ عَلَى بَالِ أَحَدٍ أَنْ يُعْلَلَ ذَلِكَ بِالمِسْكِينَةِ رَكِيَّةً." (الرملي، 2013: 127).

لِيَعُودَ مَعَ الْقُوَاتِ الْأَمْرِيكِيَّةِ وَيُصْبِحَ "وَكَيْبَلًا فِي وَرَارَةِ الْأَمْنِ الْقَوْمِي وَمَسْئُولَ الْجَانِبِ الْأَمْنِي فِي هَيْئَةِ التَّرَاهَةِ." (الرملي، 2013: 268).

سُهَيْلُ الدَّمَشَقِي: وَالِدُ إِبرَاهِيمِ قِسْمَهُ وَيَصِفُهُ الرَّاوي بِأَنَّهُ "خَارِجٌ مِنْ إِحْدَى حِكَايَاتِ الْجَدَّاتِ. نُحِيفٌ، فَصِيرٌ الْقَامَةِ، قَوِيٌّ الْبَدَنِ، بِلَا أَنْفٍ وَدَائِمَ الْإِيْتِسَامِ وَاللَّعِبِ وَالْمَرِحِ وَالْمَرَاحِ، ذَكِيٌّ الْعَيْنَيْنِ وَالْقَوْلِ وَحُبًّا لِلتَّدْخِينِ" (الرملي، 2013: 20).

الرَّاعِي إِسْمَاعِيلُ الْأَبْلَهُ: الرَّجُلُ الْمَخْلَفِ عَقْلِيًّا وَهُوَ خَالُ عَبْدِ اللَّهِ كَافِكَا، "وَبِأَنَّ الرَّاعِي إِسْمَاعِيلُ الْأَبْلَهُ هُوَ خَالُهُ." (الرملي، 2013: 13)، الرَّاعِي صَاحِبُ الرَّزِيَّةِ وَالْحَيَوَانَاتِ، وَهُوَ أَلْحُ زَكِيَّةَ ذَاتِ الْعَقْلِ الْمَخْلَفِ أَيْضًا.

زَكِيَّةُ: هِيَ وَالِدَةُ عَبْدِ اللَّهِ الْحَقِيقِيَّةِ وَأُحْتُ إِسْمَاعِيلُ وَ وَالِدَاهُمَا نَاصِرٌ وَلَطِيفَةٌ، تَزْوِي زَيْنَبُ زَوْجَةَ الْمُخْتَارِ لِعَبْدِ اللَّهِ قَائِلَةً: "مِنْ حُسْنِ حَظَّنَا، هِيَ وَأَنَا، أَنَّ وِلَادَتَهَا كَانَتْ طَبِيعِيَّةً وَبَسِيرَةً، وَأَمَّا كَانَتْ فِي اللَّيْلِ، أَيْ فِي النَّهَارِ بِالنِّسْبَةِ لَهَا. فَمَتُّ أَنَا وَحَدِي بِكُلِّ شَيْءٍ، وَحِينَ أَطْلَقْتُ أَنْتِ أَوَّلَ صَرَخَةٍ لَكَ، احْتَضَنْتُكَ بِدِمِكَ عَلَى صَدْرِي وَبَكَيْتِ،..." (الرملي، 2013: 136).

صَالِحٌ وَمَرْيَمُ: وَالِدَا عَبْدِ اللَّهِ بِالنَّبِيِّ، حَيْثُ يَسْكُنَانِ فِي بَيْتِ طَيْبِي فِي آخِرِ الْقَرْيَةِ عَلَى سَفْحِ تَلٍّ قَرِيبٍ مِنْ نَهْرٍ دِجْلَةَ، "تَرَى عَبْدِ اللَّهِ بَيْنَ يَدَيَّ أَبَوَيْنِ طَيْبَيْنِ أَحَبَّاهُ كَأَنَّهُ مِنْ صُلْبِنِيهِمَا،...، كَانِ الْبَيْتُ الطَّيْبِي الصَّغِيرَ لِصَالِحٍ وَمَرْيَمَ آخِرَ الْبَيْتِ فِي الْقَرْيَةِ عَلَى سَفْحِ التَّلِّ الْقَرِيبِ مِنَ النَّهْرِ، وَذَاتَ فَجْرٍ رُبِعِيٍّ،...، قَبْلَ أَنْ تَدْخُلَ مَرْيَمُ إِلَى (الْحَلَاءِ) رَأَتْ صَوْرَةَ فُماشٍ،...، مَدَّتْ كَفَّهَا بِحَدْرٍ إِلَى أَعْلَى الصُّرَّةِ وَأَزَاحَتْ اطْرَافَ الْفُماشِ بِحَدْرٍ فَهَالَهَا أَنْ رَأَتْ وَجْهَ طِفْلٍ رَضِيْعٍ نَائِمٍ." (الرملي، 2013: 13، 14).

نَاصِرٌ وَلَطِيفَةٌ: هُمَا جَدًّا عَبْدِ اللَّهِ الْحَقِيقِيَيْنِ، وَيَسْرُدُ الرَّاوِي مِنْ هَاتَيْنِ الشَّخْصِيَّيْنِ عَلَى لِسَانِ زَيْنَبُ زَوْجَةَ الْمُخْتَارِ، قَائِلًا: "أَخْبَرَنِي الْمُخْتَارُ أَنَّهُمَا غَرِيبَانِ، جَاءَا مُنْذُ عَامٍ عَلَى حِصَانٍ مِنْ قَرْيَةٍ بَعِيدَةٍ، لِاجْتِنَاءِ وَقَالَا: "نَحْنُ دُخَلَاءٌ عِنْدَكَ"...، فَهُمَا هَارِبَانِ مِنْ إِشْكَالِ عَشَائِرِيَّةٍ بِسَبَبِ زَوَاجِهِمَا رَحْمًا عَنِ رَعِيَّةِ عَائِلَتَيْهِمَا..." (الرملي، 2013: 123).

سَمِيحَةٌ: وَهِيَ أُحْتُ طَارِقِ الْمُنْدَهَشِ وَبِنْتُ الشَّيْخِ طَاهِرٍ، وَهِيَ عَشِيْقَةُ عَبْدِ اللَّهِ الَّذِي رَفَضَ وَالِدَهَا أَنْ يُزَوِّجَهَا لَهُ، "فَقَدْ كَانَ لِصَدْمَةِ رَفُضِ وَالِدِ سَمِيحَةَ تَزْوِجَهَا إِيَّاهُ...، تَحَدَّثْتُ مَعَ سَمِيحَةَ سِرًّا كَيْ تَتَأَكَّدَ مِنْ مُوَافَقَتِهَا فَوَجَدْتُ أَنَّ عَشِقَتَهَا لِعَبْدِ اللَّهِ لَا يَقُولُ عَنْ عَشِقَتِهِ لَهَا وَهِيَ تَنْتَظِرُ لِحُطَّةِ الْاِقْتِرَانِ بِهِ مُنْذُ زَمَنٍ؟" (الرملي، 2013: 41).

أَمِيرَةُ السَّمِينَةُ: وَهِيَ تَسْكُنُ فِي بَيْتِ مُجَاوِرٍ لِبَيْتِ إِبْرَاهِيمَ قِسْمَةَ وَهِيَ مِنَ الدِّينِ ذُبْحُ أَوْ قُطْعَ رَأْسِ زَوْجَتِهَا كَمَا سُرِدَ فِي الرَّوَايَةِ: "وَحَدَّهَا جَارَتُهَا أَمِيرَةُ السَّمِينَةُ أَيْدَتُهَا وَأَرَادَتْ أَنْ تَفْعَلَ مِثْلَهَا، أَنْ تَحْتَفِظَ بِرَأْسِ زَوْجَتِهَا فِي التَّلَاجَةِ، إِلَى أَنْ تَعْتَرَّ عَلَى جُنَّتِهَا." (الرملي، 2013: 10).

أَحْمَدُ النَّجْفِي: وَهُوَ صَدِيقُ إِبْرَاهِيمَ الَّذِي عَاشَ مَعَهُ أَيَّامَ الْحُرُوبِ وَتَنَقَّلَ مَعَهُ بِالْجِبْهَاتِ، وَمِنْ صَدَاقَتِهِمْ يَذْكُرُ السَّارِدُ، "أَحْمَدُ النَّجْفِي الَّذِي تَنَقَّلَ مَعَهُ لِأَعْوَامٍ فِي الْجِبْهَاتِ وَالْحَنَادِقِ، تَقَاسَمَا الْخُبْرَ الْجَافَّ وَالْبَطَانِيَّاتِ وَأَفْدَاحَ الشَّاي فِي الْبَرْدِ، وَرَأَى مَعَهُ عَائِلَتِهِ فِي النَّجْفِ،..." (الرملي، 2013: 47).

وَدِيعُ: وَهُوَ شَقِيْقُ إِبْرَاهِيمَ الْأَصْعَرِ الَّذِي قُتِلَ فِي مَدِينَةِ الْبَصْرَةِ بَعْدَ الْاِنْسِحَابِ، وَأُعِيدَ إِلَى أَهْلِهِ بِتَابُوتٍ، "وَدَخَلَتْ إِلَى الْخَوْشِ سَيَّارَةً عَرَبِيَّةً تَحْمِلُ تَابُوتًا مَرْبُوطًا عَلَى سَفْفِهَا...، وَأَنَّ وَدِيعُ قُتِلَ فِي الْبَصْرَةِ وَسَطَ أَحْدَاثِ مَا بَعْدَ الْاِنْسِحَابِ." (الرملي، 2013: 72).

البَدَوِي جَدْعَانُ: الَّذِي يَعِيشُ مَعَ أَهْلِهِ فِي حَيْمَةٍ مُتَنَفِّلاً وَرَاءَ مَعِيشَةٍ خَالِئَةٍ، وَالَّذِي أُسْرِدَ ذِكْرُهُ ضِمْنَ الرِّوَايَةِ "حِينَ رَأَاهُمُ الْبَدَوِي جَدْعَانُ قُرْبَ حَيْمَتِهِ وَمَنْ يَعْرِفُهُمْ، عَلَى الرَّغْمِ مِنْ أَنَّهُ يَكَادُ يَعْرِفُ كُلَّ أَهْلِ الْقَرْيَةِ لِأَنَّهُ يُقِيمُ مَعَ عَائِلَتِهِ وَقَطِيعِ أَعْنَامِهِ شَهْرًا مِنْ كُلِّ عَامٍ بَعْدَ مَوْسِمِ الْحَصَادِ." (الرملي، 2013: 12).

أُمُ فَهْدَةٌ: وَهِيَ زَوْجَةُ الْبَدَوِي جَدْعَانُ الَّتِي تَعْمَلُ أَطْيَبَ زُبْدَةٍ فِي الدُّنْيَا كَمَا يُقَالُ عَنْهَا "وَدَعَاهُمْ إِلَى حَيْمَتِهِ لِيَتَذَوَّقُوا أَطْيَبَ زُبْدَةٍ فِي الدُّنْيَا، كَمَا قَالَ، زُبْدَةُ زَوْجَتِهِ أُمُ فَهْدَةٌ، وَيَشْرَبُونَ مِنْ لَبَنِ قَرْيَتِهَا." (الرملي، 2013: 12).

فَهْدَةٌ: وَهِيَ بِنْتُ الرَّاعِي جَدْعَانُ وَالَّتِي كَانَتْ بَيْنَهَا وَبَيْنَ طَارِقِ الْمُنْدَهَشِ عِلَاقَةٌ عَشْقِيَّةٌ وَمَوَاعِينَدٌ غَرَامٌ، حَيْثُ أَفْصَحَ عَنْ هَذَا الشَّيْءِ الرَّاوي بِكَلِمَاتِهِ "فَهْدَةُ فُرْصَةٌ فَارِهَةٌ لِأَنَّ يَرَى طَارِقَ فَهْدَةٍ دَاخِلَ حَيْمَتِهَا بَدَلِ التَّوَاعُدِ مَعَهَا سِرًّا وَسَطًا أَكْدَسَ الْفَمْحِ وَالشَّعِيرِ الْمُحْصُودِ أَوْ بَيْنَ فَطِيعِ النَّعَاجِ الْعَافِيَةِ." (الرملي، 2013: 12).

الرَّاعِيَانِ (فَهْدٌ، جَدْعَانُ): أَوْلَادُ فَهْدَةَ (عَشِيْقَةُ طَارِقِ الْمُنْدَهَشِ) بِنْتُ الْبَدَوِي جَدْعَانُ، كَانَتْ عَمَلَمَهَا الرَّعِي بِمَاشِيَةِ الرَّئِيسِ دَاخِلَ الْقُصُورِ، وَلَا يَعْرِفَانِ مِنَ الْحَيَاةِ غَيْرَ الْمَاشِيَةِ وَالْعَائِدِ كَمَا يَقُولَانِ "فَسَأَلَهُمْ عَنْ سَيِّدِ اسْمِهِ جَدْعَانُ وَذَكَرَ مَا تَذَكَّرَ مِنْ مُوَاصِفَاتِهِ. قَالَا لَهُ؛ إِنَّهُ جَدَّهَا وَهِيَ أَبْنَاءُ ابْنَتِهِ فَهْدَةٌ وَهِيَ الَّتِي أَطْلَقْتُ عَلَيْهَا هَذِهِ الْأَسْمَاءَ،... وَحِينَ يَتَحَدَّثَانِ عَنِ الرَّئِيسِ يَقُولَانِ السَّيِّدَ "الرَّيْسُ" أَوْ "الْعَائِدُ" أَي: الْقَائِدُ،" (الرملي، 2013: 230، 231).

صَبْرِي ابْنُ الْحَاجِّ رِضَا: فَهُوَ كَانَ أَسِيرًا ثُمَّ عَادَ مِنَ الْأَسْرِ، وَيَسْرِدُ الرَّاوي قَائِلًا "كَانُوا قَدْ جَلَبُوا لِأَهْلِهِ جَنَّةً مُخْتَرَفَةً وَمَشْهُوَةً، قَائِلِينَ إِنَّهُ ابْنُكُمْ، فَدَفَنُوهُ وَأَقَامُوا الْعَزَاءَ، وَبَعْدَ فِتْرَةٍ تَزَوَّجَ أَحَدَ إِخْوَتِهِ مِنْ زَوْجَتِهِ حِفَاطًا عَلَيْهَا وَعَلَى أَبْنَاءِ أُخِيهِ، وَفَجَاءَتْ بَعْدَ خَمْسَةِ عَشَرَ عَامًا عَادَ إِلَيْهِمْ، فَلَمْ يَحْتَمِلْ أَحُوهُ الْمَوْقِفَ فَانْتَحَرَ، أَمَا صَبْرِي، فَبَعْدَ أَنْ عَرَفَ بِمَا حَدَثَ، صُدِمَ، وَقَدَّ عَقْلَهُ." (الرملي، 2013: 110).

أَنْوَرُ ابْنُ صَبْرِي الْمَجْنُونُ: أَصْبَحَ يَعْمَلُ بِالْحَقْلِ لَدَى عَبْدِ اللَّهِ، وَيَسْرِدُ وَصْفَهُ الرَّاوي عَلَى لِسَانِ إِبْرَاهِيمَ قَائِلًا: "إِنَّهُ شَابٌّ مُتَمَارٌ وَشَعْوَلٌ وَأَخْلَاقُهُ عَالِيَةٌ، يُمَكِّنُ الثِّقَةَ بِهِ تَمَامًا،... إِنَّهُ أَنْوَرُ ابْنُ الْمَسْكِينِ صَبْرِي،... الْأَسِيرُ الْمَجْنُونُ الَّذِي رَأَيْتَهُ." (الرملي، 2013: 112).

سَعْدٌ: وَهُوَ الْمَسْئُولُ عَنْ إِبْرَاهِيمَ فِي الْعَمَلِ ضِمْنَ قُصُورِ الرَّئِيسِ، يَصِفُهُ الرَّاوي قَائِلًا: "ذَقَّ أَحَدَهُمْ الْبَابَ ثُمَّ دَفَعَهُ، حَتَّى قَبَلَ أَنْ يَرُدَّ إِبْرَاهِيمَ الَّذِي وَجَدَ نَفْسَهُ وَاقِفًا أَمَامَ شَابِّ يَمْلَأُ إِطَارَ الْبَابِ، بِالِغِ الْوَسَامَةِ بِنْدَلَةٍ عَسْكَرِيَّةٍ زَيْتُونِيَّةٍ غَايَةً فِي الْأَنَاقَةِ وَبِلَا أَيَّةِ رَتْبَةٍ عَلَى كَتْفَيْهِ أَوْ فِي ذِرَاعِهِ." (الرملي، 2013: 166). وَأَيْضًا "أَنْتَ ضِمْنَ مَسْئُولِيَّةِ مُرَاقَبَتِي،... وَأَنَا اسْمِي سَعْدٌ." (الرملي، 2013: 168).

الضَّابِطُ زَوْجُ قِسْمَةٍ: وَهُوَ ضَابِطٌ بِالْحَرَسِ الْخَاصِّ لِلرَّئِيسِ، "حَدَّثَهَا ضَابِطُهَا كَثِيرًا عَنْ إِعْجَابِهِ الشَّدِيدِ بِشَخْصِيَّةِ السَّيِّدِ الرَّئِيسِ، بِشَخْصِيَّتِهِ، بِرُجُولَتِهِ، بِقُوَّتِهِ، بِصَلَاتِهِ وَحِكْمَتِهِ وَذَكَائِهِ فِي تَسْخِيرِ الْوَقَعِ وَالْبَلَدِ... لِصَاحِبِهِ،" (الرملي، 2013: 221).

3. المَكَانُ فِي الرِّوَايَةِ

ضِمْنَ رِوَايَةِ حَدَائِقِ الرَّئِيسِ وَطَفَّ الرَّاوي مُحْسِنَ الرَّمْلِي أَمَا كِنَا مُتَنَوِّعَةً وَهِيَ:

أَمْرِيكَ: هِيَ عِبَارَةٌ عَنْ دَوْلَةٍ مُتَكَوِّنَةٍ مِنْ اِتِّحَادِ وُلَايَاتٍ لِتُصْبِحَ بِحَجْمِ قَارَةٍ، وَقَدْ وَصَفَهَا الرَّوَاي بِقَوْلِهِ "يَتَحَدَّثُ التَّارِيخُ الْقَدِيمُ عَنْ شَيْءٍ هَلَامِيٍّ غَرِيبٍ، جَسَدُهُ كَبِيرٌ وَرَأْسُهُ صَغِيرٌ، كَانَ اسْمُهُ أَمْرِيكََا..". (الرملي، 2013: 8).

العِرَاقُ: الْبَلَدُ الْمَخْتَلُ مِنْ قِبَلِ أَمْرِيكََا وَدَائِمًا مَا تَحَدَّثُ لَهُ الْمَصَائِبُ، بَلَدٌ لَا تُعَادِرُهُ الْحُرُوبُ وَالْفَوَاجِعُ "جَاءَ مِنْ وَرَاءِ الْمَجِيئَاتِ وَاحْتَلَّ بَلَدًا كَانَ اسْمُهُ الْعِرَاقُ،...". (الرملي، 2013: 8).

فِلِسْطِينٌ وَلُبْنَانٌ: بَلَدَانِ عَرَبِيَّانِ مُجَاوِرَانِ لِلْعِرَاقِ. دِمَشْقُ: وَهِيَ عَاصِمَةُ سُورِيَا، وَسُورِيَا بَلَدٌ عَرَبِيٌّ مُجَاوِرٌ لِلْعِرَاقِ، وَهُمْ مِنَ الْأَمَاكِينِ الَّتِي سُرِدَتْ ضِمْنَ نُصُوصِ الرِّوَايَةِ وَالَّتِي حَصَلَ عَلَيْهَا بَعْضُ أَحْدَاثِ الرِّوَايَةِ كَقَوْلِ الرَّوَاي: "ذَهَبَا مَعَ الْقَوَاتِ الْعِرَاقِيَّةِ مُرُورًا بِدِمَشْقٍ وَمِنْ ثَمَّ عُبُورًا لِلْجَنُوبِ اللَّبْنَانِيِّ إِلَى فِلِسْطِينِ". (الرملي، 2013: 21).

الْكُؤَيْتُ: وَهُوَ بَلَدٌ مُجَاوِرٌ لِلْعِرَاقِ مِنَ الْجَنُوبِ، وَمَسَاحَتُهُ صَغِيرَةٌ، وَقَدْ اِحْتَلَّهُ الْجَيْشُ الْعِرَاقِي فِي عَامِ 1990م، وَشَاهَدْنَا مِنْ سَرِدِ الرِّوَايَةِ عَلَى الْحَدَثِ، "عَلَى مُفَاجَأَةٍ صَادِمَةٍ، اسْتَبَقَتْ الْقَرْيَةَ، الْبَلَدُ وَالْعَالَمُ. دَبَابَاتُ الْعِرَاقِ فِي شَوَارِعِ الْكُؤَيْتِ فَجْرًا". (الرملي، 2013: 51).

إِيرَانُ: وَهِيَ دَوْلَةٌ مُجَاوِرَةٌ لِلْعِرَاقِ مِنَ الشَّرْقِ، اِنْدَلَعَتْ بَيْنَهَا وَبَيْنَ الْعِرَاقِ حَرْبٌ طَاحِنَةٌ لِمُدَّةٍ تَمَانِيَةِ أَعْوَامٍ، "مَا لَمْ يَكُنْ فِي الْحُسْبَانِ.. هُوَ أَنْ تَنْدَلِعَ الْحَرْبُ بَيْنَ الْعِرَاقِ وَإِيرَانِ سَنَةَ 1980م"، (الرملي، 2013: 38).

بَعْدَادُ: هِيَ عَاصِمَةُ الْعِرَاقِ، وَلَا تَمَّا الْعَاصِمَةُ غَالِبًا مَا يَحْضُلُ بِهَا التَّقْلِبَاتُ السِّيَاسِيَّةُ وَنَتَائِجُهَا، وَتَرَى ذَلِكَ ضِمْنَ سَرِدِ الرَّوَايِ بِقَوْلِهِ: "وَبَعْدَادُ الْآنَ فَوْضَى تَعْصُ بِالْجُنُثِ الْمَجْهُولَةِ وَالْمَمْحَحَاتِ وَالْأَجَانِبِ وَالْكَذِبِ،...". (الرملي، 2013: 10).

الْقُصُورُ: وَهِيَ أُبْيَّةٌ كَبِيرَةٌ ضَحْمَةٌ، ثَبَتِي بِمَجْهُودٍ كَبِيرٍ وَمَصَارِيفٍ كَثِيرَةٍ لِلْمُلُوكِ وَالرُّؤَسَاءِ وَالْأَعْيَانِ فِي بَعْضِ الْأَحْيَانِ، وَوَاحِدٌ مِنْ قُصُورِ الرَّئِيسِ يَذْكُرُهُ السَّارِدُ عَلَى لِسَانِ سَعْدٍ قَائِلًا: "هَآ، اسْمَعْنِي. فِي حَيِّ الْمَنْصُورِ بِبَعْدَادِ هُنَاكَ قَصْرٌ سَرِيٌّ عَجِيبٌ وَهُوَ خَاصٌّ جَدًّا جَدًّا بِالشُّؤُونِ الْخَاصَّةِ جَدًّا جَدًّا بِالسَّيِّدِ الرَّئِيسِ". (الرملي، 2013: 173).

الْحَدَائِقُ أَوْ الْحُقُولُ أَوْ الْبَسَاتِينُ: وَعِبَارَةٌ عَنْ أَرَاضٍ تُسْتَعْدَمُ لِزِرَاعَةِ الْمَحَاصِيلِ أَوْ الْحَضْرَاوَاتِ أَوْ الرُّهُورِ وَعَظِيمًا، وَنَأْخُذُ تَمُودَجًا مِنْ حَدَائِقِ الْقُصُورِ مِثَالًا مِنَ الرِّوَايَةِ، وَكَمَا وَصَفَهَا الرَّوَاي قَائِلًا: "وَجَدَ نَفْسَهُ، فَجَاءَهُ، أَمَامَ حُلْمٍ مُتَجَسِّدٍ.. أَوْ أَنَّهُ فِي حُلْمٍ. فَضَاءٌ وَاسِعٌ لَا تَرَى حُدُودَهُ، مَفْرُوشًا بِالْحَدَائِقِ وَالنَّافُورَاتِ وَالْقُصُورِ وَالتَّمَانِيَلِ...، الدُّرُوبُ بَيْنَ الْحَضْرَةِ، تَرَاصِفُ الْأَشْجَارَ، التَّلَالَ، الْبَحِيرَاتُ الصَّغِيرَةَ، تَوْرِيعُ الْمَبَانِي، الْأَلْوَانُ...". (الرملي، 2013: 167).

المُعْسَكَرُ: أَوْ مُعْسَكَرُ الْعُرُلَانِيِّ فِي الْمُوَصِّلِ وَمُعْسَكَرُ الرَّشِيدِ فِي بَعْدَادِ، وَهُوَ مَكَانٌ لِتَدْرِيبِ الْجُنُودِ مِنْ أَجْلِ الْإِتِّحَاقِ بِالْوَحْدَاتِ الْعَسْكَرِيَّةِ وَمَوْقِعُ الْعُرُلَانِيِّ فِي مَدْخَلِ الْمُوَصِّلِ مِنْ طَرَفِ بَعْدَادِ، وَمَوْقِعُ الرَّشِيدِ فِي

الجزء الجنوبي الشرقي من بغداد، وتأخذ أحدهما ضمن سرد الرواية "حيث كان ذهابهما لمعسكر العزلابي" في الموصل وهو أول سفر إلى مدينة،" (الرملي، 2013: 33).

القرية: وحالها حال القرى العادية الأخرى، حيث فيها كل الناس والعوائل محافظين، وأهم شيء بها المختار وإمام الجامع، والناس فيها على فطرتهم، لا يعرفون أكثر من الحقل والبيت وهز دجلة الذي يمر بجانبها، فقد تحتوي على بعض الدكاكين ومقهى وغالباً بيوتها من الطين، الأخبار تتسرب بينهم بسرعة وسهولة "وتسربت الحكاية إلى الجميع مثلما يتسرب كل قول في القرية إلى كل الأذان حتى لو كان همساً بين اثنين..." (الرملي، 2013: 12).

هز دجلة: وهو هز يمتد مع طول العراق، ابتداءً من تركيا ودخولاً من شمال العراق وينتهي بالبصرة جنوب العراق ويصعب في الخليج العربي، وهو من الأمور التي تم التطرق لها من قبل السارد ضمن نصوص الرواية "ومن ذلك حين أخبروه، ذات ربيع، أن النهر قد فاض، طفحت ضفتاه فعطى الخمول والساتين، جرف بيوت الطين والأكوخ القريبة منه وحفر سبله سفح تل المقبرة آخذاً معه بعض جماجم وعظام الموتى الأعراب." (الرملي، 2013: 9).

ساحة المعركة: أو الجبهة، وهو مكان مفتوح وقد يكون مساحته على مد البصر أو أكثر تحض في الحروب والمعارك بين الدول، كساحة المعركة بين العراق وإيران، "كان الجيش العراقي يتوغل في الأراضي الإيرانية لمساحات شاسعة، فيما الجبهة عريضة طويلة وليس ثمة قوات كافية لتغطيتها كلها." (الرملي، 2013: 93).

السجن: عبارة عن مكان معلق يُستخدَم لحجز الأسرى بداخله، كما سيرد لنا الكاتب على لسان عبدالله عن سجون إيران منها: "عرفنا أن بعضنا كان في جبال خرسان، وأن أشدها رعباً يُسمى (بسث سنك) أو (سنكة بسث) أي (صخرة الموت)، سجن خرابي تحت الأرض، لا يرى نوراؤه الشمس أبداً..." (الرملي، 2013: 104).

البيت: وهو المكان المعلق الذي يحتوي على العرف، وغالب البيوت ما تكون بها باحة، ويتصل البيت بالفناء الخارجي من خلال الباب الرئيسي للبيت، حيث تم استخدام هذا المكان في مواقع متعدّدة في الرواية، منها: "جدد ترتيب البيت في إجازته، بعد أن كان قد أهمله وهجره تقريباً منذ موت والدته." (الرملي، 2013: 36).

ومنها أيضاً: "والده متوفي وأمه تُدير البيت في غياب أبنائها الثلاثة في الحرب،... والجميع يسكن في بيت واحد" (الرملي، 2013: 47).

العرفة: وهو مكان معلق، يتم اتصالها بالعالم الخارجي من خلال المنفذ الوحيد وهو الباب، وقد تم استخدام مكان العرفة بأماكن عديدة في الرواية منها: "خصص والده له ولزوجته أحسن وأكبر العرف في البيت... وكان الفضل لطارق باستضافته في بيته. يسكنه عرفتته،" (الرملي، 2013: 34).

المَقْهَى: وَهُوَ مِنَ الْأَمَاكِينِ الْمُغَلَقَةِ مَكَانُهُ ضِمْنَ الْقَرْيَةِ وَبُشَيْرُهُ لَهُ الرَّوَايُ بِشَكْلِ بَسِيطٍ "بِالْجُلُوسِ عَلَى الْمَقْعِدِ ذَاتَهُ فِي رُكْنِ مَقْهَى الْقَرْيَةِ حَالَ مَا يَفْتَحُ بَابَهُ صَبَاحًا وَحَتَّى إِغْلَاقَهُ فِيمَا بَعْدَ مُنْتَصَفِ اللَّيْلِ،..." (الرملي، 2013: 8).

المَلْجَأُ: وَهُوَ عِبَارَةٌ عَنِ مَكَانٍ غَالِبًا مَايَكُونُ مُرْبِعَ الشَّكْلِ يُخْفَرُ تَحْتَ الْأَرْضِ لِيَلْتَجَأَ بِهِ الْجُنُودُ أَتْنَاءَ سَاعَاتِ الْقَصْفِ عَلَيْهِمْ، وَلَنَا شَاهِدٌ فِي الرَّوَايَةِ عَلَى الْمَلْجَأِ وَهُوَ: "ذَاتَ ظَهِيرَةٍ، حِينَ كُنَّا نَنَامُ الْقَبْلُولَةَ فِي الْمَلْجَأِ،" (الرملي، 2013: 48).

القُبُورُ: وَهُوَ الْمَكَانُ الَّذِي يُدْفَنُ بِهِ الشَّخْصُ أَوْ الْإِنْسَانُ لِكَيْ يَزْتَاخَ مِنْ هُمُومِ الدُّنْيَا فَسَرَدَتْ ضِمْنَ نُصُوصِ الرَّوَايَةِ هَكَذَا "وَدَفْنُوهَا فِي قُبُورٍ مُتَجَاوِرَةٍ جَاعِلِينَ مِنْهَا فِي النَّهَائِيَةِ قُبُورًا كَامِلَةً بِطُولِ قَامَةِ الرَّجُلِ الْعَادِيٍّ وَلَيْسَ بِحُجْمِ قُبُورِ الْأَطْفَالِ عَلَى الرَّعْمِ مِنْ أَمَّا لَا تَضُمُّ فِي جَوْفِهَا عَيْرَ الرَّؤُوسِ." (الرملي، 2013: 11).

زَرْبِيَةُ الْحَيَوَانَاتِ: وَهُوَ مَكَانٌ مُعَلَّقٌ يُسْتَعْتَمَدُ لِمَبِيتِ وَحَفِظِ الْحَيَوَانَاتِ شِتَاءً مِنَ الْبَرْدِ وَصَيْفًا مِنَ الْحَرِّ، وَهَذِهِ الزَّرْبِيَةُ جَاءَ ذِكْرُهَا ضِمْنَ الرَّوَايَةِ بِأَنَّهَا تَخْصُ إِسْمَاعِيلَ الرَّاعِيَّ وَحَيَوَانَاتَهُ "حَتَّى دَخَلَ إِسْمَاعِيلُ الرَّاعِيَّ مَرْغُوبًا مُؤَلَّوًّا لِأَنَّ الْفَيْصَانَ قَدْ أَطَاحَ بِزَرْبِيَةِ حَيَوَانَاتِهِ وَأَخَذَ عَشْرَةَ رُؤُوسٍ مِنْ أَعْنَامِهِ وَاجْدَى عَنزَاتَهُ." (الرملي، 2013: 9).

4. تَقْيِيَّاتِ الزَّمَنِ

حَيْثُ أَنَّ الرَّوَايَةَ قَدْ اسْتَعْمَلَ تَقْيِيَّاتِ الزَّمَنِ الْمُنَوَّعَةَ مِنْ أَجْلِ سَرْدِ وَتَرْتِيبِ أَحْدَاثِ الرَّوَايَةِ وَإِتْمَامِ مَعَالِمِهَا وَفِكْرَتِهَا، وَمِنْ أَهَمِّ هَذِهِ التَّقْيِيَّاتِ:

1.4. الاسْتِرْجَاعُ

الاسْتِرْجَاعُ مُخَالَفَةٌ لِسَبْرِ السَّرْدِ تَقُومُ عَلَى عَوْدَةِ الرَّوَايَةِ إِلَى حَدِيثِ سَابِقٍ، وَغَالِبًا مَا تَكُونُ وَظِيفَتُهُ تَفْسِيرِيَّةٌ: تُسَلِّطُ الصَّوَّةَ عَلَى مَا فَاتَ أَوْ عَمَضَ مِنْ حَيَاةِ الشَّخْصِيَّةِ فِي الْمَاضِي، أَوْ مَا وَقَعَ لَهَا أَتْنَاءَ غِيَابِهَا عَنِ السَّرْدِ (قاسم، 2004: 58).

إِنَّ كُلَّ عَوْدَةٍ لِلْمَاضِي تُشَكِّلُ، اسْتِدْكَارًا يَقُومُ بِهِ لِمَاضِيهِ الْخَاصِّ، وَبِحَيْلِنَا مِنْ خِلَالِهِ عَلَى أَحْدَاثِ سَابِقَةٍ عَلَى النُّقْطَةِ الَّتِي وَصَلَتْهَا الْقِصَّةُ. وَهُنَاكَ وَطَائِفٌ أُخْرَى لِلْاسْتِدْكَارِ مِنْهَا: الْإِشَارَةُ إِلَى أَحْدَاثِ سَبَقٍ لِلْسَّرْدِ أَنْ تَرَكَهَا جَانِبًا ثُمَّ اتَّخَذَ الْاسْتِدْكَارُ وَاسِيلَةً لِيَتَدَارَكَ الْمَوْقِفَ وَسَدَّ الْفَرَاغَ الَّذِي حَصَلَ فِي الْقِصَّةِ، أَوْ الْعَوْدَةَ إِلَى أَحْدَاثِ سَبَقَتْ إِتَارَتَهَا، تَكَرَّرًا يُفِيدُ التَّدْكِيرَ، أَوْ لِتَغْيِيرِ دَلَالَةِ بَعْضِ الْأَحْدَاثِ السَّابِقَةِ (بحراوي، 1990: 121، 122).

وَهَذَا يُعْتَبَرُ لِلْاسْتِدْكَارِ دَوْرٌ بَارِزٌ فِي التَّنْوِيهِ وَالتَّدْكِيرِ لِبَعْضِ الْأَحْدَاثِ الْمَاضِيَّةِ. إِنَّ الرَّوَايَاتِ اسْتَعْتَمَدُوا طَرِيقَتَيْنِ لِلْعَوْدَةِ إِلَى الْمَاضِي: الْأُولَى تَمَّ فِيهَا اسْتِرْجَاعُ الْمَاضِي عَنْ طَرِيقِ الشَّخْصِيَّةِ نَفْسَهَا، وَبِاسْتِخْدَامِ ضَمِيرِ الْمُتَكَلِّمِ، وَأَمَّا الثَّانِيَةُ فَتَحَقَّقَتْ فِيهَا الْعَوْدَةُ إِلَى الْمَاضِي عَنْ طَرِيقِ الرَّوَايَةِ الَّذِي يَسْتَعْتَمِدُ فِي هَذِهِ الْحَالِ ضَمِيرَ الْغَائِبِ لِاطَّلَاعِنَا عَلَى مَاضِي الشَّخْصِيَّاتِ (بوتور، 1986: 98). فِي كِلَا الْحَالَتَيْنِ يَسْمُ إِرْجَاعُ الْقَارِيَّ لِلْمَاضِي.

والاسترجاع هو أن "يترك الراوي مستوى القصة ليعود إلى بعض الأحداث الماضية، ويرويها في لحظة لاحقة لحدوثها"، ويحكم التفاوت الزمني بين حالات الاسترجاع في بعدها أو قربها من زمن القصة فقد قُسمت إلى ثلاثة أنواع وهي:

4. 1. 1. استرجاع داخلي: يعود إلى ماضٍ لاحقٍ لبداية الرواية.

4. 1. 2. استرجاع خارجي: يعود إلى ما قبل بداية الرواية.

4. 1. 3. استرجاع مرجعي: وهو ما يجمع بين النوعين.

ولا شك في أن كل نوع من هذه الأنواع له وظيفته مختلفة في عملية السرد، فإذا كان الاسترجاع الخارجي يقوم على "إعادة بعض الأحداث السابقة بتفسيرها تفسيراً جديداً في ضوء المواقف المتغيرة أو لإضفاء معنى جديداً عليها، مثل الذكريات كلما تقادمت تغيرت نظرنا إليها أو تغير تفسيرها في ضوء ما استجد من أحداث" (قاسم، 2004: 58)، فإن الاسترجاع الداخلي يعالج به الكاتب "الأحداث المترامية حيث يستلزم تتابع النص أن يترك الشخصية الأولى ويعود إلى الوراء ليصاحب الشخصية الثانية" (قاسم، 2004: 60، 61)، ويأتي الاسترجاع المرجعي ليمنح بين هاتين الوظيفتين، وطالما أن الاسترجاع يقوم أساساً على الاستدكار والتداعي، فإن من الوسائل المهمة التي يستدعي بها الراوي ذكرياته الماضية هو تباين الوعي الذي يُعتبر من مكونات الرواية المعاصرة الأساسية (يقطن، 2001: 85، 86).

معظم الرواية تقريباً استرجاع داخلي وقد لجأ السارد إلى الاسترجاع الداخلي لملء فراغ قد تجاوزه عند سرد الأحداث، وقد تم استدعاؤه بفعل أحداث متشابهة نبشت الذاكرة، وفجرت أحداثاً ماضية، ذات علاقة على نحو ما بالأحداث الجارية فالاسترجاع هو حالة من حالات التذكر، حيث تطفو ذكريات قديمة لأحداث عاشها الماضي على سطح الذاكرة، بسبب مؤرور الإنسان بموقف فجر الذكريات، وجعلها تفيض من العقل (مبيلارو، 1997: 26). حفلة الزمي متضمن في الحفل الزمني للحكاية الأولى بعبارة أوضح هو استعادة أحداثاً وقعت ضمن زمن الحكاية أي بعد بدايتها" (جنيت، 1997: 61). يأتي الاسترجاع الداخلي مضاداً للاسترجاع الخارجي، فيتركز حول استرجاع ماضٍ متصل بالحاضر السردية.

وهنا يمكننا أن نسترجع أو نستذكر من خلال الصورة التي كان يخفي إبراهيم لزوجه عندما عاد من الحرب بعد انتهائها، "ثم يواصل حديثه لها عن أحمد النجفي: ذات ظهيرة، حين كنا ننام القبلولة في الملجأ، استيقظنا بفزع على صوت رصاصة تخترق السقف، فوجدنا أحمد يصرخ حاملاً كفه المنقوبة بكفه الأخرى، بعد أن تناثر دمه وفيت اللحم والعظام على زكوة السقف وعلى وجوهنا، الثقب في باطن الكف صغير، حيث دُخول الرصاصة، وفي قفاها واسع حيث خروجهها، رائحة بازود ودخان خفيف يخرج من فوهة بندقيته، عرفنا بدهائه أنه هو الذي أطلق الرصاص على يده، وكان يبكي ويقول: أُمي مريضة وطفلان من أطفالي كذلك، أهلي ومجانين العيون ولا بد الميتس كونا عليهم هنالك" (الرجولي، 2013: 48). الطاحنة وطائرات التحالف تفض الجنود المنسحبين بشكل مستمر، حيث أصيب إبراهيم وصديقه أحمد بقذيفة وقطعت ساقه في تلك الأثناء، حيث تم إنقاذه من قبل شاب في أواسط العشرين من عمره اسمه أحمد أيضاً، وحينما أفاق إبراهيم وأراد الاستفهام عن حال صاحبه

الَّذِي فَقَدَهُ، أَجَابَهُ الشَّابُّ أَحْمَدُ: " مَاذَا تَقُولُ يَا أَخِي، عَن أَيِّ مُسْتَشْفَى تَتَحَدَّثُ! لَمْ يَبْقَ مِنْهُ سِوَى الْاسْمِ فَقَطْ، هَرَبَ أَكْثَرَ مَنْ فِيهِ وَسَرَقَ النَّاسُ أَسْرَتَهُ وَكَرَّاسِيَهُ وَأَجْهَرَتَهُ كُلَّهَا تَقْرِيْبًا وَلَيْسَ هُنَاكَ سِوَى بَضْعَةٍ أَطْبَاءٍ وَمُمْرَضَاتٍ مِمَّنْ لَدَيْهِمْ بَقِيَّةٌ ضَمِيرٍ وَرَحْمَةٍ يُفْؤَمُونَ بِوَأَجِبِهِمُ الْأَخْلَاقِي قَدَرَ اسْتِطَاعَتَهُمْ، ... وَرَاحَ يَصِفُ لَهُ فَوْضَى الْحَالِ فِي كُلِّ مَكَانٍ" (الرملي، 2013: 61).

"وَأَنْفَتَحَتِ السُّجُونُ فَانْطَلَقَ نُرْلَاؤُهَا، اسْتَوْلُوا عَلَى أَسْلِحَةِ الشُّرْطَةِ وَتِلْكَ الَّتِي تَرَكَهَا الْجَيْشُ وَخَازِنُهُ

هُيَبَتِ الْبُنُوكِ، الْمَتَاحِفِ، الْجَامِعَاتِ، الْمَدَارِسِ، الْمُسْتَشْفِيَّاتِ، كُلِّ دَوَائِرِ الدَّوْلَةِ وَمُؤَسَّسَاتِهَا وَحَتَّى رِيَاضِ الْأَطْفَالِ، وَالْكَبِيرِ تَمَّ إِضْرَامُ النَّارِ فِيهَا. بَعْضَ الْقَصْفِ طَالَ الْأَسْوَاقِ أَيْضًا ... شَرَارَةُ الْإِنْفِصَاةِ انْطَلَقَتْ فَجَاءَتْ حِينَ رَأَى النَّاسُ جُنْدِيًّا عَانِدًا مِنْ كَارِتَةِ الْكُوَيْتِ يَجْرُو عَلَى التَّبْوَلِ عَلَى صُورَةِ كَبِيرَةٍ لِلرَّئِيسِ فِي إِخْدَى السَّاحَاتِ ثُمَّ يُمَطِّرُهَا بِالرَّصَاصِ. الْتِظَامُ سَقَطَ فِي الْجَنُوبِ تَمَامًا ... وَفِي الشِّمَالِ أَيْضًا.... تَحَوَّلَتِ الْمُدُنُ إِلَى مَتَاهَاتٍ أَشْبَاحَ مُتَوَحِّشَةٍ" (الرملي، 2013: 62).

عِنْدَ عَوْدَةِ عَبْدِ اللَّهِ كَافَكَ مِنَ الْأَسْرِ الْإِيرَانِي بَدَأَ يَسْتَرْجِعُ وَيَسْتَدْرِكُ وَيَقْصُ لِأَصْدِقَائِهِ الْمُقْرَبِينَ إِبْرَاهِيمَ وَطَارِقَ مَا حَصَلَ مَعَهُ فِي أَسْرِهِ قَائِلًا: "كَمَا تَعْلَمَانِ، كَانَ الْجَيْشُ الْعِرَاقِي يَتَوَعَّلُ فِي الْأَرْضِي الْإِيرَانِيَّةِ لِمَسَاحَاتِ شَاسِعَةٍ، فِيمَا الْجَبْهَةُ عَرِيضَةٌ طَوِيلَةٌ وَلَيْسَ ثَمَّةُ قُوَاتٍ كَافِيَةٌ لِتَعْطِيبِهَا كُلَّهَا" (الرملي، 2013: 93).

" - عُمُومًا.. حِينَ أَدْرَكْنَا بِأَنَّنا مُحَاصِرُونَ تَمَامًا وَالْقَنَابِلِ وَالرَّصَاصِ يَنْهَمِرُ عَلَيْنَا مِنْ كُلِّ الْجِهَاتِ، وَمِنَ السَّمَاءِ فَيَسْتَأْقُطُ الْعَرِيدُ مِنَّا تَبَاعًا وَدَخِيرَتَنَا تَنْفُذًا....

أَحَاطَتْ بِنَا جَحَافِلٌ غَفِيرَةٌ مِنَ الْإِيرَانِيِّينَ، انْقَضُوا عَلَيْنَا كَانْقِضَاصِ الْأَسُودِ الْجَائِعَةِ عَلَى أَرَانِبِ مُرْتَبِكَةٍ. صَعُونا طَوَائِرَ. كَانُوا فِي غَايَةِ الْهِيَاجِ وَالْإِتْبَهِاجِ، يُطَلِّفُونَ الرَّصَاصَ فِي الْهَوَاءِ وَعَلَى الْأَرْضِ وَعَلَى كُلِّ مَنْ يَتَحَرَّكُ مِنَّا" (الرملي، 2013: 94).

"فَيَدُّوا أَيْدِينَا إِلَى الْخَلْفِ، عَصَبُوا عِيُونَنَا ثُمَّ نَقَلُونَا فِي شَاحِنَاتٍ عَسْكَرِيَّةٍ، وَعِنْدَمَا أَرَاخُوا الْعَصَائِبَ السَّوْدَاءَ عَن نَظْرِنَا حَفْضًا أَوْ رُفْعًا، وَجَدْنَا أَنْفُسَنَا فِي مَدِينَةٍ، رَثَلٌ اسْتِعْرَاضِيٌّ فِي شَارِعِ رَيْسِي" (الرملي، 2013: 95).

"ثُمَّ أَجْلَسُونَا تَحْتَ سَقِيَّةٍ كَبِيرَةٍ مِنَ الرِّينِكُو وَأَمَامَنَا مَنَصَّةٌ عَالِيَةٌ نَظْفَقَةٌ، سَجَادٌ، كَرَّاسِي، أَعْلَامٌ، مِيكَرُوفُونَاتٌ.. وَبَعْدَ قَلِيلٍ، اعْتَلَّتْهَا مَجْمُوعَةٌ رِجَالٍ يَتَوَسَّطُهُمْ مُلْتَحٍ مُعَمَّمٌ عَرَفْنَا أَنَّهُ أَكْبَرُهُمْ، فِيمَا الْبَاقُونَ مُسَاعِدُونَ وَحَرَسٌ وَحَاشِيَّةٌ. قِيلَ لَنَا أَنَّهُ مُدِيرُ الْأَمْنِ الْعَامِ....

وَفِي صَبَاحِ الْيَوْمِ التَّالِي، نَقَلُونَا إِلَى طَهْرَانِ، فِي قِطَارٍ تَبْتَنُوا سَنَائِرَهُ الْمَسْدَلَةَ بِأَشْرِطَةٍ لِاصِقَةٍ. أَدْخَلُونَا إِلَى مُعَسْكَرٍ كَبِيرٍ يُدْعَى (اسْتَادِيَوْمُ تَحْتِي) وَهُوَ فِي الْأَصْلِ مَلْعَبٌ رِيَاضِيٌّ يَحْمِلُ اسْمَ (تَحْتِي) أَحَدَ فَلَاحِيهِمُ الْمَشْهُورِينَ. هُنَاكَ فَسَمُونَا وَأَدْخَلُونَا إِلَى قَاعَاتٍ وَاسِعَةٍ" (الرملي، 2013: 96).

"فَرَبَطُونَا مِنْ أَطْرَافِنَا الْأَرْبَعِ عَلَى أَسْرِنَتِنَا وَرَاخُوا يَجْلِدُونَنَا بِالسِّيَاطِ وَبِالْعِصِي، أَوْ بِأَسْلَاحِ الْكَهْرَبَاءِ الْعَلِيظَةِ مَشْقُوقَةَ الرَّأْسِ عَنَ أَسْلَاحِ نَحَاسِيَّةٍ أَرْفَعُ كَالْمِخَالِبِ فَكَانَ يُعْمَى عَلَى الْمَجْلُودِ ... إِنِّي أَكْرَهُ حَتَّى ذِكْرُ تَفَاصِيلِ تِلْكَ الْمَعَانَاةِ" (الرملي، 2013: 104).

وَأَخِيَانًا يَسْتَعْمِلُ السَّارِدُ عَمَلِيَّةَ الْاسْتِرْجَاعِ بِصُورَةٍ أُخْرَى، حَيْثُ يَبْدَأُ بِسَرْدِ الْحَدَثِ، ثُمَّ يَعُودُ بِدُونِ سَابِقِ إِئْتِدَارٍ إِلَى مَا قَبْلَ الْحَدَثِ، لَيْسَ عَلَى سَبِيلِ الْاسْتِذْكَارِ، وَإِنَّمَا مِنْ أَجْلِ اسْتِكْمَالِ التَّفَاصِيلِ، ثُمَّ يَرْجِعُ لِلْحَدَثِ الَّذِي

استوقفه "بمّا دعا إلى تشكيل لجنة من قبل الأمم المتّحدة لتفصّي الحقائق. بعد الحادثة وقبل دخول لجنة التفصّي تمّ تغيير أسرى المعسكر بأخرين لطمس الحقائق" (الرملي، 2013: 105).
 وأيضاً "قبل صباح موعد المقاتلة في القصر الجمهوري، لم ينم إبراهيم لشدة الفلق والانفعال وكثرة الهواجس، ظلّ طوال الليل يكرّر مراجعة أوراقه التي سيأخذها معه، ... محدّقاً بنسر شعار الجمهوريّة في أعلاها برهبة" (الرملي، 2013: 163).

4. 1. 2. الاسترجاع الخارجي:

قد يلجأ السارد إلى الاسترجاع الخارجي لاستكمال ملامح الشخصية التي سبق أن ظهرت في الرواية من قبل، ولم يقدّم مجمل ملاحظاتها للقارئ، فيعتمد فرصة ظهورها من جديد في الأحداث اللاحقة ليستكمل تلك الملامح، والتي تأتي متواشحة مع السياق، ومعدّية للفكرة التي ينقلها السارد (مندلاو، 1997: 76)؛ ومثالنا لذلك: وهو الاسترجاع من العقل الباطني للرّاعي الأبله إسماعيل "هو احساس الرّاعي الأبله إسماعيل بتحلّصه من شعوره القديم بالذنب، الذي ظلّ يلاحقه في الكوابيس منذ صباه، بسبب قطعه للسنان عنزة أزعجته بتعاقبها حين كذب بجوارحه حميدة جراباً صوفياً وسط غزلة وصميت (وادي الصّباغ)" (الرملي، 2013: 7). "حين أخبروه، ذات ربيع، أنّ وكما تستدكر الحواري الضامت الذي حدث مع عبدالله كافكا وهو مجالس بالفهي".
 النهر قد فاض، طمخت ضفتاه فعطى الخمول والبساتين، جرف بيوت الطين والأكوخ القريبة منه وحفر سيّله سفح تلّ المفترّة آجداً معه بعض جماجم وعظام الموتى الأعرّاء.
 لم يقل شيئاً وظلّ يسحب أنفاس الدخان أمام تراخض الناس وهلع الواصفين، ... ، إنّه يوم القيامة ونهاية العالم. عندها تنخخ عبدالله كافكا وسأله بهدوء: وهل ارتفع الماء بحيث لامس ظهر عنزتك سفّ السماء؟ فقال إسماعيل: لا. فقال له: إذا فهذا لا شيء ولكن ليته يحدث وتنطبق السماوات على الأرض. ثمّ واصل تدخينه بروية" (الرملي، 2013: 9).

وعند مجيء جدّ عبدالله كافكا لأول مرّة للقرية تقول السيّدة زينب زوجة المختار: "أخبرني المختار أنّهما غريبان، جاءا منذ عام على حصان من قرية بعيدة، لاجئين وقالوا: "نحن دخلاء عندك"، طلبنا منه الحماية، فهما هاربان من أشكال عشائرية بسبب زواجهما زعماً عن رغبة عائلتيهما اللتين هددهما بالقتل، فرحب بهما وأعطاهما هذه المسحة المجاورة التي بنينا عليها غرفة طينية واحدة كبيت لهما، العرّفة التي يسكنها إسماعيل" (الرملي، 2013: 123).

ويتمّ استخدام السارد لاستدكار أو لاسترجاع حادثة مهمّة ضمن الرواية، ويصنّف هذا النوع ضمن الاسترجاع الخارجي، وهو ما ترويّه السيّدة زينب لعبدالله كافكا حول حقيقة والدها ووجوده قائلة: "جدك المختار كان شاباً حين ورث المشيخة والمخترة بعد موت أبيه، الذي كان هو بدوره مختاراً وشيخاً للقرية طوال حياته" (الرملي، 2013: 122).

"لذا صار ابنا الأول موضع حبه وتدليله، وأنا التي أصررت على أن يكون اسمه جلالاً، على اسم أخي، الذي ذهب للقتال في الجبال حين كبر ولم يعد أبداً، قيل لي إنّه قد قتل هناك" (الرملي، 2013: 123).

"إِسْمَاعِيلُ وَرَكِيَّةُ مُنْذُ وِلَادَتِهِمَا، كَانَا صَغِيرَيْنِ جِدًّا كَفَّرَحِي بَطِّ بِلَا زَعْبٍ، مَرِيضَيْنِ دَائِمًا وَبَطِيئِي النُّمُو عَقْلِيًّا" (الرملي، 2013: 124).

"هَا هِيَ أُمُّكَ رَكِيَّةُ الشَّهِيدَةِ لَصَقَ أَبِيهَا شَهِيدَ الْمَاءِ تَرَفُّدُ بِسَلَامٍ. لَقَدْ أَحْسَنُوا دَفْنَهَا هُنَا .. فَتَلَوْهَا يَا حَبَّةَ عَيْنِي... وَمَا أَنْ أَصْبَحَا صَبِيئَيْنِ حَتَّى رَاحَ إِسْمَاعِيلُ يُرَافِقُ الرُّعَاةَ، يُسَاعِدُهُمْ، ثُمَّ صَارَ رَاعِيًّا مُسْتَقِلًّا بِالْقَطِيعِ، وَرَكِيَّةُ تُسَاعِدُنِي فِي أَشْغَالِ الْبَيْتِ وَتَتَكَفَّلُ بِغَسْلِ مَلَابِسِهَا وَمَلَابِسِ أَخِيهَا .. وَأَشْيَاءَ كَهَذِهِ" (الرملي، 2013: 125).

"أَنَا كُنْتُ أَعْتَنِي بِهَا قَدَرٍ اسْتِطَاعَتِي، أَحْمَمَهَا وَأَعْيَّرَ لَهَا تِيَابَهَا أحيانًا، وَفَجْأَةً انْتَبَهْتُ إِلَى أَنَّ بَطْنَهَا مُنْتَفِخٌ، فِي الْبِدَايَةِ، ... أَحْبَرْتُ الْمِخْتَارَ بِشُكُوكِي، فَقَالَ لِي حَقَّقِي مَعَهَا بِطَرِيقَتِكَ....

انْفَرَدْتُ بِهَا وَرَحْتُ أَسْأَلُهَا: هَلْ اخْتَضَنَكَ أَحَدٌ، هَكَذَا، رَجُلًا أَوْ وَلَدًا؟ هَلْ لَمَسَ أَحَدُهُمْ هَذَا؟ (الصدر)، هَلْ فَعَلَ كَذَا وَكَذَا؟... فِي الْبِدَايَةِ تَرَدَّدْتُ، ... وَجَدْتُهَا ... تَعْتَرِفُ بِبِرَاءَةٍ، نَعَمْ، جَلَالٌ يُحِبُّ صَدْرِي كَثِيرًا،..." (الرملي، 2013: 126).

"انْتَظَرِ الْمِخْتَارَ حَتَّى نَامَ الْجَمِيعَ وَتَجَاوَزَ اللَّيْلُ مُنْتَصَفَهُ، فَقَالَ لِي: ادْهَبِي إِلَى جَلَالٍ وَأَيِّقِظِيهِ بِهَدْوٍ وَاهْمِسِي لَهُ أَنِّي أُرِيدُ التَّحَدُّثَ إِلَيْهِ فِي أَمْرِ مُهِمٍّ، وَأَجْلِبِيهِ إِلَى عُرْفَةِ نَوْمِنَا، هُنَا" (الرملي، 2013: 127).

"لَكِنَّ ثُقُوبَ الْمَفَاتِيحِ وَالْفِرَاقَ الَّذِي بِالْكَادِ يُرَى تَحْتَ الْأَبْوَابِ كَانَ يَنْقُلُ إِلَيَّ وَقَعَ ضَرْبَاتٍ مَكْتُومَةٍ كَسُقُوطِ حِجَارَةٍ فِي قَعْرِ طِينِي لِئِنِّي عَمِيقٌ، كَذَلِكَ كُنْتُ اسْمَعُ شِبْهَ صَرَخَاتٍ، تَبْدُو بَعِيدَةً كَأَنَّهَا خَلْفَ جَبَلٍ" (الرملي، 2013: 128).

" - لَقَدْ أَفْرَّ وَاعْتَرَفَ بِجُرْمَتِهِ .. هَذَا الْعَارُ ابْنِ الْعَارِ" (الرملي، 2013: 129).

"فِي نَهَايَةِ الْأَمْرِ تَوَصَّلَا إِلَى أَنْ تَيَّمَّ مُعَاقِبُهُ جَلَالًا بِالنَّفْيِ بَعْدَ أَنْ عَوَّقَبَ بِالضَّرْبِ وَالْجُلْدِ، أَنْ يُطْرَدَ مِنَ الْقَرْيَةِ وَلَا يُعُودَ إِلَّا بَعْدَ أَعْوَامٍ أَوْ لَا يُعُودُ أَبَدًا، وَأَنْ تُعَزَلَ رَكِيَّةُ وَتُحْفَى عَنْ أَعْيُنِ النَّاسِ إِلَى أَنْ تَضَعَ مَوْلُودَهَا ثُمَّ تُعَاقَبُ" (الرملي، 2013: 132).

"ثُمَّ رَأَيْتُهُمَا يَتَنَاوَلَانِ حِجَارَةً وَيَشْرَعَانِ بِرَجْمِهَا وَهِيَ تَصِيحُ، حَتَّى سَقَطَتْ أَوْ اسْقَطُوهَا مُدَدَّةً فِي الْحَفْرَةِ، ... أَنْزَلَ سَفْحَ التَّلِّ بِأَسْرَعٍ مَا اسْتَطَاعَ..."

كُنْتُ اسْمَعُ صَرَاحَ رَكِيَّةِ الْمَكْتُومِ يَنْتَعِدُ، ثُمَّ خَرَسَ، سُكُونٌ، بَعْدَ أَنْ سَمِعْتُ انْفِجَارَ إِطْلَاقِ مَكْتُومَةٍ.. وَوَعَدَهَا أُخْرَى أَشَدَّ وَضُوحًا وَدَوِيًّا،" (الرملي، 2013: 144).

"خِلاصًا، إِنْسِي هَذَا الطِّفْلَ، سَمَنْحَهُ لِأَبْوَيْنِ يَرِعْيَانَهُ" (الرملي، 2013: 145).

4. 1. 3. الاسترجاع المزجي:

وَيُسَمَّى أَيْضًا مُخْتَلَطًا وَهُوَ الَّذِي يَجْمَعُ بَيْنَ النَّوعَيْنِ السَّابِقَيْنِ أَيِ الْخَارِجِيِّ وَالِدَاخِلِيِّ (قاسم، 2004: 40)، فَالاسترجاع المزجي يَنْطَلِقُ مِنْ نُقْطَةٍ زَمَنِيَّةٍ تَقَعُ خَارِجَ الْحَقْلِ الزَّمَنِيِّ لِلْحِكَايَةِ الْأُولَى ثُمَّ تَمْتَدُّ إِلَى حَرَكَةِ السَّرْدِ حَتَّى تَنْصَمَّ إِلَى مُنْطَلَقِ الْحِكَايَةِ الْأُولَى وَتَتَعَدَّاهُ (جنيت، 1997: 61)، حَيْثُ يَكُونُ فِيهِ الْمَدَى سَابِقًا وَالِاتِّسَاعُ لِاحِقًا (يقطين، 1997: 77). قَبْلَ أَنْ تَبْدَأَ السَّيِّدَةُ الْعَمِيَاءُ زَيْنَبُ بِقَوْلِ الْحَقِيقَةِ لِعَبْدِ اللَّهِ تَكَلَّمَتْ لَهُ عَنْ مَوْضُوعِ الْمُفْتَرَةِ الْجَدِيدَةِ لِلْقَرْيَةِ لِأَنَّ الْمُفْتَرَةَ الْعَدِيمَةَ امْتَلَأَتْ حَيْثُ قَالَتْ: "وَلِهَذَا فَهَمُّ يُفَكِّرُونَ بِضُرُورَةٍ إِيجَادِ مُفْتَرَةٍ جَدِيدَةٍ لِلْقَرْيَةِ إِنَّهُمْ مُتَّفِقُونَ عَلَى التَّلِّ الْكَبِيرِ فِي الْجِهَةِ الشَّرْقِيَّةِ، وَلَكِنْ، حَتَّى الْآنَ لَا أَحَدٌ يُرِيدُ أَنْ يُدْفَنَ مِيْتَهُ"

هُنَاكَ وَحِيداً، وَيَقُولُ أُرِيدُهُ مَعَ بَقِيَّةِ الْعَائِلَةِ، لَذَا تَطَوَّعْتُ أَنَا لِأَكُونَ الْأَوَّلَى. قُلْتُ لَهُمْ أَنْ يَذْفُونِي هُنَاكَ" (الرملي، 2013: 118).

مِنْ بَعْضِ اسْتِدْكَارِ زَيْنَبِ زَوْجَتِهِ الْمُحْتَارِ وَهِيَ تَرْوِي الْحَقِيقَةَ لِعَبْدَاللَّهِ كَأَنَّهَا حَيْثُ تَقُولُ: "حِينَ جِئْتُ إِلَى هُنَا لَمْ أَكُنْ أَعْرِفُ كَلِمَةً عَرَبِيَّةً وَاحِدَةً، بَلْ وَلَا أَيَّ شَيْءٍ عَنِ الْحَيَاةِ سِوَى بَعْضِ خَدَمَاتِ الْبَيْتِ كَالطَّبْخِ وَالْحُبْزِ وَالْكَنْسِ وَعَسَلِ الْمَلَابِسِ" (الرملي، 2013: 123).

وَبِعُودَةِ إِبْرَاهِيمَ لِقَرْبَتِهِ وَتَحْوَالِهِ بَيْنَ الْأَصْدِقَاءِ وَالْأَقْرَابِ وَرَبَائِزِ لِقُبُورِ الْمَوْتَى مِنْ أَهْلِهِ فَاسْتَحْدَمَ الرَّأْيَ تَقْيِينَةً وَاسْتَلُوبَ الْأَسْتِرْجَاعِ الْمَرْجِي مُعْتَبَرًا عَنِ الْمَوْقِفِ "... وَلِقَاءَنَا مَعَ عَبْدِاللَّهِ، أَغْلَبَهَا فِي مَكَانِهِمُ الْقَدِيمِ عَلَى شَاطِئِ النَّهْرِ، وَنَادِرًا مَا يَنْضُمُ إِلَيْهِمْ طَارِقُ الَّذِي كَانَ سَاخِطًا وَغَاضِبًا عَلَى مَا حَدَّثَ، ... لِاعْنَاءِ الْعُرَاةِ الْمُحْتَلِينَ وَالْأَسْتِعْمَارِ الْجَدِيدِ، الَّذِي حَرَّبَ الْوَطْنَ وَتَرَكَ حُدُودَهُ مَشْرُوعَةً لِكُلِّ مَنْ هَبَّ وَدَبَّ مِنْ دُولِ الْجَوَارِ، مُخَابِرَاتٍ، فِرْقٍ مَوْتٍ، إِهْبَائِيُونَ، أَنْتِحَارِيُونَ، جَوَاسِيْسٍ وَتُخْتَلَفُ شُجَارُ الْحُرُوبِ، ..." (الرملي، 2013: 240).
أَكْمَلُ طَارِقٌ قَائِلًا: "إِنَّ الزَّمَانَ الَّذِي مَضَى أَفْضَلُ...، فَعَلَى الْأَقْلِ كُنَّا نَعْرِفُ عَدُوًّا وَاحِدًا...، أَمَّا الْآنَ فَهُنَاكَ آلاَفُ الْأَعْدَاءِ بِآلاَفِ الْوُجُوهِ، ...

أَجَابَهُ عَبْدَاللَّهُ قَائِلًا: وَبِأَنَّ الَّذِي فَاتَ لَيْسَ بِأَفْضَلٍ مِمَّا يَحْدُثُ الْآنَ، وَأَنَّ الَّذِي سَيَأْتِي لَنْ يَكُونَ أَفْضَلَ، ... وَبِأَنَّ هَذَا الْبَلَدَ مُنْذُ أَنْ وُجِدَ عَلَى هَذِهِ الْأَرْضِ لَمْ يَعِشْ أَبَدًا عَشْرَةَ أَعْوَامٍ مُتَوَاصِلَةٍ بِسَلَامٍ، ..." (الرملي، 2013: 240).

4. 2. الاستنباق

وَهُوَ اخْتِلَافٌ آخَرَ لِتَدْوِجِ زَمَنِ السَّرْدِ، يَعْتَمِدُ عَلَى تَحْطِي حَاضِرِ الْحِكَايَةِ، وَالتَّحْدِثِ أَوْ التَّكَلُّمِ عَنِ حَدَثٍ لَمْ يَأْتِ وَقْتُهُ حَتَّى الْآنَ، فَإِذَا كَانَتْ تَقْيِينَةُ الْأَسْتِرْجَاعِ وَسَيْلَةً يَسْتَعْدِمُهَا الْكَاتِبُ لِلرُّجُوعِ إِلَى أَحْدَاثٍ صَارَتْ أَوْ حَدَثَتْ خَارِجَ النَّطَاقِ الزَّمَنِيِّ لِلرَّوَايَةِ أَوْ دَاخِلَهَا بَعِيَّةً أَكْمَالَ أَوْ مَلَاءَ الْفَرَاعَاتِ ضِمْنَ التَّسْلُسِلِ الزَّمَنِيِّ لِلرَّوَايَةِ أَوْ لِيُشِيرَ إِلَى أَحْدَاثٍ مُهِمَّةٍ قَدْ حَدَثَتْ وَتَبْتَطَّبُ التَّطَرُّقُ لَهَا، فَإِنَّ تَقْيِينَةَ الْأَسْتِبَاقِ تَأْتِي بِشَكْلِ مُعَاكِسٍ تَمَامًا حَيْثُ يَسْتَعْدِمُ السَّارِدُ هَذِهِ التَّقْيِينَةَ مِنْ أَجْلِ التَّطَرُّقِ وَالتَّحْدِثِ عَنِ أَشْيَاءٍ سَخَّحْتُ فِي الْمُسْتَقْبَلِ قَبْلَ حُصُولِهَا (بحراوي، 1990: 132)، فَالْأَسْتِبَاقُ: عَمَلِيَّةٌ سَرْدِيَّةٌ تَتِمَّتْ فِي إِيرَادِ حَدَثٍ آتٍ، أَوْ الْإِشَارَةُ إِلَيْهِ مُسَبِّقًا (بمجموعة مؤلفين، 1986: 76). فَالْأَسْتِبَاقُ إِذَا هُوَ نَوْعٌ مِنْ أَنْوَاعِ السَّرْدِ يَعْمَدُ إِلَيْهِ السَّارِدُ لِأَجْلِ عَرْضِ بَعْضِ مِنْ أَحْدَاثِ الرَّوَايَةِ، فَيَعْرِضُ بَعْضَهَا أَوْ يُشِيرُ إِلَيْهَا مُتَجَاوِزًا بِذَلِكَ حَظَّ سَيْرِ السَّرْدِ الرَّوْتِينِيِّ خَالِطًا تَسْلُسُلَ الْأَحْدَاثِ كَمَا جَاءَتْ ضِمْنَ الرَّوَايَةِ، وَهُوَ أَيْضًا مُنَاوَرَةٌ سَرْدِيَّةٌ تَتَمَحَوَّرُ حَوْلَ جَلْبِ حَدَثٍ لَاحِقٍ مُسْتَقْبَلِيٍّ أَوْ الْإِشَارَةُ إِلَيْهِ، كَمَا أَنَّهَا قَدْ تَأْتِي عَلَى هَيْئَةٍ إِعْلَانٍ عَمَّا سَتُؤَوَّلُ إِلَيْهِ عَوَاقِبُ الشَّخْصِيَّاتِ، مِثْلَ الْإِشَارَةِ إِلَى الْاِحْتِمَالِ زَوَاجٍ أَوْ مَرَضٍ أَوْ مَوْتٍ بَعْضَ الشَّخْصِيَّاتِ، "وَلَعَلَّ أَتْرَزَ خَصِيصَةَ لِلسَّرْدِ الْأَسْتِبَاقِي هُوَ كَوْنُ الْمَعْلُومَاتِ الَّتِي يُقَدِّمُهَا لَا تَتَّصِفُ بِالْبِقْيِينَتِيَّةِ الْأَسْتِبَاقِيَّةِ الْخَصِيصَةِ بِالْفِعْلِيَّةِ فَلْيَعْمَلِ، هُنَاكَ مِلْفَلُ يُؤَكِّدُ حُطْبُوقَهُ، تَوَهُّبًا مِنْ مَجْلِسِ مِنَ الْبَلَدِ اسْتِرْجَاعِيًّا" (فرينج، 1999: 76) لِتَنْظِيرِ (بحراوي، 1990: 133) وَأَصِحَّ ضِمْنَ نُصُوصِ رِوَايَةِ "حَدَائِقِ الرَّئِيسِ"، حَيْثُ نَرَى اسْتِعْدَامًا مُتَوَاصِلًا لِاسْتِرْجَاعِ الْمَاضِي، أَكْثَرَ مِنْ اسْتِبَاقٍ لِلْمُسْتَقْبَلِ. وَالرَّوَايَةُ بِالرَّعْمِ مِنْ أَنَّهَا حَدِيثِيَّةٌ، لَا تَلْجَأُ إِلَى الْأَسْتِبَاقِ بِقَدْرِ مَا تَسْتَحْدِمُ أَوْ تَسْتَعْمَلُ مِنَ الْأَسْتِرْجَاعِ.

اسْتَحَدَمَ الرَّاويَ الاسْتِيقَ لِلتَّعْبِيرِ عَمَّا سَيَسْمِي إِبرَاهِيمَ ابْنَتَهُ أَوْ ابْنَهُ فِيمَا لَوْ رَزَقَهُ اللهُ بِالمِستَقْبَلِ، وَذَلِكَ نِسْبَةً لِمَا يُكْتَبُ أَصْدِقَاءَهُ "فَكَانُوا يُكْتَبُونَ، لِلتَّنَوُّعِ، بِأَبِي قِسْمَةَ، وَبِالفِعْلِ اسْمِي ابْنَتَهُ بِهَذَا الاسْمِ لِاحْتِقَاءِ، وَلَوْ أَنَّهُ أُحِبَّ غَيْرَهَا وَلَدًا فَلَيْسَ مِنَ المِستَعْدَدِ أَنْ يُسَمِّيَهُ "نَصِيبًا" (الرملي، 2013: 18).

وَأَيْضًا تَمَّ اسْتِعْمَالُ السَّارِدِ لِأَسْلُوبِ الاسْتِيقِ ضِمْنَ الحَدِيثِ الَّذِي دَارَ بَيْنَ ظَاهِرٍ وَسُهِيلٍ " جَيْنَمَا ذَهَبَا مَعَ الفُؤَاتِ العِرَاقِيَّةِ مُرُورًا بِدِمَشقٍ وَمِنْ ثَمَّ عُبُورًا لِلجُنُوبِ اللَّبْنَانِي إِلَى فِلَسْطِينِ...، ... أَلْتِي وَإِنْ تَوَفَّرَتْ فَهِيَ سَتُكْرِسُ نَفْسَهَا لِلجَرْحِي وَلَيْسَ لِمُعَالَجَةِ دُمْلَةٍ جِنْدِيٍّ قَرَمٍ...، ... بِهَذَا التَّقَابِ سَيَطُنُّكَ النَّاسُ امْرَأَةً، سَيَطُنُّونَ بِأَنَّكَ رَوْحِي.

... يَتَّفِقًا عَلَى مَا سَوْفَ يُقُولَانَهُ عِنْدَ عَوْدَتِهِمَا إِلَى القَرْيَةِ، ... (الرملي، 2013: 22).

"سُخِرَ أَهْلُ القَرْيَةِ بِأَنَّ شَجَاعَتَكَ قَدْ كَانَتْ السَّبَبَ الرَّئِيسِيَّ فِي انْتِقَازِ دِمَشقٍ مِنَ السُّقُوطِ بِأَيْدِي العَدُوِّ. اسْمِعْ يَا ظَاهِرُ، ... سَوْفَ أَقْتُلُكَ غَيْبَةً وَأَلْقِي بِجُثَّتِكَ العَفْنَةَ فِي الصَّحْرَاءِ. سَخِرْتُمْ بِأَنَّ الضَّابِطَ قَدْ اخْتَارَكَ لِشَجَاعَتِكَ وَلِصَعْرِ جِسْمِكَ وَخَفَّتِهِ أَلْتِي قَدْ لَا تَنْفَجِرُ بِسَبَبِهَا الأَلْعَامُ فَبَعَثَكَ فِي مُهَمَّةِ اسْتِطْلَاعِ لَيْلِيَّةٍ إِلَى مَوَاضِعِ الأَعْدَاءِ الأَمَامِيَّةِ وَالتَّنَصُّتِ عَلَيْهِمْ، ... (الرملي، 2013: 23).

" - لا.. لا.. مَنْ سَيُصَدِّقُ حِكَايَةَ كَهْدِهِ!.. وَبِأَيِّ وَجْهِ أَوْ ضَمِيرٍ سَنَدَّعِي لِأَنْفُسِنَا بِطُؤَلَاتِ زَائِقَةٍ بَعْدَ أَنْ رَأَيْنَا بِأَعْيُنِنَا رَجَالًا آخَرِينَ قَاتِلُوا كَالأَسُودِ وَاسْتَشْهَدُوا بِطُؤَلَةٍ حَقِيقِيَّةٍ!؟.

- أَوْ تَظُنُّ أَنْ ذَلِكَ سَيَطْلِي عَلَيْهِمْ؟

- بِالتَّائِيْدِ، ثِقْ بِي وَسَوْفَ تَرَى، ثُمَّ إِنْ سَأَلْنَا أَحَدَهُمْ عَنْ أَسْبَابِ عَدَمِ سَمَاعِهِمْ لِشَيْءٍ كَهَذَا فِي الرَّادِيُو.. سَنَقُولُ لَهُمْ بِأَنَّ مِثْلَ هَكَذَا أُمُورًا حَسَّاسَةً وَأَسْرَارًا عَسْكَرِيَّةً وَسِيَاسِيَّةً لَا يَتِمُّ الإِغْلَانُ عَنْهَا" (الرملي، 2013: 24).

"بَلْ سَنُضَيِّفُ بِأَنَّ مُحَافِظَ دِمَشقٍ قَدْ طَلَبَ مُقَابَلَتَكَ وَأَقَامَ لَكَ حَفْلًا تَكْرِيمِيًّا فَحَمَاءًا، ...

- وَمَاذَا سَنَقُولُ عَنْكَ؟

- عَيِّي سَنَقُولُ، وَأَنْتَ طَبْعًا عَلَيكَ الجِزَاءُ الأَكْبَرُ مِنْهُ، وَهَوَ أَنَّنِي كُنْتُ أَشْعَلُ حَمَاسَ الجُنُودِ بِخَطْبِي وَأَوَّلَ مَنْ يُطْلِقُ صَيحَةَ (اللهِ أَكْبَرُ) إِغْلَانًا لِبَدءِ كُلِّ مُجْرِمٍ، ... (الرملي، 2013: 25).

وَأَيْضًا سَرَدَ الرَّاويَ فِكْرَةً كَانَتْ تَنْوِي فِعْلَهَا قِسْمَةُ ابْنَتَهُ إِبرَاهِيمَ بِالمِستَقْبَلِ "وَفِي أَعْمَاقِهَا أَيْضًا، قَرَّرْتُ أَنْ تُحَدِّثَ ابْنَتَهَا، حِينَ يَكْبُرُ، عَنْ جَدِّهِ." (الرملي، 2013: 29).

جَيْنَمَا عَرَضَتْ سَمِيحَةُ فِكْرَةَ الرِّوَاغِ لِعَبْدِاللهِ كَأَنَّهَا بِاسْتِخْدَامِ أُسْلُوبِ الاسْتِيقِ " - أُوهُ، نَعَمْ، نَعَمْ، أَمَّتِي ذَلِكَ، وَلَكِنْ لِنُوجِّحَ الأَمْرَ سَنَةً، حَيْثُ سَتُنْتَهِي خِدْمَتِي العَسْكَرِيَّةَ.. عِنْدَهَا لَنْ أَضْطَرَّ لِمُفَارَقَتِكَ أَبَدًا" (الرملي، 2013: 36).

كَانَ خِطَابُ الرِّسَالَةِ القَصِيرِ الَّذِي كَتَبَهُ عِبْدِاللهُ مِنَ الأَسْرِ لِأَهْلِ قَرْيَتِهِ أَيْضًا ضِمْنَ أُسْلُوبِ الاسْتِيقِ وَمِنْهُ جَاءَ "وَأِنْ حَدَّثَ وَإِنْ مَاتَ فَهُوَ يَتْرُكُ إِرْثَهُ هَدِيَّةً لِابْنَتِهِ قِسْمَةَ" (الرملي، 2013: 49).

عِنْدَمَا أَرَادَ إِبْرَاهِيمُ مُعَادَرَةَ النَّاسِ الَّذِينَ أَنْقَذُوهُ، قَدَّمَتْ لَهُ الْأُمُّ (صَاحِبَتِ الْبَيْتِ) عِكَّازًا وَكَانَتْ لِزَوْجِهَا وَالِدٌ أَحْمَدُ، وَأَكْمَلَ الْحَدِيثَ أَوْ الْقَوْلَ ابْنَهَا أَحْمَدَ قَائِلًا بِأَسْلُوبِ الْاسْتِيقَابِ "وَعَقَّبَ أَحْمَدُ: بِالتَّأَكُّيدِ سَتَسْتَحْدِمُهُ فِي الْبِدَايَةِ وَفِيمَا بَعْدُ سَيَرْجِيُونَ لَكَ قَدَمًا جَدِيدَةً، ... (الرملي، 2013: 63).

لَمَّا أَرَادَ طَارِقُ إِيجَادَ عَمَلًا لِلْحُصُولِ عَلَى تَعْوِضٍ لِصَاحِبِهِ إِبْرَاهِيمَ بِسَبَبِ قَطْعِ سَاقِهِ فِي الْحَرْبِ، وَبِتَقْدِيمِ طَلَبٍ لِرِئَاسَةِ الْجُمْهُورِيَّةِ إِحْتَاجَ مِنْهُ الْأَوْزَاقِ التَّبَوُّنِيَّةِ وَبِاسْتِعْمَالِ تَقْنِيَّةِ الْاسْتِيقَابِ قَائِلًا: "...، وَأَنَا سَأَكْتُبُ الطَّلَبَ بِإِسْلُوبِي.. ها، ... ثُمَّ سَأُوصِي صَدِيقِي أَنْ يَتَشَدَّدَ فِي تَوْصِيَةِ أَحِيهِ بِشَأْنِكَ.. ها، مَا رَأَيْكَ؟" (الرملي، 2013: 161).

"فِي الْأُسْبُوعِ الْقَادِمِ سَتَكُونُ فِي الْفَصْرِ الْجُمْهُورِي يَا بَطْلُ، حَلَاصٌ، سَتُحَلُّ، كُنْ مَشَاكِلِكَ، سَتَنْعَجِرُ كُلَّ حَيَاتِكَ" (الرملي، 2013: 162).

"سَتَعْمَلُونَ فِي أَمَاكِنٍ خَاصَّةٍ تَتَطَلَّبُ السِّرِّيَّةَ التَّامَةَ وَالْكَثْمَانَ، ... (الرملي، 2013: 164).

"الْإِسْمَعِيلِيُّ.. أَنَا سَأُوصِلُكَ كُلَّ يَوْمٍ إِلَى عَمَلِكَ...، وَإِنْ شَاءَ اللَّهُ كُلُّ شَيْءٍ سَيَكُونُ تَمَامًا.. تَفْهَمُنِي؟ ... أَوْصَلَهُ إِلَى مَا سَوْفَ يَكُونُ مَكَانَ عَمَلِهِ" (الرملي، 2013: 168).

اسْتَحْدَمَتْ وَالِدَتُ سَعْدُ أُسْلُوبَ الْاسْتِيقَابِ "تَقُولُ: لَنْ أُعَادِرَ بَعْدَادَ، لَنْ أُعَادِرَ بَيْتِي. الْعِرَاقَ بَلَدِي وُلِدْتُ فِيهِ وَسَأَمُوتُ فِيهِ" (الرملي، 2013: 177).

الخلاصة

الخلاصة أو مثلما تُسمى المُلخَصُ، "تَعْتَمِدُ فِي الْحِكْمِيِّ عَلَى سَرْدِ أَحْدَاثٍ وَ وَقَائِعٍ يُفْتَرَضُ أَهْمًا جَرَتْ فِي سَنَوَاتٍ أَوْ أَشْهُرٍ أَوْ سَاعَاتٍ، وَاحْتَرَزَهَا فِي صَفَحَاتٍ أَوْ أَسْطُرٍ أَوْ كَلِمَاتٍ قَلِيلَةٍ دُونَ التَّعَرُّضِ لِلتَّفَاصِيلِ" (لحميداني، 1991: 76)، وَنَتِيجَةً هَذَا يَكُونُ زَمَنُ الْقِصَّةِ أَكْبَرَ بِكَثِيرٍ مِنْ زَمَنِ الْحِكَايَةِ؛ فَمَا يَحْدُثُ ضِمْنَ شَهْوَرٍ وَسَنَوَاتٍ أَجْمَلٍ فِي عِدَّةِ سَطُورٍ، "أَيُّ السَّرْدِ فِي بَضْعِ فَقَرَاتٍ أَوْ بَضْعِ صَفَحَاتٍ لِعِدَّةِ أَيَّامٍ أَوْ شَهْوَرٍ أَوْ سَنَوَاتٍ مِنَ الْوُجُودِ، دُونَ تَفَاصِيلِ أَعْمَالٍ أَوْ أَقْوَالٍ" (جنيت، 1997: 109). وَكَمَا نَسْتَشْهَدُ بِهَذَا الْمَوْقِفِ مِنْ سَرْدِ الرِّوَايَةِ "أَمَضْتُ لِيَالِي مَرِيرَةً بَنُومٍ مُتَفَطِّعٍ،..." (الرملي، 2013: 27).

وَأَيْضًا، "كَانَتْ حَيَاةُ إِبْرَاهِيمَ تَسِيرُ عَلَى هَذَا النَّحْوِ الشَّاقِّ...، حَتَّى تَحْوَلَ الْعَنَاءُ إِلَى زُوْتَيْنِ ائْتَدَّ لِأَعْوَامٍ بِلا جَدِيدٍ.. إِلَى أَنْ قَطَعَتْهُ عَوْدَةُ عَبْدِ اللَّهِ كَافِكًا مِنْ أَسْرِهِ الْإِيرَانِيِّ." (الرملي، 2013: 78).

المصادر

- أ - أم فورستر، تر. كمال عياد جاد، أركان القصة، دار الكرنك، القاهرة، 1960م.
- أبي الفضل ابن منظور، لسان العرب، بيروت، مجلد السابع، دار صادر، ط1، 1997م.
- إبراهيم مصطفى وآخرون، تر. ابن سرور وعبدالنصير، المعجم الوسيط، لاهور، مكتبة رحمانية، 2004م.
- بيرنار فاليلط، تر. رشيد بنحدو، النص الروائي : تقنيات ومناهج، الهيئة العامة لشئون المطابع الأميرية، 1999م.
- جيران جنيت، خطاب الحكاية - بحث في النهج، ت. محمد معتمد-عمرحلي-عبد الجليل، الهيئة العامة للمطابع الأميرية، ط2، 1997م.

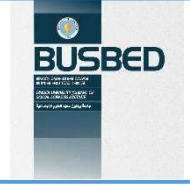
- جيرار جنيت، تر. محمد معتصم وآخرون، خطاب الحكاية : بحث في المنهج، بلامكان، الهيئة العامة للمطابع الأميرية، ط2، 1997م.
- حسن بحراوي، بنية الشكل الروائي (الفضاء - الزمن - الشخصية)، بيروت، المركز الثقافي العربي، ط1، 1990م.
- د. حميد لحمداني، بنية النص السردي : من منظور النقد الأدبي ، بيروت، المركز الثقافي العربي للطباعة والنشر والتوزيع، ط1، 1991م.
- سعيد يقطين، تحليل الخطاب الروائي : (الزمن - السرد - التبئير)، بيروت، المركز الثقافي العربي، ط3، 1997م.
- سمير مرزوقي وغيره، مدخل إلى نظرية القصة : تحليلاً وتطبيقاً، دار الشؤون الثقافية العامة، أفاق عربية، بغداد، 1986م.
- د. سيزا فاسم، بناء الرواية : دراسة مقارنة في ثلاثية نجيب محفوظ، القاهرة، جمعية الرعاية المتكاملة، 2004م.
- عائشة لعبادلية، التشكيل السردي في الرواية الجزائرية المعاصرة، رسالة الماجستير، الجزائر، جامعة العربي بن مهيدي - أم البواقي، 2012م.
- د. عبد القادر، حسين لافي، مدخل إلى تحليل النص الأدبي، عمان، دار الفكر، ط4، 2008م.
- د. عبد الملك مرتاض، في نظرية الرواية : بحث في تقنيات السرد، الكويت، عالم المعرفة، 1998م.
- محسن الرملي، حدائق الرئيس، الإمارات، ثقافة للنشر والتوزيع، ط2، 2013م.
- محمد بوعزة، تحليل النص السردي : تقنيات ومفاهيم، الجزائر، منشورات الاختلاف، ط1، 2010م.
- أ. أ. مندلاو، تر. بكر عباس، الزمن والرواية، بيروت، دار صادر، ط1، 1997م.
- د. منصور قيسومة، اتجاهات الرواية العربية الحديثة : في النصف الثاني من القرن العشرين، تونس، الدار التونسية للكتاب، ط1، 2013م.
- ميساء سليمان، البنية السردية في كتاب الإمتاع والمؤانسة، منشورات الهيئة العامة السورية للكتاب-وزارة الثقافة، دمشق، 2011م.
- ميشال بوتور، تر. فريد أنطونيوس، بحوث في الرواية الجديدة، بيروت، منشورات عويدات، ط3، 1986م.
- والاس مارتن، تر. د. حياة جاسم، نظريات السرد الحديثة، الإسكندرية، المجلس الأعلى للثقافة، 1998م.
- أي يلديز، أسعد ، "مقاربات التحليل النفسي في رواية نجيب محفوظ خان الخليلي" آفاق جديدة في فقه اللغة، أنقرة، دار جيجه، 2019م، ص: 79.

Ayyıldız, E. (2019). Necîb Mahfûz'un "Hân el-Halîlî" adlı romanındaki psikanalitik yaklaşımlar. Mehmet Cem Odacıoğlu (Ed.). *Filoloji alanında yeni ufuklar* içinde (ss. 77-98). Gece Kitaplığı.

- أي يلديز، أسعد، "تحليل رواية الطيب صالح موسم الهجرة الى الشمال"، مجلة جامعة أنقرة كلية اللغات والتاريخ والجغرافية، المجلد 58، العدد 1، ص 662-689.

Ayyıldız, E. (2018). et-Tayyib Sâlih'in 'Mevsimu'l-Hicre ile'ş-Şemâl' adlı romanın tahlili. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 58(1), 662-689.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 29.11.2021
Kabul Tarihi : 18.02.2022
 <https://doi.org/10.29029/busbed.1029744>

ÜNİVERSİTEDEKİ Z KUŞAĞI'NIN ENGELLİ BİREYLERE YÖNELİK TUTUMLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Behçet KALDIK¹

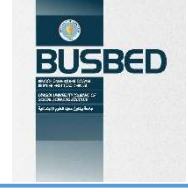
ÖZ

Tarihsel bağlamda, engelli bireylere yönelik toplumsal tutum ve algıların genellikle olumsuz olduğu görülmektedir. Ancak son zamanlarda engellilik kültürü ve politikalarındaki değişim, bu bağlamda olumlu bir atmosfer oluşturmaya başlamıştır. Engelli bireylerin eşit, tam ve bağımsız bir şekilde toplumsal katılım sağlamalarında, toplumsal sistemdeki diğer bireylerin engellilere karşı geliştirdikleri tutum ve davranışların yönü belirleyici olmaktadır. Dolayısıyla toplumdaki engelli olmayan bireylerin, engellilere yönelik tutumlarının belirlenmesi gerekmektedir. Özellikle nüfusun önemli bir kesimini oluşturan gençlerin engellilere yönelik tutumlarının bilinmesi önem arz etmektedir. Bu kapsamda araştırmanın amacı, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nde öğrenim gören Z Kuşağı'nın engelli bireylere yönelik tutumlarını belirlemektir. Araştırmada Kişisel Bilgi Formu ve Yetersizlikten Etkilenmiş Kişilere Yönelik Tutum Ölçeği kullanılarak 400 öğrenciden veri toplanmıştır. Veriler, SPSS aracılığıyla analiz edilmiştir. Ölçek puanları, genel olarak üniversiteli Z Kuşağı'nın engelli bireylere yönelik tutumlarının olumlu olduğunu ortaya koymuştur. Bu tutumların, öğrencilerin okudukları fakültelere göre farklılaştığı görülmektedir. Ancak tutumların, öğrencilerin diğer sosyo-demografik özelliklerine göre ise farklılaşmadığı saptanmıştır. Araştırmada elde edilen bulgular, bilimsel literatür ve sosyal model ekseninde tartışılmış ve bu sorunla ilişkili bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Engelli bireyler, Engellilik, tutum, Z Kuşağı, Z Kuşağı'nın tutumları

¹ Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, bkaldik@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8671-2575>

Article Type : Research Article
Date Received : 29.11.2021
Date Accepted : 18.02.2022
 <https://doi.org/10.29029/busbed.1029744>

A RESEARCH ON THE ATTITUDES OF GENERATION Z AT UNIVERSITY TOWARDS INDIVIDUALS WITH DISABILITIES

Behçet KALDIK¹

ABSTRACT

In the historical context, it is seen that social attitudes and perceptions towards individuals with disabilities are generally negative. However, recently the changes at disability culture and policies have begun to create a positive atmosphere in this regard. The attitudes and behaviors of other individuals in the social system towards the disabled are decisive in the equal, full and independent social participation of disabled individuals. Therefore, it is necessary to determine the attitudes of non-disabled individuals in the society towards the disabled. Especially, it is important to know the attitudes of young people, who constitute a significant part of the population, towards the disabled. In this regard the purpose of this research is to analyze the attitudes of Generation Z, who are studying at Tokat Gaziosmanpaşa University, towards individuals with disabilities. The data in this research is obtained from 400 students by using Personal Information Form and the Attitude Scale towards People Affected by Disabilities. The data were analyzed with the SPSS. The scale scores revealed that the attitudes of the Z Generation at the university towards individuals with disabilities are generally positive. It is seen that these attitudes differ according to students' faculties. However, it was determined that the attitudes did not differ according to the other socio-demographic characteristics of the students. The datas obtained in the research were discussed in the axis of the scientific literature and social model and some suggestions related to this issue were made.

Keywords: Individuals with disabilities, disability, attitude, Generation Z, attitudes of Generation Z

¹ Bingol University, Faculty of Arts and Sciences, bkaldik@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8671-2575>

1. GİRİŞ

Engelli bireylerin yaşam serüvenleri tarihsel olarak zorluklarla geçmiş, tarihin birçok döneminde başta zihinsel engelli bireyler olmak üzere, bireylerin yaşam hakları da kimi zaman ellerinden alınmıştır (Seyyar, 2006). Bireylerin yaşadıkları bu sorunların toplumsal ve zamansal düzlemde farklılık gösterdiği görülmektedir. Hatta aynı toplumda bile engelliliğe yönelik tutum ve davranışlar, zamana göre değişmiştir. Engelliliğe yönelik bu bakış açısının farklılaşmasının kaynağında, engellilik alanındaki hâkim ideolojik anlayış bulunmaktadır. Dolayısıyla hâkim ideolojik anlayış ekseninde engelli bireyler, Antik Çağ'dan itibaren tüm dönemlerde çeşitli sorunlar yaşamıştır.

Antik Çağ'da toplumsal düzlemde birbirinden farklı tutum ve davranışların mevcut olduğu görülmektedir. Bu dönemde hem Roma'da hem de Yunan'da kalıtsal engelleri olanlar öldürülürken, savaşlarda yeti yitimine uğrayan askerlere ise maaş bağlanmıştır. Orta Çağ'da ise engelli bireyler, kimi zaman cadı olarak görüldüğünden çeşitli cezalara maruz kalmış kimi zaman da doğaüstü güçlerle ele alınarak tedavi edilmeye çalışılmıştır. Orta Çağ'da engelli bireylerin tedavilerinde dini unsurların ve büyü'nün kullanılması, doğaüstü bir inancın varlığını göstermektedir (Braddock & Parish, 2011). Özellikle kilisenin etkin olduğu bu çağda engellilik, daha çok teolojik, doğaüstü ve metafizik bir eksende ele alınmıştır.

Rönesans'tan sonra Avrupa'da engelli bireylere yönelik bakış açısı değişmiş, bu dönemden sonra çeşitli tedavi yöntemleri uygulanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, engelliliğin kaynağı olarak artık doğaüstü güçler görülmemeye başlanmıştır. Dolayısıyla bu dönemden sonra engelliliğe dair bakış açısında bir anlayış değişikliğinin gerçekleştiği görülmektedir (Braddock & Parish, 2011). Özellikle Aydınlanma ile birlikte öne çıkan akıl ve bilim, engellilik anlayışında önemli değişikliklere neden olmuştur. Artık engelli bireylerin yaşamlarına, doktorlar ve bacıcılar gibi çeşitli profesyonel meslek grupları girmeye başlamıştır. Ayrıca gerçekleşen toplumsal dönüşümün neticesinde, sanayileşme ve kentleşme gibi yeni olgular öne çıkmış, sanayileşme ile beraber üretim sürecinde de çeşitli değişiklikler meydana gelmiştir.

Oliver (2011)'a göre engellilik, üretim sürecinde ve düşünce biçimindeki bir değişikliğin yanında, bu iki unsur arasındaki ilişkiyi de baz alan bir modelle ancak anlaşılabilir. Çünkü sanayileşme ile birlikte hem üretim süreci değişmiş hem de mevcut engellilik anlayışı değişmiştir. Sanayileşme, çalışma yaşamı noktasında engelli bireyleri toplumsal katılımın dışında bırakmıştır. Rekabete ve seri üretime dayalı olan sanayileşme, engelli bireyleri çalışma yaşamından izole etmiştir. Ayrıca sanayileşme ile birlikte çeşitli bedensel yetilerini kaybedenlerin oranı da giderek artmıştır. Dolayısıyla bir yandan engelli bireylerin sayısı artarken bir yandan da engelli bireylerin kentlerde yaşadıkları sorunlar artmaya başlamıştır. Engelli bireylerin kentsel yaşamda, özellikle mimari ve çevresel sorunlar yaşamaları, bazı kentleşme tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Bazı kuramcılar, kentleri yaşanan bu zorluklardan ve erişim sorunlarından dolayı, dışlayıcı sanayi toplumlarının bıraktığı miras olarak değerlendirmektedir (Gleeson, 2011). Aslında engelli bireyler, sadece kentlerde değil kırsal alanlarda da sorun yaşamaktadır. Bireylerin başta kentlerde olmak üzere kırsal alanlarda da yaşadıkları sorunlar, toplumsal yapıya göre farklılık göstermektedir. Söz konusu sorunlar, toplumsal tutum ve davranışlardan kaynaklanmaktadır. Bu minvalde, genellikle engelli bireylere yönelik toplumsal tutum ve davranışların olumsuz olduğu görülmektedir. Engelli bireyler, bu olumsuz tutum ve davranışlardan dolayı çeşitli sorunlar yaşamakta, dışlanmalara ve damgalanmalara maruz kalabilmektedir. Dolayısıyla mevcut çalışma, bu eksenden hareket ederek yapılmış, gençlerin bu konudaki tutum ve algıları belirlenmeye çalışılmıştır.

Konuyla ilgili bilimsel literatür incelendiğinde, çeşitli grupların engellilere yönelik tutumlarını inceleyen çalışmaların bulunduğu görülmektedir. Bu kapsamda ortaokul öğrencilerinin, lise öğrencilerinin, üniversite öğrencilerinin, öğretmenlerin, işverenlerin, üniversite çalışanlarının, hemşirelerin ve diğer sağlık çalışanlarının engelli bireylere yönelik tutumları çeşitli araştırmalarda incelenmiştir (Alptekin & Vural Batık, 2013; Campbell et al., 2003; Çelik vd., 2017; Çolak & Çetin, 2014; Çömez & Altan Sarıkaya, 2017; Gallego-Ortega & Rodríguez-Fuentes, 2021; Gedik & Toker, 2018; Kılıç & Çıtıl, 2019; Şahin & Bekir, 2016; Şahin & Cengiz, 2017; Tervo et al., 2004; Ünal & Yıldız, 2017). Dolayısıyla görüldüğü gibi üniversite öğrencilerinin tutumlarını inceleyen bazı araştırmalar da bulunmaktadır. Ancak bu araştırmaların büyük çoğunluğu, sadece bazı fakültelerde veya bölümlerde yapılmıştır. Ayrıca bu çalışmalardan hiçbirinin Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi öğrencileri örnekleminde yapılmadığı görülmektedir. Kültürel tanımlama biçimleri ve tutumlar, kolektif ve bireysel düzlemde farklılık göstermektedir. Bu yüzden, söz konusu örneklem üzerinden de bir araştırma yapma gereği duyulmuştur. Bu kapsamda mevcut araştırmada, öncelikle kavramsal ve kuramsal çerçeve ele alınmış, araştırmanın yöntemi açıklanmış daha sonra araştırmanın bulguları analiz edilmiş, tartışılmış ve değerlendirilmiştir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Engellilere yönelik yaygın toplumsal ve kültürel tanımlama biçimleri, engellilerin yaşam koşullarını ve kendilik algılarını etkilemektedir. Başka bir ifadeyle, kültürel tanımlama biçimleri ne kadar olumsuz olursa, engellilerin

yaşadıkları güçlük ve engeller de o kadar ileri boyutta olumsuz olmaktadır. Ancak engellilere dair tutum ve davranışların, toplumun bütün katmanlarında aynı mecrada ilerlediğini söylemek güçtür. Çünkü toplum, birbirinden farklı grup ve kategorilerden oluşmakta; toplumda yaşları, konumları ve cinsiyetleri farklı olan bireyler bulunmaktadır. Toplumsal gruplar içinde ülkelerin geleceğini inşa etmede önemli bir fonksiyona sahip olan grup ise gençlerdir. Bu yüzden, Z Kuşağı olarak nitelendirilen ve özellikle üniversitede öğrenim gören gençlerin engelli bireylere yönelik tutumlarının nasıl olduğu hususu önem arz etmektedir. Söz konusu sorunsaldan yola çıkılarak, bu araştırmanın temel amacı da üniversitede öğrenim gören Z Kuşağı'nın engelli bireylere yönelik tutumlarını belirlemektir. Ayrıca tutumların, gençlerin bazı sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaşp farklılaşmadığının incelenmesi de amaçlanmıştır.

1.2. Araştırmanın Önemi

Yirmi birinci yüzyılda evrensel ölçekte, bir yandan bireyler, zümreler ve toplumlar arasındaki eşitsizlikler artarken bir yandan da insan haklarına ve farklı kimlik kategorilerinin önemine yapılan vurgu artmaktadır. Ancak bu hak ve farklı kimlik vurgularına rağmen bazı dezavantajlı grupların yaşadıkları sorunlar devam etmektedir. Bu çerçevede, çeşitli dezavantajlar yaşayan yaygın gruplardan biri engelli bireylerdir. Bireyler, gündelik yaşam pratiklerinde ve toplumsal katılımında birçok engelleyici bariyerle karşılaşmaktadır. Söz konusu engelleyici bariyerler, genelde toplumsal düzlemde inşa edilmekte, özellikle toplumsal ön yargı ve olumsuz tutumların varlığı engellilerin yaşamını zorlaştırmaktadır. Toplumsal düzlemde deneyimlenen söz konusu problemler hasebiyle engelli bireylere dair tutumların incelenmesi önem arz etmektedir. Çünkü problemin elemine edilebilmesi ve bazı çözüm önerilerinin geliştirilebilmesi için öncelikle problemin ortaya konulması gerekmektedir. Bu noktada, geleceğin inşasında merkezi bir fonksiyona sahip olan eğitilmiş gençlerin engellilere ilişkin tutumlarının yönü önem arz etmektedir. Dolayısıyla mevcut çalışmanın, hem bu tutumların yönünü tespit etmede ve çeşitli önlemlerin alınmasında fonksiyonel olması hem de ilgili alan yazına katkı sunması beklenmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Sosyal Teori Bağlamında Engellilik

Engelliliğe dair çeşitli tanım ve sınıflamaların, Batı'da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir (Burcu, 2007). Bu sınıflamalar, sosyal perspektif açısından önemli olmakla birlikte, engelli ve engellilik kavramları, tüm toplumlarda aynı şekilde açıklanmamıştır. Her toplum, farklı boyutları olan bu kavramlara, kendi koşulları ekseninde bazı açıklamalar getirme yoluna gitmiştir. Fakat son yıllarda çeşitli uluslararası kurum ve kuruluşların da etkisiyle evrensel ölçekte ortak bir anlayış gelişmeye başlamıştır. Birleşmiş Milletler tarafından 2006 yılında kabul edilmiş olan Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin 1. Madde'sine göre "*Engelli kavramı diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir.*"

Engellilik olgusu, genellikle farklı şekillerde sınıflandırılmakta, ancak yaygın olarak ortopedik engelli, görme engelli, işitme engelli, dil ve konuşma engelli, zihinsel engelli, ruhsal engelli ve süregen hastalık şeklinde sınıflandırılmaktadır. Her engel türünün kendine has çeşitli deneyimleri bulunmaktadır. Farklı bir ifadeyle, bireylerin karşılaştıkları engeller ve sorunlar farklılık gösterebilmekte; bireyler, toplumsal yaşamda başta bağımsız hareket etme, dışlanma ve toplumsal katılım olmak üzere birçok alanda sorun yaşamaktadır. Dolayısıyla engellilik alanında gelişmeye başlayan ortak anlayışa rağmen, engelli bireylerin deneyimledikleri sorunların evrenselliği de devam etmektedir. Bazı yeti yitimleri olan engelli bireylerin yaşadıkları sorunların asıl nedeni, bireylerin hareket durumlarının toplumsal olarak sınırlandırılmasıdır. Çünkü toplumsal yaşam, standart bir biçimde ve engelli olmayan bireylere göre dizayn edilmiştir (Köten & Erdoğan, 2014). Engelli bireylerin toplumsal yaşamda deneyimledikleri sorunlar, sadece erişim ve istihdamla ilgili değildir. Engelliler; eğitim, sağlık, toplumsal katılım, bağımsız hareket etme gibi toplumsal yaşamın birçok alanında sorun ve dezavantaj yaşamaktadır. Bu çerçevede, genelde toplumda acınacak ve hayır işlenecek bireyler olarak görülen engelliler, toplumsal çevrenin bu olumsuz tutum ve davranışlarıyla kendilerine ve ailelerine bakmaktadırlar. Dolayısıyla bireylerin yaşadıkları toplumda gerçek anlamda bir eşitliğin sağlanması da giderek güçleşmektedir (Schriner, 2011).

Engelli bireylerin yaşadıkları bu sorunların nedenlerini ortaya koyarak çözüm üretmeye ve engelliliği açıklamaya çalışan bazı engellilik modelleri bulunmaktadır. Ancak bu modeller içinde öne çıkan iki temel model, tıbbi model ve sosyal modeldir. Tıbbi model, engelliliği bireysel patolojiye indirgeyerek engelliliğin tedavi edilmesini benimsemektedir. Dolayısıyla klasik bilime dayanan bu model, engelliliği tıbbi bir alana hapsedmekte olup toplumsal koşulları göz ardı etmektedir. Sosyal model ise engellilik olgusunun toplumsal, siyasal ve kültürel bir ekseninde oluştuğunu savunmaktadır (Meşe, 2014). Bu modele göre bireylerin bazı yeti

yitimlerinin olması asıl engel nedeni değil; asıl engel nedeni, bireylerin önüne konulan ve toplumsal çerçevede inşa edilen engelleyici bariyerlerdir.

Sosyal modelin gelişmesi ile engellilik çalışmalarının akademik anlamda İngiltere'de ortaya çıkması arasında bir ilişki bulunmaktadır. Başlangıçta yeti yitimi olan kişilerin yaşadıkları sınırlılıkların kaynağında kapitalist üretim ilişkileri aranmaktaydı. Fakat son zamanlarda ise engelli bireylerin yaşadıkları sorunlar, toplumsal engellerin işleyişinde görülmektedir. Ayrıca toplumsal inşacı öğretiden etkilenen başka yaklaşımlar da ortaya çıkmıştır (Thomas, 2011). Bu bağlamda engellilik alanındaki sosyolojik açıklamalar, daha çok engelli bireylerin sosyal etkileşimlerini ve kimlik algılarını öne çıkartmaktadır. Toplumda engelli bireyler, yeti kaybı nedeniyle gündelik toplumsal pratiklerde bazı kısıtlılıklar yaşamaktadır. Dolayısıyla toplumsal sistem, bu kısıtlılıktan ötürü onları çeşitli şekillerde marjinalize etmektedir (Burcu, 2015). Toplumsal sistemin engelli bireylere yönelik oluşturduğu bu marjinalizasyon, dışlanma ve damgalanma gibi sorunları eksenine alan engellilik çalışmaları ise köklü bir geçmişe sahip değildir.

Yeni sayılabilecek bir çalışma alanı olan engellilik ile ilgili bazı kavramsal ve metodolojik tartışmaların son dönemlerde öne çıktığı görülmektedir (Köten & Erdoğan, 2014). Engellilik olgusunun sosyolojik bağlamdaki önemi ise ekonomik, siyasal ve sosyal koşulların, engellilerin yaşantısı bağlamında ortaya konulmasıyla öne çıkmıştır. Bu anlayış ekseninde, son zamanlarda birçok sosyolog, engellilik olgusunun sosyal teorisini geliştirmeye odaklanmıştır (Burcu, 2015). Ancak görece yeni bir çalışma alanı olan engellilik çalışmalarının, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de istenen düzeyde olmadığı ve çalışmaların çeşitli disiplinlerin çatısı altında yapıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'de son yıllarda engellilik çalışmalarında ve politikalarında bir değişme söz konusu olmuştur. Bu noktada, çeşitli uluslararası örgütlerin düzenlemeleri ve engelli bireylere ait sivil toplum örgütlerinin talepleri de etkili olmuştur. Ayrıca hak temelli sosyal politikaların arttığı ve akademik çalışmaların da sosyal teori eksenine kaydığı görülmektedir (Bezmez vd., 2011). Dolayısıyla Türkiye'de engellilik çalışmalarının, artık sosyal bilimlerin şemsiyesi altında yapılmaya başladığı görülmektedir. Bu durum, engellilik olgusunun toplumsal çerçevede inşa edildiği anlayışıyla birlikte gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Başka bir söylemle, engellilik çalışmaları, sosyal teori çerçevesinde önem kazanmakla beraber, evrensel bağlamda engellilik anlayışında gerçekleşmeye başlayan toplumsal ve siyasal dönüşüm de engellilerin lehine olmaya başlamıştır.

Yirmi birinci yüzyılda engelli bireylere yönelik algı, hem Türkiye'de hem de dünyada gittikçe olumlu yönde değişmekte; gelişen imkânlar, engelli bireylerin ailelerini de olumlu yönde etkilemektedir. Aileler, engelli üyelerin sosyalleşmeleri için daha bilinçli bir şekilde çabalamaktadır. Bilhassa ekonomik ve kültürel koşulları iyi olan aileler, daha avantajlı olmaktadır. Ancak her ne kadar engellilik olgusu, tüm zümrelerin ortak gerçekliği olsa da ekonomik ve kültürel anlamda dezavantajlı olan gruplarda daha da yaygındır (Doğan & Çitil, 2011). Çünkü bu grupların sorun ve engellerle mücadeledeki kaynakları daha sınırlıdır. Oysaki bireyler, hem maddi kaynaklara hem de maddi olmayan kültürel ve eğitsel kaynaklara eşit derecede erişim sağlayarak toplumsal katılım sağlama hakkına sahiptir.

Genel olarak engelli bireyler, engelleri ile birlikte toplumsal kabul görmek ve yapabildiklerini yapmak istemektedir. Ayrıca kimsenin tahakkümüne girmeden ve utanmadan yaşayabilecekleri bir dünyayı tahayyül etmektedir (Siebers, 2011). Söz konusu amaç ekseninde, gerek ulusal alanda gerekse de uluslararası alanda çeşitli yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede, önemli bir düzenleme olan 1975 yılındaki, Engelli Bireylerin Hakları Beyannameesi ile engellilik bir insan hakları sorunu olarak görülmüş, engelli bireylerin uğradıkları ayrımcılık ve dışlanma bu düzenleme ile yasaklanmıştır (ÖZİDA, 2010). Ayrıca Birleşmiş Milletler tarafından 1993 yılında Engelli Bireyler için Fırsatların Eşit Hale Getirilmesi Üzerine Standart Kurallar, kabul edilmiştir. Özellikle engelli hareketinin baskısının bir sonucu olarak birçok ülke, medeni haklar konusunda da çeşitli yasal düzenlemeler yapmıştır (Shakespeare & Watson, 2011). Bir diğer önemli belge olarak, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, Birleşmiş Milletler tarafından 2006 yılında kabul edilmiş ve bu sözleşme 2008 yılında yürürlüğe girmiştir. Türkiye ise bu sözleşmeyi 2007 yılında imzalamıştır. Ayrıca Türkiye'de 2005 yılında kabul edilen 5378 sayılı Engelliler Hakkında Kanun, engelli bireylerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına alan önemli bir yasal düzenlemedir. Bu kanun, bireylerin farklı alanlarda karşılaştıkları ayrımcı uygulamalarla mücadelede etkin bir fonksiyona sahiptir. Ancak engelli bireyler, pratikte halen çeşitli sorunlar yaşamaya devam etmektedir.

2.2. Tutumlar ve Engellilik: Bireysel ve Toplumsal Bariyerler

Dünya genelinde engelli bireylerin sayısı her geçen gün çeşitli nedenlerle artmakta, yapılan tahminlere göre dünyada yaklaşık bir milyar civarında engelli birey bulunmaktadır. Aynı şekilde, Türkiye'de de engelli bireylerin sayısı sürekli artmaktadır. Bu konudaki istatistikî bilgileri net bir biçimde ortaya koyan herhangi bir veri tabanı olmasa da 2002 yılında yapılan Türkiye Özürlüler Araştırması'na göre Türkiye'deki engelli nüfusun oranı %12,29'dur (DİE & ÖZİDA, 2009). Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı (DİE) ile Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) tarafından ortaklaşa yapılan bu çalışma, Türkiye'de engellilerle ilgili yapılan ilk kapsamlı çalışmadır.

Dolayısıyla toplam nüfus içinde yüksek bir orana denk gelen engelli bireylerin sayısı, toplumdaki diğer bireylerin onlara yönelik tutumlarının önemini ortaya koymaktadır.

Tutum kavramı, birçok disiplin tarafından ele alınmakta olup bu kavram, genel olarak bireylerin çevresindeki canlı veya cansız olan herhangi bir şeye karşı sahip olduğu eğilimi ifade etmek için kullanılmaktadır. Bireyler, yalnızca doğrudan deneyimledikleri şeyler hakkında tutum sahibi olmazlar; bireyler, dolaylı bir şekilde de tutum sahibi olabilmektedir. Dolayısıyla bu kavramın bireylerin sosyal davranışını ve sosyalizasyon sürecini açıklamada önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Çünkü tutumlar, hem bireylerin çevrelerine uyum sağlamalarına katkı sunmakta hem de bireylerin davranışlarını yönlendirmektedir (Baysal, 1981).

Tutum, doğrudan gözlemlenebilen bir kavram olmayıp bireylerin davranışlarından hareketle tespit edilebilir. Tutumların birbiriyle uyum içerisinde olan bilişsel, duygusal ve davranışsal diye üç ögesi bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, bireylerin çevrelerindeki bireylere veya objelere karşı sahip oldukları duyguları, düşünceleri ve davranışları belirli bir düzen ve devamlılık göstermektedir. Bu yüzden tutumlar, bireylerin algılama biçimlerini ve yaşamlarını etkilemektedir. Ayrıca tutumların güç dereceleri farklı olmakla birlikte, bir tutumun güçlü olması, o tutumun zor değişeceği anlamına gelmektedir (Çiçek, 2012). Bu durum, engellilere yönelik tutumlar için de aynı biçimde geçerli olup söz konusu tutumların güç derecesi belirleyici bir faktör olmaktadır. Üniversitede okuyan Z Kuşağı'nın engelli bireylere yönelik tutumları, farklı değişkenlerden etkilenmektedir. Nitekim tarihsel bağlamda genellikle toplumsal yapıda engelli olmayan bireylerin, engelli bireylere karşı tutum ve davranışlarının olumsuz olduğu görülmektedir. Bu olumsuz tutum ve davranışlar, genellikle sosyal ve kültürel bir çerçevede inşa edilmektedir. Bu noktada, toplumsal sistemin engellilere yönelik bakışının tespit edilmesi önem arz etmektedir. Zira bireyler, birçok alanda toplumsal ve kültürel etkenlerin neden olduğu çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Deneyimlenen bu sorunların boyutu ve derecesi toplumsal farklılık göstermekle birlikte, söz konusu sorunlar, baskın engellilik kültürü ve paradigmasından önemli ölçüde etkilenmektedir.

Engelli bireylerin birçok alanda sorun yaşamalarının kaynağında toplumsal düzlemdeki ön yargılar ve stereotipler bulunmaktadır. Dolayısıyla bireyler, eğitim hizmetini almada, erişilebilirlikte ve kültürel aktivitelere katılımda çeşitli bariyerlerle karşılaşmaktadır. Engelli bireyler, aynı şekilde, sağlık ve siyaset gibi alanlarda da sorun yaşamaya devam etmektedir. Ayrıca bireylerin yaşam pratiklerinde önemli bir yere sahip olan etkenlerden biri de ekonomik alandaki imkânlardır. Ekonomik anlamda dezavantajlı olan engelliler, sadece çalışma yaşamına katılımda sorun yaşamamakta, çalışan bireyler de kariyer ilerlemesinde ve çalışma ortamında diğer bireylerin tutumlarından kaynaklı bazı sorunlar da yaşamaktadır. Yine fiziksel çevrenin genelde engelli bireyleri dikkate almadan standart şekilde tasarlanması, bireylerin birçok alana erişimini engellemekte ve bireyleri toplumsal katılımın dışında tutmaktadır.

Bireylerin deneyimledikleri bu sorun ve engeller, yalnızca onları etkilememekte, geniş bir kesimi etkilemektedir. Başka bir söylemle, engellilik olgusu, sadece engelli bireyleri kapsamamakta, aynı zamanda engelli bireylerin ailelerini de kapsamaktadır. Bu yüzden engellilik olgusu, geniş bir kesimi ilgilendirmektedir. Engelli bireylerin toplumsal sistemle bütünleşmeleri için toplumdaki diğer bireylerin engellilere yönelik tutum ve davranışlarının yönü önemlidir. Dolayısıyla engelli bireylere yönelik negatif tutumların tespit edilerek giderilmesi toplumsal bütünleşmeyi sağlamlaştırmaktadır. Bu çerçevede, toplumda engelliler konusunda bilişsel bir farkındalığın sağlanması gerekmektedir. Türkiye nüfusunun büyük oranda gençlerden oluştuğu düşünüldüğünde, Z Kuşağı'nın engellilere yönelik farkındalık, tutum ve algılarının yönü daha da önem kazanmaktadır (Ünal & Yıldız, 2017).

2.3. Z Kuşağı: Dijital Ağların Yansıması

Evrensel olarak dünya, bilimsel ve teknolojik alanda giderek daha hızlı bir dönüşümden geçmekte; bu durum, insanların sosyal yaşamlarını, etkileşimlerini ve karar mekanizmalarını etkilemektedir. İnsanların sosyal etkileşimde bulunmaları, sosyal birer aktör olmalarından kaynaklanmakla birlikte, bu etkileşim aynı zamanda insanların iyilik hallerini de etkilemektedir. Ancak son zamanlarda küresel çapta bu etkileşimin odağı, sosyal medya gibi yeni gelişen teknolojik mecralara kaymıştır (Kardaras, 2016). Yeni gelişen bu teknolojik alanlarla birlikte insanların yaşam tarzları ve zevkleri, daha çok birbirine benzemeye başlamıştır. Genel anlamda insanların benzer ekonomik, tarihi, kültürel ve çevresel koşullar içinde yaşamaları ve aynı teknolojik olanaklardan faydalanmaları, düşünce yapılarının ve seçimlerinin de birbirine benzemesine neden olabilmektedir (Dolot, 2018).

İnternet teknolojisinin 1990'lı yıllardan itibaren gelişmesi, evrensel bağlamda birçok dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Bu ilerleme, daha sonraki yıllarda ivme kazanan iletişim teknolojisindeki gelişmelerle birleşince, gerçekleşen dönüşümün dinamik yapısı, yeni bir kuşak olarak Z Kuşağı'nı ortaya çıkartmıştır. Bahse konu kuşak, gelişen bilgisayar teknolojileri, akıllı telefonlar, internete erişimin kolaylaşması gibi gelişmeler sayesinde daha hızlı ve kolay bir biçimde bilgiye erişim sağlamakta; bu avantajlar, onu diğer kuşaklardan ayırmaktadır (Seemiller & Grace, 2017). Farklı bir söylemle, genellikle öğrenim gören Z Kuşağı gençleri, teknolojiyi aktif biçimde kullanarak diğer kuşaklardan farklılaştığı gibi tercihler noktasında da diğer kuşaklardan farklılık

göstermektedir. Bununla birlikte, bu kuşağın öğrenme stilleri de farklılık göstermekte, geleneksel öğretim yöntemlerinden ziyade, öğrencilerin aktif oldukları ve kendi çabalarıyla araştırma sürecine dâhil oldukları bir öğrenme stili öne çıkmaktadır (Shatto & Erwin, 2016).

Z Kuşağı, net kuşağı ya da dijital kuşak gibi farklı isimlerle anılan bu kuşak, genellikle 1990'lı yılların ortalarından 2010'lu yılların sonlarına kadar doğanları kapsamına almaktadır (Turner, 2015). Ancak ilgili literatürde Z Kuşağı'nı 2000'li yıllardan sonra doğanlarla başlatanlar da bulunmaktadır. Bu genç kuşak, genelde henüz öğrenim gören, çalışmayan veya yeni işgücü piyasasına girmiş olan gençleri temsil etmektedir (Dolot, 2018). Aynı zamanda bu kuşağı temsil eden gençlerin, genel olarak bilinçli birer tüketici oldukları söylenebilir (Beyaz, 2020). Ancak öte yandan, Z Kuşağı'nın aidiyet duygusu konusunda zayıf olması, çabuk vazgeçmesi ve daha çok bireysel hareket etmeye dönük bir tercihte bulunması söz konusudur (Taş vd., 2017). Şüphesiz her kuşağın karakteristik nitelikleri farklılık göstermekte, çünkü içinde yaşanılan toplumun ekonomik, kültürel ve teknolojik koşullarının etkisi söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla sosyolojik bir nosyon olarak kuşağın toplumsal temelleri önemli olduğundan bu kavram, başta Mannheim olmak üzere birçok kuramcı tarafından sistemli bir biçimde incelenmiştir.

3. YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde, öncelikle araştırmanın modeli, evreni ve örneklemini açıklanmıştır. Ardından veri toplama araçları ve verilerin analizleri hakkında bilgi verilmiştir.

3.1. Araştırmanın Modeli

Nicel araştırma yöntemi kapsamında ilişkisel tarama modeli kullanılarak yapılan bu araştırma, üniversitede öğrenim gören Z Kuşağı'nın engelli bireylere yönelik tutumlarını belirlemeye çalışmakla birlikte, bu tutumların, öğrencilerin çeşitli sosyal ve demografik niteliklerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını da tespit etmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede araştırmanın soruları aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:

Üniversitede öğrenim gören Z Kuşağı'nın engelli bireylere yönelik tutumları nasıldır?

Bireylerin sahip oldukları tutumlar, onların sosyo-demografik özelliklerine göre farklılaşmakta mıdır?

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemini

Çalışmanın evrenini, 2020-2021 eğitim ve öğretim yılında Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'nin çeşitli birimlerinde öğrenim gören 30.851 öğrenci oluşturmuştur. Çalışmanın örneklemini ise basit rastlantısal örneklem ile ulaşılan 408 öğrenci oluşturmuştur. Ancak hatalı ve eksik doldurulan 8 anket değerlendirme dışı tutulmuş, 400 anket değerlendirmeye alınmıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırmada verileri elde etmek için Kişisel Bilgi Formu ve Yetersizlikten Etkilenmiş Kişilere Yönelik Tutum Ölçeği (YEKYTÖ) kullanılmıştır. Araştırma verileri toplanmadan önce etik açıdan onay alınmış, daha sonra anket, gönüllü öğrencilere elektronik ortamda uygulanarak veriler toplanmıştır.

3.3.1. Kişisel Bilgi Formu

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini belirlemek için kullanılan Kişisel Bilgi Form'u 8 sorudan oluşmuştur. Yapılan literatür araştırması sonucunda oluşturulan bu form, katılımcıların yaş, cinsiyet, okuduğu birim, babanın eğitim durumu, annenin eğitim durumu, ailenin aylık geliri, engelli yakını olma durumu ve engelliler konusunda ders alma durumuyla ilgili sorulardan oluşmuştur.

3.3.2. Yetersizlikten Etkilenmiş Kişilere Yönelik Tutum Ölçeği (YEKYTÖ)

Araştırmada kullanılan Yetersizlikten Etkilenmiş Kişilere Yönelik Tutum Ölçeği, Yüker et al. (1970) tarafından geliştirilmiş olup engelli bireylere yönelik tutumları ölçmeyi amaçlamaktadır. Engel gruplarını ayırmayan ölçek, Özyürek (2006) tarafından Türkçe 'ye uyarlanmıştır. Toplam 20 maddeden oluşan ölçek, 6'lı likert tipli olup ölçek maddeleri, +3 (Tamamen katılıyorum) ile -3 (Kesinlikle katılmıyorum) aralığında puanlanabilmektedir. Söz konusu ölçeğin test-tekrar test güvenilirlik katsayısı .76 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca ölçeğin 2, 5, 6, 11 ve 12. maddeleri ters şekilde puanlanmaktadır. Ölçekteki bütün maddeler toplandıktan sonra olumsuz değerleri ortadan kaldırmak amacıyla 60 puan eklenmektedir. Böylece ölçekten alınabilecek en yüksek puan toplam 120 olmaktadır. Ölçekteki toplam puanların yüksek olması, engelli bireylerin farklı algılanmadığını ve olumlu tutumları gösterirken, puanların düşük olması ise engelli bireylerin farklı algılandığını ve olumsuz tutumları göstermektedir.

Mevcut çalışma kapsamında ölçek puanlarının toplamı 61 ile 75 arasında olursa düşük düzeyde olumlu tutumları, 76 ile 90 arasında olursa orta düzeyde olumlu tutumları, 91 ile 105 arasında olursa yüksek düzeyde olumlu tutumları ve 106 ile 120 arasında olursa çok yüksek düzeyde olumlu tutumları ifade etmektedir. Ayrıca araştırmacı tarafından mevcut araştırmada kullanılan Yetersizlikten Etkilenmiş Kişilere Yönelik Tutum Ölçeği'nin Cronbach's Alfa güvenirlik katsayısı 0,742 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir.

3.4. Verilerin Analizi

Araştırma verileri, SPSS 22 aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini saptamak için normallik testi uygulanmıştır. Söz konusu bu testin sonucunda, çarpıklık ve basıklık değerleri ± 2 arasında bulunmuştur. Dolayısıyla ölçeğin normal dağılım gösterdiği saptandığından analizlerde parametrik testler kullanılmıştır. Güvenirlik testi yapılan ölçeğin tanımlayıcı istatistikleri frekans, yüzde ve ortalama kullanılarak değerlendirilmiştir. Ayrıca engelli bireylere yönelik tutumların sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşp farklılaşmadığı test edilmiştir. Bu bağlamda, iki bağımsız grup karşılaştırmasında Bağımsız T Testi, ikiden fazla grup karşılaştırmasında Tek Yönlü Varyans Analizi kullanılmıştır. Tek Yönlü Varyans Analizi sonucunda fark elde edildiğinde ise farkın kaynağını bulmak için Post Hoc testlerinden Bonferroni kullanılmıştır. Araştırma verileri, %95 güven aralığında analiz edilmiş olup istatistiksel analizlerde anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak kabul edilmiştir.

4. BULGULAR

Bu çalışma, hem üniversitede öğrenim gören gençlerin engelli bireylerle ilgili tutumlarını hem de bu tutumların öğrencilerin kişisel özelliklerine göre farklılıklarını ortaya koymaya çalışmıştır. Dolayısıyla üniversitede okuyan Z Kuşağı'nın tutumlarını inceleyen araştırmanın bu bölümünde, başta katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ve katılımcıların engelli bireylere yönelik tutumlarıyla ilgili betimsel istatistikler verilmiştir. Ardından belirlenen tutumların, kişilerin sosyo-demografik değişkenlerine göre farklılaşp farklılaşmadığı analiz edilmiştir. Farklılaşmanın tespitinde ikili gruplarda T Testi kullanılırken, ikiden fazla olan grupların karşılaştırılmasında ise ANOVA testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, ilgili bilimsel literatür ekseninde tartışılmış ve değerlendirilmiştir. Araştırmaya katılanların cinsiyet, fakülte, babanın eğitim durumu, annenin eğitim durumu, ailenin aylık geliri, engelli yakını olma durumu ve engelli bireylerle ilgili ders alma durumu gibi sosyo-demografik özellikleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Değişkenler	Grup	N	%
Cinsiyet	Erkek	93	23,3
	Kadın	307	76,8
Fakülte	Meslek Yüksekokulları	106	26,5
	Fen Edebiyat Fakültesi	27	6,8
	İktisadi ve İdari Bil. Fak.	19	4,8
	Eğitim Fakültesi	170	42,5
	İlahiyat Fakültesi	28	7,0
	Sağlık Bilimleri Fakültesi	23	5,8
	Diğerleri	27	6,8
Babanın Eğitim Durumu	Okuryazar değil	7	1,8
	Okuryazar	12	3,0
	İlkokul mezunu	174	43,5
	Ortaokul mezunu	70	17,5
	Lise mezunu	95	23,8
	Ön lisans mezunu	15	3,8
	Lisans mezunu	22	5,5
Lisansüstü mezunu	5	1,3	
Annenin Eğitim Durumu	Okuryazar değil	36	9,0
	Okuryazar	15	3,8
	İlkokul mezunu	209	52,3
	Ortaokul mezunu	86	21,5
	Lise mezunu	43	10,8
	Ön lisans mezunu	8	2,0
	Lisans mezunu	2	0,5
Lisansüstü mezunu	1	0,3	

Tablo 1. devamı Katılımcıların Sosyo-demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Ailenin Aylık Geliri (TL)	0-1000	44	11,0
	1001- 1500	48	12,0
	1501- 2500	110	27,5
	2501-3500	101	25,3
	3501-5000	60	15,0
	5001-7000	27	6,8
	7001 ve üzeri	8	2,0
Engelli Yakının Varlığı Durumu	Var	150	37,5
	Yok	250	62,5
Engellilerle veya Engellilikle İlgili Ders Alma Durumu	Evet, aldım.	138	34,5
	Hayır, almadım.	262	65,5
Toplam		400	100,0

Araştırmaya katılan katılımcıların yaş ortalaması 20,49'dur. Katılımcıların cinsiyet dağılımlarına bakıldığında ise kadınların ağırlıklı olduğu (%76,8) görülmektedir. Fakülte bakımından da en çok Eğitim Fakültesi'nden (%42,5) katılım olurken, ikinci sırada Meslek Yüksekokulları (%26,5) gelmektedir. Meslek Yüksekokulları'ndaki bu oran, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi'ne bağlı bütün meslek yüksekokullarında öğrenim gören öğrencilerin toplamını ifade etmektedir.

Katılımcıların içinde doğup büyüdükleri ailenin eğitim ve kültür düzeyi, onların olay ve olguları algılama biçimlerini etkilemektedir. Bu yüzden, bireylerin anne ve babasının eğitim düzeyine bakılmıştır. Bu kapsamda, katılımcıların büyük çoğunluğunun babası ilkokul mezunu (%43,5) iken, bu durumu lise (%23,8) ve ortaokul mezunları (%17,5) takip etmiştir. Katılımcıların annelerinin de ağırlıklı olarak sırasıyla ilkokul (%52,3), ortaokul (%21,5) ve lise mezunu (%10,8) olduğu görülmüş olup katılımcıların %9'unun ise annesi okuryazar değildir. Katılımcı ailelerinin aylık gelirlerine bakıldığında ise %27,5'inin aylık geliri 1501 ile 2500 TL aralığında olduğu, %25,3'ünün de 2501 ile 3500 TL aralığında olduğu görülmektedir. Dolayısıyla katılımcıların ağırlıklı olarak düşük ve orta gelirli ailelere sahip oldukları belirlenmiştir. Ayrıca katılımcıların %62,5'i engelli bir yakını olmadığını ve %65,5'i de eğitimleri boyunca engellilerle ilgili herhangi bir ders almadığını belirtmiştir.

Tablo 2. YEKYTÖ'nün Tanımlayıcı İstatistikleri

	Madde Sayısı	Min.	Max.	Ortalama	Standart Sapma
Yetersizlikten Etkilenmiş Kişilere Yönelik Tutum Ölçeği	20	13,00	96,00	63,58	15,08

Yetersizlikten Etkilenmiş Kişilere Yönelik Tutum Ölçeği ile ilgili tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de verilmiştir. Katılımcıların YEKYTÖ'den aldıkları puanların ortalaması Tablo 2'de görüldüğü gibi 63,58 olup minimum değer 13, maksimum değer 96 ve standart sapma da 15,08 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla elde edilen bulgular, genel olarak üniversitede okuyan Z Kuşağı'nın engellilere yönelik tutumlarının olumlu olduğunu göstermektedir. Ancak bu olumluluk, düşük düzeyde kalmaktadır. İlgili bilimsel literatür incelendiğinde, üniversitede okuyan gençlerin engellilere yönelik olumlu tutumlara sahip olduğunu ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır. Bu bağlamda araştırmada elde edilen bulgular, Campbell et al. (2003), Perry et al. (2008), Yıldırım Sarı vd. (2010), Ünal ve Yıldız (2017), Çakırer Çalbayram vd. (2018) ile Gedik ve Toker (2018) tarafından yapılan çalışmalarla örtüşmektedir. Ayrıca Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2009) tarafından yaptırılan "Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor" araştırmasının bulguları, genel olarak engellilere yönelik toplumsal tutumların olumlu olduğunu, özellikle gençlerin sahip olduğu tutumların daha çok olumlu olduğunu ortaya koymuştur.

Tablo 3. Katılımcıların Ölçek Puanlarının Bazı Değişkenlere Göre Karşılaştırılmasına İlişkin T Testi Sonuçları

Değişkenler	Grup	N	\bar{X}	SS	t	p
Cinsiyet	Erkek	93	65,19	15,21	1,174	0,241
	Kadın	307	63,09	15,03		
Engelli yakının varlığı durumu	Var	150	63,42	16,67	-,169	0,866
	Yok	250	63,68	14,08		
Engellilerle veya Engellilikle İlgili Ders Alma Durumu	Evet, aldım	138	63,63	15,76	,044	0,965
	Hayır, almadım	262	63,56	14,74		

* P<0.05

Araştırmaya katılım sağlayan bireylerin, YEKYTÖ puanlarının bazı değişkenlere göre karşılaştırılmasına ilişkin T Testi sonuçları Tablo 3'te sunulmuştur. Katılımcıların bazı sosyo-demografik özelliklerine göre ölçek puanlarını karşılaştırmak için Bağımsız T Testi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre, katılımcıların

engellilere yönelik tutumları, cinsiyet değişkeni bağlamında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0.05$). Elde edilen bu bulgular, literatürdeki birçok çalışmayla örtüşmektedir. Bu bağlamda Şenel (1995), Tervo et al. (2004), Parasuram (2006), Çolak ve Çetin (2014), Çelik vd. (2017), Ünal ve Yıldız (2017), Çakırer Çalbayram vd. (2018) ile Kılıç ve Çıtlı (2019)'ın yaptıkları çalışmalarda da benzer biçimde ölçek puanları cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir. Ancak engelli bireylere yönelik tutumlarda cinsiyetler arasında puan farkının varlığını ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Buna göre Perry et al. (2008), Şahin and Akyol (2010), Yıldırım Sarı vd. (2010), Şahin ve Cengiz (2017), Gedik ve Tokar (2018), Gallego-Ortega ve Rodríguez-Fuentes (2021) ile Yarımkaaya (2021)'nin çalışmaları, kadınların erkeklerden daha olumlu tutumlara sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Tablo 3'e bakıldığında, katılımcıların engelli yakını olması durumuna göre ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($p>0.05$). Bu bulguya benzer biçimde Şenel (1995), Parasuram (2006), Yıldırım Sarı vd. (2010), Şahin ve Bekir (2016), Çelik vd. (2017), Gedik ve Tokar (2018) ile Kılıç ve Çıtlı (2019)'ın yaptıkları çalışmalarda da anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Ancak literatürde engelli yakını olması ile ölçek puanları arasında anlamlı fark bulan çalışmalar da bulunmaktadır (Çolak & Çetin, 2014). Öte yandan, katılımcı öğrencilerin üniversite eğitimleri süresince, engellilik veya engellilerle ilgili herhangi bir ders alıp almadıklarına göre de ölçek puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0.05$).

Tablo 4. Katılımcıların Ölçek Puanlarının Bazı Değişkenlere Göre Karşılaştırılmasına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Değişkenler	Grup	N	\bar{X}	SS	F	P	Bonferroni
Fakülte	Meslek Yüksekokulları (1)	106	57,84	13,80	4,363	0.000*	4>1
	Fen-Edebiyat Fakültesi (2)	27	64,22	19,35			
	İktisadi ve İdari bilimler Fak. (3)	19	62,15	15,09			
	Eğitim Fakültesi (4)	170	66,80	14,92			
	İlahiyat Fakültesi (5)	28	66,14	13,62			
	Sağlık Bilimleri Fak. (6)	23	65,65	11,76			
	Diğerleri (7)	27	61,77	14,69			
Babanın Eğitim Durumu	Okuryazar değil	7	72,28	3,86	0,653	0.712	
	Okuryazar	12	64,66	16,22			
	İlkokul mezunu	174	64,13	14,81			
	Ortaokul mezunu	70	63,81	14,50			
	Lise mezunu	95	62,46	16,51			
	Ön lisans mezunu	15	63,13	16,07			
	Lisans mezunu	22	59,86	12,52			
Lisansüstü mezunu	5	65,60	15,08				
Annenin Eğitim Durumu	Okuryazar değil	36	66,22	13,88	0,693	0.678	
	Okuryazar	15	65,80	14,42			
	İlkokul mezunu	209	63,58	15,12			
	Ortaokul mezunu	86	61,73	13,82			
	Lise mezunu	43	63,86	17,97			
	Ön lisans mezunu	8	67,62	18,82			
	Lisans mezunu	2	66,00	12,72			
Lisansüstü mezunu	1	45,00	.				
Ailenin Aylık Geliri (TL)	0-1000	44	66,93	14,98	1,464	0.189	
	1001- 1500	48	65,14	13,93			
	1501- 2500	110	62,32	15,26			
	2501-3500	101	65,39	15,21			
	3501-5000	60	61,23	15,33			
	5001-7000	27	60,81	14,79			
	7001 ve üzeri	8	57,12	15,01			

* $p<0.05$

Katılımcı bireylerin, ölçek puanlarının bazı değişkenlere göre karşılaştırılmasına ilişkin Tek Yönlü Varyans analizi sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Katılımcıların bazı sosyo-demografik özelliklerine göre YEKYTÖ puanlarını karşılaştırmak için ikiden fazla grup karşılaştırılmasında One-Way ANOVA testi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, öğrencilerin okudukları fakülte değişkenine göre ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark saptanmıştır ($p<0.05$). Söz konusu farkı yaratan grubu bulmak amacıyla Bonferroni testi kullanılmıştır. Bonferroni testi sonucunda, Eğitim Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin ölçek puanlarının, Meslek Yüksekokulları'nda okuyan öğrencilere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Başka bir ifadeyle, Eğitim Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin engelli bireylere yönelik tutumları, Meslek Yüksekokulları'nda okuyan öğrencilere göre daha olumludur. Dolayısıyla Eğitim Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin puan ortalaması $\bar{X}=66,80\pm 14,92$ iken Meslek Yüksekokulları'nda okuyan öğrencilerin puan ortalaması ise $\bar{X}=57,84\pm 13,80$ dir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin ölçek puanları arasında, anne ve babalarının eğitim durumlarına göre ise anlamlı bir farklılık görülmemiştir ($p>0.05$). Üniversite öğrencilerinin tutumları üzerine yapılan Gedik ve Toker (2018)'in çalışması da mevcut bulgularla örtüşmektedir. Katılımcı öğrencilerin ailelerinin aylık gelirlerine göre de ölçek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık saptanmamıştır ($p>0.05$). Bu bulgular, Şahin ve Bekir (2016) ile Ünal ve Yıldız (2017)'in araştırmalarının sonuçlarıyla örtüşmektedir. Ancak Parasuram (2006) aylık geliri yüksek olan katılımcıların daha olumlu tutumlara sahip olduklarını bulmuştur.

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu araştırma, üniversitede okuyan Z Kuşağı'nın engelli bireylere yönelik tutumlarını belirlemeyi amaçlamakla birlikte ayrıca araştırma, belirlenen tutumların katılımcıların çeşitli sosyo-demografik değişkenleri açısından farklılaşıp farklılaşmadığını da ortaya koymayı amaçlamıştır. Araştırmanın bulguları, genel olarak öğrencilerin engelli bireylere yönelik tutumlarının olumlu olduğunu ortaya koymuştur. Ancak söz konusu tutumların olumluluk düzeyinin düşük olduğu görülmüş olup tutumların olumluluk düzeyinin yükseltilmesi gerektiği düşünülmektedir. Araştırmanın bu bulgusu, ilgili bilimsel literatürle paralellik göstermektedir. Bu bağlamda, Ünal ve Yıldız (2017) ile Perry et al. (2008) de çalışmalarında engellilere yönelik olumlu tutumların varlığını ortaya koymuşlardır.

Araştırma bulguları, katılımcıların engellilere yönelik tutumlarının cinsiyet değişkeni açısından anlamlı bir biçimde farklılaşmadığını ortaya koymuştur. Bu bulgu, Tervo et al. (2004) ve Çakırcı Çalbayram vd. (2018)'nin bulgularıyla örtüşmektedir. Ancak engellilere yönelik tutumların, cinsiyet değişkenine göre değiştiğini ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Gedik ve Toker (2018) ile Gallego-Ortega ve Rodríguez-Fuentes (2021) çalışmalarında kadınların erkeklerden daha çok olumlu tutumlara sahip olduklarını belirlemişlerdir. Ayrıca araştırmada, katılımcı gençlerin tutumlarının, engelli bir yakınlarının olup olmaması durumunu göre de farklılaşmadığı saptanmıştır. Bu saptama, genel olarak ilgili bilimsel literatürü desteklemektedir. Dolayısıyla elde edilen bu sonuç, Parasuram (2006) ile Şahin ve Bekir (2016)'in çalışmalarındaki bulgularla örtüşmektedir.

Araştırmanın analiz sonuçları, katılımcı tutumlarının, öğrencilerin üniversite eğitimleri sürecinde engellilik olgusu veya engelli bireylerle ilgili ders alma durumlarına göre anlamlı derecede farklılaşmadığını ortaya koymuştur. Üniversitede okuyan öğrencilerin engellilere yönelik tutumlarını inceleyen Şahin ve Bekir (2016)'in çalışması da bu bulguyu desteklemektedir. Farklı bir söylemle, katılımcılar arasında üniversite eğitimleri sürecinde engelli bireylerle veya engellilik olgusuyla ilgili herhangi bir ders aldığı beyan edenlerin puan ortalaması ile herhangi bir ders almadığını beyan edenlerin puan ortalaması birbirine yakındır. Söz konusu iki grup arasında istatistiksel bağlamda anlamlı bir farkın olmaması, üniversitede öğrenim gören gençlerin engellilerle ilgili belirli farkındalık ve bilgi düzeyine sahip olmasından kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Öte yandan araştırma sonuçları, üniversiteli Z Kuşağı'nın engellilere ilişkin tutumlarının, bireylerin okudukları fakülte veya yüksekokula göre farklılaştığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Eğitim Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin tutumları, Meslek Yüksekokulları'nda okuyan öğrencilerin tutumlarından daha olumludur. Söz konusu olan bu durumun iki temel nedeni olduğu düşünülmektedir. Birinci neden, Eğitim Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin engellilik konusunda daha çok zihinsel farkındalığa ve bilgi donanımına sahip olması, ikinci neden ise Eğitim Fakültesi'ndeki ders müfredatında engellilerle ilgili konu veya derslerin olmasıdır. Alan yazında ölçek puanlarının fakülte değişkenine göre değiştiğini gösteren ve araştırmanın bulgularını destekleyen çalışmalar bulunmaktadır. Bu kapsamda, Yıldırım Sarı vd. (2010) ile Ünal ve Yıldız (2017)'in çalışmaları sayılabilir.

Son olarak araştırma bulguları, katılımcı tutumlarının anne ve babalarının eğitim durumları açısından farklılaşmadığını ortaya koymuştur. Bu bulgu, Gedik ve Toker (2018)'in üniversite öğrencilerinin tutumları üzerine yaptıkları çalışmanın bulgularıyla paralellik göstermektedir. Buna ilaveten, araştırmada katılımcıların engelli bireylere yönelik tutumlarının, ailelerinin aylık gelirlerine göre de değişmediği belirlenmiştir. Belirlenen bu bulguya benzer bir bulgu, Şahin ve Bekir (2016) ile Ünal ve Yıldız (2017)'in çalışmalarında da ortaya konulmuştur.

Özetle, üniversitede okuyan Z Kuşağı'nın genel anlamda engelli bireylere yönelik tutumlarının olumlu olduğu görülmüştür. Ancak bu olumluluk düzeyinin düşük olduğu ve sınırdaki kaldığı belirlenmiştir. Dolayısıyla belirlenen tutumların bu olumluluk düzeyinin yetersiz kaldığı ve mutlak biçimde yükseltilmesi gerektiği düşünülmektedir. Öte yandan, katılımcı gençlerin tutumlarının cinsiyete, engelli yakını olma durumuna, engellilik veya engellilerle ilgili ders alma durumuna, anne-babanın eğitim düzeyine ve ailenin aylık gelirine göre anlamlı şekilde farklılaşmadığı görülmüştür. Ancak tutumların, katılımcıların okudukları fakülteye veya yüksekokula göre farklılaştığı, bu farklılığın ise Eğitim Fakültesi'nde okuyan gençler ile Meslek Yüksekokulları'nda okuyan gençler arasında olduğu belirlenmiştir. Başka bir ifadeyle, Eğitim Fakültesi'nde okuyan öğrencilerin engellilere yönelik tutumları, Meslek Yüksekokulları'nda okuyan öğrencilerin tutumlarından daha olumludur. Tutumların olumlu olması, hem engellilerin sosyal içermelerini kolaylaştırmakta

hem de yaşam doyumlarını artırabilmektedir. Zira bireyler, genellikle olumsuz tutum ve ön yargılardan ötürü çeşitli sorunlar yaşamakta ve toplumsal katılımın dışında kalmaktadır.

Engelli bireylere yönelik bireysel ve toplumsal tutumların olumlu olması, onların yaşamlarını kolaylaştırmakta ve toplumsal katılmalarını artırmaktadır. Dünya ölçeğinde çeşitli nedenlerle niceliksel olarak her geçen gün artan engelli bireylerin sayıları, Türkiye’de de sürekli artmaktadır. Sayıları sürekli artan engelli bireylerin deneyimledikleri sorunlar da aynı paralelde artmaktadır. Her ne kadar mevcut çalışma dahil birçok çalışma, gençlerin engellilere yönelik tutumlarını genel anlamda olumlu ölçse de engellilerin dışlanma, acınma, yük olarak görülme, damgalanma ve ayrımcılığa uğrama gibi toplumsal ön yargı ve tutumlardan kaynaklı çeşitli sorunlar yaşadıklarını ortaya koyan çalışmalar bulunmaktadır (Arıkan, 2001; Beckett, 2011; Bucuka, 2019; Burcu, 2007; Burcu, 2011; Kaldık, 2021; O’grady et al., 2004; Tobias & Mukhopadhyay, 2017). Ancak son yıllarda evrensel çerçevede engellilere yönelik temel paradigmanın değişmeye başladığı görülmektedir. Yıllarca engelliliği bireysel bir patoloji ve anomali olarak gören tıbbi engellilik modeli, yerini engelliliği toplumsal ve kültürel bariyerlerle açıklayan sosyal modele bırakmaya başlamıştır. Söz konusu bu paradigmatik dönüşüm bireysel, toplumsal ve yasal eksende engelliliğe dair bakış açısını olumlu etkilemiştir. Ayrıca engelliliğe yönelik tutumların olumlu yöne evrilmesinde, uluslararası kuruluşların çalışmalarının önemli etkisi olmuştur. Bununla birlikte, son yıllarda Türkiye’de sosyal politikaların önemsenmesi ve engellilik mevzuatının yeni bir anlayışla düzenlenmesi, toplumsal düzlemde olumlu bir atmosferin inşa edilmesinde fonksiyonel olmuştur.

Engelli bireyler, tarihsel anlamda bütün toplumlarda ve çağlarda başta dışlanma, damgalanma, acınma ve yük olarak görülme olmak üzere çeşitli sorunlar yaşamıştır. Özellikle ekonomik, siyasal ve toplumsal düzlemde yaşanan sorun ve engeller, bireyleri toplumun dışına iterek yaşam pratiklerini güçleştirmiştir. Sorunun kaynağına inildiğinde, bireysel ve toplumsal ön yargılar ve stereotiplerin hegemonyası göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bireylerin deneyimledikleri sorunların kaynağını teşkil eden olumsuz tutum ve değerlendirmelerin tespit edilerek çeşitli önlemlerin alınması gerekmektedir.

Engelli bireylerin toplumsal yaşama tam, bağımsız ve eşit bir şekilde katılım sağlaması açısından, bireysel ve toplumsal tutumların olumlu olması bir gereklilik olup özellikle ülkenin geleceğini inşaada fonksiyonel olan gençlerin sahip oldukları olumlu tutumların önemi belirgin biçimde öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, farklı bilgi ve iletişim olanaklarıyla yetişen Z Kuşağı’nın engelli bireylere yönelik tutumlarının olumlu olması, engellilerin yaşamlarını kolaylaştırmakta ve toplumsal katılmalarına katkı sunmaktadır. Bu nedenle, üniversitede öğrenim gören gençlerin engellilere dair tutumlarının olumluluk düzeyini artırmak ve zihinsel farkındalıklarını yükseltmek için üniversite yönetiminin konuya ağırlık vermesi ve engelli öğrenci birimlerinin daha fonksiyonel olması önem arz etmektedir. Bu durumun yanı sıra üniversitelerdeki bütün öğretim elemanlarının ve idari personelin engellilik hususundaki farkındalıklarını artırmaya dönük bazı çalışmaların yapılması gerekmektedir. Ayrıca engelli öğrencilerin diğer öğrencilerle iletişimlerini güçlü kılacak ve onları bir araya getirecek çeşitli faaliyetlerin organize edilmesi, hem diğer öğrencilerin engelli öğrencileri tanımalarına olanak tanımakta hem de ön yargıların elemine edilmesine katkı sağlamaktadır. Son olarak, özellikle sosyal ve beşeri bilimler alanındaki bölüm ve programların ders müfredatlarına engellilikle ilgili konu veya derslerin eklenmesinin ve öğrencilerin çeşitli kanallarla bilgilendirilmesinin, tutum ve davranışların olumlulaştırılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Alptekin, S., & Vural Batık, M. (2013). Özel eğitim bölümü öğrencilerinin yetersizlikten etkilenmiş kişilere yönelik tutumlarına özel eğitim dersinin etkisi. *e-International Journal of Educational Research*, 4(4), 18-34. [Erişim Tarihi: 15.05.2021], <http://www.e-ijer.com/tr/download/article-file/89797>
- Arıkan, Ç. (2001). Aile ve özürllülük: 'Görme Özürllüler Derneği' üye özürllü aileleri üzerine bir araştırma. *Ufku Ötesi Bilim Dergisi*, 1(1), 45-60.
- Baysal, A. C. (1981). Sosyal psikolojide tutumlar. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 121-138. [Erişim Tarihi: 23.05.2021], <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/2057/makaleler/10/1/arastirmax-sosyal-psikolojide-tutumlar.pdf>
- Beckett, A. E. (2011). Toplumsal gerçekleri anlamak: Geç modernlik koşullarında sakat hareketini kuramsallaştırmak. D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (ss. 415-434). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Beyaz, R. (2020). Z Kuşağı tüketicilerin kişilik özellikleri ve bilinçli tüketim eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 8(22), 51-75.
- Bezmez, D., Yardımcı, S., & Şentürk, Y. (2011). Giriş. D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (ss. 17-25). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Braddock, L. D., & Parish, S. L. (2011). Sakatlığın kuramsal tarihi. D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (ss. 101-186). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Bucuka, Y. (2019). Engelliler, din ve sosyal dışlanma. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 899-929.
- Burcu, E. (2007). *Türkiye'de Özürllü Birey Olma, Temel Sosyolojik Özellikleri ve Sorunları Üzerine Bir Araştırma*. Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Burcu, E. (2011). Türkiye'deki Engelli Bireylere İlişkin Kültürel Tanımlamalar: Ankara Örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 37-54.
- Burcu, E. (2015). *Engellilik Sosyolojisi*. Anı Yayıncılık.
- Campbell, J., Gilmore, L., & Cuskelly, M. (2003). Changing student teachers' attitudes towards disability and inclusion. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*, 28(4), 369-379. Doi: 10.1080/13668250310001616407
- Çakırır Çalbayram, N., Aker, M. N., Akkuş, B., Durmuş, F. K., & Tutar, S. (2018). Sağlık bilimleri fakültesi öğrencilerinin engellilere yönelik tutumları. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(1), 30-40.
- Çelik, F., Terkeş, N., Uslular, E., Şahin, Ö., Savaş, L., Karateke, A., Duygun, G., & Kahraman, H. (2017). Hemşirelerin işitme engelli bireylere yönelik tutumlarının belirlenmesi. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 20(4), 244-253.
- Çiçek, C. (2012). *İkna'nın Yapısı: Süreç, Araç ve Yöntemleriyle*. Eğitim Kitabevi.
- Çolak, M., & Çetin, C. (2014). Öğretmenlerin engelliliğe yönelik tutumları üzerine bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(1), 191-211.
- Çömez, T., & Altan Sarıkaya, N. (2017). Hemşirelik fakültesi öğrencilerinin engelli bireyleri damgalamaya ilişkin düşünceleri ve uygulamaları. *G.O.P. Taksim E.A.H. JAREN*, 3(3), 145-152.
- Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı & Özürllüler İdaresi Başkanlığı (2009). *Türkiye Özürllüler Araştırması 2002* (2. Baskı). Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- Doğan, İ., & Çitil, M. (2011). Engelli çocuk ve ergenlere sosyolojik bir yaklaşım. A. Kulaksızoğlu (Ed.), *Engelli çocuk ve ergenlerin hakları el kitabı* içinde (ss. 27-44). Çocuk Vakfı Yayınları.
- Dolot, A. (2018). The characteristic of Generation Z. *e-mentor*, 2(74), 44-50, <http://dx.doi.org/10.15219/em74.1351>
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanması Hakkında Karar (2009). *T. C. Resmi Gazete*, 27288, 14 Temmuz 2009.
- Gallego-Ortega, J. L., & Rodríguez-Fuentes, A. (2021). Teaching attitudes towards students with disabilities. *Mathematics*, 9(14), 1637. <https://doi.org/10.3390/math9141637>
- Gedik, Z., & Toker, H. (2018). Üniversite öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumları ve sosyal beğenirlik düzeyleri. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 8(1), 111-116.
- Gleeson, B. (2011). Teknoloji sakatlayıcı kentin üstesinden gelebilir mi? D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (ss. 363-384). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kaldık, B. (2021). *Engellilik, Sosyal Dışlanma ve Başa Çıkma Stratejileri*. Nobel Bilimsel Eserler.
- Kardaras, N. (2016). Generation Z. *Scientific American Mind*, 27(5), 64-69.
- Kılıç, E., & Çitil, R. (2019). Üniversite hastanesindeki doktor ve hemşirelerin engellilere yönelik uygulamalar konusundaki farkındalıkları ve engellilere yönelik tutumları. *TJFMPC*, 13(2), 129-141. Doi: 10.21763/tjfmpe.569484

- Köten, E., & Erdoğan, B. (2014). *Engelli gençler, sosyal dışlanma ve internet*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Meşe, İ. (2014). Engelliliği açıklayan sosyal model nedir? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 14(33), 79-92.
- O'grady, A., Pleasence, P., Balmer, N.J., Buck, A., & Genn, H. (2004). Disability, social exclusion and the consequential experience of justiciable problems. *Disability & Society*, 19(3), 259-272.
- Oliver, M. (2011). Sakatlık ve kapitalizmin yükselişi. D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (ss. 209-225). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2009). *Toplum özürlülüğü nasıl anlıyor*. ÖZİDA.
- Özürlüler İdaresi Başkanlığı (2010). *Özürlülüğe dayalı ayrımcılığın ölçülmesi araştırması*. ÖZİDA.
- Özyürek, M. (2006). *Engellilere yönelik tutumların değiştirilmesi*. Kök Yayıncılık.
- Parasuram, K. (2006). Variables that affect teachers' attitudes towards disability and inclusive education in Mumbai, India. *Disability & Society*, 21(3), 231-242, Doi: 10.1080/09687590600617352
- Perry, Tara L., Ivy, M., Conner, A., & Shelar, D. (2008). Recreation student attitudes towards persons with disabilities: considerations for future service delivery. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education*, 7(2), 4-14.
- Schriner, K. (2011). Sakatlık çalışmaları perspektifinden sakat istihdamı sorunları ve politikaları: bir uluslararası yaklaşım. D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (ss. 269-298). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Seemiller, C., & Grace, M. (2017). Generation Z: Educating and Engaging the Next Generation of Students. *About Campus*, 22(3), 21-26. doi:10.1002/abc.21293
- Seyyar, A. (2006). *Özürlülere adanmış sosyal politika yazıları*. Adapazarı Büyükşehir Belediyesi.
- Shakespeare, T., & Watson, N. (2011). Farkı yaratmak: Sakatlık, siyaset ve tanınma. D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (ss. 387-414). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Shatto, B., & Erwin, K. (2016). Moving on from millennials: preparing for Generation Z. *The Journal of Continuing Education in Nursing*, 47(6), 253-254. doi:10.3928/00220124-20160518-05
- Siebers, T. (2011). Teoride sakatlık: Toplumsal inşacılıktan bedenini yeni gerçekliğine. D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (ss. 81-98). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Şahin, H., & Cengiz, İ. (2017). Üniversite personelinin işyerinde engelliye yönelik tutumlarının belirlenmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 473-481.
- Şahin, H., & Akyol, A. D. (2010). Evaluation of nursing and medical students' attitudes towards people with disabilities. *Journal of Clinical Nursing*, 19(15-16), 2271-2279. Doi: 10.1111/j.1365-2702.2009.03088.x
- Şahin, H., & Bekir, H. (2016). Üniversite öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının belirlenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20(3), 767-779.
- Şenel, H. G. (1995). Yetersizliğe sahip kardeşi olanlarla, olmayanların yetersizliğe yönelik tutumları ve kaygı düzeyleri yönünden karşılaştırılması. *Özel Eğitim Dergisi*, 2(1), 33-39.
- Taş, H. Y., Demirdöğmez, M., & Küçüköğlü, M. (2017). Geleceğimiz olan Z Kuşağının çalışma hayatına muhtemel etkileri. *OPUS -Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 1031-1048. DOI: 10.26466/opus.370345
- Tervo, R. C, Palmer, G., & Redinius, P. (2004). Health professional student attitudes towards people with disability. *Clinical Rehabilitation*, 18(8), 908-915.
- Thomas, C. (2011). Sakatlık kuramı: Kilit fikirler, meseleler ve düşünürler. D. Bezmez, S. Yardımcı ve Y. Şentürk (Der.), *Sakatlık çalışmaları: Sosyal bilimlerden bakmak* içinde (ss. 31-50). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tobias, E. I., & Mukhopadhyay, S. (2017). Disability and Social exclusion: experiences of individuals with visual impairments in The Oshikoto and Oshana Regions of Namibia. *Psychology and Developing Societies*, 29(1), 22-43.
- Turner, A. (2015). Generation Z: Technology and social interest. *The Journal of Individual Psychology*, 71(2), 103-113. DOI: <https://doi.org/10.1353/jip.2015.0021>
- Ünal, V., & Yıldız, M. (2017). Üniversite gençliğinin engellilere yönelik tutumlarının incelenmesi: Sivas örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 57, 341-358. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7010>
- Yarımkaya, E. (2021). Planlı davranışlar teorisi çerçevesinden beden eğitimi öğretmenlerinin özel gereksinimli öğrencilere yönelik tutum ve görüşlerinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(3), 562-578. Doi: 10.16986/HUJE.2020058708
- Yıldırım Sarı, H., Bektaş, M., & Altıparmak, S. (2010). Hemşirelik öğrencilerinin engellilere yönelik tutumlarının belirlenmesi. *Yeni Tıp Dergisi*, 27(2), 80-83.
- Yuker, H. E., Block, J. R., & Youinng, J. H. (1970). *The Measurement of Attitudes toward Disabled Persons*. Human Resources Center.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Bingöl Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu

Etik değerlendirme kararının tarihi: 07.05.2021

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: E.15429

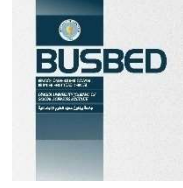
ARAŞTIRMACININ KATKI ORANI

Yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 21.12.2021
Kabul Tarihi : 04.04.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1039654>

MARAŞ SANCAĞI'NDA YABANCI OKULLAR (1862-1908)

Harun ŞAHİN¹

ÖZ

Bu çalışmanın amacı 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Maraş Sancağı'nda faaliyet gösteren yabancı misyonerlere ait eğitim kurumlarının durumunu ve gelişimini Osmanlı arşiv belgelerinden yararlanarak ortaya koymaktır. Bu konu çerçevesinde Maraş Sancağı'nda kurulmuş yabancı okulların durumu yeni kaynaklar ışığında tespit edilip analizler yapılmıştır.

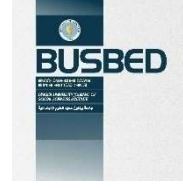
19. yüzyılın sonlarında Maraş Sancağı'nda farklı dinlere mensup topluluklar bir arada yaşamaktaydı. Sancaktaki gayrimüslim nüfusun önemli bir bölümü Maraş kaza merkezinde yaşıyordu. Maraş şehir nüfusunun takriben %20'sini gayrimüslim nüfus oluşturuyordu. Gayrimüslim topluluklar içinde en kalabalık grubu Ermeni cemaatleri oluşturuyordu. Yabancı ve azınlık okullar genelde Ermeni nüfusun yoğun olduğu yerlerde kurulmuştu. Bu sebeple bu okullardan eğitim alanların büyük çoğunluğunu Ermeni çocukları oluşturuyordu.

20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Maraş Sancağı'nda Fransa, ABD, Birleşik Krallık ve Almanya'nın himayesinde çeşitli derecelerde çok sayıda okul açılmıştı. Bu okullar büyük ölçüde Ermeni cemaatlerin kontrolündeydi. Maraş Sancağı'nda yabancıların kurduğu okullar gayrimüslim azınlıkların kurduğu okullardan sayıca daha azdı. Yabancı okullar ve yetimhaneler Maraş kaza merkezi ile kazaya bağlı nahiye ve köylerde kurulmuştu. Misyonerlerce açılan yetimhanelerde de mesleki eğitimler verilmekteydi. Yabancı okullar himayesi altında oldukları devletler ve misyoner örgütler tarafından finanse edilmekteydi. Devlettten ruhsat almadan kurulan ve faaliyete geçirilen yabancı okulların teftiş ve denetimleri uzun bir süre yapılamamıştı.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Yabancı okul, Protestan, Ermeni, Misyoner

¹ Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hsahin@gantep.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8959-6514>

Article Type : Research Article
Date Received : 21.12.2021
Date Accepted : 04.04.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1039654>

FOREING SCHOOLS IN MARASH SANJAK (1862-1908)

Harun ŞAHİN²

ABSTRACT

This study aims to explain the situation and development of the educational institutions of foreign missionaries operating in the Marash Sanjak at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century, by using Ottoman archive documents. Within the framework of this subject, the situation of foreign schools established in Marash Sanjak was determined in the light of new sources, and analyzes were made.

At the end of the 19th century, communities belonging to different religions lived together in the Marash Sanjak. A significant part of the non-Muslim population in the sanjak lived in the district center of Marash. Non-Muslims constituted approximately 20% of the population of Maraş city. The most crowded group among non-Muslim communities was Armenian communities. Foreign and minority schools were generally established in areas with a dense Armenian population. For this reason, most of those who received education from these schools were Armenian children.

By the beginning of the 20th century, many schools of varying degrees were opened in the Marash Sanjak under the auspices of France, the USA, the United Kingdom, and Germany. These schools were largely under the control of Armenian communities. The schools established by foreigners in Marash Sanjak were less in number than the schools established by non-Muslim minorities. Foreign schools and orphanages were established in the city center of Marash in the sub-districts and villages of the center. Vocational training was given in orphanages opened by missionaries. Foreign schools were financed by foreign states and missionary organizations. The schools operated without obtaining a license from the state could not be inspected for a long time.

Keywords: Marash, Foreing school, Protestant, Armenian, Missionar

²Assoc. Prof. Dr., Gaziantep University, Faculty of Economic and Administrative Sciences, hsahin@gantep.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8959-6514>

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti, tarihte nevi şahsına münhasır düzen kurabilmiş dünyada az sayıdaki devletlerden biri olmuştur. Osmanlılar bir taraftan binlerce yıllık Türk devlet ve toplum geleneğinden gelen mirası devralırken, diğer taraftan da mensubu olduğu ve yolunda cihangirlik yaptığı İslâm medeniyetinden ve İslâm devletlerinden gelen mirasa da sahip çıkmıştır. Osmanlı Devleti farklı din, lisan, ırk, mezhep, örf ve adetlere sahip Müslüman ve gayrimüslim toplulukları asırlarca adalet merkezli siyaset anlayışı ile yönetebilmiştir. Osmanlılar diğer sahalarda olduğu gibi talim ve terbiye sahasında da çağın gereklerine uygun düzen kurmuş ve bu düzeni asırlarca başarıyla yönetebilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme devirlerinde klasik Osmanlı eğitim sistemi, Türk-İslâm medeniyetinin gelişmesinde ve ilerlemesinde önemli rol oynamıştır. Osmanlılar 18. yüzyıla kadar yalnız kendilerine mahsus klasik eğitim sistemini tatbik ederken, bu tarihten sonra ortaya çıkan yeni eğitim anlayışına da ayak uydurmak mecburiyetinde kalmışlardır. Özellikle 19. yüzyılda klasik okulların yanında modern ve Batılı anlayışa uygun okullar da açılmıştır (Şahin, 2012, s. 94).

Osmanlı İmparatorluğu'nda açılan ve zamanla sayıları artan gayrimüslim okullarının geçmişi çok öncelere dayanır. İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı topraklarında yaşayan gayrimüslim vatandaşlara diğer alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da birçok haklar tanınmıştı. Osmanlı Devleti'nin yüksek mûsamahasına mazhar olan gayrimüslim tebaa eğitim haklarından istedikleri ölçüde yararlanmışlardır. Gayrimüslimlerin ilk açtığı kurumlar ruhban okulu niteliğinde olup, daha çok dini eğitim veren kurumlardı. Fatih Sultan Mehmet döneminde yalnızca din adama yetiştirmek için kilise bünyesinde derslikler açılmasına ruhsat verilmişken, azınlıklar daha sonra bağımsız binalarda da din eğitimi vermeye başlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin ilk etapta gayrimüslim vatandaşlara eğitim alanında tanıdığı haklardan zamanla mücadele içinde bulunduğu yabancı devletler de yararlanmaya başlamıştır. Azınlıklar zamanla yabancı devletlerin himayesinde daha kapsamlı ve yaygın azınlık müesseseleri kurmaya başlamıştı. Osmanlı topraklarında eğitim işini daha da sistematik hale getiren yabancı devletler çok sayıda kendi hususi müesseselerini oluşturmuşlardır. Bu okullar artık azınlıklar adı altında değil, değil doğrudan yabancı devlet adıyla açılmışlardır (Haydaroğlu, 2002, s.181; Tozlu, 2014, s.1). Yabancı devletler misyonerler vasıtasıyla bu okullarda önce kendi milletlerini daha sonra da Müslüman olmayan toplulukları himaye politikası güderek dolaylı yoldan Osmanlı Devleti'ni siyasi denetimleri altında tutmaya çalıştılar. Azınlıkların Batılılarca şuurlandırılmasında Avrupalı misyonerlerce yönetilen bu okulların büyük rolü olmuştur (Tozlu, 2014, s.3).

2. OSMANLI TOPRAKLARINDA YABANCI OKULLAR VE MİSYONERLİK FAALİYETLERİ

Yabancı okul (mekâtib-i ecnebiye) kavramı, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan gayrimüslim azınlık vatandaşların açtığı ve daha sonra yabancı devletlerin himayesi ve denetimi altına giren azınlık okulları (mekâtib-i gayrimüslime) ile bizzat yabancı devletlerce tesis edilen okulları kapsamaktadır. (Haydaroğlu, 2002, s.181; Tozlu, 2014, s.1).

Himaye siyasetinin bir sonucu olarak Osmanlı topraklarında yabancı okul sayısındaki artış 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren (özellikle 1850-1860 yıllarında) en üst seviyeye çıkmıştır. Bu yıllarda Osmanlı toprakları üzerinde yabancı, misyoner ve azınlık okul sayısı 1.600'e ulaşmıştır. Sözü edilen okulların sayısındaki artışa paralel olarak yabancı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi baskısı da artmıştır (Haydaroğlu, 2002, s.181).

Mutlakiyet döneminde (1878-1908) yabancı okulların sayısında ve dolayısıyla zararlı eylemlerinde artış devam etmiştir. Meşrutiyet döneminin başlarına gelindiğinde gayrimüslimlere basın, yayın, örgütlenme gibi benzer özgürlüklerin tanınması sonrasında azınlıkların ve Batılı devletlerin (Fransa, Amerika, İtalya ve İngiltere) bizzat açtıkları okulların ve bu devletlerin himayesinde bulunan kurumların sayısı artmıştır (Akyüz, 2001, s.220, 252).

19. yüzyıl sonu itibarıyla Osmanlı topraklarında kurulmuş olan yabancı okul sayısının yabancı devletlere göre dağılımı şöyledir: Fransız 72, İngiliz 83, Amerikan 465, Avusturya 7, Alman 7, İtalyan 24, Rus 44, İran 2 ve İzmir'de Yunan okulları sayısı 3'tür (Tekeli ve İlkın, 1993, s.112). Yukarıda verilen okul sayıları yüzyılın sonları itibarı ileler. I. Dünya Harbi öncesine gelindiğinde misyonerlerce açılan yabancı okul sayılarında çok fazla artış olmuştur. Mesela daha önce 7 adet olan Alman okulu sayısı 20. yüzyılın başlarında 39'a yükselmiştir (Doğan, 2014, s.441). Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerle savaşa girmesiyle birlikte kapitülasyonların kaldırıldığı ilan edilmiş ve bu okulların birçoğu kapatılmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Harbi sonunda yenik sayılması sonrasında azınlık ve yabancıların eğitim alanındaki faaliyetleri yeniden canlanmaya başlamıştır (Akyüz, 2001, s.253).

Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı okullar arasında en yaygın olanı Amerikan okullarıydı. Amerikan okulları, Osmanlı topraklarında Protestanlığın yayılması ve cemaat teşekkül etmesine paralel olarak gelişmiştir. Amerikan

okulları temelde Ermeni Protestan cemaatine bağlı olarak faaliyet göstermişlerdir. Büyük ölçüde Amerikan misyonierlerinin katkılarıyla kurulmuş bu okulların birçoğunda anadilde okuma-yazma ve dört işlem dersleri verilmekteydi. Okulların öğretmenleri Amerikan misyonier okullarından geliyordu. Bu okulların %90'ı ibtidâî derecede eğitim verirken, %10'luk bir bölümünü orta öğretim kurumları (akademiler) ve kolejler oluştuyordu. İbtidâî derecedeki okulların idarecileri daha çok Ermeni iken, akademilerin ve kolejlerin yöneticileri Amerikan misyonierleriydi. Amerikan okullarında yoğun İngilizce eğitimi verilmekteydi (Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], DH. İD., 163/4; BOA, DH. İD., 163/33; Tekeli ve İlkin, 1993, s.112-113).

19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda, Amerikan eğitimi almış, Amerikan yaşam tarzına ve fikir yapısına sempati duyan bir aydınlar zümresi bile oluşmuştur. Amerikan misyonierlerinin faaliyetlerinin genişlemesi ve dolayısıyla Amerikan okullarının artış göstermesi 1830 yılı sonrasında Türk-Amerikan ilişkilerinin resmen kurulmasından sonra ortaya çıkmıştır. Amerikan misyonierler Anadolu'da hedef kitle olarak Ermeni Gregoryenleri seçmişlerdi. Misyonierlerin Ermeni cemaatlerine bu yaklaşımları zamanla Ermeni toplulukların mezhepsel olarak bölünmesine neden olmuştur (Ortaylı, 2004, s.322).

Amerikalı misyonierlerin neredeyse tüm faaliyetleri Ermeni misyonu haline gelmişti. Misyonierler Osmanlı topraklarında kademeli olarak örgütlenmişlerdi. Bu okullar toplumdaki tüm milletlere açıldı, ama okullara daha çok Ermeni vatandaşların çocukları devam ediyordu. 1880'lerden sonra Türk ve Yahûdi olanlar da bu okullara devam etmeye başlamıştır (Tekeli ve İlkin, 1993, s.115). Yayınladığımız arşiv vesikalarında da görülebileceği üzere Osmanlı Devleti'nin birçok Vilâyetinde Amerikan okulları ibtidâî, rüşdî, idâdî, kolej ve ilahiyat okulları olarak çeşitli derecelerde tesis edilmiştir (BOA, DH. MUİ., 26-3/17).

Osmanlı topraklarında ilk Amerikan okulu 1824'te Beyrut'ta açılmıştır. 1886'ya kadar Osmanlı topraklarındaki Amerikan okul sayısı 400'e yükselmiştir. Bunların çoğu 1830-1840 yılları arasında kurulmuş ve faaliyetlerini ruhsatsız sürdürmüşlerdir (Ortaylı, 2004, s. 322). Abdülhamit Han döneminde (1876-1893) 108 Protestan ve Amerikan okulu tesis edilmiştir. (Akyüz, 2001, s. 221). Yine Osmanlı topraklarında kurulan ilk Amerikan koleji, Robert Koleji (The American Robert College of Istanbul) olmuştur.

Protestan misyon örgütleri içinde en etkilisi olan Amerikan Board, "American Board of Commisioners for Foreign Mission" (ABCFM) adıyla 1810'da Boston'da kurulmuştur. Amerikan Board öncelikle 1819 yılında Anadolu'yu misyon programına dâhil ederek ilk misyon elemanlarını Anadolu'ya göndermiştir. Bu yıllar aynı zamanda Yunan ayaklanmalarının başladığı dönem olması sebebiyle örgütün Anadolu'yu misyon alanına alması oldukça anlamlıdır. Ermeniler ve Bulgarlar çoğunlukla Türkçe konuşan ve Türk kültürünü benimsemiş topluluklardı. Misyonierlerin Anadolu'ya gelişinden önce Ermeniler henüz uyanış ve isyan hareketlerine başlamamışlardı (Şimşir, 1985, 61-62).

Amerikan Board, Ermeni vatandaşlarda ulus bilincini uyandırabilmek için ilk etapta dini ve din adamlarını alet etmiştir. Örgüt siyasi faaliyetlerini yürütmek üzere Anadolu'yu 3 misyon bölgesine ayırmıştır. Antep ile Maraş, merkez misyon bölgesi; Van, Erzurum, Harput, Bitlis ve Mardin, Doğu misyon bölgesi; İstanbul, Bursa, İzmir, Kayseri, Trabzon ve Merzifon da Batı misyon bölgesiydi (Günay, 2006, s. 399). Merkezi Türkiye Misyonu'nun (Central Turkey Mission) idare merkezi olarak Antep seçilmiştir.

Merkezi Türkiye Misyonu Antep'te erkek kolejini 1876'da kurarken, kız kolejini (The Central Turkey Girls' College) 1882'de Maraş'ta açmıştır. Kız Koleji'nin açılış amacı Adana, Antep ve Maraş'taki orta dereceli mekteplerden gelecek kız talebelere eğitim imkânı sağlamak, bu yörelerin öğretmen ihtiyaçlarını karşılamak ve Hıristiyanlığı yayabilecek eğitimli insan yetiştirmektir. Bu okula öğrenciler çoğunlukla Antep, Kilis, Halep, Beylan (Belen), Haçin (Saimbeyli), Zeytun (Süleymanlı), Elbistan, Urfa, Sis (Kozan), Adana ve Tarsus yörelerinden gelmekteydi (Günay, 2006, s. 404). Maraş Amerikan Kız Koleji'nin dili Türkçe olmakla birlikte yoğun olarak İngilizce öğretiliyordu. Kolej 2 yıllık hazırlık ve 4 yıllık temel eğitim sağlıyordu. Okulun son 2 yılı orta öğretim üstü eğitim veriyordu. Kolej mezunlarının diplomaları Maârif Nezareti'nce onaylandığından mezunları her yerde öğretmenlik yapabilme imkânına sahipti. Mezunlar kolej eğitimlerinin son 2 yılını İstanbul Amerikan Kız Koleji'ne devam etmek suretiyle tamamlayabiliyordu. Bu kolej, Ermeni eylemlerine destek vermesinden dolayı 1915'te kapatılmıştır (Tekeli ve İlkin, 1993, s. 115-118).

Ayrıca bu dönemde son derece yüksek ve kaliteli eğitim veren Maraş Teoloji (İlahiyat) Okulu (Marash Theological Seminary) da bulunmaktaydı. ABCFM tarafından Mr.Trowbridge idaresinde 1866 yılında kurulan bu okul, Protestan cemaatine aitti (Doğan, 2004, s. 280-281). Bu kuruma Antep Amerikan Koleji'nden seçilen öğrenciler kayıt yaptırabiliyordu. Okulun eğitim süresi 3 yıl olarak belirlenmişti. Bu dönem Maraş Teoloji Okulu'nun 6 öğrencisi bulunuyordu. Bu okulların giderleri ABCFM tarafından karşılanmaktaydı. Buna rağmen öğrenci bulmakta sıkıntı yaşanıyordu. Sıkıntının temel sebebi kıtlık ve ölümlerin çoğalmasındı. Maraş İlahiyat Okulu'na öğrenci bulunamaması sebebiyle Antep Tıp Okulu'nun kapatılması istenmiş ve Antep Tıp Okulu'na kayıtlar durdurulmuştu. Bu sebeple Amerikan okullarını cazip kılabilecek tedbirler alınmaya çalışılmıştır (Günay, 2006, s. 403; Yürür, 2013, s. 99). İlahiyat okulundan mezun olanlar tekrar bir yüksek okula devam etme imkânına sahipti. İlahiyat okulunun ders programında din derslerinin yanında modern-laik eğitim anlayışına

uygun dersler de verilmekteydi. Matematik, Fotoğraf Tekniği, Coğrafya, Arapça, Türkçe, Fransızca, İngilizce, Yunanca, İtalyanca ve Topografya bu okulda okutulan derslerden bazılarıdır (Haydaroğlu, 2002, s. 183).

Amerikan misyonelerinin açtığı diğer Amerikan kolejleri şunlardır: 1886'da Merzifon'da kurulan Merzifon Koleji (American College of Mersovan), 1888'de Tarsus'ta kurulan St. Paul Enstitüsü (St. Paul's College), İstanbul'da 1890'da kolej statüsü alarak kurulan Constantinople Amerikan Kız Koleji (The American College for Girls at Constantinople), 1894'te Konya'da kurulan Apostolik Enstitüsü (Asia Minor Apostolic Institute), İzmir-Kızılcıllu'da 1903'te kurulan International College (Tekeli ve İlkin, 1993, s. 115-118).

Osmanlı topraklarında İngilizlerin açtığı ve himaye ettiği okullar Amerikan okullarına göre daha az sayıda kalmıştır. Çünkü Protestan eğitim misyonunu daha çok Amerikalılar üstlenmişlerdi. İngiliz Protestan okulları İstanbul ve İzmir dışında, daha çok Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşulan bölgelerinde yoğunluk kazanmıştır. 1903'te Bağdat'ta 1, Kudüs'te 2, Beyrut'ta 24, Suriye bölgesinde de 3 olmak üzere toplam 30 İngiliz okulu bulunuyordu (Tekeli ve İlkin, 1993, s. 115-118).

Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan Fransız okulları da sayıca fazla ve oldukça etkindi. Fransa, Katolik Hıristiyanların dünyadaki hamisi konumunda olduğundan Osmanlı topraklarında da Katolik misyoner faaliyetlerini desteklemekteydi (Ortaylı, 2004, s. 322). Katolik Fransız misyonerler kurdukları okullarda genelde Fransızca eğitim vermişlerdir. Galata, Üsküdar ve Beyoğlu'nda daha çok lise düzeyinde okullar açmışlardır. Bunların açtığı okullar İstanbul'da 40'a yükselmiş ve okulların toplam öğrenci mevcudu 5.871'i bulmuştur. Fransız misyonerler anaokulundan başlayarak, ilkokul, lise, kolej, tıp mektebi, yetimhane ve ıslahhaneye kadar birçok alanda faaliyet göstermişlerdir. Bunlar diğer Protestan misyonerlerden farklı olarak tek bir örgütün denetimi altındaydı (Tekeli ve İlkin, 1993, s. 118-120). Maraş Sancağı'nda da hemen her seviyede Fransız okulları açılmıştır (1317/1899 Tarihli Maârif Nezâreti Salnâmesi, 1130-1132).

Vital Cuinet'e göre Maraş'ta 116 okulda toplam 6.078 öğrenci eğitim görmekteydi. Bu okullardan Müslümanlara ait olanların giderleri devletçe karşılanmaktaydı. Bu okullardan rüşdiyyelerin bir kısmında paralı eğitim verilmekteydi. Yatılı veya yarı yatılı öğrencilerden de ücret almıyordu. Okullara velilerce de yardımlar yapılmaktaydı. Gayrimüslim cemaat okulları ise büyük ölçüde halkın ve kiliselerin desteğiyle işletiliyordu. Birçok Katolik Ermeni mektebi Fransa Devleti tarafından desteklenmişti. Bu okullar her milletten öğrenci kabul ediyordu. Protestan mektepler ise Avrupalı tarzda teşkil edilmiş ve daha az sayıda öğrenci almaktaydı. Bu okullar da Ermenilerin yönetimi altındaydı (Cuinet, 1891, s. 238).

Osmanlı topraklarında yabancı okul açan diğer önemli devletler ise İtalya Krallığı, Rus İmparatorluğu ve Alman İmparatorluğu'dur. İtalyan okulları ortaokul ve ilkokul düzeyinde ve daha çok İstanbul'da yoğunluk kazanmıştır. Osmanlı topraklarında Ortodoks Hıristiyanların hamisi Rus Çarlığı'ydı (Ortaylı, 2004, s. 322). 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından bu zamana kadar henüz okul açmamış olan Rusya, Avusturya-Macaristan ve İran da Osmanlı topraklarında okul açmaya başlamıştır (Akyüz, 2001, s. 220). Rusya'dan gelen Ortodoks misyonerler Filistin ve Suriye bölgelerinde okullar tesis etmişlerdir. 1903'te Filistin ve Suriye'de 155 okulda Rusça eğitim verildiği belirlenmiştir. Bunların dışında az sayıda da olsa İstanbul ve Bursa'da da Rus okulları açılmıştır.

Osmanlı topraklarından Maraş'ta Alman nüfuzu 19. yüzyılın sonlarından itibaren hissedilmeye başlandı. Almanya'dan gelen Luteryen misyonerleri daha çok Almanca eğitim veren okullar açmışlardı. Almanlar, açtıkları okullarla Mezopotamya ve Filistin bölgelerinde etkili olmaya çalışmışlardı. I. Dünya Harbi öncesine gelindiğinde Almanlar eliyle kurulan müesseselerin sayısında önemli artışlar olmuştur. Bu yıllarda öncekilere ilave olarak Almanlarca 39 okul, 6 kilise, 6 yetimhane, 9 hastane, 9 misafirhane, 4 kabristan, 1 ziraat müessesesi kurulmuştur. I. Dünya Harbi sonrasında da Alman nüfuzu artmıştır. Savaşın sonlarında yukarıda sıralanan müesseselere ilave olarak Almanlarca 7 çocuk yuvası, 17 ilkokul, 1 ortaokul, 2 hastane ve 1 dispanser açılmıştır (Doğan, 2014, s. 441). Bu bölgelerin dışında İstanbul, İzmir ve Kudüs'te de okullar açmışlardır. Yukarıda sıralanan yabancı okulların dışında Osmanlı topraklarında az sayıda da olsa Avusturya ve Yunan okulları da örgütlenmiştir.

Osmanlı topraklarında kurulan yabancı okulların sayılarıyla ilgili veriler çok sağlıklı olmamakla birlikte, yabancı devletler özellikle 19. yüzyılda sayıca azımsanamayacak derecede bir okul ağı oluşturmuşlardır. Hatta bu okulların sayısının daha fazla olabileceği tahmin edilmektedir. Maârif Nâzırı Ahmet Zühtü Paşa imzalı bir raporda 1894 yılında yabancılara ait 413, azınlık durumundaki gayrimüslimlere ait 4.547 adet okul bulunduğu ve bunların 498'inin ruhsatlı, 4.049'unun ise ruhsat almadan faaliyetlerine devam ettikleri belirtilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1993, s. 122). Aynı rapora göre Protestan cemaatine ait toplam 399 adet okulun çoğu ABCFM'nin yönetiminde ve çoğunlukla ruhsatsızdı (Aydın, 2006, s. 85).

1912 yılında Ahmet Ağaoğlu Hak Gazetesi'nde yayınladığı bir yazıda gayrimüslim ve yabancı okullarla ilgili şu özet bilgileri vermiştir:

“Memâlik-i Osmânîye’de sair milletlerin ve kavimlerin malik oldukları mekteplerin yekûnu 10 yüksek mektep, 46 îdâdî, 1.450 ibtidâiyü mütecevizdir. Şu mekteplerin kafesinde 61.678 talebe talim ve terbiye ediliyor. Şimdi eğer bir taraftan şu dehşetli yekûna ve yine yalnız Osmanlılığın şark kıtalarındaki vaki ve sırf Rum ve Ermeni lisanları üzerine teessüs etmiş olan ve Osmanlı hükümetinin her türlü murakabesinden azada kalan 3.500 kadar Rum ve 2.500 kadar Ermeni mektepleri ilave edilirse ve diğer taraftan işbu rakamların 12 sene bundan evvelki zamana ait olduğu, binaenaleyh o zamandan bu zamana kadar artmış olmaları ve Rumeli cihetinde olup ta şu hesaba alınmamış olan ve hükümet murakabesi altında bulunmayan ecnebi ve sair mektepleri de nazar-ı dikkate alınırsa şu dehşetli yekûnun hiç olmazsa 10.000 mektebe kadar yükseleceği ve şu mekteplerde talim ve terbiye edilen talebenin adedinin yarım milyonu bulacağı teslim edilir.” (Türk, 2012, s. 30).

Başta Robert Koleji olmak üzere Antep’te açılan Merkezi Türkiye Koleji, Suriye Protestan Koleji, Beyrut Amerikan Üniversitesi, İstanbul’da kız çocukları için açılan Gedik Paşa Ermeni Okulu, İstanbul Kız Koleji, Milletlerarası İzmir Koleji, Harput’ta kurulan Fırat Koleji, Merzifon Anadolu Koleji ve Maraş İlahiyat Okulu esasen Ermeni davası (Ermenilik bilinci) için çalışan müesseselerdi. Bu okullar Ermeni cemaatlerini Avrupalı misyonerlerin emelleri doğrultusunda hazırlamıştı. Bu okulların başarılı öğrencilerine Avrupa üniversitelerinde eğitim imkânı tanınmıştı. Ermeniler misyonerlerden aldıkları derslerle dil ve kültür sahalarında milli alt yapıya sahip olmaya başlamışlardı. Bu yöndeki faaliyetlerle Ermenilere siyasi sahada bağımsız devlet kurma ve vatan edinme fikirleri aşılanmıştı. Ermeniler zamanla kendi devletine yabancılaşmaya ve düşmanca hisler beslemeye başlamışlardı. Bu okullardan mezun olan Ermeni gençler daha çok muallimlik, vaizlik, hekimlik ve din adamlığı gibi eğitime dönük mesleklerde istihdam edildi. Böylelikle daha önce yabancı devletlerden gelen misyonerlerin görevlerini yerli Ermeni misyonerler almaya başladı. Yabancı misyonerler bunların dışında cemiyetler kurmak, bir takım neşriyatlar yapmak ve devletler nezdinde çeşitli faaliyetlerde bulunmak suretiyle de Ermeni meselesini iyice derinleştirmişlerdir (Tozlu, 2014, s. 12; Aydın, 2006, s. 88).

Misyoner faaliyetlerinin zararlı tesirleri Maraş ve çevresinde şu şekilde ortaya çıkmıştır: Maraş Sancağı’nda Ermeni nüfusun önemli bir kısmı Zeytun ve çevresinde yaşamaktaydı. Zeytun Ermenilerinin büyük bölümü de Gregoryen (Apostolik) kilisesine ve cemaatine bağlıydı. Bölgeye gelen ilk Protestan misyonerler bölge halkı tarafından dışlanmış ve hatta kovulmuşlardı. Zeytun ve çevresinde 1878’de yaşanan Ermeni isyanı Protestan misyonerler için önemli bir başlangıç olmuştur. İsyana ilgili olarak misyonerlerce Amerika’ya taraflı raporlar gönderilmiş ve Ermeniler lehine propaganda yapılması sağlanmıştı. Yağma ve hırsızlık ile beraber çok sayıda savunmasız Müslüman’ın eşkıyalarca katledilmesi hadisesi Batı’ya Ermenilerin özgürlük için direniş hareketi olarak takdim edilmişti. İsyana hareketleri sırasında misyonerler arabulucu rolü üstlenmiş ve bölge Ermenileri ile ilişkileri geliştirmişlerdi. Bölge Ermenileri de Protestan misyonerlere olan olumsuz tutumlarını değiştirmişlerdi. İsyana sonrasında Protestan misyonerler eğitim maksatlı olarak Zeytun ve çevresinde etkili olmaya başladı. Zeytunlu Gregoryen Ermeniler Protestanlığa daha fazla yakınlaşmaya başlamıştı. Maraş ve Zeytun’da Ermeni asiler ile yabancı misyonerlerin derin ilişkiler içinde bulunduğu, Dâhiliye Nezareti tahrirlerinde de tespit edilmiştir. Bölgede Ermeni köy ve kasabalar arasında seyahat eden misyonerler vaazlar ve eğitimler vermek suretiyle bölge halkını fesada çalışmış ve asayişin bozulmasına sebep olmuşlardır. Özellikle Protestan misyonerlerin komiteci Ermenilerle ortak hareket ettiği tespit edilmiştir (Aydın, 2006, s. 99; Çabuk, 2015, 131).

3. MARAŞ SANCAĞI’NDA GAYRİMÜSLİM NÜFUS (1867-1908)

Maraş Sancağı 1866 yılında 8 kazasıyla birlikte Halep Vilayeti idaresi altındaydı. Maraş Sancağı müstakil sancak haline gelinceye kadar ki döneme ait veriler Halep Vilayeti için düzenlenen belge ve defterlerde bulunmaktadır.

1284/1867 tarihli Halep Vilayet Salnâmesi’ne göre Maraş Sancağı aşağıdaki kazalardan oluşmaktaydı: Nefs-i Maraş, Bulanık, İslâhiye, Pazarcık, Elbistan, Zeytun ve Andırın. Maraş Kazası’na bağlı 4 nahiye ve 87 köy vardı. Maraş şehir merkezindeki 38 mahallede toplam 6.543 hanenin 4.688’i Müslüman, 1.855’i Hıristiyan, 23’ü de Musevi vatandaşlara aitti (Şahin, 2010, s. 53).

1290/1873 tarihli Halep Vilayet Salnâmesi’ne göre de Maraş Sancağı nüfusu 171.099 kişidir. Bu dönemde sancak nüfusunun %21,7’sini Yahûdi, Hıristiyan ve Kıpti olarak belirtilen gayrimüslimler oluşturuyordu. Toplam nüfusun geri kalan %78,3’ünü de Türk, Kürt, Arap, Çerkez ve diğer Müslümanlar oluşturuyordu. Gayrimüslim nüfusun önemli bir bölümü Maraş Kazası’nda yaşamaktaydı. 1870 yılında Maraş Sancağı’nın toplam nüfusu (kadın nüfusu dâhil) 165.991 kişiydi. Toplam nüfusun 86.905’i erkek, geri kalan 79.086’sı ise kadın nüfustu. Kazanın toplam nüfusu ise 48.882 kişiydi. Bu nüfusun 24.881’i erkek, geri kalan 24.001’i kadın nüfustu. Toplam nüfusun %20,3’ü gayrimüslim, %78,7’si ise Müslüman’dı.

1873 yılında geldiğinde ise Maraş Sancağı’nın toplam nüfusu 171.099’a yükselmiştir. Toplam nüfusun din esasına göre dağılımı şöyledir: Nüfusun %17,1’i gayrimüslim, %82,9’u da Müslüman’dı. Önceki dönemlere göre Maraş Livası’ndaki gayrimüslim nüfus oranında düşme görülmüştür. 1876 yılı nüfusunun 170.000 kişi olduğunu

tahmin ediyoruz. Maraş Kazası'nın erkek nüfus sayısı 25.351'di. Kazanın tahmini nüfusu 50.000 kişiydi. Yahûdi ve Hıristiyan nüfusun toplam sancak içindeki oranı %19 iken, kaza nüfusu içindeki payı %32,8'di. Buna göre sancaktaki Müslüman nüfusun toplam nüfusa oranı %81 düzeyinde olmuştur (Öztürk, 2006/1, s. 325-370)

Karpat'a göre 19. yüzyılın sonlarında yapılan Osmanlı nüfus sayımlarına göre Maraş Sancağı'nın nüfusu 67.675'i kadın ve 76.990'ı da erkek olmak üzere toplam 144.665 kişi olarak belirtilmiştir. Toplam nüfusun 115.680'i Müslümanlardan oluşuyordu. Müslümanlar sancak nüfusunun yaklaşık %80'ini teşkil ediyordu. Müslüman olmayanlar arasında en kalabalık etnik ve dinsel grup toplam 21.019 kişiyle Gregoryen Ermenilerdi (Karpat, 2003, s. 160).

19. yüzyılın sonlarında Kamusu'l-A'lam müellifi Şemseddin Sâmî eserinde Maraş Sancağı'yla ilgili şu bilgileri vermiştir:

“Nefs-i Maraş, Elbistan, Zeytun, Andırın ve Pazarcık isimleriyle 5 kazaya munkasım olub, 9 nahiye 434 karyeyi havidir. Ahalisi 179.853 kişiden ibaret olub bunların 134.408 Müslüman, 368 İsraili, 45.077'si Hıristiyan'dır. Ahali-i Müsliminden 78.334'ü Kürd, 48.412 Türk, 5.431 Arab ve 2.661 Çerkes ve sairedir. Hıristiyanlar da Rum, Ermeni, Süryani, Keldani ve saireden mürekkeb olub bir takım misyonerler marifetiyle Katolik ve Protestan oldular.” (Şemseddin Sâmî, 1316, s. 4263).

Cuinet'e göre 19. yüzyılın sonlarında Maraş Sancağı'nın nüfusu toplam 179.853'tür. Bu nüfusun yaklaşık 134.438'i Müslüman, 45.047'si Hıristiyan, çok az bir bölümü de Yahûdilerden oluşmaktaydı. Bölgedeki Müslüman nüfus gayrimüslim nüfusun yaklaşık 3 katıydı. Cuinet ayrıca Maraş şehrinde yaşayan nüfus sayısını da Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Museviler başlığı altında vermiştir. Cuinet'e göre 1891'da Maraş Sancağı'nda olduğu gibi şehir merkezinde de Müslüman, Hıristiyan ve Yahûdi dinine mensup birçok farklı millet bir arada yaşamaktaydı. Şehir merkezinde yaşayan 32.000 dolayındaki Müslüman nüfus şehir nüfusunun yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktaydı. 19.634 kişilik Hıristiyan nüfus ise şehir nüfusunun geri kalan üçte birlik nüfusunu oluşturmaktaydı. Yahûdilerin şehirdeki varlıkları sayıca önemsenmeyecek kadar azdı (Cuinet, 1891, p. 237).

1890–1891 döneminde Maraş Sancağı'nın toplan nüfusu (kadın nüfus dâhil) 144.136 kişiydi. Kaza'da yaşayan Müslüman nüfus 36.794 kişi, gayrimüslimler ise 15.417 kişiydi. Sancak nüfusunun %45'i kadın, geri kalan %55'i ise erkek nüfustu. Gayrimüslim kesimin sancak nüfusu içindeki payı %20,7 idi. Gayrimüslim kesimin toplam kaza nüfusu içindeki oranı %29,5'tu. Görüldüğü gibi gayrimüslim nüfusun kaza nüfusu içindeki payı sancak içindeki payından daha yüksekti (Öztürk, 2006/1, s. 642-646).

1881/82–1893 Osmanlı nüfus sayımlarına göre Maraş Sancağı'nın nüfusunun %20'si gayrimüslim, %80'i ise Müslüman nüfustu (Karpat, 2003, s. 160). Yine Cuinet'e göre 1891 yılında sancağın %75'i Müslüman, geri kalan %25'i de gayrimüslimdi. Kaza dahilinde Müslüman oranı %61 iken, gayrimüslim nüfus oranı %38'di. 1881/82–1893 yılları Osmanlı nüfus sayımı verileri ile 1308/1890 tarihli Halep Vilayet Salnâmesi verilerini karşılaştırdığımızda her iki kaynağa göre Müslüman-gayrimüslim bileşiminin yakın oranlarda (%20 gayrimüslim- %80 Müslüman) olduğu görülmektedir. Osmanlı nüfus sayımları ve salnâmelerde verilen veriler ile Cuinet'in gösterdiği bilgileri karşılaştırdığımızda ise; Cuinet'in sancak ve kaza bazındaki gayrimüslim nüfusu daha fazla gösterdiği görülmektedir. Cuinet sancak nüfusunun 5 kazaya göre değil 8 kaza hesabına göre vermiştir. Bu nedenle Cuinet'in sancağın idari taksimatı ile ilgili verdiği bilgi ile aynı dönem devlet belgelerindeki sancak nüfusu verileri örtüşmemektedir (Cuinet, 1891, p. 225-237).

1900 yılında Maraş Sancağı'nın nüfusu 158.080, 1901 yılında ise 158.212 kişiye ulaşmıştır. 1900 yılında sancak nüfusunun %80,8'i Müslüman iken %18,2'si gayrimüslimdi. Maraş Kazası nüfusunun %51,3'ü erkek, geri kalan %48,7'si kadındı. 1319/1901 tarihli salnâmede sancak nüfusu bir önceki yıla göre önemli bir farklılık göstermektedir. 1901 yılında sancağın toplam nüfusunda kayda değer bir artış olmamakla birlikte nüfusun Müslüman-gayrimüslim oranlarında önemli bir değişme yaşanmıştır. 1900 yılında gayrimüslim nüfusun toplam nüfus içindeki payı %19 iken, 1901 yılında bu oran %17,9'a düşmüştür. Bir yıl gibi kısa bir dönemde Maraş Sancağı içindeki gayrimüslim nüfusun payının %19'dan %17,9'a düşmüş olması dikkat çekicidir. 1900 yılında 30.042 kişi olan gayrimüslim nüfus 1901 yılında 28.457'ye düşmüştür. Görüldüğü gibi 19. yüzyılın sonlarında sancak içindeki gayrimüslim nüfusun payı %20 iken, 20. yüzyılın başlarında bu oran %17'ye kadar düşmüştür. Bu dönem Maraş Sancağı'nda gayrimüslim nüfusta önemli bir azalma olmuştur (Öztürk, 2006/2, s. 340-401).

20. yüzyılın başlarında Maraş Sancağı Halep Vilayeti'ne tabi tek sancaktı. Maraş Sancağı Nefs-i Maraş, Elbistan, Pazarcık, Zeytun ve Göksun kazalarından oluşmaktaydı. 1908 'de Maraş Sancağı'nın nüfusu 174.648'e, Maraş Kazası nüfusu ise 67.974'e yükselmiştir. Sancak içindeki gayrimüslim nüfus 36.337'ye ulaşırken, Müslüman nüfus 138.311 kişi olmuştur. Bu dönem ilk kez gayrimüslim nüfusun sancak nüfusu içindeki payı %20'lerin üzerine çıkmıştır. (Vilâyât, Livâ ve Kazaların Hurûf-ı Hecâ Tertibiyle Esâmisini Mübeyyin Defterdir, 1326, s. 8).

Salname kayıtlarının bir kısmında Maraş'ta ecnebi (yabancı devlet vatandaşı) nüfus sayısı da verilmiştir. 1890 yılı öncesi nüfus verileri arasında yabancı nüfus sayısı gösterilmezken, 1890'lardan sonra yabancı nüfus sayısı da verilmeye başlanmıştır. Esasen misyonerlik faaliyetleri öncesinde Maraş'ta pek yabancı nüfus yaşamamıştı. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Maraş'ta yabancı nüfusu 1.510 kişiye yükselmiştir. Ecnebi nüfusundaki bu gelişmeye paralel olarak Maraş Sancağı'ndaki misyonerlik faaliyetleri ve yabancı okul sayısı da hızla artmıştır.

4. MARAŞ SANCAĞI'NDA YABANCI OKULLAR (1862-1908)

Maârif Salnâmelerine göre 19. yüzyılın sonlarında Maraş mülhakatında faaliyet gösteren yabancı okulların durumunu aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

1899 yılı kayıtlarında Maraş Kazası'nda toplam 9 ecnebi okulun faal olduğu gösterilmiştir. Bu okulların 6'sı Fransız'lar, 3 tanesi de Amerikalılarca kurulmuştu. Fransız okullarının isimlerinden bu okulların Katolik Kilisesi'ne bağlı oldukları anlaşılmaktadır. Okulların kimler tarafından yönetildiği belirtilmemekle birlikte bir Amerikan okulunun Simon Küpeliyan adında bir Ermeni şahıs tarafından idare edildiği belirtilmiştir. Buradan yola çıkarak bu okulların Maraş bölgesinde yaşayan gayrimüslim Ermeni cemaatlerin kontrol ve murakabesinde olduğu söylenebilir. Okullardan 1'i âli, 3'ü idâdî, 4'ü ibtidâî ve 1'i de rüşdî derecede eğitim vermekteydi. Okulların öğrenci mevcudu toplamı 470'tir. Toplam öğrencinin 246'sı erkek, geri kalan 224'ü de kız öğrencidir. Okullardan rüşdî derecedeki okullara 45, âliye 6, idâdîlere 164 ve ibtidâîlere de 255 öğrenci devam etmekteydi. Bu okullardan biri dışında diğer okulların kimler tarafından ve ne zaman tesis edildiği belirtilmemiştir. Bir kısım okulların açılış tarihi yerine "kadîmdir" ifadesinin kullanılmış olması bu okulların mazisinin uzun zamana dayandığına işaret eder. Salnâmelerde okulların öğretmen sayıları ve okutulan derslerle ilgili malumat verilmemiştir (1317/1899Tarihli Maârif Nezâreti Salnâmesi, 1130-1132).

Halep Vilâyet Salnâmelerinde Maraş'taki yabancı okullarla ilgili teferruatlı bilgi bulunmamaktadır. Yalnız 1321/1903 tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'nde "Terasente Rahipleri Mektebi" adı altında derecesi belirtilmeyen 1 okul ve 1 de kolej bulunduğu anlaşılmaktadır (Öztürk, 2006/2, s. 498). İlber Ortaylı 1317/1899 tarihli Maârif Salnâmesi'nden yararlanarak oluşturduğu tabloda Maraş'ta 1 Amerikan Kız Koleji bulunduğunu belirtmiştir (Ortaylı, 2004, s. 328). 1322/1904 tarihli Halep Vilâyet Salnâmesi'nde kolej sayısının 2'ye çıktığı görülmektedir (Öztürk, 2006/2, s. 563). Maraş Terasente Rahipleri Mektebi'yle ilgili ayrıntıyı 1321/1903 tarihli Maârif Salnâmesi'nde görmekteyiz. Salnâmede Terasente Mektebi idâdî derecesinde ve 48'i kız, 65'i de erkek olmak üzere 113 öğrenci mevcutlu bir okuldur (1321/1903 Tarihli Maârif Nezâreti Salnâmesi, 470-471).

Halep Vilâyeti dâhilinde bulunan yabancı mekteplerin sayısını gösteren cetvele göre 1902'de Maraş mülhakatında 3 adet Amerikan okulu, 4 adet de Fransız okulu olmak üzere toplam 7 adet yabancı okul bulunmaktaydı. Belgede gösterilen cetvelde yabancı okulların ismi, açılış tarihi, müessisi, müdürü, tabiiyeti, okul ruhsatlarının durumu, okulun derecesi, derslik mevcudu, öğretim şekli, öğretmen ve öğrenci sayıları, çalışan görevlilerin hangi uyruktan oldukları ve okulların teftiş ve denetiminin nasıl yapıldığı belirtilmiştir. Ayrıca sözü edilen okulların başlangıçta Ermeniler tarafından açıldığı halde daha sonraları Amerika uyruklu şahısların yönetimine geçen, bundan dolayı da Amerika hükümeti tarafından yabancı okul statüsünde himaye edilmek istenen okullardan olup olmadıkları da belirtilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 749/18).

Arşiv belgesinden yararlanarak oluşturduğumuz 7 adet tabloda ecnebi okulların hususiyetleri aşağıda ayrıntılı gösterilmiştir (BOA, A.MKT.MHM., 749/18):

Tablo 1.

Andırın Dört Ayak Mahallesi'nde Amerikan Okulu

1. Amerikan Mektebi	
Mevkîi	Andırın Dört Ayak Mahaltesinde
Târih-i küşâdı	1302
Müessisi ve müdürü	Harun Şiraciyan
Tabiiyeti	Amerika
Ruhsatnâme durumu	Ba'det te'sis 5 Teşrin-i üla 1308 tarihinde ruhsatnâme istihsâl edilmiştir.
Mektebin derecesi ve kaç sınıfı hâvî olduğu, nehâri veya leyfî olduğu	İbtidâî ve nehâri ve etfâl-i zükûra mahsus ve dört sınıfı hâvîdir.
Muallimîn ile memurîn ve şâkirdin adedi ve tabiiyeti ve milleti	Tabiiyeti devlet-i aliyyeden bir muallimi vardır.
Amerika hükümetince himâye edilmek istenen mekâtib nev'inden olup olmadığı	Amerika hükümetince himâye edilmek istenen türden değildir.
Ahkâm-ı nizâmiyenin ne suretle icrâ edilmekde olduğu	Memâlik-i ecnebiyeden gelen muallimînin şehâdetnâmeleri esâsen mekâtib teftiş edilemediğinden görülemedi.

Tablo 2.*Pınarbaşı Mevkiinde Amerikan Okulu*

2. Amerikan Mektebi	
Mevkîi	Mer'âşda Pınarbaşında Temlikten (Misyonerler Uhdesinde)
Târih-i küşâdı	1298
Müessisi ve müdürü	Müessisi: Mister Belgay Müdürü: Mister Şatık
Tabîiyeti	Amerika
Ruhsatnâme durumu	Ba'det te'sis 16 Ağustos 1308 tarihinde Ruhsatnâme istihsâl edilmiştir.
Mektebin derecesi ve kaç sınıfı hâvî olduğu, nehârî veya leyfî olduğu	İbtidâî, rüşdî, idâdî derecesinde ve inâsa mahsus beş sınıfı hâvî ve leyfî
Muallimîn ile memurîn ve şâkirdin adedi ve tabîiyeti ve milleti	Devlet-i aliyye tabîiyetinde bir muallim ve dört muallimesi ve Amerika tabîiyetinde bir muallim ve üç muallimesi ve 95 talebesi vardır.
Amerika hükümetince himâye edilmek istenen mekâtîb nev'inden olup olmadığı	O nev' mekâtîbden değildir.
Ahkâm-ı nizâmîyenin ne suretle icrâ edilmekde olduğu	Memâlik-i ecnebiyeden gelen muallimînin şehâdetnâmeleri esasen mekâtîb teftiş edilemediğinden görülemedi.

Tablo 3.*Zumbatanlı Mahallesi'nde Amerikan Okulu*

3. Amerikan Mektebi	
Mevkîi	Mer'âşda Zumbatanlı Mahallesinde Beş hâne Birisi temlikten İngiliz Krallığı namına diğeri ise tâbi-i Osmâniye namlarınadır.
Târih-i küşâdı	1284
Müessisi ve müdürü	Müessisi: Doktor Senaver Müdürü: Doktor Lee
Tabîiyeti	Amerika
Ruhsatnâme durumu	Ruhsatnâmesiz
Mektebin derecesi ve kaç sınıfı hâvî olduğu, nehârî veya leyfî olduğu	Üç sınıfı hâvî ve aliyye derecesinde ve zükûra mahsus ve leyfî olup vaiz yetiştirmek üzere müessis
Muallimîn ile memurîn ve şâkirdin adedi ve tabîiyeti ve milleti	Biri devlet-i aliyye diğeri Amerika tabîiyetini hâiz iki muallimi ve 12 talebesi vardır.
Amerika hükümetince himâye edilmek istenen mekâtîb nev'inden olup olmadığı	O nev' mekâtîbden değildir.
Ahkâm-ı nizâmîyenin ne suretle icrâ edilmekde olduğu	Memâlik-i ecnebiyeden gelen muallimînin şehâdetnâmeleri esasen mekâtîb teftiş edilemediğinden görülemedi.

Tablo 4.*Maraş'ta Manastır İçinde Fransız Okulu*

1. Fransız Mektebi	
Mevkîi	Mer'âşda Manastır dâhilinde
Târih-i küşâdı	Milâdî 1870
Müessisi ve müdürü	Fransiyenin
Tabîiyeti	Fransa
Ruhsatnâme durumu	Ruhsatnâmesiz
Mektebin derecesi ve kaç sınıfı hâvî olduğu, nehârî veya leyfî olduğu	Beş sınıfı hâvî ve ibtidâî ve rüşdî derecesinde olup nehârî ve zükûr ve inâsa mahsustur.
Muallimîn ile memurîn ve şâkirdin adedi ve tabîiyeti ve milleti	Tabîiyeti devlet-i aliyyeden olup iki muallimi ve üç muallimesi ve Fransa tabîiyetinden iki muallimi olup 150 zükûr ve 100 aded inâs olmak üzere 250 talebesi vardır.
Amerika hükümetince himâye edilmek istenen mekâtîb nev'inden olup olmadığı	O nev' mekâtîbden değildir.
Ahkâm-ı nizâmîyenin ne suretle icrâ edilmekde olduğu	Memâlik-i ecnebiyeden gelen muallimînin şehâdetnâmeleri esasen mekâtîb teftiş edilemediğinden görülemedi.

Tablo 5.*Yenicekale'de Manastır İçinde Fransız Okulu*

2. Fransız Mektebi	
Mevkîi	Mer'aş dâhilinde Yenicekaleye muzaf Büyük Köyde Manastır dâhilinde
Târih-i küşâdı	Milâdi 1882
Müessisi ve müdürü	Fransiyenin
Tabîiyeti	Fransa
Ruhsatnâme durumu	Ruhsatnâmesiz
Mektebin derecesi ve kaç sınıfı hâvî olduğu, nehârî veya leylî olduğu	3 sınıfı hâvî ve ibtidâî derecesinde olub zükûr ve inâsa mahsus ve nehârîdir.
Muallimîn ile memurîn ve şâkirdin adedi ve tabîiyeti ve milleti	Tabîiyeti devlet-i aliyyeden 1 muallimi olub 20'si zükûr ve 10'u inâs olarak cem'an 30 talebesi vardır.
Amerika hükümetince himâye edilmek istenen mekâtîb nev'inden olup olmadığı	O nev' mekâtîbden değildir.
Ahkâm-ı nizâmîyenin ne suretle icrâ edilmekde olduğu	Memâlik-i ecnebiyeden gelen muallimînin şehâdetnâmeleri esasen mekâtîb teftîş edilemediğinden görülemedi.

Tablo 6.*Mucukdere Köyü'nde Manastır İçinde Fransız Okulu*

3. Fransız Mektebi	
Mevkîi	Mer'aş dâhilinde Mucukdere Karyesinde Manastır dâhilinde
Târih-i küşâdı	Milâdi 1883
Müessisi ve müdürü	Fransiyenin
Tabîiyeti	Fransa
Ruhsatnâme durumu	Ruhsatnâmesiz
Mektebin derecesi ve kaç sınıfı hâvî olduğu, nehârî veya leylî olduğu	3 sınıfı hâvî ve ibtidâî derecesinde olub zükûr ve inâsa mahsus ve nehârîdir.
Muallimîn ile memurîn ve şâkirdin adedi ve tabîiyeti ve milleti	Tabîiyeti devlet-i aliyyeden 1 muallimi olub 43 talebesi vardır.
Amerika hükümetince himâye edilmek istenen mekâtîb nev'inden olup olmadığı	O nev' mekâtîbden değildir.
Ahkâm-ı nizâmîyenin ne suretle icrâ edilmekde olduğu	Memâlik-i ecnebiyeden gelen muallimînin şehâdetnâmeleri esasen mekâtîb teftîş edilemediğinden görülemedi.

Tablo 7.*Döngel Köyü'nde Fransız Okulu*

4. Fransız Mektebi	
Mevkîi	Mer'aşda Döngel Karyesinde
Târih-i küşâdı	1885
Müessisi ve müdürü	Fransiyenin
Tabîiyeti	Fransa
Ruhsatnâme durumu	Ruhsatnâmesiz
Mektebin derecesi ve kaç sınıfı hâvî olduğu, nehârî veya leylî olduğu	4 sınıfı hâvî ve ibtidâî derecesinde olub zükûr ve inâsa mahsus ve nehârîdir.
Muallimîn ile memurîn ve şâkirdin adedi ve tabîiyeti ve milleti	Tabîiyeti devlet-i aliyyeden olub 33 zükûr ve 19 inâs olarak 52 talebesi vardır.
Amerika hükümetince himâye edilmek istenen mekâtîb nev'inden olup olmadığı	O nev' mekâtîbden değildir.
Ahkâm-ı nizâmîyenin ne suretle icrâ edilmekde olduğu	Memâlik-i ecnebiyeden gelen muallimînin şehâdetnâmeleri esasen mekâtîb teftîş edilemediğinden görülemedi.

Arşiv kayıtlarına göre Maraş'ta Fransızlara ait "Fransiskan Mektebi" adında bir okul da bulunmaktaydı (BOA, Y.PRK.ASK., 155/12). Bu okul Katolik Fransiskan rahipleri tarafından manastır (Franciscan Monastery) bünyesinde açılmıştı. Fransız Sefareti, 1896 Ermeni isyanı sebebiyle Ermenilere ait bir kısım müesseselerin zarar gördüğünü gerekçe göstererek Yenicekale, Mucuk Deresi ve Döngel Köyü'nde bir takım okul ve kilise inşaatı için devletten ruhsat almıştı (Günay, 2006, s. 390-391). Tabloda gösterilen okulların söz konusu müesseseler olduğu anlaşılmaktadır.

20. yüzyılın başlarında Maraş Sancağı'ndaki yabancı okulların sayısını ve niteliklerini yukarıdaki tablodan görmekteyiz. Bu dönemde Halep Vilâyeti dâhilinde toplam 27 adet yabancı okul bulunmaktaydı. Bu okullardan 2'si İngiliz, 15'i Fransız ve 10'u da Amerikan okuluydu. Maraş'ta ise toplam 7 adet yabancı okuldan 3'ü Amerikan okuluydu. 1867-1885 yılları arasında açılan bu okullardan biri Maraş'ın Andırın Kazası'nda, diğerleri Maraş'ın Pınarbaşı ve Zumbatanlı mahallelerinde bulunmaktaydı. Okulların kurucuları ve idarecileri arasında Ermeni ismini taşıyanların bulunmasından Maraş Amerikan okullarının Ermeni cemaatlerin kontrolünde olduğu anlaşılmaktadır. Okullardan 2'si ruhsatlı, diğeri ruhsatsızdır. Ayrıca bu okullar uzun yıllar Maraş'ta ruhsatsız olarak faaliyet göstermişlerdir.

Andırın'da bulunan okul ibtidâî derecede, 4 sınıfta nehârî (gündüzlü olup, yatılı olmayan) yalnız erkek öğrencilere eğitim verilmekteydi. Maraş'ın Pınarbaşı Mahallesi'ndeki Amerikan okulu rüşdî, ibtidâî ve idâdî derecelerinde eğitim veren bir komplekse sahipti. Bu nedenle bina, öğretmen ve öğrenci sayısı diğer okullardan fazlaydı. Okulda 2'si erkek, 7'si bayan olmak üzere toplam 9 öğretmen görevliydi. Yalnız kız öğrencilerin devam ettiği okulda beş sınıfta toplam 95 öğrenci okumaktaydı. Maraş'ta 3 Amerikan okulunda toplam 12 öğretmen ve 107 öğrenci eğitim görmekteydi. Tabloda ayrıca bu okulların Amerika uyruklu şahısların yönetimine geçen, bundan dolayı da Amerika hükümeti tarafından yabancı okul statüsünde himaye edilmek istenen okullardan olmadığı belirtilmiştir. Okulların ve çalışanların teftiş ve denetimlerinin yapılamadığı da belirtilmiştir.

Fransız okulları Maraş'ta 1870-1885 yılları arasında eğitime başlamıştır. Maraş kaza merkezinde bulunan Fransız okulu ibtidâî ve rüşdî olmak üzere iki farklı derecede eğitim vermekteydi. Okulda 5 sınıf bulunmakta ve kız-erkek öğrenciler yatsız eğitim görmekteydi. Yine aynı okulda 7 öğretmen çalışmaktaydı. Toplam öğrenci sayısı 250'dir. Bunların 150'si erkek, 100'ü kız öğrencidir. Maraş Yenice kale Nahiyesi'ne tabi Büyük Köy'deki manastırda kurulan Fransız okulu yalnız ibtidâî derecede eğitim vermiştir. Okulun 3 sınıfı bulunmakta ve öğrenciler yatsız devam etmekteydi. Okulda yalnız 1 öğretmen, 20'si erkek ve 10'u kız olmak üzere toplam 30 öğrenci eğitim görmekteydi. Maraş'taki üçüncü Fransız okulu Maraş'a tabi Mucukdere Karyesi'ndeki manastır içindeydi. Okul ibtidâî derecede kız ve erkek öğrenciler için kurulmuştur. Okulun 3 sınıfında yatsız eğitim verilmiş. Okulda 1 öğretmen ve 43 öğrenci mevcudu vardı. Diğer bir Fransız okulu ise Maraş'a tabi Döngel Köyü'nde tesis edilmiştir. Okul ibtidâî derecede 4 sınıfta erkek ve kız öğrencilere eğitim vermiştir. Okulun 33'ü erkek ve 19'u kız olmak üzere toplam 52 öğrenci mevcudu vardı. Amerikan okullarında olduğu gibi Maraş'taki Fransız okulları da başlangıçta Ermeniler tarafından açıldığı halde daha sonraları Amerika uyruklu şahısların yönetimine geçen bundan dolayı da Fransa hükümeti tarafından yabancı okul statüsünde himaye edilmek istenen okullardan olmadığı belirtilmiştir. Maraş'taki Amerikan okulları gibi Fransız okullarında da çalışan görevlilerin teftiş ve denimleri yapılamamıştır.

II. Abdülhamid devrinde Münif Paşa tarafından İstanbul'da azınlık okullarını idare eden Mearif Nezareti'ne bağlı olarak "Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayrimüslime Müfettişliği" kurulmuştu. Bu müfettişliğin görevi okul teftişleri yaparak, eğitim faaliyetlerinin devlete zararsız bir şekilde yürütülmesini sağlamak, gayrimüslim azınlık okulların ruhsatsız açılmasını önlemek, ruhsatsız açılan okulları ruhsat almaya teşvik etmek, İstanbul dışındaki vilâyetlerdeki okulların teftişinde çıkan sorunları çözmektir (Koçer, 1991, s. 158). Okulların teftişi konusunda bir takım önlemler alınmasına rağmen Maraş'ta bulunan yabancı okulların teftiş ve denimleri yapılamamıştır. 1869 yılında çıkarılan Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi gereği yabancı okullar ruhsat almadan faaliyette bulunamayacaktı. Birçok yabancı okul ancak 1880'lerde ve 1990'larda ruhsat alabilmiştir (Ortaylı, 2004, s. 322-323). 1880'lerin sonu itibarıyla henüz Maraş'ta ruhsat alan yabancı okul bulunmuyordu. Yalnız Maraş'taki bir kısım Amerikan okullarının durumunu bildiren bir vesikada yalnız 1 Amerikan okulunun ruhsat aldığı görülmüştür (BOA, Y.PRK.MF., 5/20-13).

Maraş'ta faaliyet gösteren yabancı okullarla ilgili diğer önemli bir nokta, yabancı okulların kurulduğu yerlerle olan ilişkisidir. Amerikan ve Fransız okulları Maraş kaza merkezinde ve Maraş'a tabi kaza, nahiye ve karyelerde kurulmuştur. Bu okulların kurulduğu yerleşim yerleri Maraş'ta gayrimüslim nüfusun yoğun yaşadığı yerlerdir. Örneğin Maraş'ın Andırın Kazası'nda Amerikan okulunun kurulduğu dönemlerde toplam 2.629 Hıristiyan nüfus yaşamaktaydı (Öztürk, 2006, s. 642). 1869 yılında Maraş'ın Yenice kale Nahiyesi'nde 298 hanede 686 Hıristiyan yaşıyordu (BOA, Y.EE., 37/37-2). Maraş'a tabi Mucukdere Köyü'nde tamamen Hıristiyan nüfus yaşamaktaydı. Yine Fransız okullarından birinin bulunduğu Döngel Köyü nüfusunun neredeyse yarısı (tahminen 460 kişi) gayrimüslimdi (BOA, DH. EUM. KLU., 10/24).

20. yüzyılın başlarında Maraş Sancağı'ndaki yabancı okullarla ilgi olarak incelediğimiz diğer bir vesikaya ait bilgiler aşağıdaki tabloda görülmektedir (BOA, Y.PRK.MF., 5/20-13):

Tablo 8.
Maraş'ta Amerikan Eğitim Kurumları (1907)

	Mahalli	Derecesi	Müdâvimleri	Ruhsat-ı Resmîyesi
1	—	İnâs Âli	Ermeni Protestan	Ruhsatlı
2	—	Zükûr	Ermeni	—
3	—	—	Ermeni	—
4	—	Eytamhâne	İnâs	—
5	Şekerdere	İbtidâî, Rüşdiyye, İdâdî	Ermeni	—

Yüzyılın başlarına gelindiğinde Maraş'ta Amerikan eğitim müessesesi olarak 4 okul ve bir yetimhane bulunmaktaydı. Bunlardan biri Şekerdere Mahallesi'nde bulunurken, diğerlerinin nerede tesis edildikleri belirtilmemiştir. Yetimhanenin 1900 yılı itibarıyla 420, 1907 yılında ise 140 kadar kız çocuğu barındırdığı tahmin edilmiştir. Yetimhanede kız çocuklarına mesleki eğitimler verilmekteydi (Günay, 2006, s. 406). Daha önce Amerikan okullarıyla ilgili arşiv kayıtları ve Maârif Salnâmeleri verilerinde Amerikan okullarının sayısı 3 olarak gösterilmişti. Bu vesikada ise 4 Amerikan okulu olduğu belirtilmiştir. Yine bu okullarla ilgili olarak önceki verilerde okullara devam eden öğrencilerin millet durumları (hangi dine ve mezhebe bağlı oldukları) belirtilmemiştir. Oysa burada okulun müdâvimleri olan öğrencilerin tamamının Ermeni olduğu görülmektedir. Şekerdere Mahallesi'nde tesis edilmiş okul ibtidâî, rüşdî ve idâdî olmak üzere üç farklı derecede eğitim vermekteydi. Daha önceki örneklere bakarak farklı derecelerde ve bir kompleks niteliğindeki bu okulun da öğrenci sayısının oldukça fazla olduğunu tahmin ediyoruz. Amerikan okullarının bu dönemde yalnız birinin ruhsatlı olarak çalıştığı belirtilmiştir (BOA, Y.PRK.MF., 5/20-13).

Osmanlı Devleti'nin diğer bölgelerinde olduğu gibi Anadolu'da da İngiliz misyonerliği daha zayıf olmuştur. Bu sebeple Maraş Sancağı'nda fazlaca İngiliz müessesesi kurulmamıştır. Maraş'ta ilk yetimhane İngiltere tebaasından Michaelis adında Protestan bir Amerikalı tarafından kurulmuştur. Michaelis 1869 yılından itibaren kendi evini yetimhaneye dönüştürerek çocuk eğitimi vermiştir. Yine İngilizler tarafından 1908 yılında Zumbatanlı Mahallesi'nde Miss Agens Salmond yönetiminde "Beulah" adında 1 kız yetimhanesi ve "Ebenezer" adında da 1 erkek yetimhanesi açılmıştır. 5 haneden oluşan Ebenezer'de kalan erkek çocuklara fırıncılık eğitimi verilmekteydi. Bu yetimhane 22 Temmuz 1903 tarihinde İngiliz sefaretinin Osmanlı makamlarınca tanınmasını istediği İngiliz müesseseleri arasında yer almaktaydı (Doğan, 2014, s. 445). I. Dünya Harbi'nin başlaması sonrasında bu yetimhaneler resmi olarak Amerikalı misyonerlerin yönetimine devredilmiştir. Ancak yetimhanelerin faaliyetleri İngilizler tarafından devam ettirilmiştir. Yetimhaneler daha sonra Maârif Nezâreti'nin emri üzere kapatılmış ve 500 yataklı Müslüman yetimhanesine dönüştürülmüştür.

İngilizler 1912 yılında Osmanlı Devleti'nden gayrimüslim ve Müslüman talebelerin birlikte eğitim alabileceği bir mektep açmak için izin talep etmişlerdi. Mr. Mikalem bu hususta İngiliz Devleti namına Maârif Nezâreti'ne bir dilekçe vermişti. Bu dilekçede açılması talep edilen okulun mahalli, derecesi, öğrenci durumu ve diğer bir kısım hususiyetleri belirtilmemiştir. Bununla birlikte yetkililer bu okulun açılmasında mahzur görmemişler. Ancak okulun teftişi ve okutulacak kitaplar konusunda devlet yetkililerinin çekinceleri bulunmaktaydı. Resmi makamlar İngilizlere bu konudaki hassasiyetlerini bildirdikten sonra okulun açılmasına izin vermiştir (Günay, 2006, s. 407).

Bu dönem Alman misyonerler ve papazlar Maraş ve çevresinde Osmanlı padişahını öven konuşmalar yapmakta, devletlerin dostane ilişkilerine vurgu yapılmaktaydı. Maraş Sancağı'nda İngiliz misyonerler gibi Alman misyonerlerinin eğitim ve diğer misyonerlik faaliyetleri de Amerikan ve Fransız misyonerlerine göre zayıf kalmıştır. Resmi kayıtlarda bu dönem Maraş'ta kız ve erkek çocuklar için 1'er adet Alman yetimhanesi kurulmuştur. Bu müessese "Beitshalom" adı ile ilk olarak 1898'de Maraş merkezde bulunan Divanlı Mahallesi'nde kurulmuştur. Yetimhanede dokuma ve ayakkabı imalatı konusunda düzenli mesleki eğitimler verilmekteydi. Yetimhanenin diğer birçok misyoner müessesesi gibi resmi ruhsatı bulunmuyordu. Almanlar yetimhaneye ilave olarak erkek mekteplerinin de kurulması talebinde bulunmuşlardır. Bu talep daha sonra olumlu karşılanmış ve 1910 yılında erkek mektebi de resmen açılmıştır. Bu okullar rüşdî-îdâdî ve ibtidâî derecelerinde tesis edilmiştir Alman Pastör Brunnemann tarafından idare edilen ve Protestan cemaatine ait olan okul, 2 öğretmen ve 150 öğrenci mevcuduna sahipti. Ayrıca belgelerde 1 adet Alman inâs mektebi olduğu da belirtilmiştir (BOA, DH. İD., 117/33; BOA, DH. İD., 117/39; Günay, 2006, s. 394; Doğan, 2014, s. 447).

5. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin azınlıklara ve yabancı misyonerlere verdiği eğitim-öğretim haklarından Maraş Sancağı'nda yaşayan gayrimüslim cemaatler de yararlanmışlardır. Tanzimat'tan sonra Maraş ve çevresinde Ermeni nüfusun yoğun olduğu yerlerde azınlık okulların yanında Amerikan okulu, Fransız okulu gibi doğrudan yabancı devletler namına okullar da açılmıştır. Misyonerlerin desteğini alan Ermeniler Maraş'ta farklı derecelerde çok sayıda okul

açmışlardır. Osmanlı topraklarında çok sayıda Protestan misyoner okulunun açılmasına öncülük yapan ABCFM, Maraş ile Antep'i merkez misyon bölgesi olarak belirlemiştir. Maraş'ta kurulan Amerikan Kız Koleji ile Maraş Teoloji Okulu yabancı misyonerlerin faaliyet gösterdiği en önemli müesseseler olmuştur. Bu okullar bir taraftan Maraş, Antep ve Adana'daki orta dereceli okullardan gelen öğrencilere eğitim verirken, diğer taraftan da bu bölgelerin öğretmen ihtiyacını karşılamıştır. Yabancı ve azınlık okullarında din derslerinin yanında modern-laik eğitim anlayışına uygun dersler de verilmiştir.

Daha önce Maraş'ta yabancı gayrimüslim nüfus pek bulunmazken 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Maraş ve mülhakatında yabancı nüfus sayısı hızla artmaya başlamıştır. Artan yabancı nüfus sayısına paralel olarak Maraş'ta misyonerlik faaliyetleri de hızlanmış, çok sayıda Fransız ve Amerikan okulu açılmıştır. Maraş'ta İngiliz ve Alman nüfuzu nispeten daha az olmuş ve daha az sayıda müessese kurabilmişlerdir. Maraş'ta yabancı okullar genellikle Ermeni nüfusun yoğun olduğu yerleşim yerlerinde kurulmuş olup, öğrenci ve müdavimlerinin çoğunu Ermeni çocuklar oluşturmuştur. Yabancı okulların büyük bölümü Ermeniler tarafından açılmış ve yönetilmiş olup, resmi olarak yabancı devletlerin himayesine alınmamıştır. Protestan Amerikan okulları Maraş'ta şehir merkezinde kurulmuşken, Fransız okulları çoğunlukla kırsal yerlerde tesis edilmiştir. Özellikle Fransız okulları ilk zamanlar devletten ruhsat almadan faaliyet göstermiştir. Yabancı okulların denetlenmesi için devletçe birçok önlem alınmasına rağmen Maraş'taki okullar uzun bir süre devletten ruhsat almamış ve teftişleri yapılamamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren misyonerlerin desteğiyle kurulan ve himaye edilen okullar vasıtasıyla Osmanlı Devleti zor durumda bırakılmaya çalışılmıştır. Bu politikaya uygun olarak yüzyılın sonlarında Maraş'ta misyoner varlığı hızla artmış ve çok sayıda yabancı okul açılmıştır. Yabancı ve azınlık okulların kurulmasında öncülük yapan Protestan misyonerler, Osmanlı Devleti aleyhinde siyasi maksatlı propagandalar yürütmüşlerdir. Maraş'ta yabancı devlet ve örgütlerin desteğini alan Amerikan Kız Koleji ile Maraş Teoloji Okulu, bölgede Ermenilere dönük misyoner faaliyetlerinin merkezi haline gelmiştir. Yabancı devletlerce himaye edilen misyonerler Maraş'ta komiteci Ermenilerle işbirliği yaparak isyan ve ayaklanma hareketlerinde hazırlayıcı ve organize edici rol üstlenmişlerdir.

KAYNAKÇA**Başbakanlık Osmanlı Arşivi Vesikaları**

- BOA, DH.İD, 163/4, (25 Za 1330).
 BOA, DH.İD, 163/33, (03 M 1332).
 BOA, DH.İD., 117/33, (04 R 1329).
 BOA, DH. İD,117/39, (06 C 1329).
 BOA, Y.PRK.ASK, 155/12, (11 C 1317).
 BOA, Y.PRK.MF, 5/20-13, (02 R 1325).
 BOA, DH.MUI, 26-3/17, (28 L 1328).
 BOA, Y.EE. 37/37-2, (06 R 1327).
 BOA, DH. EUM. KLU, 10/24, (21 Za 1333).
 BOA, A.MKT.MHM, 749/18 (02 R 1320).

Salnâmeler

- 1317 /1899 Tarihli Maârif Nezâreti Salnâmesi
 1319/1901 Tarihli Maârif Nezâreti Salnâmesi
 1321/1903 Tarihli Maârif Nezâreti Salnâmesi

Genel Kaynakça

- Akyüz, Y. (2001). *Başlangıçtan 2001'e Türk eğitim tarihi* (8. Baskı). Alfa Yayınları. İstanbul.
- Aydın, M. (2006). Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi) Dergisi*, Sayı 19, 79-122.
- Cuinet, V. (1891). *La Turquie d'Asie*. Tome Deuxieme. Ernest Leroux. Paris.
- Çabuk, M. (2015). Amerikan Board Arşivine Göre; 1878–1879 Zeytin'deki Ermeni İsyanı ve Amerikalı Misyonerler, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10 (5), 131-140.
- Doğan, A. (2004). Maraş'ta misyonerlik faaliyetleri (XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başlarında), *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11, 271-285.
- Doğan, A. (2014). Osmanlı Devleti'nde Alman Kültürel Yayılmacılığı Maraş Örneği, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,13(2), 437-464.
- Günay, N. (2006). Cumhuriyet öncesindeki Maraş'ta yabancı okullar, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 22(64-66), 387-414.
- Haydaroğlu, İ. (2002). Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim. *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, 14, Ankara, 446-462.
- Karpat, K. H. (2003). *Osmanlı nüfusu (1830-1914)*. (Çev. B. Tırnakçı). Tarih Vakfı Yurt Yayınları No: 133. İstanbul.
- Koçer, H. A. (1991). *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişmesi*. Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları No: 2168. İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler 1* (2. Baskı). Turhan Kitabevi. Ankara.
- Öztürk, S. (2006). *Osmanlı Salnâmelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908*. 1-2.Kahramanmaraş Belediyesi Kültür Armağanı. İstanbul.
- Şahin, H. (2010). *XX. Yüzyılın Başlarında Maraş Sancağı'nın İktisadi, Mali ve Sosyal Durumu*, [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.

- Şahin, H. (2012). Osmanlı Medreselerinde İktisat Eğitimi, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(20), 93-102.
- Şemseddin Sami. (1316). “Haleb”, *Kamusu'l-A'lam*, Cilt: 6. Mearif Nezareti Tarafından Tab' Edilmiştir. İstanbul.
- Şimşir, B. N. (1985). Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine, *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu*, 8-12 Ekim 1984, Ankara. 79-124.
- Tekeli, İ., & İlkin, S. (1993). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*. TTK Yayını. Ankara.
- Tozlu, N. (2014). Osmanlı Devleti'nde Ermeni Eğitim Kurumları ve Faaliyetleri, *Yeni Türkiye*, Ermeni Meselesi Özel Sayısı, 2(60), 1-17.
- Türk, İ. C. (2012). Ecnebi Okullar ve Osmanlı Devleti'ndeki Faaliyetlerine Dair Bir Rapor, *Türk Yurdu*, 32(298), 29-35.
- Vilayat, Liva ve Kazaların Huruf-ı Heca Tertibiyle Esamisini Mübeyyin Defterdir* (1326). Matbaa-i Osmâniye. İstanbul.
- Yürür, G. (2013). *Gaziantep'teki Amerikan Hastanesi, Hastaneye Bağlı Tıp ve Sağlık Ocaklarının Tarihi ve Çevreye Etkileri*, [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi].
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.

Ek-2.

I. Dünya Savaşı Yıllarında Maraş Kazası'nın Nüfusunu Gösterir Belge, DH. EUM. KLU., 10/24, (21 Za 1333).

BAKANLIK
 OSMANLI ARŞİVİ
 Konya

DH. EUM. KLU.
 10/24

بقایای جمعیت کوزلی در کازا
 در ۱۰/۲۴/۱۳۳۳

ردیف	نوع	کرم	مکتوب	نیت	کرم	نیت	کرم	نیت
۱	مرد	۴۸	۲۳	۳۲	۳۷	۲۸	۳۷	۳۷
۲	زن	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۳	بچه	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۴	مرد	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۵	زن	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۶	بچه	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۷	مرد	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۸	زن	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۹	بچه	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۱۰	مرد	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۱۱	زن	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۱۲	بچه	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۱۳	مرد	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۱۴	زن	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۱۵	بچه	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۱۶	مرد	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۱۷	زن	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۱۸	بچه	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۱۹	مرد	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۲۰	زن	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۲۱	بچه	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۲۲	مرد	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۲۳	زن	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۲۴	بچه	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۲۵	مرد	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۲۶	زن	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۲۷	بچه	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۲۸	مرد	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۲۹	زن	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۳۰	بچه	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۳۱	مرد	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۳۲	زن	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۳۳	بچه	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۳۴	مرد	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۳۵	زن	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۳۶	بچه	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۳۷	مرد	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۳۸	زن	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۳۹	بچه	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷
۴۰	مرد	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷	۳۷

جمع کل: ۱۲۷۷ مرد، ۱۲۷۷ زن، ۱۲۷۷ بچه

Ek-3.

1902'de Halep Vilayeti'nde Ecnebi Mekteplerin Durumunu Gösterir Belge, BOA, A.MKT.MHM., 749/18 (02 R 1320).

Gözetim Kurulu Başkanlığı

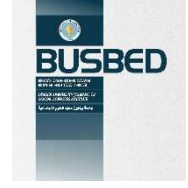
Okulun Adı	Yılı	Müdü	Müdü	Müdü	Müdü	Müdü	Müdü
Okulların Adları	Yılı	Müdü	Müdü	Müdü	Müdü	Müdü	Müdü
1	1882	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
2	1883	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
3	1884	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
4	1885	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
5	1886	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
6	1887	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
7	1888	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
8	1889	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
9	1890	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
10	1891	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
11	1892	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
12	1893	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
13	1894	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
14	1895	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
15	1896	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
16	1897	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
17	1898	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
18	1899	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
19	1900	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...
20	1901	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...	Müdü: ...

Ek-4.

1902'de Halep Vilayeti'nde Ecnebi Mekteplerin Durumunu Gösterir Belge, BOA, A.MKT.MHM., 749/18 (02 R 1320).

№	Adı	Yılı	Müdü	Mektebin Durumu	Öğrenci Sayısı	Diğer Notlar
1	مدرسة بطليموس في حلب	١٤٨٨	مؤسسها: بطليموس	مدرسة بطليموس في حلب
2	مدرسة فنطون في حلب	١٤٨٩	مؤسسها: فنطون	مدرسة فنطون في حلب
3	مدرسة الكائن في حلب	١٤٧٨	مؤسسها: الكائن	مدرسة الكائن في حلب
4	مدرسة الكائن في حلب	١٤٧٨	مؤسسها: الكائن	مدرسة الكائن في حلب
5	مدرسة الكائن في حلب	١٤٨٦	مؤسسها: الكائن	مدرسة الكائن في حلب
6	مدرسة الكائن في حلب	١٤٨٤	مؤسسها: الكائن	مدرسة الكائن في حلب
7	مدرسة الكائن في حلب	١٤١٥	مؤسسها: الكائن	مدرسة الكائن في حلب
8	مدرسة الكائن في حلب	١٨٥٨	مؤسسها: الكائن	مدرسة الكائن في حلب
9	مدرسة الكائن في حلب	١٤٧٠	مؤسسها: الكائن	مدرسة الكائن في حلب
10	مدرسة الكائن في حلب	١٨٧٦	مؤسسها: الكائن	مدرسة الكائن في حلب

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 15.02.2022
Kabul Tarihi : 14.03.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1074161>

PLATON'UN "DEVLET" VE "YASALAR" ESERLERİNDE HAKİKAT (ΑΛΗΘΕΙΑ) KAVRAMI VE BU KAVRAMIN EREK KÜLTÜRDEKİ YANSIMALARI

Serhat ARSLAN¹

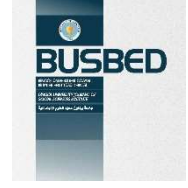
ÖZ

Bu çalışma Platon'un olgunluk dönemi eseri "*Devlet*" ve yaşlılık dönemine ait "*Yasalar*" eserindeki "*hakikat (αλήθεια)*" kavramı incelenmiş ve filozofun "hakikat" anlayışına açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Αλήθεια kavramı, başta İlkçağ felsefesinde olmak üzere, tüm felsefe tarihinden günümüze kadar araştırılan ve tartışılan kavramlarından biri olmuştur. Platon'a göre hem tanrıların hem insanların temel amacı iyi olanı aramak, onu bulmak ve ona göre yaşamaktır. Bütün iyilerin başında hakikat gelir ve hakikate ulaşmak zor ve emek isteyen bir yoldur. Platon'un felsefe anlayışına göre tanrısal özellikler taşıyan αλήθεια, idealar dünyasının temel kavramlarından biridir ve insanlar ancak hakikati yansıtanı tam anlamıyla kavrayabilir. Platon, eserlerinde devleti ve yasaları varsayımsal nitelikte oluştururken, aynı şekilde varsayımlarını "hakikat" temelinde doğrulama amacındadır. Zira asıl amaç hakikate ulaşmaksa, "*Devlet*" ve "*Yasalar*" eserleri de hakikatin peşinden gidecektir. Diğer yandan çalışma dâhilinde αλήθεια kavramının çevirisinde, kaynak metindeki anlamın kaybolması vb. sorunlar irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Platon, Hakikat, Felsefe metinleri çevirisi, Devlet, Yasalar.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, serhatarslan@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7914-0721>.

Article Type : Research Article
Date Received : 15.02.2022
Date Accepted : 14.03.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1074161>

THE CONCEPT OF TRUTH (ΑΛΗΘΕΙΑ) IN PLATO’S “REPUBLIC” AND “LAWS” AND THE REPERCUSSIONS OF THIS CONCEPT ON THE TARGET CULTURE

Serhat ARSLAN¹

ABSTRACT

In this study we examined the concept of “truth (ἀλήθεια)” in “*Republic*”, which belongs to the mature period of Plato’s authorship and “*Laws*”, which belongs to his late period, and tried to clarify the philosopher’s understanding of “truth”. The concept of ἀλήθεια is one of the concepts that is examined and discussed through the whole history of philosophy and especially in the ancient philosophy. According to Plato, the main aim of human beings and gods is to search for the good, to find it and to live in accordance with it. The highest good is the truth and to achieve it one must walk through a hard and laboring way. In Plato’s philosophy ἀλήθεια that possess divine features, is one of the basic concepts of world of ideas and human beings can only comprehend totally what reflects the truth. While Plato construct the republic and the laws in a hypothetical fashion, he aims to justify his assumptions on the ground of truth, because if the main aim is to achieve the truth, he could not make an exception for “*Republic*” and “*Laws*”. Moreover, in this study we also tried to scrutinize some problems about the translation of the concept of ἀλήθεια like the loss of the original meaning in the source text.

Keywords: Plato, Truth, Translation of Philosophical Texts, Republic, Laws.

¹ Asst. Prof., Bingöl University, Vocational School of Social Sciences, serhatarslan@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7914-0721>.

1. GİRİŞ

Bu çalışmada Sokrates'in (MÖ. 469 – 399) öğrencisi ve aynı zamanda Aristoteles'in (MÖ. 384 – 322) de hocası olan Platon'un (MÖ. 427 – 347) biri "olgunluk", "diğeri" ise yaşlılık dönemi eseri olarak kabul gören "Devlet" ve "Yasalar" eserlerindeki hakikat kavramı incelenecek, bu bağlamda Platon'un "hakikat (ἀλήθεια)/(alethia)" anlayışına açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Çalışma dâhilinde Candan Şentuna ve Saffet Babür'ün (Yasalar), Furkan Akderin'in (Devlet) Türkçeye çevirileri ile Dr. Franz Susemihl'in (Yasalar – Gesetze / Nomoi) ile Friedrich Schleiermacher'in (Devlet – Der Staat / Politeia) Almanca çevirileri temel alınmıştır.

Metin türü olarak felsefe metinleri, asıl itibarıyla diğeri tüm metinlerden ayrılır (Bykova, 1993: 249). Kültürlerin içerik boyutunu sunan felsefe metinlerindeki kavramlar, anlamsal tutarlılıkta belli bir yapıya sahiptir. Ayrıca felsefe metinlerinde kavramların kelime bazındaki seçimleri rastgele bir araya getirilmiş durumda değildir. Bu nedenle alan dâhilindeki çeviri faaliyetleri salt bir dilsel aktarımı, başka bir deyişle kaynak dildeki belli kural ve formlara göre sembol niteliğindeki birimlerin erek (hedef) dile aktarımı anlamına gelmez.

Rée'nin (2001: 226) "anlaşılmazlıkları ile özdeşleşen bir metin türü" olarak nitelendirdiği felsefe metinleri erek okurda adeta zorlu bir bilmece izlenimi uyandırır ve bu doğrultuda erek okur çoğu durumda kendisini metni anlama ve yorumlama konusunda bir mücadele içinde bulur. İşte bu durumun içerisinde doğal olarak var olan çevirmenlerin, öncelikle kaynak metni bütünsel manada anlamalarından başka bir seçenekleri yoktur. Zira aynı zamanda bir okur olarak çevirmenlerin de kaynak felsefe metinlerini anlamadan, yorumlamadan ve aynı zamanda özellikle metnin içeriğini metnin yazıldığı döneme özgü kültürel öğelerin bilincine varmadan çevirmeleri işlevsel bir nitelik taşımaz.

Örneğin Ricœur'e göre felsefe yapıtlarının çevirisinde meydana gelen sorunlar ve zorlukların bir kısmı aşılamayacak niteliktedir. Çünkü hem kaynak hem de erek dildeki anlamsal alanlar birbirleri ile örtüşmeyebilirler. Felsefi metinlerin çevirisi dâhilinde böyle bir çeviri sorunu, alanın temel kavramlarında kendini açık bir biçimde gösterir (2008: 12).

Çalışmanın konusunu oluşturan "hakikat (ἀλήθεια)" kavramının, Homeros'dan kalan destanlarda ve Hesiodos'un metinlerinde karşımıza çıkmasına karşın, kavramın felsefi düşüncede ilk kez Herakletios tarafından kullanıldığı söylenebilir (Çötök, 2016: 153, 155). Ancak "hakikat" kavramı, başta Antik Yunan felsefesi olmak üzere, tüm felsefe tarihinde günümüze kadar filozofların en önemli araştırma alanlarından biri olmuş, kavram farklı açılardan ele alınarak hem bilgi felsefesi hem de varlık felsefesi temelinde incelenmiştir. "Hakikat" kavramı, aynı zamanda Homeros ve Hesiodos'tan kalma metinlerde de geçmektedir.

Sokrates, Platon ve Aristoteles'in oluşturduğu felsefe dönemi, etkilerini günümüze kadar sürdüren düşünsel bir dönemdir. Birçok araştırmaya konu olmuş bu önemli dönemde Sokrates'in sorgulama yöntemi ile başlayan, Platon'da "Devlet" ve "Yasalar" isimli eserlerinde uygulama alanı bulan bir "hakikat" kavramının bütünlük kazandığı görülmektedir.

Platon'un "hakikat" kavramı; antik dönemde ortaya çıkan idealar dünyası düşüncesi, dönemin dini değerleri, devlet ve yasalar gibi dünyevi değerler ile erdem, yiğitlik gibi kültürel değerler bağlantısında incelenmeden anlaşılması zor bir kavramdır. Platon'un "Devlet" ve "Yasalar" eserlerindeki "hakikat" kavramı, çalışmamızda bu sebeple bilgi felsefesi ya da varlık felsefesi boyutlarında değil, yukarıda adı geçen bağlantıların oluşturduğu bütünsel yapı dikkate alınarak incelenecek ve ortaya çıkan sonuçlar bu doğrultuda değerlendirilecektir.

Yukarıda da belirtilen ve çalışma dahilince temel alınan Platon'un eserlerine göre atıf yapılması, beraberinde çeşitli zorlukları da getirmektedir (Bkz. Hovardaoğlu, 2020: 243). Hangi erek dilde olursa olsun, hatta aynı erek dile birden fazla gerçekleştirilmiş çevirilerde de Platon'un diyaloglarının farklı farklı sayfalarda karşılık bulması kaçınılmaz bir sonuçtur. Elbette çeviri sürecindeki sadeleştirme, açıklama ekleme gibi çeşitli işlemler de söz konusu olduğunda, çalışmamızın konusunu oluşturan "hakikat (ἀλήθεια)/(alethia)" terimini erek metinlerde takip etmek oldukça güç olmaktadır. Bu böyle bir sorunun önüne geçmek amacıyla çalışmada Platon'un eserlerine atıf yapılırken 1578'de Henri Estienne'in (Henricus Stephanus) Latince-Yunanca dil çiftinde yayımladığı üç ciltlik "Platon Toplu Eserleri" baz alınarak, Stephanus'un kaleme aldığı söz konusu çalışmanın sayfa numaralarına atıf yapılmıştır.

Grekçe ἀλήθεια (alethia) kelimesinin "Devlet" ve "Yasalar"da hem Platon'un kullandığı biçimde hem de günlük kullanımlarda "hakikat" kelimesinin dışında "gerçek", "doğruluk", "doğru" gibi karşılıkları vardır (Heitsch, 1963: 52). Yani kavram birden fazla farklı boyutu içerir ve kavramın "gerçek", "mantıksal doğru", "doğruluk" ile "önermesel doğru" gibi birçok kavramı da bünyesinde erittiği görülür (Jan Szaif, 2000; 2006: 1-4).

Öte yandan "ἀλήθεια" kelimesinin Platon tarafından da "Devlet" ve "Yasalar"da asıl anlamının dışında, sıradan betimlemelerde de kullanıldığı görülür. Zira Platon'a göre de hakikatin birçok sıfatı vardır (Platon, Devlet, 349a). Pratik yaşamda karşımıza "doğru" ya da "gerçek" olarak çıkan ἀλήθεια kelimesini Platon'un evrensel bağlamdaki "hakikat" kavramı ile bir araya getirmek, başlangıçta doğru görünme bile, Platon'un esasen diğeri yan kavramları

da kapsayacak biçimde genişletilmiş evrensel bir ἀλήθεια kavramına ulaşma çabası da göz ardı edilmemelidir. Tek boyutlu bir ἀλήθεια kavramı ile yola çıkılırsa, çok boyutlu bakış açılarını gerektiren devlet ve yasalar gibi önce soyut, sonra da somut bir biçimde ele alınarak incelenmesi gereken olguları açıklamak mümkün olmaz.

Jan Szaif'e göre, Parmenides ve Platon, hakikati “gerçek”/“var olan” olarak ele alır. Böyle bir hakikate, yalnızca bilgi ve kavrama yoluyla ulaşılabilir. O halde “gerçek”/“var olan” farklı bir açıdan bakıldığında, hakikat (ἀλήθεια) olarak tanımlanabilir (2006: 3-4).

Farklı Platon çevirilerinde, örneğin “Yasalar” eserinde (631b) “doğru yasa” tamlamasında kullanılan ἀλήθεια kelimesinin bu yüzden “hakikat”ın dışında, bağlam gereği “doğru”, “gerçek”, “varlığın özü”, “gerçeğin özü”, “öz varlık” ile “doğruluk” gibi farklı karşılıklarına rastlanılır. Dolayısıyla bu durum, felsefe metinleri çevirilerinde en çok karşılaşılan zorluklardan biridir. Felsefe metinlerinin erek dile aktarımı konusunda da kimi zaman zıt yönde sorunlar söz konusu olabilmektedir. Çevirmenlerin özellikle günümüzde işlevsel çeviri anlayışı çerçevesinde - Platon’un kavramı genişletme düşüncesinden bağımsız olarak- ve her şeyden önce erek okurun eserin bütününe anlaması amacıyla böyle bir yola başvurdukları söylenebilir. Örneğin ἀλήθεια kelimesinin tek bir karşılığı ile cümlede kullanma ve metnin bağlamı düşünülmeden yapılacak zorlama bir çeviri, haliyle erek okurun metnin bütününe kaçırmasına sebep olabilecektir.

Tepe, aynı şekilde çevirilerde yaşanan zorluklara değinerek, özellikle felsefe alanında kullanılan kavram ve terimlerin, aralarındaki anlam farklarının dikkate alınmadan kullanılmasını, bunun da alanda karışıklıklara neden olduğunu belirterek eleştirir, Almanca ve İngilizceden kavram karşılıklarına çeşitli çözüm önerileri getirir (1995: 3-4). Böyle bir durum Soysal’ın “*Hermeneutik ve Çeviribilim Bakış Açısıyla “Erlebnis” ve “Erfahrung” Kavramlarının Türkçede Alınlanmasına Yönelik Bir Yaklaşım*” başlıklı çalışmasında da ele alınmıştır: Soysal, hermeneutik alanındaki Almanca “Erlebnis” ve “Erfahrung” kavramlarının Türkçeye aktarılma sürecinde, söz konusu kavramların arasında herhangi bir ayırım gözetilmeksizin “tecrübe” ve/veya “deneyim” olarak karşılık bulmasının, anlam kargaşasına yol açtığı belirtmektedir (2015: 225). Aynı türden karışıklıkların, çevirilerde her alanda rastlandığı aşikârdır. Bu hususta çağdaş çeviri anlayışlarında, özellikle üzerinde durulan iş birliği düzeninin, henüz felsefe alanında etkisini göstermemiş olmasından kaynaklanan zorlukların öncelikle giderilmesi gerekmektedir.

2. PLATON’UN “DEVLET” VE “YASALAR” ESERLERİNDE HAKİKAT (ΑΛΗΘΕΙΑ)

Platon, “Devlet” eserinin hemen başında, devlet konusuna girmeden önce “hakikat” konusuna, “Yasalar” eserinde ise “yasa koyucu” konusuna giriş yapar. “Yasalar”da hemen sonraki konu, yine “hakikat” konusu olur. Eser, ilk diyaloglardan itibaren (627d) yasalarının doğalarının ne olduğunun araştırılması ile başlar. Çünkü Platon’a göre mevcut yasalar yetersiz ve gerçekten uzaktır. Bu yetersizlik “Yasalar” eserinde yeri geldiğince (örneğin 885e) farklı bölümlerde de vurgulanmaktadır (Krş. Arslan, 2006: 203, 208).

Platon’un konu sıralamaları ve tercihleri sıradan tercihler değildir: Filozof, öncelikle “hakikat” kavramını oluşturmaya çalışır (Devlet, 337a), daha sonra da kendi tanımlamasından yola çıkarak gerek devleti, gerekse o devletin sürekliliğini sağlayacak olan yasaları, yasa koyucuya (Tanrı/lar) verdiği cevap temelinde uygulama alanı içerisine getirir. Bu bağlamda devlet ve yasalar bir bakıma varsayımsal yapılar olmaktan çıkar; sitelerdeki gündelik yaşamın, yani sitelerin uygulama alanı olarak kullanılması suretiyle pratik değer kazanır.

Yunan felsefesinin temel amaçlarından biri, “iyi olanı” bulmak, “iyi olana” ulaşmaktır. Bu bakımdan Platon’un felsefesinin temelini de “iyi olan” oluşturur. İnsanların asıl amacı, iyi olanı aramak, onu bulmak ve ona göre yaşamaktır. İnsan, ancak bu şekilde rahat ve mutlu bir yaşam sürebilir. Platon, iyi olmanın temel şartını da hem tanrılar için hem de insanlar için hakikat olduğunu öne sürer (Yasalar, 730c).

“Hakikat”, asıl itibarıyla idealar dünyasının temel olgularından biridir. Platon, var olan bir olgunun ya da nesnenin tam olarak anlaşılmasını, o olgu ya da nesnenin hakikati yansıtması şartına bağlar (Devlet, 508e-509a). İnsanlar yalnızca hakikati yansıtanı tam anlamıyla anlayabilir. Nesnelerin ya da olguların insanlar tarafından anlaşılabilmesi için yani hakikati yansıtılabilmeleri için, Platon idealar dünyasının en önemli idealarından biri olan “iyi” ideasını öne sürer: “hakikat”, iyi ideasının içinde yer alır. Sonuçta hakikatin iyi olması, iyiye hizmet etmesi ve iyi olanla sonuçlanması gerekir. Başka bir deyişle, “hakikat” aynı zamanda “iyi olan”dır. O halde “hakikati” içermeyen kötü sayılmalıdır (Devlet, 413a).

Ayrıca Görgemanns, Platon’un hakikat kavramı ile idea düşüncesi arasındaki ilişkiye dikkat çeker. Platon’un, varlıksal bir gerçekliği ifade eden “hakikat” kavramı ile hakikati yansıtmaya muktedir olan idealar dünyası birbirleriyle bağlantılı olarak ele alınmalıdır (2000: 407-410).

Devlet ve yasalara ve bunların oluşumuna bu açıdan bakmak gerekir: Devlet ve yasaların amacı, yurttaşların olabildiğince uzun süre mutlu ve rahat yaşamalarını sağlamaktır. Yani burada bir tek insan için gerekli olanın, aynı

zamanda toplum için de geçerli olduğunu görmekteyiz. O halde hem devletin hem de yasaların hakikatten ayrılmamaları gerekir.

Platon'a göre gerçek yaşamda erdemler vasıtasıyla edinilen tüm güzellikler, yani hakikate dayalı her şey, yasalar ile hayat bulmalıdır (Yasalar, 706a). Çünkü erdemler hakikatlerin göstergeleri ise; bu durumda erdemli yaşam, hakikate uygun yaşam tarzı anlamına gelmektedir. Böylelikle Platon bir yandan devlet ve yasaları varsayımsal olarak oluştururken, diğer yandan da tüm varsayımlarını "hakikat" temelinde doğrulama peşindedir.

Platon'un "hakikat" kavramı, aynı zamanda ideal bir "hakikat" kavramına denk gelir. Başka bir deyişle, Platon'un "Devlet" eserinde 365 c'de bahsettiği "hakikat" ile idealar dünyası ve onların görüntüsü arasında bir bağlantı kurmak mümkündür.

İdealar düşüncesine göre dünyada var olan her şey hem soyut hem de somut bağlamda gerçeğinin yalnızca bir kopyası ya da görüntüsüdür. Yani yalnızca algıladığımız nesnelere ve varlıklar değil, aynı zamanda düşünen bir varlık olarak insanın yaşamı süresince yaşamından kaynaklanarak türettiği tüm soyut kavramlar da görüntünün türevleri oldukları için, "hakikat", "adalet", "cesaret" gibi soyut kavramlar da idealar dünyasının yalnızca bir görüntüsü olarak kabul edilmelidir. Bu kavramların asla idealar dünyasındaki üst seviyeye ulaşmaları düşünülemez. İnsanın bu noktada elinden gelen tek şey, evrensel kavramlara ulaşma çabası olabilir. O halde "hakikat" kavramı, idealar dünyasına özgü tanımını idealar dünyasından alan, idealar dünyası çerçevesinde sıfatlandırılan soyut bir kavram olmalıdır. Bize düşen görev ise, kavramı evrensel boyutlara taşıyana kadar, içeriğini farklı sıfatları da kullanarak genişletmektir.

Platon "Yasalar" eserinde, "hakikat" kavramını "ἀλήθεια" kelimesi ile ilk kez 663c'de kullanmıştır. Hakikati "güzel" ve "kalıcı" olarak sıfatlandırması, tüm oluşumları evrensel bir hakikat çerçevesinde görmeye ve tanımlamaya çalıştığını göstermektedir.

Kavram, aynı zamanda idealar dünyasından kaynaklandığı için tanrısal özellikler taşımaktadır. Yaşadığımız dünyada olaylar ve olgular eğer bu hakikat temelinde değerlendirilecekse, gücünü tanrısal olandan (Krş. Jaeger, 2012: 233) alan "hakikat" kavramının uygulama alanı olur. İster soyut ister somut olsun oluşturduğumuz her olgu ve nesnede, yola işte bu tanrısal "hakikat" kavramıyla çıkmalıyız. Platon'un tanrısal olanla "hakikat" bağlantısına (Devlet, 585c) açıklık getirdiği gibi, tanrısal olandan beklenen özelliklerle hakikat olgusunun içermesi gereken özellikler birbirine paralel olmalıdır. Tanrısal varlıklar, aynı zamanda hakikat olgusunun özelliklerini bir anlamda yansıtır. Değişmeyecek, sonsuza dek sürecek, evrensel olacak ve doğruluk içerdiği için asla aldatıcı bir yanı bulunmayan tanrısal olanın bu özellikleri, "hakikat" olgusunda da aranmalıdır.

Platon Tanrının/tanrıların, insanlardan önce geldiğini, devletin kurulması ve yasaların oluşturulmasında da ölçü olarak öncelikle tanrısal/ilahi olanın savunur (Yasalar, 716c). Platon'un kuramsal biçimde oluşturduğu devlet ve yasalar da işte bu tanrısal hakikat, yani benzer özellikleri taşıyan hakikat olgusuna dayanır. Bir aşama daha ileri düşünülürse, devlet ve yasalar kavramının uygulama alanı olarak görülebilirler. Bu bağlamda devlet ve yasalara, hakikatin gerçek dünyadaki yansımaları olarak bakılmalıdır.

Platon, hakikat kavramının "iyi ideası"ndan kaynaklandığını savunur (Devlet, 517c). Bu açıdan idealar dünyasında var olan bir olgu olan hakikate, gerçek dünyada yalnızca aynı tanrısal özellikleri taşıması şartıyla ulaşmak mümkündür. Platon'un ruh anlayışı, böylelikle devreye girer. Szaif, Platon'un varlığın hakikatini daima ruhunda var olduğunu ve buradan dışarı çıkarılması gerektiğini iddia ettiğini belirtir (2006: 14). Ruh, insanın sahip olduğu, Tanrıya en yakın olan şeydir. Eğer hakikati yakalamak mümkünse, bu ancak insanın sahip olduğu ruhsal yetilerini ortaya eğitimle çıkararak ve onları yönlendirerek mümkün olabilir (Yasalar, 726e). Platon'a göre ruh, Tanrıdan sonra ikinci sırada yer almalıdır. Platon, "Devlet" ve takibinde "Yasalar" ile bunu göstermeye çalışır. Eğer devlet ve devletin sürekliliğini sağlaması gereken yasalar, tanrısal hakikat özelliklerini kendi içerisinde barındırıyorsa; bir yandan devlete ebediyet kazandırmış, diğer yandan da hakikatin gerçek dünyada ulaşılabilir bir olgu olduğu gösterilmiş olur.

Heitsch, hakikate ulaşılabilirliğin olanağını, Platon'un diyalektik bir yöntemle kanıtlayarak o döneme kadar hakikate ulaşma konusunda var olan şüpheleri ortadan kaldırdığını belirtir. Buna göre, Platon bilginin hatırlatıcı karakterinden yola çıkar, bilgi edinmeyi hatırlama, gerçeği ise anımsama biçiminde tanımlayarak hakikatin öncelikle insanda kesin olarak var olduğunu kanıtlar (1963: 48). Böylelikle insandan evrene hakikate ulaşma yolu açılmış olur.

Platon, "Devlet" eserinde idealar ve yaşadığımız dünya (gerçek ve gerçeğin yansıması) arasında kurduğu ilişkinin benzerini, yaşadığı dünyada bilgi ve sanı arasında da kurarak, hakikate ulaşmanın diğer şartını ortaya koyar (Devlet, 510a). Özellikle güneş benzetmesiyle (Devlet, 508d) hakikat ve bilgi konularına açıklık getirir. Güneş benzetmesindeki ἀλήθεια kavramı, asıl itibarıyla Platon'un ontolojik ve epistemolojik hakikat kavramı ile örtüşür. Bilgiyi gerçek, sanıyı ise Platon'a göre gerçek olmayan temsil etmektedir. Başka bir deyişle, ulaşılması reel

dünyada mümkün olan hakikati, doğrudan bilgide görür (Devlet, 581b; Ayrıca bkz. Heitsch, 1963: 38; Jan Szaif, 2006: 11, 13).

Platon “hakikat” olgusunun insanın emek vererek ve çaba göstererek ulaşabileceği bir olgu olduğunu (Devlet, 501d) gerek filozofların gerekse erdem sahibi insanların hakikatin peşinden gitmek için sürekli çaba göstermeleri gerektiğini savunur. Ayrıca Platon, hakikati anlayabilmek ya da ona ulaşabilmek için, çaba ve bilginin yanında olgunun kavranması, yani anlaşılması ve ruh ve bedenden oluşan bir bütün olan insanın-hakikat doğrudan ruha hitap ettiği (Devlet, 585d) için- kendi ruhuyla aklını kullanarak düşünmesi (Devlet, 527e) ayrıca kendi içinde var olan aşırılıklardan kurtulmuş olması (Devlet, 572a) şartını da öne sürer. İnsanın ölçülü olması, onu bilgeliğe (σοφία/sophia) ulaştırır, hakikate ulaşmasını kolaylaştırır. Ölçülülüğün (σωφροσύνη/sophrosyne) ortadan kaybolması durumunda (Devlet, 584e) ise, insan hakikat ile bağlantısını kestiği için duygusal yönden dengesiz hale gelir. Yine de tüm şartlar yeterli gelmeyebilir. Hakikate ulaşmak Platon’a göre, aynı zamanda doğru yöne bakılması koşuluna da bağlıdır (Devlet, 519b).

Devlet ve yasalar da aynı şekilde hakikatin temsilcisi olan bilginin koruyuculuğu altında oluşturulmalıdır. Bilgi temeline oturmayan ne devlet ne de yasa hakikati yansıtmayacağı gibi, sürekli de olamaz. Bilgi ise, Platon’a göre yalnızca kavrama (Devlet, 511e) yoluyla elde edilebilir.

Platon, olgunluk eseri kabul edilen “Devlet” eserinde yasalara ve yasaların nasıl oluşturulması gerektiği konusuna girerek (Devlet, 451a) yaşlılık dönemi eseri “Yasalar” eserinin temelini atmıştır. “Devlet” eserinin onuncu kitabı, Platon’un hakikat olgusunun uygulama alanı olarak gördüğü “Yasalar” eserinin başlangıcıdır. Burada idealar dünyasında ortaya çıkan hakikat olgusu, yasalarla birlikte gerçek dünyada/sitede uygulama olanağı bulur. Hangi yasal düzenlemelerin yapılması gerektiği, Platon tarafından “Yasalar” eserinin onuncu kitabında ayrıntılarıyla açıklanmıştır. Aynı zamanda eserin onuncu kitabı, kurumsal ve devlet egemenliğinde olan dini bir yapının başlangıcı sayılır.

“Devlet” eserinin onuncu kitabında Platon, ἀλήθεια’nın, yani hakikat olgusunun nereden kaynaklandığını, idealar dünyasını tanımlayarak ve bu dünyanın özelliklerini vererek açıklar. İdealar dünyası, var olan her şeyin aslının bulunduğu, tanrısal bir dünyadır. Gerçek dünyada bu asılların ya yalnızca görüntüleri ya da farklı yönleri değişik olan kopyaları bulunur. Hakikat, değişmez ve evrensel bir olgu olarak idealar dünyasında yer alır ve buradan dünyaya yansıtılır. Ancak hakikat, ulaşılması zor bir olgu olduğu için, bilim ve bilgi yoluyla ancak bilgiyi ve bilimi seven insanlar tarafından uzun emekler sonucu elde edilir. Böyle bir insanın dengeli, bilgiyi seven ve erdemli bir insan olması gerekir. Kendisini haz, hırs vb. duygulardan kurtarmış olması, ölçülülüğe ulaşmış olması gerekir.

Platon’a göre yasaların oluşumunda “hakikat”, “iyilik”, “ölçülülük” (Devlet, 486e) gibi konulara daha önceden açıklık getirilmiş, kavramların tanımlanmış olması gerekir. Yasaları doğrudan ilgilendiren konu ve kavramların idealar dünyasını temsil etmesi ve evrensel olması, yasaların oluşturulması, korunması ve yürütme görevlerinde olası hataları önleyecektir. Çünkü yasalar oluşturulurken, yasaları temellendirecek olan kavramlardaki tek boyutluluk ya da dönemsellik, daha sonra olası hatalara yol açacaktır.

En üst varlığın Tanrı olarak belirlenmesi ve kabul edilmesi (Yasalar, 803c), hakikatin yalnızca ondan gelebileceğini gösterir. Tanrı, Platon’a göre insanların mutlu olmasını ister; mutlu bir yaşam da ancak sağlam bir devlet ve ilahi hakikati yansıtan yasalarla mümkün olur (Krş. Arslan, 2006: 236). O halde yasa koyucu Tanrı/lar olmalıdır. Platon, “Yasalar” eserinin birinci kitabının hemen giriş kısmında yasa koyucunun Tanrı/lar olması gerektiğini savunur:

ATİNALI: Sizde bir tanrı mı, yoksa bir insan mı “yasa koyucu” sanını almaya hak kazanmıştır, yabancılar?

KLEINIAS: Bir tanrı, yabancı, bir tanrı, hakkıyla konuşmak gerekirse. Bizde Zeus, şu arkadaşın memleketi Isparta’da ise, sanırım, Apollon diyorlar, değil mi?

Creuzer de “Yasalar” eserinin birinci kitapta Zeus Tapınağı’na yapılan yolculukta geçen bu diyalogu, Antik Yunan’da yaşayan halkın dini inançlarına göre tanrıları yasaların ve adaletin temel kaynağı olarak gördükleri biçiminde yorumlamıştır (1837: 41-42).

İnsan, mutlu ve rahat yaşamak istiyorsa hakikatten ayrılmamalıdır. Daha sonra insan toplulukları ele alınır. Belli sınırlar içerisinde olabildiğince uzun süre birlikte mutlu ve rahat yaşamak isteyen insanlar da (tıpkı canlı bir organizma gibi ya da tek bir insanmış gibi davranarak) hakikatten ayrılmamalıdır. İnsan topluluklarında bunu sağlamak, devlet ve yasaların görevidir. O halde devlet ve yasaların da öncelikle hakikatten ayrılmamaları gerekir. Aksi halde asıl görevleri olan kentte/sitede mutlu ve rahat bir yaşamı sağlayamazlar.

3. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Platon'un ἀλήθεια kavramı, taşıdığı farklı özellikler sebebiyle özellikle işlevsel çeviri anlayışıyla Grekçeden başka bir dile aktarıldığında, duruma göre cümle bağlamına göre farklı kavramlarla karşılanmak zorunda kalır. Eserlerin çevirilerini okuyan bir erek okurun bu yüzden Platon'un hakikat fikrini tam manada anlaması, çeviri sorunlarının aşılması için başvurulacak çeviri stratejileri sebebiyle daha zor hale gelebilir. Çevirmenin öncelikle erek okuru düşünerek daha anlaşılır ve erek kültüre uygun bir çeviri stratejisi uygulaması, felsefe metinlerinde sıkça rastlanılan bir durumdur; ancak kaynak metindeki asıl anlamın erek odaklı çeviri eylemi sonucunda bir parça kaybolma durumu söz konusu olabileceğinden, bu durum kaynak metnin anlaşılmasını daha zor hale getirebilir.

Platon hem tanrılar hem de insanlar için bütün iyilerin başında "hakikatin" geldiğini öne sürer. Mutlu ve rahat olmak isteyen kişi ise, hiçbir zaman doğruluktan ayrılmamalıdır. Platon'un felsefesinde böyle bir amaç olduğunu düşünürsek, söz konusu eserlerini bu doğrultuda ürettiği varsayımı öne sürülebilir.

Platon'un formüle ettiği devlete ve yasalarına bu bakış açısıyla da bakılması gerekir. Hakikat Platon'a göre idealar dünyasının en değerli olgularından biridir, tanrısal bir kavramdır. Devlet, bu tanrısal kavramın temelinde oluşturulmalı, kurucuları ve asıl sahipleri de tanrılar olmalıdır. Çünkü ancak tanrısal olan, ölümden kendini sıyrarak sonsuzluğa ulaşabilir. Evrensellik, tanrısal olanla iç içedir. Bu bağlamda yasalar, Platon'un "Yasalar" eserinin birinci kitabının hemen başında ve eserin daha sonraki kısımlarında (Devlet, 630e) kendisinin de belirttiği gibi, Tanrı olan bir yasa koyucu hakikatleri yansıtabilir. Böylece tanrısal özellikleri olan yasa koyucu, yine kendisi gibi tanrısal özellikleri olan bir yasa koyucusuyla beraber hakikatleri yansıtan ve devletin sürdürülebilirliğini sağlayan yasalar bütününe götürebilir.

Platon, insanların için hakikate ulaşmanın zor, uzun ve emek isteyen bir yol olduğunu savunur. Bu yola koyulmuş insanın birçok şartı yerine getirmesi gerekir. Platon'a göre bu yolu ancak filozoflar ya da bilim sever insanlar aşabilir. Oluşan hiyerarşik düzene göre, filozoflar gibi bilim sever olmayan diğer sınıftan insanların hakikate ulaşması, bir anlamda önlenmiş olur (Devlet, 582a). Yani hakikat yalnızca ayrıcalıklı bir sınıfa özgü, özgün bir değer anlamı kazanır. Ancak günümüzde bu durum Platon'un diyaloglarının ve diyalektiğinin edebi ve bilimsel yönü yanında oluşan varsayımsal yapının baskıcı, zorlayıcı, yönlendirici yönlerini de tartışmaya açık hale getirir.

İnsanların hakikate ulaşmasının zor olduğuna inanan Platon, eğitim ve öğrenmeye büyük önem verir (Yasalar, 667c). Doğru bir eğitim Platona göre, ilahi özellikler taşıyan yasalarla gerçekleştirilebilir. Ancak öğrenmede de "hakikat" olgusu arayışı içerisinde olduğundan, salt haz veren bir öğrenme, Platon için yeterli olamaz. Öğrenme, "doğruluk", "yarar" "iyi" ve "güzel" olanla tamamlanmalıdır. Ancak bu şekilde gerçek bir öğrenme eylemi gerçekleşmiş olur. Platon'un öğrenme eylemini ön şartlara bağlaması, toplumsal açıdan "doğru" olan öğrenmenin faydalı öğrenme ve ahlaki değerlere uygun öğrenmeyi uygun görmesinden kaynaklanmaktadır. Yani öğrenme, bir yandan gündelik yaşamda pratik faydalar sağlamalı, diğer yandan da her türlü öğrenme yapılmamalı, bunun yerine etik değerlere bağlı öğrenmeye özen gösterilmelidir. Bu bağlamda sınırlayıcı, biçimlendirici bir öğrenme biçiminin yasalarla belirlenmesi durumu söz konusudur.

Platon, yalnızca devleti kurup, bu devletin sürekliliğini sağlayacak yasaları oluşturmakla kalmamış, "hakikat" temelinde kurulan devlet ve yasaların yönetici ve koruyucularını da belirlemiştir. Platon'un teokratik- hiyerarşik yönetim biçimi ve yönetici sınıfları, her şeyden önce hakikati öğrenme isteği olan (Devlet, 475e) ve sürekli arayış içinde oldukları için "hakikat" temelinde yaşamayı prensip edinen kişilerden oluşturulmalıdır.

Yurttaş ve kölelerden oluşan devlet/site içerisinde seçime dayalı Antik Yunan demokrasisi, böylelikle ister istemez yönetici-yurttaş-köle sınıflamasına doğru gidecektir. Bu sınıflamada Platon'un özellikle Yasalar'da birçok bölümde göze çarpan sansür ve zorlamalar (Krş. Arslan, 2006: 412) sebebiyle yöneticiler dönemsel olarak seçilseler bile, ayrıcalıklı en üst sınıfı oluşturarak alt sınıfların müdahale hakkını en azından bir sonraki seçimlere kadar elinden alacaktır.

Platon'un devleti teokratik yapıda olduğu için eleştirilebilir ya da tartışma konusu yapılabilir. Ancak eleştirilerden önce, Antik Yunan döneminin çok tanrılı dini inancının dönemin kültüründe ne kadar önemli ve baskın olduğu unutulmamalıdır. Günümüz toplumlarında bile dini inançların bilimsel-kültürel yaşamın her alanında göreceli etkili olduğu da unutulmamalıdır. Platon'un da kendisini yaşadığı toplumun dini inançlarından soyutlaması beklenemez. Hem "idealar dünyasının" hem de "hakikat" kavramının Tanrı kavramından soyutlanarak açıklanması zor görünmektedir. Sonuçta teokratik unsurlar taşıyan devlet ve yasalar her daim zorunlu olarak ortaya çıkacaktır.

Devlet ve yasalarda ilahi olanı en başa koyarak sistematik biçimde insana geçiş, aynı zamanda oluşan kurumsal yapıların eleştirilmesini de engeller. Dini inançların dogmatik yapısı, "ilahi" olanın tartışmaya açılmasını ya da eleştirilmesini engeller (Krş. Jaeger, 2012: 245). Bu bağlamda -ister inançlı olsun ister inançsız-, Platon daha en başta tanrısal olanı vurgulayarak diyalogların izin verdiği ölçüde oluşturduğu varsayımsal devletin ve yasaların eleştirilmesinin önünü kestiği düşünülebilir. Ayrıca Platon'un din anlayışı da yasaların ve devletin eleştirilmesini

engelleyecek niteliktedir. Arslan'a göre de Platon, dini kurumsal bir yapı olarak ele alır. Dini, yasalar vasıtasıyla devletin yetki alanı içerisine sokar (Krş. Arslan, 2006: 382).

“Platon’un hakikati”, tanrısal özellikler taşıyan “ideal bir hakikattir”. Devlet ve yasalar bu ideal hakikat temelinde oluşturulur. Platonun devlet ve yasaları bu yüzden bir yandan bu ideal hakikat kavramı üzerine kurulmuştur, diğer yandan da zorunlu olarak tanrısal özellikler içerdiği için, -Platon'un amacı sonuçta böyle olmasa bile- teokratik devlet özellikleri taşır. Çünkü oluşum ve olguların asıllarının idealar dünyasında bulunması, yaşadığımız dünyada bunların yalnızca görüntülerinin algılanabilir olması sebebiyle Platon, devlet ve yasaların oluşumunda tanrısal olanı ön şart olarak belirleyerek ve “hakikate” tanrısal ve evrensel – [...] *var olan her şeyin başını sonunu ve ortasını elinde tutan Tanrı* [...] – (Yasalar, 716a) sıfatlarını ekleyerek devlet ve yasaların sürekliliğini tartışma götürmez bir biçimde garanti altına almaya çalışmıştır. Bu nedenle diyalogların yapısı (Platon’un diyalogları ile diyalektiğinin yapısına ve önemi için bkz. Kuçuradi, 1997: 91-140) Platon’un akıllıca biçimlendirmesi sebebiyle anti-tez öne sürmeye olanak vermez. Tanrısal olana ve tanrısal özellikler taşıyan hiçbir olgu ve oluşum, Antik Yunan kültürü dâhil hiçbir kültürde tartışmaya açık değildir; haliyle dogmatik bir yapıya sahiptir (Krş. Jaeger, 2012: 235). Bu bağlamda her ne kadar tartışılabilir de Platon Devletinin teokratik devlet yapısı özellikleri taşıyıp taşımadığı tartışmaya açıktır.

İlahi bir devlet yapısından ve yasa oluşumundan yola çıkan Platon’un, ön şartlar-tanrı-insan-toplum doğrultusunda sistematik bir kurulum geliştirmiştir. Platon yasalar ve devlet konusuna gelmeden önce, kurulum şartlarının tamamını diyaloglara dayalı anlatım kolaylıklarından da faydalanarak sıralamış; böylelikle tanrısal hakikat temelinde, böyle bir kurulumla süreklilik sağlayacak “erdem”, “doğruluk”, “adalet” gibi tüm evrensel değerleri bütünü ayrılmaz bir parçası olarak varsayımsal kurulumuna yerleştirmiştir.

“Platon’un hakikati” bu bağlamda:

- a) İlahi özellikler taşır ve evrensel olanı yansıtır.
- b) İdealar dünyasındaki hakikat olgusunun gerçek dünyamızdaki uygulama alanıdır.

Çünkü;

- c) Devlet ve yasaların görevi, toplumun mutlu ve rahat bir yaşam sürmesidir.

Bunun ön şartı devletin ve yasaların hakikatten ayrılmamasıdır.

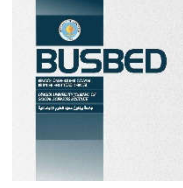
O halde:

- d) “Devlet” ve “Yasalar” eserleri, Platon’un hakikat anlayışının bütünsel yansımasıdır.

KAYNAKÇA

- Arslan, A. (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi (2), Sofistlerden Platon'a*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bykova, M. (1993). Probleme der philosophischen Übersetzung. In A. P. Frank & J. Gulya & U. Molk & F. Paul & B. Schultze & H. Turk (Hrsg.), *Übersetzen, verstehen, Brücken bauen /Geisteswissenschaftliches und literarisches Übersetzen im internationalen Kulturaustausch* (ss. 248-255). Erich Schmidt Verlag.
- Creuzer, F. (1837). *Symbolik und Mythologie der alten Völker, besonders der Griechen*. Carl Wilhelm Leske Verlag.
- Çötök, T. (2016). Parmenides'in Şiirinde Hakikat. *SOBİDER – Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(7), 152-163. <http://dx.doi.org/10.16990/SOBIDER.176>
- Görgemanns, H. (2000). Wahrheit und Fiktion in Platons Atlantis-Erzählung. *Hermes: Zeitschrift für klassische Philologie*, 128, 405-420.
- Heitsch, E. (1963). Wahrheit als Erinnerung. *Hermes: Zeitschrift für klassische Philologie*, 91(1), 36-52.
- Hovardoğlu, O. (2020). Platon'un Devlet'inden Mekân Organizasyonuna: Sosyo-Mekansal Süreçleri Anlamak için bir Kavramsal Çerçeve Önerisi. *Idealkent (Kent Araştırmaları Dergisi)*, 29(11), 238-258. <https://doi.org/10.31198/idealkent.754114>
- Jaeger, W. (2012). *İlk Yunan Filozoflarında Tanrı Düşüncesi* (Çev. Güneş Ayas, 1. baskı). İthaki Yayınları. (Orijinal çalışma 2009 yılında yayımlandı.)
- Kuçuradi, İ. (1997). *Çağın Olayları Arasında*. Ayraç Yayınevi.
- Platon (1863). *Gesetze (Nomoi)* (Übs. Franz Susemihl). Metzler Verlag. (Ausgabe von Henricus Stephanus 1578; Originalausgabe ca. 375 v. Chr.)
- Platon (1985). *Der Staat (Politeia)* (Übs. Friedrich Schleiermacher). Akademie Verlag. (Ausgabe von Henricus Stephanus 1578; Originalausgabe ca. 375 v. Chr.)
- Platon (1998). *Yasalar (Nomoi)* (Çev. Candan Şentuna & Saffet Babür, 2. baskı). Kabalıcı Yayınevi. (Stephanus versiyonu yayın tarihi 1578; Orijinal eserin yayın tarihi yaklaşık MÖ. 375).
- Platon (2015). *Devlet* (Çev. Furkan Akderin, 1. baskı). Say Yayınları. (Stephanus versiyonu yayın tarihi 1578; Orijinal eserin yayın tarihi yaklaşık MÖ. 375).
- Rée, J. (2001). The Translation of Philosophy. *New Literary History*, 32(2), 223-257.
- Ricœur, P. (2008). *Çeviri Üzerine* (Çev. Sündüz Öztürk Kasar, 1. baskı). Yapı Kredi Yayınları (Orijinal çalışma 2004 yılında yayımlandı.)
- Soysal, F. (2015). Hermeneutik ve Çeviribilim Bakış Açısıyla "Erlebnis" ve "Erfahrung" Kavramlarının Türkçede Alımlanmasına Yönelik Bir Yaklaşım. *International Journal of Languages' Education and Teaching (IJLET)*, 3(3), 224-233.
- Szaif, J. (2000). Platon über Wahrheit und Kohärenz. *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 82, 119-148. <https://doi.org/10.1515/agph.2000.82.2.119>
- Szaif, J. (2006). Die Geschichte des Wahrheitsbegriffs in der klassischen Antike. In Markus Enders & Jan Szaif (Hrsg.), *Die Geschichte des philosophischen Begriffs der Wahrheit* (ss. 1-32). Walter de Gruyter GmbH & Co.
- Tepe, H. (1995). *Platon'dan Habermas'a Felsefede Doğruluk Ya da Hakikat*. Ark Yayınevi.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 07.12.2021
Kabul Tarihi : 12.04.2022

<https://doi.org/000-0002-2479-6029/busbed.1033927>

YABANCI DİL SINIFLARINDAKİ ÖĞRENCİLERİN YABANCI DİLDE KEYİF ALMA DÜZEYLERİ ÜZERİNE BETİMSSEL BİR ÇALIŞMA

Yaşar Üstün KAPLAN¹,

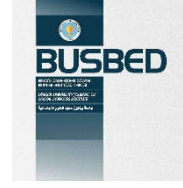
ÖZ

Bu mevcut çalışma, öğrencilerin yabancı dilden keyif alma düzeylerini belirlemek için yapılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemine göre seçilen katılımcılar, Türkiye'de bir üniversitede öğrenim görmekte olan 150 İngilizce öğrencisidir. Bu araştırma, karma yöntem araştırma deseninde tasarlanmıştır. Veri toplama aracı olarak ölçek ve bireysel yarı yapılandırılmış görüşmeler kullanılmıştır. Anketten elde edilen veriler tanımlayıcı ve çıkarımsal istatistiklerle, nitel veriler ise tümevarımsal içerik analiziyle analiz edilmiştir. Analizler sonucunda öğrencilerin İngilizce derslerinden orta düzeyde keyif aldıkları ve liseden mezun oldukları bölüme göre katılımcılar arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca tümevarımsal içerik analizi nitel verilerden türetilen ana kategorileri yabancı dilde keyif almada kişisel kaynaklar, yabancı dilde keyif almada çevresel kaynaklar ve yabancı dilde keyif almada öğretimsel kaynaklar olarak bulmuştur. Diğer bir deyişle, katılımcıların yabancı dilde keyif alma düzeylerinin kaynağı, katılımcıların kişisel, çevresel ve öğretimsel nedenleri içeren ifadelerine dayandığı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yabancı dil öğreniminden keyif alma, Yabancı dil öğretimi, Tanımlama

¹ Bingöl Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu, ukaplan@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2479-6029>

Article Type : Research Article
Date Received : 07.12.2021
Date Accepted : 12.04.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1033927>

A DESCRIPTIVE STUDY ON FOREIGN LANGUAGE ENJOYMENT OF LEARNERS IN FOREIGN LANGUAGE CLASSROOMS

Yaşar Üstün KAPLAN¹,

ABSTRACT

This current study was carried out to find out learners' foreign language enjoyment levels (FLE). Participants chosen based on purposive sampling method were 150 EFL learners studying at a university in Turkey. The present study was designed as a mixed-method research design. A scale and individual semi-structured interviews were used as data collection tools. Data obtained from the questionnaire were analysed through descriptive and inferential statistics while qualitative data were analysed based on inductive content analysis. As a result of analyses, it was found that learners experience moderate level of enjoyment in their English classes and there is not a significant difference among participants based on the high school department from which they graduated. Inductive content analysis also found FLE personal, FLE environment, FLE instructional as main categories derived from the qualitative data. In other words, the source of the participants' level of FLE was found to be based on the participants' accounts, including personal, environmental and instructional reasons.

Keywords: Foreign language enjoyment, Foreign language teaching, Description

¹ Bingöl University, School of Foreign Languages, ukaplan@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-2479-6029>

1. INTRODUCTION

This for a long time, researchers have been busy carrying out research focusing on cognitive factors integrated with foreign language teaching and learning. However, emotions are too significant and compelling to ignore in the language learning process (Schutz & Lanehart, 2002). It has been revealed in research studies that emotions, whether positive or negative, are involved in every stage of learning. Recently, several studies have been conducted by taking place and influence of emotions in foreign language teaching and learning based on various variables. Before the emergence of Positive Psychology (PP), studies about emotions mostly revolved around problematic areas that influence students' learning processes negatively and lead to incomplete learning (Dewaele et al., 2017). In other words, in studies negative emotions and their effects on foreign language learning and teaching have been extensively investigated while positive emotions have not received adequate attention in the literature (MacIntyre, 2017; Dewaele & Li, 2020; Bown & White, 2010). Considering these, it can be inferred that positive emotions were behind the scenes in studies focusing on foreign language learning and teaching. Within the emergence of positive psychology (PP), MacIntyre and Gregersen (2012) began to include this field in applied linguistics. Therefore, the PP movement started to seem in applied linguistics studies (MacIntyre & Gregersen, 2012).

After this development, the idea that positive emotions can also be significantly effective as well as negative emotions and these should adequately be examined in educational research settings has become widespread. Then, second language acquisition researchers have expanded their research areas by focusing on not only positive emotions but also negative ones by carrying out studies dealing with them either separately or together (Dewaele & Li, 2020). According to Frederickson (2013), interest and attention should be paid to studies based on positive psychology because the high level of positivity in foreign language classes both facilitates learning and increases well-being. Also, MacIntyre and Gregersen (2010) argue that positive emotions function differently from negative ones in that the former facilitates learning while the latter debilitates it. In addition, Chen (2018) claims that positive feelings in the classroom result in better learning that encourages growth. Based on these, one of the primary positive emotions, foreign language enjoyment (FLE), is gaining scholarly attention for its role in improving foreign language acquisition and mental health (Li, 2021). As a result, this present study intends to further our understanding of foreign language enjoyment (FLE), a positive affective element that has been just recently introduced into the field of SLA and is undoubtedly a notion in need of more research. When the literature is reviewed, it was seen that the number of studies examining the level of enjoyment of a foreign language by language learners in Turkey is not many. Even it has been noticed in the literature that there is a lack of study examining the level of foreign language enjoyment of students enrolled in language programs of a state university. Therefore, this current study aims to fill that gap in the literature.

Previously, to enrol in a foreign language department of universities in Turkey, students had to graduate from a language department in high school. In other words, vocational high school graduates or students who graduated from the department of math, science or social sciences of Anatolian high schools could not enrol in language departments such as English language teaching, English language and literature and English translation and interpretation. However, after the last regulation, students who obtained sufficient grades but did not have the necessary English language background during their high school years were also entitled to enrol in the aforementioned departments. Academic background disciplines have been investigated considering a variety of aspects in higher education (Krause, 2014), for example, on teaching/learning beliefs (e.g., Nevgi et al., 2004), teaching/learning approaches (e.g., Hill et al., 2016), students' language use and discourse (e.g., Kuteeva & Airey, 2014) and students' emotionality (e.g., Sanchez – Ruiz et al., 2010). One of the things that remains largely unknown is whether FLE levels of students enrolled in language departments of universities vary depending on their academic disciplines that they had in their high school years. In addition to these, it has been figured out that few studies conducted in the higher education context focused on academic discipline that participants had in their high school years while deciding FLE levels experienced by learners when the literature is reviewed. Considering all of these, the present study firstly aims at discovering EFL learners' FLE levels. Then, it seeks to understand whether there is a statistically significant difference among participants based on high school departments from which they graduated. The last but not the least, it aims at revealing possible sources of FLE experienced by participants in foreign language classes. Such a research can lead to a better understanding of the nature of FLE and assist teachers by providing possible causes of FLE from different sources. Also, the finding of this mixed-method study might have significant implications for EFL learning and teaching in higher education institutions of Turkey.

Positive psychology has been studied in various ways, focusing on different areas in foreign language environments. For example, with quantitative methods, Lake (2016) researched positive psychology by associating it with foreign language learning. Realising the power of positive psychology, researchers started to conduct new research by including it in foreign language classes (Fresacher, 2016). For example, Fresacher (2016) integrated positive psychology in a foreign language context by exemplifying various kinds of activities and concluded that implementation of positive psychology led to better learning results. Among the concepts in positive psychology, Foreign Language Enjoyment (FLE) is a term which is used to describe as "a complex emotion, capturing

interacting dimensions of the challenge and perceived ability that reflects human drive for success in the face of difficult tasks" (Dewaele & MacIntyre 2016, p. 216).

Nemati et al. (2020) conducted a study focusing on the relationship between FLE and speaking anxiety in the Iranian EFL context. The firstly aimed to find out participants' FLE and speaking anxiety levels and figure out possible sources which lead participants to experience FLE and anxiety in class. In the end, they found that participants experience high level of FLE while their anxiety levels are low. Also, teacher, learning, class atmosphere activity-related factors were found to be determinants of FLE enjoyment. Most of the studies were conducted based on mixed-method methodologies. In addition to these, new methodologies such as the idiodynamic method and ecological momentary assessment were utilised (Boudreau et al., 2018; Elahi & Talebzadeh, 2018; Shirvan et al., 2020). They focused on the dynamic nature of the FLE and changes in FLE level. In Turkish context, Uzun (2017) conducted the first study investigating FLE levels of university students by using Dewaele and MacIntyre's (2014) scale and found out that students experience a high level of FLE and the number of people experiencing enjoyment is higher than those who experience anxiety in language classes. What is more, the study targeted discovering factors determining the participants' level of anxiety. As a result, "learning new things, collaborating with their peers including making jokes, demonstrating successful performance, being praised by the teacher and listening to the teacher's jokes" were found to be significant factors influencing participants' level of foreign language enjoyment (Uzun, 2017, p.15).

Also, Özer and Altay (2020) carried out a mixed-method study in the Turkish EFL context and tried to examine foreign language enjoyment and foreign language anxiety levels of Turkish EFL learners. As a result of quantitative analyses, she found that secondary school students as participants of the study experience high level of foreign language enjoyment while their anxiety levels are found to be at a moderate level. Additionally, FLE levels of students were found to be determinants of their anxiety levels.

As explicated before, there is a need for further studies focusing on FLE in Turkish EFL context. Bearing in mind this, the current study attempts to reveal EFL learners' foreign language enjoyment levels through the Foreign Language Enjoyment scale of Dewaele and MacIntyre (2014). Also, the current study aims at identifying sources of learners' foreign language enjoyment. In order to attain the aforementioned goals, this study revolves around the following research questions to which the study seeks to answer.

- 1- What is the EFL learners' current level of foreign language enjoyment in language classrooms?
- 2- Is there a significant difference among the learners based on the high school department from which they graduated?
- 3- What is the source of EFL learners' foreign language enjoyment?

2. METHODOLOGY

This chapter elaborates on research design, sampling, data collection tools, procedures for the data collection, analysis of the data obtained, ethical standards and limitations of the study.

2.1. Research Design

This study investigates foreign language enjoyment levels of learners learning English in a Turkish university context. Both quantitative and qualitative data were employed. According to Cresswell and Plano Clark (2018), employing quantitative and qualitative approaches simultaneously provides a better understanding of research problem. Thanks to collecting data through various methods, more reliable data can be obtained (Öztürk & Gürbüz, 2013). Parallel to this explanation, explanatory sequential mixed methods design was adopted in the study, which is one of the three basic types of mixed-method research design (Ivankova et al., 2006; Cresswell & PlanoClark, 2011). This type of mixed methods research design has two separate stages such as quantitative and qualitative. In other words, quantitative data were collected and analysed first. Then qualitative data are collected and analysed building on the first quantitative stage to have a deeper understanding of the phenomena under scrutiny (Cresswell, 2006; Cresswell, 2003).

2.2. Participants and Setting of the Study

Participants of the present study were 150 EFL learners studying at a state university. They were selected based on convenience sampling (Cresswell, 2012). Convenience sampling is a strategy through which participants are chosen based on their availability and their willingness for the study. All of the participants were native Turkish speakers, and they had been learning English as a foreign language. Their language backgrounds varied according to high school, even the department of high school from which they graduated. Related information will be mentioned in Table 1 in the results section. This study was carried out at an English preparatory program of a

university located in the eastern part of Turkey. This program is compulsory, and it aims at developing students' language competence levels. Nearly 120 students are enrolled in the program, and it includes an integrated course in which language is taught by integrating four skills, listening, speaking and writing courses. Additionally, the study was included in the language department of the same university. Although it has four successive classes, the study was carried out in the first class of the department.

2.3. Data Collection Tools and Procedure of the Study

In order to collect quantitative data, Foreign Language Enjoyment Scale developed by Dewaele and McIntyre (2014) was employed. The researcher also used individual semi-structured interviews as sources of qualitative data collection.

FLE scale developed by Dewaele and McIntyre (2014) was used to reveal foreign language development levels of participants in the study. The scale has 21 items in total. Participants were required to rate the items ranging from 1 "strongly agree" to 5 "strongly disagree" in a 5 – point Likert scale. According to Dewaele and McIntyre (2014), the Cronbach alpha coefficient value of the scale is .86, which means that the scale has a good level of internal consistency. English version of the scale was administered to the students.

As for the qualitative part of the study, individual semi-structured interviews were used. Interviewing is a way of data collection methods of qualitative research since it concentrates on personal lives, experiences, viewpoints, individual attitudes and perceptions (Cresswell,2013). Since it allows researchers to get a deeper understanding of the phenomena under scrutiny. Also, interviewing lets researchers ask further questions to participants so as to receive more detailed explanations which are in line with the purpose of the study. Since foreign language enjoyment is a subjective construct, in order to shed light on its sources researcher considered interviewing as a suitable way to collect data by probing into participants' minds. In order to formulate interview questions, the researcher reviewed the studies which are in line with the research questions of the current inquiry.

This study was carried out in the spring semester of the academic year 2020 – 2021. Since the Covid-19 pandemic, the whole procedure was conducted online. After receiving necessary legal permissions, participants filled in an online questionnaire. After the quantitative data collection process had ended, the researcher conducted online semi- structure individual interviews through Microsoft Teams. 15 students participated in interviews. Each interview lasted approximately thirty minutes, and interviews were recorded. After all of the interviews had been recorded verbatim, qualitative data were prepared for further analysis.

2.4. Data Analysis

The current study employed both quantitative and qualitative data. For the quantitative data, factor analysis was performed for the reliability studies of the data collection tool. KMO (Kaiser Meyer Olkin) and Bartlett test values were checked to test the suitability of the 21-item scale for factor analysis. The KMO value was found to be significant with a result of .822 and Bartlett's test result of 1044.035 ($p < .05$). These results show that factor analysis can be done on a scale. Cronbach's Alpha value was taken into account to measure the reliability of the scale. As a result of the reliability analysis, it was determined that the Cronbach's Alpha coefficient value of 21 items was found to be 0.76. This indicates that the reliability rate is suitable. According to the normality results of the data, it was decided that the data distribution was normal. For this reason, parametric tests were utilised to analyse the data. As it is stated before, FLE has two dimensions such as FLE social and FLE private. Both of the dimensions are included in the scale. However, quantitative data were analysed considering the 21 items as a whole rather than analysing them by dividing the items into categories. In order to answer the first and second research questions, descriptive statistics and inferential statistics were employed. In order to shed light on participants' general level of FLE, means scores and standard deviations were calculated through SPSS 21.

For the second research question aiming at finding out whether there is a statistically significant difference among participants based on their high school department from which they graduated or not, an independent sample T-test was calculated. As for the qualitative data, data were analysed through content analysis. Content analysis which is defined as "an approach to the analysis of documents and texts that seeks to quantify content in terms of predetermined categories and a systematic and replicable manner" (Bryman, 2012, pp 290-291). Researcher himself analysed the data manually. Firstly, the researcher transcribed the data verbatim. Next, he read the raw data repeatedly in order to immerse himself into data. Then the researcher separated the data into meaningful segments. After that, recurring words or phrases were determined throughout the text, and they were classified into codes, and then broader categories were formulated as a result of clustering patterns that emerged from the participants' accounts (Bhattacharjee, 2012; Babbie, 2007). Finally, overarching themes were created depending on the categories identified during the coding process.

According to Yıldırım and Şimşek (2013), in order to conduct research, procedural ethics should be applied, which starts with getting necessary legal permission from the institution. Therefore, the researcher first got legal permission from the ethics committee of the university. Then researcher prepared an informed consent form and sent it to the participants through e-mail. Moreover, participants were given as much information as possible about the scope of the study. For instance, the researcher explained the nature and procedure of the research purpose of it along with the roles of participants and researcher. How data will be collected and analysed what will be done with the study results are also explicated clearly to the participants. In addition to these, participants were guaranteed that research would be based on the information in the form, and they had the right to draw from the study without giving the researcher any reason. In order to enhance confidentiality and anonymity, the researcher did not include any section requiring giving personal information. As for the qualitative part of the study, research systematically tried to remove any elements which might indicate participants' identities. The researcher used codes for each participant when reporting the qualitative data.

Throughout the study, the researcher took different roles. Since data were collected online, the researcher's contact information was shared with the participants because qualitative studies naturally require researchers to come into continuous and intense contact with the participants (Cresswell, 2014). During online semi-structured interview sessions, the researcher took the roles of active listener and facilitator. Last but not least, the researcher committed herself to the meaning making process of the study.

3. FINDINGS

The main foci of the study are to describe learners' overall level of foreign language enjoyment and see whether there is a difference among students based on their high school departments. This part includes the results of quantitative and qualitative data analyses. Firstly, results derived from the quantitative analysis will be provided. One hundred fifty foreign language learners filled in the online FLE scale. Table 1 displays related information about students' gender and the high school department they graduated from.

Table 1.
Frequency Values of the Participants According to Their Genders and Their States of High School

Gender	Frequency	Percent	Total
Male	40	26,7	
Female	110	73,3	
Total	150	100	150
Groups	Frequency	Percent	Total
EFL	105	70	
The Others	45	30	
Total	150	100	150

Quantitative data were gathered through an online scale developed by Deweale and McIntyre (2014) to shed light on learners' foreign language enjoyment levels and find out a statistical significance among students considering their high school department if there is. As stated in the methodology part, it was found that data followed a normal distribution; therefore, parametric tests were administered.

The first research question which is "What is the EFL learners' current level of foreign language enjoyment in the language classroom?" aimed to find out learners' overall foreign language enjoyment levels. For this reason, descriptive statistics were administered to quantitative data. According to Dewaele and McIntyre (2014), if the mean score is above 3.50, it means that participants enjoy while they are learning the foreign language. As a result of descriptive statistics, mean value was found to be $M=3,77$ for the EFL group and $M=3,82$ for the Others. Table 2 below represents the results derived from descriptive statistics.

Table 2.
Mean of the Foreign Language Enjoyment of the Students According to Their Departments in the High School

Department	N	M	SD
EFL	105	3,77	,588
The Others	45	3,82	,570
Total	150		

Table 2 shows the results of descriptive statistics of the FLE scale. Based on the findings, it can be said that participants experience a high level of enjoyment while they are learning English (M= 3,79). After descriptive statistics had been applied, inferential statistics were administered to FLE data to reveal whether there was a statistically significant difference among learners regarding their high school department from which they graduated. As implied before, due to the latest regulations, students from vocational high schools or religious vocational high schools can study the language departments of a university so long as they pass the university exam. Naturally, their language backgrounds are different from students who are graduates of language departments of Anatolian schools. Keeping it in mind, an independent sample T-test was applied to quantitative data in order to see a difference, if there is any, among the participants in terms of their FLE levels. As indicated in Table 2, the mean scores of both groups were almost the same. When the results were analysed considering high school departments of students, it was seen that the values of both groups were almost similar. The mean score of the language department group was found to be 3.77 (M=3.77) while the mean score of the other departments group was found to be 3.82 (M=3.82).

Table 3.
T-test results of Two Items in the Questionnaire Regarding the Departments in the High schools from which the Students Graduated.

	Groups	N	M	SD	t	p
Item 20	EFL	105	3,45	,899	1,63	,037
	THE OTHERS	45	4,27	4,956		
Item 21	EFL	105	3,50	1,001	1,48	,037
	THE OTHERS	45	4,20	4,576		

As a result of analyses, it was seen that participants generally have enjoyment while learning a foreign language. Also, it was revealed that there was no statistically significant difference between the groups in any of the items when the items were compared on a group basis. Only two items were significantly different in favour of the other set of learners, $p < 0,005$. Percentage of the other departments group is higher when asked: Do you have common jokes or would you laugh while learning? The results were M=3.45 and 3.50 for the language department group, and 4.27 and 4.20 for the other departments group, respectively. The results of the two items that differed significantly between the groups are shown in detail in Table 3.

When the remaining items are examined in detail, it is concluded that the students in both groups generally enjoy language learning. It is one of the important items that many of the students do not feel boring at listening the lessons (M=3,47), feel valuable at the language courses (M= 3,70), think that they learn attractive information (M=4,21), feel important themselves while speaking a foreign language (M=4,52), do not afraid of making errors as it is a part of learning (M=4,42), and they feel happy as their teachers are encouraging, friendly and supportive (M=3,76; 3,56; and 3,69). Even the item with the lowest score, in which the expression of "I don't care about shameful mistakes" is asked, is seen above 3 points on the Likert scale (M=3,06). Moreover, the item with the highest score is M=4.52, with the answer I feel cool myself as learning a foreign language.

Table 4.

T-test results of All Items in the Questionnaire Regarding High School Departments from which Participants Graduated.

	DEPARTMENT	N	M	SD
1. I can be creative	EFL	105	3,92	,817
	Others	45	3,87	,944
2. I can laugh off embarrassing mistakes in Foreign Language	EFL	105	3,10	1,100
	Others	45	2,96	1,278
3. I do not get bored	EFL	105	3,45	1,135
	Others	45	3,51	,944
4. I enjoy it	EFL	105	4,13	,951
	Others	45	4,04	,824
5. I feel as though I am a different person during the Foreign Language class	EFL	105	3,39	1,275
	Others	45	3,42	1,177
6. I learnt to express myself better in the Foreign Language	EFL	105	3,67	1,025
	Others	45	3,89	,982
7. I am a worthy member of the Foreign Language class	EFL	105	3,72	1,079
	Others	45	3,69	1,240
8. I have learnt interesting things	EFL	105	4,25	,806
	Others	45	4,11	1,005
9. In class, I feel proud of my accomplishments	EFL	105	3,80	1,032
	Others	45	3,87	,944
10. It is a positive environment	EFL	105	3,86	1,060
	Others	45	3,78	,927
11. It is cool to know a Foreign Language	EFL	105	4,57	,842
	Others	45	4,40	,915
12. It is fun	EFL	105	4,23	,788
	Others	45	4,20	,894
13. Making errors is a part of the learning process	EFL	105	4,50	,774
	Others	45	4,24	,857
14. The peers are nice	EFL	105	3,66	,886
	Others	45	3,51	,920
15. The teacher is encouraging	EFL	105	3,82	3,088
	Others	45	3,62	1,193
16. The teacher is friendly	EFL	105	3,50	1,186
	Others	45	3,69	1,276
17. The teacher is supportive	EFL	105	3,68	1,236
	Others	45	3,71	1,290
18. There is a good atmosphere	EFL	105	3,71	1,007
	Others	45	3,78	1,185
19. We form a tight group	EFL	105	3,31	,993
	Others	45	3,67	,905
20. We have common “legends”, such as running jokes	EFL	105	3,45	,899
	Others	45	4,27	4,956
21. We laugh a lot	EFL	105	3,50	1,001
	Others	45	4,20	4,576

Third research question was formulated to find out factors contributing to participants' positive emotions during language learning. In order to have a deeper understanding the sources of participants' enjoyment in language classes, qualitative data were corroborated with the findings of the quantitative data. Data derived from the semi-structured interviews were analysed through inductive content analysis. Therefore, factors associated with FLE were revealed. Within this framework, various factors were mentioned by the participants as the sources of the FLE. Among these, three main themes were identified such as FLE Personal, FLE Environmental, and FLE Instructional.

Third research question was formulated to find out factors contributing to participants' positive emotions during language learning. In order to have a deeper understanding the sources of participants' positive emotions in language class, qualitative data were corroborated with the findings of the quantitative data. Data derived from the semi-structured interviews were analysed through inductive content analysis. Therefore, factors associated with FLE were revealed. Within this framework, various factors were mentioned by the participants as the sources of the FLE. Among these, three main themes were identified such as FLE Personal, FLE Environmental, and FLE Instructional.

FLE Personal: Data derived from the interviews revealed that participants referred themselves as the sources of FLE. That is, participants' personal attributions were found as one of the sources of their FLE. Throughout the data, "feeling of success in language learning, self-awareness of development in target language, personal effort for the improvement were exclaimed by the participants.

Among the categories, the most common one was self-awareness of development in target language. Nearly all the participants expressed that they enjoy learning the language because they come to realize the improvement in their competency level. The following extract exemplifies the situation better as:

P1: "I enjoy witnessing my development. When I see development, I enjoy, I get motivated and study more".

Also, most of the participants expressed that they get pleasure while learning the language when they are successful in language learning. What is more, nearly all of the students associated speaking accurately, fluently with a correct pronunciation and accent with success. That is it was claimed by the participants that they enjoy learning the language when they become successful in speaking English with accurate accent and pronunciation.

P4 says that "When I speak English fluently without hesitation and with a correct pronunciation and Accent, I become so happy. Language learning becomes more enjoyable".

FLE Environmental: Participants expressed that their enjoyment levels in language learning also depend on factors related to their immediate environment such as teacher, peers and other people. All of the participants showed teacher as the most crucial factor in determining their enjoyment in language learning. They indicated that teachers' supportive behaviour, quality of their relationships with students, their enthusiasm for teaching were the source of participants' FLE. The following extracts explain the situation as:

P.6: "Behaviours of the teacher are crucial. His actions, his wordings make me feel happy. Teacher should react to our performance so that we can understand that we are understood by him".

P.8: "There is an undeniable influence of teachers on students' motivation, performance, willingness to participate to the lesson and naturally enjoyment that they get from the language learning. If my relationship with my teacher is good, then I enjoy. Or else, I feel demotivated".

Second category is reaction of peers. All of the participants reported that reactions of their peers in class totally influence their enjoyment. Naturally, it was resulted in demotivation and lack of willingness to perform. They indicated that when they appreciate by their peers during lesson, they become happy. For example,

P10: "I have friends who are supportive. They also feel relax and enjoy while learning language. When I look at them I relax. They influence me positively. They are helpful, we can discuss on topics together. I enjoy."

However, peers can have debilitating influence on participants FLE. Nearly all of the participants said that when they were intervened and humiliated by their peers upon a mistake they made during speaking, they became demotivated and they did not get any enjoyment. The following extract exemplifies the situation:

P1: "While I am speaking in class, I sometimes get intervened by my friends. They make fun of me when I make a pronunciation mistake or whenever I feel humiliated, I get demotivated."

In addition to these, participants reported to get enjoyment when they are praised by other people such as their friends or family members. In other words, more than half of the participants received other people in their environment as source of their FLE. For example,

"Sometimes, my father comes across with an English word and calls me saying that 'come here my daughter. You know foreign language. Explain what it means to me.' When I have such experiences, I feel happy and motivated. So I enjoy learning a foreign language."

FLE instructional

Based on the qualitative data obtained from semi-structured interviews, a common view arrange the participants was that instructional related factors are at influential on their FLE. One of them is selection of activity. Almost all of the students declared that rather than grammar or translation based activities, the ones focusing on interaction, communication namely speaking skill increase their FLE. The following excerpt shows:

“I like speaking based activities because I enjoy speaking. When I communicate with my peers through English, or when I understand what they tell in English, I enjoy so much. I feel happy instead of activities focusing on memorisation, grammar, translation. I like interaction-speaking based activities.”

In addition to these, topics were found to be influential on students' FLE. Most of the students said that quality of the topics for discussion is important. Rather than topics which are abstract out of date and are not in line with students' needs, interest, have debilitating effect on students' FLE levels. Rather than such kind of activities, they reported to prefer interesting and authentic topics. The following extract states that for the discussions, topic is significant.

“Some topics are unattractive. They may be out of date. They may not be related to real life. When we are asked to talk about those topics, I do not want to speak at the lesson. We do not enjoy this process. If topics are interesting and related to real life, we can enjoy.”

4. DISCUSSION

First purpose of this study is to describe tertiary EFL learners' foreign language enjoyment levels. Then the study targets to find out whether there is a statistically significant difference among learners based on academic discipline that they had when they were at high schools. Finally, the current study attempts to reveal determinants of participants' FLE.

For answering the first research question which is “What is the EFL learners' current level of foreign language enjoyment in language classrooms?” In order to answer relevant question, online version Foreign Language Enjoyment Scale developed by Dewaele and McIntyre (2014) was administered to the learners. The obtained quantitative data were analysed according to descriptive statistics. According to the mean score obtained as a result of the analysis, it might be said that participants enjoy foreign language lessons to a high degree. This result is in line with what Dewaele and MacIntyre (2014) and Dewaele et al. (2018) found in studies. Considering this result, it can be said that participants have high level of motivation while learning the foreign language as MacIntyre and Vincze (2017) states that positive emotions, particularly joy and amusement, are connected with all factors related to language learning motivation, therefore a higher degree of foreign language enjoyment could indicate that individuals are motivated to learn English. Also, it could be interpreted that learners are willing to learn English because it was found that students have positive emotions while they are learning the foreign language. When considering the FLE based studies carried out in Turkish EFL context, this study has similar results with Uz's (2017) study. Both of them revealed that EFL learners who are enrolled in a university experience high level of FLE. Also, the current study has results which are in line with Ozer & Altay's (2021) study. Although both of the studies were conducted in different contexts, they have nearly similar results showing that foreign language learners experience enjoyment while they are learning the foreign language.

The second research question was related to participants' academic discipline that they had when they were at high school. Academic discipline has been investigated considering various constructs. As a result of the independent sample T-test, there is no statistically significant difference among learners. In other words, learners graduated from language departments, and learners who graduated from other departments such as math, social sciences, or students who are graduates of vocational high schools have similar levels of foreign language enjoyment. Based on this result, it might be inferred that learners' academic discipline in their high school years is not an effective factor determining their level of enjoyment. These results are almost similar to Huang and Jiang's (2022) study, one of whose aims is to find out whether academic discipline is a predictive factor determining learners' overall FLE level. Although the current study considered learners' high school academic levels while Huang and Jiang's (2022) study focused on learners' university academic discipline, both of them found no disciplinary predictive effect.

As for the general sources of FLE, semi-structured interviews were held. As a consequence of content analysis, FLE personal, FLE environment, FLE instructional were found to be the main sources of students' foreign language enjoyment levels. First of all, most of the participants expressed that teachers are one of the most important factors leading them to feel enjoyment during foreign language lessons. Dewaele and MacIntyre (2014) emphasise the importance of increasing classroom enjoyment by stating, “enjoyment might be the emotional key to unlocking the language learning potential of adults and children alike; if a teacher, parent, friend, or mentor creates an enjoyable context, they likely have gone a long way towards facilitating learning” (p. 261). Considering this, it can be said that teachers are responsible for creating a stress-free environment in which effective and positive teacher – student and student – student interactions take place. Moreover, students feel free while expressing themselves. Also, students reported that selections of activities and topics are also one of the critical determinants of their foreign language enjoyment levels. Based on participants' accounts, it can be inferred that the more interesting topic for the students, the higher the FLE levels will be. For this reason, while developing English textbooks and planning lessons, students' likes, dislikes, and interests should be taken into consideration.

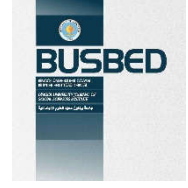
In addition to these, participants reported that they feel enjoyment when they realise their development in foreign language learning. Also, it was found that when the participants witness their successes in the foreign language process, they also experience a high level of enjoyment. Therefore, it might be deduced that possible relations exist between language performance and FLE (Dewaele & Alfawzan, 2018; Dewaele & MacIntyre, 2014)

REFERENCES

- Babbie, E. (2007) *The practice of social research*. 11 th Edition, Thompson Wadsworth, Belmont.
- Bhattacharjee, A. (2012). *Social Science Research: Principles, Methods, and Practices*. Textbooks Collection.
- Boudreau, C. H. E., MacIntyre, P. D., & Dewaele, J.-M. (2018). Enjoyment and anxiety in second language communication: an idiodynamic approach. *Stud. Second Lang. Learn. Teach.* 8, 149–170. doi: 10.14746/ssl.2018.8.1.7
- Bown, J., & White, C. J. (2010). Affect in a self-regulatory framework for language learning. *System*, 38(3), 432–443. <https://doi.org/10.1016/j.system.2010.03.016>
- Chen, J. (2018). Exploring the impact of teacher emotions on their approaches to teaching: A structural equation modelling approach. *British Journal of Educational Psychology*. DOI:10.1111/bjep.12220
- Creswell, J. W. (2003). *Research design: qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. California: Sage Publications.
- Creswell, J. W. (2006). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. London: Sage Publications.
- Creswell, J. W. (2009). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Creswell, J. W., Klassen, A. C., Plano Clark, V. L., & Smith, K. C. (2011). Best practices for mixed methods research in the health sciences. *Bethesda (Maryland): National Institutes of Health, 2013*, 541-545.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (4th ed.). Boston, MA: Pearson Education.
- Creswell, J. W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.
- Creswell, J. W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Creswell, J. W., & Clark, V. L. P. (2018). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage publications.
- Dewaele, J. M., & MacIntyre, P. D. (2014). The two faces of Janus? Anxiety and enjoyment in the foreign language classroom. *Studies in second language learning and teaching*, 4(2), 237-274. <https://doi.org/10.14746/ssl.2014.4.2.5>
- Dewaele, J. M., & MacIntyre, P. D. (2014). The two faces of Janus? Anxiety and enjoyment in the foreign language classroom. *Studies in second language learning and teaching*, 4(2), 237-274. <https://doi.org/10.14746/ssl.2014.4.2.5>
- Dewaele, J.-M., & MacIntyre, P. D. (2016). Foreign Language Enjoyment and Foreign Language Classroom Anxiety. The right and left feet of FL learning? In P. MacIntyre, T. Gregersen, & S. Mercer (Eds.), *Positive Psychology in SLA* pp. 215–236). Bristol: Multilingual Matters.
- Dewaele, J.-M., & Dewaele, L. (2017). The dynamic interactions in foreign language classroom anxiety and foreign language enjoyment of pupils aged 12 to 18. A pseudo-longitudinal investigation. *Journal of the European Second Language Association*, 1(1),12–22. <https://doi.org/10.22599/jesla.6>
- Dewaele, J.-M., Witney, J., Saito, K., & Dewaele, L. (2017). Foreign language enjoyment and anxiety in the FL classroom: the effect of teacher and learner variables. *Lang. Teach. Res.* 22, 676–697. doi: 10.1177/1362168817692161.
- Dewaele, J. M., & Alfawzan, M. (2018). Does the effect of enjoyment outweigh that of anxiety in foreign language performance?. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 8(1). <https://doi.org/10.14746/ssl.2018.8.1.2>
- Dewaele, J.M. & Li, C. (2020) Emotions in Second Language Acquisition: A critical review and research agenda. In Chengchen Li (Eds.), *A Positive Psychology Perspective on Emotions in SLA*. [Special Issue] *Foreign Language World* 196(1), 34-49.
- Elahi Shirvan, M. & Talebzadeh, N. (2018). Exploring the fluctuations of foreign language enjoyment in conversation: An idiodynamic perspective. *Journal of Intercultural Communication Research*, 47(1), 21-37. <https://doi.org/10.1080/17475759.2017.1400458>
- Elahi Shirvan, M., Taherian, T., & Yazdanmehr, E. (2020). The dynamics of foreign language enjoyment: An ecological momentary assessment. *Frontiers in Psychology*, 11, 1391-1405. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01391>
- Fresacher, C. (2016). Why and How to Use Positive Psychology Activities in the Second Language Classroom. In MacIntyre, P. D., Gregersen, T. & Mercer, S. (Eds.), *Positive psychology in SLA*, (p. 344-358). Bristol, UK: Multilingual Matters.
- Fredrickson, B. L. (2013). Positive Emotions Broaden and Build. In P. Devine, & A. Plant (Eds.), *Advances in Experimental Social Psychology* (pp. 1-53). Vol. 47, Burlington: Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-407236-7.00001-2>
- Gregersen, & S. Mercer (Eds.), *Positive Psychology in SLA* (pp. 237-257). Bristol: Multilingual Matters.

- Huang J and Jiang G (2022) The Predictive Effects of Gender and Academic Discipline on Foreign Language Enjoyment of Chinese High School Students. *Front. Psychol.* 12:802152. doi: 10.3389/fpsyg.2021.802152
- Ivankova, N. V., Creswell, J. W., & Stick, S. L. (2006). Using mixed-methods sequential explanatory design: From theory to practice. *Field methods*, 18(1), 3-20.
- Krause, K. L. D. (2014). Challenging perspectives on learning and teaching in the disciplines: the academic voice. *Stud. High. Educ.* 39, 2–19. doi: 10.1080/03075079.2012.690730
- Kuteeva, M., & Airey, J. (2014). Disciplinary differences in the use of English in higher education: reflections on recent language policy developments. *High. Educ.* 67, 533–549. doi: 10.1007/s10734-013-9660-6
- Lake, J. (2016). Accentuate the positive: Conceptual and empirical development of the positive L2 self and its relationship to L2 proficiency. In P. MacIntyre, T.
- Li, C. (2021). Looking back and looking forward: SLA research from a positive psychology perspective over the past decade (2012-2021). *For. Lang. Educ.* 42, 57–63.
- MacIntyre, P.D. (2017). An overview of language anxiety research and trends in its development. In: Gkonou, C., Daubney, M., Dewaele, J.-M. (Eds.), *New insights into language anxiety: Theory, research and educational implications* (pp. 11–30). Bristol: Multilingual Matters.
- MacIntyre, P. D., & Vincze, L. (2017). Positive and negative emotions underlie motivation for L2 learning. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 7(1), 61-88. <https://doi.org/10.14746/ssllt.2017.7.1.4>
- Nemati, F., Roohani, A., & Mirzaei, A. (2020). Investigating foreign language enjoyment and public speaking class anxiety in the EFL class: A mixed methods study. *Journal of Teaching Language Skills*, 39(1), 115-152. <https://doi.org/10.22099/JTLS.2020.37330.2835>
- Nevgi, A., Postareff, L., & Lindblom-Ylänne, S. (2004). The effect of discipline on motivational and self-efficacy beliefs and on approaches to teaching of Finnish and English university teachers. Paper presented at the EARLI SIG Higher Education Conference, June 18–21, 2004 (Stockholm: University of Helsinki).
- Özer, Z., & Altay, İ.F. (2021). Examining the level of enjoyment and anxiety among Turkish EFL students. *Journal of Language and Linguistic Studies*.
- Öztürk, G., & Gürbüz, N. (2013). The impact of gender on foreign language speaking anxiety and motivation. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 70, 654-665.
- Sánchez-Ruiz et al., 2010 M.J. Sánchez-Ruiz, J.C. Perez-Gonzalez, K.V. Petrides Trait emotional intelligence profiles of students from different university faculties *Aust. J. Psychol.*, 62 (1) (2010), pp. 51-57
- Schutz, P. A., & Lanehart, S. L. (2002). Introduction: emotions in education. *Educ. Psychol.* 37, 67–68.
- Uzun, K. (2017). Compulsory English courses in higher education: A source of angst or thrill?. *The Journal of Language Learning and Teaching*, 7(2), 1-20.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 08.12.2021
Kabul Tarihi : 12.04.2022

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1034198>

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MİLLİ İKTİSAT İDEOLOJİSİ VE MİTHAT ŞAKİR ALTAN*

Ayşegül CAN¹

ÖZ

Türk iktisat tarihinde, milli iktisat düşüncesi ilk kez İkinci Meşrutiyet döneminde ortaya çıkmıştır. İlerleyen süreçte bir devlet politikası olarak uygulanmaya başlanan bu düşünce, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte zirve yapmıştır. Bu minvalde Türk-Müslüman sermayedar oluşturulmasına, yerli sermaye ile milli banka ve şirketlerin kurulmasına, yerli üretimin ve müteşebbislerin teşvikine önem verilmiştir. Osmanlı Devleti'nin son bulması ile milli iktisat ideolojisini savunan aydınlar ve milli kurumlar, bu kez yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin iktisadi bağımsızlığını sağlama noktasında önemli rol oynamıştır.

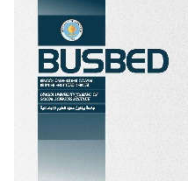
Bu çalışmada Osmanlı'nın son dönemlerine ve yeni bir Türk devletinin doğuşuna tanıklık etmiş, eğitimini Osmanlı Konya'sında almış, Cumhuriyet Türkiye'sine öğretmen, yazar, avukat, halkevi başkanı ve milletvekilliği yaparak hizmet etmiş Mithat Şakir Altan'ın milli iktisat hakkındaki görüşleri irdelenmiştir. Bilhassa, Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren, ortaya koymuş olduğu milli iktisat anlayışı dönemin Osmanlı aydınlarının görüşleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. O'nun şahsiyetinin ve fikirlerinin oluşmasında 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki ve dünyadaki gelişmelerin önemli bir yeri olduğu tespit edilmiştir. Zira dünyaya geldiği dönem; Osmanlı Devleti'nin en çalkantılı zamanına rastlamasına rağmen fikrî ideolojiler açısından oldukça zengin bir devire denk gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nde milli iktisat politikasının hayata geçirildiği sırada, Konya'da Türk Sözü gazetesinde çoğunlukla "Türklük Etrafında" köşesinde bu politikayı destekleyen yazılar kaleme almıştır. Osmanlı Devleti'nin son bulmasıyla Cumhuriyet'te milli iktisat düşüncesini taşıyan kimseler arasında M. Şakir, Konya'da öne çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli İktisat, Osmanlı, Cumhuriyet, Konya

* Bu çalışma Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında (Konya 2015) kabul edilen yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

¹ Dr., Aksaray Üniversitesi, Ortaköy MYO, aysegulcan@aksaray.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8248-6512>

Article Type : Research Article
Date Received : 08.12.2021
Date Accepted : 12.04.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1034198>

NATIONAL ECONOMIC IDEOLOGY FROM THE OTTOMAN TO THE REPUBLIC AND MİTHAT ŞAKİR ALTAN

Ayşegül CAN²

ABSTRACT

In the history of Turkish economics, the idea of national economy emerged for the first time in the Second Constitutional Period. This idea, which started to be implemented as a state policy in the following process, peaked with the start of the First World War. In this respect, importance was given to the establishment of Turkish-Muslim capitalists, the establishment of national banks and companies with domestic capital, and the encouragement of domestic production and entrepreneurs. With the end of the Ottoman Empire, intellectuals and national institutions defending the national economy ideology played an important role in ensuring the economic independence of the new Turkish Republic this time.

In this study, the views of Mithat Şakir Altan, who witnessed the last periods of the Ottoman Empire and the birth of a new Turkish state, received his education in Ottoman Konya, and served the Republic of Turkey as a teacher, writer, lawyer, president of the community center and parliamentarian, on national economy were examined. Especially since the First World War, the understanding of national economy that he put forward was evaluated within the framework of the views of the Ottoman intellectuals of the period. It has been determined that the developments in the Ottoman Empire and in the world in the 19th and 20th centuries had an important place in the formation of his personality and ideas. Because the time he was born; Although it was the most turbulent time of the Ottoman Empire, it coincided with a very rich period in terms of intellectual ideologies. During the First World War, during the implementation of the national economy policy in the Ottoman Empire, he wrote articles supporting this policy, mostly in the column "Around Turkishness" in the newspaper *Türk Sözü* in Konya. With the end of the Ottoman Empire, M. Şakir came into prominence in Konya among those who carried the idea of national economy in the Republic.

Keywords: National Economy, Ottoman, Republic, Konya.

² Dr., Aksaray University, Ortaköy Vocational School, aysegulcan@aksaray.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8248-6512>

1. GİRİŞ

Milliyet terimini tek bir anlam etrafında tarif etmek mümkün değildir. Bu durum toplumdaki farklılıkların gösterebilir. Milliyetçilik, Fransızlarda kültür, Almanlarda ırk, İsveçlerde vatan kavramları üzerinden tanımlanırken, Türklerde ise bu konuda bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu sebeple Türkler arasında milliyetçilik ölçüsü ırk, kültür, vatan, dil, Turancılık, Anadolu'luk, tarih birliği ve tabiiyet unsurları üzerinden yürütülmüştür. Kimi düşünürler, bu kavramların birini esas kabul ederken kimileri ise bir başka unsur ya da unsurları temel almışlardır. Böylece Türkler arasında resmîyette ve hususiyette ortak bir milliyet tarifi ve duygusu oluşmamıştır (Danişmend, 1983, s. 4-5).

Dünyada millet kavramı 1789 Fransız İhtilali ile ortaya çıkmıştır. Ancak, 19. yüzyılın başlarında Avrupa'da, siyasi alanda milletlerin kendilerini idare etme isteği olarak yer edinmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ise bu kavramın etkisiyle imparatorlukların yerini ulus devletler almaya başlamıştır (Hobsbawm, 2010, s. 125; Kedourie, 1971, s. 1).

19. yüzyılda Avrupa'da ortaya çıkan millet ideolojisi aynı zamanda milliyetçi hareketlerin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Osmanlı aydın ve devlet adamları da Avrupa'da ortaya çıkan milliyetçi hareketlerden etkilenmişlerdir. Bunlar, Osmanlı Devleti'nin birliğini muhafaza etmek amacıyla milliyetçilik kavramını devletin topraklarında yaşayan bütün halkı kapsayacak şekilde uyarlamaya çalışmışlardır. Bu sebeple ortaya Osmanlıcılık ideolojisi çıkmıştır (Kushner, 1979, s. 9-10). Ancak Osmanlıcılık fikri, beklenmedik bir şekilde, Müslümanlar arasındaki ortak kültür duygusunu artırmış, etnik bilincin uyanmasına hizmet etmiştir (Karpat, 2004, s. 582).

Batı ile temas etmeye devam eden Osmanlı aydınlarında, Türkçülük ideolojisi zamanla oluşmaya başlamıştır. Özellikle Balkan Savaşları'nın kaybedilmesiyle birlikte Osmanlıcılık ideolojisi yerini Türkçülüğe bırakmıştır. Namık Kemal'in Osmanlıcılık düşüncesinin bir parçası olarak dillendirdiği "vatan" kavramı milliyetçiliğin uyanması için önemli bir aşama olmuştur. Daha sonraki süreçte Mehmet Emin Bey'in "Ben bir Türk'üm; dinim, cinsim uludur" sözü ile Türkçülük düşüncesi kuvvet bulmuştur. Gaspıralı İsmail'in "Dilde, fikirde ve işte birlik" düşüncesi ile Yusuf Akçura'nın "Tevhid-i Etrak" söylemleri Türklerin birliği anlamına gelmekte olup, bu akımın zihinlerde yer etmesinde önemli rol oynamıştır (Çolak, 2006, s. 37-40). Böylece Osmanlı modernleşmesi, imparatorluktan ulus devlete, ümmetten millete, Osmanlıcılıktan Türkçülüğe doğru ilerleyen bir süreci yaratmıştır (Kara, 2001, s. 49-50). Nitekim, Osmanlı aydınları arasında milliyetçilik üzerine tartışmalar başladığı sırada, milliyetçiliğin modernleşmenin neresinde durulacağı da sorgulanmıştır. Yalnızca Batı medeniyetini maddi açıdan üstün kılan meşruteliği alma ya da onların sosyal hayat, felsefi ve dini düşünceleri gibi bütün alanlardaki uygulamalarını alma konusunda fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Bu duruma Türkçülüğün önde gelen ideologlarından Ziya Gökalp, medeniyet ve kültür kavramlarını tasvir ederek çözüm bulmaya çalışmıştır. Gökalp, değiştirilmesi istenmeyen değerleri kültür, değişmesi istenenleri ise medeniyet adı altında tanımlamıştır (Güngör, 2003, s. 6).

Siyasi alanda başlayan milliyetçilik ideolojisi zamanla şatların da bu yöne sevk etmesiyle ekonomi alanında da etkisini göstermeye başlamıştır. Balkan Savaşı sonrasında ortaya çıkan Türkçülük ideolojisinin iktisadi alana bir yansımaları olarak milli iktisat, ticaret yaparak zenginleşmiş, üretim araçlarına sahip olan Türk burjuva kesimi oluşturma ideolojisi şeklinde ortaya çıkmıştır. Milli iktisat kavramını; iktisadi milliyetçilik; yani ekonomik ulusçuluk şeklinde tarif etmek mümkündür (Hançerlioğlu, 1993, s. 79, 225). Böylece iktisadi politikada Tanzimat'tan itibaren özellikle İkinci Meşrutiyet'in getirdiği serbestlik ortamında, güç kazanmaya başlayan (Sayar, 2000, s. 372), liberal anlayışın yerine, milli iktisat kavramı gün geçtikçe kuvvetlenmeye başlamıştır (Çavdar, 2003, s. 89). Buna rağmen Birinci Dünya Savaşı esnasında, serbest ticaret, dünyada yalnızca İngiltere, Hollanda ve Danimarka'da varlığını devam ettirememiştir. Osmanlı ekonomisini liberalleştirme gayretleri, ülke ekonomisine zaten parasal açıdan hâkim durumda bulunan, gayrimüslimlerin ve yabancıların bu vaziyetini iyice güçlendirmiştir. Bunun karşısında ise geleneksel yöntemlerle üretim yapmaya gayret eden Müslüman esnaf, daha çok yoksullaşmıştır. Öbür taraftan Girit'in Yunanistan'a katılmak istemesi, Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilanı, Avusturya'nın Bosna Hersek'i ilhakı gibi meseleler, ekonomideki liberal etki yerine, yerli unsurların hâkim olmasına dair adımların atılması sürecine katkı sağlamıştır. Nihayetinde liberalizm hakkında yönetici ve aydın çevre arasında tartışmalar başlamıştır (Koraltürk, 2011, s. 30).

Birinci Dünya Savaşı, devletlerin hem kendi bağımsızlığını savunma hem de ekonomide kendine yeterli olma anlayışındaki milliyetçi politikanın etkisiyle, himayenin en yoğun olduğu bir dönemi temsil etmiştir (Berend, 2011, s. 64). Böylece liberalizm genel seyir olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam edecek olan bir gerileme sürecine girmiştir. Ekonomik alandaki güçlükler, işsizlik, para birimlerinin istikrarsızlığı devletlerin ekonomik kontrolüyle birlikte korumacılığı ve milliyetçi politikaları da beraberinde getirmiştir (Von Hayek, 2009, s. 207). Bu doğrultuda Almanya ve Amerika kendi milli iktisatlarını kurmuştur. Osmanlı Devleti'nde ise bu durumu anlayan ve ilk gündeme getiren kişi Ziya Gökalp olmuştur (Kafesoğlu, 1970, s. 121).

Osmanlı Devleti'nde milli iktisat hamleleri Birinci Dünya Savaşı sırasında zirve yapmışsa da esasında bu politikanın temeli İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonraki sürece dayanmaktadır. Osmanlı aydınlarında, yerli

burjuvazinin oluşturulmasıyla kapitalizmin kurulması ve devletin içinde bulunduğu yarı sömürge vaziyetinden kurtarılması kanaati hâkim olmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki hükümeti de milli iktisadi bir devlet politikası haline getirmiş ve bu doğrultuda adımlar atmıştır (Ahmad, 2010, s. 88). Savaşın zorunlu kıldığı, finansman sorunu ile dışa kapanma ise milli iktisat politikasına ayrı bir ivme getirmiştir. Kapitülasyonlar tek taraflı olarak feshedilmiş, koruyucu dış ticaret politikası takip edilmiş (Toprak, 2017, s. 82), Teşvik-i Sanayi Kanunu ile yerli sermayedar, üretim noktasında teşvik edilmiştir (Ökçün, 1975, s. 26).

Milli iktisat hamlelerinin gerçekleştiği Anadolu'da Mithat Şakir Altan'ın³da Türk ulusuna “*Türkçülük*” ve “*milliyetçilik*” unsurlarını anlatmaya çalıştığı görülmüştür (Özcan, 2004, s. 217-219). Milliyet duygusunun bütün duygulardan üstün olduğuna inanan M. Şakir, bir millette olması gereken en önemli hasletleri millî gurur ve millî fedakârlık olarak tarif etmiştir. Mesele milliyetçilik olunca menfaat aranmaması gerektiğini düşünmüş ve milliyetçi bir kişinin öncelikle fedakâr, millî gayelere bağlı ve sadık olması gerektiğini savunmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği müddetçe milletin yorgunluktan ve kayıptan korkmaksızın, Türklüğün mevcudiyetini kazanmasının her şeyden önemli olduğunu dile getirmiştir (Altan, 1917a, s. 3; Altan, 1917b, s. 3; Altan, 1931, s. 2).

Osmanlı Devleti'nin son döneminde dünyaya gelen ve gençlik çağını savaşın gölgesinde geçiren, yeni bir rejimin doğuşuna tanıklık eden, M. Şakir, Millî Mücadeleyi desteklemiş olan *Türk Sözü*⁴ başta olmak üzere *Aksaray Vilayet Gazetesi*, *Duygu*, *Halk*, *Yeni Konya* gazetelerinde ve *Konya*, *Yeni Mecmûa*, *Ocak*, *Yeni Fikir*, *Anadolu ve Orta Anadolu Mecmûası* gibi dergilerde çoğunlukla milliyet kavramıyla ilgili yazılar kaleme almıştır (“Halkevi Başkanlığı”, 1946, s. 2; “İlimizde Seçim Neticelendi”, 1946, s. 1; “Milletvekili Seçimi”, 1946, s. 2). Yazılarının ana temaları genellikle, Türk milletinin mefkûresi, millî benlik, milli medeniyet, milli iktisat ve milli ahlaktan meydana gelmiştir (Altan, 1917c, s. 1; Altan, 1931, s. 2). Bu minvaldeki yazıları ağırlıklı olarak *Türk Sözü* gazetesinde yer almıştır. 1917 Haziran ayından Kasım 1917'ye kadar milliyetçilik üzerine *Türk Sözü*nde 22 yazısı çıkmıştır. Bu yazıların 15 tanesi *Türklük Etrafında*⁵ köşesinde yayınlanmıştır. Kimi günlerde ise hem *Türklük Etrafında* hem de normal sütunlarda olmak üzere iki yazısı birden yer bulmuştur. Bu yazıların başlığında *milli* terimi taşıyanların sayısı altıdır. Geriye kalan 16 yazısı ise millilik, milliyetçilik, Türklük, vatan gibi konularda, yine milli benliğe vurgu amacıyla yazılmıştır (Can, 2015).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik ideolojisinin zirve yaptığı, devlet eliyle milli iktisat politikasının uygulandığı bir süreçte M. Şakir, *Türk Sözü*'nde 22, *Yeni Mecmûa*'da bir olmak üzere milliyetçilik ideolojisi üzerine toplamda 23 yazı kaleme almıştır. Cumhuriyet döneminde ise 1927-1944 yılları arasında *Aksaray Vilayet Gazetesi*'nde dört, *Ulus*'ta bir, *Duygu*'da iki, *Konya*'da beş makalesi yayınlanmıştır. Bunlarla birlikte 1931 yılında *Millî İktisada Doğru* isimli bir kitabı çıkmıştır. *Türk Ocakları*'nda basılan ve 43 sayfadan oluşan bu eseri, daha önce çeşitli yerlerde milli iktisat üzerine yapmış olduğu konuşmaların ve yazıların derlemesinden meydana gelmiştir (Altan, 1931b).

Çalışmanın temel amacı Birinci Dünya Savaşı sırasında ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında *Konya*'da milli iktisat ideolojisini savunan M. Şakir'in bu yöndeki düşüncelerine Osmanlı aydınlarının milli iktisat anlayışları perspektifinden bakmaktır. Böylece M. Şakir'in içinde yaşadığı koşulların, onun düşüncelerini şekillendirdiği sonucu ortaya çıkmıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e milli iktisat ideolojisinin intikalinde *Konya* açısından önemli rol oynayan M. Şakir'in yazılarını içeren gazete ve dergiler çalışmanın birincil kaynaklarını temsil etmiştir. Aynı şekilde diğer Osmanlı aydınlarının milli iktisat meselesi üzerine olan fikirleri de gazete ve dergilerdeki makalelerinden öğrenilmiştir. Bu yönüyle çalışmada ağırlıklı olarak basın-yayın organlarının doküman analizi yöntemiyle taranması metodu öne çıkmıştır. Türk iktisadi tarihinde milli iktisat ideolojisi üzerine yapılan çalışmalarda Osmanlı aydınlarının bu konudaki fikirlerine ve bu minvalde yürütülen faaliyetlere yer verilmiştir.⁶ Buna rağmen *Konya*'da milliyetçilik hakkındaki görüşleriyle öne çıkan, M. Şakir'in, milli iktisat ideolojisine dair düşünceleri hakkında bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmada M. Şakir'in bu husustaki fikirleri aktarılırken aslında Osmanlı'nın merkezindeki milli iktisat düşüncelerinin ve hamlelerinin *Konya* özelinde taşraya nasıl yansıdığını gözler önüne sermek hedeflenmiştir. Zira İkinci Meşrutiyet'in ilk dönemlerinden itibaren *Konya*'da halkın desteğiyle birçok milli banka ve şirket teşkil edilmiştir.⁷

³ Nüfus kayıt örneğindeki ismi Ahmet Mithat, H.1317'de (1899), Ilgın'ın Beylülbey Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. M. Şakir siyasi kimliğinin yanında öğretmen, avukat, yazar ve gazeteci gibi birden çok vasfı üzerinde toplamıştır. Ayrıca, 1945-1946 yıllarını kapsayan dönemde *Konya Halkevi*'ndeki başkanlık ve 1946-1950 yıllarındaki CHP'den *Konya* milletvekilliği görevlerini verimli bir şekilde ifa etmiştir. bk. (“VIII. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişi 1920-1950”, 2010, s. 485); (Altan *Özel Evrakı (AÖE)*, 1916, s. 2); (*AÖE Vukuatlı Nüfus Kayıt Örneği*, t.y.).

⁴ 1910-1952 yılları arasında yayın hayatını devam ettiren Babalık gazetesi, *Konya* Valisi Muammer Bey'in teşviki üzerine 1917-1918 yıllarında *Türk Sözü* ismiyle çıkmıştır. Gazete genellikle dört sayfa olarak çıkmıştır. Başyazı, *Türklük Etrafında* köşelerinde milliyetçilik ile ilgili yazılar yayınlanmıştır. Böylece halkta milli bilinç oluşturmak amaçlanmıştır. bk. (Turgut, 2010, s. 9).

⁵ *Türklük Etrafında* köşesinde en çok yazan M. Şakir'dir. Ayrıntılı bilgi için bk. *Türk Sözü*, 11 Haziran 1917-21 Ağustos 1918.

⁶ bk.(Toprak, 2016); (Toprak, 2017).

⁷ bk. (Atalay, 2011).

2.Osmanlı Aydınları Arasında Milli İktisat Meselesi

Osmanlı aydınları arasında milli iktisat meselesi, ülkenin iktisadi bağımsızlığı açısından önemli görülmüştür. Bu sebeple milli iktisadın nasıl anlaşılması, hangi şartlar altında ortaya çıkması gerektiği konuları Osmanlı aydınlarınca cevap bulunması önemli sorunlar olarak gündeme getirilmiştir. İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İttihat ve Terakki hükümetince başlayan milli iktisat politikası, öncelikle aydınların kavramsal olarak bu konuyu irdelemelerine neden olmuştur. Osmanlı aydınlarının milli iktisat üzerine olan düşüncelerini anlatmadan önce Osmanlı Devleti'nin bu esnadaki iktisadi vaziyetine kısaca değinmek gerekir. Bu süreç Osmanlı ekonomisinin yabancı sermayenin kontrolü altında kaldığı bir görünüm arz etmekteydi. Osmanlı ekonomisine hâkim olma yollarından birisini Düyûn-ı Umumiye İdaresi oluştururken diğerini ise Avrupa sermayesiyle Osmanlı topraklarında demiryolları, liman şirketleri, bankalar, maden işletmeleri, su, gaz ve elektrik şirketlerinin kurulması oluşturmuştur. Hatta yabancı sermayenin bu işletmeler üzerinde dolaysız denetimleri olmuştur (Pamuk, 2018, s. 55).

Devlet, ihtiyaçlarını büyük oranda dış borçlar aracılığıyla karşılamaya çalışmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Almanya'nın teşvikiyle savaşı finanse etmek amacıyla kâğıt para (kaime) basma girişiminde bulunmak zorunda kalmıştır. Devlet savaşın başlarında, Osmanlı Bankası'ndan 15.000.000 liralık banknot çıkarmasını talep etmişse de banka, bu isteğe olumlu yanıt vermemiştir. Bunun üzerine geçici olarak emisyon bankası suretiyle Düyûn-ı Umumiye'nin üzerinden, kaimenin karşılığının altın olarak temin edilmesi koşuluyla, çıkarılması kararlaştırılmıştır. 27 Mart 1915'te Almanya ile 150.000.000 Franklık borç anlaşması yapılarak para Düyûn-ı Umumiye'nin Almanya şubesine devredilmiştir. Bu para karşılığında ise 6.519.139 liralık kaime çıkarılmış ve 10 Temmuz 1915'te piyasaya sürülmüştür. Fakat bu para devletin nakit ihtiyacını karşılamakta yetersiz kalmıştır. Bu sebeple 1918'e kadar olan zaman aralığında yedi seferde 161.018.663 liralık kaime çıkarılmak zorunda kalmıştır (Akyıldız, 2001, s. 212-215). Bunların etkisiyle hükümet, politikalarını yerli sanayi ve yerli üretimi temel alan milli iktisada çevirmek durumunda kalmıştır. Çünkü savaş ülkenin, dış ticaretinin sekteye uğramasına ve dolayısıyla ithal ürünlerin ülkeye girişine engel olmuştur. Bu anlamda, savaş döneminde Türk burjuvazisi oluşturmak amacıyla, koruyucu gümrük duvarları, kapitülasyonların kaldırılması, yabancı şirketlere Türkçe yazışma zorunluluğu, Teşvik-i Sanayi Kanun'u gibi uygulamalar hayata koyulmuştur (Pamuk, 2017, s. 150). Diğer taraftan milli iktisat politikası gereğince İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan, savaş ve mütareke esnasında da devam eden milli şirket ve bankaların tesis edilmesi meselesine ayrıca özen gösterilmiştir.⁸

İkinci Meşrutiyet döneminin getirmiş olduğu ortamla birlikte gazete ve dergi sayısında ciddi artış meydana gelmiş olsa da devamlılıkları noktasında büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sebeple liberalizm ve milli iktisat konuları hakkındaki görüşler, yalnızca belirli basın organlarıyla olacak şekilde sınırlı kalmıştır.⁹ Basının dışında Osmanlı aydınları, iktisat konusuna eğilmiş ve bu alanda kitap yazanlar olmuştur. Hakikaten Osmanlı Devleti'nde klasik anlamda ilk ekonomi kitabı olarak Sakızlı Ohannes Paşa'nın Mebadi-i İlmi Servet-i Milet isimli kitabı gösterilmiştir. 1881 yılında basılan kitabını Mülkiye'de ders kitabı olarak okutulan diğer eseri İlm-i Servet kitabı takip etmiştir. Yazar bu dönemde Mülkiye ve Harbiye'de iktisat hocası olarak görev yapmaktadır (Çavdar, 2003, s. 24-25). Ohannes Paşa'nın öğrencilerinden olan Kazanlı Akyığıtoğlu Musa, hocasının fikirlerinin aksine Friedrich List'in himayeci iktisadi görüşünü savunmuştur. Sanayileşmiş bir ülke ekonomisinin tarım alanında gelişmiş bir ekonomiye sahip ülkeye üstün geleceğine inanmıştır (Mardin, 1985, s. 628).

Osmanlı Devleti'nde 1860'lı yıllarda iktisat alanında yazılmış yabancı eserlerin tercüme edilmesi süreci başlamıştır. Ancak istikrarlı bir şekilde devam etmeyen bu süreç, İkinci Meşrutiyet döneminde, yabancı ülkelerde iktisat alanında meydana gelen gelişmelerin yakından takip edilmesiyle canlanmıştır (Sayar, 2000, s. 322). Doçe Bank Müdürü Dr. Karl Helfferich'e ait olan *La Prosp'erite Nationale De L'Allemagne 1888-1913*, Alman Feyz-i Maliyesi 1888-1913 ismiyle Nesim Roso (Nessim Rousso) tarafından Osmanlı Türkçesi'ne tercüme edilmiştir. Bu eser, İstanbul'da H.1330'da (1911-1912) Ahmet İhsan Şirketi tarafından basılmıştır. Çalışma, Almanya'nın nüfusu, iktisadi teşkilatı, sanayi ve makinalarının durumu gibi konuları kapsamıştır (Helfferich, 1330). Alman Feyz-i Maliyesi isimli kitap Osmanlı aydınları arasında merak uyandırmıştır. M. Zeki kitabın ismini konu başlığı ettiği yazısında Almanların kısa sürede karşılaştıkları yıkımlara karşın ilerleme kat etmelerini takdire şayan bulmuştur. Adı geçen kitabın okundukça Almanların iktisadi hayattaki ilerlemelerinin aşama aşama anlaşıldığını ifade etmiştir (Zeki, 1914, s. 417-419). Buna karşılık milli iktisat anlayışının evrensel değil de ulusal olması

⁸ Türk milli bankacılığının mihenk taşı olan İkinci Meşrutiyet dönemi milli bankacılık faaliyetleri için bk. (Can, 2021)

⁹ Dönem, basın iktidar yanlısı ve karşıtı olarak sınıflandırılabilir. İttihat ve Terakki'nin iktisadi alandaki politikalarının basın alanında savunuculuğunu yapan, iktidar yanlısı gazetelerin başında Tanin gelmiştir. Bu kategorideki diğer gazetelerin arasında Yeni Tasvir-i Efkâr, Hukuk-u Umumiye, Şûra-yı Ümmet, Rumeli ve Silah'ı zikretmek mümkündür. Ayrıca Cavit Bey'in katkıda bulunduğu Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası ile İktisadiyyat Mecmuası da liberalizm ve milli iktisadi savunan yayımların önde gelenleridir. Muhafiz yayımlara ise Ahrar Partisi'nin Osmanlı'sı, Mevlânâzade Rifat'ın Hukuk-ı Umumiye ve Serbesti'si, Murat Bey'in Mizan'ı, Ali Kemal'in İkdâm'ı, Derviş Vahdeti'nin Volkan'ı örnek gösterilebilir. bk. (Koloğlu, 2015, s. 90-91). Meşrutiyet Dönemi yayın organlarında liberal iktisadi görüşü yansıtan yazılar yayımlarken, aynı dönemde çıkmaya başlayan Türk Yurdu ise milli iktisat kavramını temele alan yayımlar yapmıştır. Türk Yurdu ile benzer görüşleri savunan diğer yayın organı ise Yeni Mecmûa'dır. bk. (Mardin, 1985, s. 630-632).

gerektiğini savunan aydınlar olmuştur. Tekin Alp, her milletin kendine münhasır bir iktisadi usulü olması gerektiğini dolayısıyla da Türklerin Almanya'yı, Fransa'yı örnek alarak iktisadi açıdan bir ilerleme kaydetmelerinin mümkün olmayacağını savunmuştur. Çünkü her ulusun ihtiyaçlarının birbirinden farklı olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple Türklerin kendi ihtiyaçlarına uygun prensip ve şartlardan oluşan bir iktisadi yola sapmalarını zaruri görmüştür. Milletlerin içinde o ülkenin ihtiyacına göre mili iktisat programlarını oluşturan kişilerin olduğunu beyan etmiştir. Almanların iktisadi düzeninde Bismarck ve Frederich List'in ismini bu anlamda anılmaya değer olarak görmüştür. Türkler arasından da bu şekilde milli iktisatçıların yetişmesinin çok önemli olduğunu belirtmiştir (Alp, 1915, s. 560-562). Dârü'l-Fünûn'da toplum bilimleri hocası olan Ziya Gökalp, iktisadın ilmi boyutunu ayrıntılı bir şekilde izah ederek, iktisadın, fert, aile, cemaat iktisatları ile bir merkez etrafında toplanabilmesi için millet denilen bir bağa ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. Şayet millet olmazsa diğer sayılan iktisat dallarının da iktisadi alanda etkilerinin sınırlı olacağını aktarmıştır. Bunlara ilave olarak iktisadın milletle buluşmuş halinin Fransa'da, Almanya'da ve Türkiye'de birbirinden farklı hallerde cereyan edeceğini ortaya atmıştır. Milli iktisadın her ülkede kendine özgü olması durumunun o ülkenin toprağına, iklimine, fertlerinin servet durumuna bağlı olduğunu aktarmıştır (Alp, 1916, s. 1-2). Gerçekten de bir memleketin iktisadi faaliyetleri, o memleketin sahip olduğu coğrafi ve nüfus özelliklerine göre oluşmuştur. Dolayısıyla tek bir milli iktisat sisteminden bahsetmek mümkün olmamıştır (Kafesoğlu, 1970, s. 122-123).

Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti üyelerinden Mehmet Emin Bey, diğer Osmanlı düşünürlerine ilave olarak, iktisadın ilmi açıdan güncel tutulduğu oranda iktisadi olayların anlaşılmasını sağlayacağına inanmıştır. Osmanlı'da hâkim olan iktisadi düşünce anlayışını 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan yeni iktisadi anlayıştan uzak olmasından dolayı eleştirmiştir. Zira artık iktisadi olayların iktisat ilmi müesseselerinin basit usulü ile açıklanmasının mümkün olamayacağını eklemiştir. Yani Adam Smith'in öncülüğünü yaptığı iktisat ilminin zamanla ortaya çıkan sendikaların kuruluş nedeni, iktisadi olayların her milletle farklı şekillerde cereyan etmesi, dış ticarete sabit gümrük tarifesinin bazı milletlerin gelirini artırırken bazı milletlerin zararına olması gibi iktisadi olayları açıklamayacağını beyan etmiştir (Emin, 1917, s. 45-46). Buna ilave olarak Ahmet Muhyiddin, milletin eğitime verilen önemin sadece dini ve fenni ilimlerden olmaması gerektiğini iddia etmiştir. Bunlara verilen önem kadar iktisadi eğitim ve terbiyeye de özen gösterilmesinin zorunluluk olduğunu savunmuştur (Muhyiddin, 1915, s. 796-800).

Tekin Alp, bir taraftan iktisadi ilim olarak görmeyenleri eleştirir ve iktisadın ilim olduğu yönündeki düşüncelerini ifade ederken diğer taraftan da Osmanlı aydınlarının artık iktisadın sanat yönünün incelenmesine ağırlık vermeleri gerektiğini dile getirmiştir (Alp, 1916, s. 1-2). Zira milli iktisadın esaslarını ilmi açıdan belirlemeden yabancılarla yapılacak ticari anlaşmaların ve uzun yıllar sürecek taahhütlerde bulunmanın son derece zararlı olacağını belirtmiştir (Alp, 1916a, s. 1-2). Ayrıca manevi hazinelerin birliğinin milli hareket ile mevcut olduğunu belirtirken maddi menfaatlerde de birliğin ancak milli iktisatla vücut bulabileceğini ifade etmiştir. Bununla birlikte milli iktisadın kavram olarak bilinmesine rağmen ilmi açıdan ne anlama geldiğinin bilinmediğini aktarmıştır. Türklerin iktisadi alanda yükselebilmesi için gereken şartların tespit edilip, oluşturulması gerektiğini ilave etmiştir (Alp, 1916a, s. 1-2).

Mâarif-i Umûmiye Nezareti Müşaviri Has Sait, milli terbiye ve milli iktisat arasında sıkı bir bağlantı olduğunu savunmuştur. Milli iktisadın gelişme kaydedebilmesi için özellikle gençliğin milli terbiyeye sahip olmasını gerekli görmüştür. Zira Almanya ve İngiltere gibi ülkelerin iktisadi anlamda güçlü olmasını bu duruma bağlamıştır. 1905 yılı Alman ve Çin okullarının eğitim sistemlerini karşılaştırmıştır. Çin'de okullarda gençlere sadece dini eğitim verilirken, Almanya'daki okullarda dini eğitimin yanı sıra sanayi ve çeşitli mesleki alanlarda da dersler verildiğini dolayısıyla pek çok meslek erbabı yetiştirdiğini dile getirmiştir. Sonuç olarak da Almanya'nın bu yönüyle örnek alınması gerektiğini vurgulamıştır (Sait, 1916, s. 1-3).

Almanya-Türkiye iktisat merkezi Kâtib-i Umûmîsi Raynard Yonga, şark iktisadiyatının Avrupalılaştırılması meselesi hakkında yayımlanan kitabıyla, şark iktisadiyatını en ince ayrıntılarına kadar incelemiştir. Bir devletin kuvvetinin parlak bir milli iktisat ve sağlam bir mali güçten geleceğini ifade etmiştir. Türkiye'nin iktisadi açıdan güçlü olmadığı durumda ne askeri kuvvetinin de ne diğer alanlardaki ilerlemelerinin başarıya ulaşmasını mümkün görmüştür. İktisadın bu derece önemli olmasından dolayı iktisadi alanda meydana gelecek gelişmelerin oldukça mühim olduğunu vurgulamıştır. Bu doğrultuda iktisadi sahada gelişimi sağlayabilmek için iki öneride bulunmuştur. Birincisi, ya devletin iktisadi mevzuları tamamen Avrupalı tüccar ve müteşebbislere bırakmasını ya da ikinci seçenek olarak bu konudaki ıslahatların devlet tarafından yapılmasını tavsiye etmiştir. Ancak ilk önerisini, bu yolla iktisadi alanda ilerleme sağlanamayacağı aksine alanın sığlaşacağını, memleketin sermayesini arttırmayacağını dile getirerek kendisi saf dışı etmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde, yabancı tüccarların yararlandığı gümrük serbestisini ülkenin iktisadi açıdan gelişmesine engel teşkil ettiği gerekçesi ile eleştirmiş ve kaldırılması gerektiğini öne sürmüştür. Türkiye'nin iktisadi açıdan güçlenip gelişmesi için aşağıdaki 11 şartın devlet eliyle yerine getirilmesini tavsiye etmiştir. Zira hiçbir yabancı tüccarın bu şartları yerine getiremeyeceğini ifade etmiştir. Bunlar;

1. Ziraatın geliştirilmesi,

2. Meracılığın sınırlanması için kanun yolu ile gerekli tedbirlerin alınması,
3. Yolların yapımına gerektiği kadar önem verilmesi,
4. Memleketteki işçilere ve bazı bölgelerde daha değerli zirai bitkilerin dikimine önem verilmesi,
5. Memleketin bazı yerlerinde zirai verimi artırmak için numune çiftliklerinin kurulması,
6. Uygun yerlere iklim durumu için rasathanelerin inşa edilmesi,
7. Şeker, darı, kiremit gibi zirai-sanayi ürünlerini yüksek gümrük tarifesi ile korumak,
8. Tarım ürünlerinin en uygun şartlarda satılmasını temin etmek için pazar yerleri tesis etmek,
9. Nüfus artışını teşvik etmek
10. Meskûkât usulünü sağlam esaslara bağlamak,
11. Arazilerin tasrif ve taksim edilme yöntemlerinde ıslahatlar yapmaktan meydana gelmiştir (Yonga, 1916, s. 1-4).

Osmanlı aydınları arasında tartışılan bir diğer konu ise milli iktisat alanında karşılaşılan sıkıntılar olmuştur. Gökalp, Osmanlı'daki iktisadi bozulmanın sebebinin Tanzimat'tan sonra eski usullerin¹⁰ sadece Batılılaşmak için terkedilmesine, böylece aslından uzaklaşan ve yabancı bir hale getirilen uygulamalara bağlamıştır (Gökalp, 1916, s. 1-4). Alp, Osmanlı Devleti'nin Balkan hezimetinden sonra bile yüz ölçümü olarak Almanya'nın üç katı büyüklüğünde olmasına rağmen iktisadi ilerleme açısından bahsi geçen ülkenin 10/1'i kadar bile ilerleme yakalanamamasından yakınmıştır. Bu vaziyetin çeşitli nedenleri bulunmakla birlikte en büyük sebep olarak kapitülasyonları göstermiştir. Bu vesileyle Osmanlı'nın başta iktisadi olmak üzere siyasi ve hukuki açıdan bağımsızlığının olmadığını belirtmiştir. İngiltere ve Rusya'nın siyasi politikalarını zayıf bir Osmanlı Devleti üzerine oluşturmalarından dolayı devletin, güçlenmesine müsaade etmemeleri de etkenler arasında zikredilmiştir (Alp, 1915, s. 560-562). İlâveten milli iktisat alanında gelişebilmek için o vakte kadar ortaya koyulan çabaları yeterli görmemiştir. Halk bu alana kayıtsız kaldığı gibi âlimler ve idareci kişiler de iktisadın milli hayatta hukuki temelini ortaya koyamamışlar ve iktisadı yükseltmek için milli cemiyetleri oluşturamadıklarını ileri sürmüştür. Aynı şekilde basın alanında da milli hayatla ilgisi olmayan Çin, Japonya ve Amerika hükümetlerinin dâhili hayatlarına dair haberlere yer verildiğini, halbuki memlekette yetişen, dışarıya çıkan ve dışarıdan gelen ürünlerin neler olduğuna dair bilgilerin verilmesini çok daha yararlı bulmuştur (Alp, 1916a, s. 1-2).

Gökalp, milli iktisadın önünde birtakım engeller bulunması sebebiyle gelişmesinin bir hayli güç olduğunu ifade etmiştir. Bu zorlukların genellikle hükümetin yönetim sisteminde yer alan uygulamalardan kaynaklandığı kanaatini dile getirmiştir. Zira şer'i hukukun etkisiyle faizin haram sayılması, Osmanlı mali sisteminde yeni oluşumların önünde engel teşkil etmiştir. Çiftçilerden alınan ağnam, aşar gibi vergiler çiftçileri daha fazla mahsul almak ya da hayvan sahibi olma gayretinden yoksun bırakmıştır. Yabancı ülkelerdeki çiftçiler, daha fazla miktarda mahsul almak için çaba sarf ederken, adı geçen vergilerden dolayı Türk çiftçisi bu tip girişimlerden uzak kalmıştır. Çünkü onlar, ne kadar fazla mahsul alırlarsa ya da hayvan sahibi olurlarsa verecekleri vergi miktarı da aynı oranda artış göstereceğinin bilincindedir. Şayet, ülkede milli iktisat hâkim kılınacaksa, bu gibi etkenlerin ayrıntılı bir şekilde araştırılması gerekmiştir. Milli iktisadı vücuda getirebilmek için objektif gözlemler yaparak, milletin mülkü ve üretimi ile hukuki usulleri birbirine uyumlu bir hale getirdikten sonra diğer iktisadi sistemlerle kıyaslar yapılmasını mümkün bulmuştur (Gökalp, 1916, s. 1-4).

İktisadi alanda yapılması gerekenler ayrıntılı olarak irdelenmeye devam etmiştir. Kuvvetli ve gelişmiş olan milletlerin gelişim safhalarının inceden inceye tetkik edilmesi gerekmiştir. Onların izledikleri aşamalar tespit edilebilirse aynı yoldan ilerlemek mümkün görülmüştür. Bu hususta mukayese edilebilecek yegâne devletin Almanya olduğunu, zira bu devletin milli iktisadı ortaya çıkardığı vurgulanmıştır. Böylece Almanya'da milletin her alana hâkim olduğu gibi iktisat alanında da milliliğin söz konusu olduğuna değinilmiştir (Alp, 1916a, s. 1-2). Ahmet Muhyiddin, milli sermayeyi milli duygunun iktisadi yüzü olarak tanımlamıştır. Türk'ün iktisadi olarak tekrar canlanmasının, önündeki engellerden kurtulmasının, Türk'ün hayatındaki en büyük eksikliğin ortadan kalkmasının, ancak milli sermaye ve himaye yolu ile mümkün olacağını dile getirmiştir. Sermayenin millileştirilmesinin, ülkede iktisadi alanda, yabancı sermaye ve nüfuzunun bir nebze azalmasının, yerli halkın çıkarı ve refahı için büyük öneme sahip olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı Devleti'nde milli sermayenin bulunmamasına, sermayenin olmaması ya da fakirlikten dolayı değil de halkta, süre gelen savaşların mağlubiyetle sonuçlanmasıyla, iradesizlik, gayretsizlik, gelecekte ümidini kesme duygularının uyanmasının sebep olduğunu iddia etmiştir (Muhyiddin, 1915, s. 780-782). Alp ise Türkiye'deki yabancı bankalar aracılığıyla ülkeye yabancı sermaye girişini memleket için yararlı bulduğunu ifade etmiştir. Yabancı sermayeden maden ve toprak işletmek, fabrika kurmak gibi üretimle ilgili konularda yararlanılması gerektiğini savunmuştur (Alp, 1917, s. 1-2). Ayrıca milli iktisadın önemine vurgu yapmak için manevi duyguların birliğinin milli hareket ile ayakta durabileceği gibi maddi menfaatlere katılımın da ancak milli iktisatla olabileceğini belirtmiştir. Türklerin milli iktisat terimine anlam

¹⁰ Gökalp bu eski usulleri şu şekilde saymıştır; bazı yol ve köprülerin köylüler tarafından tamir ya da inşa edilmesi, ordunun bir kısım iâşesinin köylerden karşılanması vs. Yani halkın üretim alanının dışında bırakılması anlatılmak istenmiştir. bk.(Gökalp, 1916, s. 1-4).

bakımından yabancı olmadıklarını ancak milli iktisadın içeriğine ve iktisadi açıdan nasıl ilerleneceğine dair henüz bir girişimlerinin bulunmadığını da ilave etmiştir (Alp, 1916a, s. 1-2).

M. Zühdi, milli olgunluğa ulaşmanın yollarından birinin de milli iktisattan geçtiğini savunmuştur. Aynı şekilde medeniyet denilen gayeye ulaşmada bu yolların önemli olduğunu ifade etmiştir. Bazen bunların engebeli ve güç olmasından kaynaklı ulaşmada sıkıntılar yaşanabileceğini belirtmiştir. Ancak sabır ve kişisel öz veri ile başarılı olunabileceğini eklemiştir. Aksi takdirde başka kuvvetlerin mahkûmu olmaya devam edileceğini söylemiştir (Zühdi, 1915, s. 2616-2617).

3. Milli İktisat ve Mithat Şakir Altan

M. Şakir'in milli iktisat hakkındaki düşüncelerine yer vermeden önce, Konya'yı milli iktisat atmosferi açısından değerlendirmek lazımdır. İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarından itibaren taşrada, milli iktisat politikasının milli şirket ve bankalarla uygulama sahası bulunduğu bölgelerin başında İç Anadolu Bölgesi ve Konya gelmektedir. Genellikle, Konya'nın sanayisini geliştirmek ve ticarî kapasitesini artırmak amacı taşıyan bu milli şirket ve bankaların arasında çiftçiye kredi vermek için kurulan milli kuruluşlar da bulunmaktaydı. Ancak bu tür kuruluşların sayısının diğerlerine göre daha az olduğunu söylemek mümkündür. Konyalı halkın desteği ve hükümetin teşvikiyle Konya'da yaklaşık 30 milli şirket ve sekiz milli banka teşkil edilmiştir.¹¹ Temeli 1909 yılına dayanan Konya Milli İktisat Bankası taşradaki ilk milli banka teşebbüslerinden birini temsil etmektedir. İlaveten Akşehir Bankası, Konya Köylü Bankası, Karaman Milli Bankası, Konya Ahali Bankası gibi kuruluşlar da milli banka olarak Konya'da hizmet vermiştir (Can, 2021, s. 237-254).

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı gibi olağanüstü bir vaziyette bulunduğu ve Konya'da milli iktisat politikasının aktif bir şekilde işlediği sırada M. Şakir, milli iktisat üzerine olan düşüncelerini Türk Sözü gazetesindeki yazılarıyla duyurmaya başlamıştır. M. Şakir, Türk Sözü'ndeki yazılarıyla Konyalıların milli iktisada olan ilgilerini canlı tutmaya çalışmıştır. Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasıyla birlikte başlayan Cumhuriyet döneminde de bu husustaki görüşlerini paylaşmaya devam etmiştir. Her iki dönemde de yerli sermayenin gücünü ve yerli malına yönelmenin önemini vurgulamıştır. Bir milletin fertlerinin tek bir amaç ve düşünce etrafında birleşebilmesinin yabancı istilalar karşısındaki en büyük gücü olduğuna inanmıştır. Bu hususta, Almanları milli gayelerinin bilincinde olmaları nedeniyle örnek göstermiştir (Mithat, 1917d, s. 3).

Osmanlı Devleti'nde yapılan milli iktisat hamlelerinin, büyük güçlerin etkisiyle uyutulan milliyetçilik hissini Birinci Dünya Savaşı ile uyandırılması ve iktisadi sahadaki yabancı tahakkümüne karşı isyan niteliğindeki girişimlerle daha etkili hale geldiğini belirtmiştir. Zira söz konusu mücadelede milletin hayatının iktisadi düsturlara bağlandığını ilave etmiştir. Bu sebeple milli iktisadın önemini vurgulamak maksadıyla Almanların ve Japonların inkılâplarının tamamlanmasında iktisadi faaliyetlerin rol oynadığını belirtmiştir (Mithat, 1917b, s. 3). M. Şakir'in bu görüşleri Osmanlı aydınlarıyla örtüşmektedir. Zira onlar da milli iktisadın milletlere özgü olması gerektiğini savunurken, bu anlamda Almanya'yı rol model olarak kabul etmişlerdi. Aynı şekilde savaş sonrası zaferin tam anlamıyla başarıya ulaşabilmesi için milli iktisat faaliyetlerinin başlatılarak, iktisadi alandaki yabancı hegemonyasından kurtulmanın önemi noktasında birleşmişlerdir.

Ayrıca Osmanlı Devleti'nin kaynaklarının zengin ve imkanlarının geniş olmasına rağmen iktisadi açıdan dışa bağımlı olmasının ardında iktisadi durumunun yeterince analiz edilememesini göstermiştir. Böylece ülkenin iktisadi hayatında yabancıların etkin olduğu ve bu sebeple memleketin parasının dışarı taşınarak, âdeta vatanın kanını emdikleri görüşüne katılmıştır. Esaretten kurtulmanın yolunu iktisadi özgürlükte görmüştür. Bu doğrultuda atılacak adımları, ticaretin yabancıların kontrolünden kurtarılması, vergilerin ıslahı, sanayi ve ticaret mekteplerinin açılması ve yolların inşası şeklinde sıralamıştır (Mithat, 1917a, s. 3). M. Şakir'in belirtmiş olduğu şartların pek çoğu gerek İttihat ve Terakki hükümetinin bizzat kendisi, gerekse de milli kuruluşlar tarafından gerçekleştirilmiş veya gündeme getirilmiştir. Kapitülasyonların tek taraflı feshedilmesi, yabancılara verilen gümrük ayrıcalıklarına son verilmesi, yabancı şirketlere Türkçe yazışma zorunluluğu getirilmesi, bataklıkların kurutulması, yol ve köprü inşa edilmesi gibi hususlar bu minvalde atılan adımlar olmuştur (Toprak, 2017, s. 187-215).

Diğer taraftan Osmanlı Devleti için en büyük zararı, ticaretin büyük bölümünün yabancıların elinde olmasından dolayı Türklerin ticari sahada tecrübe kazanamaması şeklinde tarif etmiştir (Mithat, 1917c, s. 3). Bu doğrultuda ise ticaret mektepleri açılarak, gençlerin bu okulları tercih etmesi teşvik edilmiştir. Ayrıca milli bankalardaki Türk personel sıkıntısını çözmek amacıyla hükümet tarafından yurt dışına öğrenci gönderilmiştir ("Viyana'ya Ticaret Talebesi", 1917, s. 8). İkinci Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki yönetimi tarafından kurulan, iktisadi hususta arzu edilen aşamaya gelinebilmesi için iktisat ilmi konusunda bilgi sahibi kişilerden oluşan bir *İktisat Meclis-i Âlisi'ni* önemli görmüştür. İnsanların bu gibi ilmi kurumlar aracılığıyla şahsi teşebbüs konusunda bilinçlendirilmesi gerektiğine inanmıştır (Mithat, 1917e, s. 3).

¹¹ Milli şirketler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Atalay, 2011).

M. Şakir, Osmanlı Devleti'ndeki milli iktisat girişimlerini yalnızca düşünceleriyle desteklemekle kalmamıştır. O, halka milli iktisadın neden gerekli olduğunu ve desteklenmesindeki yararları anlattığı sırada, 1917 yılının başlarında teşkil edilen Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'na hissedar olmuştur. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına yaklaştığı, Osmanlı Devleti'nin savaşın masraflarını ve halkın işşesini karşılamak için türlü teşebbüslerde bulunduğu, devlet bankası olan Osmanlı Bankası ile ilişkilerin gerildiği bir süreçte kurulmuştur. Bankanın açılabilmesi, söz konusu dönem için oldukça ciddi bir rakam olan, 4.000.000 liralık sermayesinin %10'una hissedar kaydedilmesiyle mümkündür. Bu sebeple başta İstanbul olmak üzere, bütün Osmanlı topraklarında halkı bankaya sermayedar olmaya teşvik edecek bir propaganda başlatılmıştı. M. Şakir de bu propagandaya yazıları aracılığıyla hizmet ederken, aynı zamanda 11 Mart 1917'de bankanın 10'ar liralık olan iki hisse senedini almıştır (AÖE).

M. Şakir, Cumhuriyet döneminde de milli iktisadı savunmaya devam etmiştir. Millî Mücadele'nin zaferle neticelenmesinden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının devamını milli iktisatta görmüştür. Zira bir devletin iktisadi hayattaki gücü nispetinde, siyasi arenada da bir o kadar kuvvetli olacağına inanmıştır. Ayrıca bir yerin iktisadi açıdan derecesinin özel sermaye ve teşebbüslere göre ölçüldüğünü söylemiştir. Dolayısıyla toplumsal hayatta bilim ve ihtiyaçlar kadar iktisadın da önemli bir yeri olduğuna vurgu yapmıştır. Ancak milli iktisat alanındaki başarının devletin teşviki kadar toplumun fertlerinin fedakârlığına da bağlı olduğunu ifade etmiştir. Bu yoldaki en önemli fedakârlığı, yerli malını kullanmak ve teşvik etmek şeklinde tarif etmiştir. Toplumda büyük sermaye sahiplerinden başlamak suretiyle küçük sermayedarlara kadar milli iktisadın desteklemesi gerektiğine, bu noktada teşebbüste bulunmaktan çekinilmemesini tavsiye etmiştir (Altan, 1931b, s. 7-8). Türk milletinin iktisadi sahadaki en büyük eksikliğinin şahsi teşebbüs olduğunu savunmuştur. Bu eksiklikle millet, toplumsal hayattan da yoksun kaldığı için bir an önce tamamlanmasını arzu etmiştir (Mithat, 1928a, s. 1, Mithat, 1928b, s. 1).

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden milli iktisadın geliştirilmesi için aşağıdaki hususları sıralamıştır:

1. Üretimdeki aktif kolların tespit edilerek bunların muhtelif mesai sahalarına yansıtılması,
2. Memleketin genel nüfusunun çalışabileceği büyük üretim merkezleri tespit edilerek milli kuruluşlar oluşturulurken, ülke nüfusuna iş imkânı sağlanması,
3. Ülkenin her bir köşesinin nüfustan jeolojik vaziyetlerine kadar araştırılması, böylece kaynakların en iyi şekilde değerlendirilmesi,
4. Üretim merkezleri belirlenerek, nüfus hareketlerinin buna göre yönlendirilmesi ve iskânların güçlü esaslara dayandırılması,
5. Mimari yapıların mahallî ve iktisadi şartlar dikkate alınarak inşa edilmesi,
6. Mahallî iktisadi oluşumlara önem verilmeli ve mevcut olanlar geniş imkânlar tanınarak himaye edilmeli,
7. İlkokuldan itibaren iktisadın teknik yönlerine, milli iktisat tarihine ve milli iktisadi coğrafya konularına ders müfredatında yer verilmeli,
8. Küçük sanayi kuruluşlarının himaye edilmesi ve bu husustaki eşitsizliklerin düzeltilmesi,
9. Küçük sermayeli esnafa daha geniş imkânlar tanınması,
10. Ülkenin iktisadi meseleleri hakkında geniş çaplı araştırmaların yapılmasıdır (Altan, 1931b, s. 19-20).

Aslında M. Şakir'in sıraladığı bu kaideler, Osmanlı Devleti'nde milli iktisat ideolojisinin ortaya çıktığı sırada gerek aydın kesimin gerekse de bürokratların kafa yorduğu hususlar olmuştur. O, bu hususları yalnızca dile getirmekle kalmamış, aynı zamanda hayata geçirmeye gayret etmiştir. Tüm dünyayı etkisi altına alan Büyük Buhran sırasında, 1929 yılında, Ankara Radyosu'nda milli iktisat üzerine bir konferans vermiştir. 1931 yılında bu konferans konuşması ve Aksaray'da bulunduğu zaman zarfında Aksaray Vilayet Gazetesi'nde iktisat hakkında yazdığı makalelerin derlenmesinden meydana gelen Milli İktisada Doğru kitabı yayımlanmıştır (Altan, 1931b, s. 8-9). Söz konusu eserde, ülkede büyük savaşların ardından en büyük eksikliğin, iktisadi alanda bir gelişim ve ilerleme gösterme noktasında yaşadığını dile getirmiştir. Esasında bu eksikliğin kökenlerinin tarihe dayandığını belirterek, bir nevi Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu milli iktisat hamlelerinin Cumhuriyet'e yansıyan yönlerini yetersiz görmüştür. Zira bu durumun toplumsal hayata olumsuz etkilerle yansıdığını, dolayısıyla milli iktisadın, toplumun hayatında çok önemli bir yere sahip olduğuna dikkat çekmiştir. Bu noktadan hareketle, Türk milletinin en büyük hedefinin güçlü bir millî iktisat çatısı kurmak olduğunu dile getirmiştir. Ancak bunun için çatının üzerinde yükseleceği temellerin ve harçların doğal oluşumlarını tanımının lazım geldiğini vurgulamıştır (Altan, 1931b, s. 18-20).

M. Şakir bu şartların sağlanmasında milli iktisadın temelini yerli üretim üzerine kurulmasını gerekli görmüştür. Esasında o, yerli üretimin yabancı yatırım istilasına karşı set olarak değerlendirmiştir. Bu yüzden Türk milletinin, yıllarca süren savaşlardan sonra, tek amacının devletin temelini millî iktisadı yerleştirmek olması gerektiğini belirtmiştir. Millî servetin bir zerrisinin dahi zarar görmesini bir Türk'ün kanının akmasına eş değer bulmuştur. Zira bu durumun aynı derecede memleketi zararının dokunacağına inanmıştır (Mithat, 1927b, s. 1).

Konya’da milli iktisat girişimlerinin yapılabilmesi için kendi üzerine düşeni yapmak amacıyla, 1940 yılında Konya’nın iktisadi durumunu Hititler’den başlayarak Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi de dahil olmak üzere ayrıntılı bir şekilde irdelemiştir. Konya’nın İktisadi Bünyesine Bir Bakış isimli bu eserde, başta Konya olmak üzere ilçeleri Beyşehir, Ereğli, Karaman ve Akşehir’deki ticaret odalarının sicillerinde kayıtlı bulunan tüccarları, ticaret alanları ve firma isimleriyle derinlemesine incelenmiştir. Ayrıca, ekler bölümüne; Konya ili maden ve jeoloji haritasıyla, il genelindeki inşaatlar ile devam eden köprü ve yolların vaziyetini gösteren haritalar ilave etmiştir. Bir diğer haritadaysa, Konya’nın iktisadi bünyesine dair bilgiler vermiştir. Buna göre Konya’nın; Seydişehir, Karaman, Sultaniye, Akşehir, Ilgın, Kadınhanı, Beyşehir, Çumra, Bozkır, Hadim, Cihanbeyli, Ermenek, Ereğli gibi beldelerindeki ormanlar, bağlar, sebze meyve verimi, büyükbaş ve küçükbaş hayvanların durumu rakamsal olarak ifade edilmiştir (Altan, 1940, s. 8). Böylece M. Şakir eski çağlardan Cumhuriyet’in ilk dönemlerine kadar Konya’nın iktisadi tarihini incelemiş ve milli iktisat noktasındaki potansiyelini ortaya koymuştur. Ayrıca, ülkenin iktisadi durumunda köy ve köylülere önem verilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu sebeple köylüleri üretim meselesinde bilinçlendirmek konusunda harekete geçilmesini arzu etmiştir (Mithat, 1927a, s. 2).

4.TARTIŞMA ve SONUÇ

M. Şakir; Osmanlı’nın tarih sahnesinden çekilmek üzere olduğu bir dönemde, ekonomik alanda yalnızca yabancıların ve azınlıkların kazanç sağlayabildiği, Avrupa mamul maddelerinin Osmanlı pazarına hâkim olduğu 20. yüzyılın başında, Konya’da dünyaya gelmiştir. Çocukluk ve gençlik yılları Türk milletinin çok zor bir imtihandan geçtiği, Balkan, Birinci Dünya ve İstiklal Savaşları’nın gölgesinde geçmiştir. Bu dönemlerde azınlıkların ayrılıkçı isyanlarla Osmanlı Devleti’nden ayrılmak istemeleri ve bu sebeplerden dolayı sürekli yabancı devletlerin müdahaleleri gibi etkenler, pek çok vatansever aydında olduğu gibi M. Şakir’de de milliyetçi duyguları harekete geçirmiştir.

Konya’nın tanınmış simaları ile milli düşünceler üzerine tartışma fırsatı bulan M. Şakir, Ziya Gökalp başta olmak üzere Türk milliyetçiliği alanında öne çıkmış aydınların yazılarını takip etmiş ve fikirlerini benimsemiştir. İkinci Meşrutiyet dönemiyle birlikte Türk iktisat tarihinde ilk kez ortaya çıkan milli iktisat ideolojisinin ve Osmanlı aydınlarının bu husustaki fikirlerinin takipçisi olmuştur. Özellikle Birinci Dünya Savaşı’yla birlikte milli iktisat uygulamalarının ivme kazandığı esnada M. Şakir genç yaşına rağmen Türk Sözü gazetesinde bu hususta yazılar kaleme almıştır. Esasında Konya bu dönemde milli iktisat politikasının merkezinde bulunmaktaydı. Bu sırada Konya’da birçok milli banka ve şirket faaliyet göstermekteydi. Şehirde yerli sermaye ile kurulmuş olan bu milli kuruluşlar şehrin sanayi ve tarım alanında kalkınmasına öncülük etmekteydi. M. Şakir de yazılarıyla Konya halkının milli kuruluşlara olan ilgisini canlı tutmaya çalışmıştır. Kısacası o, devletin merkezindeki, özellikle milli iktisat alanındaki düşünceleri ve yapılan faaliyetleri Konyalılara ulaştırmayı hedef edinmiştir.

Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında milli iktisat konusundaki fikirlerini duyurmaya devam etmiştir. 1929 Büyük Buhran’ın tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’yi de etkilediği döneme denk gelen eserlerinde, ekonomide devletçilik politikasıyla birlikte millî iktisadın oluşturulabilmesi için yerli malı kullanımına önem vermiştir. Bu yöndeki düşüncelerini; devletçilik, yerli malını kullanımı ve teşviki, milli iktisat, milli kültür, milli hukuk gibi başlıklar altında anlatmıştır.

KAYNAKÇA

Makaleler

- Akyıldız, A. (2001). Kaime. İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi* (C. 24).
- Alp, T. (1915, Şubat). Milli İktisat. *İslam Mecmuası*, 2(22).
- Alp, T. (1916a, Şubat). Milli İktisada Doğru. *İktisadiyat Mecmuası*, 1.
- Alp, T. (1916b, Haziran 15). Yeni Ticaret Muahedeleri. *İktisadiyat Mecmuası*, 16.
- Alp, T. (1916c, Ekim 19). İttihat ve Terakki Fırkasının İktisadi Faaliyeti. *İktisadiyat Mecmuası*, 1(35).
- Alp, T. (1917, Kasım 10). Türkiye’de Bankalar. *İktisadiyat Mecmuası*, 34.
- Altan. (1917a, Haziran 28). Milliyetçilikte Ahlak. *Türk Sözü*.
- Altan. (1917b, Eylül 20). Milli Gurur Milli Fedakârlık. *Türk Sözü*.
- Altan. (1917c, Ekim 3). Mefkûre. *Türk Sözü*.
- Altan. (1931a, Nisan 23). Mefkûre Nedir? *Duygu*.
- Altan, M. (1931b). *Milli İktisada Doğru*. Türk Ocakları Matbaası.
- Emin, M. (1917). Milli İktisat ve Tedrisi. *Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Mecmuası*, 1(2).
- Gökalp, Z. (1916, Aralık 7). Milli İktisat Nasıl Vücuda Gelir. *İktisadiyat Mecmuası*, 35.
- Halkevi Başkanlığı. (1946, Temmuz 29). *Ekekon*.
- İlimizde Seçim Neticelendi. (1946, Temmuz 24). *Ekekon*.

- Mardin, Ş. (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918). İçinde *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (C. 3). İletişim Yayınları.
- Milletvekili Seçimi. (1946, Temmuz 16). *Babalık*.
- Mithat. (1917a, Teşrin-i evvel). Esbab-ı Mahrumiyetimiz. *Türk Sözü*.
- Mithat. (1917b, Teşrin-i Evvel). Milli Sanayi Teşvik ve Himaye. *Türk Sözü*.
- Mithat. (1917c, Haziran 14). Nefse İ'timad. *Türk Sözü*.
- Mithat. (1917d, Haziran 16). Milliyetçilik. *Türk Sözü*.
- Mithat. (1917e, Ağustos 6). İctimai Hayat. *Türk Sözü*.
- Mithat. (1927a, Mayıs 4). Acı Rakamlar. *Aksaray Vilayet Gazetesi*.
- Mithat. (1927b, Temmuz 6). Yerli Ma'mulata Rağbet Milli İktisadiyatın Bir Zaruretidir. *Aksaray Vilayet Gazetesi*.
- Mithat. (1928a, ubat). İctimai Surette Ruhi Boşluklar. *Aksaray Vilayet Gazetesi*.
- Mithat. (1928b, Mart 14). İktisadiyatımızın İnkişaf ve Tensiki. *Aksaray Vilayet Gazetesi*.
- Muhyiddin, A. (1915, Eylül 23). Milli Sermaye- Milli Sermaye Teşkilatı. *İslam Mecmuası*, 36.
- Ökçün, A. G. (1975). Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı 1913. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 30, 25-44.
- Sait, M. H. (1916, Ağustos 10). Milli Terbiye ve Milli İktisat. *İktisadiyat Mecmuası*, 24.
- Yonga, D. R. (1916, Haziran 1). Türkiye'nin İktisaden Takviyesi Sistemi. *İktisadiyat Mecmuası*, 41.
- Zeki, M. (1914, Aralık 17). Alman Feyz-i Maliyesi. *İctihad*.
- Zühdi, M. (1915, Haziran 3). İktisad-ı Milli. *Türk Yurdu*, 2.

Kitaplar

- Ahmad, F. (2010). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* (S. C. Karadeli, Çev.; 4. bs). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Altan, M. (1940). *Konya'nın İktisadi Bünyesine Bir Bakış*. Hüsnütabiat Basımevi.
- Atalay, A. (2011). Meşrutiyetten Cumhuriyete Konya'da Kurulan Milli Şirketler ve Bankalar. Çizgi Kitabevi.
- Berend, İ. T. (2011). *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi* (2. bs). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çavdar, T. (2003). Türkiye Ekonomisinin Tarihi 1900-1960. İmge Kitabevi.
- Çolak, M. (2006). Osmanlı-Alman İlişkileri Çerçevesinde Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Türkçü Politikaları (1913-1918). Fakülte Kitabevi.
- Danişmend, İ. H. (1983). *Türklük Meseleleri*. İstanbul Kitabevi Yayınları.
- Güngör, E. (2003). *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*. Hisar Kültür Gönüllüleri.
- Helfferich, K. (1330). *Alman Feyz-i Maliyesi 1888-1913* (N. Roso, Çev.). Ahmet İhsan Şirketi.
- Hobsbawm, E. J. (2010). *Milletler ve Milliyetçilik* (O. Akınhay, Çev.; 4. bs). Ayrıntı Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1970). *Türk Milliyetçiliğinin Meseleleri*. Milli Eğitim Basımevi.
- Kara, İ. (2001). İslamcılarının Siyasi Görüşleri I: Hilafet ve Meşrutiyet. Dergah Yayıncılık.
- Karpat, K. (2004). *İslam'ın Siyasallaşması*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kedourie, E. (1971). *Avrupa'da Milliyetçilik* (M. H. Timurtaş, Çev.). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Koloğlu, O. (2015). *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*. Pozitif Yayınları.
- Koraltürk, M. (2011). Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi (1. bs). İletişim Yayınları.
- Kushner, D. (1979). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)* (Ş. S. Türet, R. Ertem, & F. Erdem, Çev.). Kervan Yayınları.
- Özcan, M. (2004). *Konya Yazıları*. Tablet Kitabevi.
- Pamuk, Ş. (2017). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi* (7. bs). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sayar, A. G. (2000). Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması (2. bs). Ötüken.
- Toprak, Z. (2016). İctihad Terakki ve Cihan Harbi- Savaşın Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik 1914-1918 (2. bs). Kaynak Yayınları.
- Toprak, Z. (2017). *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)* (2. bs). Doğan Egmont Yayıncılık.
- Von Hayek, F. A. (2009). Liberalizm (Ü. Çetin, Çev.). *Liberal Düşünce*, 14(55), 197-224.

Yayımlanmamış Tez

- Can, A. (2015). *Mithat Şakir Altan (Hayatı, Şahsiyeti, Fikirleri)* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Can, A. (2021). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Milli Bankacılık Faaliyetleri (1908-1918)* [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü.
- Turgut, P. (2010). *Konya "Türk Sözü" Gazetesi (1917-1918)* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Sözlükler

Hançerlioğlu, O. (1993). *Ekonomi Sözlüğü* (5. bs). Remzi Kitabevi.

Özel Evraklar

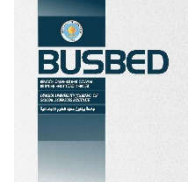
Altan Özel Evrakı (AÖE). (1916). T.C. Maarif Vekâleti Memurlarına Mahsus Sicil Cüzdanı.

AÖE Vukuatlı Nüfus Kayıt Örneği. (t.y.). Meram Nüfus Müdürlüğü.

Resmi Yayınlar

VIII. Dönem Milletvekillerinin Özgeçmişi 1920-1950. (2010). İçinde *TBMM Albümü 1920-2010* (C. 1). Türkiye Büyük Millet Meclisi.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 15.12.2021
Kabul Tarihi : 12.04.2022

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1036881>

TALİBAN'IN TOPLUMSAL GERÇEKLIĞİNİN KURUCU ZEMİNİ: "BİZ" VE "ÖTEKİ" OLUŞUMU

Canan KATILMIŞ¹, Mehmet Emin GÜVEN²

ÖZ

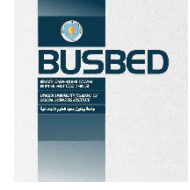
20. yüzyıl itibariyle siyasi ve toplumsal tartışmaların izahında kullanılan "biz ve öteki" ayrımı, bir homojenliğin zorunluluğuna işaret eden modern devletin inşası ile yeni bir biz ve öteki bilinci ortaya çıkarmıştır. Bu bilinç, topraklarına izinsiz girmeye çalışan tüm tehditlere karşı yurttaşlarını içeride tutacak, yabancıları ise dışarda tutacak bir ulusal güvenlik anlayışı ile inşa edilmiştir. Bu ulusal güvenlik anlayışı sadece Batı coğrafyasını ve Batı değerlerini ihtiva eden alanların sınırlarını belirlememiştir. Bu durum aynı zamanda siyasi, sosyal ve kültürel olanla içkin bir anlayış inşa etmesinden ötürü, her devletin, farklı siyasi, toplumsal ve kültürel düşüncenin kendi sınırlarını oluşturması, kendisi için normal ve anormal olanın alanını belirlemesi ile sonuçlanmıştır. Kan ve akrabalığa ve kültürel kimliğe dayalı "biz" bilinci ile hareket eden Taliban, topraklarına izinsiz girmeye çalışanlardan, "haksız ve meşruiyet dışı" olandan, ötekinden, varlığını koruyarak meşruiyet kazanmıştır. Siyasi ve demokratik kurumların varlığı ve işlevselliği açısından oldukça zayıf, ancak toplumsal kimlik inşası açısından bir bütünlüğün olduğu Afganistan'da Taliban, toplumsal gerçekliğini "biz ve öteki" karşılığı üzerinden kazanmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, Taliban açısından "biz"i ve "öteki"yi oluşturan, aynı zamanda Taliban'ı Afganistan'da meşru gösteren unsurları ortaya koymaktır. Çalışmada dini radikalizmi, aynı zamanda Taliban'ı ortaya çıkaran unsurlar; siyasi ortam, toplumsal nedenler, dini politik hedefler, bireysel durum ve felsefi nedenler olmak üzere beş başlık altında değerlendirilmiştir. Çalışmada tarihsel ve betimsel araştırma yöntemleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Taliban, Biz, Öteki, Meşruiyet zemini.

¹ İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Güvenlik ve Terör Programı 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, canan.katilmis@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5978-2674>

² İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Araştırma Görevlisi, mehmetemin.guven@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9863-5212>

Article Type : Research Article
Date Received : 15.12.2021
Date Accepted : 12.04.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1036881>

THE FOUNDING GROUND OF THE TALIBAN'S SOCIAL REALITY: THE FORMATION OF “US” AND “OTHER”

Canan KATILMIŞ¹, Mehmet Emin GÜVEN²

ABSTRACT

The distinction of "us and the other" used in explaining political and social debates of the 20th century has revealed a new consciousness of us and the other with the construction of the modern state, which points to the necessity of homogeneity. This consciousness has been built with a national security approach that will keep its citizens inside and foreigners out against all threats trying to enter its territory without permission. This understanding of national security did not only determine the boundaries of the areas containing the Western geography and Western values. At the same time, this situation has resulted in each state, each different political, social and cultural thought creating its borders and determining the area of what is normal and abnormal for itself, as it builds an immanent understanding of the political, social and cultural. Acting with the consciousness of "us" based on blood, kinship and cultural identity, the Taliban gained legitimacy by preserving its existence from those who tried to enter their lands without permission, the "unjust and illegitimate" one, the other. In Afghanistan, which is weak in terms of the existence and functionality of political and democratic institutions but has unity in terms of social identity construction, the Taliban gained its social reality through the opposition of "us and the other".

In this direction, the study aims to reveal the elements that make up the "us" and the "other" for the Taliban and also make the Taliban legitimate in Afghanistan. In the study, the elements that reveal religious radicalism, as well as the Taliban; political environment, social reasons, religious-political goals, individual situation and philosophical reasons, were evaluated under five headings. Historical and descriptive research methods were used in the study.

Keywords: The Taliban, Us, The other, The legitimacy ground.

¹ Inönü University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, International Security and Terror Program 100/2000 YÖK PhD Scholar, canan.katilmis@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5978-2674>

² Inönü University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Research Assistant, mehmetemin.guven@inonu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9863-5212>

1. GİRİŞ

Afganistan 20 yılı aşkın süre boyunca gerek Afganistan'ın maddi refahına gerek manevi değerlerinin zayıflamasına ve tahribatına önemli oranda yol açan bir savaşın içinde yer almıştır. Afganistan'ı dışardan ve içerden yönlendiren aktörlerin faaliyetleri ile Afganistan büyük bir fakirliğin içine sürüklenerek dış güçlere bağımlı hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu tablonun ortaya çıkmasında komşu devletlerin, Batılı güçlerin ve önemli oranda ABD'nin payı büyüktür. Bu devletler kadar, bugün Afganistan'ın içerisinde bulunduğu durumu inşa eden diğer bir aktör ise, Pakistan'ın açık desteği ile hızlı bir şekilde ilerlemesini sürdüren, ülkede bitmeyen bir savaşın ortaya çıkardığı olumsuz koşullar nedeni ile bir alternatif olarak kabul edilen Taliban'dır.

Afganistan'da yönetimi elinde bulunduran Taliban, 1994'te Afgan iç savaşının önde gelen gruplarından biri olarak varlık göstermiştir. Büyük çoğunluğunu Sovyet-Afgan Savaşı'nda (1979-89) savaşmış ve Afganistan'ın güneyindeki bölgelerde medrese eğitimi ile yetiştirilmiş gençlerin oluşturduğu Taliban, Muhammed Ömer'in önderliğinde kurulmuştur. 1994'ten 2001'e kadar Afganistan'ın dörtte üçüne hükmeden Taliban, kendilerine göre yorumladıkları İslam anlayışını şeriat adı altında uygulamıştır. Taliban'ın iktidara geldiği bu dönemde en önemli hedefi kendilerince yorumladıkları şeriat hukukunu uygulamak olmakla birlikte, Batı birliklerini ve ABD'yi ülkeden göndermek ve Afganistan'a barış ve güvenliği yeniden getirmek en önemli ikinci hedefi olarak ifade edilmiştir. Büyük çoğunluğunu ve özellikle yönetici kadrosunu “Peştunlar”ların oluşturduğu Taliban, ilk yıllarında milliyetçilik karşıtı bir duruş ortaya koyarak feodal yapıların ve bölünmelerin önüne geçmeye çalışmış olsa da sonraları Peştun kültürüne ve milliyetçiliğine atıfta bulunarak birliğini muhafaza etmeye çalışmıştır.

Taliban'ın ideolojisi, Deobandizm (Deobandism) ile Peştunvali (Pashtunwali) olarak ifade edilen, Peştunların kültürel ve sosyal normlarına dayanan anlayışın bir ürünüdür. İslami hayat tecrübesi, ideolojisi, inancı, teolojik ve felsefi düşünce örgüsü ile Taliban; radikal, bağnaz ve dışlayıcı bir İslam anlayışı ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Taliban bir taraftan sert ve katı uygulamaları ile dikkat çekerken, diğer taraftan dini argümanları ve kavramları kullanarak uygulamalarını meşrulaştırmaya ve yasal bir forma dayandırmaya gayret etmiştir. Taliban'ın Afganistan'da bir alternatif olarak kabul görülmesinde Afgan halkının yaşadığı büyük bunalımlar, huzursuzluklar ve yoksulluklar önemli oranda etkili olmuştur. Rusya ile savaşın ardından iç savaşın yıllardır yerini huzura bırakmaması, iktidar kavgasında olan Afganlı liderlerin halkın taleplerini yerine getirmemesi ve ülke insanını içine alan ve zamanla büyüyen karışıklık, Taliban'ın elini güçlendirmiştir. Taliban'ın meşruiyet sağlamasında mevcut düzenin oluşturduğu sosyo-politik ortam ve ekonomik koşullar büyük oranda katkı sağladığı gibi öne sürdükleri davanın haklılığına yönelik bireysel ve felsefi nedenlerde ayrıca etkili olmuştur. Bununla birlikte, Taliban'ı meşru gösteren, halk nezdinde itibarını ve desteğini arttıran nedenler aynı zamanda Taliban'ın dini-politik hedeflerinin de bir parçasını oluşturmaktadır.

Tarihsel ve betimsel yöntem kullanılarak hazırlanan bu çalışmanın temel amacı, Taliban'ın toplumsal taban kazanmasında, meşruiyet sağlamasında ve yeniden yönetimi ele geçirmesinde etkili olan nedenleri ortaya koymaktır. Çalışmada ilk olarak Taliban'ı ortaya çıkaran tarihsel koşullar ve Taliban'ın ideolojisi ele alınmıştır. Sonrasında Taliban'ın toplumsal zemin kazanmasında ve meşruiyet sağlamasında etkili olan ve 20. yüzyılın sonlarına doğru toplumsal ve politik tartışmaların izahında anahtar bir kavram olarak kullanılan “biz ve öteki” tanımlamasına yer verilmiştir. Çalışmanın temel amacının değerlendirildiği son bölümde ise, Taliban açısından “biz” i ve “öteki” yi oluşturan unsurlar ve Taliban'ı, aynı zamanda dini radikalizmi ortaya çıkaran faktörler; siyasal ortam, toplumsal nedenler dini politik hedefler, bireysel durum ve felsefi nedenler olmak üzere beş başlık altında değerlendirilmiştir.

2. Taliban'ın Doğuş ve Gelişiminin Tarihsel ve Jeopolitik Arka Planı

“İmparatorluklar Mezarlığı” olarak ifade edilen Afganistan, neredeyse tüm jeopolitik teorilerde öne çıkan Avrasya alanının merkezinde konumlanmaktadır. Bu alanın aynı zamanda Çin, Rusya ve Hindistan gibi küresel politikaları etkileyen aktörler ile enerji kaynaklarına ve boru hatlarına coğrafi olarak yakın durumda bulunması, Afganistan'ın bölge politikalarından ve bölgesel hâkimiyet mücadelelerinden soyutlanmasını imkânsız hale getirmektedir (Kubilayhan, 2017: 398). Bu çerçevede Afganistan, kara hâkimiyeti teorisi açısından dünya hâkimiyetini sağlayabilmenin şartı olarak görülen merkez bölgenin güneyini temsil ederken, kenar kuşak teorisi açısından dünya hâkimiyetini sağlamak için mutlaka kontrol edilmesi gereken kenar kuşak ülkeleri arasında yer almaktadır (Büyüktaş, 2006: 8). Dolayısıyla bölge üzerindeki güç savaşları bir yandan Afganistan'ı tarihsel bir siyasal istikrarsızlık içine alırken, bir yandan da siyasal istikrarsızlığın getirdiği toplumsal ayrışmanın ve kaosun zeminini hazırlamaktadır.

Somut bir örneklemeyle SSCB; bölgede etkinlik kazanarak Orta Doğu'nun enerji kaynakları üzerinde etkili olmak, Çin'i dengelemek, İran'ı doğudan etkileyecek şekilde konumlanmak gibi çıkar algıları yanında, Brejnev Doktrini'nin bir sonucu olarak 1979'da Afganistan'ı işgal etmiştir (Han, 2011: 65). 1978 yılında Afganistan'daki yönetimi ele geçirmiş olan Afganistan Demokratik Halk Partisi'nin SSCB ile ortak komünist yönetimi, tepkisini dini argümanlara dayandıran ve kendilerini “mücahidler” olarak tanımlayan örgütsüz grupların direnişi ile karşılaşmıştır. Komünist yönetime karşı savaşan ve dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan tarafından, “ahlaki

açından Amerika'nın kurucu babalarına eşdeğer" olarak tanımlanan mücahidlerin en önemli destekçisi, ABD olmuştur. Bir soğuk savaş politikası olarak Yeşil Kuşak projesi çerçevesinde Washington'un, SSCB'nin Müslüman halklarını "Sovyet gücünün yumuşak karnı" Moskova'ya karşı kullanılabilecek potansiyel bir güç olarak değerlendirmiş olması ise, bu desteğin en önemli nedenidir (Fuller, 2010: 276). Bu yıllarda ABD, stratejik ortağı Pakistan'a, başta Arap ülkeleri olmak üzere kamuoyunun her türlü desteğini yönlendirmiştir. Bununla birlikte üs olarak seçilen Pakistan'da, Afganistan devletine muhalif olanlar eğitilip silahlandırılarak Afganistan'a yönlendirilmiştir. Bu desteğe, cihad fetvaları ile ideolojik boyutun eklenmesi sonucu, başta Arap ülkeleri olmak üzere birçok ülkeden gönüllüler savaşmak için Afganistan'a gönderilmiştir (Naimi, 2018: 70). Sovyet işgali sürmekte iken, Gülbeydin Hikmetyar başkanlığında bir araya gelerek komünist yönetime karşı savaşan yedi mücahid grup Afganistan "Mücahitleri İslami İttifakı"nı kurarak, mevcut yönetimi tanımadıklarını ve Peşaver'de geçici bir hükümet kurarak başkanlığına Ahmet Geylani'yi getirdiklerini ilan etmişlerdir. 1989'da Sovyet işgalinin sona ermesine rağmen kendi aralarındaki anlaşmazlıkları çözemeyen mücahidlere (Ahmedi, 2017: 123) ABD desteğinin kesmiştir. ABD desteğinin kesilmesi ile birlikte Pakistan devreye girerek mücahidleri kontrol etmeye çalışmış, ancak başarılı olamayıncı Afganistan'a müdahaleye girişmiştir. Öte yandan Afganistan'da iktidarı elde eden mücahidlerin yönetiminde bakanlıklar mücahit örgütleri arasında paylaşılmış, ülke etnik temelli bölgelere ayrılmış, mücahid liderler/komutanlar arasında bölgesel savaşların, para karşılığı saf değiştirmelerin, şehir ve mülk satmaların, birbirlerini tekfir etmelerin ve çatışmaların yaşandığı bir kaos dönemine girilmiştir (Naimi, 2018: 71-72).

Afganistan'ın içine düştüğü bu kaos döneminde, çoğunluğu Pakistan'da eğitim görmüş ve Sovyet işgalinden sonra ülkeye dönerek Molla Ömer'in etrafında toplanmış bir grup medrese öğrencisi, 1994 yılında, Pakistan'dan Orta Asya'ya giden otuz araçlık ticaret konvoyunu yağmalamak üzereyken adını duyurmuştur. Olaydan sonra medya tarafından; Arapça "talebe" kökünden türeyen ve öğrenciler anlamına gelen Taliban, Taliban Grubu veya sadece hareket (Tahrik) olarak adlandırılan grup; daha sonra kendisini "Taliban İslami Hareketi" (Tahrik-i İslami Taliban) olarak adlandırmıştır (Ahmedi, 2017:123). Afganistan'da yaşanan kaosu sona erdirmek ve İslami bir düzen kurmak amaçlarıyla yola çıkan ve başlangıçta sayıları elliyi aşmayan Taliban, bir yandan "yeni bir umut" olarak toplumsal desteğini artırırken diğer taraftan da siyasi hâkimiyetini genişletmeye yönelik girişimlerde bulunmaya başlamıştır. 1995'te Herat, 1996'da Kabil'i kontrolü altına alıp Afganistan İslam Emirliği'ni ilan etmiştir. 1997'de ise, Mezar-ı Şerif yönetimini ele geçirdiğinde, ülkenin üçte ikisini denetimi altında tutan ve Pakistan ile Suudi Arabistan tarafından tanınan meşru bir siyasi otorite durumuna gelmiştir. Peñşir bölgesi dışında ülkenin tümünü kontrol ettiği 1998 yılına kadar Taliban, bir taraftan Kuzey ittifakı ile iç savaşa girişmiş, diğer taraftan da kontrolünde tuttuğu bölgelerde katı yönetim uygulamalarına yönelmeye başlamıştır. Özellikle tarihi eserlerle kadın ve kız çocuklarına ilişkin yasak ve uygulamaları nedeniyle sadece uluslararası kamuoyunda değil aynı zamanda kendi ülkesinde de itibarını kaybeden Taliban, toplumsal tabanını kaybetmeye başlamıştır.

Son olarak, Taliban, 11 Eylül saldırılarının sorumlusu olarak değerlendirilen Usame bin Laden'i himaye ettiği gerekçesiyle ABD'nin müdahalesi ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. 2001 yılında Kabil'i kaybeden Taliban Pakistan sınırına çekilirken, ABD desteğiyle yeni bir hükümet kurulmuştur. Taliban'ın yaklaşık iki yıllık sessizliğinde, ABD destekli hükümete karşı oluşan toplumsal tepki Taliban'ın yeniden destek kazanmasının zemini hazırlamış; 2003 yılına gelindiğinde Taliban lideri Molla Ömer, ABD ve NATO güçlerine karşı gerilla savaşı başlattığını ilan etmiştir. 2012 yılında Taliban artık NATO üslerine saldırı düzenleyebilecek kapasiteye ulaşmış, ABD ise Afganistan'dan çekilme kararı almıştır. Bu süreçte ABD her ne kadar Afgan hükümeti ile Taliban arasında müzakere yolunu açmaya çalışmış olsa da Taliban, eylemlerine devam etmiştir. Taliban 2013 yılında lideri Molla Ömer'in hayatını kaybetmesine rağmen aktivizmini sürdürürken, NATO 2014 yılında Afganistan'daki operasyonlarını durdurma kararı alarak güvenliğe ilişkin tüm sorumluluklarını Afgan hükümetine devretmiştir. Afgan hükümetinin yetersizliği karşısında Taliban gücünü ve kontrol ettiği alanları genişletmeye sürdürmüştür. Daha önceki müzakere girişimlerinin başarısızlığından yola çıkan Afgan hükümeti, 2018 yılında Taliban'ı meşru siyasi parti olarak tanımayı ve hapisteki üyelerini koşulsuz salıvermeyi önermiş ancak Taliban, muhatabının ABD olduğu gerekçesiyle bir kez daha görüşmelere katılmamıştır. Nihayet 2019 yılında, Katar'da düzenlenen ABD-Taliban görüşmeleri neticesinde imzalanan Doha anlaşması ile yabancı güçlerin 1 Mayıs 2021'e kadar varlıklarının sonlandırılması, Taliban'ın El Kaide ve diğer grupların ABD ve müttefiklerinin güvenliğini tehdit eden faaliyetlerini engellemesi, Afgan hükümeti ile müzakerelerin başlatılması ve hapisteki Taliban üyelerinin serbest bırakılması kararlaştırılarak ateşkes ilan edilmiştir (Anadolu Ajansı, 2021). Bu sürece dair en önemli gelişme uluslararası tanıkların huzurunda ve tarafların mutabık olduğu bir takvimin belirlenmiş olması olmuştur (Erman, 2017: 398). Takvimin belirlenmesinin ardından kısa bir süre sonra ABD askerleri çekilmeye başlamıştır. Bagram hava üssünün kontrolü Afgan yetkililerine devredilirken, 31 Ağustos 2021 tarihi itibarı ile ABD askerlerinin tamamının Afganistan'dan çekildiği duyurulmuştur. ABD askerlerinin Afganistan'dan çekilmesi ve Afganistan Cumhurbaşkanı Eşref Gani'nin yurt dışına çıkması ile birlikte Taliban bölgede hızla ilerleyerek Kabil'de kontrolü ele geçirmiştir (DW, 2021).

3. İdeolojisi ve Amacı

Taliban, ortaya çıktığı ilk günden itibaren kimliğini dini ve mezhebi referanslara dayandırmıştır. Uygulamalarını ve söylemlerini Hanefi mezhebine bağlı kalarak açıklayan Taliban'ın, gerek yönetimde olduğu dönemdeki gerek muhalefet dönemindeki söylem ve uygulamalarının Hanefi mezhebi ile uyuşmadığı kabul edilmektedir (Ahmedi, 2017: 123). Taliban'ın ideolojisini Hanefi mezhebine dayandırmasının nedeni, Afganistan'daki nüfusun %85'inin Hanefi mezhebine bağlı olmasıdır. Nüfusun %14'ünü Şii, İmamiye ve İsmailiye mezhepleri oluşturmakla birlikte az sayıda Yahudi, Hindu ve Sih nüfusu bulunmaktadır. Taliban'ın ideolojik öğretileri sadece Hanefi mezhebi ile değil, aynı zamanda İslam'dan neşet etmiş Şia, Mutezile, Eşariye, Maturidiye, Zahiriyeye vb. diğer mezhepler ile mukayese edildiğinde de bu mezheplerden hiçbiri ile uyuşmadığı kabul edilmektedir (Ensari, 2015: 16). Bununla birlikte, Ortadoğu'da faaliyet gösteren birçok radikal anlayış gibi Taliban'ın da Seyyid Kutup ve Mevdudi'nin fikirlerinden etkilendiğine dair çeşitli görüşler bulunmaktadır (Yılmaz, 2002:113).

Taliban'ın bağlı olduğu itikadı ekole ilişkin farklı yorumlar yapılmış olmakla birlikte, örgüt Deobandizm, Haricilik ve Vehhabilik ile ilişkilendirilmiştir. Taliban'ın ideolojisini büyük oranda inşa eden Deobandizm adını, Hinduların hâkim olduğu Hindistan'da Müslüman kimliğini muhafaza etmeye çalışan bir grup Müslüman'ın, 1866 yılında Deoband kasabasında açtığı bir medreseden almaktadır. Deobandiler kendilerini ehl-i sünnet esasları üzerine eğitim yapan bir kurum olarak tanımlamaktadır. Okulun felsefesi Kur'an tefsiri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu durumdan faydalanan Taliban, ideolojisini Kur'an ayetlerinin birincil yorumu olarak ve meşru bir zeminde servis ederek güçlü bir silaha dönüştürmüştür (Soyyer, 2002: 132). Deobandizm, Vehhabilik ile benzerlik göstermekle birlikte, bu iki dini ekolün Taliban'ın ideolojisini besleyen unsurlar olarak en belirgin özelliği, kabilecilik geleneği ile uyumudur. Özellikle, kabilecilik anlayışının yerleştiği bölgelerde halk arasında cehaletin, bid'at ve hurafelerin önemli oranda yaygınlaşmış olması, kolay yayılan ve siyasal bir boyut kazanan kontrolsüz fikirlerin ortaya çıkmasına kolaylık sağlamıştır (Büyükkara, 2012: 611).

Taliban liderlerinin çoğunun Hanefilere ait olan Deobandi medreselerinde eğitim almış kişiler olduğu da bilinmektedir (Ensari, 2015: 16). Bununla birlikte, Deobandi inancının Afganistan'da varlık göstermesinde Pakistan başta olmak üzere etkili olan birçok ülke bulunmaktadır. Hindistan, Mısır ve Suudi Arabistan gibi birçok bölge ülkesi, Afganistan'daki Deobandi anlayışını ideolojik açıdan etkilemiştir (Ülger, 1999: 108). Deobandilere sempati duyan Suudi Arabistan'ın, Sovyet Rusya'ya karşı direniş gösteren grupların yer aldığı kırsal bölgelere ve Afgan mülteci kamplarına sağladığı fonların da Deobandi inancının Afganistan'a taşınmasında önemli derecede etkili olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte, Vehhabiler gibi Deobandilere sempati duyan Suudi Arabistan, Pakistan'daki Cemiyet-i Ulema aracılığıyla Afganistan'ın kuzeybatı vilayetleri bölgesindeki ve Belucistan'daki Peştunlar için yüzlerce medrese kurmuş, gıda ve barınma yardımında bulunmuş, askeri eğitim vererek Sovyet sonrası dönemde Deobandizm ideolojisinden beslenen bir kuşağın yetişmesine katkı sağlamıştır (Raşid, 2007: 153).

Tüm mezheplerden ve akımlardan bağımsız olarak Taliban'ın ideolojisi, Deobandizm (Deobandism) ile Peştunveli (Pashtunwali) anlayışın bir karışımı olarak anlaşılmaktadır. Afganistan'daki Deobandizmin şeriat yorumuna büyük ölçüde Afganistan'daki Peştunlar'ın kabile yasalarının, “Peştunveli”nin, katkı sağladığı anlaşılmaktadır (Raşid, 2007: 128). Aynı zamanda “davranışlarındaki sertlik, imanlarındaki taassup ve kendi inanışlarında olmayanları küfürle suçlamak bakımından” Vahhabilik ile Taliban'ın ideolojisini besleyen Peştunveli arasındaki benzerlik, tabii karşılanmaktadır (Fıçlalı, 1990: 96). Kabile otoritesinin baskısı ile Peştun öğretilerinden önemli oranda etkilenen Taliban, şeriat adına İslam tarihi süresince uygulaması bulunmayan ve birçoğu Peştun kabile geleneklerinden oluşan yeni hükümler ortaya koymuştur. Büyük çoğunluğu Afganistan'ın Peştun kabilesine mensup olan Taliban için Peştun kuralları olarak ifade edebileceğimiz “hükümmeler”, siyasal ve sosyal ilişkilerin tamamını düzenlemektedir. Hükümmeler halkın gündelik yaşamına, eğitim ve sağlıktan kılık kıyafete varıncaya kadar kadın ve erkeklerin nasıl olması gerektiğine dair kurallardan oluşmaktadır. Burka giymeyen ve uygun olmadığı düşünülen davranışlarda bulunan kadınlar, sakallarını traş eden erkekler caddelerde, kalabalıkların gözü önünde kırbaçlanarak mahkûm edilmiştir. Kadınlar mescidin ve medreselerin vb. birçok sosyal alanın dışına itilmiştir. Bunlarla birlikte resim çizmek, film çekmek hatta uçurtma uçurmak dahi haram ilan edilmiştir (Raşid, 2007: 39).

Afganistan'ın uzun yıllar işgallere maruz kalması, siyasal ve sosyal gelişmeleri kendi perspektifinden yorumlayan her şahsın ve grubun Afganistan'da fanatizm, istismar, radikalizm ve terör inşa edecek ortamı bulmasına zemin hazırlamıştır (Hoffer, 2017: 18). Afganistan'ın içinde bulunduğu durumu fırsata çeviren Taliban, devlete, muhaliflere ve halka karşı İslam ile bağdaştırılmayacak eylem ve uygulamalarda bulunmuş, “cihad”ı gerçek bağlamından kopararak ideolojik bir araç olarak kullanmıştır (Raşid, 2007:183). Cihadın farklı yorumlarının Taliban'ın ideolojik eylemleri için meşru dayanak olarak sunulması ve Taliban'ın cihadı bir ideolojik araç olarak kullanması, cihadı gerçek bağlamından koparmaz. Cihad kelimesi Arapça “cehd” kökünden gelmekte olup, “bir işi başarmak, güç ve kuvvet sarf etmek, elinden gelen tüm imkânları kullanmak” anlamlarını içermek ile birlikte, İslami literatürde “dini emirleri öğrenip, ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği

emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslam'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” şeklinde genel ve kapsamlı anlamlar da içermektedir (Fırlalı, 1990: 96). Başka bir anlamı ile cihad, daha çok “Müslüman olmayanlar ile savaş” olarak ifade edilmekte, İslam uluslararası hukukunda kabul gören, dârülharp-dârüislam ayrımı nedeniyle Müslüman olmayanlarla “normal” ilişki durumunu savaş olarak kodlayan yoruma kendini dayandırmaktadır. Bu yorumu ile cihad, bir savunmadan daha çok bir saldırı olarak anlaşılmaktadır. Ancak Hanefi hukukçular tarafından genel kabul gören görüşe göre legal bir mücadele olan cihad; “inanmayanların Müslümanlara karşı harp açmalarına, düşmanlık ve tecavüzde bulunmalarına” karşı savunma amaçlı verilen bir mücadele olarak ifade edilmektedir (Özel, 1993: 36). Bu görüşe göre, cihadın amacı İslam hukukunda bir saldırı değil aksine meşru müdafaa’dır. Meşru müdafaa yetkisi ise, birey ve gruplar tarafından değil, bir devlet otoritesi tarafından kullanılabilir bir yetkidir. Cihada karar veren devlet otoritesi, bu yetkiyi ötekileştirilmiş ya da baskılanmış toplumsal grupların tepkisine değil, baskı ve zulüm gören bir toplumun hak ihlaline dayandırır (Arpacı, 2017: 287). Diğer taraftan, ideolojik olarak cihadi terörizmle bağdaştıran bir yaklaşım kabul edilemeyeceği gibi cihadi salt bir savunma hukuku olarak adlandırmakta doğru bir ifade değildir. Bununla birlikte, meşru savunma yetkisi olarak ifade edilen cihadi salt devlete devreden kesin bir dini kaide bulunmamakta olup, bu yetkiyi bir tehlike ve saldırı halinde meşru bir topluluğun da kullanabileceğine dair görüş birliği içinde bulunan İslam hukukçuları bulunmaktadır (Özel, 1993: 36).

4. Biz ve Öteki

Lacan’ın ifadesiyle (Zizek, 2008: 249); öznenin oluşumu daima “öteki”yi varsayar. ‘Biz’ açısından ‘öteki’yi tanımlayan en önemli özellik, düzen bozma potansiyelidir. ‘Biz’ ne kadar istikrarsızlık getirmeyecek olan, düzenin yeniden üretimini sağlayan ve bu nedenle toplumun var oluş amacına uyansa, ‘öteki’ de o kadar düzen bozma, istikrarsızlık getirme, düzenin işleyişini sağlayan gelenek, yasa ve normların içini boşaltma potansiyeline sahip olmaktadır, tehlikeli olmaktadır (Özçalık, 2008). Tam da bu noktada karşımıza çıkan antagonizma, Laclau ve Mouffe’nin (2008: 253) tanımlamasıyla, her zaman karşıtı oldukları başka öge ya da değerleri uzaklaştıran ya da dışlayan bir dizi öge ya da değer arasındaki eşdeğerlilik temelinde bir toplumsal kimliğin kurulmasını ifade eder. Biz, “öz-kimliği, tutarlılığı, kendi içindeki dayanışması ve duygusal güvenliği” (Bauman, 2006: 52) için ötekine ihtiyaç duymaktadır. Bu açıdan bizin temsil ettiği ahlak, inandığı din, sahip olduğu kültür ve tüm değerler biriciktir. Biz için önemli olan aynının krallığını yaratmak üzerine inşa edilmiş bir kolektif çabadır. Bu çabadan ötürü, ötekinin başkılığına karşı her zaman bir derece körlük ve sağırlık bulunmaktadır. Biz için ötekiler olarak kavramsallaştırılanlar biz ile eşit derecede ontolojik amaçlara odaklanan, kişisel çıkarlarını gözetip muhafaza etmeye çalışan, özgürlüğüne ve haklarına sahip çıkan ve benmerkezcidir (Fryer, 2004). Bu nedenle, biz ile öteki arasında bir gerilim mevcuttur. Biz ve öteki arasındaki gerilimin ortadan kalkması pratikte pek mümkün görülmemekle birlikte, öteki bize benzediği ve bize yakınlığı ölçüde kabul görme durumuna erişecektir. Bu gerilimde, biz her türlü olumlu değeri temsil ederken, ötekinin ise her türlü olumsuz değeri temsil ettiği inancı hâkimdir. Bu inanç aynı zamanda bizin etkisini korumasını ve sürdürmesini sağlamaktadır (Gündoğan, 2007: 3).

Biz ve ötekinin inşası genellikle politik alan içerisinde adlandırılmakta ve sonrasında gündelik yaşam pratikleri aracılığıyla yeniden üretilmektedir. Bu haliyle kimlik inşasının bir parçası olarak beliren öteki karşıtlığı, modernitenin ikilikleri çerçevesinde işlemekte ve kendini bu ikiliklerin derinleşmesi üzerinden güçlendirmektedir. Bu şekilde bizin kendini meşrulaştırabilmesi için ötekinin sürekli olarak gerekli kategorilerde yeniden tanımlanması gerekmektedir. Ötekiliğin değişen ismine ve yüzüne rağmen değişmeyen şey, ötekiliğin “ruhun saf birliğini lekeleyen bir yabancılaşma”yı ifade ettiğidir. Bu nedenle bize karşı, kolektif kimliğe karşı, bir tehdit olarak algılanmaktadır. Diğer bir ifade ile politik açıdan düşman olan, değerler açısından çatışmanın bulunduğu, ekonomik kaynaklar açısından rekabet halinde olan ve aynı kültürü paylaşmayan kişi veya gruplar, ötekilik üzerinden kolaylıkla hedef haline gelebileceklerdir (Kearney, 2012: 87, 93). Bu özellikle kriz dönemlerinde bir zorunluluktur. Kriz dönemlerinde meşruluğu tehlike altına giren bizin yerini ve konumunu muhafaza edebilmesi, yoğun bir ötekilik inşası ile mümkün olabilmektedir. Bir tür toplumsal ayıklama ve bahçıvan refleksi (Bauman, 2003: 34) olarak ifade edilen bu tutum sayesinde, kimin söz konusu değerlerin bir parçası olduğu kimin olmadığı sınırları çizilebilecektir.

Schmitt’e göre ise (Schmitt, 2006: 57), biz ve öteki ayrımı siyasetin varlığı için şarttır. Siyaset tek başına uzlaşmanın değil aynı zamanda mücadelenin, kavganın, çatışmanın ve bunların da ötesinde savaşın kaynağı ve odağı olarak belirebilmektedir. Siyasette biz ve öteki ayrımının işlevi, bir bağın ya da ayrılığın, bir birleşme ya da ayrışmanın en uç yoğunluk derecesini ifade etmektedir. Bu bağlamda öteki; onunla hiçbir ortak noktada buluşmanın mümkün olmadığıdır. Öteki bir konu üzerinde mutabakat sağlanamayan, çatışmayı sonlandıracak ortak bir zeminde buluşmanın mümkün olmadığıdır. Öteki bu nedenle ‘siyasal bir düşmanı’ ifade eder (Schmitt, 2006: 57). Siyasal düşmanı da ortaya çıkaran biz ve öteki şeklinde bir bölünme, insanın varlığına ait her türlü unsurun karşıtlığın, çatışmanın ve savaşın kaynağı haline getirilmesi ile sonuçlanabilecektir. Diğer taraftan aynı değerlere sahip olmayanlar, politik açıdan ortak normlara sahip olmayanlar ve ekonomik kaynaklar açısından rakip olanlar da kolaylıkla öteki olarak konumlandırılabilir (Befu, 1999: 28).

Biz ve öteki ilişkisine dair önemli katkılardan bir diğeri ise, Sartre'nin Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi'ndeki* efendi/köle diyalektiğini uyarlayarak ortaya koyduğu ayırmadır. Biz ve öteki arasındaki ilişkiyi baskı üzerinden temellendiren Sartre baskıyı; “*insanın insan tarafından sömürülmesi*” olarak tanımlar ve bir sınıfın diğer sınıfın üyelerini özgürlüklerinden yoksun bırakması olgusuyla karakterize eder (Sartre, 1992: 562). Kişilerarası düzeyde baskıyı da ortaya çıkaran bu ayırım, bir efendi/köle ilişkisine dayanır; ezen, başkalarına hükmederek sağlam bir “benlik” duygusu kazanmaya çalışır. Biz, ötekini kendisini üstün olarak tanımaya zorlar; fakat ironik bir şekilde, tahakküm eden kişi, başkalarının yargılarının ağırlığını önceden dışladığı için üstünlüğüne dair çok az onay alır. Sartre'nin bu tutumu özellikle ırksal üstünlük tutumlarını teşhis etmede önemli sonuçlar vermiştir (Heter, 2021). Bir ‘kimlik’ aleyhtarı, kendi imajını bu kimliğe ait olmadığı gerçeğine dayandırır, ancak bunu yaparken, tam bağımsızlık iddiasında bulunduğu ötekine bağımlı hale gelir. Nihayetinde biz, aşağıladığı ötekenden tanınma talep ettiği için tahakkümden tatmin olmaz (Sartre, 1992: 562).

Biz ve ötekinin felsefi kökenleri ve literatürde yer verildiği farklı tanımlamaları değerlendirildiğinde, kavramsal olarak bir bütünlükten daha çok bir parçalanmayı ifade ettiği anlaşılmaktadır. Ancak diğer taraftan biz ve öteki ayırımı; toplamayı, bütünlüştürmeyi, homojenize etmeyi de ifade etmektedir. Şöyle ki, hayatın kendi içindeki düzensiz çoğulluk, biz ve öteki ayırımı ile iki çekmeceli bir dolaba sıkıştırılmaya çalışılmakta, farklı olanın önüne ya bizdensin ya onlardan ayırımı dayatılmaktadır. Biz ve öteki ile ortaya çıkan parçalanma ve bütünlüğe, varlıkların sadece görünüşleri ile değil, aynı zamanda tarihsel, toplumsal, kültürel, dinsel ve daha birçok farklı değer ile açığa çıkmaktadır. Bu parçalanma ve bütünlüğe kaynakları modern dönemde ulus devletlerin inşası, dünya savaşları ve sonrasında oluşturulan uluslararası kuruluşlar ve ittifaklar ile bir taraftan düzenin inşasında bütünlüştürücü rol oynarken, bir taraftan farklılıkları daha belirgin hale getirerek ayrıştırıcı bir rol oynamıştır. Küreselleşme olgusu ile birlikte ise, bir taraftan toplumlar arasındaki etkileşimin artması ilgilerin benzeşmesi ve köprülerin kurulması ile sonuçlanırken, diğer taraftan mevcut uçurumların derinleşmesi kaçınılmaz hale gelmiştir.

20. yüzyılın sonlarına doğru ise modernleşmenin iddialarındaki başarısızlığı ve dünyayı kuşatan küresel tehditler nedeniyle biz ve öteki arasındaki kompleks ilişki girift bir hal almıştır. Diğer taraftan modernitenin ürettiği siyaset ve kurduğu sınırlar ne kadar homojen ve belirgin olsa da 20. yüzyılın sonları itibarıyla bu sınırların ne denli belirsiz, öngörülmez ve geçirgen olduğu somut olaylar ile deneyimlenmiştir. Küreselleşme ile birlikte, dinsel, etnik ve cemaatsel kimliklerin yükselişi ve aralarında belirgin kopuşların yaşandığı bir süreç açığa çıkmıştır (Keyman, 2000: 27). Bu haliyle her dönemde düzen ihtiyacını yeniden inşa eden, “özel iddiaları nedeniyle birbirine göre antagonist konumlarda bulunan ve kaynakları yetersiz toplumlarda çıkarları çelişen bu tür topluluk veya örgütler” (Bezirgan & Bilgin, 2010: 4) artık günümüz dünyasında önceki dönemler ile mukayese edilemeyecek çeşitlilikte ve birbiriyle uzlaşması son derece zorlaşan yeni biz ve öteki düşmanlığı ile toplumsal ve politik tartışmaların parçası haline gelmiştir.

5. Taliban'ın Biz-Öteki Oluşumu Ve Meşruiyet Zemini

Taliban, toplumsal gerçekliğini düzen ve kaos karşıtlığı üzerine inşa etmiştir. Çoğunluğunu Peştunların oluşturduğu Taliban'ın yükselişi ise, başarı ile “biz”i temsil etmesine dayanmaktadır. Bu açıdan Taliban için düzenin karşılığı biz ve bizi oluşturan değerlerken, bize tehdit oluşturan tüm değerler ise ötekiyi yani kaosu ifade etmektedir. Bu açıdan bizim amacı düzeni temsil eden tüm toplumsal ve politik güçleri muhafaza etmek ve kaosu temsil eden tüm tehdit kaynaklarına, ötekine son vermektir. Taliban'ın kendini meşrulaştırabilmesi ise, ancak ötekinin görünür olması ve tanımlanması ile mümkün olabilmektedir. Bu açıdan Taliban meşruiyetini topraklarını işgal eden, kaos üretmeye gücü yeten ve aynı zamanda sosyo-politik düzeni değiştirmeye muktedir tüm işgalcilere, kafir güçler olarak nitelediği ötekilere karşı topraklarını, değerlerini ve varlığını korumaya çalışması ile elde etmiştir. Bu nedenle Taliban'ı niteleyen biz sadece etnik bir aidiyetin temsili değil, aynı zamanda Afganistan'da yaşanan toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel çalkantıları paylaşanların iç özdeşmelerine ve direniş noktalarına da değen kolektif kimlik anlayışının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Peştun olmayan ve farklı kabilelere mensup olan Afganların yabancı işgalcilere karşı güçlü bir direniş göstererek Taliban'ı kabul etmesi ve Taliban'a sadakat göstermesi, Taliban'ın Peştunlara ve kabile özelliklerine dayanan etnik kimlik vurgusuna rağmen ortaya çıkarttığı kolektif kimlik inşasının bir sonucudur. Bu bağlamda, Taliban açısından bizi oluşturan unsurların etnik ve kabilesel değerler kadar, dini radikalizmi ortaya çıkaran ekonomik, siyasal ve sosyal faktörlerden etkilendiği anlaşılmaktadır.

Buna göre Afganistan'da dini radikalizmi, Taliban'ı ve aynı zamanda bizi oluşturan unsurlar; siyasal ortam, toplumsal nedenler, dini politik hedefler, bireysel durum ve felsefi nedenler olmak üzere beş kaynaktan beslenerek varlık kazanmaktadır (Arpacı & Ağır, 2019: 1035).

Siyasal Ortam: Uzun yıllar savaş halinde bulunan Afganistan'ın siyasal durumu, SSCB'nin ve ABD'nin işgali ile içinden çıkılmaz bir hal almıştır. 1979 yılında Sovyetler Birliği'nin kukla bir komünist rejime dayanarak Afganistan'ı işgal etmesi, halkı maddi ve manevi olarak ciddi derecede hak ihlaline uğratmıştır. Bu savaş,

Afganistan'da ekonominin çöküşüne, beş milyon insanın mülteci olmasına, sosyal ve politik çözülmeye sebep olmuştur. Etnik ve dini ayrılıklar iyiden iyiye ortaya çıkmaya başlamıştır. İşgalin sona ermesi ile ülke derin bir belirsizliğin içine sürüklenmiştir (Soyyer, 2002: 66). Afgan geçici hükümeti halkı insan hakları ihlallerinden, savaş ağaları arasında gerçekleşen çatışmaların zararlarından koruyamamıştır (Shadid vd., 2008: 70). ABD'nin, bir zamanlar desteği ile Sovyet Rusya'ya karşı silahlandığı Taliban'ı tehdit olarak dillendirmesi ve bu gerekçe ile savaş açması uzun sürmemiştir. Bu durum, "daha yaşanabilir bir Afganistan" politikası ile ABD'ye bağlı birliklerin işgal ettiği Afganistan'ı içinden çıkılmaz bir siyasal kaosa sürüklemiştir. Ülkede mevcut otorite boşluğu derinleşirken, Taliban'ın eli önemli oranda güçlenmiştir. Özellikle, ABD'nin Afganistan'daki varlığını açıklamada yetersiz kalması, Taliban'ın meşruiyet sağlamasında önemli oranda etkili olmuştur (Gündüz, 2001: 35).

Afgan Geçici Hükümeti'nin Afgan halkını insan hakları ihlallerinden ve savaş ağaları arasında gerçekleşen çatışmaların zararlarından koruyamaması, Taliban'a olan desteği arttırmıştır (Shadid vd., 2008: 70). İktidarı tamamen keyfi ilişkileri için kullanan yozlaşmış yönetimler, Afgan nüfusu için durumu iyileştirmemiş aksine kötüleştirmiştir. Demokratik içerikten yoksun, sözde bir parlamento ile dış güçler tarafından kendi çıkarları doğrultusunda denetlenen kurumların varlığı, Afganistan'ı Taliban rejiminden daha iyi bir noktaya getirmemiştir (Chomsky & Achcar: 2007: 141). Savaş ağaları ülkenin büyük bir bölümünü denetim altında tutarken, ülkenin devlet başkanları ABD denetimi ve komutası ile hareket eden yarı devletlerden oluşmuştur. Bu yönetimler, insan hakları konusunda akıl dışı kurallar uygulayan Taliban rejiminden daha hoşgörülü olmamıştır. Bu nedenlerden ötürü, Afgan halkının önemli bir çoğunluğu için Afgan hükümeti kadar, Taliban'ın da meşru bir otorite olarak kabul görmesi zor olmamıştır (Volkan, 2017: 78).

Bir taraftan işgallerin ortaya çıkardığı siyasal yozlaşma, bir taraftan batı yanlısı hükümetlerin yarattığı hoşnutsuzluk ve yöneticilerin halkın taleplerine kulak asmaması, Taliban'ın varlığını belirginleştirmiştir. Taliban bir taraftan şeriat hükümlerince yargıçlar tarafından kırsal alanlarda adaleti tesis etme girişimlerinde bulunurken, iş adamlarının belirli bölgelerde arazi anlaşmazlıklarını çözmek için Taliban mahkemelerini kullanmasıyla vesayetçi tutumunu arttırmıştır. Bu durumda Taliban, "gölge yargı sistemi ve uygulamaları" ile bir taraftan belirli derecede otorite kazanırken, arazi sahiplerinin ve kırsal kesimdeki ileri yaş gruplarının yargı dağıtım noktasında Taliban'ın kurallarını onaylamaları ile de önemli oranda meşruiyet sağlamıştır (Brahimi, 2010: 14, Johnson & DuPee, 2012: 84). Taliban uzun yıllar sadece bir "gölge hükümet" olarak varlık göstermemiştir. Resmi hükümet üzerinde de etkiye sahip olan Taliban'ın Aday listesinde, Taliban ile gevşek bağlantıları olduğu bilinen ya da Taliban ile bağlantısı olduğu konusunda kuvvetli deliller olan kişilerin varlığı her zaman olmuştur. Bu durum şunu göstermektedir ki Taliban uzun yıllar sadece iddia edildiği gibi meşru olmayan yollar ve yöntemler ile değil, aynı zamanda meşru seçimler yoluyla da bir tür gölge hükümet kurmanın yollarını aramıştır. Böylece Taliban rejimi yeniden hayata geçirildiğinde, yönetme sorumluluğunu ve pozisyonlarını devralacak insanları temin etmiş olmayı hedeflemiştir. Buna ek olarak Taliban yıllarca yeni anayasa hazırlıkları yaptığını duyurmaya çalışarak bir taraftan Afgan Hükümeti'nin görevini iyi yapamadığına dair propaganda yürütürken, bir taraftan gölge hükümetine kurumsallık kazandırmaya çalışarak, kendisine sempati duyan devletlerin desteğini almayı ihmal etmemiştir (Shadid vd., 2008: 70).

Toplumsal Nedenler: Afgan halkı, SSCB'nin işgalinin ardından maddi ve manevi olarak önemli derecede hak ihlaline uğramıştır. Bu işgal süresince, 870 bin Afganistan vatandaşı öldürülürken, 3 milyonu ise ağır yaralanarak sakat kalmıştır. Aynı zamanda, işgal şartlarından kurtulmaya çalışan 1 milyon kişi yerlerinden edilirken, 5 milyon Afganistan vatandaşı mülteci durumuna düşmüştür (ORSAM Rapor, 2011: 18). Afgan çocuklarının yüzde 72'si ailesinden en az bir bireyi, yüzde 40'ı bir ebeveynini kaybetmiştir (Volkan, 2017: 80). Sovyet işgali sonrasında gruplar birbirleri arasında rekabeti sürdürürken, birbirlerinin köylerini soymuş ve birçok sivili öldürmüştür. Afgan kadınları ise, iç savaş sırasında son derece korumasız kalmıştır. 1995'te yayımlanan insan hakları raporunda yer verildiği üzere, kadınlar bu dönemde Afganistan'da birbiri ile çatışma halinde olan grup liderleri tarafından zorla evlendirilmiş veya tecavüze uğramıştır. Tecavüz, grup üyeleri ve liderleri tarafından bir suç olarak görülmemiştir (Soyyer, 2002: 132). Toplumun yaşadığı kaygı, korku ve endişe ise tahmin edilemeyecek büyüklükte olmuştur. Böylesine hayal kırıklığına uğramış bir toplum, geleceğe ait bir umut ile kendilerine en yakın can yeleğine (Hoffer, 2007: 25) Taliban'a tutunmuştur.

Bununla birlikte, sosyo-ekonomik yoksulluğun önemli oranda derinleştiği Afganistan'da geçimlerini büyük oranda tarımdan elde eden köylüler, kendi ürünlerinin dilencisi haline gelmiştir. Bu yoksulluk içinde Taliban, uyuşturucu ticaretinden önemli oranda gelir sağlarken, kırsal alanda güvenliği yeniden kontrol altına almıştır. Önceleri Taliban, Kandahar'ı ele geçirdikten sonra bütün uyuşturucu faaliyetlerini ortadan kaldıracığını ilan etmiş, ancak afyon gelirlerine ihtiyacı olacağını ve afyon ekiminin yasaklanmasının çiftçileri kızdıracığını anlaması üzerine uyuşturucu üretimini ve kullanımına müsaade etmiştir (Ülger, 1999: 108). Bu şekilde, halkın talep ve isteklerini göz ardı etmeyen Taliban, afyon ticaretinden gelir elde eden köylülerin kendisine şükran duymasını sağlamıştır. Köylüler, afyon üretiminden çok düşük meblağlar elde etmelerine rağmen, bu miktar

Afganistan'ın içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullar altında Afgan köylüleri için servet anlamına gelmiştir. Bununla yetinmeyen Taliban halkın bir kısmını dolarla maaşa bağlamıştır (Raşid, 2007:164).

Taliban diğer taraftan, kâfir olarak kabul ettiklerinin ve uluslararası toplulukların Taliban'ı tanıması için finansal olarak uyuşturucu ekimine ihtiyaçları olduğunu belirtmiştir. Bu şekilde uyuşturucu ticaretine menfi unsurlar ile meşru dayanak sağlamaya çalışan Taliban, afyon işiyle uğraşanlardan aldığı geliri "zekât" olarak aldığını, Müslümanların gelirlerinin belirli bir kısmını zekât olarak zaten yoksullara vermek zorunda olduğunu belirterek, uyuşturucu ticaretine dini unsurlar ile de meşru dayanak sağlamaya gayret etmiştir (Naimi, 2018: 127). Halk ise sınırlı ekim ile elde ettiği geliri zorba komutanlar ile paylaşmaktansa, halkın çıkarlarını koruyan ve taleplerine kulak veren Taliban ile paylaşmayı yeğlemiştir (Yegin, 2015: 59). Bu şekilde örgütün bu bölgelerde saygınlığı ve kontrolü artmıştır. Halk nezdinde kazandığı bu iktidar ile Taliban, bir taraftan vesayetçi bir bakış açısıyla kendilerini toplumun muhafızları olarak addederken, bir taraftan da bu vesayetçi tutumu ve düşüncelerini pratikte meşru dayanaklar oluşturarak topluma kabul ettirmiştir.

Dini Politik Hedefler: Taliban'ın radikalleşmesine ve aynı zamanda halk nezdinde meşrulaşmasına zemin hazırlayan dini politik hedefler, gerek Taliban'ın gerek halkın büyük çoğunluğunu oluşturan Peştunların dini politik hedeflerinden bağımsız değildir. Afganistan nüfusunun %50'ye yakını Peştunlar oluşturmaktadır. Ahmed Raşid'in de ifade ettiği gibi Taliban'ın kurucu lider kadrosundaki 29 kişiden sadece iki kişi farklı kabiledendir (Raşid, 2007: 31). Örgütün kurucu lideri Molla Ömer başta olmak üzere örgüt üyelerinin büyük çoğunluğu aynı kabileden, Peştun aşireti geleneği ve geleneksel medrese eğitimi ile yetişmiş kişilerden oluşmaktadır (Gündüz, 2001: 34). Hal böyleyken, Taliban'ın örgütlenmesi ve iktidar kurmaya çalışması zor olmamıştır. Peştunların kabile içi örgütlenmesi öylesine üst seviyededir ki ortak tehditlere karşı birleşmek kabile üyeleri için bir vazifedir. Bu nedenle, Peştun mücahid gruplar Taliban ile mücadele ederek ona güç kaybettirmek bir tarafa, itaat ederek üyelerini Taliban'ın hizmetine vermiştir. Aynı zamanda kan bağına dayanan bu vaziyet, Taliban üyelerinin iç ihtilafları bir kenara bırakarak, düşmanlara karşı kolaylıkla birleşmesini sağlamıştır. Öyle ki, Afganistan'da etkili bir mücahid grup olan Hikmetyar'ın Hizb-i İslami'sinin ve diğer mücahid grupların Taliban'a teslim olması sadece bir gün sürmüştür. Taliban'ın Peştun etnik kimliğine dayanıyor olması onun en önemli avantajı olmuştur (Yegin, 2015: 59).

Bununla birlikte, Peştun kültürünün büyük ölçüde İslam'dan önce gelen Peştunvali onur kurallarına bağlı olduğu bilinmektedir. Bir Peştun, "onurunu" korumak için belirlenen kurallara bağlı olmalıdır. Bu kuralların tümü "Jirga" isimli bir meclis tarafından belirlenmektedir. Bu mecliste tüm kararlar oy birliği ve Peştunvali öğretilere göre alınmaktadır. Kabile geleneği aynı zamanda, Taliban'ın siyasal örgütlenmesini ve örgüt üyeleri arasındaki bağın güçlenmesini sağlayan en önemli unsurdur (Shadid vd., 2008: 61). Kabile geleneğine göre, topluma ait tüm değerler kabile içinde oluşmaktadır. Bu geleneğe dayanan Taliban'ın mevcut kültürel ve dini yapısını yerleşmeye çalıştıkları toplumlara dayatmaya çalışması ve toplumun büyük çoğunluğu tarafından bu kurallara sorgusuz itaat edilmesi kabile geleneği ile yakından alakalı olmuştur. Bu noktada, Taliban'ın meşruiyetinin önemli bir kısmını kabile kültüründen sağladığı görülmektedir.

Kabile geleneğinden ötürü, Taliban için biz ve öteki oluşumu, "Peştunlar" ve "diğerleri" olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Taliban, öğretilerine "sadakat gösterenler, itaat edenler" ve "diğerleri" şeklinde bir ayrışmaya gitmiştir. Bu nedenlerden ötürü olacak ki Kabil'i ve ülkenin büyük bölümünü denetim altında tutarken Taliban, Tacik asıllı olan ve Taliban yönetiminin 2001 yılında devrilmesine kadar geçen sürede Afganistan devlet başkanı olarak tanınan Rabbani yönetimini, "yasadışı ve İslam dışı" olmakla nitelendirmiştir. Taliban'ın açıklamalarında Sovyet işgaline karşı mücadele veren Tacik kökenli Ahmet Şah Mesut ise "zalim bir komutan" olarak nitelendirilmiştir (Ülger, 1999: 108). Taliban'ın temel amacı ülkede "İslam'ı yaymak ve fesattan kurtarmak" olarak ifade edilmektedir. Bunu gerçekleştirebilecek olanların ise "Peştunlar" olduğunu, bu nedenle ülkeyi idare edecek olanların da Peştunlar olması gerektiği belirtilmiştir. Bu amaca ulaşmak için Taliban militanlarına, Peştun olmayanlar üzerinde zulüm ve işkence etmelerinin mubah olduğuna dair hükümlerle ruhsat vermiştir (Shadid vd, 2008).

Zamanla, Taliban için etnik bağın dini bağın önüne geçtiği dahi görülmüştür. Dini radikalleşme başlangıçta Taliban yandaşlarını bir araya getiren temel unsur olmasına rağmen, 2001 sonbaharında ABD'nin saldırısıyla Taliban rejimi sarsıldıkça, yandaşlarının etnik aidiyetleri de gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Özellikle, bazı Taliban yandaşlarının ve Usame Bin Ladin'in Arap destekçilerinin yabancılıklarını yeniden vurgulamaya başladığı görülmüştür (Volkan, 2017: 26). Bununla birlikte, muhalifleri boğazlayarak öldürmeyi bir savaş kültürü haline getiren Taliban, gerek iktidarda olduğu süre zarfında gerek sonrasında birçok muhalifi boğazlayarak öldürmüştür (Fığlalı, 1997:170).

Taliban'ın bu tutumu muhalifler ya da başka etnik gruplar ile sınırlı kalmamıştır. Taliban, bulunduğu bölgelerde kendilerine özgü dillerini devletin resmi dili ilan ederek ırkçı ve kabileci bir tutum sergilemiştir (Ensari, 2015: 17). Peştun kabilecilik geleneğinde belirgin olan sertlik, katılık ve intikamcılık gibi duygular, Taliban'ın ötekiyi belirlemede etkili olan diğer bir unsur olarak kabul edilebilir. Taliban'ın muhaliflerine, Özbeklere ve

Hazarlara yönelik davranışları bütün Afganistan'da ve Pakistan'da bilindiği gibi sadece etnik farklılıklara dayanmamaktadır. Peştunların diğer etnik kimliklere yönelik çatışmacı tutumları aynı zamanda Peştunların sahip oldukları katı intikamcılık duygusundan kaynaklanmaktadır. Bu konuda çok bilindik bir atasözleri dahi bulunmaktadır: “Bir Peştun 20 yıl sonra intikam almaya kalktığında, aceleci davrandığını düşünür.” (Yegin, 2015: 27).

Bunlarla birlikte, Taliban kendilerince yorumladıkları dini emirleri yerine getirmeyenleri ve bu emirlere itaat etmeyenleri “kâfir” ilan etmektedir. Bu anlayışı daha da ileri götüren Taliban, hükümmenede belirtilen emirlere uymayanları ve bu hükümleri yerine getirmelerine engel teşkil eden tüm devletleri ve kişileri cezalandırmaktadır (Fırlıklı, 1997: 173). Taliban için bugün mücadele verdiği ve zafer kazandığı en önemli kâfir güç Amerika'dır. Pakistan'daki Daru'l Ulumu'l Hakkaniye Medresesinin Şeyhi olan ve aynı zamanda Taliban'ın babası olarak tanınan Mevlana Samiu'l Hak, ABD'ye bakışlarını şöyle özetlemektedir: “*Sovyetler Birliği Güçleri Afganistan'a girdiğinde, bu bir bağımsızlık savaşıydı ve hepimiz bu savaşın cihad olduğu konusunda hem fikirdik. Hatta Amerika Rusya'nın Afganistan'dan çıkarılması gerektiğini dillendiriyordu. Rusya Afganistan'dan çıkarıldığında, bu defa aynı suçu Amerika işledi. Bir “kâfir güç” yerini başka bir “kâfir güç” e bıraktı*” (Manaz, 2008: 339). Bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere Taliban için en önemli düşman, Taliban ideolojisine tehdit oluşturan ABD başta olmak üzere, Batı ve Taliban tarafından tekfir edilenlerdir.

Bireysel Nedenler: Taliban'ın içerisinde yeşerdiği toplum yapısal olarak, ünlü psikolog Michael'in de belirttiği gibi “totaliter nesnelere” varlığının devletin ve toplumun tüm kurumlarına yayıldığı bir toplumsal yapıdır. Böyle toplumlar, totaliter nesnelere varlığını bir kez içselleştirdikten sonra, güçlendirdiği birey sadakatlerini ve uysallıklarını kendilerine güvenlik duygusu aşılayacak her oluşuma yönlendirebilecektir (Sebek, 1996: 290). Afganistan'daki bireyler zorbalığın, çatışmanın ve savaşın olduğu bir ortamda, bölgesel eşkıya gruplarını başarı ile püskürterek “bireylere bir önem, bütünlük ve güven duygusu aşılayan” Taliban'a inanmıştır. Bu şekilde Taliban, milletin duyguları ve çıkarları üzerine dayanan, Afgan halkı için geçerliliği olan değerler ve öğretiler üzerine kurulmuş, siyasi ve ahlaki kudretini kabul ettirdiği çoğunluğa hissettirmiş olmakla bir meşruiyet elde etmiştir.

Afganlar her zaman topraklarını işgal eden yabancı işgalcilere karşı Afganistan'ın bağımsızlığı için mücadele vermiş bir millettir. Herhangi bir katı otorite biçimini kabul etmemeye meyilli bir kabile kültürüne sahip oldukları gibi, Peştun otoritesine karşı büyük bir sadakat duymaktadırlar. Yüzyıllar boyunca dış tehditlere karşı birlik içinde savaşarak, işgalcilerinin askeri stratejileri ve taktiklerine büyük oranda uyum sağlamışlardır (Raşid, 2007: 29). Bu nedenle, Afgan nüfusunun büyük çoğunluğu için Taliban'ın yabancı kuvvetlere karşı direniş göstermesi, “isyancı bir hareketten” daha çok bir “bağımsızlık hareketi” olarak anlam ifade etmektedir. Afganistan halkına yönelik işgal ve benzeri temaslar sonucunda ortaya çıkan radikalleşme, öncelikle hâkim durumda olan yabancıların uyguladıkları sömürüye yönelik bir hoşnutsuzluk sonucu meydana gelmiştir. Diğer taraftan bireyler, kabile içi dayanışmanın ve yerel toplum hayatı düzeninin sarsılması ve zayıflaması sonucu oluşan duruma karşı hoşnutsuzlukları nedeni ile de radikalleşmiştir. Kişisel hayal kırıklıkları yaşayan ve kişisel yetersizlik duygusuna kapılan bireyler, Batı değerlerine bağlı olarak kazandırılmaya çalışılan “kendi kendini yükseltme” idealine radikalleşerek tepki vermiştir (Hoffer, 2007: 49). Çünkü Afganistan'da bireyler, bağlı oldukları kabile geleneği içinde kendilerine bireysel bir kimlikten daha çok bütünsel bir kimlik inşa etmiştir. Afgan bireylerinin radikalleşme eğilimleri, topraklarını işgal eden güçlere karşı açıkça ortaya koydukları birleşme ve yekvücut harekete geçme arzusu ile bağlı oldukları kabile geleneğinden ayrı düşeceği endişesi içinde kendini yetersiz hisseden bireylerin, bu duygularından kurtulmak istediğine dair çabalarının bir ifadesidir. Kimliklerini tehdit altında hisseden bireyler, kendini ve kimliğini ispatlama çabası içerisine girerek, “ben, benim gibi inananlarla birlikte güçlüyüm!” düşüncesi ile hareket ederek varlık göstermeye çalışmıştır (Ağır ve Arpacı, 2019: 1035). Bu nedenlerden ötürü, Afganistan'daki bireyler alışılageldikleri cemaat birliğini destekleyen, aralarındaki kardeşlik duygusunu ve eşitliği teşvik eden Taliban'ı bir kurtarıcı olarak görmüştür. Taliban, işgalci güçlerin dağıttığı bütüncül kimliği yeniden inşa etmek amacıyla bireyleri kendi kapalı bütünlüğüne davet ederek, kişisel yetersizlik duygusu yaşayan bireylerin bu duygusunu hafifletmiştir. Diğer taraftan işgalci güçler nedeniyle sadece kimlik yokluğu değil, sosyo-ekonomik yoksunluk yaşayan bireylerin isyana doğru giden duygularını sadakate çevirmiştir.

Felsefi Nedenler: 11 Eylül saldırılarının ardından Batı ve Müslüman toplumlar arasında mesafe giderek açılmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen araştırmalar, Amerikan ve Batı toplumları tarafından İslam'ın şiddeti meşru gören bir din olarak kabul edildiğini ve Müslümanların şiddet yanlısı ve fanatik olduğuna dair bir algıya sahip olduğunu göstermektedir (Pew Research Center, 2011; Şen, 2018:225-232). Yine benzer şekilde 11 Eylül saldırılarından sonra ABD ve Batı tarafından İslam'ın terör tehlikesi şeklinde tanımlanması ve sıradan Müslümanların dahi potansiyel bir tehdiye dönüştürülmesi (Göl, 2010:2) nedeniyle Müslüman bireylerin çoğunun Batılıları açgözlü, ahlaki değerlerden yoksun ve bencil olarak kabul ettiği görülmektedir. Bununla birlikte, Batı toplumlarında kabul gören yaygın kanaate göre, halkı Müslüman olan ülkelerin demokratik, kuşatıcı ve barışçıl bir sosyo-politik yaşam biçimine sahip olması mümkün görünmemektedir. Müslüman

toplumlar baskıcı, şiddet yanlısı, irrasyonel ve kadın düşmanı olarak tasvir edilmekte, bu tasvirler ise, İslam'ın modern Batının ötekisi olarak kurgulanmasına katkı sağlamaktadır. İslam toplumlarını ötekileştiren bu kurgu zamanla, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle ortadan kalkan kızıl tehlikenin yerine yeşil tehlike algısının ikame edilmesi ile sonuçlanmıştır (Kalın, 2017: 412).

Diğer taraftan, İslamiyet her zaman Afgan halkı için gündelik hayatın merkezinde yer almıştır. Çeşitli etnik grup ve kökene mensup Afganistan halkının siyasal birliği de büyük oranda İslamiyet üzerine inşa edilmiştir. Bununla birlikte "cihad" ise, önce Britanyalılara sonrasında Sovyetler Birliği ve ABD'ye karşı direniş savaşlarında Afgan milliyetçiliğini tetikleyici bir unsur olarak rol oynamıştır. İşgal altında bir millet için İslam'ın kaybedileceği endişesi, Taliban'ın desteğinin artmasında ve meşruiyet sağlamasında önemli oranda etkili olmuştur (Raşid, 2017:111). Taliban, toprakları işgal altında bulunan tüm halkların işgalci devletlere karşı aynı şekilde cevap vereceğini, saldırgan olmadıklarını, aksine dinleri adına "özgürlük mücadelesi" verdiklerini dile getirmiştir. Taliban bu sözleri ile bir taraftan inançları üzerinde baskı üretmeye çalışan komünizm ve modernizme karşı İslam'ı bir "kurtuluş reçetesi" olarak sunarken (Ağır ve Arpacı, 2019: 1041), bir taraftan da etnik söylemlerinden uzaklaşarak, tüm Afganistan halkını "Müslümanlık" çatısı altında birleştirmeye çalışan bir siyasal hareket olduğunu vurgulamak istemiştir (Brahimi, 2010: 4).

Bununla birlikte Taliban, diğer birçok dini motifli terör örgütü gibi Müslüman ülkeleri hedef alarak ötekileştirme yoluna gitmemiştir. Aksine Taliban'ın "küresel cihad" söylemi ile konuşmaya başlaması, "haçlılara karşı küresel bir savaş ilanı" şeklinde yorumlanmıştır. Taliban'ın küresel cihad söylemi ile tek amacının Afganistan'daki yozlaşmış siyasi düzeni yıkarak İslam devleti kurmak olmadığı, amacını genişleterek, tüm dünyada İslam'ın hâkim kılınmasına destek olmayı hedeflediği iddia edilmektedir (Barfield, 2012: 29-39). Bu durum ise yaşları küçük olduğu için Sovyet işgaline katılmayan ve Pakistan öğrenci kamplarında yetişmiş bir yığın gencin zulmü ortadan kaldıracığı ve adaleti tesis edeceği inancıyla Taliban'a katılımını hızlandırmıştır. Bu anlamda, bugünkü Taliban üyelerinin büyük çoğunluğunun Sovyetlere ve Sovyetlerin desteği ile Kabil'de kurulan rejime karşı mücadele vermiş mücahit gruplardan ziyade, Kabil'deki komünist rejime karşı savaşan mücahitlere sempati besleyen, ikinci nesil Afgan mücahitleri olduğu bilinmektedir (Barfield, 2010:217). Bu şekilde Taliban, Pakistan medreselerinde yetişen ve Diyobendilik temel eğitiminden geçen ikinci nesil mücahidler ile örgüt elemanı temin ederken, aynı zamanda Pakistan İstihbarat Birimi'nin de (Inter-Services Intelligence -ISI) önemli ölçüde desteğini almıştır (Yegin, 2015: 55).

Örgüt üyeleri ve destekçileri küresel güçlere karşı Taliban'ı, Afganistan'ı kardeş kavgasından kurtaran "barış meleği" olarak nitelendirmiştir. Yağmalama ve hırsızlığın önemli boyutlara ulaştığı Afganistan'da, sistemi demokratik yollarla değiştirecek mekanizmaların yokluğu nedeniyle Afgan halkı, Taliban'ın kurucusu ve Peştun kökenli Molla Ömer'in "istikrar ve düzen için harekete geçme zamanı" sözlerini İslami düzenin tesisi için bir çözüm olarak görmüştür (Ülger, 1999: 106). Taliban'a karşı güven duygusunu arttıran ise, Ömer'in şu sözleri olmuştur: "*kendimizi Allah'ın kanunlarını yeryüzüne yerleştirmek ve hedefe ulaşmak için her şeyi feda etmeye hazır, kendini adanmış basit bir gençlik güruhu olarak görüyoruz.*" Molla Ömer'in esrarengiz kişiliği ve Taliban hakkındaki anlatılanları ile Afgan halkının Taliban'a olan inancı pekişmiştir. Gözünün birini Afgan işgaline karşı yürütülen direnişte kaybeden Molla Ömer'in, rüyasında Hazreti Muhammed'in kendisini Afganistan'a barış getiren kişi olarak tebrik ettiğine dair sözleri, Afgan halkı üzerinde önemli bir tesir oluşturmuştur (Soyyer, 2002: 134). 1996 yılında ise, Molla Ömer çoğunluğunu Peştunların oluşturduğu yaklaşık 1000 din adamı tarafından "Emir-ül Müminen (Müminlerin Şefi)" seçilmesi ile Afganistan'da yozlaşmış düzenin yıkılacağına ve yerine İslami bir düzenin tesis edileceğine dair inanç artmıştır. Hz. Muhammed'in giydiği söylenen ve bir mermer içerisinde muhafaza edilen kutsal cüppe, Afganistan'a getirilerek Kandahar kent merkezinde Molla Ömer tarafından giyilmiştir. Molla Ömer'in bu davranışı çok az bir kesim tarafından küfür sayılsa da Ömer cüppeyi yandaşlarının ortak dinini, ulusal kimliğini ve en önemlisi kendisi için müminlerin şefi imgesini pekiştirmekte kullanmıştır (Volkan, 2017: 83). Bu davranışı ile Ömer, liderliği ile ilgili önemli oranda meşruiyet sağlarken, liderliğini kamusalallaştırmaya yönelik de önemli bir adım atmıştır.

6. SONUÇ

Literatürde yer alan ben ve öteki karşıtlığının da ifade ettiği gibi ötekinin bize karşı tehdit oluşturduğuna dair algı ne kadar gerçekse, büyükse, siyasal, toplumsal ve ekonomik hayatın bir parçası ise, biz o oranda meşrulaşabilecek ve öteki o oranda düşmanlaşabilecektir. Bu haliyle düşman olarak tanımlanan öteki her türlü kaostan, krizden ve kötülükten sorumlu olabilecektir. Bu şekilde bizi oluşturan Taliban, bir yaşam biçiminin üstünlüğünü varsayan ve topraklarını işgal eden Batıya karşı, kendi değerleri ile Batı değerlerinin üstünlüğü sorgulayarak ve meydan okuyarak, bizi bireysel alandan kolektif alana taşımıştır. Bu şekilde Batı değerleri bizim özünü bozan, zararlı, bencil, çıkarıcı, her daim kötü ve tehlikeli olarak tanımlanmıştır. Bu şekilde Taliban toplumsal gerçekliğini düzen ve kaos karşıtlığı üzerinden sağlayabilmiştir. Kendini "düzenin" temsili olarak sunan Taliban, 20 yılı aşkın süre zarfında gerek Afganistan'ın maddi refahına gerek manevi değerlerinin tahribatına önemli oranda yol açan işgalci devletleri ise kaosun temsili olarak tanımlayarak meşruiyet kazanmıştır.

Taliban 1994 yılında, geleneksel ve dini egemenlik anlayışının hüküm sürdüğü aşiret yapılanmasının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ise, Taliban'ın ortaya çıkmasının dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Sovyet işgali ile birlikte Afgan halkı altından kalkamayacağı büyüklükte ekonomik, sosyal ve siyasal sorunla karşı karşıya kalmıştır. Böyle bir ortamda eli silah tutan kabile mensupları Sovyetlere karşı savaşırken, birçok kadın ve çocuk beslenme ve sağlık problemleri ile birlikte mülteci kamplarına sığınmıştır. İşgal süreci beraberinde, zaten ekonomik geliri düşük olan Afganistan'ı içerisinden çıkamayacağı ekonomik ve siyasal krize sürüklemiştir. Taliban, Sovyet işgaline karşı deneyim kazanmış grupların birbiri ile kavgaya tutuştukları böylesi bir ortamda, hızla örgütlenmiştir. Özellikle, Sovyet işgalinin ardından Afganistan'ın içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum ve bu durumun ortaya çıkardığı toplumsal ve bireysel nedenler, Afgan halkının büyük bir kısmının radikalleşmesi ve Taliban'a destek vermesi ile sonuçlanmıştır.

Taliban, Afganistan'ın kırsal kesimlerinde ve küçük yerleşim birimlerinde hâlâ kabile geleneği ile yaşamlarını sürdüren, büyük oranda kan bağına dayanan ve Afganistan nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan Peştunlara dayanmaktadır. Bu nedenle, Taliban'ın ideolojisi Peştun kabile geleneğinden ve öğretilerinden büyük oranda etkilenmiştir. Taliban'ın ideolojisi sadece Peştun geleneğine dayanmamaktadır. Taliban'ın ideolojisi ve uygulamaları İslam'dan neşet etmiş hiçbir mezhep ile uyuşmamakla beraber, büyük oranda Hindistan'da ortaya çıkan ve Pakistan'ın ideolojik etkisi altında şekillenen Deoband inancına dayanmaktadır. Buna rağmen Taliban, medreselerde ideolojileştirerek sunduğu dini eğitimi ve usulleri, birçok açıdan İslam'a ve Hanefi mezhebine dayandırmaya gayret etmektedir.

Bununla birlikte Taliban, kendilerine ait inancı ve öğretileri İslam'ın en saf hali olarak ifade etmektedir. Bu şekilde Taliban, farklı etnik kimliklerin bir arada yaşadığı Afganistan'da etnik kimlik vurgusu yaparak gruplar arasındaki sorunların gün yüzüne çıkmasına neden olmaktansa, daha çok İslamiyet'in rolünü ve kabile geleneğini vurgulayarak halka bir bütünlük duygusu kazandırmaya çalışmaktadır. Bunu yaparken kendi ideolojisini benimsemeyenleri kâfir ilan etmektedir. Cihad ise, Taliban için sadece topraklarını işgal eden işgalci devletlerle değil, gerçek Müslüman olmayanlar ile de savaş şeklinde kabul edilmektedir. Taliban bu nedenle gerek işgalci kuvvetlere karşı verdiği mücadeleyi gerek belirlediği dini kuralları yerine getirmediği gerekçesiyle halkına uyguladığı işkenceyi ve baskıyı cihad olarak ifade etmektedir.

Önemle belirtmek gerekir ki, Taliban "bir grup isyancı" olarak değil, topraklarını işgal eden güçlere karşı "bir devlet otoritesi" olarak mücadele vermiş olsaydı, bu mücadele gerek İslam hukukuna uygun olarak "cihad" ile gerek uluslararası hukuka uygun olarak "meşru müdafaa" ile açıklanabilecekti. Bununla birlikte, Taliban'ın öncülü mücahit grupların Sovyetler Birliği'ne karşı vermiş olduğu mücadele, ABD'de dâhil birçok devlet tarafından bir "mücahid" grubun haklı mücadelesi olarak kabul görmüşken, Taliban'ın Afganistan'ı işgal eden ABD ve işgalci kuvvetlere karşı vermiş olduğu mücadele haklı bir mücadeleden daha çok "cihad"ı "terör" ile bağdaştırma gayreti taşımıştır. Bu durum, ABD'nin uluslararası hukuka ve demokrasiye aykırı eylemlerini meşrulaştırmaya yönelik politikası olarak değerlendirilebilir.

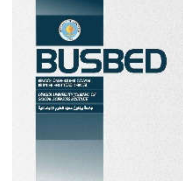
Nihai olarak Taliban'ın zihinsel dünyasının gelişiminde, toplumsal gerçekliğinin şekillenmesinde ve biz ve ötekinin oluşumunda siyasi, toplumsal, dini-politik, bireysel ve felsefi nedenlerin yanında en temel belirleyici etkenin işgaller olduğu söylenebilir. İşgaller karşısında bireysellikten uzak kolektif bir davranış geliştirmeyi amaçlayan Taliban, hükümleri ve uygulamalarıyla biz ve öteki ayrımını ve mevcut toplumsal yarılımları derinleştirmekten de korkmamıştır. Toplumsal yapı içerisinde dahi, bizden olmayanı "öteki, düşman veya düşman yanlısı" görme refleksiyle hareket eden Taliban, meşruiyet zeminini ötekinin gerçekleştirdiği işgaller ve sorunlar üzerine inşa etmiştir. Ötekinin 20 yılı aşkın sürdürdüğü işgallerinin neden olduğu sorunlar, çözülemez sorunların biriktirdiği toplumsal öfke, öteki üzerinden toplumsal zeminde inşa edilen biz anlayışı ve güçlü meşruiyet, bir taraftan Taliban'ın bireysel ve toplumsal yaşamın her alanına kadar belirleyici bir etkiye sahip olmasına, diğer taraftan ise Taliban'dan kaçan insanların uçakların kanatlarında yolculuk etmelerini dahi göze almasına yol açmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağır, O., & Arpacı, I. (2019). 'Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Orta Asya'da Dini Radikalizmin Nedenleri Üzerine. *Turkish Studies*, 14(3), 1023-1044.
- Ahmedi, A. (2017). Dinsel Şiddetin Sosyo-Politik Kaynakları: Taliban Örneği. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(1), 117-132.
- Anadolu Ajansı, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-afganistandan-cekilme-surecinde-guvenlik-icin-orta-doguya-b-52h-ucaklari-konuslandirdi/2219354>.
- Arpacı, I. (2017). Terörizm ve Cihad Üzerine Kavramsal Bir Mukayese. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(34), 263-294.
- Barfield, T. (2010). *Afghanistan: A Cultural and Political History*, Princeton Studies in Muslim Politics, Princeton: Princeton University Press.
- Bauman, Z. (2006). *Sosyolojik Düşünmek*, (Çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları.
- Befu, H. (1999). "Demonizing the "Other", In *Demonizing the Other: Antisemitism, Racism and Xenophobia*", (Ed. R. Wistrich), the Harwood Academic Publishers.
- Bezirgân Arar, Y., & Bilgin, N. (2009). Gazete Haber Başlıklarında Öteki'nin İnşası. *Kültür ve İletişim*, 12(2), 133-157.
- Brahimi, A. (2010). The Taliban's Evolving Ideology, *LSE Global Governance*, Erişim Adresi: http://eprints.lse.ac.uk/29970/1/WP022010_Brahimi.pdf-2010.
- Büyükkara, M.A. (2012). Vehhâbilik. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 42. Cilt, s.611.
- Büyüктаş, M. (2006). Amerika Birleşik Devletleri'nin Afganistan'a Müdahalesi ve Afganistan'da Oluşturulan Yeni Yönetim Yapısı, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta.
- Chomsky, N., & Achcar, G. (2007). *Tehlikeli Güç*. İthaki Yayınları.
- Cassidy, R.M. (2012). *War, Will and Warlords: Counterinsurgency in Afghanistan and Pakistan 2001-2011*. Marine Corps University Press.
- DW, ABD Askerleri Afganistan'dan Çekildi, Erişim Adresi: <https://www.dw.com/tr/abd-askerleri-afganistandan-%C3%A7ekildi/a-59036682>.
- Ensari, B.A. (2015). *Teorisi, Pratiği, Tarihsel Arka Planıyla Taliban*, Kayıt Yayınları.
- Erman, A.K. (2017). Jeopolitik Teoriler ve Afganistan, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), ss.394-420.
- Fiğlalı, E.R. (1997). Hariciler. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 16. Cilt, 175-178.
- Fiğlalı, E.R. (1990). *Çağımızda İtikadi İslam Mezhepleri*. Selçuk Yayınları.
- Fryer, D. (2004). *The Intervention of the Other: Ethical Subjectivity in Levinas and Lacan*. Other Press.
- Fuller, E.G. (2010). *İslamsız Dünya* (Çev. H. Kaya). Profil Yayıncılık.
- Göl, A. (2010). Editor's introduction: views from the 'Others' of the War on Terror, *Critical Studies on Terrorism*, 3(1), 1-5.
- Gündoğan, A. O. (2007). *Ben ve Öteki: Değerler Dünyasının Gerginliği*, R. Kaymakcan (Ed.), Değerler ve Eğitimi Uluslararası Sempozyumu. Dem Yayınları.
- Gündüz, S. (2001). *Taliban-Ladin ve Amerika Kıskaçında, Afganistan, Taliban ve Ladin*. Birey Yayıncılık.
- Han, A.K. (2011). Sovyet İşgali ve Sürekli Özgürlük: Afganistan'da Süpergüç Müdahalelerinin Uluslararası Sisteme Etkileri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Jeopolitik İnceleme. *Orta Doğu Enstitüleri*, 2(2), 57-96.
- Heter, S. (2021). Sartre's Political Philosophy. Erişim Adresi: <https://iep.utm.edu/sartre-p/>,
- Hoffer, E. (2017). *Kesin İnançlılar*, (Çev. E. Günür). Toplum Bilim Kitapları.
- Johnson, T.H., & DuPee, M. C. (2018). The Taliban's Use of the Internet, Social Media Video, Radio Stations, and Graffiti, Taliban Narratives: The Use and Power of Stories in the Afghanistan Conflict. *Oxford Scholarship Online*.

- Kalm, İ. (2017). *Ben, Öteki ve Ötesi*. İnsan Yayınları.
- Kearney, R. (2012). *Yabancılar, Tanrılar ve Canavarlar: Ötekiliği Yorumlamak*, (Çev. B. Özkul). Metis Yayınevi.
- Keyman, F. (2000). *Küreselleşme Devlet Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek*, (Çev. S. Çoşar). Alfa Yayınları.
- Kubilayhan, E. (2017). Jeopolitik Teoriler ve Afganistan. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (11), 394-420.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (2008), *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*, (Çev. Ahmet Kardam). İletişim Yayınları.
- Levinas, E. (2002). *Sonsuza Tanıklık*, (Çev., M.Atıcı, M. Başaran vd.). Metis Yayınları.
- Manaz, A. (2008). *Siyasal İslamcılık*. IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık.
- Naimi, M. N. (2018). Din ve Terör: Din ve Terör İlişkisinin Din Psikolojisi Açısından Değerlendirilmesi: Taliban Örneği. (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- ORSAM. (2011). Afganistan ve Pakistan 'da Yaşanan Gelişmeler ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri, Mart 2011, Rapor No. 31, Erişim Adresi: https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/afganistan-ve-pakistan-da-yasanan-gelismeler-ve-uluslararası-guvenlige-etkileri.pdf.
- Özçalık S. (2008). Öteki ve İşlevleri. Erişim Adresi: <http://www.kulturelcogulcugundem.com/images/otekilesme%20ve%20islevleri.pdf?PHPSESSID=08fcf4284371d3063175476e4002dc27>.
- Özel, A. (1993). Cihad. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 7. Cilt, 531-534.
- Pew Research Center, Muslim-Western Tensions Persist, Erişim Adresi: <http://www.pewglobal.org/2011/07/21/muslim-western-tensions-persist/>, Erişim Tarihi: 17.03.2021.
- Raşid, A. (2007). *Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun*. Agora Kitaplığı.
- Sartre, J.P. (1992). *Notebooks for an Ethics*, (Çev. D. Pellauer), Chicago: The University of Chicago Press,.
- Sebek, M. (1996). The Fate of the Totalitarian Object. *International Forum of Psychoanalysis*, 5(4), 289-294.
- Shadid, A., Samples, C., & Wood, T. (2008). The Taliban: An Organizational Analysis. *Military Review*, 58-73.
- Şen, Y.F. (2018). *Siyasal Şiddet ve Terörizm*. Kilit Yayınları.
- Ülger, İ. K. (1999). Taliban: Afganistan'da Pax Americana'nın İslamcı Militanı. *Avrasya Dosyası*, 4(3-4), 96-98.
- Volkan, V. (2017). *Körü Körüne İnanç*, (Çev. Ö. Karaçam), Asi Kitap.
- Yegin, A. (2015). *Afganistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*. SETA Yayınları.
- Schmitt, C. (2006). *Siyasal Kavramı* (Çev. E. Göztepe). Metis Yayınları.
- Soyyer, Y. (2002). *Bir İdeolojinin İzdüşümü Taliban*. Fakülte Kitabevi.
- Zizek, S. (2008). *İdeolojinin Yüce Nesnesi* (Çev. Tunca Birkan). Metis Kitabevi.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 19.12.2021
Kabul Tarihi : 12.04.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1038648>

KENT KİMLİĞİ İNŞASINDA FESTİVALLERİN ROLÜ

Arzu TOKER¹

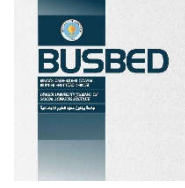
ÖZ

Bu araştırma, 1980’li yılların ortalarından beri Türkiye turizminde rolü olan ancak herhangi bir yönüyle turizm kenti kimliğine sahip olamamış Didim’in kent kimliğinin inşa edilme çabalarıyla ilgilidir. Bu çerçevede kent kimliğinin temeli olarak orada yaşayan insanların zihninde imgelenen kent tahayyülünün ortaya konması ve Didim’in yerel yönetimce desteklenen “vegan dostu kent” kimliği ile ne derece uyumlu bir süreç içerisinde olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için oluşturulan açık uçlu soruların yer aldığı soru formu Didim yerel basını aracılığıyla duyurulmuş; Didim halkına ulaştırılmış ve 44 katılımcıdan toplanan veriler MAXQDA aracılığı ile tematik analize tabi tutulmuştur. Bu temalar; *Didim’in akla getirdikleri*, *Didim’i tanımlama biçimi*, *Didim’e yüklenen anlam*, *Didim festivalleri*, *Vegan Festivali farkındalığı*, *vegan dostu kent olmanın anlamı*, *vegan dostu kent kimliğine yüklenen anlam*, *vegan dostu kent kimliğine uygun yaşam tarzı durumu*, *vegan dostu kent kimliğinin sürdürülebilirlik çabaları* ve *Didim’le özdeşleştirilen değerlerdir*. Ayrıca analizler sonucunda, Didim Vegfest’in kentin tanıtımı için bir alternatif olarak görüldüğü ancak bir kent kimliği unsuru olarak değerlendirilmediği; Didim’in iklimi ve temiz havasının kent kimliği inşasında güçlü bir unsur olarak kullanılabileceği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kent kimliği, Festivaller, Didim Vegfest.

¹ Anadolu Üniversitesi, Turizm Fakültesi, arzutoker@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0619-9941>

Article Type : Research Article
Date Received : 19.12.2021
Date Accepted : 12.04.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1038648>

THE ROLE OF FESTIVALS IN URBAN IDENTITY CONSTRUCTION

Arzu TOKER¹

ABSTRACT

This study is about the efforts to build an urban identity in Didyma, which had a role in tourism in Turkey since the mid-1980s but did not have an urban tourism identity. This framework aims to reveal the urban image envisaged in the minds of the local people and to what degree this image corresponds to the "vegan-friendly city" identity supported by the local authorities in Didyma. The question form, including open-ended questions for this purpose, is announced through the local media in Didyma, conveyed to the people of Didyma, and the data collected from 44 participants were thematically analyzed via MAXQDA. These themes are the things that Didyma brings to mind, how Didyma is described, the meaning ascribed to Didyma, festivals in Didyma, awareness of Vegan Festival, the meaning of being a vegan-friendly city, the meaning ascribed to the vegan-friendly city identity, the lifestyle suitable for vegan-friendly city identity, sustainability efforts of vegan-friendly city identity, and the values associated with Didyma. In addition, the analyses show that Didyma Vegfest is considered an alternative for the promotion of the city but is not considered an element of city identity and that Didyma's climate and clean air may be used as a strong element in the construction of urban identity.

Keywords: Urban identity, Festivals, Didim Vegfest.

¹ Anadolu University, Faculty of Tourism, arzutoker@anadolu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-0619-9941>

1. GİRİŞ

Didim, Milet'e kutsal yol ile bağlanan "kehanet merkezi" olarak tarihte çok önemli bir yer edinmiştir. Antik Yazar Herodot'un *Branchiade* (inşa ettikleri Apollon Tapınağı'nın rahibi ve MÖ 6. yüzyılda yönettikleri söylenen büyük aile) olarak andığı (Smith, 1868) Didim'in tarihsel izleri MÖ 11. yüzyıla, en eski yazılı kanıtı 6. yüzyıla kadar uzanmaktadır (Fontenrose, 1988). Yunan yarımadasından Küçük Asya'nın batı kıyısına İyon göçü MÖ 12. yüzyıl ile 10. yüzyıl arasında gerçekleşmiştir. Miletos 14. yüzyılın başlarına kadar Bizanslıların egemenliğinde olmuş, sonra Selçuklu Türkleri tarafından yönetilmeye başlamış ve bir süre sonra yerini Osmanlılara bırakmıştır. Didim, 1923 yılındaki nüfus mübadelesine kadar Yeronda adında bir Rum köyü olarak varlığını sürdürmüştür; mübadele sonrasında da Balkanlardan göçler almıştır (Toker, 2018). Antik dönemden itibaren çok zengin tarihi bir mirasa sahip olan Didim, 1980'li yıllardan sonra turizmde de varlığını göstermiştir. Turizmde kısa zamanda yıldızı parlamış; tarihi, kültürel ve doğal miras gibi başlıca çekicilikleri ile ulusal ve uluslararası dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. Başta İngiliz uyruklular olmak üzere birçok farklı milletten insan ikinci hayatlarını yaşamak için Didim'i seçmiş ve buna paralel olarak bölge ulusal sınırlardan da yoğun şekilde göç almıştır. İnşaat sektörünün hormonlu büyümesi de turizm sektörünün aleyhine bir atmosfer yaratmıştır (Toker & Kozak, 2020). Birçok farklı kültürel arka plana sahip insanın bir arada barış içinde yaşadığı kentte, turizmde beklenen ölçüde başarıyı sağlamak için çeşitli girişimlerde bulunmaktadır. Bu girişimlerden biri, son yıllarda Didim'in tanınırlığına yaptığı katkı ile dikkatleri üzerine çeken Didim Vegfest olmuştur.

Bir kentin kimliği belirlenirken kentin kişiliğini işaret eden görgül saptamalardan yola çıkılır. Örneğin o kentte kaotik bir yapı mevcutsa kentin kişiliğinin de kaotik olduğu söylenebilir. Kentin kişiliği bir çıkış yolu sunar ancak kent kimliğini belirlemez. Kimlik, kişiliği aşarak o kente olumlu değerler ve amaçlar kümesi yükler ve böylece kimlik o kentte yaşayanların gerçekleştirmeye çalıştığı bir proje haline gelir. O kenti ve o kentte yaşamayı anlamlı hâle getirir. Kentte yaşayanların yakıştırdıkları bu kimlik, görgül olanın ötesine geçer ancak ondan tamamen bağımsız olarak kurulamaz. Tekeli'nin (1990) bu ifadeleri kent halkının da kent kimliğinden bağımsız olamayacağını göstermektedir. Didim kentinin kimlik inşasında bir söylem olarak yer alan "vegan dostu kent" ifadesi ve bu kimliğin bir aktarıcısı olarak 'Didim Vegfest' temelinde inşa edilmeye çalışılan kent kimliği ile ilgili Didim halkının düşüncelerinin anlaşılması kent kimliğinin inşası ve sürdürülebilirliği için büyük önem taşımaktadır.

Yukarıda anlatılanlardan hareketle bu çalışmada, Didim'de yerel yönetimce inşa edilmeye çalışılan "vegan dostu kent" kimliğine yerel halkın nasıl bir anlam yüklediğini ortaya çıkarmaktır. Bu temel amaca bağlı olarak gelişen alt amaçlar ise, Didim'de yaşayan insanların zihnindeki kent kimliğinin ortaya konması ve Didim'in yerel yönetimce desteklenen "vegan dostu kent" kimliği ile ne derece uyumlu bir süreç içerisinde olduğunun belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda takip eden kısımlarda önce kent kimliği ile ilgili alanyazın incelenmiş, ardından kent kimliği kavramı üzerinde durulmuş ve kent kimliği unsuru olarak festivaller değerlendirilmiştir.

1.1. İlgili Alanyazın

Bir yerin fiziksel olarak nasıl görüldüğü, orada ortaya çıkan etkinlikler ve oraya özgü anlamlar kent kimliğinin özünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla bir yerin kimliğinin; belirli bir fiziksel ortamla ilgili anıların, anlamların, düşüncelerin yanı sıra hem demografik özelliklerle hem de bu yerlerin ve mekanların kullanımında etkin olan normlardan, davranışlardan, kurallardan oluşan sosyo-kültürel özelliklerle birlikte ele alınması gerektiği anlaşılmakta; kişisel kimliğin oluşumunda rolü olan toplumsal etkinin, yer kimliğinin ortaya çıkmasında da öneme sahip olduğu bilinmektedir (Köylü, 2020). Bu çerçevede yapılan çalışmalar incelendiğinde kent kimliği üzerine yapılan bazı çalışmalar bulunmaktadır.

Kent kimliği, sosyal bilimler alanındaki sosyoloji, antropoloji, coğrafya, kent planlama, mimarlık, turizm vb. birçok alanda multidisipliner bir çalışma konusudur. Ait olduğu disipline göre kent kimliğinin farklı bağlamlarda ele alındığı bu çalışmalarda kent kimliğinin değişmesi (Kaypak 2010; Oktay, 2002; Tatlıdil, 2009; Zorlu, vd., 2010), kent kimliğinin kaybı (Biro, 2007), kent kimliğinin oluşturulması (Erdinç, 2010; Güler vd., 2016), kent kimliğinin sürdürülebilirliği (Özkaynak & Başar, 2021), kent kimliğinin unsurları (Aliağaoğlu & Mirioğlu, 2020; Belge, 2018; 2020 Topçu, 2011) ele alınmıştır.

Kentte yaşayan bireylerin mekânla kurduğu ilişkiler bağlamında çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ilgar (2008) yaptığı çalışmada, tarihsel süreçte Eskişehir'in kent kimliğini belirleyen faktörlerin Porsuk Nehri, öğrenci kenti olması, yerel yönetimler, sanayi ve demiryolu olduğunu tespit etmiştir. Kent halkının bakış açısından kent kimliğini anlamlandırılması üzerine yapılan başka bir çalışmada (Bilgin, 2011), kent kimliğinin ve kimlik mekânı olarak kentin nasıl kurgulandığı incelenmiştir. Bir kentin kendine has bir kimlik kazanmasında kent sakinlerinin deneyimleri, kenti sahiplenme, kentle özdeşleşme, aidiyet gibi konuların önemine değinilmiştir.

Kent kimliğinin korunmasında yerel yönetimlerin önemini Adıyaman örneğinde incelediği çalışmada Sezik (2016), kent kimliğinin belirgin hâle getirilmesinde yerel yönetimlere büyük görevler düştüğünü tespit etmiştir.

Kent kimliğini oluşturan kültürel mirası korumanın ve tanınırlığı artırmanın kimlik oluşum sürecinde yeterli olmayacağını yap-sat gibi sığ bir mantığın ötesinde mimari açıdan kente kimlik kazandıracak yapıların benimsendiği bir planlama yapmanın altını çizmiştir. Kent belleği ve kent kimliği arasındaki ilişkilerin irdelendiği bir çalışmada (Ünlü, 2017), kent kimliği unsurlarının kent halkının belleğinde yer alıp almadığı sorusu yanıt aramıştır. Kent halkının, kent kimliğini benimsemesinin önemini açık bir şekilde ortaya koyan bu çalışma, kent kimliğinin oluşmasında ve sürdürülmesinde kentlilerin yüklediği anlamların bilgisine ulaşılmıştır. Türk ve Seydioğulları (2018), kent meydanı bulunmayan kentlerde, kent kimliğinin kent meydanları üzerindeki etkisinin neler olabileceğini araştırmıştır. Bu çalışmanın sonucunda; İskele-Rıhtım Bölgesi ve çevresindeki kentsel odaklar ile bütünleşme sağlayamadığı, toplumsal ihtiyaçlara kentin kimliği ile örtüşen özelliklere meydan olarak cevap veremediği, sosyal ve kültürel özellikleri ile çevresel ve toplumsal kimlik bileşenleri doğrultusunda birer odak noktası olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Belge (2018) çalışmasında kent kimliğini, Denizli özelinde coğrafi bakış açısı ile ele almış ve Denizli kent kimliğini oluşturan öğelerin kentte heykel, figür, logo ve turistik aktiviteler olarak yansıdığını tespit etmiştir. Balıkesir Altınoluk'taki Antandros Antik Kenti'nin kent kimliğine etkilerini araştıran Yılmaz (2019), Altınoluk'ta üretilen ve Antandros Antik Kenti'ne gönderme yapan öğelerin birçoğunun halk tarafından bilindiğini ve bu öğelerin Altınoluk'ta Ege kenti, tarihi kent ve kültür-turizm kenti kimliği yaratılmasına veya mevcut bu kimliklerin geliştirilmesine katkı sağladıkları sonucuna ulaşmıştır. Tayanç (2021), kentsel imgenin kent kimliğinin inşa edilmesindeki rolünü incelemiş ve kentli için taşıdığı anlamları irdelemiştir. Görüldüğü gibi kent kimliği literatürde çeşitli boyutları ile ilgi görmüş ancak önemli bir kültür ögesi olan festivallerin kent kimliği ile ilişkisi sınırlı şekilde incelenmiştir.

Kent kimliğinin turizm bağlamında ele alındığı çalışmalar da yapılmıştır. Bu alandaki ilk çalışmalardan birinde (Manisa, 2002) Alanya'nın kent kimliği mimari ve turizm açısından incelenmiş; turizm gelişiminin kentleri kimliksizleştirme riskiyle karşı karşıya bıraktığına işaret edilmiştir. Polat vd. (2013), Safranbolu'da düzenlenen Uluslararası Altın Safran Film Festivali'ni Safranbolu'nun kent kimliği açısından değerlendirmiş; Safranbolu'yu diğer kentlerden ayıran kendine özgü kimliğine uygun bir konseptle düzenlenen Uluslararası Altın Safran Belgesel Film Festivalinin kültürel örölü kent kimliğinin oluşturulmasında, sürdürülmesinde ve kent tanıtımında etkili faaliyetlerden birisi olduğunu ortaya koymuştur. Kent kimliğinin bir rekabet avantajı yarattığı düşüncesinden hareketle yapılan bir çalışmada (Yapar, vd., 2017), kent kimliğinin oluşturulmasında ve korunmasında kentsel tasarımını etkisini değerlendirilmiştir. Tandoğan (2018), kent kimliği oluşturulmasının kent turizmüne katkısını İzmit örneğinde incelemiştir. Yılmaz (2019), hediyelik seramik objeleri kent kimliği açısından incelemiş ve kent kimliğinin korunmasında yerel yönetimlerin çabalarının önemini vurgulamıştır. Kamber ve Altın (2020), turistik objelerin kent kimliğinin belirleyici arasında yer aldığı düşüncesinden hareketle yürüttükleri çalışmalarında Ordu kent kimliğini yansıtacak turistik obje tasarım önerisinde bulunmuşlardır. Turizm kentlerinin kent kimliklerinin oluşturulması ve bu kimliklerin markalaşmasını küreselleşme süreçleri bağlamında ele alındığı bir çalışmada; marka kent olabilmek için kimlikli kent olmanın önemi vurgulanmış, sahip oldukları kimlik unsurlarını iyi değerlendirmeyen ve dolayısıyla marka kent olamayan turizm kentlerinin özellikleri irdelenmiştir (Oğan & Yasak, 2020). Dağ ve Mansuroğlu (2020), Pamukkale-Hierapolis Dünya Miras Alanı'nın Denizli kent kimliğine katkısını inceledikleri çalışmalarında söz konusu alanın sahip olduğu otantik değerlerin kent kimliği ile bütünleştirilip gelecek kuşaklara aktarılması konusunda çeşitli öneriler getirmişlerdir. Kış turizmi ile kent kimliğinin bileşenlerinin ilişkisini Sezen ve Akpınar Külekçi (2020) araştırmıştır. Çalışmada Erzurum'un kent kimliği ile kış turizmi üzerindeki etkileri ile kentin kimlik bileşenlerindeki eksiklikler, uyumsuzluklar ve ön plana çıkan özellikler belirlenmiştir. Akman ve Gönenç Güler (2021), Edirne Kırmızı'nın kent kimliğine etkisini turizm bağlamında incelemiştir. Görüldüğü gibi turizm alanında yapılan çalışmalar kent kimliği konusunu pazarlama kapsamında irdelemiş, konuya sosyolojik pencereden dar bir şekilde bakılmıştır. Bu çalışmada, turizm, kent kimliği ve festivallerin ilişkisi sosyolojik açıdan ele alınacaktır.

1.2. Kent Kimliği

Kimlik kavramı, her canlı ya da nesneyi diğerine göre tanımlayan, belirli yönlerle benzerlikler kuran ya da farklılaştıran her türlü özelliktir. Kent kimliği ise yerel halkın tüm geleneklerinin, kültürünün, özelemlerinin bir arada gruplandırılmasının bir yansımasıdır. İhtiyaçlarını, başarılarını, başarısızlıklarını ve geleceklerini yansıtır (Aly, 2011). Kent kimliği o kentin coğrafi, kültürel, mimari, tarihi, doğal vb. değerleri açısından onu diğer kentlerden ayırıcı olan kendine özel nitelikleridir. Dolayısıyla her kentin kendine özgü bir kimliği vardır. Canlı bir organizmadan ayırt edilemeyecek özelliklere sahip olan kentler doğarlar, yaşarlar ve büyürler. Eğer iyi bakılmazlarsa sorunlarıyla birlikte büyümeye devam ederler ve yalnızca sorunlarıyla anılırlar. Sorunlar, o kentin kimliği hâline gelir. Oysaki kimlikler bir kente direnme gücü veren özelliklerdir. İstanbul'un Sultanahmet'i, Ankara'nın Kalesi, Eskişehir'in Odunpazarı Evleri, İzmir'in Efes'i, Isparta'nın lavantası, Samsun'un Atatürk Anıtı, Safranbolu'nun Evleri, Alaçatı'nın Otları, Side'nin sahilleri, Kemer'in doğası, Gaziantep'in baklavası, Şanlıurfa'nın Balıklıgöl'ü, Nemrut'un günbatımı vb. şeklinde uzatılabilecek bu listedeki sıralanan unsurlardan hiçbiri kimseye yabancı gelmeyecektir. Bulunduğu kentle özdeşleşmiş her bir tarihi, doğal veya kültürel değer o

kente ruhunu veren ortak kimlik inşasının yapı taşının bizzat kendisidir. Bu nedenle var olan değerler belirlenmeli, vurgulanmalı, analiz edilmeli ve sahip oldukları anlamlar benimsenmelidir.

Demir (2006) yaptığı değerlendirmelerde, kimliği olan bir kentin ne işe yarayacağı veya o kentte yaşayan topluma ne kazandıracığı sorularına verdiği yanıtlar konunun önemini ortaya koymaktadır. Diğer kentler arasından sıyrılıp tanınır hâle gelmesi, büyüme modelinin kent kimliğine uygun biçimde gelişmesi, kentin mevcut kimliğine zarar verecek kullanımların en baştan reddedilmesi, toplumsal duyarlılığın artması, yapılacak yatırımların niteliğinin uygun olması ve kentsel kaynakların kullanımının rasyonalize olması o kente ait bir kimliğin varlığı ile olanaklıdır.

Kimlikli mekânlar, ortak kültürü paylaşan bireyler arasındaki bir iletişim aracı olarak da işlevsel özelliklere sahiptir. Kentin sembolik değeri festivaller, sportif etkinlikler, kutlamalar, şenlikler vb. açısından da önemli bir rol oynamaktadır. Sosyal anlamda güç veren ortak bir kimlik, bölge insanını sosyal kimlik ve aidiyet duygularını da geliştirmektedir. Kısacası kent kimliği, bölge halkı arasında sosyokültürel bağlantıları da kurmalıdır (Tekeli, 1990). Özellikle Didim gibi sosyokültürel yönden oldukça zengin olan bir bölgede kent kimliği tasarımlarında bölge halkını dışlayan planlama yaklaşımlarının kısa ömürlü sonuçlar vermesi kaçınılmazdır.

Kent kimliğini oluşturan çeşitli unsurlar vardır. Kentin tarihi kökleri, kent insanının ortak deneyimleri, beşerî yapı, doğal yapı, insan eliyle yapılan kentsel unsurlar (anıtlar, köprüler, gökdelenler, meydanlar vb.) kent kimliğinin anlamını oluşturur. Bunların her biri bir kimlik unsuru olarak farklı kimliklere de gönderme yapabilir, herhangi biri daha ön plana çıkararak o kentin üst kimlik unsuru olabilir. Kimliğin dinamik yapısını vurgulayan bu durum (Arslan, 2021), yeni deneyimlerin yeni kimlikler anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bu kimlik unsurlarını referans alan kent plancıları ya da yerel yöneticiler kentlerine bir kimlik kazandıracak düzenlemeler yapmaktadır. Ancak pek düşünülmeden kentin bir simgesinin abartılması ya da uygulamaların aceleyle yapılması kimliği zenginleştirmenin aksine yozlaşması ve sıradanlaşması sonucunu doğurabilir (Tekeli, 1990).

1.3. Didim’de Festivaller

Tarihsel olarak, festivaller, karnavallar veya fuarlar gibi etkinlikler, yerel toplulukların dünya görüşünün merkezinde yer alan ortak değerleri ifade etmek ve iletmek için kullanılan önemli sosyal ve kültürel katılım biçimleri olmuştur. Daha açık bir ifadeyle festivaller geleneksel olarak, çeşitli sosyal, dini, etnik, ulusal, dilsel veya tarihsel bağları onaylamak ve kutlamak için bir topluluğun üyelerinin katıldığı törensel ve tekrarlayan kısa süreli olaylardır (Bennett vd., 2014). Kentlerin kimlik unsuru olarak kabul edilebilecek (Aly, 2014; Derrett, 2009; Jaeger & Mykletun, 2013) festivaller açısından ele alındığında antik tarihinden beri Didim’in birçok festivale ev sahipliği yaptığı görülmektedir. Antik Dünyanın Kehanet Merkezi olan Didim, yazıtlardaki bilgilere göre önemli bir festival alanı olarak rol almıştır. MÖ 3. yüzyıldan önceki dönemlere ait bir festival bilgisine erişilemese de Antik Didim’de düzenlenen en eski ve büyük festivalin önceleri “Didymeia” sonraları “Megala Didymeia” olarak adlandırıldığı anlaşılmaktadır. MÖ 2. yüzyılın ilk dönemlerinde dört yılda bir düzenlenmeye başlayan festivale katılmak için başka şehir veya başka ülkelerden insanların Didim’e seyahat ettiği bilinmektedir (Fontenrose, 1966). İyonya’nın en önemli dini merkezlerinden biri olan Didim’deki festivaller, ekonominin canlanması, çevre bölgelerle yakın ilişkiler kurulması ve sürdürülmesi konusunda etkili olmuştur (Guichard, 2005). Megala Didymeia’da spor etkinliklerinin yanı sıra, müzik yarışmaları ve drama yarışmaları da yapılmıştır (Bean, 1966). Panhelenistik bir festival olarak birçok yarışmayı içermesine rağmen, Didymeia kutsal alana, hafızaya ve törene yaptığı vurguyla sivil kimliğini pekiştirmiş, şekillendirmiş ve bir statü göstergesi olarak hizmet etmiştir (Coutras, 2018). Bir diğer önemli festival başlangıçlar anlamına gelen “Anoigmoi” festivalidir. Sadece kız ve erkek çocukları için düzenlenen bu festivalde, tapınağın kâhini genç kızlara şifa niyetine üzerlerine sürmesi için zeytinyağı, erkek çocuklarına ise hediyeler vermiştir. Anoigmoi Festivali hayatın yeni bir döneminin başlangıcını, çocukluktan gençliğe geçilen yeni bir yaşam dönemini işaret etmiştir (Fontenrose, 1966).

Didim festivallerinin yakın tarihine bakıldığında da çok çeşitli etkinliklerin düzenlendiğini görmek mümkündür. En eskileri Didim Uçurtma Şenlikleri, Didim Barış Şenliği ve Altınkum Yazarlar Festivali’dir. Adı geçen festivallerin dışında Uluslararası Didim Zeytin Festivali, Altınkum Plaj Festivali, Apollon Motofest, Didim Uluslararası Halk Oyunları Festivali, Didim Lavanta Festivali, Tales Buluşması, Triatlon Koşusu, Vosvos Festivali, Didim Bisiklet Festivali, Engelsiz Fest ve Meandros Festivali gibi sıralanabilecek birçok festivale ev sahipliği yapmaktadır/yapmıştır. Bu festivallerden bazıları (Tales Buluşması ve Meandros Festivali) çeşitli gerekçelerle gelenekselleştirilememiştir.

1.4. Didim Vegan Festivali (Didim VegFest)

Vegan dostu uygulamalarıyla yerel halkın ve ziyaretçilerinin takdirini kazanan Barcelona, 2016 yılında Barcelona Kent Konseyi tarafından resmî olarak vegan dostu kent ilan edilmiştir. Buna göre yerel düzeyde her açıdan daha etik ve sağlıklı alışkanlıkları teşvik etmek, ekonomik ve sosyal kalkınmaya katkıda bulunabilmek için çevresine de örnek olmak gibi hedefler belirlenmiştir. İklim değişikliği, gıda erişimindeki eşitsizler ve hayvanların gıda olarak tüketilmesiyle mücadele etmek, yerel düzlemde “etsiz pazartesi” uygulamasını yürütmek ve küresel

olarak tanıtımını yapmak gibi bir dizi somut önlemler alınmıştır (Lopez, 2016). Dünyadaki tüketim eğilimlerinin değişmesi ve doğaya saygılı tüketim alışkanlıklarının yaygınlık kazanması Didim’de düzenlenen festivallerde de kendisini göstermiştir. Didim Vegfest’in tanıtımları yapılırken “Barselona’dan sonraki dünyanın ikinci vegan dostu belediyesi” söylemi kullanılmaktadır. Sürdürülebilir bir dünya felsefesi ile 2017 yılında düzenlenmeye başlanan Didim Vegfest adıyla markalaşmış olan festival, yerel yönetim tarafından güçlü bir şekilde desteklenmektedir. Didim Turizm Altyapı Birliği’nin festival organizasyonundan sorumlu olması ve kurulacak tüm iş birliklerinde merkezi aktör konumunda olması, Didim Vegfest’in diğer festivallere göre aldığı büyük desteğin göstergesi olarak yorumlanabilir.

Didim Vegfest 2017 yılında Türkiye Vegan Derneği, Didim Turizm Altyapı Birliği ve Turizm Araştırmaları Derneği iş birliğinde düzenlenmiş; festivalde resmî olmayan verilere göre 50 bin ziyaretçi ağırlanmıştır (The Vegan and Vegetarian Association of Turkey, 2017). Prensipite ayrılıklar olması gerekçesiyle Türkiye Vegan Derneği daha sonraki yıllarda gerçekleştirilen organizasyonlardan çekilmiştir (Vegan Derneği Türkiye, 2019). Festivalin ikincisi 2018 yılında; üçüncüsü 2019 yılında düzenlenmiştir. Covid-19 salgını, sonraki yıllarda etkinliğin düzenlenmesini engellemişse de resmî sosyal medya hesaplarından organizasyonun çevrimiçi düzenleneceği duyurumu yapılmıştır. Ne var ki 2020 ve 2021 yıllarında çevrimiçi organizasyon düzenlenememiştir (Didim Vegfest, 2021).

Son dönemlerde yerel, ulusal veya uluslararası basına Didim’le ilgili yansıyan bazı haberler incelendiğinde hayvan dostu olma vurgusu göze çarpmaktadır. Örneğin, Covid-19 sürecinde yerel sakinlerine iyi baktığı ile ilgili olan ve İngilizce dilinde yayımlanan bir haber içeriğinde “Diğer yandan belediyenin kriz boyunca sokak hayvanlarına gösterdiği şefkati de belirtmekte fayda var.” ifadesi bu düşüncüyü doğrulayan haberlerden biridir (Business Turkey Today, 2020). Bunun yanı sıra “Hayvan testi yapılmayan ilk belediye” (Adal, 2019), “Didim’de hava fişek yasaklandı” (Özden, 2021), “Başkan Atabay açılıştta kurban kesilmesine müsaade etmedi” (İhlas Haber Ajansı, 2020) gibi sıralanabilecek tüm bu söylem ve eylemlerden Didim’de kent kimliğinin “vegan dostu kent” olarak inşa edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Didim Vegfest, Türkiye’nin ilk vegan festivali olması nedeniyle oldukça dikkat çekmiş, incelenen sosyal medya platformlarına göre Didim’in varlığından haberdar dahi olmayan birçok kişi Didim’i tanımıştır. Didim’in tanınırlığını artıran bu festivalin bir kent kimliği ögesi olarak sürdürülebilir nitelikte olması için bölgede yaşayan halkın bunu içselleştirmesi, sürece dahil olması ve farkındalık yaşaması oldukça önemlidir. Aly (2011), kent kimliğinin fiziksel bileşenler, etkinlikler ve anlamdan oluştuğunu belirtmiştir. Doğal ve yapay çevreyi kapsayan unsurları ifade eden fiziksel bileşenler ile festivaller, fuarlar, şenlikler, yarışmalar vb. etkinlikler kolayca ayırt edilebilir özelliktedir. Kent kimliğinin üçüncü bileşeni olan anlam ise fiziki bileşenler ve etkinliklere yüklenen anlamı ifade etmektedir. Bu düşüncelerden hareketle Didim halkının vegan festivali ile ilgili düşüncelerini anlamak ve Didim’le özdeşleştirdikleri diğer kimlik öğelerini de ortaya koymak önem taşımaktadır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma temel nitel araştırma yöntemleriyle yürütülmüştür. Temel nitel araştırma tasarımı, katılımcıların yaşamı ve olayları nasıl yorumladığını, dünyalarını nasıl inşa ettiğini ve deneyimlerine ne anlam kattıklarının keşfedilmesine olanak tanımaktadır. Genel amaç, insanların yaşamlarını ve deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarını anlamaktır (Merriam, 2009). Tüm nitel araştırmaların temel bir özelliği, bireylerin gerçekliği sosyal dünyalarıyla etkileşim içinde inşa etmeleridir. Burada araştırmacı, ilgili kişiler için bir olgunun ne anlama geldiğini anlamakla ilgilenir. Anlamlar, yorumladıkları dünyayla etkileşime giren insanlar tarafından inşa edilir (Crotty, 1998).

2.2. Araştırmanın Çalışma Grubu

Nitel araştırmalarda verilerin doygunluğuna ulaştığı noktanın, katılımcı grubunun kapsamının belirlendiği nokta olduğunu söylemek mümkündür. Nitel araştırmacı, bir konuyla ilgili çeşitli görüşleri keşfetmeye çalışmaktadır. Bu nedenle, nitel araştırmalarda örnekleme, bilginin zenginliği ile ilgilidir (Kuzel, 1992) ve bu nedenle gerekli katılımcı sayısı, konunun doğasına ve mevcut kaynaklara bağlıdır (Gaskell, 2000). Bu anlamda araştırmacı tarafından genellenebilirlik aranmaz ve örneklem büyüklüğünden ziyade örneklem yeterliliğine odaklanılır (Bowen, 2008). Buradan hareketle çevrimiçi soru formunun aktif kaldığı süre boyunca alınan yanıtlar derhal analize tabi tutulmuş ve katılımcı grubu verilerin doygunluğa ulaştığı 44 kişiyle sınırlandırılmıştır. Çeşitli özelliklerine aşağıdaki tabloda yer verilen katılımcıların farklı yaş, eğitim ve meslek durumlarına sahip olmaları veri çeşitliliğini yansıması açısından önemlidir. Ayrıca katılımcıların (K1-K44) 13’ü Aydın ilçelerine (Söke ve Didim) bağlı köken şehirlere sahip olduklarını belirtmiştir. Katılımcıların geri kalanının farklı illerden Didim’e göç etmesi, Didim’in çokkültürlü yapısına vurgu yapmaktadır.

Tablo 1.*Katılımcı Grubunun Özellikleri*

Katılımcı Kodu	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek	Köken Şehir
K1	Erkek	60	İlkokul	Emekli	Çorum
K2	Erkek	30	Lisans	Aşçı	İzmir
K3	Erkek	40	Lisans	Reklamcılık Sektörü	Aydın
K4	Erkek	45	Lisans	Turizm Sektörü	Mardin
K5	Erkek	46	Lisans	Öğretmen	Aydın
K6	Erkek	46	Lisans	Esnaf	Manisa
K7	Erkek	47	Lisans	Kamu Personeli	Kocaeli
K8	Erkek	49	Lisans	Turizm Sektörü	Erzurum
K9	Erkek	51	Lisans	Emlak Sektörü	Kahramanmaraş
K10	Erkek	51	Lisans	Emekli	Söke
K11	Erkek	52	Lisans	Dalış Eğitmeni	İzmir
K12	Erkek	52	Lisans	İnşaat Sektörü	İzmir
K13	Erkek	55	Lisans	İş Güvenliği Uzm.	Şanlıurfa
K14	Erkek	60	Lisans	Turizm Sektörü	Trabzon
K15	Erkek	66	Lisans	Emekli	Aydın
K16	Erkek	67	Lisans	Öğretmen	Kayseri
K17	Erkek	69	Lisans	Öğretmen	Yozgat
K18	Kadın	48	Lisans	Emekli	Ankara
K19	Kadın	51	Lisans	Şehir Plancısı	Ankara
K20	Kadın	53	Lisans	Emekli	Didim
K21	Kadın	56	Lisans	Emekli	Aydın
K22	Kadın	57	Lisans	Emekli	Didim
K23	Kadın	64	Lisans	Emekli	Ankara
K24	Erkek	51	Lise	Gazeteci	Trabzon
K25	Erkek	58	Lise	Turizm Sektörü	Konya
K26	Erkek	58	Lise	Emekli	Aydın
K27	Erkek	59	Lise	Emekli	Sivas
K28	Kadın	31	Lise	Ev Kadını	Didim
K29	Kadın	43	Lise	İşçi	İzmir
K30	Kadın	45	Lise	İşsiz	Ankara
K31	Kadın	50	Lise	Emekli	Rize
K32	Kadın	60	Lise	Emekli	İstanbul
K33	Kadın	45	Öğrenci	Gazeteci	Aydın
K34	Erkek	31	Ön Lisans	Reklamcılık Sektörü	Malatya
K35	Kadın	41	Ön Lisans	Sekreter	Denizli
K36	Kadın	58	Ön Lisans	Emekli	Didim
K37	Kadın	30	Yüksek Lisans	Psikolog	Ankara
K38	Kadın	41	Yüksek Lisans	Sanat Tarihçisi	Didim
K39	Kadın	44	Yüksek Lisans	Turizm Sektörü	Polonya
K40	Kadın	53	Yüksek Lisans	Halkla İlişkiler Uzm.	Aydın
K41	Erkek	58	Yüksekokul	Öğretmen	İstanbul
K42	Erkek	72	Yüksekokul	Mühendis	Ankara
K43	Kadın	59	Yüksekokul	Emekli	İzmir
K44	Kadın	68	Yüksekokul	Emekli	Didim

2.3. Veri Toplama Araçları ve Süreci

Araştırma sürecinde veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından kent kimliği ile ilgili literatür incelemesi ve Didim Belediyesi'nin söylemleri üzerine oluşturulmuş açık uçlu sorular, Google Formlar aracılığı ile sorulmuştur. Araştırmada mesafe ve zaman engellerini aşabilmek için Didim yerel basını aracılığıyla araştırma duyurulmuş ve Didim halkının üye olduğu sosyal medya platformlarında soru formu paylaşılmıştır. Etik sorumluluklar gereği, katılımcıların kimliklerini gizli tutmak esastır. Çevrimiçi yürütülen bu veri toplama sürecinde araştırmaya gönüllü olarak katılan ve kimlik bilgilerini vermeyen katılımcılar, zaman zaman eleştirel görüşlerini de açık yüreklilikle yansıtmışlardır. Katılımcıların kendi sözcükleriyle yanıt vermelerine olanak tanıyan soru formunun 25 gün süreyle çevrimiçi sosyal platformlarda günlük olarak hatırlatılması planlanmış; ancak araştırmaya yoğun bir şekilde ilgi gösterildiği için soru formunun ilanını takip eden dokuzuncu günde veriler tekrar etmeye başlamıştır. Sorulara verilen siyasi içerikli birkaç yanıt değerlendirme dışında bırakılmış; sonuçta 44 form dikkate alınmıştır. Böylece Didim halkının kentte düzenlenen festivaller ve özelde Vegan Festivali ile ilgili düşünceleri belirlenmiştir.

Görüşme formu, iki kısımdan oluşmuştur. Açık uçlu sorulardan oluşan soru formunun ilk kısmında yaş, cinsiyet, meslek, eğitim ve köken şehir gibi katılımcıları tanımlayıcı sorular; ikinci kısmında ise yerel yönetimde inşa edilmeye çalışılan Didim kent kimliğinin yerel halk tarafından nasıl yorumlandığı ile ilgili sorular yer almıştır. Araştırma verilerini toplamak için çevrimiçi araçlar kullanılmıştır. Kent kimliği ile alanyazın incelemesine (Aly, 2011; Ünlü, 2017; Tekeli, 1990), Didim Belediyesi'nin basın söylemleri ve yerel basında çıkan haberlere (Business Turkey Today, 2020; Didim VegFest, 2021; İhlas Haber Ajansı, 2020; The Vegan and Vegetarian Association of Turkey, 2017; Vegan Derneği Türkiye, 2019; Verdioğlu, 2016) dayanarak oluşturulmuş soru formunun kent kimliği inşası ile ilgili olan bölümü aşağıda sıralanmıştır:

- 1- Didim denilince aklınıza ilk gelenler nelerdir? Bunları ayrıcalıklı kılan özellikler nelerdir?
- 2- Didim'i nasıl tanımlarsınız? Didim'i özel kılan ve başka yerlere benzeyen özellikleri/değerleri nelerdir?
- 3- Didim'in sizin için anlamını anlatır mısınız?
- 4- Didim'de yapılan festivaller ile ilgili neler düşünüyorsunuz?
- 5- Didim Vegan Festivali hakkında neler biliyorsunuz?
- 6- Size göre "Vegan Dostu Kent" olmak demek ne demek?
- 7- Didim'in "Vegan Dostu Kent" olarak anılmasının sizin için anlamı nedir?
- 8- Gözlemlediğiniz kadarıyla "Vegan Dostu Kent" olmak için vegan yaşam tarzına yönelik Didim'de neler yapılıyor?
- 9- "Vegan Dostu Kent" kimliğinin sürdürülebilirliği için Didim'de neler yapılıyor?
- 10- Size göre Didim'in en çok öne çıkan/çıkması gereken ve Didim'le özdeşleşen değerleri nelerdir? Neden?

2.4. Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında toplanan verilerde kayıp yaşanmaması, verilerin organize edilmesi ve görselleştirilebilmesi için MAXQDA20 (VERBI Software, 2020; Kuckartz, 2014; Kuckartz & Rädiker, 2019) nitel veri analiz programından faydalanılmıştır. Google Formlar aracılığı ile toplanan veriler, analize uygun hâle getirilirken şu süreç işlemiştir: Önce Excel formatı ile dışarı aktarılan formlar, katılımcı sayısına bağlı olarak bağımsız birer Word dosyası haline dönüştürülmüş, analize hazırlanmıştır. Analize başlamadan önce veri seti dikkatli bir şekilde okunmuştur. Her bir Word dosyası MAXQDA20 (VERBI Software, 2020) programına aktarılmış ve analize başlanmıştır. Kent kimliği ile ilgili literatürden ve yerel yönetim söylemlerinden faydalanılarak hazırlanan araştırma soruları analizin genel çerçevesini belirlemiş ve kodlamaya tabi tutulan verilere tümdengelsel yaklaşımla tematik analiz yapılmıştır. Veri analizinde doğrusal bir süreç izlenmemiş; kodlar ve kategoriler arasında sürekli zikzak yapılmıştır. Temalar altında en çok göze çarpan kodlar belirlenerek birleştirilmiş ve kategoriler oluşturulmuştur. Lincoln ve Guba'nın (1985) nitel araştırmalarda geçerlik ve güvenilirliği sağlanmasına yönelik önerdikleri bir kavrama karşılık gelen güvendiuyulabilirliğin sağlanması için inandırıcılık, aktarılabirlik, tutarlılık ve onaylanabilirlik ölçütlerinin sağlanmasına azami derecede dikkat edilmiştir. Buna göre; inandırıcılığın sağlanması için katılımcıların düşünceleri mümkün olduğunca en yüksek şekilde yansıtılmaya çalışılmış; aktarılabirliğin sağlanması için bulguların sunumunda katılımcıların doğrudan alıntılarına yer verilmiş; tutarlılığın sağlanması için nitel araştırma yöntemlerine aşina olan bir denetimci metodolojik ve analitik süreçlerin izlenmesinde rol alarak bir denetim izi uygulamış ve onaylanabilirliğin sağlanması için bulguların araştırmacının inançları ve önyargılarını değil, mümkün olduğu kadar araştırılan olguyu yansıtmasına özenle dikkat edilmiştir (Geertz, 1973; Lincoln & Guba, 1985; Morrow, 2005; Patton, 2014). Ayrıca sürecin şeffaf bir şekilde yürütülmesi için araştırmacının veri toplama aracı ve yöntemi, verilerin çözümü ve yorumlanması süreci detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

3. BULGULAR

Analizler sonucunda geliştirilen temalar; Didim'in akla getirdikleri, Didim'i tanımlama biçimi, Didim'e yüklenen anlam, Didim festivalleri, Vegan Festivali farkındalığı, vegan dostu kent olmanın anlamı, vegan dostu kent kimliğine yüklenen anlam, vegan dostu kent kimliğine uygun yaşam tarzı durumu, vegan dostu kent kimliğinin sürdürülebilirlik çabaları ve Didim'le özdeşleştirilen değerler olarak belirlenmiştir.

Tablo 2.

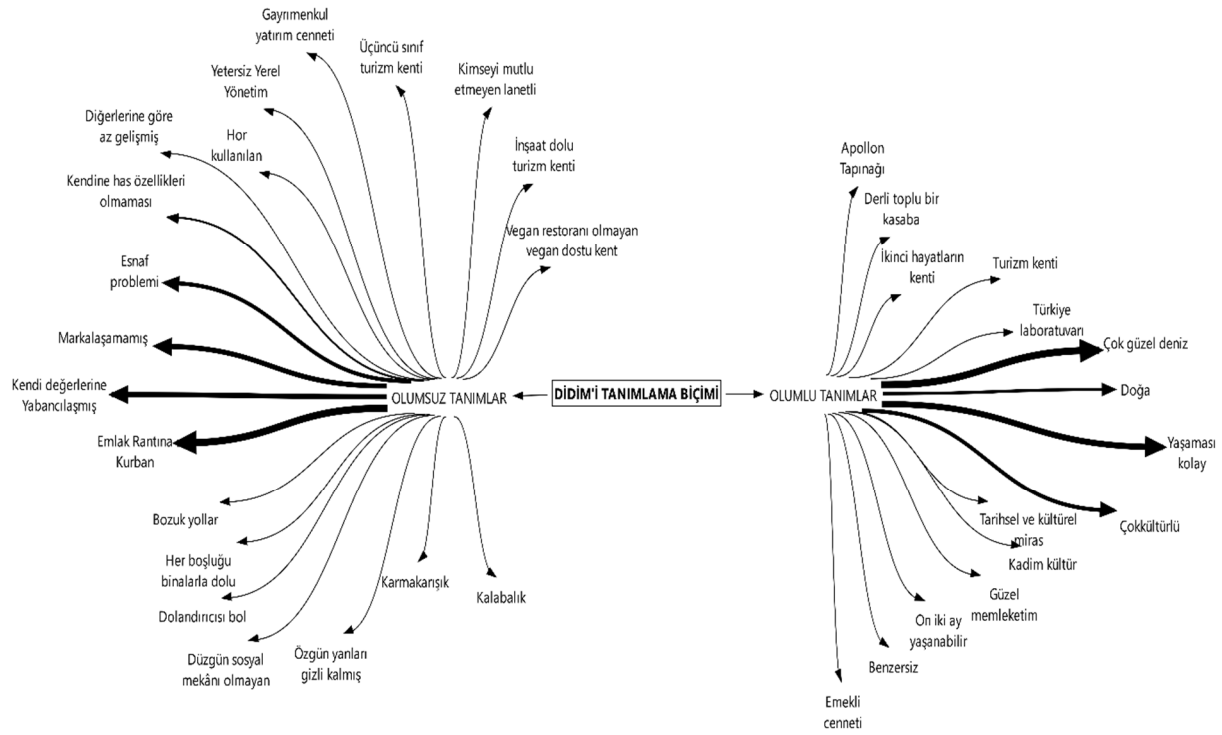
Didim Denildiğinde Akla İlk Gelenler

Tema	Kategori	Alt kategoriler
Didim'in akla getirdikleri	Doğal Değerler	Deniz/Kumsal Didim'in Havası Doğal Güzellikler
	Tarihi Değerler	Apollon Tapınağı Antik Tarih Medusa Milet Antik Kenti
	Gündelik Yaşam	Sakin kış mevsimi Mesafelerin azlığı Kalabalık yaz mevsimi Ekonomik yaşam Sokak hayvanları Düşük yaşam kalitesi
	Mimari Kimliksizlik	Çarpık kentleşme Kimliksiz bir kent Estetikten yoksun yapılar
	Sosyokültürel ve Demografik Durum	Yoğun ve hızlı göç Mübadil kültürü Düşük kültürlü nüfus
	Turistik Değerler	Altinkum Turizm
	Olumsuzluklar	Türkü barlar Turizmin sınırlanan potansiyeli Turist profili Yaşam ahlakında çözülme Tüketime yönelik bir anlayış
	Yerel Yönetim	Yerel yönetim sorunları
	Yaşam Tarzı	Huzur Kültürel karmaşa Yaşamı kolay
	Müteahhitler	Müteahhitler
	Nostalji	Geçmiş yaşama özlem Geçmiş yaşam zorlukları

Tablo 2'de katılımcıların Didim denildiğinde, katılımcıların akıllarına ilk gelen unsurlara yer verilmiştir. Katılımcıların verdiği yanıtlar incelendiğinde Didim'in çağrıştırdığı ilk anlamlar; doğal değerler, tarihi değerler, gündelik yaşam, mimari kimliksizlik, sosyokültürel ve demografik durum, turistik değerler, çeşitli olumsuzluklar, yerel yönetim, yaşam tarzı, müteahhitler ve nostalji olarak belirlenmiştir. Birden fazla kategoriye ilişkin anlamları içinde barındırması açısından K38'in şu ifadeleri önem taşımaktadır.

Apollon Tapınağı, Milet Antik kenti, Ege ve mübadil kültürünün kenti olması olumlu ve marka değeri taşıyan özellikleri olarak aklıma geliyor. Hızlı göç nedeniyle kent kimliğinin oluşmaması ve çok kültürlü özelliğinin Didim ve Didimli olmak kültürü ile harmanlanamış olması olumsuz bir sosyal durum oluşturuyor. Çarpık kentleşme ve vizyonsuz yönetim anlayışı ise bir diğer olumsuzluk.

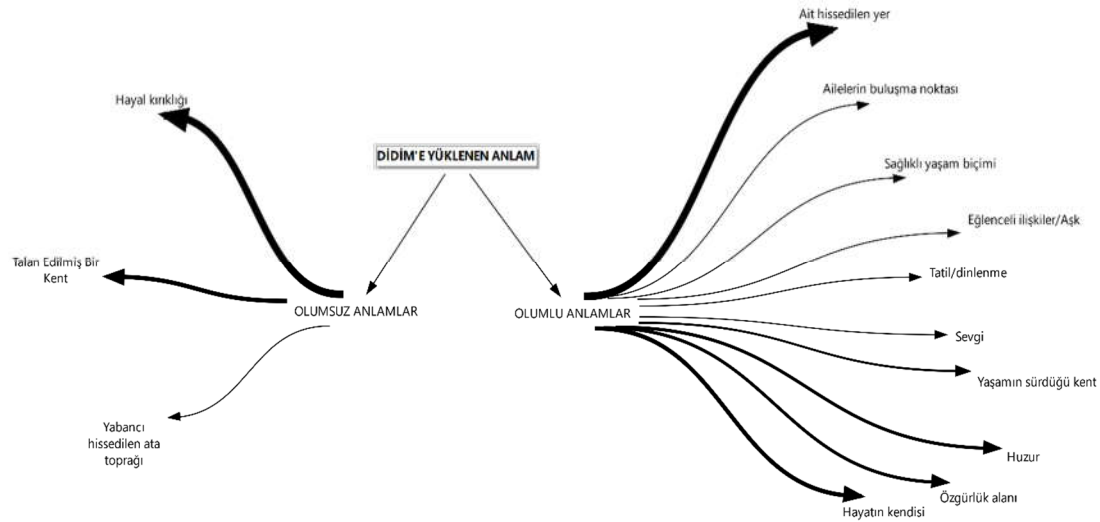
Katılımcılara Didim'i nasıl tanımladıkları sorulduğunda alınan yanıtlar incelendiğinde çok sayıda anlam içeren ifade ile karşılaşmıştır (Şekil 1). Bireylerin yaşadıkları yer ile kurdukları bağ, kişisel yaşam deneyimleriyle ilgilidir. Bu nedenle, bireylerin kendi yaşam pencerelerinden Didim'e baktıklarında gördükleri manzarayı daha bütüncül şekilde göstermesi açısından kod modelinin verilmesi yerinde görülmüştür.

Şekil 1. Didim'in tanımlanma biçimi (Çizgilerin kalınlığı kod sıklığını göstermektedir.)

Şekil 1. 'de yer alan kod modelinde görüldüğü üzere, Didim kendi öz değerlerine yabancılaşmış, marka değerine sahip ama markalaşamamış, çok güzel denizi olan ve emlak rantına kurban edilen bir turizm kentidir. Araştırmanın amacıyla doğrudan bağlantılı bir ifade dikkat çekmektedir. Didim'i kendi iç çelişkileri ile tanımlayan ve genellikle olumsuz tanımlar üreten K25 "İnşaat sektörünün birinci sırada olduğu turizm kenti, hiç vegan restoranı olmadığı vegan dostu kent." ifadesi ile çarpıcı bir durumu eleştirmektedir.

Didim'in tanımlanma biçimi, genellikle olumsuz çağrışımlar yapsa da Didim'e yüklenen anlamın ne olduğu sorusuna verilen yanıtlar, katılımcıların Didim'le kurduğu bağın duygusal bir bağlama oturduğunu göstermektedir. Didim'in yerlisi olsun veya olmasın, katılımcılar kendilerini Didim'e ait hissettiklerini belirtmişlerdir. Katılımcıların genel olarak duygularını yansıttıkları yanıtların kod modeli gösterimi Şekil 2. 'de verilmiştir.

Şekil 2. Didim'e yüklenen anlam (Çizgilerin kalınlığı kod sıklığını göstermektedir.)

Katılımcılara Didim'de yıllardır süregelen farklı festivallerle ilgili düşünceleri sorulmuştur. Olumlu ve olumsuz düşünceler bağlamında kategorilere ayrılan Didim festivallerine ilişkin düşüncelere Tablo 3'te yer verilmiştir. Katılımcıların Didim festivalleri ile ilgili düşüncelerinin genel olarak olumsuz olması oldukça dikkat çekicidir.

K16'nın Didim festivallerini kısa ve öz bir şekilde “*Bir alt yapısı ve hikayesi olmayan, gelişigüzel festivaller*” olarak tanımlaması derinlikli hikayeleri olan festivallerin düzenlenmesi gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Festivallerle ilgili olumlu düşüncelerin genellikle tanıtım etkisi çerçevesinde olduğu görülmektedir. K5, festivallere ilişkin hem olumlu hem de olumsuz bir manzara çizmektedir. Kentlerin bir kimlik kazanmasında esas unsurlardan biri olan yerel toplum katılımının sağlanması gereğinden yola çıktığında, K5'in yorumu oldukça anlamlıdır. Festivallerin turizm tanıtımında faydalı olabileceğini ancak yerel halkın sınırlı katılımının olduğu kısaca şöyle aktarmıştır. “*Yerleşik halkın katılımının yeterli olmadığını düşünüyorum. Ancak turizm için yararlı olabilir.*” Etkinliklerin dışında tutulduklarını hissettiği için düşüncelerini sitemkâr bir şekilde aktaran K35 “*Lavanta festivali oldu, halkın haberi bile olmadı. Halka yabancı, halkı dışlayan, Didim'in kültürel tabanının dikkate alınmadığı uygulamaların uzun ömürlü olması beklenemez.*”

Tablo 3.*Didim Festivallerine Yönelik Düşünceler*

Tema	Kategori	Alt kategoriler
Didim festivalleri	Olumlu Düşünceler	Tanıtıma etkisi Sosyalleşmeye Etkisi Güzel etkinlikler
	Olumsuz Düşünceler	Didim'in değerleri ile uyumsuz Yerel halk süreçlerin dışında Didim'e değer katmaması Sayıca fazla ama nitelikten yoksun olması Tanıtımın yetersiz olması Hikayesinin olmaması Uygulamaların göstermelik olması Halk pazarına dönüşmesi Sağlıklı iklim yapısı ile uyuşmaması İçeriğin anlamı yansıtmaması Didim için yetersiz olması

Katılımcıların genel olarak tüm festivallerle ilgili görüşleri alındıktan sonra, özelde Vegan Festivali ile ilgili ne düşündükleri sorulmuştur. Yanıtlar değerlendirildiğinde festival ile ilgili halk nezdinde bir farkındalığın olduğu ancak düşüncelerin genel olarak olumsuz olduğu söylenebilir. Bunun sebeplerinden bazıları *vegan yaşam felsefesinin yerel halk tarafından benimsenmemesi, Didim'in gündelik yaşamıyla festivalin uyumsuz olması, festivalin halk pazarına dönüşmesi* olarak sıralanabilir. Tablo 4'te Vegan Festivali ile ilgili düşüncelerin olumlu ve olumsuz bağlamdaki gösterimi yer almaktadır.

Tablo 4.*Didim Vegan Festivaline (Vegfest) Yönelik Düşünceler*

Tema	Kategori	Alt kategoriler
Didim Vegan Festivali	Olumlu Düşünceler	Festivale aktif katılım Süreçten haberdar olma Ekonomik katkı sağlaması Mübadil yemeklerinin tanıtılması Eğlenceli
	Olumsuz Düşünceler	Yerel halkın benimsemediği Didim'in gündelik yaşamı ile uyumsuz Öylesine bir etkinlik Didim'in kültürel yapısı ile uyumsuz Ticari kaygılar önde Vegan yaşam felsefesini henüz anlamamış Halk pazarı görünümü Ne bulursak o otu koyduk gözlemesi festivali Yetersiz tanıtım Yetersiz bilgilendirme Yetersiz organizasyon Boşa masraf Geleceği olmayan

Olumsuz bağlamda gelişen alt kategoriler oldukça dikkate değerdir. Bir kentin kimliklendirilme çabaları ile örtüşmeyen olguların görmezden gelinmesine işaret eden ve Vegfest'in kentin kültürel yapısı ile uyumsuz uygulamaları içerdiğine gönderme yapan *Didim'in kültürel yapısı ile uyumsuzluk* alt kategorisi üzerinde

düşünülmesi gereken süreçleri barındırmaktadır. K38 “*Didim’in tarihsel ve kültürel referansları ile örtüşmeyen, zorlama bir konsept olduğunu düşünüyorum. Zaten festival bu haliyle stant ve panayır festivali havasında sürüyor.*” sözleriyle net bir şekilde aktarmaktadır. Burada invivo kodlamasına yer verilen Vegfest’in adeta “*ne bulursak o otu koyduk gözlemesi festivali*” olarak nitelendirilmesi, *festivalin halk pazarına dönüşmesini* de açıklamaktadır. Bir diğer önemli alt kategori, festival sürecinde *ticari kayguların önde olduğudur*. K19, festivalin ürün satışının ötesine geçmediğini şu ifadelerle aktarmaktadır. “*Vegan beslenme türünü seçen kişilere hayranım. Seçimlerini ve yaşam biçimlerini destekliyorum. Konunun önemine değinen bu festivali de önemsiyorum. Ancak uygulamanın içeriği festivali, sarma, börek çörek satışından çok da öteye taşıyor.*” K3 ise düşüncelerini şu sert sözlerle yansıtmaktadır: “*Reklam amacıyla yapılmış, veganları küstüren bir uygulama.*”

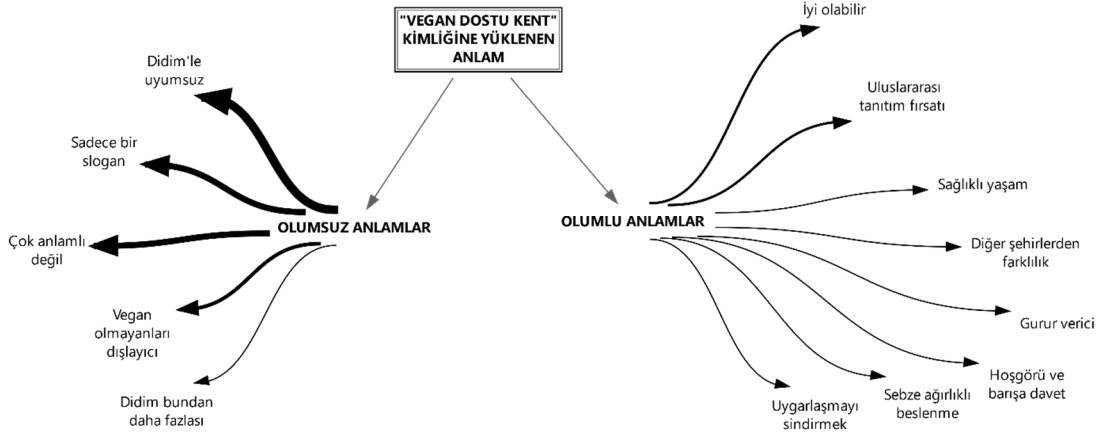
Katılımcılara “vegan dostu kent” olmanın ne demek olduğu sorulmuştur. Temaya ilişkin gelişen kategorilere Tablo 5’te yer verilmiştir. Görüşleri alınan katılımcılar, vegan dostu kentlerin gündelik yaşamı, kentte benimsenen yaşam felsefesi, tüketim ve üretim biçimleri ve yerel yönetimlerin rolü üzerinden bir değerlendirme yapmıştır.

Tablo 5.
“*Vegan Dostu Kent*” Olmanın Anlamına Yönelik Düşünceler

Tema	Kategori	Alt kategoriler
“ Vegan Dostu Kent ” Olmanın Anlamı	Gündelik Yaşam	Özgün bir yaklaşım Ekolojik ayak izi hassasiyeti Veganların yeme-içme ve diğer ihtiyaçlarına uygun Didim olmayan bir yer
	Benimsenen Yaşam Felsefesi	Tüm canlılara eşit yaşam hakkı bilincine sahip Hayvanların sömüren her şeye karşı bir duruş Hayvanlarla dostça ortak yaşam Her yaşam tarzına saygılı ve kapsayıcı Doğadan yana taraf
	Tüketim ve Üretim Biçimi	Et tüketimini azaltma Akdeniz mutfağı Tarımsal üretimi artırma
	Yerel Yönetimlerin Rolü	Bütüncül ve kapsayıcı çalışmalar yapma

Alt kategoriler değerlendirildiğinde, katılımcıların görüşlerine dayanarak gelişen ortak anlama göre vegan dostu kent olmak: *Bütüncül ve kapsayıcı çalışmalar yapmayı gerektiren özgün bir yaklaşım olarak **vegan dostu kent**; ekolojik ayak izini gözetken, veganların yeme-içme ve diğer yaşamsal ihtiyaçlarına uygun olanaklar sağlayan, tüm canlıların eşit yaşam hakkına sahip olduğu bilincine sahip, hayvanları sömüren her türlü uygulamaya karşı duran ve onlarla dostça yaşanılacak ortak yaşam alanları kuran, tarafını doğadan yana seçmiş ve özelde veganların genelde diğer tüm yaşam biçimlerine saygılı, et tüketimini azaltan, tarımsal üretimi artıran ama **Didim olmayan kent** demektir.*

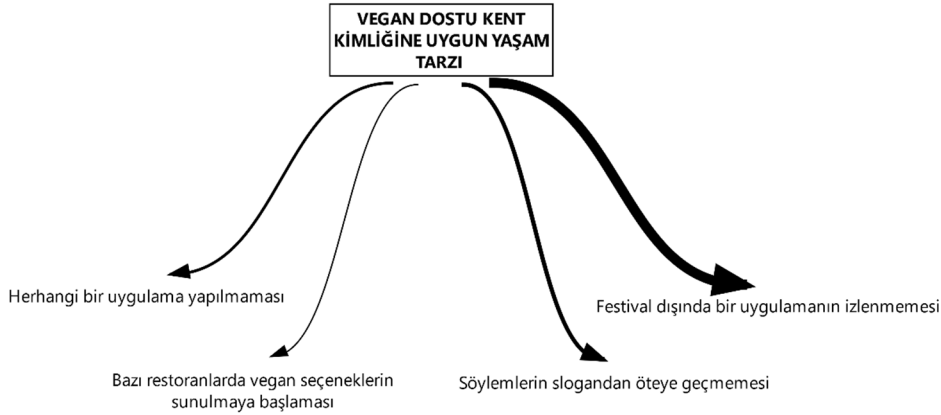
Katılımcılara yaşadıkları kentin “vegan dostu kent” kimliğine sahip olup olmamasının kendileri için ne anlama geldiği sorulmuştur. Verilen yanıtların Şekil 3.’teki kod modeli incelendiğinde yanıtların olumlu ve olumsuz bağlamda ortaya çıktığı görülmektedir. Katılımcıların olumsuz bağlamdaki düşünceleri dikkat çekicidir. Didim’de, vegan dostu kent kimliği ile uyumsuz bir yaşam tarzı olduğu için bu durumun bir slogandan öteye geçmeyeceği düşüncesi hâkimdir. Bir kimlik unsuru olarak, vegan dostu olmayı anlamlı bulmayan katılımcılardan K11, düşünce ile uygulama asimetrisine şu ifadeleriyle vurgu yapmaktadır: “*Didim’in ‘Vegan Dostu Kent’ olarak anılmasının bende anlamlı hiçbir karşılığı yok. Kızım vejetaryen oldu bir tek restoran yok et pişirmeyen.*” K35 ise Didim’in vegan dostu kent kimliğine ‘sıkıştırılmasını’, bu yönüyle ön plana çıkmasını birkaç farklı yönden ele almaktadır. “*Tamam, vegan dostu diye anılsın ama Didim sadece bu değil ki. Bunun yanında çok daha fazlasını hak ediyor. Havası şifalıdır. Denizi eşsizdir. Oksijen oranı fazla, nem oranı düşüktür. Yani sadece vegan kent değil, kronik astımlıların, KOAH hastalarının nefes alacağı kent, romatizma hastalıklarına da iyi gelen bir havaya sahip kent olmalı Didim.*”

Şekil 3. "Vegan dostu kent" kimliğine yüklenen anlam (Çizgilerin kalınlığı kod sıklığını göstermektedir.)

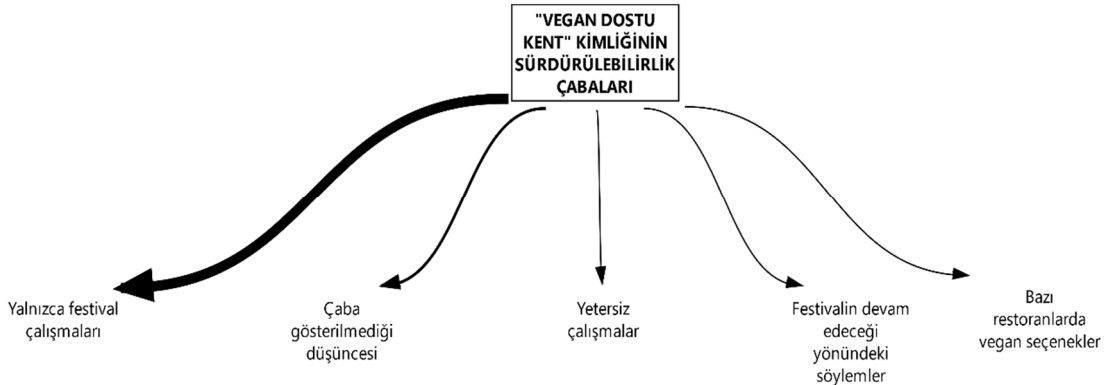
Vegan dostu kent kimliğine yüklenen olumlu anlamlar değerlendirildiğinde ise sağlıklı yaşam anlayışını desteklenmesi, hoşgörü ortamı yaratması, uluslararası tanıtım fırsatı sunması, diğer şehirlerden farklı bir yönünün ve uygarlaşma yolunda bir adım olması gibi nedenlerle vegan dostu kent kimliğine sahip olmaya olumlu anlamlar yüklenmektedir.

Katılımcılara gözlemledikleri kadarıyla "vegan dostu kent" olmak için vegan yaşam tarzına yönelik Didim'de neler yapıldığı sorulmuştur. Alınan yanıtlar kategorileştirildiğinde festival dışında bir uygulamanın izlenmediği, herhangi bir çalışma yapılmadığı, söylemlerin slogandan öteye geçmediği ve bazı restoranlarda vegan seçenekleri sunulmaya başladığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Kategorilere ilişkin kod modeli Şekil 4'te yer almaktadır.

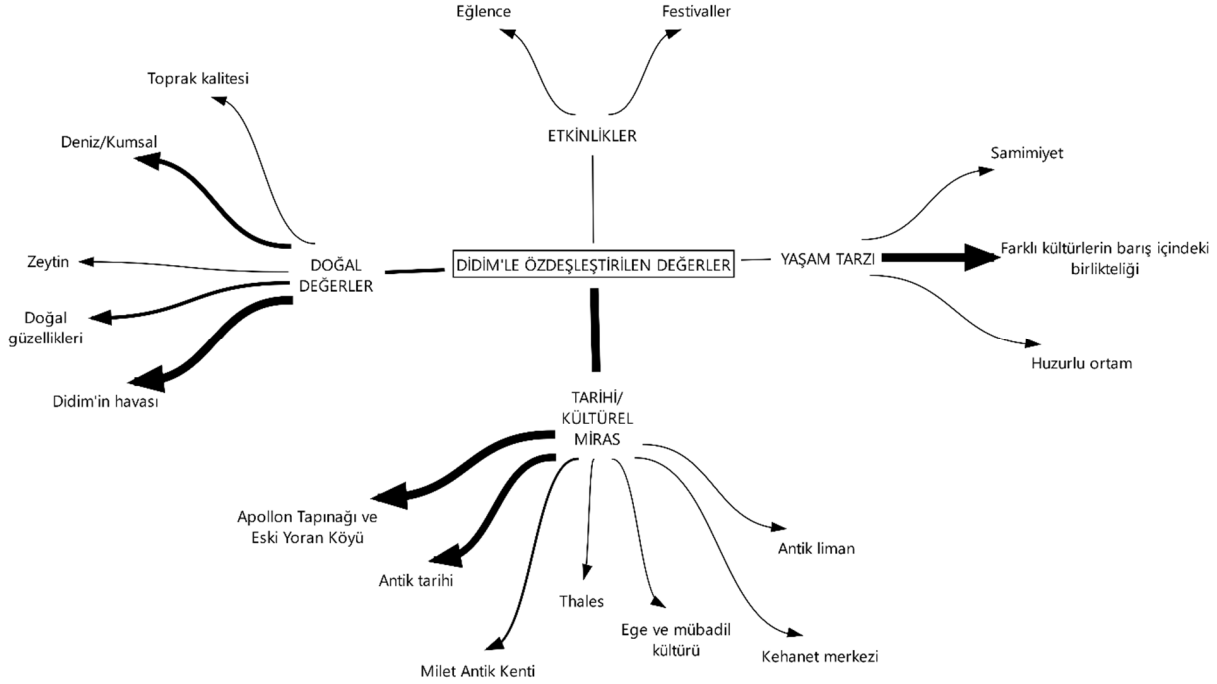
Şekil 4. "Vegan dostu kent" kimliğine uygun yaşam tarzı (Çizgilerin kalınlığı kod sıklığını göstermektedir.)

Katılımcılara "vegan dostu kent" kimliğinin sürdürülebilirlik çabalarının neler olduğu sorulmuştur. Bir önceki soruda oluşan kategorilere benzer olarak, festival dışında herhangi bir çalışmanın yapılmadığı ve yapılan bazı çalışmaların ise yetersiz olduğu belirtilmiştir. Diğer yandan restoranlarda vegan seçeneklerin yer alması ve yerel yönetimce festivalin devam edeceğinin belirtilmesi sürdürülebilirlik çabası olarak yorumlanmıştır. Kategorilere bağlı olarak gelişen kod modeli Şekil 5'te görülmektedir.

Şekil 5. Vegan dostu kent kimliğinin sürdürülebilirlik çabaları (Çizgilerin kalınlığı kod sıklığını göstermektedir.)

Son olarak, katılımcılara kent kimliği çalışmalarında Didim’le özdeşleşen hangi değerlerin ön plana çıkması gerektiği sorulmuştur. Yanıtlar sonucunda gelişen kategorilerin kod modeli gösterimi Şekil 6’da yer almaktadır.

Şekil 6. Kent kimliği inşasında Didim’le özdeşleştirilen değerler (Çizgilerin kalınlığı kod sıklığını göstermektedir.)

Analizler sonucunda ulaşılan bulgular birçok önemli noktaya işaret etmektedir. Katılımcıların Didim’le özdeşlik kurdukları değerler; doğal değerler, tarihi ve kültürel miras, yaşam tarzı ve etkinlikler olarak kategorilere ayrılmıştır. Katılımcı görüşlerinde, Didim’in kent kimliği inşasında temel bir unsur olarak ele alınması gerektiğine inanılan değer, güçlü bir şekilde “Didim’in havası” olarak ön plana çıkmıştır. Didim Belediyesi ile 9 Eylül Üniversitesi arasında 2012 yılında imzalanan protokole göre; Didim’in hava kalitesinin tescil ettirilmesi için ilçedeki hava kalitesi seviyelerinin belirlenmesi, hava kalitesinin zamana ve mekâna bağlı değişimlerinin incelenmesi kararlaştırılmıştır. TÜRKAK akreditasyonu ile 9 Eylül Üniversitesi Çevre Mühendisliği Bölümü Hava Kirliliği Laboratuvarı tarafından yapılan hava ölçümlerinin sonucunda, Didim’in Türkiye’nin en temiz havasına sahip kenti olduğu tescillenmiştir (Verdioğlu, 2016). K33, “Yaz kış güneşli ve oksijen oranı bu denli yüksek bu şehir markalaşmasını tamamlayamamıştır.” şeklindeki cümleleri ile yıllık güneşli gün sayısı çok fazla, oksijen oranı çok yüksek olan Didim’in, markalaşma yolculuğunda tescilli havasıyla kimlik kazanmasına izin verilmediğini ifade etmektedir. K41, eleştirel bir yaklaşımla sadece festival düzenleyerek bir yere varılamayacağını, sağlık ve üçüncü yaş turizminden faydalanmak için girişimlerde bulunulması gerektiğinin altını çizmektedir: “Sadece festival düzenleyerek bir yere varamazsınız bana göre. Yurtdışından, yurtiçinden yaşlıların buraya daha gelmesi için birtakım faaliyetler düzenlenmeli, mesela sağlık turizmi ön plana çıkarılmalı. Didim, özellikle astım bronşit hastaları için bulunmaz değerli bir yer.” K35, umutsuz bir şekilde “Kesinlikle havası! Kıymetini hiç bilmiyoruz. Kimse de farkında değil.” sözlerini ifade ederek böyleleri önemli bir değer görmeyen gelindiğini iddia etmektedir.

Doğal değerler arasında vurgulanan Didim’in deniz ve kumsalı dikkate değer bir kimlik unsuru olabileceği potansiyeline sahiptir. Toker’in (2019), Didim’in doğal değerleriyle ilgili açıklamaları bu potansiyel için de bir açıklama getirmektedir. Mavi bayraklı sahillere sahip olan Didim, oldukça uzun bir sahil şeridinin üzerinde neredeyse hepsi kumsal olan tertemiz onlarca koya sahiptir. Didim, uzun ve kumlu plajları, berrak mavi denizi, Didim’e has bir özellik olan, yıl içinde yüzlerce güneşli gün alan mikro iklimi ve orada yaşayanların kış aylarında dahi su sporları yapabilmesine ve plajlarından faydalanabilmesine olanak tanıyan ılık havası ile öne çıkan bir bölgedir.

Kent kimliği inşasında Didim’le özdeşleştirilen tarihi ve kültürel miras unsurları Didim’in yüzlerce yıllık tarihinin önemine gönderme yapmaktadır. Didim’in bir simgesi hâline gelmiş olan Apollon Tapınağı, Milet’in kehanet merkezi ve tapınağın etrafındaki Eski yoran yerleşimi, Didim’i Didim yapan unsurlardandır. K22, konu ile ilgili düşüncelerini şöyle paylaşmaktadır: “Apollon Tapınağı ve çevresinin daha çok yaşamın içine dâhil edilmesi. Tarihi evler ve mekanlar ayağa kaldırılıp canlandırılmalı. Didim denince akla ilk önce turizm geliyorsa, dar

sokaklarıyla o eski Rum evleri yeniden hayat bulmalı ve oralar da akıllara gelmeli. Burası da neden bir Şirince olmasın?”

Sahil bölgeleri arasında nüfus artış hızı bakımından önde olan ilçeler arasındaki Didim, ulusal ve uluslararası sınırlardan çok sayıda farklı kültürel arka plana sahip insana yuva olmuştur. K38 şu çarpıcı ifadelerle Didim'in beşerî zenginliğini özetlemektedir: *“Didim, kadim Anadolu Antik kültürünün en önemli kentlerinden biridir. Tarihsel ve kültürel mirası ile benzersiz bir kenttir. Günümüzde Türkiye'nin her bölgesinden göç almış olması nedeniyle mikro düzeyde bir Türkiye laboratuvarı olması ayırt edici bir özellik oluşturuyor.”* Farklı kültürlerin barış içindeki birlikteliği olarak adlandırılan bu alt kategori, Didim'in en çok öne çıkan özellikleri arasında yer almaktadır. K8, *“Didim, çok sayıda farklı kültürden insanın kardeşçe bir arada yaşayabilme tahammülü gösterdiği nadir kentlerden biridir.”* sözleriyle kültürel zenginliğin altını çizmektedir. Son olarak *etkinlikler* olarak ortaya çıkan kategori ise eğlence ve festivaller olarak alt kategorilere ayrılmıştır. Katılımcılar bu noktada, Altınkum gece hayatını ve Didim'de süregelen festivalleri vurgulamıştır.

4.TARTIŞMA, SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye turizmde 1980'li yıllardan beri aktif rolü olan, çok sayıda doğal ve kültürel değeri olmasına rağmen herhangi bir yönüyle turizm kent kimliğine sahip olamamış Didim'in kent kimliğini konu almaktadır. Didim'de son yıllarda yerel, ulusal ve uluslararası yazılı basında yer alan haber içerikleri (Adal, 2019; Business Turkey Today, 2020; Dark, 2016; Etleç, 2021; İhlas Haber Ajansı, 2020; Özden, 2021) incelendiğinde *“hayvan dostu olma”, “Türkiye'nin ilk vegan kenti olma”, “dünyada Barcelona'dan sonra ikinci vegan kenti olma”* gibi etiketlemeler dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra yerel yönetimle ilgili resmi internet sitelerinde de söylemlere konu olan bu vurgu, bir kimlik arayışında olan Didim'in (Aşık, 2018; Göç, 2018; Kamacı, 2018; Selçuk, 2018; Yıldırım, 2018) kent kimliğinin “vegan dostu kent” olma üzerinden inşa edilmeye çalışıldığını göstermiştir. Tüm bunların yanı sıra Didim'de 2017 yılından beri düzenlenen Didim Vegan Festivali'nin ulusal ve uluslararası basında “Türkiye'nin ilk vegan festivali” olarak isim hakkının alınması gibi uygulamalar bu düşünceleri desteklemektedir.

Kent kimliği oluşturmanın temel koşullarından biri; yerli halkın özümsemişi, kendisiyle ve kentle kurduğu bağ ile özdeşleştiği unsurların dikkate alınmasıdır. Tekeli (1990), bir kentte yaşayan kişiler için, içinde yaşanılan çevre, sadece içinde bazı etkinliklerin yapıldığı, yaşamları için gerekli kazancın sağlandığı alanlar ise, orada yaşayanlar için bu tür araşsal niteliklerinin dışında bir anlamı yoksa o yerin bir kimliğinden değil, ancak kimliksizliğinden söz edileceğini ifade ederken kentte yaşayanların o mekâna yüklediği anlamı ve değeri vurgulamaktadır. Bir kentin anlamlı ve sürdürülebilir bir kimliğinin olabilmesi için ancak o kentin yerel sakinlerinin, o mekâna bağlanması, bir anlam bulması gerekmektedir. Bu nedenler, kent kimliğinin o kentte yaşayanlardan bağımsız olarak oluşturulamayacağını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Buradan hareketle, kent kimliğinin temeli olarak orada yaşayan insanların o kentle ilgili zihnindeki imgelerin ortaya konması ve Didim'in yerel yönetim tarafından da desteklenen “vegan dostu kent” kimliği ile ne derece uyumlu bir süreç içerisinde olduğunun belirlenmesi amacıyla bu çalışma yürütülmüştür.

Araştırmanın sonuçları; bireylerin zihnindeki Didim imajının doğal değerler, tarihi değerler, gündelik yaşam, mimari kimliksizlik, sosyokültürel ve demografik durum, turistik değerler, çeşitli olumsuzluklar, yerel yönetim, yaşam tarzı, müteahhitler ve nostalji ile ilgili olduğunu ortaya koymuştur. Burada, Didim denildiğinde akla ilk gelen unsurlar arasında Didim'in kimliksiz olduğunun ortaya çıkması araştırma açısından dikkate değer bir sonuçtur. Buna karşın; Didim'le ilgili en güçlü çağrışımların deniz, kumsal, Didim'in iklimi gibi sıralanabilecek doğal değerler ve Apollon Tapınağı, Didim'in antik tarihi, Medusa ve Milet Antik Kenti gibi sıralanabilecek Didim'in tarihi değerlerin olması da son derece önemlidir.

Bir kentin kimliğini anlamının en iyi yollarından biri, bir kimsenin o kenti bir başkasına nasıl anlattığına bakmaktır. Bu teknik bir anlatımdan ziyade, sıfatlarla, tamlamalarla yapılan bir anlatım olmalıdır (Tekeli, 1990). Didim'in yerel halk tarafından nasıl tanımlandığına ilişkin sonuçlar; halkın Didim'le kurduğu duygusal bağın bir aynası gibi işlev görmektedir. Yerli veya göçmen fark etmeksizin, Didim'de yaşayan bireyler kendi içinde çelişkileri olan, kırgınlık, kızgınlık, hayal kırıklığı, öfke gibi duyguları barındıran tanımlar yapmışlardır. Çoğunlukla olumsuzluk içeren tanımlar yapılırsa da katılımcılar kendilerini Didim'e ait hissettiklerini vurgulamışlardır. Bu bağlamda Didim'e yüklenen anlamlar, bu duygulara paralel olarak gelişse de tanımların aksine olumlu anlamlar ağırlıktadır.

Yerel halkın Didim'de düzenlenen bütün festivallerle ilgili düşüncelerine yönelik sonuçlar, tanıtım ve sosyalleşme üzerine olumlu etkileri olacağını düşünüldüğünü ortaya koymuştur. Ancak en eskisi yaklaşık 30 yıl önce yapılan Barış Festivali veya Yazarlar Festivali de dâhil olmak üzere olumsuz düşüncelerin ağırlıkta olması düşündürücü bir sonuçtur. Düzenlenen festivallerin, Didim'in değerlerini doğrudan yansıtmadığının güçlü bir şekilde düşünülmesi ve yerel halkın kendilerini süreçlerin dışında hissetmesi bu bağlamda çözüm üretilmesi gereken sorunlar olarak değerlendirilmiştir.

Bu araştırmanın temel çıkış noktası olan Didim Vegan Festivali ile ilgili olarak yerel halkın düşüncelerine ilişkin sonuçlar, olumlu ve olumsuz bağlamda yansıtılmıştır. Diğer sonuçlara benzer şekilde olumsuz düşüncelerin ağırlıkta olması, her bir unsurun üzerinde durulmasını gerekli kılmaktadır. Özellikle, yerel halkın benimsemediği, Didim'in gündelik yaşam pratikleri ve kültürel yapısı ile uyumlu olmayan bir festivalin uzun vadede amaçlarını gerçekleştirmesi olağan görünmemektedir. Türkiye'nin her yerinden göç alan Didim'de (Toker, 2019), ancak farklı kültürel alt yapıya sahip insanların da benimseyeceği değerleri yansıtan uygulamalar hayata geçirilirse bir kimlik inşasından söz etmek mümkün olacaktır. Tekeli'nin (1990) belirttiği gibi kent kimliği oluşumunda güzel tasarımılanmış bir mimari çevre, doğayla kurulan başarılı bir ilişki biçimi kadar etkinliklerin çekiciliği ve insanların birbiriyle kurdukları ilişkilerin niteliği de etkili olacaktır. Buradaki anahtar nokta, bütüncül ve kapsayıcı planlamalarla kent toplumunun her kesimini içine alan etkinliklerin düzenlenmesidir. Derrett (2009) bu durumu, düzenlenen/düzenlenecek bir festivalin, ev sahibi topluluğa dayatılmak yerine o toplumun içinden ortaya çıkması durumunda, etkinliğin toplum tarafından kabulünün de o nispette büyük olacağı şeklinde yorumlamıştır.

Vegan dostu kent olmanın anlamına ilişkin sonuçlar, bireylerin vegan yaşam felsefesi ile bilgi sahibi olduğunu göstermiştir. Kentte sürdürülecek gündelik yaşamın, mevcut durumda sürdürülen gündelik yaşam ile aynı olamayacağını altı sıklıkla çizilmiştir. Ayrıca sadece birkaç restoranda sınırlı vegan gıdalarının sunulmasının yeterli olmayacağını ve veganların her türlü yaşamsal gereksinimlerine yanıt verecek uygulamaların yapılmasının gereği ortaya çıkmıştır. Bunun yanı sıra yalnızca hayvansal gıda tüketmemek değil, hayvanları sömüren her türlü uygulamaya karşı olmak, kent yaşamını buna göre tasarlamak, her türlü yaşam tarzına saygı gösterme gerekliliğinin vurgulanması vegan dostu kent olmanın ne demek olduğuna ilişkin farkındalığın yüksek olduğunu göstermiştir. Bütün bunlar sıralandıktan sonra en çarpıcı olan sonuç, vegan dostu olarak tarif edilen bu kentin "Didim olmayan bir yer" olarak belirtilmesidir.

"Vegan dostu kent" kimliğine yüklenen anlamlara ilişkin sonuçlar da olumlu ve olumsuz çerçevede ortaya çıkmıştır. Burada da vegan dostu olmanın, Didim'in değerleriyle, gündelik yaşamıyla, kültürel yapısıyla uyumsuz olduğu ve Didim'i "vegan dostu kent" sıfatıyla anmanın indirgemeci bir yaklaşım olduğu gerekçesiyle olumsuz anlamlar yüklenmiştir. "Didim bundan çok daha fazlası" benzeri ifadelerle katılımcılar sıklıkla başvurmuştur. Sağlıklı yaşam tarzının benimsenmesi için farkındalık yaratacağı, hoşgörü ortamını artıracığı ve tanıtım fırsatları yaratacağı gerekçesiyle olumlu anlamlar yüklenmiştir.

Vegan dostu kent olmak için vegan yaşam tarzına yönelik uygulamalara ilişkin sonuçlar, festival dışında bir uygulamanın olmadığı yönünde ağırlık kazanmıştır. Benzer şekilde vegan dostu kent kimliğinin sürdürülebilirlik uygulamalarının da yalnızca festival çalışmaları ile sınırlı olduğu belirlenmiştir. Yerel halkın, bu konuda güçlü bir şekilde olumsuz düşünce ve gözlemlere sahip olmasının üzerinde durulması gerekmektedir.

Son olarak, yerel halkın Didim'le özdeşleştirdiği ve kentin kimliklendirme çabalarında ön plana çıkması gerektiği düşünülen değerlere ilişkin sonuçları özellikle yerel yönetimlerin dikkate alması gerekmektedir. Didim'in temizliği tescilli olan havası (Verdioğlu, 2016), Didim'in kent kimliği inşasında temel bir unsur olarak belirlenmiştir. Araştırmanın sonuçları, Didim'e göçlerin bir sebebi olarak ortaya çıkan (Toker, 2019), Didim'in iklimi ve temiz havasının kent kimliği inşasında da güçlü bir unsur olarak kullanılabileceğini göstermiştir. Yaz-kış güneşli gün sayısı ve oksijen oranı oldukça yüksek olan Didim'in öncelikli tercih edilir bir turizm kenti kimliğine ulaşması için yerel halkın benimsediği değerlerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Didim, Türkiye'nin her bölgesinden gelen bireylerin ve toplumsal grupların bir arada yaşadığı bir yer olması nedeniyle çok temel bir ifadeyle "Türkiye'nin mozaiki" benzetmesini hak eden bir bölgedir. Sınırları içerisinde yaşanan kültürel çeşitlilik, Didim'i adeta "sosyolojik bir laboratuvara" dönüştürmüştür. Didim, 100 yıldır aldığı göçlerle farklı dil, din, etnik köken, yaşayış, anlayış, kısacası; çok sayıda farklı kültürel arka plana sahip insanların bir arada ve birbirine uyumlanma süreci yaşadığı bir bölgedir (Toker & Kozak, 2020). Bu çerçeveden bakıldığında, araştırmanın sonuçları yerel halkın kent kimliği inşasındaki önemini gözler önüne sermiştir. Sonuçlar genel anlamda değerlendirildiğinde Didim Vegfest'in kentin tanıtımı için bir alternatif olarak görüldüğü ancak bir kent kimliği unsuru olarak değerlendirilmediği anlaşılmıştır. Mekâna ilişkin kimliğin, bireyler tarafından algılanan, benzersizliği veya aynılığı betimleyen sosyal ve fiziksel özellikler olduğu düşünüldüğünde, o kentte yaşayan bireylerin kente yükledikleri anlamları dikkate almanın önemi de ortaya çıkacaktır. Şehircilik Şûrası Raporu'na göre (2017), kent kimliğini oluşturan en temel öge insandır. Kentteki beşerî tüm yapılar, aktiviteler ve unsurlar, kentte yaşayan insanlara veya insanları temsil eden kamu kurum ve kuruluşlarına aittir. Kentte insanı dışlayan planlama yaklaşımları, kentin kimliğini oluşturan insan unsurunun planlara gerektiği şekilde yansıtılmamasına neden olmaktadır.

Sınırlılıklar

Bu araştırmanın verileri, içinde bulunulan salgın dönemine bağlı koşulların zorlayıcılığı nedeniyle çevrimiçi soru formundan faydalanılarak toplanmıştır. Sosyal araştırmalarda, derinlemesine görüşmeler yapmanın veri zenginliğini artırdığı tartışmasız bir gerçektir. Araştırmanın metodolojik sınırlılığını oluşturan bu durum, gelecek araştırmalar için bir fikir sağlamaktadır. Toplumsal olarak üretilen kent kimliğinin araştırılması sürecinde yüz yüze

yürütülen saha araştırmaları kuşkusuz ki daha derinlikli sonuçlar ortaya koyacaktır. Diğer yandan Didim kent kültürünün çok önemli aktörleri olan yerleşik yabancıların araştırma kapsamına dahil edilmesi kent kimliğinin bütüncül olarak nasıl algılandığı ve nasıl inşa edilmesi gerektiğini ortaya koyabilir.

Öneriler

Yerel sakinlerin zihnindeki Didim’le ilgili her bir unsur hassasiyetle incelendiğinde Didim’le ilişkili sorunların tespit edilmesi veya olumlu unsurların güçlendirilmesi açısından, araştırmanın sonuçları karar alıcı ve uygulayıcılara bir rehber niteliğindedir. Didim’in ikliminden faydalanılarak, sağlık turizmi alanındaki girişimlerin dikkate alınması ve Didim’in turizm potansiyelinin doğru bir şekilde değerlendirilmesi açısından da dikkate değer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Didim’in markalaşması adına geçmiş dönemlerde yürütülen çalışmaların referans alınarak kent kimliğine ilişkin stratejik bir planlamanın yapılmasının önemi gözler önüne serilmiştir. Bu noktada Tekeli’nin (2008) güçlü kimliği olmayan bir kentin markalaşma çabalarının başarıya ulaşamayacağı tespiti oldukça dikkate değerdir. Tarihi, kültürel, doğal vb. birçok değere sahip olan ve turizm gelişiminden daha fazla pay alması gereken Didim’in kent kimliği inşa edilirken daha kapsayıcı ve herkesi içine alan bir düşünce tarzının geliştirilmesi, kentin sıralanan değerlerinin tanınırlığı ve sürdürülebilirliği açısından da önem taşımaktadır. Kent gelişimine ve kimliğine ilişkin stratejik bir planlamanın yapılması için, kent kimliğinin oluşmasında önemli rolleri olan yerel yönetimlere hayati görevler düşmektedir. Ünlü’nün (2017) belirttiği gibi yaşadığı kent ile herhangi bir şekilde bağ kuramayan insanların o kente ve kentte olan bitene sahip çıkmaya hevesli olmayacağı açıktır. Kent halkının kişisel tarihinde ve kentsel bellekte kökleri olan bu bağ, yaşanılan yere sahip çıkmak için en önemli bir gerektir. Sözü kısası, Topçu’nun (2011) ifade ettiği gibi bir kentin kimliği; doğal ve yapay çevre elemanları; bu elemanların mekânsal öğeleri, kentin tarihi, mimarisi, sosyal yapısı, coğrafyası; kentin içinde yaşayan uygarlıkları, yerel gelenekleri, yaşam biçimi, kültürel değerleri; ilk yerleşimden bugüne geçirdiği evreleri, topografyası, bitki örtüsü, iklimi, jeopolitik konumu; kentte yaşayan insanları, deniz ve karayolu bağlantısı, başka kültürlerle olan açıklığı veya kapalılığı, ekonomik yapısı, barındırdığı canlı türleri, geçirdiği işgaller ve savaşlar, depremler gibi sayılabilecek birçok unsurla ilgilidir. Kent kimliğinin inşasında ve tanınmasında, bu araştırmanın sonuçlarında da ortaya çıkan benzeri unsurların titizlikle değerlendirilmesi gerekir. Bu noktada, yerel yönetimin tüm kent halkının benimseyeceği ve kentin tarihsel kültürüyle ilgili etkinlikler düzenlemesinin önemi gözler önüne serilmektedir. Aksi taktirde uzun uğraşlar ve katlanılan maliyetlere rağmen, sürdürülebilir uygulamaların olması olanaksız görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Adal, H. (2019). Didim is Now Turkey’s ‘First Municipality Without Animal Testing’. <https://m.bianet.org/english/local-goverment/216709-didim-is-now-turkey-s-first-municipality-without-animal-testing>
- Akman, O., & Gönenç Güler, E. (2021). Edirne Kırmızısı’nın Edirne iline kent kimliği kazandırmasındaki rolü. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 941-962. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.996317>
- Aliğaoğlu, A., & Mirioğlu, G. (2020). Urban identity of Balıkesir. *International Journal of Geography and Geography Education (IGGE)*, 42, 374-399.
- Aly, S. S. A. (2011). Modernization and regionalism: Approaches for sustainable revival of local urban identity. *Procedia Engineering*, 21, 503-512. <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2011.11.2044>
- Arslan, E. (2021). *Turistik tüketimde kimlik inşasının rolü* [Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Âşık, A. (2018). Arzu Turan. N. Kozak (Ed), *Türkiye Turizmi Sözlü Tarih Araştırması görüşme metinleri cilt III*. (ss. 3-25). Yıkılmazlar Basın Yayın.
- Bean, G. E. (1966). *Aegean Turkey: an archaeological guide*. F. A. Praeger.
- Belge, R. (2018). Denizli kent kimliğini oluşturan coğrafi öğeler. *Ege Coğrafya Dergisi*, 27(2), 167-181.
- Bennett, A., Taylor, J., & Woodward, I. (2014). *The festivalization of culture*. Ashgate.
- Bilgin, N. (2011). Sosyal düşüncede kent kimliği. *İdeal Kent*, 3, 20-47.
- Biröl, G. (2007). Bir kentin kimliği ve Kervansaray Otelі üzerine bir değerlendirme. *Arkitekt Dergisi*, 514, 46-54.
- Bowen, G. A. (2008). Naturalistic inquiry and the saturation concept: a research note. *Qualitative research*, 8(1), 137-152. <https://doi.org/10.1177/1468794107085301>
- Business Turkey Today (2020). Didim Municipality looks after its residents well since beginning of covid-19 crisis. <https://businessturkeytoday.com/didim-municipality-looks-after-its-residents-well-since-beginning-of-covid-19-crisis.html>
- Coutras, A. J. (2018). *Chaos and clairvoyance: Apollo in Asia Minor and in the Apocalypse*. [Asbury Theological Seminary]. <https://www.proquest.com>
- Crotty, M. (1998). *The foundations of social research: meaning and perspective in the research process*. Sage.
- Dağ, V., & Mansuroğlu, S. (2020). Turizm alanlarının kent kimliğine etkisi: Denizli kenti örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 589-604.

- Dark, G. (2016). Going vegan: An emerging lifestyle in the Turkish market. <https://www.dailysabah.com/life/2016/09/29/going-vegan-an-emerging-lifestyle-in-the-turkish-market>
- Demir, C. (2006). Kent kimliği geliştirme sürecinde mekânsal model tasarımı ve kent plancılarının rolü. *Planlama*, 3, 117-122.
- Derrett, R. (2009). Festivals, events and the destination. I. Yeoman, M. Robertson, J. Ali-Knight, S. Drummond & U. Beattie (Eds.) *Festival and event management* (pp. 32-50). Kidlington: Elsevier.
- Didim VegFest (2021). 2021 VegFest hakkındaki duyuru. <https://twitter.com/DidimVegFest/status/1398914397536411650>
- Erdinç, A. (2010). Antalya örneğinde kent kimliği. *Toplum ve Demokrasi*, 4 (8-9-10), 193-198.
- Etleç, K. (2021). Didim'de Dünya Vegan Günü kutlamaları yapıldı. <https://www.igfhaber.com/gundem/didem-de-dunya-vegan-gunu-kutlamalari-yapildi-179329>
- Fontenrose, J. E. (1966). *Didyma: Apollo's oracle, cult, and companions*. Univ of California Press.
- Gaskell, G. (2000). Individual and group interviewing. M. Bauer & G. Gaskell (Eds), *Qualitative researching with text, image and sound* (pp. 38-56). Sage.
- Geertz, C. (1973). Thick description: Toward an interpretive theory of culture. *The interpretation of cultures: Selected essays* (p. 3-30). New York: NY Basic.
- Göç, E. (2018). Arzu Turan. N. Kozak (Ed), *Türkiye Turizmi Sözlü Tarih Araştırması görüşme metinleri cilt III*. (ss. 82-98). Yıkılmazlar Basın Yayın.
- Guichard, C. L. (2005). *Travels and traversals in the Hellenistic oracular temples at Klaros and Didyma*, [Doctor of Philosophy, Columbia University]. <https://www.proquest.com>
- Güler, T., Şahnagil, S., & Güler S. (2016). Kent kimliğinin oluşturulmasında kültürel unsurların önemi: Balıkesir üzerine bir inceleme. *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11, 58-104.
- Ilgar, E. (2008). *Kent kimliği ve kentsel değişimin kent kimliği boyutu: Eskişehir örneği*. [Yüksek Lisans Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- İhlas Haber Ajansı (2020). Başkan Atabay açılıştta kurban kesilmesine müsaade etmedi. <https://www.haberturk.com/aydin-haberleri/79539781-baskan-atabay-acilista-kurban-kesilmesine-musaade-etmedi>
- Jaeger, K., & Mykletun, R. J. (2013). Festivals, identities, and belonging. *Event Management*, 17(3), 213-226.
- Kamacı, B. (2018). Arzu Turan. N. Kozak (Ed), *Türkiye Turizmi Sözlü Tarih Araştırması Görüşme Metinleri Cilt III*. (ss. 53-63). Yıkılmazlar Basın Yayın.
- Kamber, Ş., & Altın, F. (2020). Ordu şehri örneği üzerinden turistik obje-kent kimliği ilişkisi. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat*, 5(10), 185-207.
- Kaypak, Ş. (2010). Antakya'nın kent kimliği açısından irdelenmesi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 373-392.
- Köylü, P. (2020). Kent kimliği ve kent kimliğini oluşturan etmenler. D. Çelik, K. Kayahan (Ed.), *Marka, kimlik, turizm ve Bartın kent kimliği çalıştay* içinde (ss. 11-20) Bartın: Bartın Üniversitesi.
- Kuckartz, U. (2014). *Qualitative text analysis: A guide to methods, practice and using software*. Los Angeles, CA: Sage.
- Kuckartz, U., & Radiker, S. (2019). *Analyzing qualitative data with MAXQDA: Text, audio, and video*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-15671-8>.
- Kuzel, A. J. (1992). Sampling in qualitative inquiry. B. F. Crabtree & W. L. Miller (Eds.), *Doing qualitative research* (pp. 31-44). Sage.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage.
- Lopez, C. (2016). Barcelona abre el camino a las ciudades 'Veg Friendly'. https://www.eldiario.es/caballodenietzsche/barcelona-primer-ciudades-veg-friendly_132_4089898.html
- Manisa, K. (2002). *Turizm ve mimarlık penceresinden Alanya kent kimliği*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi Matbaası.
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. John Wiley & Sons.
- Morrow, S. L. (2005). Quality and trustworthiness in qualitative research in counseling psychology. *Journal of Counseling Psychology*, 52(2), 250-260. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.52.2.250>.
- Oğan, O., & Yasak, Ü. (2020). Küreselleşme bağlamında mekânsal kent kimliği ve markalaşmanın kent turizmüne etkisi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (74), 97-105.
- Oktay, D. (2002). The quest for urban identity in the changing context of the city. *Cities*, 19(4), 261-271.
- Özden, E. (2021). Didim'de havai fişek atılması yasaklandı. <http://didimgercek.net/2021/05/18/didimde-havai-fisek-atilmasi-yasaklandi/>
- Özkaynak, M., & Başar, M. E. (2021). Akarsu kıyı yerleşimlerinde kent kimliğinin sürdürülebilirliği: Amasya ve Kastamonu kentleri örneği. *Artium*, 9(1), 28-35. <https://doi.org/10.51664/artium.776456>

- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (Çev: M. Bütün ve S. Beşir Demir). Ankara: Pegem Akademi.
- Polat, S., Polat, Aktaş, S., & Halis, M. (2012). Kent kimliği kapsamında festivallerin değerlendirilmesi: Uluslararası Altın Safran Film Festivali örneği. *Turizm Araştırmaları Dergisi*, (2), 1, 69-85.
- Selçuk, Ö. (2018). Arzu Turan. N. Kozak (Ed), *Türkiye Turizmi Sözlü Tarih Araştırması görüşme metinleri cilt III*. (ss. 182-191). Yıkılmazlar Basın Yayın.
- Sezen, I., & Akpınar Külekçi, E. (2020). Kentsel kimlik bileşenleri ve kış turizmi ilişkisi: Erzurum kenti örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (4), 1799-1810.
- Sezik, M. (2016). Kent kimliğinin korunması ve kentsel gelişimin sağlanması bağlamında yerel yönetimin önemi: Adıyaman örneği. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 43-56.
- Smith, W. (Ed.). (1868). *Dictionary of Greek and Roman geography* (Vol. 2). James Walton.
- Şehircilik Şurası Komisyon Raporları. (2017). <https://sehirciliksurasi.csb.gov.tr/sehircilik-s-rasi-komisyon-raporlari-i-85496>
- Tandoğan, R. (2018). Kent kimliği ve Turizmit projesi. *Uluslararası Turizm, Ekonomi ve İşletme Bilimleri Dergisi*, 2(2), 433-443.
- Tatlıdil, E. (2009). Kent ve kentli kimliği; İzmir örneği. *Ege Akademik Bakış*, 9(1), 319-336.
- Tayanç, M. (2021). Kent kimliğinin inşasında bir geleneksel oyun: Sıra Gecesi. *Niğantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(9) 36-45.
- Tekeli, İ. (1990). Bir kentin kimliği üzerine düşünceler, Prof. Dr. Mübeccel Kıray'a armağan. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1-2), 251-259.
- Tekeli, İ. (2008). Bir kentin kimliği ve marka olması konusunda nasıl düşünülebilir?. *Kent – Müze – Tarih Söyleşileri Dizisi – 5*, Antalya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- The Vegan and Vegetarian Association of Turkey (2017). Great Interest in the Didim VegFest 2017. <http://haberler.tvd.org.tr/2017/05/15/great-interest-in-the-didim-vegfest-2017/>
- Toker, A. (2018). İkinci Hayatların Kenti: Didim. N. Kozak (Ed.), *Dünden bugüne Türkiye’de turizm kurumlar, kuruluşlar, turizm bölgeleri ve meslekler içinde* (ss. 119-155). Yıkılmazlar Basın Yayın.
- Toker, A. (2019). *Tarihsel süreçte Didim’de yaşanan göçlerin yarattığı değişimin turizm ekseninde incelenmesi* [Doktora Tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- Toker, A., ve Kozak, N. (2020). The role of tourism related migrations on sociocultural change: The case of Didyma. *Advances in Hospitality and Tourism Research (AHTR)*, 8(2), 393-418.
- Topçu, K. (2011). Kent kimliği üzerine bir araştırma: Konya örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 1048-1072.
- Türk, A., & Seydioğulları, H. S. (2018). Kent kimliğinin kent meydanlarına yansması: Alanya İskele-Rıhtım Bölgesi örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi* 9(Ek Sayı 1), 205-215. <https://doi.org/10.29048/makufebed.399788>
- Ünlü, T. S. (2017). Kent kimliğinin oluşumunda kentsel bellek ve kentsel mekan ilişkisi: Mersin örneği. *Planlama*, 27(1), 75-93. <https://doi.org/10.14744/planlama.2017.06078>
- Vegan Derneği Türkiye (2019). Our call to action for the municipality of Didim. <https://www.facebook.com/tvd.org.tr/posts/our-call-to-action-for-the-municipality-of-didim-it-is-very-important-for-us-that/2157762980939524/>
- Verbi Software. (2019). *MAXQDA 2020 [computer software]*. Berlin, Germany: VERBI Software.
- Verdioğlu, E. (2016). Didim’in havasının temizliği tescillendi. <https://www.aydindenge.com.tr/guncel/31/10/2016/didimin-havasinin-temizligi-tescillendi>, 05 Kasım 2021.
- Yapar, C., Tanrısever, C., & Koç, D. E. (2017, Nisan 20-22). *Tarihi kent imajının korunmasında kentsel tasarım ve turizm ilişkisi* [Sözlü Bildiri]. 3. Uluslararası Türk Dünyası Turizm Sempozyumu, Bişkek.
- Yıldırım, H. (2018). Arzu Turan. N. Kozak (Ed), *Türkiye Turizmi Sözlü Tarih Araştırması görüşme metinleri cilt III*. (ss. 116-136). Yıkılmazlar Basın Yayın.
- Yılmaz, O. K. (2019). *Kent kimliği bağlamında Antandros Antik Kenti’nin Altınoluk’a yansıyan izleri* [Sözlü Bildiri]. 1st İstanbul International Geography Congress, Türkiye.
- Yılmaz, S. (2019). Hediyelik seramik objeler ve kent kimliği üzerine bir değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Özel Sayı), 163-182.
- Zorlu, T., Aydın, E., & Engin, E. (2010). Kent kimliği: Tanjant ve Karadeniz sahil yollarının Trabzon kent kimliğine etkileri. *Mimarlık Dergisi*, 252.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı: Anadolu Üniversitesi

Etik değerlendirme kararının tarihi: 05 Ekim 2021

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası: 179190

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %100

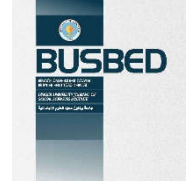
ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

TEŞEKKÜR

Araştırma verilerinin toplanması sürecinde, olağanüstü desteğini hiç eksik etmeyen Ege İdea Dergi Editörü Sayın Umut KAŞAN'a ve araştırmaya yakın ilgi gösteren Didim halkına çok teşekkür ediyorum.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 10.12.2021
Kabul Tarihi : 12.04.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1035243>

GÖLGEDEKİ TABAKA VE AYYAŞLIK YA DA POLONYALI HİZMETÇİLERİN YÜZYILLAR BOYUNCA ALKOLLE TEMAS KURMA DURUMLARI

Maciej LASKOWSKI¹

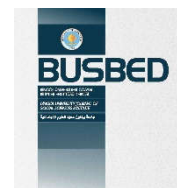
ÖZ

Son zamanlarda, Polonya'da, kültürel miras bağlamında alkole düşkünlük konusundan, kültürü geniş anlamıyla ele alan çoğu bilim insanı uzak durmaktadır. Ayrıca, diğer uluslara benzer şekilde, aşırı alkol tüketimi, geniş kapsamlı sosyal yansımalarıyla Polonya toplumunun hayati, belki de ayrılmaz bir parçasını oluşturmuştur ve bu durum hala devam etmektedir. Tarihsel ve edebi kayıtlar, Polonya soylularının içki içme alışkanlıklarına biraz ışık tutarken, onların gölgede kalmış hizmetkarlarınınkiyle çok daha az ilgilenilmektedir. Hizmetçilerin, özellikle ev hizmetlilerinin ve efendilerin sıkı sıkıya bağlı olmaları nedeniyle, bir dizi hükümdar da dahil olmak üzere, toplumun ikinci tabakasının alkolik eğilimleri bu çalışmada kendisine yer bulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Polonyalı hizmetçiler, Alkolik düşkünlük, Ölçsüzlük, Ayyaşlık, İçki alışkanlıkları, Gölgedeki tabaka

¹ Stanislaw Staszic Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, mlaskowski@puss.pila.pl <https://orcid.org/0000-0002-0262-4672>

Article Type : Research Article
Date Received : 10.12.2021
Date Accepted : 12.04.2022

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1035243>

THE CONDUCT OF POLISH SERVANTS IN CONTACT WITH ALCOHOL ACROSS THE CENTURIES IN APPLIED LITERATURE

Maciej LASKOWSKI ¹

ABSTRACT

In modern times in Poland the issue of alcoholic indulgence in the context of cultural heritage seems to be shunned by most scholars dealing with culture in its broad sense. However, similarly to other nations, excessive consumption of alcohol constituted, and still does, a vital, perhaps inseparable, part of Polish society with its wide-ranging social repercussions. Whereas historical and literary records throw some light on the drinking behaviours of the Polish nobility, those of their servants, who were as if in the shadow of their masters, are tackled to a much lesser degree. The main interest of the ensuing article thereupon lies in examining the conduct and propensities of the household help in this respect in Poland across the centuries in applied literature. Due to the fact that the servant (particularly domestics) and the master were strictly bound together, a sketch of the alcoholic inclinations of the latter stratum of society, including a selection of monarchs, has found its place in the study as well.

Keywords: Polish servants, Alcoholic indulgence, Immoderation, Insobriety, Drinking behaviour, Applied literature

¹ Stanislaw Staszic State University, Faculty of Literature, mlaskowski@puss.pila.pl <https://orcid.org/0000-0002-0262-4672>

1. INTRODUCTION

The following work centres around the characteristics of servants (mainly house servants) working for their lords in Poland-Lithuania in the context of alcohol consumption. More concretely, it depicts the servants' behaviours and reactions when on duty at the manor, notably during the masters' banquet time, and beyond its premises. In all cases, the paper attempts to disclose the aforementioned aspects connected with servants when they ought not to indulge themselves in the pleasures of alcohol. Notwithstanding this, studying the living of domestics tells the reader a lot about their masters, because their existence was hardly extricable (Kitowicz 1841: 106). For this reason and for the purpose of contextualising the analysed subject, the drinking customs and mentality of Polish nobles (Pol. szlachta), together with a number of kings, have as well been sketched. The discussion embraces the period from the end of the 16th to the end of the 18th centuries, which roughly stays in accordance with the time of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Yet, earlier and later dates do appear in the text whenever necessary.

With a view to materialise the foregoing commitments into actions, the methodology of the article is based on analysing examples of applied literature that relate to the theme under study. More specifically, the analysed texts consist of diaries, memoirs and correspondence that deal with the alcohol drinking behaviour of Polish servants throughout the centuries. The choice of the above-mentioned primary sources used for the analysis results from the assumption that, apart from purely historical facts, in order to present opinions on a nation's given facet (in this case servants' excessive drinking), it is also necessary to present the situation from the perspective of a particular person, i.e. of a writer of applied literature who at the same time is a witness of the events described. Subjective and imprecise as such descriptions may be, such perceptions are invaluable for understanding the mentality, as well as the cultural and psychological predisposition to drunkenness of the people described (Besala 2015: 10). In order to minimise the erroneousness that may come along with such an approach, next to the author's criticism of the analysed material, the study contains scholars' opinions voiced not only in present-day sources, but also in some which are centuries old. Moreover, dealing specifically with servants is motivated by the conclusion that in Polish historiography so far sporadic attention has been bestowed on this very rung of the social ladder, principally in terms of their drinking. Still, the scope of this article does not allow thorough handling other worthy facets connected with retainers such as their categories, everyday life or how this institution altered over time. Also, the discourse does not differentiate between the terms "Polish-Lithuanian Commonwealth" and "Poland" and between the demeanour and performance of servants from the Polish and the Lithuanian parts of the Commonwealth. *Opis Obyczajów i Zwyczajów za Panowania Augusta III* [The Description of Customs and Practices during the Reign of Augustus III] written by Jędrzej Kitowicz (1728-1804) was the most cardinal primary source for the lecture; from the secondary ones Besala's *Alkoholowe Dzieje Polski* [Alcoholic History of Poland] proved essential.

2. THE EXAMPLE COMES FROM THE TOP

To state from the historical point of view that the story of drinking alcohol in Poland is the story of the Polish nobility's drinking only would be to take too terrible a liberty. In fact, members of all classes drank throughout centuries and even millennia (Abramowicz et al. 2018: 7-8). Alcohol became part and parcel not only for many Poland's kings (and rulers of its parts in the pre-monarchical period), magnates, churchmen, middle and lesser nobles, but for the middle class and peasants too. Although the Jewish, who had been settling in Poland on a bigger scale since the Statuty Kaliskie, in general abstained from alcohol, they also drank and were even obligated to do so, for example as part of the religious holiday called Purim (Besala 2015: 779). However much (or little) the given echelons of Polish society were drunken, behavioural patterns trickled down from the top, inclusive of the approach to alcohol (Gloger 1972: 368).

In the Roman era, the tribal aristocracy in the lands that today make Poland for certain drank beer. Mead and wine are also likely to have found their way onto the table (Besala 2015: 16), which during Mieszko I's times was initially so low that feasters sat on animals' skin. It is speculative whether the subjects of Poland's first ruler drank moderately or wildly, the way their Germanic neighbours did, after which they became aggressive. What is well documented by chronicle writers is that Slavs were extraordinarily hospitable and generous centuries before the official beginning of Poland and well afterwards (Besala 2015: 17-18). What is also known is that Mieszko I's son, Bolesław Chrobry, who was the first king of Poland, was an avid beer lover, which among Germans earned him the nickname *Trink-bier* (Gloger 1972: 28). Moving on to the next century, it is worth relating a popular anecdote of Leszek Biały (Leszek the White) (1186-1227) – one of the Polish high dukes from the times of the realm's fragmentation. According to the famous Polish chronicler Jan Długosz (1415-1480), Leszek Biały excused himself to the pope from not peregrinating to the Holy Land, because he tolerated only beer and mead, which in Palestine was nowhere to be found... (Brückner 1939: 729). Jerzy Besala (2015: 32) infers that in the Poland of the High Middle Ages, the aristocracy, similarly to townsmen, drank at least two litres of beer daily, which may not sound a lot, but after years of regular drinking it did not prevent some rulers "from falling into the trap of becoming addicted, with all the consequences for psychical and physical wellbeing". Yet, peculiarly enough, at

times it saved lives; ad exemplum, during the Hussite Wars (1419-1434) the town of Bolesławiec was approached by the Hussites but liberated through an offer of a beer barrel made to the attackers by the town's councilmen. In a battle of Śląsk (Silesia) in 1469 this bargaining chip was used again to rescue this town, and with the same effect (Długosz 1975: 242-243 after Besala 2015: 33). Beer and mead remained the staple alcohols in Poland well into the 17th century (Leśniak 2016: 295); nevertheless, during the Jagiellonian dynasty wine accompanied the elite, earlier appearing on rare occasions. This beverage, widely relished by Italians, was largely popularised in Poland by Bona Sforza (1494-1557), the second wife of Zygmunt I Stary (Sigismund I the Old) (reigned 1507-1548). The royal couple's novum in terms of drinking and eating was cutting down the time of szlachta's daily feasting at the table to one hour from the heretofore up to eight... (Besala 2015: 90-91).

Both beer and wine were favoured by the greatest Polish Renaissance poets, which emanates from their oeuvre. Jan Kochanowski (1916: 32), for instance, wrote:

Znał kto kiedy poetę trzeźwego?

Nie uczyni taki nic dobrego.

This can be translated as:

Has anyone ever known a sober poet?

He won't render any good.

It ought not to escape attention, however, that earlier in the poem this outstanding humanist calls for unity or oneness. For Kochanowski, it is at the table where such an occasion arises:

Przywileje powieśmy na kołku,

A ty wedle pana siądz, pachółku.

Let us throw away privileges,

And you, servant, sit next to the lord.

Not surprisingly, the most frequent application of beer, mead, wine, and gorzalka – since the 18th century called wódka (vodka) – was while banqueting. The following vivid illustration of the szlachta's lack of alcoholic self-control reflects the mode of drinking in the 16th through the 18th centuries (as opposed to the Middle Ages during which "Poland was never drunk" (Brückner 1939: 729)). Imitating the style of Germans, the Polish highborn drank to health, after which they violently shattered mugs on their own heads (Brückner 1939: 730). First, the banqueters drank to the wellness of the fatherland, then the health of the monarch, the primate or bishop, and then those the highest in rank (Gloger 1972: 367). Toasts were drunk standing, but they occurred so frequently that once the party stood up, it was no use returning to the seats (Bystroń 1933:175). Omitting rounds of alcohol equalled treason (Gloger 1972: 251). Once completely intoxicated, any pretext could make the drinkers reach for their sabres and the one-minute-ago friend became a deadly enemy. Not seldom were fingers and noses cut off, teeth knocked out, bodies strewn on the floor, in which configuration dogs could lick the master's numb face (Brückner 1939: 731-732). The bigger the chaos and confusion, the gladder the host, inferred the Polish historian and diarist Jędrzej Kitowicz (1841: 187). Receptions ended with the toast kochajmy się – "let us love one another" – for the one-minute-ago enemy was again the best friend. Even though the guests were now outside, they still had to absorb alcohol. Finding himself on the horse, the noble had to drink one more time, and this moral duty gave rise to the last sip of alcohol of the party – the Polish strzemienne, whose translation may be a "stirrup shot", since it took place when the celebrator, already positioned on his horse, had his feet in the stirrups (Gloger 1972: 367; 288).

This "sick hospitality" – a term proposed by Besala (2015: 860), because while drinking madly many corrupt nobles carried out politics at the regional and national level – lessened to an extent during King Stanisław August Poniatowski's reign (1764-1795), when the monarch himself, among others, set the example (Besala 2015: 861). Of course, it does not mean that there were no more sots in late 18th-century Poland such as Stanisław Jan

Iliński, who drank eighteen bottles of wine and around three litres of vodka on daily(!) basis, recites the diarist Jan Duklan Ochocki (1857: 58), contemporary with Iliński.

3. JAKI PAN BYWA, TAKA I CZELADKA – LIKE MASTER, LIKE SERVANT

In the face of the ruling classes' drinking leanings and conduct, of which the above lines are only a sample, the question arises why would servants, especially domestics, want to keep away from alcohol, all the more that they customarily assisted their lords and were thus immersed in the atmosphere of (binge) drinking.

As noted in the introduction, this article does not delve into the typology of servants, with their inner hierarchy, for example. Also, following observations of Kitowicz (1841: 110; 115), it must be stressed that what was true about servants in one manor (i.e. their duties, rules, customs, rights, treatment by the lord, etc.) could be different in another. Out of necessity, therefore, the following sketch presents the most frequent behaviours, tendencies, and "the general atmosphere" with servants as the main characters. Nonetheless, for the demonstration of the scale and variety of the "system of servants", which showed the status of the lord, a number of specific kinds of servants will be mentioned. The description below concerns the retinue (Pol. *świta*) of the 17th-century Hetman Stanisław Lubomirski of Wiśnicz, but it might largely be applied to other lords as well as the previous and subsequent periods.

[He – ML] retained two Marshals, two chaplains, four secretaries, four sewers (Pol. *krajczy*), twenty chamberlains (Pol. *szambelani*), and sixty senior clients. In addition, there would have been a swarm of candidate clients (Pol. *aplikanty*), seneschals (Pol. *komorniki*), resident advisers (Pol. *rezydenci*), treasurers (Pol. *podskarbi*), ostlers (Pol. *stajenni*), masters-of-ropes (Pol. *szatni*), masters-of-horse (Pol. *koniuszcy*), pages (Pol. *pokojowi*), messengers, military captains (Pol. *rotmistrzowie*), and, of course, a similar array of ladies-in-waiting (Pol. *damy dworu*) to serve in the female quarters. The non-noble personnel included the court physician, the surgeon, the artist, the ballet-master, the pastrycook, the gardener, the engineer, the architect, and the director of music (Davies 2005: 175-176; 1998: 256-257).

Typical of the following century was also the post of the general manager (Pol. *zarządca*), who was accountable for economic and technical dealings of the property (Mączak 2003: 193). Then, there were plenty of cooks, turnkeys (Pol. *odźwierni*), carters (Pol. *woźnice*), carpenters, butlers, cellarers (Pol. *piwniczn*), and domestics (Pol. *szłużba domowa*). Singular as it may sound, many men of means also kept jesters, foreigners, dwarfs, and historians. "The Tartar custom of carrying off human *yasir* into slavery was matched by the Polish custom of holding Tartar or Negro prisoners as personal slaves" (Davies 2005: 176; 1998: 257). If the number of duties is looked at as a whole, then it is not surprising that the Polish word *śługa* (servant) derives from "hard work" (Brückner 1927: 502). In the Polish reality a servant's life often meant "hard life", notably when the upper crust, repeatedly under an influence of alcohol, treated their helpers as their own commercial commodity. Besala (2015: 822) bluntly informs the reader that the drinking, litigious *szlachta* vented their alcoholic frustration on retainers through beating them. Brückner (1931: 272-273) adds that the numerous employees serving their lords were often hungry, with no payment for their service, and they slept on the floor. All the predicament situated them at the lowest rungs of the Polish social ladder (Korczak 2008: 86). Notwithstanding this, as a French-Polish cartographer, engineer and architect Beauplan (c. 1600-1673) wrote, the servants had a way to revenge their humiliation: when the lord and his guests were already very drunk, the domestics emptied "ten times more bottles than all the guests" and started amazingly brutish, noisy, and obscene frolic. For example, the Polish author of memoirs Jan Chryzostom Pasek (c. 1636-1701) describes a drunken brawl in which he knocked down his noble opponents, after which he continued drinking with his servants joined in turn by those of Pasek's adversaries. Together, they put pieces of paper in the noses of the overwhelmed, unaware nobles and set fire to the paper. Next, "they smeared their moustaches with some things" (Pasek 1929: 196). Beauplan (1822: 405) mentions that sometimes servants wiped away dirty plates with the sleeves of the *kontusz* of the unaware owners. Also, after the masters and guests had finished a dish, the domestics were allowed to "devour" scraps from their plates (Beauplan 1822: 404), but now and then a dish intended for guests had disappeared before it reached the table. Such misdemeanour was ordinarily let off (Bystron 1933: 172-173), but there were houses where it equalled the loss of a monthly payment (Kitowicz 1841: 120). Stealing festivity members' food did not seem as outrageous as robbing them of their belongings like silver cutlery, which, as Bystron (1933: 172) remarks, was "not rarely" committed by members of the affluent spheres too. At times, it was the "blue-blooded" from whom servants obtained costly things due to the alcoholic immoderation of the former. Brückner (1939: 731) conjures up a noble who was very mean when sober but who gave out valuables to "anyone who believed in God" once he tasted alcohol.

Commonly, servants were indolent and clumsy (Bystron 1933: 167-168). Drunken indeed, they stood behind the celebrators in readiness for waiting on them (Besala 2015: 815). Sometimes, however, when a noble had already lost power in his legs but wanted to drink when toasts were made, two servants were to lift him up and support him so that he could stand and continue to drink with the others. Actually, the urge to absorb alcohol was so relentless that at a celebratory meal the *szlachta* kept shouting to one of the retainers *nalej!* (pour). The result was

that a German visitor was convinced that *nalej* was the servant's name, and he addressed him *Lieber Nalej* (Brückner 1939: 731; 733). But even if a banqueter had wished to omit a round and spill alcohol on the floor (secretly – not to be seen as a traitor), it would rather have come to a naught, as servants whose duty was to fill up the cup were stationed not only around but also under the table (Kitowicz 1841: 184). Still, a desperate but cunning noble who now converted to teetotalism, seeing that the party were in a stupor and inattentive, would cause a servant to drink on his (the noble's) behalf, hoping no one would detect the shameful trick (Kitowicz 1841: 186). Now, if noblemen wrought havoc with their "sick hospitality", no wonder that servants' drinking "ten times more", as aforesaid, even before the lords (Bystroń 1933: 172) "and even faster than their lords" (Brückner 1939: 732-733) added to the witnesses' impression of a battlefield when they referred to parties.

If it happened that servants' conduct was part of a perfect pandemonium at the manor, how then did the situation look when they were on duty away? Curiously, not only did they often become intoxicated "legally", but also, even more surprisingly, they did so at the master's initiative and cost. Bystroń (1933: 178) holds the view that so it occurred that servants, paradoxically, were forced to drink! The logic behind this mindset was that drunk and as a consequence more aggressive servants would stand up to their employer's potential enemy and his (drunk) helpers more eagerly or, on the contrary, provoke a fight (Besala 2015: 531). Furthermore, the Polish 17th-century luminary Szymon Starowolski (1859: 77) wrote that since the *szlachta* knew a festivity would end up in a drunken revelry, if invited, they and their servants in fact armed up themselves as if they had gone to war. As a result, it happened that the servants took part in brawls, too (Ferenc 2008: 161). What is more, if they afforded it, the *szlachta* would bring with them as many retainers as they could. The anticipation of violence, either as defenders or attackers, was one thing; the need to display one's wealth imitating magnates (Pol. *magnateria*) was another (Besala 2015: 531). "A *szlachcic* in Poland keeps more servants than a baron in Germany", complained Stanisław Staszic (1790: 50) nearly 150 years after Starowolski's statement. In turn, James Harris (1746-1820), the Earl of Malmesbury and the British Minister to Prussia and Ambassador to Russia, estimated and recorded in his diary that Prince Czartoryski's personal attendants and servants totaled 375 (Harris 1844: 26).

The effect of big numbers of servants in combination with big amounts of alcohol and the expectation of physical violence and commotion generated strife and life was at risk. However, there were other turbulences different to fights resulting from frivolous alcoholic pleasure-seeking of the lord's employees. Coach drivers, for example, were notorious for drinking while awaiting their masters, who were engaged in consuming alcohol in a tavern. Because they were not sent home and the masters' partying time was long, the coachmen had to wait for hours and in cold at times. Their creativity and insubordination led them to a place where they were able to enjoy alcohol, the outcome of which was that the "finally-ready-to-go-home" noble could not find his coachman... (Zawadzki 1963: 489-490 after Besala 2015: 800). Another sample of servants' indiscipline and recklessness comes from the diarist Marcin Matuszewicz (1714-1773), who sets forth disturbances that took place during his brother's wedding reception. On the third day of the celebration a cook known for drinking stuck a candle to a coach's wheel. The fire consumed the whole tavern, two coaches, two carts and other precious objects. The stress stemming from the incident was relieved through alcohol. "On that third day", wrote the diarist, "I drank heavily" (Matuszewicz 1986: 426-427 after Besala 2015: 656). There is every sign to surmise that fires started by drunken retainers were not a rarity, for they happened even at the near-royal level. Maciej Vorbek-Lettow (1593-1663), the doctor of King Władysław IV Waza (Vasa) (reigned 1632-1648), in his diary elucidates a mishap in which drunken servants accidentally set fire to the inn where the doctor's wife dwelt. Only a narrow escape saved the woman from death (Vorbek-Lettow 1978: 126 after Besala 2015: 531).

The patterns of such reckless behaviour and excesses of drunken servants started to alter only toward the end of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Owing to trends flowing from France, eagerly followed by King Stanisław August Poniatowski, moderation was welcome at the table. Besides, servants were no longer allowed to enter the banquet hall; this role was taken over by butlers (Besala 2015: 861; 815).

4. CONCLUSION

One general and inescapable inference of the research is that intellectuals paint the drinking behaviours and inclinations of servants in Poland in dismal colours. Observers from this country and other parts of Europe, both from the period in question and later ones, notice that the (domestic) help as if competed with their employers in alcoholic degradation. Obviously, a scientific approach to the revelations of diarists and other eyewitnesses (concerning the aspects portrayed in this article but in others too) require careful judgement. It ought not be overlooked that authors contemporary with those depicted were attracted to the most vivid, boisterous, and extreme conduct of servants. Moreover, some of the writers, staunch moralists for instance, may have exaggerated the behaviours' extravagance in order to discredit those who – in their understanding – drank extensively. Perhaps others sought sensational accounts to impress their readership. Still others could have been prejudiced against this group of people or Poland as a whole. Nonetheless, even when estimated very cautiously, it can be concluded that retainers did not abstain from uncontrolled, binge drinking, to put it gently. One reason why it can be stated so is

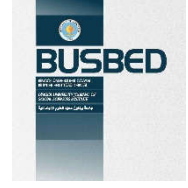
that some patterns of conduct, such as servants' drinking whenever the lord was out of sight, were described by writers repeatedly and in a similar way. Besides, present-day academics, equipped with more scientific knowledge and thus a broader picture of the problem under study, also imply that alcohol was ubiquitous in servants' life regardless of whether on or off duty, which engineered a hazard to the life of the servants themselves as well as anybody around.

Another conclusive reflection is that one of the motives for servants' strong alcoholic self-persuasion was the fact that the szlachta did not restrain from unrestrained drinking either and to a substantial extent they set the negative pattern of feasting for their domestics. The latter would, with all likelihood, have drunk anyway, but the flamboyant, uncouth, degenerative style and unthinkably careless drinking mentality did come largely from the top, the traces of which, one might risk saying, can be perceived also today.

REFERENCES

- Abramowicz M. et al. (2018). *Wzorce konsumpcji alkoholu: studium socjologiczne*, Wydawnictwo Zakładu Realizacji Badań Społecznych Q&Q, Kawle Dolne.
- Adalberg S. (1894). *Księga przysłów polskich*, Druk Emila Skińskiego, Warszawa.
- Beauplan G. V. (1822). *Ciekawe opisanie Ukrainy polskiej i rzeki Dniepru*, in: *Zbiór pamiątek historycznych o dawnej Polsce z rękopismów, tudzież dzieł*. Vol. 3, wyd. J. U. Niemcewicz, 336-406.
- Besala J. (2015). *Alkoholowe dzieje Polski: czasy Piastów i Rzeczypospolitej Szlacheckiej*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań.
- Brückner A. [1831] (1931). *Dzieje kultury polskiej*. Vol. 3, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków.
- Brückner A. (1939). *Encyklopedia staropolska*. Vol. 2, Trzaska, Evert i Michalski, Warszawa.
- Brückner A. (1927). *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków.
- Bystrzeński J. S. (1933). *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce: wiek XVI-XVIII*. Vol. 2, Trzaska, Evert i Michalski, Warszawa.
- Davies N. (1998). *Boże igrzysko: historia Polski*. Vol. 1, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Davies N. (2005). *God's playground: a history of Poland*. Vol. 1, Oxford University Press, Oxford.
- Ferenc M. (2008). *Czasy nowożytne*, in: CHWALBA A. (ed.), *Obyczaje w Polsce: Od średniowiecza do czasów współczesnych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 117-217.
- Długosz J. [1614] (1975). *Roczniki, czyli kroniki słynnego Królestwa Polskiego*. Księga 9, edited by Z. Kozłowska Budkowa et al., Warszawa.
- Gloger Z. [1903] (1972). *Encyklopedia staropolska ilustrowana*. Vol. 4, Wiedza Powszechna, Warszawa.
- Harris J. (1844). *Diaries and correspondence of James Harris, First Earl of Malmesbury*. Vol. 1, Richard Bentley, London.
- Kitowicz J. (1841). *Opis obyczajów i zwyczajów za panowania Augusta III*. Vol. 3, edited by Edward Raczyński, Poznań.
- Kochanowski J. [1586] (1916). *Pieśni Jana Kochanowskiego, księgi dwoje*, Warszawa.
- Korczak L. (2008). *Wiek średni*, in: CHWALBA A. (ed.), *Obyczaje w Polsce: od średniowiecza do czasów współczesnych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 23-114.
- Leśniak F. (2016). A review of *Alkoholowe dzieje Polski: czasy Piastów i Rzeczypospolitej Szlacheckiej* by J. Besala, "Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 64, 2", 293-296.
- Mączak A. (2003). *Nierówna przyjaźń: układy klientalne w perspektywie historycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Matuszewicz M. [1876] (1986). *Diariusz życia mego*. Vol.1: 1714-1757, edited by B. Królikowski, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Ochocki J. D. (1857). *Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego: z pozostałych po nim rękopismów*. Vol. 1, nakł. i druk. Józefa Zawadzkiego, Wilno.
- Pasek J. C. [1656] (1929). *Pamiętniki*, edited by J. Czubek, Polska Akademia Umiejętności, Kraków.
- Starowolski S., (1859). *Reformacja obyczajów polskich*, wyd. K. J. Turowski, Kraków.
- Staszic S. (1790). *Przestrogi dla Polski*, Fundacja Nowoczesna Polska, <https://wolnelektury.pl/media/book/pdf/przestrogi-dla-polski.pdf> (date of access: 09. 08. 2019).
- Strykowski M. [1582] (1846). *Na herb przesławny Wielkiego Księstwa Litewskiego*, in: *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego*, Nakład Gustawa Leona Glücksberga, Warszawa, 533-535.
- Vorbek-Lettow M. (1978). *Skarbnica pamięci: Pamiętnik lekarza króla Władysława IV*, edited by W. Czaplinski, Wrocław.
- Zawadzki W. (1963). *Polska stanisławowska w oczach cudzoziemców*. Vol. 2, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 15.02.2022
Kabul Tarihi : 09.03.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1074233>

FRANSA İLE RUSYA ARASINDA İMZALANAN TİLSİT ANTLAŞMASI'NIN (1807) OSMANLI DEVLETİ'NİN DIŞ POLİTİKASINA ETKİLERİ

Sıtkı ULUERLER¹

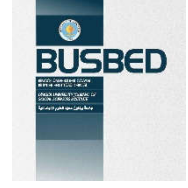
ÖZ

1807 yılı, Osmanlı tarihinin en sıkıntılı senelerinden biriydi. Bu yılda meydana gelen hadiselerin çokluğu, etkileri ve sonuçları, Osmanlı Devleti'ni ciddi anlamda sarsmıştı. Bu süre zarfında Osmanlı-Rus savaşının seyri, Osmanlı'nın aleyhine devam ediyordu. III. Selim, saltanatının en zor yılını geçiriyordu. Ülke içinde Padişaha ve Nizam-ı Cedid yeniliklerine karşı olan kesimler, her geçen gün kuvvet buluyorlardı. En sonunda da Mayıs 1807'de yaşanan Kabakçı İsyanı ile padişah tahttan indirilmişti. Osmanlı Devleti'nin bulunduğu bu zor durumdan çıkabilmesi için güvendiği devlet Fransa'ydı. Zira bu devletle 1806 senesinden beri yakın siyasi ilişkiler kurulmuştu. 1807 yılından itibaren de özellikle Rusya'ya karşı ittifakın gerçekleştirilmesi için görüşmeler başlatılmıştı. Fransa İmparatoru Napolyon ise, çeşitli vaatler ve diplomatik söylemlerle Osmanlı'yı yönlendiriyordu. Osmanlı yönetimi, Fransa'yı kendine dost zannederken, Napolyon'un gizli planlarından haberi yoktu. Napolyon, asıl amacı olan Rusya ile kalıcı bir ittifak kurmak için Osmanlı Devleti'ni feda etmeye hazırdı. Bu durum Fransa'nın Haziran 1807'de Friedland Savaşı'nda Rusya'yı yenmesi ile belli olmuştu. Bu savaştan hemen sonra 7 Temmuz'da Fransa ile Rusya arasında imzalanan Tilsit Antlaşması, Fransa'nın Osmanlı'yı nasıl yok saydığını açıkça ortaya koymuştu. Olan bitenin farkına varan Osmanlı yönetimi, mevcut durumunu da göz önünde bulundurup, dış politikada hangi adımlar atması gerektiğini düşünmeye başlamıştı. Buna bağlı olarak Osmanlı bürokrasisi tarafından, Tilsit Antlaşması ve sonrasındaki gelişmeler iyice analiz edilmeye çalışılmıştı. Bu çerçevede Tilsit Antlaşması'nın imzalanmasından 1808 senesine kadar geçen süre zarfında meydana gelen siyasi gelişmeler, diplomatik temaslar, ittifaklar ve düşmanlıklar ele alınmaya çalışılmıştır. Ağırlıklı olarak Osmanlı arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler ışığında, devletlerarası ilişkilerin, diplomasinin bilhassa da Osmanlı dış politikasının nasıl bir seyir izlediği irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Fransa, Rusya, Tilsit Antlaşması, Diplomasi

¹ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, suluerler@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9098-7205>.

Article Type : Research Article
Date Received : 15.02.2022
Date Accepted : 09.03.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1074233>

THE IMPACTS OF THE TILSIT AGREEMENT (1807) BETWEEN FRANCE AND RUSSIA ON THE OTTOMAN FOREIGN POLICY

Sitki ULUERLER¹

ABSTRACT

1807 was one of the most troubled years in Ottoman history. The multiplicity, effects and consequences of the events that took place in that year seriously shook the Ottoman Empire. During this period, the Ottoman-Russian war developed against the Ottomans. Selim III went through the most challenging year of his reign. Certain circles in the country against the Sultan and Nizam-ı Cedid (The New Order) reforms strengthened every day. Finally, the Kabakçı Revolt dethroned the Sultan in May 1807. Ottoman Empire trusted France to get out of this difficult situation. Close political relations were established with this state after 1806. After 1807, negotiations were initiated for an alliance, especially against Russia. The Emperor of France, Napoleon, manipulated the Ottomans with various promises and diplomatic rhetoric. The Ottoman government considered France an ally; however, they were unaware of Napoleon's secret plans. Napoleon planned to sacrifice the Ottoman Empire for a permanent alliance with Russia, which was his main objective. This became evident when France defeated Russia in the Battle of Friedland in June 1807. The Tilsit Treaty, signed by France and Russia on 7 July, right after the war, made it clear that France ignored the Ottoman Empire. Realizing these developments, the Ottoman government started to plan future foreign policy steps based on the current developments. Thus, the Ottoman bureaucracy spent efforts to analyze the Tilsit Treaty and subsequent developments. In this context, they discussed the political developments, diplomatic contacts, alliances and conflicts between the Treaty of Tilsit and 1808. The course of international relations, diplomacy, and especially Ottoman foreign policy were scrutinized based on the Ottoman archives.

Keywords: Ottoman, France, Russia, The Tilsit Treaty, Diplomacy

¹ Assoc. Prof., Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, suluerler@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9098-7205>.

GİRİŞ

XVIII. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren diplomasi alanında ve devletlerarası ilişkilerde ciddi değişimler olmaya başlamıştı. 1750'li yıllarda Avrupa'da yaşanan Avusturya-Prusya arasındaki Veraset Savaşları, ittifak ilişkilerinin ne kadar değişken olduğunu göstermişti. Tarihlere Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) olarak geçen savaşlar, bunun bir kanıtıydı (Tilly, 1995: 190-226). Avrupa merkezli başlayan ve etkileriyle Avrupa dışındaki sömürge alanlarını içine alan Yedi Yıl Savaşları'nın, Osmanlı Devleti'ne de yansımaları olmuştu. Görünürde Osmanlı ile alakası olmayan Yedi Yıl Savaşları'nın Osmanlı boyutu ise diplomasi açısından dikkate değerdi. Fransa, daha savaş başlamadan bir yıl önce (1755) Osmanlı Devleti'ne ittifak teklifinde bulunmuştu. İstanbul'daki Fransız elçisi Vergennes aracılığıyla yapılan bu teklifin ana gündemi, Rusya'ya karşı birlikte hareket edilmesiydi. Fransa'ya göre, Rusya'nın Avrupa içlerine ve Osmanlı coğrafyasına yönelik yayılmacı emelleri bir tehditti ve bu devletin durdurulması lazımdı.

Rusya'ya karşı kurulacak ittifak blokunun çerçevesi de geniş tutulmuştu. Fransa ve Osmanlı'nın dışında, bu grubun içerisine İsveç, Lehistan ve Prusya da dahil edilecekti. Bu teklif, o zamanlar Osmanlı yönetimi tarafından dikkate alınmamıştı. Nitekim o devrin önemli ve değerli devlet adamlarından biri olan Ragıp Mehmed Paşa, diplomatik olarak süreci çok iyi yürütmüş ve Fransa'nın teklifi geçiştirilmişti. Ragıp Mehmed Paşa'nın öngörüsünün ne kadar yerinde olduğu bir süre sonra anlaşılmıştı. İttifak teklifinden bir yıl sonra 1756 senesinde Yedi Yıl Savaşları başlamıştı. Fransa bu savaşlarda Avusturya ve Rusya ile ittifak kurup, Prusya'ya karşı savaşmıştı. Bu meyanda bu kez de Prusya Kralı II. Friedrich, Osmanlı Devleti ile ittifak kurmak istemişti. (İlgürel, 1997: 332)

Örnek olması için zikrettiğimiz bu hadise, diplomasi alanındaki devletlerarası ilişkilerin ve çıkarların boyutunun ne kadar değişken olduğunu, aynı yıl içerisinde bile müttefiklik-rakiplik ekseninin değişeceğini göstermişti. Nitekim yukarıda değindiğimiz Yedi Yıl Savaşları'nın hem Avrupa hem de dünya tarihi açısından ciddi neticeleri olmuştu (Black, 2020: 320). Hatta bu savaşlarda ağır bir yenilgi almış olan Fransa'nın, Amerika ve Hindistan'daki sömürgelerini İngiltere'ye bırakmış olmasının yanında, Fransa'yı ihtilale götüren süreçte de bu savaşların derin tesirleri görülmüştü (Armaoğlu, 1997: 33-37). Avrupalı büyük güçlerin nasıl hareket edecekleri, ne zaman kimin yanında veya karşısında olacaklarının, siyasi gelişmenin icaplarına göre şekilleneceği belliydi. Hadiselerin dışında gibi görünen devletler de bir şekilde bundan etkileniyor ve sürecin içerisine çekilebiliyordu. Fransız İhtilali'nin yaşandığı zaman dilimini de bu bağlamda iyi analiz etmek gerekmektedir.

Nitekim 1789 Fransız İhtilali'nin tesirleri ve siyasi yansımaları, XIX. yüzyılın başında kendini iyiden iyiye hissettirmişti. Osmanlı Devleti de bu durumdan etkilenen devletlerden biriydi. Bu devirde dünyanın bütününe yön veren Avrupalı güçlerdi. Bu güçler, sömürgecilik başta olmak üzere siyasi, askeri ve ekonomik olarak çok etkiliydiler. Buna ilave olarak Avrupa'da, Fransız İhtilali'nin oluşturduğu ideolojik tesirlerin dışında, yeni dönemin siyasi sonuçlarının da hangi boyutlara ulaşacağı belirsizdi.

Fransa tarihinde Napolyon'un ilk önce bir komutan olarak yükselişi, akabinde siyasi olarak da en güçlü şahsiyet haline gelmesi, dengeleri değiştiren bir başka etkendi (Chateaubirand, 1946: 7-17). Napolyon, Avrupa'yı kasıp kavuran Koalisyon Savaşları'nda (1792-1815), Fransa karşısındaki koalisyon güçlerini defalarca yenme başarısını göstermiş ve gücünü ortaya koymuştu (Uçarol, 1995: 19-30). XIX. Yüzyılın ilk on yılı Napolyon'un Avrupa'da neredeyse tek güç olduğu bir dönemdi. Ancak Napolyon'un esas gayesi, İngiltere'yi ağır bir yenilgiye uğratmaktı. Bu bir türlü mümkün olmamıştı. Zira İngiltere'nin coğrafi konumu (ada devleti olması) Fransa için aşılması zor bir durumdu (Driault, 2013: XXIII). Denizlerde ve okyanuslarda donanması ile İngiltere, Dünya'nın en büyük gücü mesabesindeydi (Ferguson, 2013: 123-130). Kara savaşlarında Napolyon, Avrupa'da büyük başarılar elde ediyordu ancak deniz savaşında İngiltere'yi yenebilmesi mümkün görünmüyordu.

Bu gerçekliğin bilincinde olan Napolyon, İngiltere'yi zora sokmak, yalnızlaştırmak ve Fransa'ya karşı kurulmuş koalisyonu dağıtmak için planlar yapıyordu (Black, 2020: 334). Bunu gerçekleştirebilmek için en iyi plan olarak Rusya'yı yanına çekmeyi, ana hedefi haline getirmişti. Hatta bu hususta 1800-1801 arası Rusya'ya yönelik çeşitli girişimleri olmuştu. İlk girişimini, Rus Çarı I. Pavel'i ikna ederek ve çeşitli toprak paylaşımaları önerisi getirerek yapmış ancak Rus Çarı bir suikastla öldürülünce bu plan gerçekleşmemişti (Karal, 1995: 43-46) Kısacası Napolyon'un planları ve hesaplarının sınırı yoktu. Napolyon, Osmanlı Devleti'ni kendi planları ekseninde bir şekilde sürece dahil etmek istiyordu

Bu tarihi bağlamda Fransa-Osmanlı ilişkileri ve Napolyon'un Osmanlı siyaseti, konumuzun en önemli yönünü oluşturmaktadır. XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başları itibariyle, Osmanlı-Fransa ilişkileri birbirine zıt yönler taşıyan bir haldeydi. İki devlet ilişkilerinde müttefiklik veya düşmanlık çizgisinin belirsizliği içerisinde süren bir seyir vardı. Nitekim 1798 senesinde Napolyon'un Osmanlı toprağı olan Mısır'ı işgali, 1802 yılına kadar sürmüştü. Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya desteği sayesinde Fransa'yı Mısır'dan çıkarabilmişti (İlgürel, 1997: 341).

Osmanlı için süreç Fransa'nın Mısır'dan çıkarılmasıyla bitmemiş, bu sefer de Doğu Akdeniz ile Rumeli'de İngiliz ve Rus tehdidi başlamıştı (Uluerler, 2020: 62-66). Bu durum XIX. yüzyılın başı itibariyle büyük güçlerin çıkar

çatışmaları ve Doğu Akdeniz'deki güç gösterisinin bir yansımasına dönüşmüştü (Sertoğlu, 2011: 2806). Bunlar olurken, zayıf durumda ve kendi kendine yeterlilik vasfını kaybetmiş Osmanlı yönetiminin, her gelişmede Batılı bir gücün desteğine ihtiyaç duyması, denge siyaseti olarak adlandırılan bir hale bürünmüştü. Osmanlı tarihlerinde denge siyaseti olarak adlandırılan bu siyasetin en yalın haliyle anlamı şuydu. Osmanlı Devleti, herhangi bir tehditle karşılaşınca, bu tehdidi gidermek için bir başka güçle ittifak kurma yolunu tutuyordu (Karal, 1995: 50-52; Özkan, 2017: 205-206).

Bu tarihi gelişmeler bağlamında, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ilk senelerinde yaşadığı hadiseler, dış politikadaki vaziyeti ve attığı adımlar, önemli yönler taşıyordu. Bu devre ait Osmanlı arşiv kayıtları incelendiğinde, bilhassa devletin dışta ne kadar büyük sorunlarla karşı karşıya kaldığı görülmüyordu. Osmanlı'nın, müttefik sandığı devletler gerçekten müttefik mi yoksa düşman mı belirsiz bir haldeydi. Özellikle Fransa'nın, Osmanlı müttefikini görünüp, arka planda Rusya ile uzlaşmaya çalışması, uluslararası diplomasinin ve devletlerarası ilişkilerin hiçbir zaman için kalıcı temellere oturmadığını gösteriyordu.

1807 yılında Fransa ile Rusya arasında imzalanan Tilsit Antlaşması'nın mahiyeti, Osmanlı'nın ne kadar zor bir devir geçirdiğinin işaretiydi. Bu çalışmamızda, yukarıda ifade ettiğimiz konular ekseninde, 1807 senesinde Osmanlı dış politikasının, Fransa özelinde nasıl bir seyir izlediği ele alınacaktır. Bu süre zarfında Osmanlı yönetiminin, meydana gelen gelişmeler karşısında yaşadığı şaşkınlıklar ve diplomaside verilmiş sözlerin ne kadar değişken olduğu da ortaya konulacaktır.

1- Osmanlı Dış Politikasının Zor Yılları (1804-1806)

1798-1802 arasında Fransa'ya karşı İngiltere ve Rusya ile müttefik olan Osmanlı Devleti, bu devletlerin Doğu Akdeniz ve Rumeli'deki gerçek niyetlerinin farkına varınca, tekrar Fransa'ya yaklaşmayı denge siyasetinin gereği olarak görmüştü. Bunun sebebi ise 1805 yılındaki askeri ve siyasi gelişmelerden kaynaklanmıştı (Karpas, 1997: 348). Hâlbuki 1804 yılına kadar Osmanlı Devleti, olabildiğince Avrupa'daki savaşlardan ve siyasi gelişmelerden uzak durmuştu. 1804 yılında Napolyon imparator olunca, İngiltere, Rusya ve Avusturya, Napolyon'un imparatorluğunu tanımamışlardı (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 274-16129). Bu devletlerin, Fransa'ya karşı ittifakı devam etmişti. Hatta Osmanlı Devleti'nin de bu ittifaka girmesi istenmişti. Ancak Osmanlı yönetimi, bunu kabul etmeyip, tarafsızlık siyasetini sürdürmüştü. Ayrıca III. Selim, Rusya ve İngiltere'yi gücendirmemek adına, Napolyon'un imparatorluğunu da tanımamıştı (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 31-1481).

1805 yılına gelindiğinde Osmanlı yönetimi, Mısır'da ve Rumeli'de Osmanlı aleyhine izledikleri siyasete rağmen, İngiltere ve Rusya ile olan ittifakını bozmayı göze alamamıştı. Aynı zamanda Osmanlı devlet adamları, bu vaziyeti farklı açılardan değerlendirmişlerdi. Şayet Napolyon, Osmanlı'nın kendi imparatorluğunu tanımaması dolayısıyla bir saldırıya geçerse ne olurdu? O tarihlerde Korfu'daki Rus askerinin mevcudiyeti ve Akdeniz'de bulunan İngiliz donanması dolayısıyla, bu iki müttefikin Osmanlı yanında yer alacağı tahmin ediliyordu (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 32-1514). Bu zaman zarfında Rusya'nın, Osmanlı'yı tehdit eder gibi uyarıları ve Napolyon'un imparatorluğunu tanımaması yönünde tazyikleri de vardı (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 33-1595).

Osmanlı yönetiminin genel siyaseti bu yönde iken, 2 Aralık 1805 tarihinde Napolyon'un Austrelitz galibiyeti, Osmanlı'yı siyasi yönden etkileyecek gelişmelere kapı açmıştı. (Eren, 1997: 452). Bu galibiyet öncesinde 1805 yılı içinde Napolyon Bonapart'ın, III. Selim'e gönderdiği mektuplarda, iki hükümdar ile iki devlet arasındaki dostluğa vurgu yapması, Padişah'ın tekrar Fransa'ya karşı yakınlık hissi duymasını sağlamıştı. (BOA, TS.MA.E: 201-25). Osmanlı-Fransa ilişkilerindeki bu yumuşama doğrultusunda, Napolyon'un Austrelitz'de aynı anda hem Avusturya'yı hem de Rusya'yı mağlup etmesi, Osmanlı'da büyük bir yankı uyandırmıştı (Yalçınkaya, 2008: 108-109).

Zira Osmanlı'nın kadim düşmanları olan Avusturya ve Rusya'yı, Napolyon ağır bir yenilgiye uğratmıştı. Buna bağlı olarak da 1806 yılı ocak ayında Osmanlı yönetimi, "*haşmetlü Bonapart cenâblarının imparatorluğu canibi Devlet-i Aliyyeden tasdik olunur*" diyerek, resmen Napolyon'un imparatorluğunu tanımıştı. Akabinde de yazılan Nâme-i Hümayûn ve hediyeler, elçilik göreviyle Muhib Efendi'ye teslim edilmiş, kendisi Paris'e gönderilmişti (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 250-14198; 256-14624; Günay, 2009: 13-24). Esasında 1806 yılı, Osmanlı siyasetinde yeni bir dönemin başlangıcıydı. Osmanlı Devleti, mevcut müttefikleri Rusya ile İngiltere'nin rızası dışında, Fransa'ya meyletmışti ve Osmanlı üzerinde Fransa etkisinin artacağı belli olmuştu (Süslü, 1983 a: 272-274).

1806 yılı mart ayında, Osmanlı Devleti, Avrupa'daki gelişmelere ilişkin süreci olabildiğince yakından takip etmeye çalışmıştı. Osmanlı devlet adamlarının görüşüne göre, Avrupa politikası aklın almayacağı boyutlara ulaşmıştı. Prusya ve Rusya'nın durumu ile bu iki devlet arasında yaşanan siyasi krizin etkileri ortaya çıkmıştı. Austrelitz Savaşı'nda bir şekilde Prusya'nın, Rusya'ya gereken yardımı yapmadığı, Avusturya'nın o sıralar Fransa karşısındaki korkusu, Rusya'nın yalnız kalması ve Napolyon'un askeri üstünlüğü, bir bütün olarak düşünüldüğünde bunların hepsi Osmanlı yönetimini memnun eden gelişmelerdi. Yine o sıralar Fransa'daki bir gazetede kaleme alınan makalede, Osmanlı-Fransız dostluğu vurgusu yapılmıştı. Tüm bu hususiyetleri değerlendiren Osmanlı yönetimi, Fransa'da Cumhuriyet idaresinin kurulduğu zamandan beri (1792), bu devletin

izlediği politikalara tam da akıl erdirilemediğine vurgu yaptıktan sonra, Osmanlı-Fransa ilişkilerinin yeni döneminde temkinli olunması gerektiğini de kavramıştı (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 245-13803). Bu meyanda Osmanlı-Fransız yakınlaşması ve iki devletin yeni dönem diplomatik ilişkilerine dayalı olarak 1806 senesi haziran ayında, Sebastiyani'nin elçi olarak İstanbul'a gelmesi, önemli bir gelişmeydi (Driault, 2013: 38). Sebastiyani'nin, Osmanlı devlet yönetimi üzerindeki etkisi de her geçen gün artmaya başlamıştı (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 143-5992).

O sıralar Avrupa güç çekişmesinde Napolyon'un, İngiltere'ye yönelik niyeti belliydi ve Fransa İmparatoru bu devletin aleyhine olacak her türlü planı devreye sokmak istiyordu. Napolyon, elde ettiği zaferlerin etkisi altında yeni planlar yapma peşindeydi (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 143-5924). Osmanlı Devleti'nin, Fransa ile iyi ilişkiler kurması, Napolyon'un yeni planları oluşturmasına uygun bir zemin hazırlamıştı. Zira Fransa müttefikliğine mecbur Osmanlı yönetiminin siyasi kararlarında, Fransa etkili olacaktı. Bu noktada Napolyon'un planı şu idi. Osmanlı, Rusya ve İngiltere arasındaki gerginlik tırmandırılacak, mümkün olursa da Osmanlı, bu devletlerle harbe sokulacaktı. Bilhassa Rusya'nın, Osmanlı ile yapacağı bir savaşta askeri gücünü Osmanlı coğrafyasına yöneltmesi, Avrupa'daki Rus gücünün azalmasına sebep olacaktı. Bunun sonrasında da Rusya, Fransa tarafından ağır bir yenilgiye uğratılacaktı. Fransa karşısında mağlubiyet almış Rusya, antlaşma için masaya oturduğunda, Napolyon gerçek niyetini ve planını devreye sokacaktı (Uluerler, 2021: 1-3).

Bu planın devreye sokulması için de Osmanlı Devleti'nin güveninin kazanılması lazımdı. Fransız elçisi Sebastiyani'nin Osmanlı idaresine sunduğu takirinde; "*Fransa İmparatoru ve İtalya Kralı*" olarak tavsif ettiği Napolyon'un, ne derece Osmanlı dostu olduğunu, Osmanlı'nın kuvvet kazanmasını ne kadar çok istediğini, cephede yendiği Ruslarla yaptığı antlaşmalarda hep Osmanlı lehine maddeler koydurduğunu, Osmanlı toprağı olan Karadağ'da, Fransa aleyhine yapılanlardan bile İmparatorun gocunmadığını ve bunları görmezden geldiğini, Fransa-Osmanlı-İran ittifakının elzem olduğunu vurgulaması, dikkat çekiciydi (BOA, TS.MA.E: 716-8).

Osmanlı yönetimini bu sözlerle avutan Napolyon'un ana hedefi, Rusya'yı yanına çekerek, öncelikle Avrupa'da Fransa'ya karşı oluşmuş Koalisyon gücünün parçalanmasını sağlamak istiyordu. Sonrasında da Napolyon, Rusya'ya, Osmanlı coğrafyası başta olmak üzere çeşitli toprak vaatlerinde bulunacak ve Rusya'yı bütünüyle istediği noktaya çekecekti. Fransız-Rus ittifakının oluşturacağı eksenin askeri, siyasi ve stratejik boyutu büyük olacaktı (Uluerler, 2021: 3-6).

Bu noktada Napolyon'un stratejisinin ana unsurunu Osmanlı Devleti oluşturuyordu. 1806'dan sonra Osmanlı-Fransa ilişkilerinin daha da düzeldiği ortadaydı. Osmanlı yönetimi, eski müttefikleri Rusya ve İngiltere'nin tavırları karşısında mecburen Fransa'ya yaklaşmak zorunda kalmıştı ve diplomatik olarak Fransa'nın Osmanlı üzerindeki tesirleri her geçen gün artıyordu. Napolyon'un planı doğrultusunda sadece Osmanlı Devleti değil, İran da ittifak gurubuna dahil edilmişti (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 166-6940; Uluerler, 2021: 6-7). Fransa-Osmanlı-İran ittifakının kurulmasının ana sebebi ise, en büyük tehdit olan Rusya'ya karşı ortak hareket edilmesiydi. Bu plan çerçevesinde üç devlet arasında yoğun diplomatik temaslar başlamıştı. İttifak konusunda en çok istekli olan devletler Osmanlı ve İran'dı. Bu iki devlet için Rusya gibi büyük bir tehdit, ancak Fransa yardımıyla mağlup edilir, yine Fransa desteği ile yenileşme konusunda Osmanlı ve İran mesafeler kat edebilirdi (Uluerler, 2021: 7-9). Bu meyanda Fransa'nın diplomatik yönlendirmeleri neticesinde, Osmanlı Devleti'nin aldığı bazı kararlar, Rusya'yı rahatsız etmiş ve 1806 yılında Osmanlı-Rus savaşı başlamıştı (Karpas, 1997: 349; Driault, 2013: 58-59).

Bu savaş, ağırlıklı olarak Osmanlı'yı sarstığı gibi, Rusya da askeri anlamda Avrupa'daki Koalisyon Savaşları bağlamında zor duruma düşmüştü. Savaşta iyice yıpranmış olan Osmanlı ve Rusya'nın vaziyeti, hiç şüphesiz Napolyon'un işine gelen ve hedefine bir adım daha yaklaşmasına zemin hazırlayan bir husustu. Osmanlı-Rus Savaşı, Napolyon'un istediği gibi gidiyordu. Bu savaşta Rusya karşısında zor durumda kalan Osmanlı Devleti, Fransa ile daha kalıcı bir ittifak kurma arayışındaydı (Anderson, 2010: 55-56). Osmanlı yönetiminin beklentisi, dost olarak gördüğü Fransa'nın yardımı ile Rusya'yı ağır bir yenilgiye uğratmaktı. Ekim 1806'da askeriyle Berlin'e giren Napolyon, Osmanlı-Rus Savaşı'ndaki durumu yakından takip ettiğini beyan etmişti. Rusya sınırında olduğunu ifade eden Fransa İmparatoru, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne hiçbir şey yapamayacağını, kendisinin ordusuyla Rusya ve Prusya üzerine gidip, bu iki devleti perişan edeceğini söylüyordu. Hatta Napolyon, erkek kardeşlerinden birini Prusya ülkesine kral olarak atayacağını bile dile getirmişti (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 269-15701). Fransa İmparatoru, Osmanlı Devleti'nin, bir an evvel Fransa ile kalıcı ittifak kurmasını da istiyordu (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 166-6956).

Napolyon'un ifade ettiği üzere, bir yandan Osmanlı'nın diğer yandan Fransa'nın askerî harekâtı karşısında Rusya'nın dayanabilmesi mümkün değildi. Bu öngörü doğrudu. Ancak bu öngörü sonrasındaki beklentiler farklıydı. Osmanlı'nın beklentisi, Rusya'ya ağır bir darbe vurmak ve Rusya'ya kaptırdığı yerleri Fransa desteği ile geri almaktı. Napolyon'un hedefi ise bunun tam tersiydi ve Osmanlı yönetiminin bundan haberi yoktu. Napolyon, sadece Osmanlı-Fransa ittifakı ile yetinmemişti. Yukarıda ifade ettiğimiz üzere İran'ı da müttefik grubunun içine çekmişti (Asım, 2015:1139). Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin, Napolyon nezdine gönderdiği özel elçisi Vahid

Efendi ile İran'ın gönderdiği elçisi Mirza Rıza, diplomatik olarak temaslar yürütüp, ittifakın esaslarını belirlemek için Varşova'da bulunuyorlardı (Uluerler, 2021: 9-12).

2- Friedland Savaşı'ndan (14 Haziran 1807), Tilsit Antlaşması'na (7 Temmuz 1807) Kadar Napolyon'un Planları

Şubat 1807'de Fransa Dış İşleri Bakanı Talleyrand, İstanbul'daki elçisi Sebastiyani'ye gönderdiği mektupta, Fransız ordusunun hazırlık durumundan bahsetmişti. Napolyon'un askeri üs olarak kullandığı Varşova'da, her türlü hazırlığın yapıldığı, Rusya'nın Niemen Nehri ötesine püskürtüldüğü ve Osmanlı Devleti'nin yardımına gelindiği belirtiliyordu. Buna göre Osmanlı'ya müttefik olan Fransa, Rusya'yı ağır bir yenilgiye uğratacak. Rusya, sadece Tuna'da mağlup edilmekle kalmayacak, Gürcistan dahil Osmanlı'nın kaybettiği pek çok yer Rusya'dan geri alınacaktı. Kısacası Fransa, Osmanlı Devleti'ni şuna inandırmak istiyordu. Rusya, Eflak-Boğdan'dan çıkarılacak, o zamana kadar Kırım gibi Rusya'ya kaptırılan kadim Osmanlı toprakları geri alınacaktı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin bu fırsatı çok iyi değerlendirmesi lazımdı (BOA, TS.MA.E: 716-32). 1807 yılı mart ayı itibariyle Osmanlı Devleti'nin var gücüyle Rusya'yla savaşması, Fransa'nın çok istediği bir husustu. Üç yüz bin askeriyle Rusya'ya savaş açtığını söyleyen Napolyon, Osmanlı'dan da aynıyını istiyordu ve Osmanlı yönetimine "*memalik-i Asyanın istihsalini*" istiyorsan, Kırım'ı geri almayı hayal ediyorsan, o zaman Rusya ile harbini devam ettir ve var gücünle savaş diyordu (BOA, TS.MA.E: 760-8). Osmanlı-Fransa ittifakı meselesinin çerçevesi de bir diğer gündem konusuydu. Fransa tarafından, Osmanlı donanmasının Akdeniz'de İngiliz donanması ile çatışmaması da telkin edilen başka bir husustu (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 268-15665).

Napolyon, bunları isterken ve Osmanlı'yı daha yoğun bir şekilde Rusya ile savaşmaya teşvik ederken, Osmanlı'nın o zamanki durumu çok sıkıntılıydı. Zira devam eden Rus harbinde, Rusya, Eflak-Boğdan'a girmiş, Hotin, Bender, Kili, Akkerman kalelerini ele geçirmişti. Bu yetmiyormuş gibi, Rusya yanında yer alan İngiltere'nin on bir gemiden oluşan donanması Çanakkale Boğazı'nı geçip, Şubat 1807'de İstanbul önlerine gelmiş ve başkenti tehdit etmişti. İngiliz elçisi, her fırsatta Osmanlı-Fransız ittifakına karşı Osmanlı'yı uyarmıştı (BOA, TS.MA.E: 507-39).

Açıkçası gelişmeler 1807 senesi başından beri, Osmanlı'nın umduğu bir şekilde gitmiyordu. Osmanlı'daki tek umut, Napolyon'un ordusunun büyüklüğü ve Rusya'yı ağır bir yenilgiye uğratmasıydı. İstanbul'daki Fransız elçisi Sebastiyani ise, sürekli Osmanlı yönetimini uyarmaktan geri durmuyordu. O'nun III. Selim'e ifade ettiğine göre, Rusya'nın Balkanlardaki faaliyetleri büyük çaplıydı. Eflak-Boğdan ahalisi isyana teşvik edilmekte, Sırlar ve Karadağlılarla ilgili türlü hilelerle ittifak oluşturulmaya çalışılmaktaydı. Mora ahalisi de tahrik edilerek "*bi'l-cümle Rumeli taraflarında mülki ve dahili bir ateş*" başlatılmıştı. İstanbul bile tehdit altındaydı. Napolyon bunu engellemek için Rusya üzerine gidiyordu. Sebastiyani, Osmanlı toprak bütünlüğünü sağlayacak tek kişinin Napolyon olduğu vurgusunu yapıyordu. O zaman "*ehl-i İslama gayret gelmeli*" Osmanlı var gücü ile Rusya karşısında savaşmalıydı. Bunları çok da diplomatik olmayan bir üslupla ifade eden Sebastiyani, bir yandan da şayet Osmanlı bir tereddüt gösterirse, Napolyon'un buna çok öfkeleneyeceğini ve Fransa'nın, Rusya tarafına meyledeceğini söyleyip, açıkça tehdit etmekten geri durmuyordu (BOA, TS.MA.E: 760-8).

İstanbul'da diplomatik olarak bu görüşmeler olurken ve Sebastiyani Osmanlı yönetimini istediği gibi yönlendirme gayreti içerisindeyken, bir yandan da Varşova'da bulunan ve Fransa ile ittifak görüşmelerini yapmakla görevlendirilmiş olan Vahid Efendi'nin, Talleyrand ile olan diplomatik sınavı söz konusuydu (Uluerler, 2021: 7-9; Driault; 2013: 156-162; Asım, 2015: 1004-1016). Fransa siyasi tarihinin en dikkat çekici diplomatlarından olup, aynı zamanda uzun süre Dış İşleri Bakanlığı yapmış olan Talleyrand, Vahid Efendi ile mülakatında dikkat çekici konulara temas etmişti. Talleyrand, Rus harbiyle ilgili Osmanlı yönetiminin beklentisinin ne olduğunu, nerede ne kadar Osmanlı askerinin bulunduğunu, ordunun moral ve teçhizat yönünden durumunu sorguluyordu. Vahid Efendi ise, büyük bir dikkatle ve ciddiyetle Osmanlı askerinin her açıdan savaşa hazır olduğunu, boğazlardaki istihkâmların güçlendirildiğini, Rusçuk ve Sırp taraflarında Rusların durdurulduğundan bahsediyordu (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 1361-53574).

Vahid Efendi ile Talleyrand arasındaki görüşmeler, sanki gerçek iki müttefikin birbirine olan güvenini teyit eder mahiyetteymiş gibi görünüyordu. 1807 senesi mart ayının sonunda Napolyon tarafından III. Selim'e gönderilen mektupta, İngiliz donanmasına karşı gösterilen metanet övülüyordu (BOA, TS.MA.E: 813-29). Bunlara ek olarak Paris'teki Osmanlı Elçisi Muhib Efendi, Avrupa ahvaline dair İstanbul'a gönderdiği yazısında, Fransa'nın Avrupa siyasetinde ne kadar üstün bir duruma geldiğini anlatıyordu. Buna göre Napolyon karşısında durabilecek bir güç kalmamıştı. Avusturya, Prusya ve Rusya ne yapacağını şaşırılmıştı. İngiltere, bu devletler tarafından hiç hesaba bile katılmıyordu (BOA, TS.MA.E: 443-37).

Mayıs 1807'de savaş için bütün hazırlıklarını tamamlayan Napolyon, ordusuna yönelik yaptığı konuşmasının satır aralarında, kendi gücünün ve gururunun hangi noktalara geldiğini de göstermişti. Fransa'nın sınırları ve güvenliği konusuna vurgu yapan Napolyon, nihai düşmanın ve en büyük tehdidin İngiltere olduğunu dile getirmişti. O'na göre Avrupalı güçlerin, İngiltere aleyhine harekete geçirilmesi lazımdı (BOA, TS.MA.E: 812-20).

Napolyon, Friedland Savaşı öncesi hazırlığını yaparken, Fransa'ya umudunu bağlamış Osmanlı Devleti ise büyük bir kaosa doğru gidiyordu. 1807 senesi mayıs ayı başında İstanbul, büyük isyanın arifesindeydi. Zaten cepheye Rusya karşısında Osmanlı'nın durumu iyi değildi. İçte Nizam-ı Cedid aleyhtarları etkilerini olabildiğince arttırmıştı ve III. Selim yalnızlaştırılmıştı. Padişah, en yakınlarının bile gerçek niyetini bilemez durumdaydı (Eren, 1997: 455-456). Bir başka yalnızlık ve aldanmışlık hissini taşıyan Varşova'daki Osmanlı elçisi Vahid Efendi idi. Vahid Efendi, üç ay geçmiş olmasına rağmen halen daha Napolyon ile görüşmemiş olmanın verdiği öfkenin ve üzüntünün tesirindeydi. Tüm bunları Talleyrand'a iletmış ancak oyalayıcı sözlerden başka bir yanıt alamamıştı (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 142-5919).

Mayıs sonunda İstanbul'da, Kabakçı İsyanı ile III. Selim tahttan indirilip, devlet büyük bir kargaşalığın içine düşmüşken (Beydilli, 2001: 8), Fransa tarafındaki gelişmeler tamamıyla Napolyon'un planı doğrultusunda devam etmişti. Askeri hazırlıklarını tamamlayan Napolyon, 14 Haziran 1807 tarihinde Friedland mevkiinde Ruslarla yapılan savaşta, hedefine ulaşmıştı (Davies, 2011: 775; Yalçınkaya, 2008: 111). Bu harpte, Rusya ağır bir yenilgi aldığı gibi Prusya da çekilmek zorunda kalmıştı. Napolyon, askeri anlamda Avrupa içindeki gücünü bir kez daha ortaya koymuş, karşısındaki Koalisyon güçlerinin bir varlık gösteremeyeceğini ispatlamıştı (Günay, 2009: 81-82; Esmer, 1944: 78).

Friedland Savaşı, Koalisyon güçleri içinde önemli sonuçlar doğurmuştu. Rus Çarı I. Aleksandr büyük bir korkuya kapılmıştı (Uluerler, 2021: 10). İngiltere, Rusya'nın bu yenilgisinden son derece rahatsız olmuştu. Avusturya ve Prusya ne yapacaklarını bilemez bir hale gelmişti. I. Aleksandr, aldığı bu mağlubiyet sonrasında Fransa'ya barış yapılmasını teklif etmişti. Aynı yıl haziran ayı sonlarında Tilsit'te Napolyon ile I. Aleksandr arasında barış müzakereleri başlamıştı (Asım, 2015: 1004; Aksun, 1994: 99).

Tilsit'te, Fransa ve Rus İmparatorları arasında yapılan görüşmelerde, galip ve mağlup iki hükümdardan ziyade Napolyon, I. Aleksandr'a karşı dostane bir tavır takınmıştı. Böylece Osmanlı ve İran'ın büyük bir sevinçle karşıladığı Rusya'nın, Fransa tarafından mağlup edilmesi, diplomasinin ve Fransa'nın devlet çıkarları bağlamında geçersiz bir hale dönüşmüştü. Açıkçası Napolyon, tarihi emelleri doğrultusunda Rusya'ya yanına çekmek için Osmanlı ve İran'ı bir araç olarak kullandığını göstermişti (Uluerler, 2021: 10-15).

Napolyon ile I. Aleksandr arasında Tilsit'te barış müzakereleri yürütülürken, Osmanlı'nın merkezi yönetimi ciddi sıkıntılar yaşıyordu. O sıralar İstanbul'da tam bir karışıklık havası hakimdi. III. Selim'i, tahttan indirip darbeyi gerçekleştiren ekip, yenilik taraftarlarını ortadan kaldırmaya başlamıştı (Danişmend, 1972: 88). Yeni padişah IV. Mustafa, kendisini tahta çıkaranların etkisi altındaydı (Yalçınkaya, 2008: 111). Rumeli topraklarında Rusya ile Osmanlı'nın savaşı devam ediyordu ve cepheden gelen haberler Osmanlı'nın aleyhineydi. Bir yandan da III. Selim'in tahttan indirilmesinden rahatsızlık duyan ve O'nu tekrar tahta geçirmek isteyen kesimlerin faaliyetleri söz konusuydu (Karpat, 1997: 349).

Böyle karışık bir halde bulunan Osmanlı merkezi yönetiminin durumu, Napolyon'un elini güçlendiriyordu. Osmanlı'yı istediği gibi yönlendirebileceğini tahmin eden Napolyon, Rusya ile olan yeni dönem ilişkilerinde Osmanlı'yı yok sayacak gerekçelere sahipti. Zira III. Selim'in tahttan indirilmiş olması, Napolyon'un en önemli gerekçesiydi. Tilsit Antlaşması (7 Temmuz 1807) sürecinde, Rusya ile müttefikliğe gidecek bir dönemi başlatan Napolyon'dan hesap sorabilecek veya yaptıklarının ne anlama geldiğini öğrenebilecek güçte ve dirayette ne Osmanlı ne de İran yönetimleri vardı. Görünürde ise bu iki devlet Rusya'ya karşı Fransa ile son bir yılda ittifak görüşmeleri yapıyordu (Davies, 2011: 775,781; Driault; 2013: 184-190; Asım, 2015: 934-935; Uluerler, 2021: 10-20).

Tilsit'te Napolyon, Rusya'yı bütünüyle kendi yanına çekebilmek için Osmanlı coğrafyası başta olmak üzere, Rusya'nın eskiden beri gözünün olduğu mevkiileri önermişti. Bu teklif, I. Aleksandr'ı ziyadesiyle memnun etmiş, Tilsit Antlaşması müzakereleri bu havada geçmişti (Süslü, 1983 b: 747-750; Karal, 1995: 98-99). Ancak iki imparatorun temelde birbirlerine karşı olan güvensizlikleri bir vakıydı ve bu en büyük sorundu. Napolyon, Rusya'nın nasıl bir tavır takınacağı ve Fransa'nın beklediği şekilde İngiltere'ye karşı birlik içinde hareket edip etmeyeceğini görmek için bir müddet beklemeden yanaydı. Bu sebeple Napolyon, önerdiği toprak paylaşımı konusunu zamana yaymak isterken, I. Aleksandr paylaşımın hemen olmasını istiyordu.

Rus Çarı, Eflak-Boğdan ve Baserabya'yı, beklemeksizin hemen almak istiyordu. Osmanlı coğrafyasının paylaşımı ile ilgili boyut sadece bu mevkiilerle de sınırlı değildi. Fransa; Mora, Girit ve Arnavutluk'u alacak, Bulgar toprakları Rusya'ya bırakılacak, Avusturya-Macaristan'a da Bosna ve Sırp toprakları verilecekti. Bahsi geçen yerler, paylaşım alanları olmakla birlikte iki imparatorun en çekişmeli ve anlaşmazlık konusu olan mevkiiler İstanbul ile boğazlardı. I. Aleksandr, İstanbul ve boğazlarla birlikte bütün Rumeli topraklarının paylaşılmasını istiyordu. Ancak Napolyon bu mevkiilerle ilgili aceleci olunmasından yana değildi (Cevdet, 1309: 223; Driault, 2013: 142-190; Karpat, 1997: 349-350). Bu vaziyet, diplomasi alanında devletlerin çıkar hesaplarının hangi boyutlara vardığını göstermekteydi. Osmanlı Devleti'nin kendine dost bildiği Fransa'nın, gerçek niyeti ortaya çıkmıştı.

3- Osmanlı Devleti Tilsit Antlaşması'nı Nasıl Yorumladı?

Napolyon'un politik oyunları, Osmanlı Devleti'ni ciddi anlamda sarsmıştı. Batılı bir gücün desteği olmadan mevcut Osmanlı-Rus harbinin sonlandırılmasının mümkün olmadığını bilen Osmanlı yönetimi, halen daha Napolyon'un yönlendirmelerinin etkisi altındaydı. Osmanlı yönetimi, o sıralar Avrupa genelinde hükümünü yürütmekte olan Fransa ile münasebetlerin kesilmesini göze alamıyordu (Aksun, 1994: 100).

Bu meyanda 25 Haziran 1807 tarihinde, Tilsit'te, Rus ve Fransız yetkililer tarafından tertip edilen yirmi dokuz maddelik antlaşmanın ön protokolü, Osmanlı'ya ulaşmıştı. Bu yirmi dokuz madde içerisinde, Osmanlı'yı ilgilendiren maddeler de vardı. Aynı zamanda antlaşmanın on üçüncü maddesinde Fransa ile İngiltere arasında yapılacak kesin bir antlaşma konusunda Rusya'nın arabulucu olacağı belirtiliyordu. Osmanlı ile ilgili olan yirmi birinci madde özetle şuydu. Tilsit Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle, Osmanlı ile Rusya arasındaki savaş durdurulacaktı. Bu haber, iki tarafın cephedeki askeri yetkililerine ivedi bir şekilde bildirilecekti. Antlaşmanın yirmi ikinci maddesinde; Rus askeri, Eflak ve Boğdan'dan çekilecek ancak Osmanlı ile Rusya arasında yapılacak antlaşmanın kesin bir hale dönüşmesine kadar bahsi geçen *Memleketeyn* (Eflak-Boğdan) topraklarına Osmanlı askeri de girmeyecekti. Bu husus orijinal metinde; "*Memleketeyn-i mezkûreteyne Osmanlı askeri pâ-y-endâz duhül olmak caiz olmaya*" denilmekteydi. Yirmi üçüncü madde de ise, Osmanlı ile Rusya arasında iki devletin onuruna yakışır bir antlaşmanın yapılacağı ve bu hususta Napolyon'un arabuluculuğunun kabul edileceği ifade edilmekteydi (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 1667-21).

Fransa Dış İşleri Bakanı Talleyrand tarafından, yukarıdaki maddelerin aynısını ifade eden, resmi bir surette İstanbul'a bir yazı daha gönderilmişti. Bir şekilde Fransa Devleti, Osmanlı'yı gözden çıkarmamış gibi bir algı oluşturmaya çalışıyordu. Talleyrand imzalı bu yazıda, Osmanlı ile Rusya arasındaki harbin hemen durdurulmasından, Rus askerinin Eflak-Boğdan'dan çekilmesinden, Osmanlı ile Rusya arasında kalıcı barış antlaşması imzalanıncaya kadar Eflak-Boğdan'a Osmanlı askerinin sokulmaması konuları tekrarlanıyordu. Osmanlı ve Rusya arasında "*şanlı*" bir antlaşmanın müzakere edilmesi konusunda da "*haşmetlû Fransa ve İtalya Kralının tavassutunu Rusya İmparatoru kabul eder*" denilmekteydi. Osmanlı-Rus antlaşma müzakereleri için ön şartsız, murahhaslar tayini ve tarafsız bir yerde toplanması, belirtilmekteydi (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 1360-53566). Osmanlı Devleti'ne, Tilsit Antlaşmasıyla ilgili ulaşan diğer bilgiler de aynı yöneydi. Fransa ve Rusya uzlaşmıştı. Osmanlı-Rus harbinin hemen bitirilmesi konusunda Napolyon arabulucuydu. Osmanlı-Rus barış antlaşması müzakerelerinde her şeye, *Fransa İmparatoru ve İtalya Kralı Napolyon Bonapart* karar verecekti. (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 1416-57889).

Bu bağlamda Osmanlı diplomasi tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan ve bu süreçte Osmanlı-Fransa ittifakını gerçekleştirmek için özel elçi statüsünde Varşova'da aylarca bekleyip, bir türlü Napolyon ile görüşemeyen Vahid Efendi'nin gelişmeler konusundaki tespitleri ve Tilsit Antlaşması'na ilişkin gözlemleri dikkate değerdir. Vahid Efendi'nin, 1807 senesi temmuz başında, İstanbul'a gönderdiği raporunda, olan bitenlere yönelik analizleri vardı. Vahid Efendi'ye göre Tilsit Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin beklentilerini karşılamıyordu. Kendisinin, Osmanlı'nın görevlendirdiği yetkili elçi olmasına rağmen, hiçbir şekilde Napolyon ve Talleyrand tarafından dikkate alınmamış olmasından yakınuyordu. Fransa İmparatoru, sanki Vahid Efendi Varşova'da yokmuş gibi davranmıştı. Kendisine hiçbir bilgi verilmemişti. Vahid Efendi'nin görüşme talepleri hep ertelenmişti. Bu durum iki müttefik devlet ilişkilerine yakışan bir şey değildi. Ancak Osmanlı'nın mevcut haliyle ne Fransa'ya karşı gelebilmesi ne de Tilsit Antlaşması'nı sorgulayabilmesi söz konusuydu. Süreci bütünüyle Napolyon planlamıştı.

Yukarıdaki tespitleri net bir şekilde ortaya koyan Vahid Efendi, Osmanlı-Rus barış antlaşması müzakereleri konusunda da Paris'teki Osmanlı elçisi Muhib Efendi'nin yetkilendirilmesi lazım geldiğini belirtmişti. Çünkü Napolyon ve Talleyrand, Paris'e dönmek üzere Varşova'dan ayrılmıştı. Vahid Efendi, şu önemli tespitleri de yapmıştı. Tilsit Antlaşması öncesi, Fransa-Rus Savaşı (Friedland), Prusya topraklarında gerçekleşmişti. Rusya'nın bir karış toprağına geçilmemişti. Napolyon'un, Rusya'ya bağlı Leh topraklarını alması mümkün iken, Friedland Savaşı sonrası, üç beş gün içinde mütareke ve barış görüşmeleri başlatılmıştı. Akabinde de Napolyon ve Fransız yetkililer, Paris'e dönme kararı almıştı. Bu duruma, Avrupa diplomasisinde de farklı manalar verilmişti. Napolyon, Niçin Rusya üzerine gitmemişti? Neden ağır şartlar içeren bir antlaşma Rusya'ya imzalatılmamıştı? Sayıca büyük Fransız ordusu Varşova'da iken niçin seferin devamı getirilmemişti? Bu ve benzeri sorular Vahid Efendi'nin aklını kurcalayan önemli meselelerdi (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 1367-54128).

Ayrıca Fransa kamuoyunda savaşlar dolayısıyla yorgunluk ve tepkilerin olduğu da ayrı bir vakiydı. Napolyon, çocuk demeden herkesi zorla askere alıyordu. Bu tepkilerin bilincinde olan Napolyon'un, bir müddet savaştan uzak durmak istediği herkesin malumuydu. Acaba Napolyon ordusunu ileri götürmede tereddüt ederken, askerinin yorgunluğu ve olası Rus-Avusturya-Prusya ittifakının Fransa'ya karşı savaşmasından mı çekiniyordu? Bu olası durumların gerçek yüzünü Napolyon'dan başka kimse bilmiyordu. O sıralar cepheye devam eden Osmanlı-Rus savaşında, Osmanlı'nın durumu iyi değildi. Osmanlı ordusunda koordinasyonsuzluk vardı. Napolyon bunu biliyordu. Napolyon'un, Rus Çarı I. Aleksandr ile mütarekeden bir gön sonra, Niemen Nehri üzerinde bir salda görüşmesi de türlü yorumlara kapı açmıştı (Asım, 2015: 1004). Zira iki hükümdar arasında sanki hiç husumet

yokmuş ve iki devlet savaşmamış gibi hareket etmişlerdi. İki İmparator arasında dostane münasebetlerin olduğu ve Tilsit Antlaşması imzalanıncaya kadar ikisinin bizzat süreci yürüttükleri ortadaydı. Napolyon ve I. Aleksandr, birbirlerine nişanlar vermişlerdi. O zaman bu antlaşma nasıl bir antlaşmaydı ki, birbirlerine bu kadar alaka gösteriyorlardı? Bu soruya Vahid Efendi bir cevap bulamamıştı (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 1367-54128; Driault, 2013: 190-192).

Osmanlı yönetiminde, Tilsit Antlaşması'na ilişkin kafa karışıklığı belirgin bir hal almışken, 17 Eylül 1807'de İstanbul'da, Fransız Elçisi Sebastiyani ile Reisülküttab arasında sabah sekizden akşam güneşin batışına kadar, hararetle tartışmaların geçtiği ilginç bir diyalog yaşanmıştı (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 276-16195). Reisülküttab Efendi, Osmanlı toprak bütünlüğüne ilişkin Tilsit Antlaşması'nda bir maddenin niçin bulunmadığını Fransa elçisine sormuştu. Sebastiyani ise, Napolyon'un Osmanlı toprak bütünlüğünü savunduğunu, Osmanlı'da padişah değişikliği olmasından sonra da bu düşüncesinden vaz geçmediğini belirtmişti. Hatta Fransa'daki gazetelerde bu konuda çıkan haberleri de teyit etmek üzere örnek vermişti. Sebastiyani'nin söylemlerinden çıkan sonuç, Osmanlı'yı, halen daha Fransa'nın dost olduğunu inandırmaktı. Fransız elçisinin amacı, Osmanlı yönetimini etkileyip, yerine göre baskı altında tutup, Fransa'nın istediği bir dış politika yürütmesini sağlamaktı.

Sebastiyani, ilk etapta Rusya ile Osmanlı arasında yapılacak barış müzakereleri konusuna odaklanmıştı. Osmanlı'nın bir an evvel murahhas tayin etmesini istiyordu. Bu konudaki ısrarı, Reisülküttabı bile şaşırtmıştı. Elçinin yetkilerini aştığı, Osmanlı iç işlerine müdahale ettiği açıkça ortadaydı. Hatta bu görüşmelere katılacak murahhas tercümanının kim olacağına bile kendisi karar vermek istiyordu. Sebastiyani, şunlar olmamalı, eğer bunu görevlendirirseniz imparatorum kızar gibi haddini aşan sözlerle Reisülküttabı yönlendirmek istiyordu. Reisülküttab, yerine göre elçinin sözlerinin Osmanlı iç işlerine müdahale etmek olduğunu ihtar ettiği zaman da *"mizacı itibariyle mugalataya"* başlıyor, ben sizi dostane uyarıyorum diyordu.

Bunlarla da yetinmeyen Sebastiyani, Rusya'ya ticari mal taşıyan İtalyan gemilerine boğazlardan geçme izni verilmesini istiyordu. Bu da olacak iş değildi. Zira Osmanlı ile Rusya arasında daha bir barış antlaşması imzalanmamıştı. Sebastiyani'nin akla ziyan sözlerinin hoş görülmesi ve isteklerinin kabul edilmesi mümkün değildi. Mesela Şam'da Hıristiyan din adamlarına baskı yapılıyor iddiasını bile gündeme getirmişti. Bu istekler ve iddialar karşısında Reisülküttab, olabildiğince diplomatik bir üslup kullanmaya çalışmış ve Fransız elçisine cevaplar vermişti. Ancak konuşma öyle bir noktaya gelmişti ki, işin rengi bir nevi tehdide dönüşmüştü. Sebastiyani'nin tehdit edici bir üslupla konuşmasına sebep olan konu ise, Osmanlı Devleti'nin, İngiltere ile açıktan ve gizli görüşmeler yaptığı yolundaki iddiasıydı. Bunun Osmanlı-Fransa dostluğuna aykırı olduğunu dile getirmişti. Şayet Osmanlı-İngiltere yakınlaşması durumu söz konusu olursa, Napolyon'un bunu hoş görmeyeceğini ve savaşa bile sebep olacağını söylemişti. Sözlerine; *"her kim Osmanlı ile İngiltere musâlahasını tecviz ederse Osmanlı'nın bayağı mahviyetini ister... İngiltere musâlahası Fransaluyu feda etmek demektir"* diyerek, açıkça tehdit etmişti.

Reisülküttab Efendi, Osmanlı'nın İngiltere ile resmi bir görüşmesi ve anlaşmasının söz konusu olmadığını belirtmişti. Bir iki kez İngiliz elçisi görüşülmüştü ve bundan da Sebastiyani'nin malumatı vardı. Kaldı ki, Osmanlı Devleti'nin Rusya ile olan harp durumu ve toprak bütünlüğü meselesi bir neticeye ulaşmamıştı. Mora taraflarında İngiltere'nin kırk kadar gemisinin olduğu biliniyordu. Bu gemilerden yirmisi Akdeniz sularındaydı ve Osmanlı için tehdit oluşturuyordu. Eğer İngiliz gemileri tekrar Çanakkale Boğazı'ndan içeri girse, Fransa bunu engellemek için bir şey yapacak mıydı? Yine Fransa, o kadar Osmanlı dostuysa Osmanlı'nın Rusya ile olan savaş durumu ve antlaşma konusu niçin sürüncemedeydi? Bu sözleriyle muhatabına cevaplar veren ve sorularla konuyu derinleştiren Reisülküttab Efendi'nin tüm çabalarına rağmen, Sebastiyani sürekli Napolyon'un ismini kullanıp, tehditlerden geri durmamıştı. Bilhassa İngiltere mevzusu dolayısıyla bu konunun üzerine epeyce gitmişti.

Sebastiyani, Fransa ile İngiltere arasındaki düşmanlık durumuna dikkat çekerek, denizlerde İngiltere lehine olacak bir antlaşmadan Osmanlı'nın kesinlikle kaçınması gerektiğini, böyle bir İngiliz-Osmanlı antlaşmasını, Fransa'nın asla tasvip etmeyeceğini belirtmişti. Sebastiyani; İngiltere, bu aralar zaten zor durumda görmüyor musunuz? demeye getiriyordu. Fransız elçisi, Avrupa'daki siyasi atmosferi de kendince şöyle açıklamıştı. Napolyon'un son galibiyetleri sonrasında İngiltere iyice yalnızlaşmıştı. Koalisyon devletlerinin çoğu Fransa'nın gücünü kabul etmiş ve antlaşma yoluna gitmişlerdi. Rusya, İngiltere ile münasebetini kesmişti. Avrupa'nın kuzeyindeki memleketler İngiltere aleyhine dönmüştü. Bunlara ek olarak İngiltere içinde karışıklıklar vardı ve İngiliz hükümeti zor durumdaydı. Osmanlı Devleti bu durumdaki İngiltere ile mi anlaşacaktı? Ayrıca İngiltere'nin, Osmanlı ile ilgili kötü sabıkası vardı. Osmanlı'ya karşı Rusya'nın yanında yer almıştı. 1807 şubatında İstanbul önlerine kadar gelen İngiliz filosu başkenti tehdit etmişti. Sonrasında da İskenderiye'yi zapt etmek istemişti.

Bunların hepsi tarihi vakialardı. İngiltere, Fransa'ya düşmandı ve Osmanlı ile Fransa'yı birbirine düşürmek istiyordu. Osmanlı'nın bunları görmesi lazımdı. Esasında Sebastiyani'nin söyledikleri doğru şeylerdi. Ancak Reisülküttabın ifade ettiği konu şu idi. İngiliz donanması, Akdeniz'deydi. Şayet boğazlara saldırsa, adaları işgal etse, Fransa hemen yardım için bir donanma gönderecek miydi? Bu soruya Sebastiyani net cevap veremediği gibi, Osmanlı ve Fransa donanmasının zaman içinde güçleneceğini, İngiltere'nin hakkından gelineceğini söylemekle

yetinmişti. Sebastiyani'nin ağzından düşürmediği husus ise Napolyon'du. Sürekli onun ismini zikredip, Osmanlı yönetimini tesir altında tutmak, korku vermek istiyordu. Hatta bir ara Fransa ile harp yapmak mı iyidir yoksa İngiltere ile mi demişti? (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 276-16195).

Ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığımız bu mülakat, Osmanlı diplomasi tarihi açısından çok önemli hususlar taşımaktaydı. Öncelikle Fransız elçisinin, diplomatik teamülleri hiçe sayan pervasız tavrı, mülakatın bütününde hissedilmekteydi. Osmanlı Reisülküttabı, -bu kişi, aynı zamanda günümüz tabiriyle o zamanki Osmanlı'nın Dış İşleri Bakanıydı- muhatabını birçok noktada alttan almak zorunda kalmıştı. Bu vaziyet Osmanlı Devleti'nin o sıralar askeri, siyasi ve diplomatik olarak ne kadar sıkıntılı bir halde olduğunu göstermekteydi. Osmanlı diplomatları, XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren, bir devlet politikası haline getirilmiş olan denge siyaseti çerçevesinde hareket etmeye çalışıyorlardı. Nitekim Osmanlı'nın, başta Rusya harbi olmak üzere Avrupa siyasetindeki gelişmeler karşısında tek başına hareket etmesi mümkün değildi. Hali hazırda Osmanlı'ya müttefik olarak görünen devlet Fransa idi. Ancak aynı Fransa, Tilsit Antlaşması sürecinde, gerçek yüzünü ortaya koymuştu. Osmanlı devlet adamları da bunun farkındaydı (Driault, 2013: 182-184).

Yukarıda ilgili yerlerde arşiv kayıtlarına dayalı verdiğimiz bilgiler, şunu gösteriyordu. Osmanlı yönetiminin olan bitenden haberi yoktu demek, mümkün değildi. Şu veya bu şekilde Napolyon'un ne kadar güven vermez politikalar izlediği açıktı. Fransa'nın, Rusya ile yakınlaşmaya başladığı da aşikârdı. Fakat Osmanlı'nın, Avrupa'nın en önemli askeri gücü mesabesindeki Fransa'yla bütün köprüleri atması mümkün değildi. Şayet Fransa ile ittifak bozulsa, Fransız elçisi sınır dışı edilse, hangi devletle ittifak kurulacaktı? Esas sorun buydu. Zaten Osmanlı Devleti, Rusya ile savaş halindeydi ve bu devlet kadim düşmandı (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 253-14397). İngiltere bir aralar Osmanlı'ya müttefik olmuştu ancak Doğu Akdeniz'deki hesapları belliydi ve bir İngiliz filosu İstanbul Boğazı'na gelip sarayı bile tehdit etmişti. Aynı İngiltere Rusya'nın yanındaydı. Bu devletin dışında, Osmanlı'ya yardım edecek Avrupa'da başka güç de yoktu. Prusya ve Avusturya'nın mevcut halleri ortadaydı. İşte bu hususları bilen Osmanlı yönetimi, Fransa ile bağlarını koparamıyordu (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 166-6941). Bunun yanında Osmanlı yönetiminin, İstanbul'daki İngiliz elçisi ile olan gizli haberleşmeleri de hiç kesilmemişti. Ancak Fransa'dan çekinildiği için bu olabildiğince gizli tutulmaya çalışılmıştı (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 1359-53456). Osmanlı yönetiminin denge siyaseti çerçevesinde, İngiltere ile bütün münasebetlerini kesmediği belliydi. Osmanlı Devlet adamları, İngiltere ile irtibatın devamını istiyorlardı (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 1363-53803).

Bu arada Rusya ile Osmanlı arasında mütareke müzakerelerinin başlaması gerekiyordu. IV. Mustafa padişahlığındaki Osmanlı yönetimi, önceden III. Selim taraftarı olması dolayısıyla idam cezasına çarptırıldığı Galib Efendi'yi affedip, dış politikadaki bilgisinden dolayı bu işe memur etmeye karar vermişti. Mütareke, Osmanlı-Rus Savaşı'nı durdurmak üzere yapılıyordu. Rusya'yı General Sergie Lascarov temsil ederken, Fransa'yı Miralay Guilleminot temsil ediyordu. Üç devlet yetkilileri, Ağustos 1807'de Yergöğü'nde, yedi maddeden oluşan ve süresi bir yıl sonra Nisan ayında dolacak mütarekeyi imzalamışlardı (Asım, 2015: 935-939; Driault, 2013: 213-214; Sertoğlu, 2011: 2822)

Tilsit Antlaşması ve sonrasındaki gelişmelere ilişkin Osmanlı'nın vaziyeti bu merkezde iken, yine Osmanlı'ya yansıdığı biçimiyle, Fransa-Rusya yakınlaşmasına dair Rusya iç siyasetinde de rahatsızlıklar vardı. Rus devlet adamlarının bir kısmı, hem Çar I. Aleksandr'ın imzaladığı bu antlaşmaya hem de Çar'ın, Napolyon ile olan yakınlığından huzursuz olmuşlardı. Bu konuyla alakalı Eflak Voyvodası Aleko Bey'in, 22 Eylül 1807'de İstanbul'a gönderdiği yazıda değinilmişti. I. Aleksandr, Tilsit Antlaşması sonrasında Petersburg'a döndüğünde bazı devlet adamlarının rahatsızlıkları açıkça belli olmaya başlamıştı. Rus Çarının, Napolyon'a açık veya gizli bir şekilde taahhüt etmiş olduğu sözlerin yerine getirilmesi konusu, ciddi meselelerdi. O zamana kadar Rusya ile Fransa arasındaki harpler, düşmanlığı derinleştirmişti. Rus toplumu üzerindeki bu sürecin etkileri göz önünde bulundurulduğunda, birdenbire Rusya ve Fransa'nın müttefik olması, kolay açıklanabilecek bir husus değildi (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 250-14149). Avrupa siyasetinde Rusya; Avusturya, Prusya ve İngiltere ile o zamana kadar müttefik olmuş, koalisyon grubu olarak Fransa'ya karşı savaşmıştı. Bir çırpıda Rusya'nın koalisyon grubundan ayrılması ve bu devletleri karşısına alması normal bir şey değildi (Anderson, 2010: 59). Ayrıca İngiltere dikkate alınmayacak bir güç de değildi. Rus-Fransız yakınlaşması demek, Rusya'nın, İngiltere'yi karşısına alması demekti. Nitekim Tilsit Antlaşması sonrası Baltık Denizi'nde İngiliz donanması, rastladıkları bazı Rus gemilerini tevkif ederek, dört gün müddetle bu gemileri alıkoymuştu. Bu gelişme bile İngiltere'nin, Rusya'ya bir nevi uyarısı mahiyetindeydi. Ayrıca Fransız İhtilali sürecinde idam edilen Fransa Kralı XVI. Louis'in kardeşi ve yeğeni, Fransa'dan ayrılıp, uzun müddet Kiev kentinde Rusya'nın himayesinde yaşamışlardı. Bu son gelişmeler sonrası Bourbon hanedanından olan bu kişiler, İngiltere'ye gitmişti. Açıkçası bazı üst düzey Rus yetkililerin Fransa-Rusya ittifakı konusunda ciddi çekinceleri vardı ve bu ittifak durumuna karşılardı. Yani Çar I. Aleksandr'ın, Rus iç siyasetindeki durumu da iyi değildi (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 250-14149). Osmanlı yönetimi, bu yönüyle Rusya'daki gelişmeleri de olabildiğince takip etmeye çalışıyordu.

27 Ekim 1807'de Babıali'de, Reisülküttab Efendi'nin odasında, Fransız Elçisi Sebastiyani ile tekrar bir görüşme yapılmıştı. Bu görüşmede, Osmanlı ile Rusya arasında yapılan mütarekenin uygulanma durumu görüşülmüştü. Rusya'nın mütareke şartlarını yerine getirmede ağırdan davrandığı, Eflak tarafına asker gönderdiği, Sebastiyani'ye

söylenmişti. Bu yetmezmiş gibi bir de Rusya, Sırlara savaş mühimmatı yardımında bulunmuştu. Rusya'nın, bazı mevkilerde mühimmat yığınağı yapması, bu devletin antlaşma taraftarı değil, harp taraftarı olduğunu gösteren gelişmelerdi. Bu durum karşısında Fransa'nın nasıl bir tavır takınacağı da merak konusuydu ve mesele elçiye ifade edilmişti. Sebastiyani, yine tuhaf söylemlerle Rusya'nın şartları yerine getireceğini, bunun Tilsit Antlaşması gereğince de olduğunu ve bu konuyu Rus yetkililere yazacağını belirtmişti. Sebastiyani, Osmanlı ile Fransa'nın arasının açılmak istendiğini, Rusya içinde de fesatçı grupların olduğunu belirtmişti. Elçiye göre, Rusya'nın böyle hareket etmesinde, Napolyon'un bir dahli ve bilgisi yoktu. Eflak-Boğdan'ın, Rusya tarafından tahliye edilmemesi ile ilgili de Fransız elçisi bir türlü tatmin edici cevap verememişti. Reisülküttab, haklı bir şekilde meseleleri ortaya koyarken, Sebastiyani yine konuyu farklı yönlere çekip, İngiltere meselesini gündeme getirip, çeşitli iddialarla Osmanlı Devleti'ni suçlamaya çalışıyordu.

Bu mülakatta Sebastiyani'nin, Osmanlı'ya yüklenmeye çalıştığı bir başka konu, Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa olmuştu. Elçiye göre, Tepedelenli Ali Paşa pek çok "muzır" işlerde bulunuyordu. Korfu'da Bazı Fransızları tevkif ettirmişti. O havalideki Fransızlar kendi paralarıyla zahire almak istediklerinde de onlara mâni olmuş "bir baş sığır ve bir habbe zahire" bile verdirtmemişti. Ancak İngilizlerin zahire almasına müsaade etmişti. Tepedelenli Ali Paşa'nın bu hareketlerine, Napolyon'un çok öfkeli olduğu da vurgulanmıştı. Eğer Tepedelenli Ali Paşa bunları kendi başına yapıyorsa o zaman Osmanlı'yı yok sayıyor demektir. Yok eğer Osmanlı'nın olanlardan haberi ve onayı varsa bu da Osmanlı-Fransız dostluğunun bozulması anlamına geliyordu. Reisülküttab bu iddialar karşısında böyle bir şeyin söz konusu olamayacağını, Tepedelenli Ali Paşa'nın devlete bağlı olduğunu, bu iddialarla ilgili olarak kendisinden bilgi isteneceğini elçiye bildirmişti. Buna rağmen Sebastiyani, Tepedelenli Ali Paşa ve oğlu ile ilgili şikâyetlerinden vaz geçmemişti (BOA, TS.MA.E: 597-34; Driault, 2013: 249-251).

Tilsit Antlaşmasıyla ilgili olarak Osmanlı Devleti'nin Paris Elçisi Muhib Efendi'nin, 26 Ocak 1808 tarihinde, tespitlerini içeren raporu dikkate değer bilgiler verdiği gibi, Osmanlı'nın o sıralar diplomatik sıkıntılarını da gözler önüne sermekteydi. Muhib Efendi, Paris'te bulunduğu müddet içerisinde Napolyon başta olmak üzere Fransız yetkililerinin Osmanlı ile ilgili vaatlerine dikkat çekip, verilmiş sözleri hatırlatıp, Fransa nasıl böyle bir şey yapar sorusuna kendince cevaplar bulmaya çalışıyordu. Muhib Efendi'ye göre, Fransa olmadan Osmanlı'nın, Rusya ile olan harbini neticelendirmesi mümkün değildi. Tilsit Antlaşması'na göre, Osmanlı ile Rusya arasında yapılacak antlaşma için Fransa arabulucu olacaktı. Buna bağlı olarak Osmanlı-Rus antlaşması görüşmelerinde, Fransız yetkili de hazır bulunacaktı. Muhib Efendi'nin ifadesine göre, Napolyon, yapılacak bu görüşmelerde Osmanlı'yı koruyacağını, bu sebeple de "musâlahanın Devlet-i Aliyye hakkında hayırlı ve şanlı olması için musâlahâ müzakerelerinin Paris'te olması" gerektiğini ifade etmişti. Yani Osmanlı-Rus barış antlaşması görüşmeleri, Napolyon'un isteği üzerine Paris'te yapılacaktı ve halen daha Muhib Efendi, Napolyon'dan umutluydu. Napolyon ise, her fırsatta Osmanlı toprak bütünlüğü ve istiklâli konusuna dikkat çekiyordu. Aynı şekilde İstanbul'daki Fransız elçisi Sebastiyani de benzer ifadelerde bulunup, sizin toprak bütünlüğünüz ve bağımsızlığınız konusu İmparatorumun temel hassasiyetidir diyordu (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 275-16190).

Buna bağlı olarak Osmanlı Devleti, Tilsit Antlaşması bağlamında, Rusya ile yapacağı antlaşma için Fransa'nın arabuluculuğunu kabul etmek zorundaydı (Karpát, 1997: 350). Osmanlı'nın bu gelişmeyi bir mecburiyet olarak görmesinin dışında, halen daha Fransa'ya ve başındaki Napolyon'a güven duyma zorunluluğu bir başka vakıydı. Osmanlı devlet adamları şunu düşünüyor veya öyle olmasını umut ediyorlardı. Napolyon, Rusya karşısında Osmanlı Devleti'ni savunacaktı. Şayet Rusya, Osmanlı aleyhine bir teklifte bulunursa Napolyon bunu kabul etmeyecek ve Rusya'ya geri adım attıracaktı. Zira Tilsit Antlaşması sonrasında o havalideki Fransız askerinin bütünü çekilmemişti. Bilhassa Eflak ve Boğdan'la ilgili Rusya'nın direktmesi söz konusu olursa, Fransız askeri Rusya'ya karşı harekete geçecekti (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 241-13510).

Muhib Efendi'nin ifadesine göre, bu konular defalarca Napolyon ve Talleyrand tarafından dile getirilmişti. Muhib Efendi bu hususları sıraladıktan sonra, Fransa arabuluculuğuyla yapılacak olan Osmanlı-Rus antlaşmasının Osmanlı için "şanlı ve hayırlı" olacağını söylemişti. Muhib Efendi, aynı zamanda Osmanlı'nın son bir yılını analiz eden bazı tespitlerde de bulunmuştu. 1806 yılında başlayan Osmanlı-Rus savaşında, Rusya'nın ne kadar agresif bir taktik izlediği, birçok kale ve kasabayı nasıl kısa sürede ele geçirdiği ortadaydı. 1807 şubat ayında Çanakkale Boğazı'nı geçen ve İstanbul önlerine gelen İngiliz donanması, tehdidi de unutulmamalıydı. Bu donanma püskürtülmüştü. İstanbul'da çıkan ihtilalin etkileri de atlatılmıştı. Tüm bu hadiseler ortada iken, Osmanlı'nın, Rusya ile harbi bitirmesinde Fransa arabuluculuğu kabul edilmez ve Fransa öfkelenirlerse, Rusya karşısında Osmanlı nasıl savaşacaktı? Fransa yardım ve desteği olmadan böyle bir harbin sürdürülmesi mümkün değildi. Tilsit Antlaşması, Osmanlı'nın beklentilerini karşılamamıştı ve bu doğrudu. Hatta bu antlaşma gereğince Eflak ve Boğdan'ı Rusya terk edecekti. Ancak Osmanlı Devleti de kalıcı barış antlaşması imzalanıncaya kadar buraya asker sokmayacaktı. Bu hüküm de Osmanlı için anlamsız geliyordu. Fakat yapacak başka bir şey yoktu ve Fransa'nın yönlendirmelerine boyun eğilmeliydi (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 275-16190).

Muhib Efendi'nin bu tespitleri, aynı zamanda Osmanlı yönetiminin içinde bulunduğu zor durumu gösteriyordu. Padişah IV. Mustafa'nın sıkıntılı saltanatu, karışık durumdaki başkent durumu, III. Selim taraftarlarının faaliyetleri ortadayken, Osmanlı Devleti'nin hem Rusya'ya hem de Fransa'ya karşı gelebilmesi imkânsızdı. O

zaman Osmanlı yönetimi, mevcut şartlar altında gelişmeleri diplomatik olarak değerlendirmeli ve Osmanlı aleyhine bir durumun olmadığına inanmalıydı. Aslında bu vaziyet, çaresizliğin getirdiği bir mecburiyet haliydi (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 1182-46677). Osmanlı yönetimi meseleye böyle yaklaşırken, Napolyon ile Çar I. Aleksandr, Osmanlı'nın Fransa arabuluculuğunu hemen kabul etmesine şaşırılmıştı. İki hükümdar Osmanlı'nın bu arabuluculuk teklifini reddedeceği varsayımıyla aralarında planlar yapmışlardı. Hatta bu varsayımına bağlı olarak Fransa ile Rusya, Osmanlı'nın Rumeli topraklarının taksimiyle ilgili hesaplar içerisine girmişlerdi (Karpat, 1997: 350).

Şubat 1808'de, Osmanlı yönetiminde Fransa'ya ve Napolyon'a yönelik rahatsızlığın boyutu netleşmeye başlamıştı. Fransa'nın, bir yandan Osmanlı Devleti'nin menfaatleri ve toprak bütünlüğü konusunda söylemlerini sürdürürken, diğer yandan Rusya ile antlaşma yapılması konusunda aceleci ve ısrarcı tavrına bir anlam verilemiyordu. Rusya'nın, Osmanlı ile ilgili Napolyon'dan gelen önerileri hemen kabul etmesi de şüpheli bulunmuştu. Ayrıca Rus askerinin, mütareke olmasına rağmen hal ve hareketlerinin uygunsuzluğu da Osmanlı yönetiminin dikkatini çekmişti. Osmanlı yönetimi şunu net bir şekilde görmeye başlamıştı ki, Rus İmparatoru'nun amacı Napolyon ile "ittifak ve muvâlât" kurmaktır. Bu müttefiklik ve dostluk anlamına geliyordu. Kısacası Napolyon ve I. Aleksandr arasında, Avrupa politikalarında tuhaf şeyler oluyordu. Avusturya da iki imparator tarafından işin içine dahil edilmişti. Ancak bu üç devlet arasındaki görüşmelerin detayları hakkında Osmanlı Devleti'nin malumatı yoktu. Yine Fransa ile Prusya arasında yapılan antlaşma gereğince, Fransa askerinin terk etmesi gereken yerleri terk etmediği, mesela Silezya taraflarında Fransız askerinin bulunduğu da Varşova'daki Vahid Efendi tarafından Osmanlı'ya iletilmişti. Kısacası Osmanlı yönetimi bir şeylerin ters gittiğini ve resmi ağızlarından söylenen sözlerin pek de doğru olmadığı kanaatini taşımaya başlamıştı (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 170-7254).

Osmanlı'da böyle bir rahatsızlığın olmasına sebep olan başka gelişmeler de vardı. Osmanlı ile Rusya arasında imzalanmış olan hali hazırda bir ateşkes anlaşması vardı ancak Rusya, bunun da gereklerini yerine getirmiyordu. Rusya, Eflak-Boğdan'ı ve savaş müddetinde işgal ettiği kasaba ile kaleleri boşaltmaya yanaşmıyordu. Fransa ise olan bitene seyirciydi. Hal böyle iken Fransa arabuluculuğuyla yapılacak antlaşmadan nasıl bir sonuç alınabilirdi? Ayrıca Fransa, 1807 yılı sonlarından itibaren bu arabuluculuk konusunu da sürüncemeye bırakmıştı. Osmanlı toprak bütünlüğü sözleri de artık Napolyon'dan pek işitilmiyordu. Bu konular Osmanlı baş murahhası Galib Efendi ve Reisülküttab arasında da enine boyuna tartışılmıştı (BOA, YB. OAK: 143/6/6-38).

4- Napolyon ile I. Aleksandr Arasındaki Güvensizlik ve Bunun Devletlerarası İlişkilere Etkisi

Osmanlı ile Rusya arasındaki mütarekeye göre, işgal altındaki Eflak ve Boğdan'ı Rusya'nın otuz beş gün içerisinde tahliye etmesi lazımdı (Sertoğlu, 2011: 2822). Yukarıda da değindiğimiz üzere, Rusya bu maddenin gereğini yerine getirmediği gibi, bu havaliye yeni asker sevkinden de geri durmamıştı. Rusya'nın bu hareketinin altında yatan sebep, Napolyon'a olan güvenleri ve aldıkları sözdü. Napolyon ise halen daha Rusya'ya ve Çar I. Aleksandr'a güvenmiyordu (Driault, 2013: 186-189). Bu sebeple önceden taksim planları çerçevesinde Osmanlı topraklarının aceleci bir tavırla Rusya tarafından işgali, Napolyon'un istediği bir husus değildi.

Bilhassa Rusya'nın Balkanlar üzerinden İstanbul'a inme ihtimali, Napolyon'u en fazla rahatsız eden konuydu (Cevdet, 1309: 238). Esasında Napolyon da nasıl hareket edeceğine şaşırılmıştı. Bütünüyle Osmanlı'yı gözden mi çıkarmalıydı, yoksa temkinli mi hareket etmeliydi? Rusya'ya tam anlamıyla güvenmeyen Napolyon, bir bakıma tereddüt içerisindeydi. Kaldı ki, Osmanlı Devleti, Napolyon'un tahmin etmediği bir şekilde Fransa arabuluculuğunu kabul etmişti. Fransa, Osmanlı-Rus antlaşmasında nasıl bir yol takip edecekti? Konuyu bu çerçevede de değerlendirmek gerekiyordu (BOA, TS.MA.E: 597-32). Devletlerarası ilişkilerde, diplomasinin pek çok unsuru vardı. Her türlü ihtimal göz önünde bulundurulmalıydı. Bu yönüyle de Osmanlı yönetiminin Fransa arabuluculuğunu kabul etmesi başka bir hamle olmuştu. Napolyon, bütünüyle ittifak içinde olmak istediği Rusya'nın çıkarlarına göre mi hareket edecekti, yoksa olası Rus ittifakının gerçekleşmeme durumuna göre, Osmanlı'ya sahip çıkması mı lazımdı? Bu hususun Napolyon'un kafasını iyice kurcaladığı açıktı. Zira Osmanlı yönetiminden Rusya barışına ilişkin nasıl bir strateji izleneceğine dair Fransa'ya yöneltilen sorulara, tatmin edici cevaplar verilememişti (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 275-16190).

O süreçte yürütülen diplomatik temaslar ve cevapsız kalan sorular, Osmanlı Devleti aleyhine işleyen bir mahiyet almıştı. Osmanlı Devleti ne Fransa tarafından ne de Rusya tarafından makul sorularına cevaplar alamıyordu. Paris'teki Osmanlı elçisi Muhib Efendi öyle zor durumdaydı ki, kiminle, neyi nasıl müzakere edeceğini dahi bilemez hale gelmişti. Bu bağlamda Muhib Efendi'de şu kanaat hasıl olmuştu. Rusya ile yapılan müzakerelerden bir sonuç çıkmayacaktı. Zira Rusya ve Fransa samimi değildi. Tüm bu gelişmeleri Muhib Efendi, net ifadelerle İstanbul'a bildirmişti (Cevdet, 1309: 239).

Fransa, gelişmeleri yakından takip ediyordu. Vaziyet, Napolyon için de belirsiz bir hal almıştı. Fransa yönetimine göre, Osmanlı Devleti'nin, Rumeli'deki ordusunun durumu iyi değildi. Savaşın devam etmesi halinde bütün göstergeler Osmanlı'nın aleyhine olurdu. Bunun ötesinde Osmanlı-Rus barışının da Osmanlı'nın hayrına olmayacağı belliydi. Bu hususları bir bütün olarak değerlendiren Fransa yönetiminin, mevzuyu bu şekilde Muhib

Efendi'ye iletmiş olması ve Osmanlı'nın elinin kolunun bağlı olduğu vurgusunu yapması, dikkate değerdir (Driault, 2013: 201-210). Muhib Efendi'ye iletilen hususlar arasında, Rusya'nın o zamana kadar Osmanlı'dan aldığı yerlerin Rusya'ya bırakılması telkini ile biz sizin yerinizde olsak, hemen Rusya ile antlaşma yaparız ve istedikleri yerleri veririz söylemleri, Tilsit Antlaşması sürecinde I. Aleksandr-Napolyon uzlaşısının yansımalarını oluşturan yönlerdi. Osmanlı diplomasi tarihinin en zor görevlerinden birini yürüttüğü anlaşılın Muhib Efendi ise, ne yapacağını şaşırılmış vaziyette, Fransa yönetimine siz bu sürecin arabulucususunuz ve öneri sizden geldi. O zaman tavrınızı net olarak ortaya koyun, demekten başka bir çaresi kalmamıştı (Cevdet, 1309: 240-241).

Fransa yönetiminin Osmanlı üzerinde farklı hesapları vardı. Yani mesele sadece Fransa arabuluculuğunda, Osmanlı-Rus antlaşması ile bitmiyordu. Osmanlı'nın Rumeli toprakları, bilhassa da Adriyatik kıyıları ve Mora'yı kapsayan kıyı kesimlerine ilişkin öteden beri Fransa'nın niyetleri biliniyordu. Bunun evveliyatı 1797 Campo Formia Antlaşması'na kadar uzanmaktaydı. Fransa, her halükârda Doğu Akdeniz'e yerleşmek istiyordu. Dünya güç dengeleri, stratejik mevkiiler, ticaret yolları ve İngiltere ile rekabet edip, İngiltere'nin gücünü kırma adına bu Fransa için çok elzemdi. Fransa'nın denizlerdeki gücü o zamanlar için okyanuslarda İngiltere ile başa çıkmaya yeterli değildi. Fakat Akdeniz'de bu olabilirdi. Bu sebeple Rumeli toprakları ve bugünkü Yunanistan coğrafyasını içine alan havali ile Kıbrıs, Girit ve Mısır çok önemli mevkiileri oluşturuyordu (Sertoğlu, 2011: 2820).

Fransa'nın bu hedefi doğrultusunda Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa'yı hedefe oturtması, onunla ilgili şikâyetlerini sürekli ifade etmesi boşuna değildi (Driault, 2013: 251-253). Yine İstanbul'daki Fransız elçisi Sebastiyani'nin söylemleri, talepleri ve devletin neredeyse her işine müdahale eder tavrı sergilemesi de bu siyasetin bir nevi devamıydı. Bilhassa Sebastiyani'nin kural tanımaz davranışları, asılsız vaatleri, ciddi rahatsızlıklara sebebiyet vermişti (BOA, TS.MA.E: 597-34). En basit konuları bile büyütüp tehditlerde bulunan Sebastiyani'nin, Cevdet'in belirttiği üzere; *"bu bize hakarettir, ben giderim, pasaportlarımı veriniz, böyle giderse Osmanlı Devleti mahvolacaktır"* sözleri kabul edilir şeyler değildi. (Cevdet, 1309: 241)

Divan Tercümanı Aleko Bey'in Osmanlı yönetimi tarafından idamı meselesini de Sebastiyani olabildiğince büyütmişti (Sertoğlu, 2011: 2822). Mevcut siyasi konjonktür dolayısıyla Osmanlı yönetimi bunları duymazlıktan gelmek zorunda kalmıştı. Bunun sebebi ise, bu zor zamanlarda ne olursa olsun Fransa ile Osmanlı'nın diplomatik ilişkilerinin kesilmesinden çekinilmesiydi. Yine o sıralar Fransa'nın çok rahatsız olduğu Osmanlı yöneticilerinden biri de Halet Efendi'ydı. Sebastiyani, hedefe oturttuğu Halet Efendi ile ilgili şikâyetlerini her fırsatta Osmanlı yetkililerine iletliyordu. Sebastiyani, bir seferinde Halet Efendi'nin, Eflak Kapı Kethüdası Kostaki'yi öldürteceğini iddia etmiş, şayet böyle bir şey söz konusu olursa, Osmanlı-Fransız dostluğunun biteceği tehdidinde bulunmuştu (Driault, 2013: 256-262).

Cevdet Tarihi'nde geçtiği üzere, Sebastiyani'nin hiçbir diplomatik teamüle uymayan tavırları, istekleri ve müdahalelerinin, Osmanlı yönetimi üzerinde ciddi rahatsızlık oluşturmalarına rağmen, sert tepkiler verilememişti. Bu durum Fransa'nın Avrupa'da o zamanlar elde ettiği büyük gücün ve Koalisyon Savaşları'nda kazandığı zaferlerin bir yansımasıydı. Napolyon Bonapart, gücünün zirve dönemini yaşıyordu. Görünürde Avrupa içerisinde Fransa'ya karşı gelebilecek ve Fransız kara ordusunu yenebilecek güç yok gibiydi. Hal böyle iken, Osmanlı Devleti'nin Fransa ile diplomatik ilişkilerinin kesilmesine sebep olacak adımlar atması mümkün değildi. Sebastiyani'nin, İstanbul'daki İspanya ve Flenk elçilerini bile yanına çekmesi, bu elçilerin de ağız birliği etmişçesine Sebastiyani ile hareket etmesi, meselenin bir başka diplomatik boyutunu oluşturmaktaydı.

Tüm bu hususlar bir bütün olarak ele alındığında, şu tablo net olarak ortaya çıkmaktadır. Napolyon, Tilsit Antlaşması sonrası elde ettiği güce güvenerek Osmanlı Devleti ile ilgili Cevdet'in tabiriyle, *"insaf ve insaniyete yakışmaz muameleler icra etmeye"* başlamıştı. Bunun bilincinde olan Sebastiyani'nin de Osmanlı yöneticilerine etmediği *"eza ve cefa"* kalmamıştı. Olan biten gelişmelerin bütününe yönelik olarak da Halet Efendi genişçe bir rapor hazırlayıp, Napolyon'a iletilmek üzere Paris Elçisi Muhib Efendi'ye göndermişti (Cevdet, 1309: 242-243).

Siyasi ve diplomatik olarak ne kadar zor durumda kaldığı belli olan Osmanlı yönetimi, Fransa'dan çekinmesi dolayısıyla İngiltere ile de resmen bir ittifak antlaşması yapamamıştı (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 276-16195). Bu arada Halet Efendi aracılığıyla Osmanlı yönetiminin gizliden İngiltere ile görüşmeler yaptığı bilgisi Sebastiyani'ye ulaşmıştı. Zaten bir türlü hazzetmediği Halet Efendi'nin görevinden alınması konusunda baskı yapan Sebastiyani, buna muvaffak olmuş ve Halet Efendi'nin görevinden azledilip, Kütahya'ya sürgün edilmesini sağlamıştı. (Cevdet, 1309: 244)

Bu meyanda Avrupa siyasi tarihinde de önemli gelişmeler oluyordu. Bu gelişmelerin en belirgin gücü yine Fransa'ydı. Napolyon 1806 yılından itibaren, İngiltere'yi yalnızlaştırmak ve bu devlete karşı diğer Avrupalı devletleri yanına çekmek için elinden geleni yapıyordu. Napolyon'un bu stratejisinin ismi, Kıta Ablukasıydı. Kıta Ablukası ile İngiltere'nin Avrupa ticaretinden dışlanması sağlanmak isteniyordu. Avrupa genelinde, İngiliz mallarına ambargo konulması söz konusuydu. Bu hadiseden birçok Avrupalı devlet etkilenmeye başlamıştı (Armaoğlu, 1997: 68; Uçarol, 1995: 25-26).

O zamana kadar Koalisyon Savaşları dışında kalan devletlerden biri Danimarka'ydı. Danimarka önemli bir Avrupalı güç olmamakla birlikte, coğrafi konumu dolayısıyla dikkat çekici bir mevkiideydi. Danimarka, İngiltere'nin gücünü bildiğinden tamamiyle Fransa yanında olmak veya İngiltere aleyhine bir tavır takınmaktan çekiniyordu. Portekiz, Fransız isteklerine boyun eğmede tereddüt yaşayınca, 1807 Ekim ayında Napolyon tarafından işgal edilmişti (Yalçınkaya, 2008: 113). Portekiz Kralı da korkusundan kaçıp, Latin Amerika'daki sömürgesi olan Brezilya'ya yerleşmişti. Keza İspanya da Fransa'dan çekinmekteydi. Napolyon, İngiltere'ye karşı uygulamaya koyduğu Kıta Ablukasına kuzey ülkeleri dahil etmek istediği gibi, buna girmek istemeyen devletlere baskı uygulayarak, sürece dahil etmek istiyordu (Davies, 2011: 776; Anderson, 2010: 58-59). Avusturya, Napolyon'un, Eflak ve Boğdan'ın Rusya'ya bırakılmasına olur verdiği varsayımından hareketle çok tedirgindi. Böyle bir durum olursa Avusturya, sınırlar bakımından bir yandan Fransa diğer yandan da Rusya arasında kalmış olacaktı. Hatta bu gelişmeler çerçevesinde Avusturya'nın, Friedland Savaşı'nda Rusya ve Prusya yanında Fransa karşısında savaşmamış olmasından pişmanlık duyduğu da açıktı. Prusya, Tilsit Antlaşması ve Fransa-Rusya yakınlaşması dolayısıyla çok büyük sıkıntılara uğramış, Rus desteğinden mahrum kalmış, yalnızlık hissi taşıyan diğer bir devletti (Uçarol, 1995: 25-28).

Rusya ve başındaki Çar I. Aleksandr'ın, gelişmeler karşısındaki vaziyetini de iyi analiz etmek gerekmektedir. I. Aleksandr, oluşturulmaya çalışılan Rusya-Fransa ittifakından büyük menfaatler elde etmeyi umuyordu. Bilhassa Osmanlı coğrafyası üzerinde öteden beri Rus hükümdarlarının almayı hayal edip alamadığı yerleri, kendisinin alacağı düşüncesine kapılmıştı (Sertoğlu, 2011: 2820). Bu vesileyle Rus toplumunda memnuniyet oluşturup, Friedland yenilgisinin kendi üzerinde oluşturduğu olumsuz etkiyi atmak istiyordu. Ancak kendisinin en büyük handikaplarından biri gerek toplumda gerekse de Rus bürokrasisi ve askeri sistemi içerisinde, Fransa'dan rahatsız olup, bu ittifaka sıcak bakmayan kesimlerin olmasıydı (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 250-14149). Hatta o süreçte Petersburg'a gelen Fransız elçisine, I. Aleksandr, büyük değer verirken üst düzey Rus yetkililerinin çoğu gelen elçiye iltifat göstermemişlerdi (Cevdet, 1309: 245).

5- Tilsit Antlaşması'nın Avrupa Siyasi Düzenini Sarsması: Yeni Dengeler Arayışı

Rusya, Tilsit Antlaşması sonrası, Avrupa siyasetindeki tepkilerin de farkındaydı. Çar I. Aleksandr, özellikle İngiltere'nin nasıl bir tutum takınacağını merak ediyordu. Diğer Avrupalı güçleri o kadar da önemsemediği yoktu. O zamanlar dünya güç dengesinin iki kutbu vardı. İngiltere ve Fransa. Diğer devletler tali güçler mesabesindeydi. Rus Çarı, Tilsit Antlaşması gereğince kendi üzerine düşen, İngiltere ile Fransa arasında arabuluculuğu çerçevesinde (Anderson, 2010: 58), İngiltere'ye gönderdiği haberin cevabını beklemekteydi (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 951-40842). O sıralar sadece I. Aleksandr değil, bütün Avrupa devletleri İngiltere'nin nasıl bir tavır takınacağını merakı içerisindeydi. İngiltere, mevcut gücüyle bütün dengeleri değiştirebilecek nitelikteydi (BOA, AE.SSLM.III, 422-2414). Her zaman olduğu gibi İngiltere'nin, sömürgeleri ve bunlara giden yolların güvenliğini sağlama stratejisine göre hareket edeceği açıktı. Dünya üzerindeki denizlerde ve okyanuslardaki İngiliz donanmasının üstünlüğü ortadaydı. XIX. Asrın başında İngiltere, Ümit Burnu'nun denetimini Hollanda'dan almıştı. Afrika ve Amerika sahillerinde İngiltere'nin gücü ortadaydı. Keza Hint Okyanusu için de aynı durum söz konusuydu (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 1180-46612). İngiltere, her fırsatta Fransa'ya karşı olduğunu, Napolyon'un istediği bir uzlaşmaya yanaşmayacağını ve Koalisyon güçlerinin Fransa'ya karşı savaşını devam ettirmeden yana olduğunu belli etmekteydi. Koalisyon güçleri ise, İngiltere'nin karadan Avrupa içine bir ordu göndermeyip, sadece verdiği destekle Koalisyon devletlerine yardım etmesinden rahatsızdı (Cevdet, 1309: 246).

Açıkçası Friedland Savaşı ve Tilsit Antlaşması, İngiltere'nin bile ummadığı gelişmelere kapı açmıştı. Bu meyanda ani bir kararla İngiltere'nin Danimarka'yı işgal etmesi, Avrupa'da yeni bir gerginliğe sebep olmuştu. Eylül 1807'de yaşanan bu hadise, İngiltere'nin, Rus arabuluculuğu teklifine sert bir yanıtı niteliğindediydi. İngiltere'nin, Danimarka'yı alıp, bu devletin donanmasına el koyması, uluslararası hukuka aykırı bir durumdu ve Avrupa genelinde İngiltere'nin bu hareketine karşı tepki meydana gelmişti. Bu vaziyet, Napolyon'un planlarına uygun ve istediği bir gelişmeydi. İngiltere'nin Danimarka hamlesi, Avrupa içerisinde Fransa'nın mevcut düşmanlarında Napolyon'a karşı bir sempati oluşmasına zemin hazırlamıştı. Danimarka meselesinde, İngiltere'ye karşı oluşan hoşnutsuzluk, Napolyon'un elini güçlendirmişti. Hatta İngiliz kamuoyunda da kendi hükümetlerine yönelik tepkiler oluşmuştu (Anderson, 2010: 59; Asım, 2015: 1133).

Oluşan tüm tepkilere rağmen İngiltere geri adım atmadığı gibi, Fransa ile bir anlaşmaya varmayacağını ve mevcut koalisyon devletlerinin Fransa'ya karşı savaşlarını devam ettirmelerini istediğini belli etmişti. İngiltere, Rusya'ya özel elçi olarak Wilson'u göndermişti. Bu elçi İngiltere'nin, Danimarka'yı almasının meşru olduğunu, Rusya-Fransa ittifakından bir sonuç çıkmayacağını belirtmişti. Hatta İngiltere, Rusya'yı yanında tutmak için Eflak-Boğdan'ı Rusya'nın almasına karşı çıkmayacağını da vurgulamıştı. Çar I. Aleksandr ise, o sıralar Fransa ittifakına sadık olduğu için İngiltere'ye mesafeli durmayı yeğlemişti. Bu sebeple Rusya ile İngiltere ilişkileri iyice gerginleşmişti. I. Aleksandr'ın öncelikli hedefi, Eflak ve Boğdan'ı elinde tutmaktı. Bunun gerçekleşmesi noktasında da Napolyon'la ittifakının daha mantıklı olacağı kanaatindeydi (Cevdet, 1309: 247; Anderson, 2010: 59-60).

I. Aleksandr, Rusya içerisinde Fransa'ya yakın duran bürokratları önemli mevkilere getirmişti. Ancak I. Aleksandr'ın hesap edemediği şeydi. Napolyon çok değişik bir kişilikti ve müttefikliğine kayıtsız güvenmek doğru değildi. Napolyon'un o zamana kadarki siyasi hayatında, devletlerarası ilişkilerde gösterdiği birbirine zıt siyaset belliydi. En yakın örnek Osmanlı Devleti ile ilgili izlediği siyasetti ve Osmanlı'yı nasıl yüz üstü bıraktığı ortadaydı. Aynı zamanda Napolyon, Şark Meselesi bağlamında Osmanlı topraklarının paylaşılması konusunda da aceleci değildi ve bir müddet daha beklemekten yanaydı (Sertoğlu, 2011: 2820; Yalçınkaya, 2008: 112). Bu durum, Rus Çarı ile Napolyon arasındaki en büyük anlaşmazlık konusuydu. Gelişmelerin kendince analizini yapan Napolyon, Rusya'yı kontrolü altında tutmak ve Çar'ı mevcut ittifaktan soğutmamak için Rusya'nın, Finlandiya'yı almasını önermişti. Kısacası Avrupa içerisindeki siyasi denklem çok karışık bir haldeydi ve her an değişebilir özellikler taşıyordu. (Sertoğlu, 2011: 2855). İspanya'daki hanedanı ortadan kaldırmak ve kendi ailesinden birini buraya kral tayin etmek Napolyon'un planları dahilindeydi. Avusturya Devleti, olan bitenler karşısında ne yapacağını şaşırmişti. Açıkçası Napolyon, bütün Avrupa'yı istediği gibi şekillendirebileceği bir kıta olarak görmeye başlamıştı (Cevdet, 1309: 247-251).

Avrupa'daki bu iç gelişmelerin Osmanlı açısından yansımalarına baktığımızda, belki de en zor durumda olan devletlerden biri Osmanlı Devleti'ydı. Tilsit Antlaşması öncesine kadar Osmanlı yönetimi, Fransa'yı müttefik olarak görüyordu. Fransa'nın, başta Rus savaşı olmak üzere her konuda kendine destek olacağını sanmıştı ancak yanılmıştı. Osmanlı'nın hangi devletle hangi devlete karşı ittifak kuracağı belirsizdi. Tüm bu belirsizliklere rağmen, Osmanlı için tek bir çıkış yolu vardı. Bu çıkış yolu da İngiltere'ye yaklaşmaktı (BOA, TS.MA.E: 896-86). Zira Fransız-Rus yakınlaşması, en çok İngiltere'yi rahatsız etmişti. O vakit bu durum iyi değerlendirilmeliydi (BOA, Hatt-ı Hümayûn: 276-16195).

İstanbul'daki Fransız elçisi Sebastiyani, Osmanlı yönetiminde Fransa'ya yönelik olumsuz bakışı Paris'e bildirmişti. Fransa yönetimi de bu gelişmeye bağlı olarak ve olası Osmanlı-İngiliz yakınlaşmasına karşı, Rusya ile ittifakın hızlandırılmasını uygun görmüştü. Bu çerçevede Napolyon Şubat 1808'de I. Aleksandr'a gönderdiği mektupta, Şark Meselesinin kendince kararlaştırılmış olduğunu, Osmanlı'nın taksim edilmesi konusunun kesin bir şekilde derhal görüşülmesinin uygun olduğunu bildirmişti (Cevdet, 1309: 252). Yapılacak toprak paylaşımında Avusturya'nın da hisse sahibi olması lazım geldiğini belirten Napolyon, Fransa-Rusya-Avusturya askerlerinden oluşacak karma bir ordunun karadan Hindistan'a kadar gidip, İngiltere'yi buradan çıkarmasının şart olduğunu da belirtmişti. Bu haber Petersburg'a ulaştığında, I. Aleksandr bundan çok büyük bir memnuniyet duymuştu (Anderson, 2010: 60; Driault, 2013: 239-270).

Bu meyanda I. Aleksandr'ın, Napolyon ile ilgili bazı tespitleri vardı. Buna göre; Napolyon büyük bir adamdı. Tilsit'teki uzlaşmaya sadık kalmıştı. O zaman Rusya'nın bütün askerini Napolyon'un emrine vermesinde bir beis yoktu. I. Aleksandr, kendi toplumunu da buna hazırlamalıydı. Rus kamuoyunda ve bazı devlet adamlarında Fransa'ya ve Napolyon'a karşı var olan olumsuz algının yıkılması lazımdı. Yine I. Aleksandr'a göre, Osmanlı'nın taksimi konusunda Avusturya'nın sürece dahil edilmiş olması da yerindeydi. Hindistan'a kadar gidecek karma ordu meselesini de olabilir bir yaklaşımla gören Rus Çarı, bu konunun Tilsit'te de gündeme geldiğini, ancak askeri strateji açısından büyük sıkıntılar doğuracağını ve kolay olmayacağını Napolyon'a beyan etmişti. I. Aleksandr için asıl önemli olan konu, Osmanlı'nın taksimi meselesiydi. Rusya'nın hissesine düşecek olan toprakların hayalini kuran Rus Çarı; "*Türk barbarlığının elinden koparacağımız memâlikin sûret-i taksimî emrinde ittifak etmeliyiz*" demişti. (Cevdet, 1309: 252-253; Asım, 2015: 1134)

I. Aleksandr, Napolyon'un Hindistan'a gitmek gibi iddialı askeri planlarının olası birliği konusunda tereddütlüydü. Ancak Napolyon gibi bir lideri kızdırmak demek, ittifakın olmaması ve Osmanlı topraklarının paylaşılmaması anlamına gelebilirdi. Bu sebeple herhangi bir anlaşmazlığa düşülmeden Napolyon ile tekrar masaya oturup, Osmanlı topraklarından nerelerin kimler tarafından alınacağını kesinleştirilmesi lazımdı (Anderson, 2010: 60-61). Bu kadar önemli bir konunun Fransa ve Rusya tarafından görevlendirilecek diplomatlar tarafından müzakere edilip, işin sürüncemede kalması yerine, iki hükümdar karşılıklı oturup bu konuları görüşüp, kararlaştırmalıydı. Görüşme yerinin Petersburg ve Paris gibi başkentlerin dışında bir yer olması da uygun görülüyordu. Bu sebeple de Erfurt mevkiini öneren I. Aleksandr, şayet bu önerinin Napolyon tarafından uygun görülmesi halinde, "*hemen yola çıkarım ve Tatar gibi koşarım*" demişti. Cevdet'e göre, Osmanlı yönetimi, Avrupa dengesini esas alıyordu ve bunun devamı Osmanlı'nın ayakta kalmasıyla mümkündü. Osmanlı Devleti'ni taksim etmeye girişmek demek, bütün dengelerin değişmesi demekti ki, bu da kolay bir iş değildi. Meselenin pek çok müşkülâtları vardı ve Osmanlı Devleti kolay parçalanıp, bölüşülecek bir devlet değildi (Cevdet, 1309: 253).

SONUÇ

Osmanlı Devleti, 1806 yılından itibaren denge siyaseti çerçevesinde Fransa'yla birlikte hareket etmeye başlamıştı. O sırada Osmanlı-Fransa yakınlaşması demek, Osmanlı'nın, Rusya ve İngiltere'yi karşısına alması demekti. Bunun da hemen yansımaları olmuştu. XIX. Yüzyılın başından beri pek çok sıkıntı ile uğraşan Osmanlı Devleti, büyük güven duyduğu Fransa'nın etkisiyle Rusya ile karşı karşıya gelmiş ve Osmanlı-Rus Savaşı başlamıştı. 1806 yılında başlayan bu savaşta, cephede Osmanlı'nın zor durumu ortadayken bir de 1807 şubat ayında İngiltere'nin

bir filosu, Çanakkale Boğazı'nı geçip İstanbul'u tehdit etmişti. İşte böyle bir zorlu süreçten geçen Osmanlı yönetimi, dış politikada bütünüyle Fransa'nın istediği gibi hareket eder olmuştu. Osmanlı Devleti, Fransa ittifakı ekseninde, Fransa'nın Avrupa içinde cereyan eden Koalisyon Savaşları'nda Rusya'yı ağır bir yenilgiye uğratmasını beklemişti.

14 Haziran 1807'de Friedland Savaşı'nda, Rusya, Fransa tarafından mağlup edilmişti. Osmanlı Devleti, büyük düşman olarak gördüğü Rusya'nın, Fransa karşısında aldığı yenilgiden dolayı sevinecekken, Fransa İmparatoru Napolyon ile Rus Çarı I. Aleksandr arasında başlayan barış müzakerelerinden şüphelenmeye başlamıştı. Napolyon, öncesinden planlarını yaptığı ana hedefi doğrultusunda, Rusya ile ittifak kurmak için Osmanlı Devleti'ni bir koz olarak kullandığını belli etmişti. 7 Temmuz 1807'de Tilsit'te imzalanan Fransa-Rusya antlaşması bunun kanıtıydı. Tilsit Antlaşması ile Fransa'yla Rusya arasında yeni dönem ittifakının temelleri atılmıştı. Osmanlı'nın dost ve müttefik zannettiği Fransa'nın bu politik manevrası, Osmanlı dış siyasetini derinden etkilemişti. Tilsit Antlaşması'yla birlikte gelişmeleri değerlendiren Osmanlı yönetimi, ortaya koyduğu yeni denge siyaseti çerçevesinde hareket etmeye başlamıştı. Mevcut şartlarda Fransa'yı karşısına almaya çekinen Osmanlı Devleti, İngiltere ile yakınlaşmayı uygun görmüştü.

KAYNAKÇA

Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *AE.SSLM.III*, 422-2414, 21.03.1222 (29 Mayıs 1807)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 1180-46612, 18.07.1223 (9 Eylül 1808)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 1359-53456, 29.12.1222 (27 Şubat 1808)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 1360-53566, 27.5.1222 (2 Ağustos 1807)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 1361-53574, 13.01.1222 (23 Mart 1807)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 1363-53803, 29.12.1222 (27 Şubat 1808)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 1367-54128, 25.04.1222 (2 Temmuz 1807)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 1416-57889, 29.12.1222 (27 Şubat 1808)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 142-5919, 07.05.1222 (13 Temmuz 1807)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 143-5924, 05.05.1221 (21 Temmuz 1806)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 143-5992, 25.03.1221 (12 Haziran 1806)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 166-6940, 29.4.1221 (16 Temmuz 1806)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 166-6941, 12.05.1222 (18 Temmuz 1807)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 166-6956, 12.09.1221 (23 Kasım 1806)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 1667-21, 18.04.1222 (25 Haziran 1807)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 170-7254, 29.12.1222 (27 Şubat 1808)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 241-13510, 14.12.1222 (12 Şubat 1808)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 245-13803, 21.12.1220 (12 Mart 1806)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 250-14149, 19.07.1222 (22 Eylül 1807)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 250-14198, 5.12.1220 (25 Ocak 1806)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 253-14397, 24.05.1222 (30 Temmuz 1807)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 256-14624, 27.03.1221 (14 Haziran 1806)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 268-15665, 29.12.1221 (8 Mart 1807)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 269-15701, 02.08.1221 (15 Ekim 1806)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 274-16129, 03.09.1220 (25 Kasım 1805)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 275-16190, 27.11.1222 (26 Ocak 1808)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 276-16195, 14.07.1222 (14 Eylül 1807)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 31-1481, 2.12.1219 (4 Mart 1805)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 32-1514, 29.12.1219 (31 Mart 1805)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 33-1595, 29.12.1219 (31 Mart 1805)

BOA, *Hatt-ı Hümayûn*: 951-40842, 15.03.1223 (11 Mayıs 1808)

BOA, *TS.MA.E*: 201-25, 19.02.1220 (19 Mayıs 1805)

BOA, *TS.MA.E*: 443-37, 21.03.1222 (25 Mart 1807)

BOA, *TS.MA.E*: 507-39, 29.12.1221 (8 Mart 1807)

BOA, *TS.MA.E*: 597-32, 29.12.1222 (27 Şubat 1808)

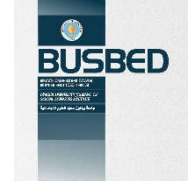
BOA, *TS.MA.E*: 597-34, 24.08.1222 (27 Ekim 1807)

BOA, *TS.MA.E*: 716-32, 26.11.1221 (4 Şubat 1807)

BOA, *TS.MA.E*: 716-8, 15.06.1221 (30 Ağustos 1806)

- BOA, *TS.MA.E*: 760-8, 29.12.1221 (8 Mart 1807)
- BOA, *TS.MA.E*: 812-20, 21.03.1222 (29 Mayıs 1807)
- BOA, *TS.MA.E*: 813-29, 15.01.1222 (25 Mart 1807)
- BOA, *TS.MA.E*: 896-86, 21.03.1222 (29 Mayıs 1807)
- BOA, *YB. OAK*: 143/6/6-38, 21.08.1222 (22 Kasım 1807)
- AHMED CEVDET PAŞA (1309), *Tarih-i Cevdet*, C. VIII, Tertib-i Cedid, Matbaa-i Osmanî, Dersa'âdet.
- AKSUN, Ziya Nur (1994), *Osmanlı Tarihi*, C. III, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- ARMAOĞLU, Fahir (1997), *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK, İstanbul.
- BEYDİLLİ, Kemal (2001), "Kabakçı İsyanı", *TDVİA*, C. 24, s. 8-9, İstanbul.
- BLACK, Jeremy (2020), *İngiltere Tarihi*, Çev. Aytaç Yıldız, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul.
- CHATEAUBİRAN, François-René de (1946), *Mezar Ötesinden Hâtıralar Napoléon* (Mémoires d'Outre-tombe), Çev. Yaşar Nabi Nayır, İstanbul.
- DANIŞMEND, İ. Hami (1972), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul.
- DAVIES, Norman (2011), *Avrupa Tarihi*, Çev. Editörü, Mehmet Ali Kılıçbay, 2. Baskı, İmge Kitabevi, İstanbul.
- EREN, A. Cevat (1997), "Selim III" *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. X, s. 452-456.
- ESMER, A. Şükrü (1944), *Siyasi Tarih*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- FERGUSON, Nial (2013), *İmparatorluk -Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirdiği*, Çev. Nurettin Elhüseyni, YKY. İstanbul.
- GÜNAY, Bekir (2009), *Paris'te Bir Osmanlı*, Kitabevi, İstanbul.
- İLGÜREL, Mücteba (1997), "Türkler (Osmanlılar)" *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. XII-II..
- KARAL, Enver Ziya (1995), *Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara.
- KARPAT, Kemal (1997), "Türkler (Osmanlılar)" *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. XII-II, s. 348-352.
- MÜTERCİM AHMED ASİM EFENDİ (2015), *Asım Efendi Tarihi*, C.II, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.
- ÖZKAN, Selim Hilmi (2017), *Osmanlı Devleti ve Diplomasi*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul.
- SERTOĞLU, Midhat (2011), *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara.
- SÜSLÜ, Azmi (1983a), "Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri, 1798-1807. [1]" *Belleten XLVII*, no. (1983): 259-279.
- SÜSLÜ, Azmi (1983 b), "Osmanlı İmparatorluğunu Paylaşma Projeleri, 1807-1812 [1]" *Belleten XLVII*, no. (1983): 745-774.
- TILLY, Charles (1995), *Avrupa'da Devrimler, 1492-1992*, Çev. Özden Arıkan, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- UÇAROL, Rifat (2008), *Siyasi Tarih (1789-2001)*, 7. Baskı, Der Yayınları, İstanbul.
- ULUERLER, Sıtkı (2020), "Fransız İhtilali ile Değişen Avrupa Düzeninde Osmanlı Devleti'nin Uygulamaya Çalıştığı Denge Siyaseti ve Sonuçları (1795-1801)", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl, 10, Sayı 20, s. 51-79.
- ULUERLER, Sıtkı (2021), "1807 Yılında Napolyon Bonapart'ın Fransa-Osmanlı-İran Üçlü İttifak Planları ve Sonuçları", *Akademik MATBUAT*, C. 5, Sayı 1, s. 1-24.
- YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin (2008), "Osmanlı Devleti'nin Batı Politikası -Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a- (1774-1839)", *Türk Dış Politikası Osmanlı Dönemi*, C. II, Editör Mustafa Bıyıklı, Gökkuşbuca Yayınları, İstanbul.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 16.02.2021
Kabul Tarihi : 09.03.2022

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1074660>

ÇALIŞMA SERMAYESİ YÖNETİMİNİN İŞLETME KARLILIĞI VE FAALİYET ETKİNLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ*

Müslüm POLAT¹, Enes YILDIZ²

ÖZ

1990'lı yıllardan itibaren uluslararası ve yerel düzeyde farklı zamanlarda farklı araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen birçok araştırma, çalışma sermayesi yönetiminin işletmeler açısından ne denli önem taşıdığını göstermektedir. Geçmişten günümüze yapılan bu araştırmalarda daha çok işletme kârlılığı ya da firma değeri ile çalışma sermayesi yönetimi arasındaki ilişkisi araştırılmıştır.

Çalışma sermayesi yönetiminin işletme kârlılığı ve faaliyet etkinliği üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla gerçekleştirilen bu çalışmada, BIST bilişim sektöründe faaliyet gösteren firmaların 2011Q1-2018Q2 dönemine ait çeyreklik verileri kullanılmıştır. Çalışmada işletme kârlılığını ve faaliyetlerdeki etkinliği temsil eden birer regresyon modeli oluşturulmuştur. Bu modellerden Model-1 işletmenin öz kaynak kârlılığına, Model-2 ise faaliyetlerdeki etkinliğe odaklanmıştır.

Oluşturulan regresyon modellerinin panel veri analizinden elde edilen bulgulara göre; BIST bilişim sektöründe öz kaynak kârlılığının sadece dönen varlık devir hızından, faaliyetlerdeki etkinliğin ise hem cari oran hem de dönen varlık devir hızından istatistiki olarak anlamlı düzeyde etkilendiği tespit edilmiştir. Ancak, stok bağımlılık oranı ile bağımlı değişkenler arasında her iki modelde de anlamlı ilişkilere ulaşılamamıştır.

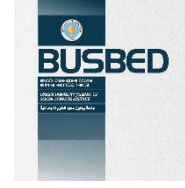
Anahtar Kelimeler: Çalışma sermayesi, Panel veri analizi, Bilişim sektörü

* Bu çalışma Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 28/01/2019 tarihinde kabul edilen ve Doç. Dr. Müslüm POLAT danışmanlığında Enes YILDIZ tarafından hazırlanan "Çalışma Sermayesi Yönetiminin İşletme Performansı Üzerindeki Etkisi: BIST Bilişim Sektörü Üzerine Bir Uygulama" isimli yüksek lisans tez çalışmasından derlenmiştir.

¹ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mpolat@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1198-4693>.

² Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, enesyildiz012@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1692-8992>.

Article Type : Research Article
Date Received : 16.02.2021
Date Accepted : 09.03.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1074660>

THE EFFECT OF WORKING CAPITAL MANAGEMENT ON FIRM PROFITABILITY AND OPERATING EFFECTIVENESS*

Müslüm POLAT¹, Enes YILDIZ²

ABSTRACT

Since the 1990s, many types of research done by different researchers on both international and local scales have shown how effective working capital management is for enterprises. In these researches done from the past up to the present, the relationship between operation profitability or firm value and working capital management has been studied.

In this study, which aims to evaluate the effect of working capital management on operational profitability and operating effectiveness, quarterly data belonging to the period 2011Q1-2018Q2 of firms operate in the BIST informatics sector. Regression models have been set in the study, representing operational profitability and operating effectiveness. Model-1 focuses on return on equity while Model-2 focuses on operating effectiveness.

According to findings provided from the panel data analysis of the regression models set, the equity profitability in the BIST informatics sector is affected by the working asset turnover rate. In contrast, the operating effectiveness is affected by both the current ratio and working asset turnover rate statistically at a significant level. However, both models have not found meaningful relationships between stock dependency rate and dependent variables.

Keywords: Working capital, Panel data analysis, Informatics sector

* This study was accepted at Bingöl University Social Sciences Institute on 28/01/2019 and Assoc. Dr. Compiled from the master's thesis titled "The Effect of Working Capital Management on Business Performance: An Application on BIST Informatics Sector" prepared by Enes YILDIZ under the consultancy of Müslüm POLAT.

¹ Assoc. Prof., Bingöl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, mpolat@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-1198-4693>.

² Bingöl University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, enesyildiz012@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-1692-8992>.

1. GİRİŞ

Literatürde işletme sermayesi ya da döner sermaye gibi isimlerle de kullanılan çalışma sermayesi, kısa vadede paraya dönüştürülen ve işletme faaliyetlerinin devamlılığını sağlayan varlıkları ifade etmektedir (Meder Çakır & Küçükkaplan, 2012: 70). Çalışma sermayesi, işletmelerin tam kapasite ile çalışarak faaliyetlerini yürütmeleri ve yükümlülüklerini yerine getirmeleri açısından gereklidir. Olağan dışı dönemlerde ise, bu sermaye, işletmelerin istenmeyen durumlara düşmesini engellemektedir (Doğan & Elitaş, 2014: 2).

Çalışma sermayesini iki şekilde ele almak mümkündür. Kısa vadeli aktiflerin toplamı brüt çalışma sermayesini oluşturmaktadır. Brüt çalışma sermayesinden kısa vadeli yabancı kaynakların çıkarılması sonucunda ise net çalışma sermayesine ulaşılmaktadır. İşletmeler brüt veya net çalışma sermayeleri ile faaliyetlerine başlama, hammadde temin etme, işçilik ücretleri, genel yönetim giderleri, enerji ödemeleri, bakım ve onarım masrafları, vergi ve sigorta giderleri gibi ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar (Poyraz, 2012: 48-49).

İşletmenin cari aktifleri içerisinde yer alan ve genel anlamda nakit, satılabilir menkul kıymetler, alacaklar ve stoklardan oluşan çalışma sermayesinin yönetimi, işletmeler açısından yaşamsal nitelikte olup oldukça önemli bir süreci ifade etmektedir. Bu süreçte idareciler, zamanlarının büyük bir bölümünü çalışma sermayesi yönetimine ayırmakla beraber iki önemli hususu da göz önünde bulundurmaktadırlar. Bu doğrultuda birinci husus, her bir çalışma sermayesi unsuruna yönelik en uygun yatırım tutarının belirlenmesinden oluşmaktadır. İkinci husus ise, bu yatırımlarının ne kadarının kısa ve ne kadarının uzun dönemli fonlarla finanse edileceğinin tespitinden meydana gelmektedir (Okka, 2010: 85-86).

Çeşitli şekillerde günlük faaliyetlerini yerine getiren işletmeler, maliyetlerini en aza indirirken kazançlarını da olabildiğince yükseltmeyi hedeflemektedirler. Bundan ötürü çalışma sermayesinin finansmanına dair, risklilik ve gelir unsurlarını göz önünde bulundurmak suretiyle, her işletmenin kendisine ait bir felsefesi ya da stratejisi bulunmaktadır (Okka, 2006, s. 182). Çalışma sermayesi stratejileri ise atılın, muhafazakâr ve dengeli olmak üzere üç farklı stratejiden oluşmakla birlikte uygulamada işletmenin türüne göre farklılık gösterebilmekte, hatta aynı işletme içerisinde farklı yöneticilerin yaklaşımlarına bağlı olarak değişmektedir. Ayrıca, işletmenin benimsemiş olduğu ekonomik ve mali politikalar da, çalışma sermayesi stratejisini şekillendirmekte olup bu noktada likidite, risk ve kârlılığın dengelendiği bir strateji, en ideal çalışma sermayesi stratejisi olarak karşımıza çıkmaktadır (Erdinç, 2008, s. 228).

Çalışma sermayesi kalemlerinin yapısının analiz edilmesi halinde, işletmelerin finansal kabiliyetleri ve etkinlikleri hakkında fikir sahibi olunabilmektedir. Öte yandan bu kalemlerin işletmeler için hayati önemde olmasından dolayı çalışma sermayesinin doğru yönetilmesi konusu, finansal yöneticilerin ilk amacını oluşturmaktadır. Doğru yönetilen çalışma sermayesi ile işletmeler amaçlarına ulaşırken gelirlerini de maksimize etmektedirler. Bu nedenle finansal yöneticiler, işletmelerin cari varlıklara yaptıkları yatırımlara günlük çalışmalarında oldukça fazla süre ayırmaktadır. Bu kalemlerin başarılı yönetilmesiyle birlikte satışlarda artışlar meydana gelmektedir. Nihayetinde iş hacmindeki yükseliş kârlılığı olumlu yönde etkilemekte, böylece işletmeler amaçlarına daha fazla yaklaşmaktadırlar (Berk, 2015, s. 395-396).

İşletmenin büyüklüğü, faaliyette bulunduğu sektör ya da üst yöneticilerin politika ve stratejileri gibi birtakım unsurlardan etkilenen çalışma sermayesi üzerine literatürde birçok araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Özellikle finansal performansın en önemli göstergesi olarak değerlendirilen kârlılık ile çalışma sermayesi yönetimi arasındaki ilişkiye odaklanan çalışmalar göze çarpmaktadır. Bu çalışmada BIST bilişim sektöründe işlem gören işletmelerin verileri kullanılarak oluşturulan örneklem üzerinden, çalışma sermayesi yönetiminin işletme kârlılığı ve faaliyetlerdeki etkinliği üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

2. Literatür Taraması

Lyrouti ve McCarty (1993) tarafından yapılan çalışmada ticari alacakların, stokların ve kısa vadeli borçların küçük işletmelere ait likidite pozisyonlarını nasıl etkilediği araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, nakit dönüşüm süresi ile cari oran, stok dönüşüm periyodu ve borç ödeme süresi arasında ters yönlü negatif ilişkiler tespit edilmiştir. Nakit dönüşüm süresi ile alacak tahsil süresi arasında ise pozitif yönlü bir ilişki bulunduğu belirtilmiştir. Daha sonra ise Shin ve Soenen (1998) tarafından yapılan çalışmada çalışma sermayesi verimliliğinin ölçülmesi hedeflenmiş olup ölçü olarak net ticaret döngüsü tercih edilmiştir. Bu kapsamda 1975-1994 yılları arasında faaliyet gösteren 58.985 Amerikan işletmesine ait verileri incelemek amacıyla korelasyon ve regresyon analizleri uygulanmıştır. Araştırma sonucunda işletme kârlılığı ve hisse senedi getirileri ile net ticaret döngüsü arasında ters yönlü negatif ilişkiler elde edilmiştir.

Yücel ve Kurt (2002) tarafından yapılan çalışmada çalışma sermayesi ölçüsü olarak nakit dönüşüm süresi belirlenmiştir. Hisse senetleri İMKB’de işlem gören 167 işletmenin 1995-2000 yılları arasındaki verileri incelenmiştir. Araştırmada karşılaştırmalı analiz, regresyon analizi ve korelasyon analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda nakit dönüşüm süresi ile aktif kârlılığı ve özsermaye kârlılığı arasında ters yönlü negatif ilişkiler

saptanmıştır. Nakit dönüşüm süresinin yanı sıra nakit dönüşüm süresinin unsurlarının da dikkate alındığı Deloof'a (2003) ait araştırmada ise 1992-1996 yılları arasında Belçika'da sürekli olarak faaliyet gösteren 1.009 büyük ölçekli işletmenin çalışma sermayesi yönetimleri ile kârlılıkları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonucunda brüt faaliyet kârı ile nakit dönüşüm süresinin unsurları olan alacak tahsil süresi, stok tutma süresi ve borç ödeme süresi arasında ters yönlü negatif ilişkilerin olduğu ifade edilmiştir.

Lazaridis ve Tryfonidis'in (2006) çalışmasında Atina Borsasına kote edilmiş 131 işletmenin 2001-2004 yılları arasındaki 4 yıllık finansal verileri kullanılarak, işletme kârlılıkları ile nakit dönüşüm döngüsü ve bileşenleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin kurulması hedeflenmiştir. Yapılan regresyon analizi sonucunda, brüt kâr marjı ile nakit dönüşüm döngüsü arasında önceki çalışmalara paralel şekilde ters yönlü negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Shah ve Sana (2006) tarafından aynı yıl yapılan diğer bir çalışmada ise çalışma sermayesi yönetimi ile işletme kârlılığı arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu bağlamda, Pakistan'da petrol ve gaz sektöründeki şirketlerin 2001-2005 yılları arasındaki verileri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda Lazaridis ve Tryfonidis'in (2006) çalışmasındaki gibi nakit dönüşüm döngüsü ile işletme kârlılığı arasında ters yönlü negatif bir ilişki saptanmıştır.

Öz ve Güngör (2007) tarafından yapılan araştırmada 1992-2005 yılları arasında İMKB'de işlem gören imalat sektöründeki 68 işletmenin çalışma sermayesi yönetimleri ile brüt satış kârlılıkları arasındaki ilişkinin panel veri analiziyle tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda yapılan araştırmada, nakit dönüşüm süresinin unsurları (alacak devir hızı, borç devir hızı, stok devir hızı) ve net ticaret süresi ile işletme kârlılığı arasında ters yönlü negatif ilişkiler tespit edilmiştir. Yine Şamiloğlu ve Demirgüneş (2008) tarafından yapılan araştırmada 1998-2007 yılları arasında İMKB'de işlem gören imalat sektöründeki işletmelerin üçer aylık mali tablolarından elde edilen veriler üzerinden, çalışma sermayesi ölçüsü olarak belirlenen nakit dönüşüm süresi ve unsurları ile kârlılık arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada çoklu regresyon analizi kullanılmış olup çalışma sermayesi ölçüsü olan nakit dönüşüm süresi ve unsurları ile kârlılık arasında ters yönlü negatif ilişkiler elde edilmiştir.

Gill vd. (2010) tarafından yapılan araştırma ile 2005-2007 yılları arasında New York Borsasında işlem gören 88 işletmenin verileri kullanılarak çalışma sermayesi yönetimi ile kârlılık arasındaki ilişkinin incelenmesinin yanında, Lazaridis ve Tryfonidis (2006) tarafından çalışma sermayesi yönetimi ile kârlılık arasındaki ilişkiye yönelik elde edilen bulguların genişletilmesi hedeflenmiştir. Çalışmada regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, nakit dönüşüm döngüsü ile brüt kârlılık arasında ters yönlü negatif bir ilişkiye ulaşılmıştır. Araştırmacılar, işletmelerin nakit dönüşüm döngüsünü doğru bir şekilde ele alarak ve alacak hesaplarını en uygun seviyede tutarak kârlılıklarını arttırmabileceklerini ifade etmişlerdir.

Akbulut'un (2011) yaptığı çalışmada 2000-2008 yılları arasında İMKB'de işlem gören imalat sektöründeki tüm alt sektörlerde yer alan ve 9 yıl boyunca sürekli olarak faaliyet gösteren 127 işletmenin verileri kullanılarak çalışma sermayesi yönetimi ile kârlılık arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmada çoklu regresyon analizi ve tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, çalışma sermayesi yönetimi ile kârlılık arasında ters yönlü negatif bir ilişki tespit edilse de, çalışma sermayesi yönetimini ölçen bağımsız değişkenlerden (alacak tahsil süresi, stok tüketim süresi ve nakit döngüsü) hiç biri ile kârlılık arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Araştırma bu yönüyle dikkat çekmektedir. Bu araştırma gibi literatürle uyum göstermeyen bir diğer araştırma olan Sharma ve Kumar (2011) tarafından yapılan çalışma ile 2000-2008 yılları arasında Hindistan'da faaliyet gösteren 263 finansal olmayan işletmenin verileri kullanılarak çalışma sermayesi yönetiminin kârlılıkla olan ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada çoklu regresyon ve korelasyon analizleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, farklı pazarlardaki diğer uluslararası birçok çalışmanın aksine çalışma sermayesi yönetimi ile kârlılık arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir.

Meder Çakır ve Küçükkaplan'a (2012) ait çalışma ile 2000-2009 yılları arasında İMKB'de işlem gören 122 üretim işletmesinin verileri kullanılarak çalışma sermayesi unsurlarının işletme kârlılığı ve piyasa değeri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, çalışma sermayesi unsurlarından cari oran ve kaldıraç oranı ile aktif kârlılığı arasında ters yönlü negatif ilişkiler tespit edilmiştir. Asit-test oranı, stok devir hızı ve aktif devir hızı ile aktif kârlılığı arasında ise pozitif yönlü ilişkilerin olduğu ifade edilmiştir. Ancak, çalışma sermayesi unsurlarının (cari oran, asit-test oranı, nakit oranı, alacak devir hızı ve stok devir hızı) özsermaye kârlılığını ve piyasa değerini açıklamakta anlamsız ve yetersiz kaldığı belirtilmiştir. Yurtiçinde aynı yıl Vural vd. (2012) tarafından yapılan çalışmada 2002-2009 yılları arasında İMKB'de işlem gören 75 imalat işletmesinin ikincil verileri kullanılarak çalışma sermayesi yönetiminin unsurları ile işletme performansı arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada dinamik panel veri analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, alacak tahsil süresi ve nakit dönüşüm süresi ile brüt işletme kârı arasında güçlü ve ters yönlü negatif ilişkiler söz konusuken diğer çalışma sermayesi unsurları ile brüt işletme kârı arasında anlamlı ilişkiler elde edilememiştir. Ayrıca, nakit dönüşüm süresi ile işletme değeri (Tobin Q) arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu ifade edilmiştir.

Khan ve Ghazi (2013) tarafından yapılan çalışmada 2005-2010 yılları arasında Karachi Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören kimya sektöründeki 22 işletmenin verileri kullanılarak çalışma sermayesi yönetiminin işletme performansı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada bağımsız değişken olarak çalışma sermayesi unsurları (nakit dönüşüm döngüsü, alacak gün sayısı, stok devir süresi ve borç ödeme süresi), işletme performansı göstergeleri olarak ise “Tobin Q” verisi ve brüt kâr kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, çalışma sermayesi ve işletme performansı arasında ters yönlü negatif ilişkiler tespit edilmiştir.

Banos-Caballero vd. (2014) tarafından yapılan çalışma ile 2001-2007 yılları arasında İngiltere’de faaliyet gösteren ve finansal olmayan 258 işletmenin verileri kullanılarak çalışma sermayesi yönetimi ile işletme performansı arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, literatürdeki araştırmaların aksine çalışma sermayesi yönetimi ile işletme performansı arasında ters yönlü “U” şeklinde bir ilişkinin olduğu görülmüştür. Bu durum, maliyetleri ve faydaları dengeleyen bir işletmenin, değerini en üst seviyeye çıkaran optimal düzeydeki çalışma sermayesi yatırımlarına işaret etmektedir.

Demireli vd. (2014) tarafından yapılan çalışmada 1998-2010 yılları arasındaki sektör (gayrimenkul yatırım ortaklıkları, madencilik, teknoloji, ticaret ve imalat) ortalamalarını karşılaştırmak suretiyle çalışma sermayesi bileşenleri ile sektör kârlılığı arasındaki ilişki incelenmiştir. Yazarlara göre, bu çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan ayıran en önemli özellik, çalışmada farklı sektörlerin kullanılmasının yanında sektör ortalamalarının analize dâhil edilmesidir. Çalışmada panel regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; cari oran, kaldıraç oranı ve dönen varlık/toplam aktif değişkenlerinin aktif kârlılığı ve özsermaye kârlılığını açıklamada istatistikî açıdan anlamlı oldukları belirtilmiştir. Ayrıca, piyasa değeri/defter değeri verisini açıklamada satışların, “Tobin Q” verisini açıklamada ise likidite oranının anlamlı olduğu belirtilmiştir. Araştırmacılara göre, bu sektörlerdeki işletmelerde, yatırımlar kadar likidite de ön plandadır. Bu nedenle çalışma sermayesi ve net çalışma sermayesi yatırımlarını artırmaları gerekmektedir.

Erdaş’ın (2015) yaptığı çalışmada 2008-2014 yılları arasında Borsa İstanbul’da işlem gören turizm sektöründeki 8 işletmenin finansal tablolarından elde edilen veriler kullanılarak konaklama işletmelerinde çalışma sermayesi yönetimi ile kârlılık arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, nakit dönüşüm süresi ve döviz kuru dolar değişkenleri ile net kâr marjı arasında ters yönlü negatif ilişkiler hesaplanmıştır. Ticari borç devir hızı ve döviz kuru avro değişkenleri ile net kâr marjı arasında ise önemli ve pozitif yönlü ilişkilere ulaşılmıştır. Aynı dönemde yine Borsa İstanbul’da Toraman ve Sönmez’in (2015) yaptıkları araştırma ile 2009-2013 yılları arasında perakende ticaret sektöründeki 11 işletmeye ait mali tablolardan elde edilen veriler kullanılarak çalışma sermayesi yönetimi ile brüt kârlılık arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada panel veriler için çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda brüt satış kârı ile çalışma sermayesi unsurları (alacak devir süresi, stok devir süresi, borç devir süresi ve net ticaret süresi) arasında herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Toraman ve Sönmez’e göre bu durum, perakende ticaret sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin uyguladıkları çalışma sermayesi politikalarının kârlılıkları üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmamasından ya da söz konusu işletmelerin optimum düzeyde çalışma sermayesine sahip olmamalarından kaynaklanabilir.

Atmaca’ya (2016) ait çalışmada 2009-2015 yılları arasında Borsa İstanbul’da işlem gören kimya, plastik ve kauçuk sektörlerindeki 24 işletmenin finansal tablolarından elde edilen veriler kullanılarak çalışma sermayesi unsurlarının kârlılık üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada korelasyon ve panel veri analizleri kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, özkaynak kârlılığının stok tutma süresi, alacak tahsil süresi ve borç ödeme süresi ile ters yönlü negatif ilişkilere; nakit dönüşüm süresi, cari oran ve varlıkların kârlılığıyla ise pozitif yönlü ilişkilere sahip olduğu tespit edilmiştir. Varlıkların kârlılığının ise stok tutma süresi, nakit dönüşüm süresi ve cari oran ile pozitif yönlü ilişkilere; borç ödeme süresi ve alacak tahsil süresiyle ise ters yönlü negatif ilişkilere sahip olduğu belirtilmiştir. Ancak bu ilişkilere bakıldığında, açıklayıcı değişkenlerin (stok tutma süresi, alacak tahsil süresi, borç ödeme süresi, nakit dönüşüm süresi ve cari oran) bağımlı değişkenler (varlıkların kârlılığı ve öz sermaye kârlılığı) üzerinde istatistikî olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadıkları saptanmıştır.

Konak ve Güner (2016) tarafından yapılan araştırma ile 2011-2014 yılları arasında Borsa İstanbul’da işlem gören kobi sanayi endeksindeki 29 işletmenin verileri kullanılarak çalışma sermayesi ile işletme performansı arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, nakit dönüşüm döngüsü ile net kâr marjı arasında ters yönlü negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca, nakit dönüşüm süresi ile kısa vadeli borç ödeme süresindeki azalmanın ve çalışma sermayesinin etkin yönetiminin, işletmelerin performanslarına katkı sağlayacağı ifade edilmiştir.

Yıldız ve Akkoç (2016) tarafından yapılan çalışmada 2000-2013 yılları arasında Borsa İstanbul’da işlem gören sanayi sektöründeki işletmelerden elde edilen ve 2.312 işletme yılını kapsayan bir örneklem üzerinden, çalışma sermayesi yönetimi ile kârlılık arasındaki ilişkinin doğrusal bir modele uygunluğu itibarıyla test edilmesi yerine, bu ilişkiyi keşfetmeye yönelik incelenmiştir. Çalışmada uyarlanabilir sinirsel bulanık çıkarım sistemi ile keşif amaçlı bir analiz uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, çalışma sermayesi yönetimi ile kârlılık arasında “U”

şeklinde bir ilişki saptanmıştır. Yazarlara göre, bu durum çalışma sermayesi yönetimi ile kârlılık arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını, kârlılığın maksimize edilebilmesi için işletmelerin optimal bir seviyede çalışma sermayesine sahip olmaları gerektiğini göstermektedir.

Aydoğuş ve Vurur'a (2017) ait çalışma ile 2003-2012 yılları arasında Borsa İstanbul'da işlem gören imalat sektöründeki 128 işletmenin mali tablolarından elde edilen veriler kullanılarak çalışma sermayesi yönetiminin işletme kârlılığı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, bağımlı değişken olan satış kârlılığı ve aktif kârlılığı ile cari oran arasında pozitif yönlü ilişkiler elde edilmiştir. Ayrıca, satış kârlılığı ile kısa vadeli borç ödeme süresi arasında ters yönlü negatif bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir. Aydoğmuş ve Vurur'a göre, işletmeler aktifte yer alan yatırımlarını verimli kullanarak kârlılıklarını artırabilirler.

Lamprey vd. (2017) tarafından yapılan çalışmada 2011-2015 yılları arasında Gana'daki Greater Accra, Ashanti ve Brong Ahafo bölgelerinde faaliyet gösteren 400 KOBİ'nin çalışma sermayesi yönetimi ile firma performansları arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada regresyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, performans ölçütü olarak kullanılan ortalama sermaye harcamasının nakit dönüşüm döngüsü, alacak tahsil süresi ve stok devir süresi ile arasında ters yönlü negatif ilişkiler elde edilmiştir. Ayrıca, satışlar ile firma performansı arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğu belirtilmiştir.

Yakubu vd. (2017) tarafından yapılan çalışma ile 2010-2015 yılları arasında Gana'daki finansal olmayan 5 işletmenin ikincil verileri kullanılarak çalışma sermayesi yönetiminin kârlılık ve likidite üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada korelasyon analizi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, ortalama borç ödeme süresi ve cari oran ile işletme performansı arasında pozitif yönlü ilişkilerin olduğu ifade edilmiştir. Ortalama alacak tahsil süresi, stok devir gün sayısı ve nakit dönüşüm döngüsü ile işletme performansı arasında ise ters yönlü negatif ilişkiler saptanmıştır. Bunun yanı sıra Gana'daki finansal olmayan işletmelerin etkin çalışma sermayesi yönetim politikaları oluşturmaları gerektiği belirtilmiştir.

Literatürde görüldüğü gibi genellikle çalışma sermayesi yönetimi ile özsermaye kârlılığı, aktiflerin kârlılığı, brüt kâr ve net kâr gibi bağımlı değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. Bunun yanında bağımsız değişken olarak; nakit dönüşüm ya da net ticaret süresi, nakit dönüşüm süresinin unsurları (alacak tahsil süresi, borç ödeme süresi ve stok devir süresi), cari oran, asit-test oranı ve nakit oran gibi işletme likiditesiyle yakından ilişkili değişkenler tercih edilmiştir. Burada hem kullanılan değişkenlerin çeşidinin ve sayısının hem de araştırılmak üzere seçilen örneklem büyüklüğünün ve niteliğinin, araştırılan sektörün şartlarına göre değiştiği görülmüştür. Bu çalışmada ise, çalışma sermayesi yönetiminde oldukça önem arz eden stok bağımlılığı ile dönen varlıkların devir hızı da dikkate alınmıştır. İlave olarak daha önce analizlere konu olmadığı anlaşılan BIST bilişim sektöründeki işletmelere ait veriler üzerinden, çalışma sermayesi yönetiminin işletme kârlılığı ve faaliyet etkinliği üzerindeki etkisi analiz edilerek ilgili literatürdeki bu boşluğun kapatılması hedeflenmiştir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

3.1. Veri Seti

Çalışmada kullanılan veri setini BIST bilişim sektöründeki firmalar oluşturmaktadır. Analizlerin gerçekleştirildiği dönem itibarıyla bilişim sektöründe 16 firma bulunmaktadır. Bu 16 firmadan 2011Q1-2018Q2 arasındaki çeyrek dönemler boyunca kesintisiz faaliyet gösteren ve mali tablolarından analiz için gerekli finansal oranları hesaplanabilen 13 firmanın verileri kullanılmıştır. Dolayısıyla 13 işletme ve 30 çeyrek dönemden oluşan örneklem, toplam 390 adet gözlemi içermektedir. Her bir gözlem noktasında ise 2 bağımlı değişken, 3 bağımsız değişken ve 2 kontrol değişkeni analizlere dâhil edilmiştir. Bu nedenle 2730 adet panel verinin istatistiksel olarak analizi söz konusudur.

Değişkenler belirlenirken daha önce yapılan çalışmalar göz önünde bulundurulmuş fakat çalışma sermayesi yönetiminde oldukça önem arz eden diğer oranlar da kullanılmıştır. Bu nedenle çalışma sermayesi yönetiminin temel göstergelerinden olan stok bağımlılığı ile dönen aktiflerin devir hızı da dikkate alınmıştır. Çalışmada kullanılan değişkenler Tablo 1'de açıklamalarıyla beraber gösterilmiştir:

Tablo 1.

Araştırmada Kullanılan Değişkenlere Ait Bilgiler

Bağımlı Değişkenler		
Değişkenin Adı	Değişkenin Kısaltması	Değişkenin Açıklaması
Öz Kaynak Kârlılığı	OK	Dönem net kârının ortalama öz kaynaklara oranlanması ile elde edilmiştir.

Aktif Devir Hızı	ADH	Net satışların ortalama aktiflere bölünmesi ile hesaplanmıştır.
Bağımsız Değişkenler		
Değişkenin Adı	Değişkenin Kısaltması	Değişkenin Açıklaması
Cari Oran	CO	Cari aktiflerin cari pasiflere oranlanması sonucunda tespit edilmiştir.
Stok Bağımlılık Oranı	SBO	Cari pasiflerden hazır değerler ve hızla paraya dönüştürülebilen değerler çıkartılarak stoklara bölünmüştür.
Dönen Varlık Devir Hızı	DVDH	Net satışların ortalama dönen varlıklara bölünmesi sonucunda hesaplanmıştır.
Kontrol Değişkenleri		
Değişkenin Adı	Değişkenin Kısaltması	Değişkenin Açıklaması
Toplam Borç / Toplam Aktifler	BOAK	Toplam işletme borçlarının toplam işletme aktiflerine oranlanması ile elde edilmiştir
Aktiflerin Logaritması	LNAK	İşletmeye ait aktiflerin doğal logaritması alınmıştır.

3.2. YÖNTEM

Ekonometrik analizlerin yapılabilmesinin birinci koşulu değişkenlere ait verilerin bir araya getirilmesidir. Uygulamada zaman serisi verileri, yatay kesit verileri ve karma verilerden oluşan üç çeşit veri bulunmaktadır (Baltagi, 2005: 18). Bu bağlamda panel veriler; bireyler, firmalar, hane halkları veya ülkeler gibi aynı yatay kesit birimlerinin; gün, hafta, ay veya yıl gibi belirli zaman aralıklarında aldığı değerlerden meydana gelmektedir. Dolayısıyla zaman serisi ve yatay kesit verilerinden farklı olan panel veriler, her iki veri türünün özelliklerini de içerisinde barındırmaktadır (Uçar, 2013: 3).

Panel veriler, doğaları gereği zaman serileri ve yatay kesit birimlerinden oluşmaktadırlar. Zaman serileri durağan olabileceği gibi durağan olmayan serilerden de meydana gelebilmektedir. Zaman serilerinin durağan olmaması, zamanla değişen ortalama ya da zamanla değişen varyans şeklinde kendisini göstermektedir. Analizlerin güvenilirliğini artırmak için zaman serilerinin durağan hale getirilmesi gerekmektedir (Işık & Acar, 2006: 100). Durağan yapıdaki serilerde, yapısal değişimlerden dolayı durağanlığın ortadan kalkması halinde, birim kök test edilmelidir. Yani zaman trendlerine ve sabit değere karşı hassas olan birim kök testleri uygulanmalıdır (Kutlar, 2007: 323).

Durağan serilerin katsayılarının tahmini için Pesaran (2006), çalışmasında ortak ilişkili etkiler tahmincilerini kullanmıştır. Ancak Kapetanios, Pesaran ve Yamagata (2011), çalışmalarında durağan olmayan serilerin katsayıları için de ortak ilişkili etkiler tahmincilerinin kullanılabilceğini tespit etmişlerdir. Bu nedenle hem durağan hem de durağan olmayan serilerin katsayılarının tahmininde ortak ilişkili etkiler tahmincileri kullanılabilir. Yani ortak ilişkili etkiler tahmincilerinin kullanılması durumunda, seriler için birim kök testi uygulanmasına gerek kalmamaktadır (Polat & Yaşar, 2017: 35).

Çalışmada regresyon denklemlerinin oluşturulmasının ardından panel verilerin yapısı da dikkate alınarak daha sağlıklı sonuçlara ulaşmak amacıyla hem durağan hem de durağan olmayan serilerin tahmininde ön plana çıkan Ortak İlişkili Etkiler Yönteminin (Common Correlated Effect - CCE) kullanılmasına karar verilmiştir. Ortak İlişkili Etkiler Yönteminin dayandığı panel veri regresyon modeli aşağıda yer alan (1) ve (2) nolu denklemlerde gösterilmiştir (Gazel, 2016: 48):

$$y_{it} = \alpha_i d_t + \beta_1 x_{it} + e_{it} \quad (1)$$

$$e_{it} = \gamma f_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

d_t , gözlenebilen ortak faktörleri (sabit, trend, mevsimsel, kuklalar vb.),

f_t , gözlenemeyen ortak faktörleri ifade etmektedir.

CCE tahmincilerinin uygulanabilmesi için ilk olarak yatay kesit bağımlılığının test edilmesi gerekmektedir. Çünkü söz konusu tahminciler, regresyon denkleminde yer alan yatay kesit birimleri arasında bağımlılık tespit edilmesi durumunda kullanılabilir. Yatay kesit bağımlılığı; CDLM1 (Breusch-Pagan 1980), CDLM2 (Pesaran 2004), CDLM (Pesaran 2004) ve CDLM-Adj (Pesaran-Ullah-Yamagato 2008) testleriyle sınanmaktadır. Adı geçen yatay kesit bağımlılığı testlerinden hangisinin kullanılacağı, panel veri setinde yer alan yatay kesit ve zaman boyutlarının nicel büyüklüklerine göre belirlenmektedir (Karabiyik & Dilber, 2016: 319).

Yatay kesit bağımlılığı tespit edildikten sonra, eğim parametrelerinin homojenlik ya da heterojenlik durumlarına bakılmalıdır. İlk defa Swamy (1970) tarafından uygulanan, daha sonrasında Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen delta testinin boş hipotezi, eğim katsayılarının homojen olduğu varsayımına dayanmakta, boş hipotezin kabul veya ret edilmesi ise bir sonraki analiz yönteminin seçilmesine yardımcı olmaktadır (Gazel, 2016: 45). Delta testi sonucunda elde edilen olasılık değerine ait anlamlılık düzeyinin %1 ya da %5'ten küçük olması halinde boş hipotez reddedilmekte, eğim katsayılarının heterojen olduğuna karar verilmektedir (Göçer vd., 2012: 462).

Pesaran (2006), regresyon katsayılarının tahmin edilmesi için eğim katsayılarının heterojen olduğu durumlarda ortalama grup ortak ilişkili etkiler (common correlated effects mean group - CCEMG) tahmincisini, homojen olduğu durumlarda ise havuzlanmış ortak ilişkili etkiler (common correlated effects pooled - CCEP) tahmincisini önermiştir (Kaplan & Aktaş, 2016: 108). Bununla birlikte CCEMG ve CCEP tahmincilerinin panel eşbütünleşme katsayıları, sırasıyla formül (3) ve (4) kullanılarak elde edilmektedir (Erataş & Başçı Nur, 2013: 223):

$$\hat{b}_{CCEMG} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \hat{b}_i \quad (3)$$

Bu denklemde yer alan \hat{b}_i ($\hat{b}_i = (x_i' M_w x_i)^{-1} x_i' M_w y_i$), her bir yatay kesit için CCE tahminidir.

$$\hat{b}_{CCEP} = \left(\sum_{i=1}^N \theta_i x_i' M_w x_i \right)^{-1} \sum_{i=1}^N \theta_i x_i' M_w y_i \quad (4)$$

Yukarıda belirtilen bilgiler ışığında çalışmada her iki regresyon denklemi için ilk olarak birimler arasındaki yatay kesit bağımlılığı; CDLM1 (Breusch-Pagan 1980), CDLM2 (Pesaran 2004) ve CDLM-Adj (Pesaran-Ullah-Yamagato 2008) testleri ile sınanmıştır. Daha sonra yine her iki regresyon denklemi için delta testi ile eğim katsayılarının homojenlik/heterojenlik durumlarına bakılmıştır. Son olarak eğim katsayılarının homojen olduğu durumlar için CCEP, heterojen olduğu durumlar için CCEMG tahmincisinin kullanılmasına karar verilmiş olup %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde uzun dönem katsayılar tahmin edilmiştir. Çalışmada oluşturulan regresyon modelleri ise aşağıda gösterilmiştir:

Model-1: Öz Kaynak Kârlılığı

$$OK = a_i + \beta_1 CO_{i,t} + \beta_2 SBO_{i,t} + \beta_3 DVDH_{i,t} + \beta_4 BOAK_{i,t} + \beta_5 LNAK_{i,t} + \varepsilon_{it}$$

Model-2: Aktif Devir Hızı

$$ADH = a_i + \beta_1 CO_{i,t} + \beta_2 SBO_{i,t} + \beta_3 DVDH_{i,t} + \beta_4 BOAK_{i,t} + \beta_5 LNAK_{i,t} + \varepsilon_{it}$$

Modellerde yer alan "i" indisi yatay kesit birimlerini, "t" zamanı, "ε" ise hata terimini göstermekte olup her iki modelde de aynı bağımsız değişkenler ve kontrol değişkenleri kullanılmıştır. Kullanılan kontrol değişkenlerinden Toplam Borç/Toplam Aktifler (BOAK), işletmenin sermaye yapısını betimlemektedir. Logaritmik bir değer olan aktiflerin logaritması (LNAK) ise işletmenin aktif büyüklüğünün dikkate alınmasını sağlamaktadır.

4. ANALİZ VE ULAŞILAN BULGULAR

BIST bilişim sektöründe faaliyet gösteren analize konu 13 işletmenin, 2011Q1-2018Q2 arasındaki çeyrek dönem verilerinden hesaplanan bağımlı değişkenler, bağımsız değişkenler ve kontrol değişkenleri için oluşturulan 2 adet panel veri regresyon modeli Gauss 10 ekonometrik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

4.1. Çalışma Sermayesi Yönetiminin Öz Kaynak Kârlılığı Üzerindeki Etkisi

Model-1: Öz Kaynak Kârlılığı

$$OK = a_i + \beta_1 CO_{i,t} + \beta_2 SBO_{i,t} + \beta_3 DVDH_{i,t} + \beta_4 BOAK_{i,t} + \beta_5 LNAK_{i,t} + \varepsilon_{it}$$

CCE yöntemi ile uzun dönem katsayıların tahmin edilebilmesi için Model-1 regresyon denkleminde yer alan yatay kesit birimleri arasında bağımlılığın tespit edilmesi gerekmektedir. CDLM1 ve CDLM2 yatay kesit bağımlılığı

testleri, zaman boyutunun yatay kesit boyutundan büyük olması durumunda ($T > N$) tercih edilmektedir. CDLM-Adj yatay kesit bağımlılığı testi ise hem zaman boyutunun yatay kesit boyutundan ($T > N$), hem de yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu ($N > T$) durumlarda kullanılmaktadır. Dolayısıyla analiz edilen iki modelde de CDLM1, CDLM2 ve CDLM-Adj testlerine ait yatay kesit bağımlılığı test sonuçları gösterilmiştir. Tablo 2’de Model-1 regresyon denkleminin ilişkin yatay kesit bağımlılığı test sonuçları yer almaktadır:

Tablo 2.

Yatay Kesit Bağımlılığına İlişkin Test Sonuçları (Model-1)

Testler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
CDLM1 (Breusch-Pagan 1980)	110.60*	0.009
CDLM2 (Pesaran 2004)	2.61*	0.005
CDLM-Adj (Pesaran-Ullah-Yamagato 2008)	1.80**	0.035

(Not: * ve ** işaretleri, istatistik değerlerinin sırasıyla %1 ve %5 önem düzeylerinde anlamlı olduklarını ifade etmektedir.)

Tablo 2’de görüldüğü gibi CDLM1 ve CDLM2 testlerinde %1 önem düzeyinde, CDLM-Adj testinde ise %5 önem düzeyinde yatay kesitler arasında bağımlılık tespit edilmiştir. Böylece CCE tahmincilerinin kullanılabilmesi için diğer bir ön koşul olan eğim katsayılarının homojenliğinin test edilmesi safhasına geçilmiştir. Bu doğrultuda Delta Tilde ve Delta Tilde Adj testleri uygulanmıştır. Tablo 3’te Model-1 regresyon denkleminin ilişkin delta testi sonuçları gösterilmiştir:

Tablo 3.

Eğim Katsayılarının Homojenliğinin Test Edilmesi (Model-1)

Testler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Delta Tilde	3.49*	0.000
Delta Tilde Adj	3.96*	0.000

(Not: * işareti, istatistik değerlerinin %1 önem düzeyinde anlamlı olduklarını ifade etmektedir.)

Her iki delta testi sonucunda da %1 önem düzeyinde "H" _ "0" hipotezi reddedilmiş ve Model-1’de yer alan eğim katsayılarının heterojen olduğuna karar verilmiştir. Pesaran (2006) tarafından yatay kesit bağımlılığı altında eğim katsayılarının heterojen olduğu durumlarda, CCEMG tahmincisi kullanılarak uzun dönem katsayıların tahmin edilmesi önerilmektedir. Dolayısıyla Model-1’de yer alan bağımsız değişkenler ve kontrol değişkenlerinin, bağımlı değişken üzerindeki etkilerini ölçmek için CCEMG tahmincisi kullanılmıştır. Model-1 regresyon denkleminin yönelik tahmin edilen uzun dönem katsayılar ise Tablo 4’te sunulmuştur:

Tablo 4.

CCEMG ile Uzun Dönem Katsayıların Tahmini (Model-1)

Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-istatistiği
Cari Oran	0.0168	0.0370	0.46
Stok Bağımlılık Oranı	-0.0003	0.0037	-0.08
Dönen Varlık Devir Hızı	0.1391	0.0556	2.50*
Toplam Borç/Toplam Aktifler	-0.3163	0.1805	-1.75**
Aktiflerin Logaritması	0.1366	0.0464	2.94*

(Not: * ve ** işaretleri, istatistik değerlerinin sırasıyla %1 ve %5 önem düzeylerinde anlamlı olduklarını ifade etmektedir.)

Tablo 4’te belirtilen uzun dönem katsayılar, BIST bilişim sektörüne ilişkin sonuçları göstermektedir. Görüldüğü üzere bağımsız değişken olan dönen varlık devir hızı ile bağımlı değişken olan öz kaynak kârlılığı arasında %1 önem düzeyinde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre dönen varlık devir hızındaki 1 puanlık artışa karşılık öz kaynak kârlılığında 0.14 puanlık bir artış, 1 puanlık azalışa karşılık ise öz kaynak kârlılığında 0.14 puanlık bir azalış yaşanmıştır.

Bağımsız değişkenlerden cari oran ve stok bağımlılık oranı ile öz kaynak kârlılığı arasında anlamlı ilişkiler belirlenmemiştir. Fakat anlamlı olmamakla beraber cari oran ile öz kaynak kârlılığı arasında pozitif, stok bağımlılık oranı ile öz kaynak kârlılığı arasında negatif yönlü ilişkiler görülmüştür. Yani BIST bilişim sektöründe cari oranda meydana gelen artışların öz kaynak kârlılığını olumlu yönde, stok bağımlılık oranında yaşanan artışların ise öz kaynak kârlılığını olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Tablo 4’te gösterilen değerler sektörel tabandaki sonuçları ifade etmektedir. Bu nedenle BIST bilişim sektöründe faaliyet gösteren her bir işletmeye ait tahmin sonuçları Tablo 5’te yer almaktadır:

Tablo 5.

İşletmeler Bazında Uzun Dönem Katsayıların Tahmini (Model-1)

Şirket Kodu	Cari Oran		Stok Bağımlılık Oranı		Dönen Varlık Devir Hızı	
	Katsayılar	t-değeri	Katsayılar	t-değeri	Katsayılar	t-değeri
<i>ALCTL</i>	0.18	1.99**	0.02	3.17*	0.43	2.06**
<i>ARENA</i>	-0.28	-1.97**	0.02	2.00**	0.07	2.39*
<i>ARMDA</i>	-0.02	-0.79	0.00	-0.57	0.08	2.36*
<i>DGATE</i>	0.07	1.15	0.01	1.50***	0.05	1.77**
<i>DESPC</i>	-0.02	-1.73**	-0.03	-2.29**	-0.11	-0.86
<i>ESCOM</i>	-0.02	-1.82**	0.00	0.00	0.09	3.03*
<i>INDES</i>	0.31	2.09**	-0.01	-0.93	0.11	1.00
<i>KAREL</i>	0.03	0.86	0.00	0.03	-0.11	-1.00
<i>KRONT</i>	-0.02	-1.46***	0.00	-4.00*	0.50	5.19*
<i>LINK</i>	0.02	1.82**	0.00	0.00	0.25	1.14
<i>LOGO</i>	-0.04	-1.63***	0.00	0.00	0.42	3.81*
<i>NETAS</i>	0.03	1.04	0.00	0.00	-0.04	-0.39
<i>PKART</i>	-0.01	-3.00*	0.00	0.20	0.06	3.67*

(Not: *, ** ve *** işaretleri, istatistik değerlerinin sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde anlamlı olduklarını ifade etmektedir.)

İşletmeler bazında ulaşılan sonuçlar incelendiğinde bütün bağımsız değişkenler ve kontrol değişkenlerinin, bağımlı değişken olan öz kaynak kârlılığını çeşitli düzeylerde etkilediği görülmektedir. Ancak, sektördeki her işletme açısından bu ilişkinin varlığı söz konusu değildir. Örneğin, cari oran ile öz kaynak kârlılığı arasındaki ilişki ele alındığında PKART firması için %1 önem düzeyinde negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. ALCTL, ARENA, DESPC, ESCOM, INDES ve LINK firmalarında ise %5 önem düzeyinde anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Bunlardan ALCTL, INDES ve LINK firmaları için ilişkinin yönü pozitif iken; ARENA, DESPC ve ESCOM firmaları için ilişkinin yönü negatiftir. KRONT ve LOGO işletmelerinde %10 önem düzeyinde negatif yönlü anlamlı ilişkiler elde edilmiştir. ARMDA, DGATE, KAREL ve NETAS işletmelerinde ise cari oran ve öz kaynak kârlılığı arasında anlamlı düzeyde herhangi bir ilişkiye ulaşılamamıştır.

Stok bağımlılık oranı ile öz kaynak kârlılığı arasındaki ilişkiye bakıldığında; ALCTL ve KRONT firmalarında %1, ARENA ve DESPC firmalarında %5, DGATE firmasında ise %10 önem düzeyinde anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bunlardan ALCTL ARENA ve DGATE firmalarında pozitif, KRONT ve DESPC firmalarında ise negatif yönlü ilişki belirlenmiştir. Ancak, diğer firmalarda söz konusu oranlar arasında herhangi bir ilişkiye ulaşılamamıştır.

Üçüncü bağımsız değişken olan dönen varlık devir hızı ile öz kaynak kârlılığı arasındaki ilişki incelendiğinde ARENA, ARMDA, ESCOM, KRONT, LOGO ve PKART işletmelerinde %1, ALCTL ve DGATE firmalarında %5 önem düzeyinde anlamlı ilişkiler elde edilmiştir. Bu işletmelerin hepsi için pozitif yönlü ilişki söz konusudur. Dolayısıyla adı geçen işletmelerde artan dönen varlık devir hızının öz kaynak kârlılığını olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir.

4.2. Çalışma Sermayesi Yönetiminin Öz Kaynak Kârlılığı Üzerindeki Etkisi

Model-2: Aktif Devir Hızı

$$ADH = \alpha_i + \beta_1 CO_{i,t} + \beta_2 SBO_{i,t} + \beta_3 DVDH_{i,t} + \beta_4 BOAK_{i,t} + \beta_5 LNAK_{i,t} + \varepsilon_{it}$$

Panel veriler ile gerçekleştirilen çalışmalarda, değişkenler arasında daha sağlıklı sonuçlara ulaşmak için uzun dönem katsayılar tespit edilmeden önce yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığın incelenmesi gerekmektedir. Modelde yer alan birimlerdeki bağımlılığın dikkate alınmaması durumunda, geleneksel panel tahmincileri ile yapılan tahminler yanıltıcı hatta tutarsız sonuçlar üretebilmektedirler (Küçükaksoy & Akalın, 2017: 26). Bu doğrultuda ilk olarak yatay kesit birimleri arasında bağımlılık araştırılmıştır. Model-2 regresyon denklemine yönelik hesaplanan yatay kesit bağımlılığı test sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır:

Tablo 6.
Yatay Kesit Bağımlılığına İlişkin Test Sonuçları (Model-2)

Testler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
CDLM1 (Breusch-Pagan 1980)	129.45*	0.000
CDLM2 (Pesaran 2004)	4.12*	0.000
CDLM-Adj (Pesaran-Ullah-Yamagato 2008)	4.42*	0.000

(Not: * işareti, istatistik değerlerinin %1 önem düzeyinde anlamlı olduklarını ifade etmektedir.)

Model-2 regresyon denklemi için uygulanan CDLM1, CDLM2 ve CDLM-Adj testlerinin üçünde de %1 önem düzeyinde yatay kesit birimleri arasında bağımlılık elde edilmiştir. Söz konusu yatay kesit bağımlılığı tespit edildikten sonra modelde yer alan eğim katsayılarının homojenlik/heterojenlik durumlarına bakılmıştır. Bu kapsamda İlk olarak Swamy (1970) tarafından tasarlanan, daha sonrasında ise Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta Tilde ve Delta Tilde_Adj testleri uygulanmıştır. Delta testleri neticesinde ulaşılan sonuçlar ise Tablo 7'de belirtilmiştir:

Tablo 7.
Eğim Katsayılarının Homojenliğinin Test Edilmesi (Model-2)

Testler	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Delta Tilde	15.86*	0.000
Delta Tilde_Adj	18.03*	0.000

(Not: * işareti, istatistik değerlerinin %1 önem düzeyinde anlamlı olduklarını ifade etmektedir.)

Tablo 7'e göre her iki delta testi sonucunda da %1 önem düzeyinde boş hipotez reddedilmiştir. Bu durum Model-2 regresyon denkleminde eğim katsayılarının heterojen olduğu anlamına gelmektedir. Modelin heterojen yapı göstermesi uzun dönem katsayılar için CCEMG tahmincisinin tercih edilmesine yol açmıştır. CCEMG tahmincisi aracılığıyla tespit edilen bahse konu katsayılar Tablo 8'de gösterilmiştir:

Tablo 8.
CCEMG ile Uzun Dönem Katsayıların Tahmini (Model-2)

Bağımsız Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-istatistiği
Cari Oran	0.0362	0.0211	1.71**
Stok Bağımlılık Oranı	0.0011	0.0011	1.05
Dönen Varlık Devir Hızı	0.7766	0.0461	16.83*
Toplam Borç/Toplam Aktifler	0.1445	0.1055	1.37***
Aktiflerin Logaritması	0.0262	0.0390	0.67

(Not: *, ** ve *** işaretleri, istatistik değerlerinin sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde anlamlı olduklarını ifade etmektedir.)

Cari oran ile aktif devir hızı arasında %5 önem düzeyinde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. Model-2'ye bakıldığında ilk olarak böyle bir ilişkinin varlığı göze çarpmaktadır. Buna göre cari oranda gerçekleşen 1 puanlık artışın aktif devir hızını 0.04 puan artırdığı görülmüştür. Tersi bir durumda ise aktif devir hızında 0.04 puanlık bir düşüş meydana gelmiştir.

Stok bağımlılık oranı ile bağımlı değişken arasında bu modelde de anlamlı bir ilişki elde edilememiştir. Ancak, anlamlı düzeyde gerçekleşmeyen bu ilişki, pozitif yönlü olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani stok bağımlılık oranındaki bir artış aktif devir hızının yükselmesine katkı sunmuştur. Stok bağımlılık oranının düşmesi ise aktif devir hızını olumsuz yönde etkilemiştir.

Tablo 8'e göre dönen varlık devir hızı ile aktif devir hızı arasında %1 önem düzeyinde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki hesaplanmıştır. Bu doğrultuda dönen varlık devir hızının 1 puan yükselmesi durumunda aktif devir hızı 0.78 puan artmış, 1 puan azalması durumunda ise aktif devir hızı 0.78 puan düşmüştür. İşletme aktiflerinin bir bölümünü oluşturan dönen varlıklara ait devir hızı ile aktif devir hızı arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkinin tespit edilmesi gayet olağan bir durumdur.

Son olarak Model-2 için işletmelere özgü tahmin edilen uzun dönem katsayılar Tablo 9'da yer almaktadır:

Tablo 9.
İşletmeler Bazında Uzun Dönem Katsayıların Tahmini (Model-2)

Şirket Kodu	Cari Oran		Stok Bağımlılık Oranı		Dönen Varlık Devir Hızı	
	Katsayılar	t-değeri	Katsayılar	t-değeri	Katsayılar	t-değeri
<i>ALCTL</i>	-0.01	-0.86	0.00	2.00**	0.86	53.50*
<i>ARENA</i>	0.21	6.24*	0.01	2.67*	0.94	104.44*
<i>ARMDA</i>	0.00	0.33	0.00	0.00	0.97	324.00*
<i>DGATE</i>	-0.03	-0.31	0.01	0.83	0.84	9.63*
<i>DESPC</i>	0.00	-1.00	0.00	-0.50	1.00	90.45*
<i>ESCOM</i>	0.00	0.00	0.00	0.00	0.58	32.39*
<i>INDES</i>	0.15	2.79*	-0.01	-1.25	0.85	31.30*
<i>KAREL</i>	0.01	1.17	0.00	-0.50	0.72	37.68*
<i>KRONT</i>	0.00	0.00	0.00	0.00	0.67	17.26*
<i>LINK</i>	0.00	0.00	0.00	0.00	0.81	47.82*
<i>LOGO</i>	0.00	0.24	0.00	0.00	0.39	13.55*
<i>NETAS</i>	0.14	5.79*	0.00	0.50	0.71	11.52*
<i>PKART</i>	0.00	1.50***	0.01	1.50***	0.76	31.58*

(Not: *, ** ve *** işaretleri, istatistik değerlerinin sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeylerinde anlamlı olduklarını ifade etmektedir.)

İşletmelere özgü sonuçlar ele alındığında ARENA, INDES ve NETAS işletmelerinde cari oran ile aktif devir hızı arasında %1 önem düzeyinde pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Ayrıca, PKART işletmesinde tespit edilen ilişki, %10 önem düzeyinde ve pozitif yönlü olarak hesaplanmıştır. Bu nedenle ARENA, INDES, NETAS ve PKART işletmelerinde cari oranın yükselmesi aktif devir hızına, dolayısıyla da söz konusu işletmelerin faaliyet etkinliklerine olumlu yansımıştır.

BIST bilişim sektöründe faaliyet gösteren ARENA firmasında %1, ALCTL firmasında %5, PKART işletmesinde ise %10 önem düzeyinde stok bağımlılık oranı ile aktif devir hızı arasında anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Adı geçen işletmelerde elde edilen anlamlı ilişkilerin hepsi pozitif yönlüdür. Yani bu işletmelerde stok bağımlılık oranı ile faaliyet performansları arasında yaşanan değişim paralel şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 9 dikkatli incelendiğinde BIST bilişim sektöründeki analize konu bütün işletmelerde, dönen varlık devir hızı ile aktif devir hızı arasında anlamlı ilişkilere ulaşıldığı görülmektedir. Yapılan analiz neticesinde oldukça yüksek istatistiki değerler aldığı tespit edilen işletmelerin hepsinde bahse konu ilişkilerin %1 önem düzeyinde ve pozitif

yönlü olarak gerçekleştiği anlaşılmıştır. Dolayısıyla bu işletmelerde dönen varlık devir hızındaki artış ya da azalışların aktif devir hızına şiddetli şekilde etki ettiği görülmüştür.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

İşletme faaliyetlerinin sürdürülmesi noktasında adeta bir yakıt işlevi gören çalışma sermayesi, işletme sermayesi veyahut döner sermaye olarak da adlandırılmaktadır. Bu sermaye işletmenin tam kapasite ile çalışması, satışlarını genişletmesi, borç ve yükümlülüklerini karşılaması, üretime kesintisiz devam etmesi ve kârlılığını artırması için doğru yönetilmelidir. İşletmenin gereğinden fazla çalışma sermayesine sahip olması, finansman giderlerinin yükselmesine ve alternatif yatırım alanlarından elde edilecek gelirlerden işletmenin mahrum kalmasına yol açmaktadır. Düşük seviyedeki çalışma sermayesi ise, işletmenin faaliyetlerine ara vermesine neden olmakta hatta iflasına kadar gidebilecek bir süreci tetiklemektedir. İşletmenin sahip olduğu çalışma sermayesinin miktarı; faaliyet alanı, büyüklüğü, piyasa koşulları gibi birçok değişkene bağlı olmakla beraber işletmenin uyguladığı çalışma sermayesi politika ve stratejilerine göre de değişmektedir.

Bu bağlamda yapılan panel veri analizi sonucunda ilk bağımsız değişken olan cari oran ile aktif devir hızı arasında %5 önem düzeyinde istatistiki açıdan anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki belirlenmiştir. Cari oran, diğer bağımlı değişkeni de etkilemiştir. Fakat bu etki istatistiki olarak anlamlı düzeyde gerçekleşmemiştir. Bu kapsamda Model-2'ye bakıldığında BIST bilişim sektöründe cari oranda gerçekleşen 1 puanlık artışın, aktif devir hızını 0.04 puan yükselttiği görülmüştür. Cari oranda meydana gelen 1 puanlık düşüşün ise aktif devir hızında 0.04 puanlık bir azalmaya yol açtığı saptanmıştır. Bunun yanı sıra çalışma, literatürdeki herhangi bir araştırma ile birebir aynı veri seti üzerinden gerçekleştirilmemiştir. Veyahut birebir aynı istatistiki yöntemlerden söz etmek mümkün değildir. Ulaşılan bulgulara bakıldığında, bağımsız değişken olan cari oranın bağımlı değişken olan özsermaye kârlılığını açıklamakta istatistiki açıdan anlamsız olması, Meder Çakır ve Küçükkaplan'a (2012) ait çalışma ile paralellik göstermektedir. Fakat Demireli vd. (2014), Atmaca (2016) ve Yakubu vd. (2017) ile istatistiki olarak benzerlik sergilememektedir. Çünkü bu araştırmalarda cari oran, özsermaye kârlılığını açıklamada istatistiki açıdan anlamlı olarak tespit edilmiştir.

Stok bağımlılık oranının iki bağımlı değişken üzerinde de istatistiki açıdan anlamlı bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür. Açıkçası çalışma sermayesi unsurları içerisinde önemli bir yer kaplayan stokların, her iki bağımlı değişkene de anlamlı düzeyde etki etmemesi oldukça dikkat çekmiştir. Bu nedenle söz konusu işletmelerin 2011Q1-2018Q2 arasındaki çeyrek dönem mali tabloları detaylı olarak incelenmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde, LINK firmasının -1,955.15 ve -2,861.58 gibi aşırı düşük değerlerdeki stok bağımlılık oranlarına sahip olduğu görülmüştür. LINK firmasına ait hazır değerler ile hızla paraya dönüştürülebilir değerler toplamının bu firmanın kısa vadeli borçlarından yüksek olması, ayrıca çeyrek dönem bilançolarında muhasebeleştirilen stok miktarlarının çok düşük tutarlarda gerçekleşmesi, bu değerlerin hesaplanmasına neden olmuştur. Bunun yanı sıra diğer firmalarla karşılaştırıldığında ESCOM, KRONT ve LOGO işletmelerinin daha büyük/küçük değerlerdeki stok bağımlılık oranları eşliğinde oldukça dengesiz bir dağılım sergiledikleri fark edilmiştir. Dolayısıyla BIST bilişim sektöründe faaliyet gösteren işletmelerde, stok bağımlılık oranı ile bağımlı değişkenler arasında istatistiki açıdan anlamsız ilişkilerin çıkmasında, adı geçen 4 işletmeye ait stok bağımlılık oranlarının etkisinin olabileceği değerlendirilmiştir.

Son bağımsız değişken olan dönen varlık devir hızı ile bağımlı değişkenler arasında her iki modelde de istatistiki olarak anlamlı ilişkilere ulaşılmıştır. Çeşitli düzeylerde ve yönlerde gerçekleşen bu ilişkiler aşağıda sırasıyla açıklanmıştır:

- Model-1'e bakıldığında dönen varlık devir hızı ile öz kaynak kârlılığı arasında %1 önem düzeyinde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki elde edilmiştir. Buna göre dönen varlık devir hızındaki 1 puanlık artışa karşılık öz kaynak kârlılığında 0.14 puanlık artış, 1 puanlık azalışa karşılık ise öz kaynak kârlılığında 0.14 puanlık azalış yaşanmıştır.
- Model-2'ye göre ise dönen varlık devir hızı ile aktif devir hızı arasında %1 önem düzeyinde pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki belirlenmiştir. BIST bilişim sektöründe, dönen varlık devir hızının 1 puan yükselmesi aktif devir hızını 0.78 puan artırmış olup bu oranın 1 puan düşmesi aktif devir hızını 0.78 puan azaltmıştır.

BIST bilişim sektöründe, çalışma sermayesi yönetimi ile işletme performansı arasındaki ilişkiye yönelik sektörel temelde ulaşılan bulgular yukarıda açıklanmıştır. Fakat Tablo 5 ve Tablo 9'da görüldüğü gibi genel anlamda BIST bilişim sektörünün yanı sıra bu sektördeki işletmeler bazında da uzun dönem katsayılar hesaplanmıştır. İşletmeler bazında ulaşılan sonuçlar incelendiğinde ise, bağımsız değişkenlerin tamamının, istatistiki açıdan çeşitli anlam düzeylerinde bağımlı değişkenlere etki ettikleri görülmüştür. Ancak bu ilişki her işletme için geçerli değildir.

Elde edilen bu bulgular ışığında, BIST bilişim sektöründe faaliyet gösteren işletmelere öz kaynak karlılıklarını artırmaları için dönen varlık devir hızlarını artırmaları tavsiye edilmektedir. Artan dönen varlık devir hızının,

işletmelerin faaliyetlerindeki etkinliklerini de yükselttiği görülmektedir. Ayrıca analiz sonuçlarına göre cari oranda meydana gelecek bir artış, işletmelerin faaliyetlerindeki etkinliklerine katkı sağlayacaktır.

Bilindiği üzere çalışma sermayesi gereksinimi, stratejileri ya da politikaları; işletme özelliklerinden, pazar şartlarından ya da genel ekonomik durumdan etkilenebilmektedir. Yani bir sektör için işletme performansına etki eden çalışma sermayesi unsurları, başka bir sektör için aynı sonuçları doğuramayabilir. Bu sebeple çalışma sermayesi yönetimi ile finansal performans arasındaki ilişkiyi ölçmeye yönelik yapılacak çalışmalara, yukarıda belirtilen hususları göz önünde bulundurmaları ve çalışma sermayesi yönetimini temsil eden bağımsız değişkenleri sektör şartlarına göre tespit etmeleri önerilmektedir. Örneğin, Türkiye’de işletme stoklarının çalışma sermayesi içerisindeki ağırlığı, imalat sektörü ile bilişim sektörü arasında değişiklik gösterebilir. Ya da madencilik sektöründeki kısa vadeli yabancı kaynakların seviyesi, inşaat sektörüne nazaran çalışma sermayesi içerisinde daha fazla yer kaplayabilir. Dolayısıyla çalışma sermayesini temsil eden unsurlar sektörler arasında farklılaşabilir.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2003). Tarımsal İşletmelerde Finansal Performans Analizi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (20), 21-37.
- Akbulut, R. (2011). İMKB’de İmalat Sektöründeki İşletmelerde İşletme Sermayesi Yönetiminin Karlılık Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 40(2), 195-206.
- Aktan, B., & Bodur, B. (2006). Oranlar Aracılığı ile Finansal Durmunuzu Nasıl Çözümlersiniz? Küçük İşletmeler İçin Bir Rehber. *Journal of Yasar University*, 1(1), 49-67.
- Atmaca, M. (2016). Finansal Oranlar Aracılığıyla Çalışma Sermayesi Bileşenlerinin Karlılığa Etkisi: Borsa İstanbul’da İşlem Gören Kimya, Plastik ve Kauçuk Şirketlerinde Bir Araştırma. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 633-649.
- Aydoğuş, B., & Vurur, N. S. (2017). Çalışma Sermayesi Yönetiminin Firma Kârlılığı Üzerine Etkisi: 2003-2012 Borsa İstanbul Uygulaması. *International Conference on "Scientific Cooperation for the Future in Economics ve Administrative Sciences"*, 196-203.
- Baltagi, B. H. (2005). *Econometrics Analysis of Panel Data*. John Wiley & Sons Ltd.
- Banos-Caballero, S., Garcia-Teruel, P. J., Martinez-Solana, P. (2014). Working Capital Management, Corporate Performance, and Financial Constraints. *Journal of Business Research*, 67, 332-338.
- Berk, N. (2015). *Finansal Yönetim*. Türkmen Kitabevi.
- Deloof, M. (2003). Does Working Capital Management Affect Profitability of Belgian Firms? *Journal of Business Finance And Accounting*, 30(3), 573-587.
- Demireli, E., Başçı, E. S., & Karaca, S. S. (2014). İşletme Sermayesi ve Performans Göstergeleri Arasındaki İlişkiler: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 79-98.
- Doğan, M., & Elitaş, B. L. (2014). Çalışma Sermayesi Gereksiniminin Belirleyicileri: Borsa İstanbul Gıda Sektörü Üzerine Bir İnceleme. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 16(2), 1-14.
- Erataş, F., & Başçı Nur, H. (2013). Dış Borç ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: "Yükselen Piyasa Ekonomileri" Örneği. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(2), 207-230.
- Erdaş, M. L. (2015). Firma Karlılığı Üzerinde Çalışma Sermayesi Yönetiminin ve Makroekonomik Faktörlerin Etkisi: Borsa İstanbul Endeksi Turizm Sektöründe Faaliyet Gösteren Firmalar Üzerine Bir Uygulama. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(41), 1220-1229.
- Erdinç, S. B. (2008). Konaklama İşletmelerinde Çalışma Sermayesi Yönetiminin İncelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 10(2), 223-236.
- Gazel, S. (2016). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme ilişkisi: 1990-2014 Yılları Zordaki Onlu Ülkeler Uygulaması. *Business and Economics Research Journal*, 7(3), 39-52.
- Gill, A., Biger, N., & Mathur, N. (2010). The Relationship Between Working Capital Management And Profitability: Evidence From The United States. *Business and Economics Journal*, 10(1), 1-9.
- Göçer, İ., Mercan, M., & Hotunluoğlu, H. (2012). Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırımlı Panel Veri Analizi. *Maliye Dergisi*(163), 449-467.
- Güner, M. F., & Memiş, M. Ü. (2007). Kurumsal Performans Değerlendirme Yöntemlerinin Gelişim Süreci: 1850’lerden 2000’lere Bir İnceleme. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 299-310.
- Işık, N., & Acar, M. (2006). İmalat Sanayi ve Tekstil Sektörü İçin Cobb-douglas, Ces ve Translog Üretim Fonksiyonlarının Tahmini. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 91-109.
- Kapetanios, G., Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2011). Panels With Nonstationary Multifactor Error Structures. *Journal of Econometrics*, 160(2), 326-348.
- Kaplan, F., & Aktaş, A. R. (2016). Petrol Bağımlısı Ülkelerde Reel Petrol Fiyatlarının Reel Döviz Kuruna Etkisi. *Business and Economics Research Journal*, 7(2), 103-113.
- Karabıyık, C., & Dilber, İ. (2016). Gelir Eşitsizliği ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Journal of Yasar University*, 11(44), 316-325.

- Khan, G. A., & Ghazi, I. U. (2013). Working Capital Management and Firm Performance in Karachi Stock Exchange (KSE). *Management and Administrative Sciences Review*, 1(1), 1-13.
- Konak, F., & Güner, E. N. (2016). The Impact of Working Capital Management on Firm Performance: An Empirical Evidence From the BIST SME Industrial Index. *International Journal of Trade, Economics and Finance*, 7(2), 38-43.
- Kutlar, A. (2007). *Ekonometriye Giriş*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Küçükaksoy, İ., & Akalın, G. (2017). Fisher Hipotezinin Panel Veri Analizi ile Test Edilmesi: OECD Ülkeleri Uygulaması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(1), 19-40.
- Lamprey, L. L., Frimpong, K., & Morrison, A. B. (2017). Empirical Study on the Influence of Working Capital Management on Performance of SMEs in a Developing Economy. *British Journal of Economics, Management & Trade*, 17(4), 1-10.
- Lazaridis, I., & Tryfonidis, D. (2006). The Relationship Between Working Capital Management and Profitability of Listed Companies in the Athens Stock Exchange. *Journal of Financial Management and Analysis*, 19(1), 26-35.
- Lyrouti, K., & McCarty D. (1993). An Empirical Investigation of the Cash Conversion Cycle of Small Business Firms. *Journal of Small Business Finance*, 2(2), 139-161.
- Meder Çakır, H., & Küçükakaplan, İ. (2012). İşletme Sermayesi Unsurlarının Firma Değeri ve Karlılığı Üzerindeki Etkisinin İMKB’de İşlem Gören Üretim Firmalarında 2000-2009 Dönemi İçin Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(53), 69-86.
- Okka, O. (2006). *Finansal Yönetime Giriş* (2 b.). Nobel Yayınevi.
- Okka, O. (2010). *İşletme Finansmanı* (4 b.). Nobel Yayınevi.
- Öz, Y., & Güngör, B. (2007). Çalışma Sermayesi Yönetiminin Firma Kârlılığı Üzerine Etkisi: İmalat Sektörüne Yönelik Panel Veri Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 319-332.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Polat, M., & Yaşar, F. (2017). Menkul Kıymet Borsası ile Reel Sektör İlişkisi: Güncel Bir Yaklaşımla Panel Veri Analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 29-45.
- Poyraz, E. (2012). İşletme Sermayesi Finanslama Stratejilerinin Karlılık Oranları Üzerindeki Etkisi (Akbank T.A.Ş. Uygulaması). *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 27(1), 47-56.
- Samiloğlu, F., & Demirgunes, K. (2008). The Effect of Working Capital Management on Firm Profitability: Evidence From Turkey. *The International Journal of Applied Economics and Finance*, 2(1), 44-50.
- Shah, S. M. A., & Sana, A. (2006). Impact of Working Capital Management on the Profitability of Oil and Gas Sector of Pakistan. *European Journal of Scientific Research*, 15(3), 301-307.
- Sharma, A. K., & Kumar, S. (2011). Effect of Working Capital Management on Firm Profitability: Empirical Evidence from India. *Global Business Review*, 12(1), 159-173.
- Shin, H.-H., & Soenen, L. (1998). Efficiency of Working Capital Management and Corporate Profitability. *Financial Practice and Education*, 8(2), 37-45.
- Toraman, C., & Sönmez, A. R. (2015). Çalışma Sermayesi ve Karlılık Arasındaki İlişki: Perakende Ticaret Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 15-24.
- Uçar, N. (2013). *Doğrusal Olmayan Panel Veri Modellerinde Eşbütünleşme Testleri*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Vural, G., Sökmen, A. G., & Çetenak, E. H. (2012). Affects of Working Capital Management on Firm’s Performance: Evidence From Turkey. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2(4), 488-495.
- Yakubu, I. N., Alhassan, M. M., & Fuseini, A. (2017). The Impact of Working Capital Management on Corporate Performance: Evidence From Listed Non-Financial Firms in Ghana. *European Journal of Accounting, Auditing and Finance Research*, 5(3), 68-75.

- Yıldız, B., & Akkoç, S. (2016). Çalışma Sermayesi ve Karlılık İlişkisinin Keşifsel Bir Araçla (ANFIS) İncelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(1), 285-308.
- Yücel, T., & Kurt, G. (2002). Nakit Dönüş Süresi, Nakit Yönetimi ve Karlılık: İMKB Şirketleri Üzerinde Ampirik Bir Çalışma. *İMKB Dergisi*, 6(22), 1-15.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

Etik kurul izin bilgileri

Etik değerlendirmeyi yapan kurul adı:

Etik değerlendirme kararının tarihi:

Etik değerlendirme belgesi sayı numarası:

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1. yazarın araştırmaya katkı oranı %50, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %50'dir.

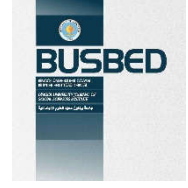
Yazar 1: Araştırmada gerçekleştirdiği görev ve sorumluluklar.

Yazar 2: Araştırmada gerçekleştirdiği görev ve sorumluluklar.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 25.11.2021
Kabul Tarihi : 27.12.2021

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1028345>

TÜRK DESTAN KAHRAMANLARININ BABALIK VAZİFELERİ: OĞUZ KAĞAN VE DEDE KORKUT ÖRNEKLERİ

Mehmet Emin BARS¹

ÖZ

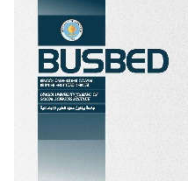
Her milletin geçmişi bilinmezliklerle doludur. Eskiye doğru gittikçe bu bilinmezlik artar. Geçmiş hakkındaki bilgilerimizin az olmasının temel nedenlerinden biri yazılı geleneğin tarihin yakın dönemlerinde ortaya çıkmasıdır. Yazılı kaynakların olmadığı eski dönemlerle ilgili bilgiler sözlü gelenek ile korunmuştur. Bugün yazılı kaynaklarda yer almayan çok sayıda bilgiye sözlü kaynaklarda rastlanmaktadır. Bu durum sözlü geleneği daha da önemli bir hâle getirmektedir. Yazılı kaynaklarda yer almayan önemli bilgiler mit, masal, destan, efsane, halk hikâyesi gibi anlatı türlerinin içerisinde bulunmaktadır. Bu yüzden günümüzde sözlü kaynaklar birçok bilim dalının temel kaynakları arasında kabul edilmeye başlanmıştır.

Türk destanları da Türk tarihinin önemli sözlü kaynaklarından biridir. Eski Türk devletlerinde Tanrı tarafından seçildiğine inanılan hükümdarların halkına karşı bazı görevleri vardı. Bu çalışmada bu görevlerin destan metinlerindeki görünümü incelenmiştir. Eski Türk devletlerinde hükümdarların babalık vazifesi bulunmaktaydı. Hükümdar milletini bir baba gibi koruyup kollamakla görevliydi. İlahi menşeden geldiğine inanılan Türk hükümdarı halkını yedirmek, içirmek, giydirmek, dirlilik ve düzenini sağlamak zorundaydı. Çalışmamızda Oğuz Kağan Destanı ile Dede Korkut hikâyelerinde yer alan kahramanların babalık vazifeleri değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda eski Türk hükümdarlarının babalık vazifelerinin destan kahramanlarında var olduğu görülmüştür. Türk destan kahramanları kendilerinin halka karşı birtakım vazifeleri yerine getirmekle yükümlü olduklarına inanmış, bu düşünce ile hareket etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Oğuz Kağan, Dede Korkut, Destan, Babalık vazifesi.

¹ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mehbars@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6972-6860>.

Article Type : Research Article
Date Received : 25.11.2021
Date Accepted : 27.12.2021

<https://doi.org/10.29029/busbed.1028345>

PATERNITY DUTIES OF TURKISH EPIC HEROES: OĞUZ KAĞAN AND DEDE KORKUT EXAMPLES

Mehmet Emin BARS¹

ABSTRACT

The history of every nation is full of unknowns. This obscurity increases as it goes back into the past. One of the main reasons why we have little information about the past is that the written tradition emerged in recent periods of history. The oral tradition has preserved the information about the old periods without written sources. Much information that is not included in written sources is found in oral sources today. This makes the oral tradition even more critical. Important information that is not included in the written sources is included in narrative types such as myth, fairy tale, epic, legend, and folk stories. Therefore, today, oral sources have started to be accepted as the primary sources of many branches of science.

Turkish epics are also essential oral sources of Turkish history. The rulers, believed to be chosen by God in the old Turkish states, had some duties against the people. This study examined the appearance of these duties in epic texts. In the old Turkish states, rulers had the duty of paternity. The ruler was on duty to protect his nation like a father. The Turkish ruler, believed to be of divine origin, had to feed, drink, dress, and protect his people. Our study evaluated the paternity duties of the heroes in the Oğuz Kağan Epic and Dede Korkut's stories. As a result of the evaluation, it was seen that the paternity duties of the old Turkish rulers existed in epic heroes. The heroes of the Turkish epics believed that they were obliged to fulfil some duties against the people and acted with this thought.

Keywords: Oğuz Kağan, Dede Korkut, Epic, Paternity duty.

¹ Assoc. Prof., Bingöl University Faculty of Arts and Sciences Department of Turkish Language and Literature, mebars@bingol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6972-6860>.

“Tanrı bağışlasın, ilâhi lûtfum olduğu için, kısmetim olduğu için, ölecek halkı diriltip doyurdum.
Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım;
sayıca az olan halkı çoğalttım.”
(Bilge Kağan)

GİRİŞ

Türk dili ve edebiyatı tarihinde destanî türdeki anlatıları ifade etmek üzere çok farklı kelimeler kullanılmıştır. Bu kelimeler arasında bugün en sık kullanılanı destandır. Türk edebiyatının farklı şubelerinde dinî hikâyeler, fikrî ve tasavvufî eserler, mensur edebî eserler, manzum masallar, tarihî eserler, saz şairlerinin hayat hadiselerini içeren eserler, aşk hikâyeleri, nasihatname ile beraber epik karakterli çok sayıda eser destan olarak adlandırılmıştır (Elçin, 1997: 35-41). Bu çalışmada destan terimi epik karakterli eserler için kullanılacaktır. Destan kahramanlık temalı manzum, mensur veya her ikisinin birlikte kullanıldığı eserlerdir. Hamasi Türk destanlarının ilk olarak atalar kültürünün teşekkül devrelerinde başladığı kabul edilmektedir. Atalar kültürü Andronova kültürü çağında ilk olarak görülmüş, demir devrinde tam olarak oluşmaya başlamıştır. Buna göre Türk destanlarının oluşun tarihi M.Ö. binli yıllara kadar götürülebilmektedir (Yıldırım, 1998: 149). Destanlar kahramanlık hikâyeleridir. Bir kahramanın hayat hikâyesi doğum öncesinden ölümüne kadar çeşitli olağanüstülüklerle yüklüdür. Destan kahramanı kutsal bir amaç için yaratılmış kutlu/seçilmiş kişidir.

Tüm halk anlatıları az veya çok tarihî olaylarla ilişkilidir. Halk anlatılarının tarihî olaylarla münasebetleri türlerinin belirlenmesinde de önemli bir ölçüttür. Masal dahil olmak üzere hiçbir halk anlatısı gerçek yaşamdan tamamen soyutlanamaz. Mitlerle başlayan halk anlatıları tarihi bir anlamda insanlık tarihinin edebî görünümünden başka bir şey değildir. “Tarihî olaylar folklor ile şekillendirilerek, türün özelliklerine uydurulur ve her türün biçimlendirme imkânlarına göre düzenlenir” (İbrayev, 1998: 165). Bundan dolayı halk anlatıları tarih biliminin önemli kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Halk anlatılarından destanlar tarihle bağların en güçlü olduğu türlerin başında gelmektedir. Tarihe yakınlıkları destanların kendi içerisinde sınıflandırılmasında bir ölçüt olarak da kullanılmıştır. Örneğin Aça (2002: 61) Kazak destanlarını, Çobanoğlu (2007: 49-55) genel Türk dünyası destanlarını sınıflandırırken tarihî destanları ayrı birer başlık altında değerlendirmişlerdir. Bu destanlar tarihî olayların kahramanları hakkında meydana gelmiştir. Her ne kadar tarihî destan olarak adlandırılabilirler destanların tarihî gerçekliklerle bağlarının daha kuvvetli olduğu görülse de diğer destan türlerinde de bu bağ az veya çok bulunmaktadır.

Zhirmunsky, destan mevzularını değerlendirirken efsanevi karakterdeki hikâyelerin mevzularının tarihî zamanlarda hakiki olaylarla yer değiştirerek bugünkü destanların meydana geldiğini düşünür. Nitekim bu destanlarda olağanüstü olaylarla beraber tarihî konulu günlük hayatın mücadeleleri, gelenek ve âdetleri yer almaktadır (Yıldırım, 1998: 149-150). Köprülü'nün Türk millî destanlarının oluşumu hakkındaki görüşleri de tarihî olaylarla destan arasındaki sıkı münasebeti göstermektedir. Köprülü (2004: 67), millî destanın oluşması için bir kavmin medeniyet bakımından aşağı seviyede olması gerektiğini belirtir. Aşağı seviyede bulunan kavim büyük sarsıntılara uğrar, toplumu derinden etkileyen hadiselerle karşılaşır. Zaman içerisinde ozanlar/halk şairleri bu vakaları parça parça terennüm eder. Yeni olaylar yeni parçalar meydana getirir ve bunların bir kahraman etrafında toplanmasını sağlar. Kavmin medeniyet seviyesi yükseldikçe siyasi ve içtimai birlik ihtiyacı ortaya çıkar. Destanî bir ruha sahip halk şairi tarafından dağınık parçalar toplanarak millî bir destan vücuda getirilir. Bu açıklamalar bir kavmin tarihî gelişiminin destanın oluşumundaki doğrudan etki ve yansımaları göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada tarih-destan ilişkisi ekseninde eski Türk devletlerinde “tanhu/şan-yü, kagan, kan, yabgu, idi-kut, il-teber, erkin” (Kafesoğlu, 2012: 257) gibi çeşitli sıfatlar taşıyan hükümdarların halkına karşı “babalık vazifesi” kavramı etrafındaki tutumlarının epik karakterli destan kahramanlarındaki yansımaları ele alınacaktır. Öncelikle eski Türk devletlerindeki hükümdar telakkisi ve bu hükümdarların halkına karşı yerine getirmekte sorumlu olduğu babalık vazifeleri üzerinde durulacak, ardından bu durumun Oğuz Kağan¹ ve Dede Korkut anlatılarındaki yansımaları ele alınacaktır. Türk destanlarının Türk tarihî

¹ Oğuz Kağan Destanı'nın çok sayıda nüshası bulunmaktadır. Çalışmamızda İslamiyet öncesi tek nüsha olan Paris Millî Kütüphanesinde bulunan Uygurca metin kullanılmıştır. Bu nüsha destanın tespit edilen en eski epik varyantıdır. Hacimce

ve kültürü ile birlikte ele alınıp değerlendirilmesi; sosyoloji, psikoloji, felsefe, dinler tarihi, antropoloji, etnoloji, dilbilim gibi disiplinlerden yararlanılması önem taşımaktadır. Türk halk biliminin disiplinlerarası çalışmalara ihtiyacı bulunmaktadır. Disiplinlerarası bakış olay ve kişilere çok daha farklı açılardan bakabilmeyi ve daha doğru değerlendirebilmeyi de beraberinde getirecektir.

1. Türk Hakanlarının Babalık Vazifesi (Velayet-i Pederane)

Eski Türk devletlerinde hakanların babalık vazifesi bulunmaktaydı. Hakan hem İslamiyet öncesi hem de sonrasında halkının velisiydi. “Babalık sıfatı, milleti bir baba gibi koruması ve geliştirmesi, millete toy ve şölen vererek, onları kendi sofrasında toplaması, evini yağma ettirmesi” (Ögel, 2001: 456)dir. Geleneğe göre hakan halkını yedirmek, içirmek, giydirmek, dirlik ve düzenini sağlamak zorundadır. Türk kağan ve sultanları ilahi menşeden gelmişlerdir. Tanrı tarafından kendilerine kut verilen Türk hakanı cihan hâkimiyetine sahipti. Bu bakımdan “milletin ve tebaanın velisi ve babası” (Turan, 2019: 122) idi. Türk hakanlarının velilik sıfatı (velayet-i pederane) hem İslam öncesi Türk kağanlarını hem de İslam sonrası Türk sultanlarını taşıdıkları yüksek insani vasıf ve demokratik ruhla müstebit hükümdarlarından ayırıyordu. “Türk devlet anlayışına göre hükümdarların millet ve tebaalarına karşı, adalet, şefkat ve himâye göstermeleri bu babalık sıfatı ile alâkalı idi” (Turan, 2019: 122). Türk hakanlarının Oğuz töresine göre halka ziyafet (toy, şölen) vermeleri, bu ziyafet esnasında mallarını yağma ettirmeleri babalık sıfatının gereği idi.

Milletin babası olan Türk hakanlarının milletin yararına çalışması onların dinî ve millî vazifesiydi. Hun ve Göktürk hükümdarları savaşları sadece milletin menfaati için yaptıklarını ifade etmişlerdir. Bu anlamda Türk hakanının babalık sıfatı ile Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi birbirini tamamlamaktaydı. Göktürk hakanı Tanrı’dan olmuş Bilge Kağan tahta oturur oturmaz önce isyanları bastırır, devletin iç düzenini sağlar ve babalık vazifesini şöyle hatırlatır: “Ondan sonra, Tanrı bağışlasın, ilâhi lûtfum olduğu için, kısmetim olduğu için, ölecek halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım; sayıca az olan halkı çoğalttım, güçlü devleti olandan, güçlü hakanı olandan daha iyi kıldım” (Tekin, 2010: 33).

Şamani kağanlar gibi Karahanlı, Büyük Seçuklular, Anadolu Selçukluları, beylikler ve Osmanlılar dönemindeki Müslüman Türk sultanlarında da velayet-i pederane inancı devam etmiştir. Büyük Selçuklu hükümdarı Melikşah “cihan ailesinin babasıdır ve devrin hükümdarları ona inkıyâd etmiştir” (Turan, 2019: 125). Velayet-i pederane inancına göre Türk hükümdarı sadece Türk milletinin değil cihan ailesinin babasıdır. Çünkü o tüm cihanın düzenini sağlamak, tüm insanlara refah ve mutluluk getirmek amacıyla Tanrı tarafından gönderilmiştir. Babalık sıfatı, şefkat ve cömertlik gerektirir. Türk hükümdarlarının sık sık büyük umumi ziyefetler vermesi onların halka karşı şefkat ve cömertliğinin sonucudur.

Oğuz töresine göre hükümdar babalık vazifesine göre milletin hukukuna saygı göstermelidir. Halka ziyafet vermeye mecbur olan Türk hükümdarı bunu yapmadığında halk hakkını talep ederdi. “Türk hükümdarlarının cihân hâkimiyeti ve dünya nizâmı mefkûreleri ve velilik sıfatları onları milleti ve tebaalarını korumak, beslemek ve umumî ziyafetler vermek vazifesi ile mükellef kılıyordu” (Turan, 2019: 127). Türk misafirperverliği de kaynağını bu düşünceden almaktadır. Bir yere konuş gelmesi uğurun gelmesidir. Kaşgarlı Mahmud misafirperverliğin zayıflamasından şöyle şikâyet eder: “Bardı eren qonuq bulup gutga sagar / qaldı alıg oyuq körüp ewni yıqar²” (2005: 438). Bu ifadeler Türk misafirperverliğinin ve cömertliğinin hakandan halka yayıldığını göstermektedir. Türk hakan ve sultanlarının milletin babası sıfatıyla halkını beslemek, cihanın efendisi sıfatıyla tüm insanlara şefkat ve merhamet göstermek inançlarının bir gereğidir. Türk hükümdarlarının babalık sıfatları Türk hâkimiyetinin cihana yayılmasında başlıca amil olmuştur.

2. Oğuz Kağan ve Dede Korkut Alplarının Babalık/Pederane Vazifeleri

“Güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar dünya[nın] önü[nde] diz çök[tüğü]”, “yedi iklimin ve yedi ırkın hükümdarı”, “acun-beği” (Kafesoğlu, 2012: 246) Türk hakanı, Tanrısal kut sahibi olarak tüm

küçük olan Uygur nüshası arkaik yapıya sahiptir ve Türk milli devletçilik ideolojisini bedii bir dille ifade etmektedir. Oğuz Kağan Destanı'nın diğer nüshaları İslami varyantlardır ve salname olarak da adlandırılmaktadır.

² “Konuk bulunca onu uğur sayan kimseler gitti/Bir korkuluk görünce (onu çadırında kalacak bir konuk sanıp) çadırını toplayanlar kaldı.”

milletlerin velisi/babasıdır. Bununla beraber ilahi vazife ile vasıflandırılan Türk hakanı halk tarafından olağanüstü bir varlık olarak da görülmemiştir. O, Tanrı tarafından vazifelendirilmiş bir insandır. Tanrı'nın buyruklarına uyduğu sürece hükmetme yetkisine sahiptir, bundan ayrıldığı an Tanrı tarafından kutu alınacak, cezalandırılacaktır. Tanrı onun yerine kutu başkasına verecektir. Bu bakımdan Türk hükümdarının sonsuz bir hâkimiyet telakkisi yoktur. İdare etme yetkisi belli şartlara bağlıdır. Bunların başında “dağınık boyları toplayıp nüfusu çoğaltmak, halkı doyurmak, giydirmek... herkesin katılması mecburî büyük resmî ziyafetler [vermek]... ve umûmiyetle hâkan sofrasının halka açık tutulması ve hattâ yemekteki sofranın davetliler tarafından yağma edilmesi” (Kafesoğlu, 2012: 247) gelmektedir.

Yusuf Has Hacib halkın hükümdardan üç isteğinin olduğunu belirtir:

“Birisi ilinde arı tut gümüşü

Ayarımı gözet ey bilgi küpü

Bir diğeri doğru yasa yap halkına

İzin verme birinin diğeri zorlamasına

Üçüncüsü bütün yolları emin tut

Eşkîyaların hepsini arıt” (Yusuf Has Hacib, 2019: 411).

Buna göre halk, hükümdardan ülkede iktisadi bakımdan istikrar, adil yasalara/Türk töresine göre uygulamalar ve toplumda düzenin devamını temin edecek asayişini sağlamasını beklemektedir. Türk halkı için gece uyumadan, gündüz oturmadan (Tekin, 2010: 31) çalışması gereken Türk hakanı, halkına karşı bu vazifelerini yapmaya mecburdu. İktidarının kaynağı Tanrı'ya bağlanan Türk hükümdarı bu suretle Tanrı'ya karşı sorumlu tutulmaktaydı. Bu sorumluluk hakanı her türlü keyfilikten alıkoymuyor, icraatlarının millet tarafından kontrolüne imkân tanıyordu. Taşağıl, Göktürk kağanının milletine karşı vazifelerini şöyle sıralar:

“1) Ordusunun başında olmak.

2) Halkı doyurup giydirmek.

3) Halkı kondurup iskân ettirmek.

4) Halkın kalbini kazanmak ve onun sevgi ve saygısına mazhar olmak” (2019: 181).

Bunlarla birlikte kağan olacak kişi bilge, alp, doğru sözlü ve erdemli olmalıdır. Epik karakterli Türk destanları da kut sahibi eski Türk hükümdarlarının kahramanlıklarının edebî ürünlere yansımalarıdır. Her destan kahramanında çok sayıda eski Türk hükümdarının örneği görülmektedir. Bu nitelikler destan dünyasının mantığına göre işlenmiştir. Buna göre Oğuz Kağan ve Dede Korkut alpları Türk töresine bağlı olarak şekillenen velayet-i pederane inancına göre halka karşı birtakım görevleri yerine getirmek mecburiyetindeydiler. Oğuz Kağan Destanı efsanevi Türk atası Oğuz etrafındaki kahramanlık olaylarını konu edinmektedir. Destanda Oğuz cihana hâkim olmak için mücadele eden bir kağandır. Dede Korkut hikâyeleri ise her biri kendi içinde tam hikâyeye özelliği taşıyan, ayrı ayrı olarak Oğuz topluluğu içerisindeki beylerin maceralarını anlatan on üç hikâyeden³ meydana gelmektedir. Hikâyelerde Oğuz beyleri Kam Gan oğlu Bayındır'a bağlıdır. Oğuz ilinin hükümdarı beylerbeyi Bayındır Han genel olarak arka plandadır ve hiçbir hikâyede kahraman olarak görülmez. Bu bakımdan bu anlatılarda her hikâyenin kahramanının bir bey olarak halka karşı görevleri ele alınacaktır.

³ Şimdiye kadar on iki tanesi bilinen Oğuznamelerin on üçüncüsü “Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi” (Ekici, 2019) adıyla yayımlanmıştır. Bu bakımdan Dede Korkut hikâyelerinin on üçüncüsünü ihtiva eden Türkistan/Türkmen Sahra nüshasındaki hikâyeye de incelemeye dahil edilmiştir.

2.1. Türk Töresini Uygulama

Divanü Lügati't-Türk'te "törü" şeklinde geçen kelime ile ilgili ataların kaidelerine uymanın gerekliliğini anlatan "el qalır törü qalmaz⁴." (Kaşgarlı Mahmud, 2005: 587) atasözü örnek olarak verilir. Türklerin töreye uymamaları devlet düzeninin bozulmasının, ilin kaybedilmesinin/esaretin temel sebebi olarak görülmüştür. Gökalp (2007a: 96) töre ile il kelimelerinin ekseriya beraber kullanıldığına dikkat çeker. Devlet anlamına gelen il ile kanun anlamına gelen törenin birlikte kullanılması tesadüfi değildir. Devlet ancak kanunla devamını sağlar. Gökalp törenin hem yazılmış hem de yazılmamış yasaları içerdiğini belirtir. Hukuki töreden başka dinî ve ahlaki töre de vardır. Türk töresi Türklere atalarından miras kalan tüm kaidelerin toplamıdır. Bir görüşe göre "Türk" kelimesi töre kelimesinden çıkmış ve "törelî" anlamına gelmektedir. Orhon Yazıtları'nda geçen "(Ey) Türk, Oğuz beyleri (ve) halkı, işitin! Üstte(ki) gök çökmedikçe, altta(ki) yer (de) delinmedikçe, (e)y Türk halkı, (senin) devletini (ve) yasalarını kim yıkıp bozabilir idi?" (Tekin, 2010: 57) ifadeleri devletin temel dayanağının yasa/töre olduğunu anlatmaktadır. Nitekim yeni hakan Türk töresine göre seçilir ve buna göre davranırdı. Töre "eski Türk sosyal hayatını düzenleyen 'mecburî' kaideler (normlar) bütünü idi" (Kafesoğlu, 2012: 237). Bu kurallar çevre ve imkânlar göre yeniliklere açıktı. Ancak törenin kesinlikle değişmeyen bazı hükümleri de vardı. "Bunlar könilik (adalet), uzluk (iyilik, faydalılık), tuzluk (eşitlik), kişilik (insanlık) idi" (Taşağıl, 2019: 179). Bu hükümlere başta hükümdar olmak üzere tüm halk uymak zorundaydı. Tanrı'nın siyasi iktidar ile donattığı hükümdar törenin hükümleri sayesinde otoritesini sağlamış, bu otorite militarist diktatörlüğe dönüşmemiştir. Çünkü bugünkü ifadelerle yasama, yargı ve yürütme organları ayrıydı ve bu organlar birbirlerini denetliyordu.

Oğuz Kağan, Oğuzların töre koyucusudur. Sonraki dönemlerde özellikle devlet idaresinin uygulama sistemi Oğuz töresine dayandırılmıştır. Uluğ Türük tarafından uyku da görülen bir altın yay ile üç gümüş ok Oğuz kavminin idari yapısını belirler. Rüya Gök Tanrı'nın dünyayı Oğuz'a bağışlamasına yorulur. Rüya üzerine Oğuz üç büyük oğlunu (Gün, Ay, Yıldız) doğu tarafına, üç küçük oğlunu (Gök, Dağ, Deniz) batı tarafına gönderir. Büyük oğullar bir altın yay, küçükleri üç gümüş ok bulur. Oğuz bunları oğulları arasında üleştirir. "Ey büyük (oğullarım), yay sizlerin olsun; yay gibi okları göğe kadar atın... Ey küçük (oğullarım), oklar sizlerin olsun. Yay oku attı; sizler de ok gibi olun" (Bang-Rahmeti, 1988: 24⁵) der. Hükümranlığı büyük oğullarına bırakır. Çocukları Bozoklara tabi kılar. Nitekim yay hükümdarlık sembollerinden biridir (Taşağıl, 2019: 179). Oğuz ülkeyi doğu-batı/sağ-sol şeklinde ikiye ayırarak kendisinden sonra gelecek Türk devletlerinin ikili yönetim yapısını belirlemiştir. İkili yönetim prensibi çeşitli Türk topluluklarında "doğu-batı, kuzey-güney, büyük-küçük, iç-dış, Bozok-Üçok, ak-kara, sağ-sol" şeklinde adlandırılmıştır. Buna göre merkezde hükümdar bulunur, bu taraflardan birine hâkimiyet üstünlüğü tanınırdı. Doğu/sağ yön batıya/sola nazaran üstün kabul edilir ve yüksek hâkimiyeti temsil ederdi (Kafesoğlu, 2012: 243, 261). Oğuz verdiği toyda eski Türk devlet idaresinin ikili sistemi (sağ/Bozok-sol/Üçok) ortaya koyar. Bu yönetim prensibi kendisinden sonra bir Türk töresi olarak uygulanır.

Türk töresine göre bir çocuk kahramanlık gösterdikten sonra toplumda saygın bir yer edinir. Dirse Han oğlu Boğaç, boğayı öldürdükten sonra kendisine babası tarafından beylik ve taht verilir. Töreye göre küçük büyüğü her zaman anmalı, yolundan gitmelidir. Boğaç'a beylik ve taht verildikten sonra babasının kırk yiğidini anmaması çeşitli çatışmalara neden olur. Kırk yiğit durumu kıskanır. Dirse Han'a Boğaç'ın Oğuz'a saldırdığını, güzellere sataştığını, ak sakallılara sövdüğünü söyler. Tüm bunlar töreyi çiğnemektir. Bu durum "bidat" olarak adlandırılır. Dirse Han töreye uymadığı için oğlunu öldürmeye karar verir (Ergin, 1997: 83-84⁶). Dirse Han kendi oymağında törenin uygulanmasından sorumludur. Boğaç, babası Dirse Han'ı namert kırk yiğidin elinden kurtarıncaya töre gereği Bayındır Han tarafından kendisine beylik ve taht verilir (94). Kazan Bey avdayken kâfirlerin beyi Şöklî Melik tarafından evi yağma edilir. Kazan Bey, Şöklî Melik'ten öncelikle "kariçuk ana"sını ister. "Mere kâfir anamı virgil mana / Savaşmadın uruşmadın kayıdayım" (110) der. Çünkü Türk töresine göre ana/ata hakkı her şeyden önce gelir.

⁴ "Ülke terk edilir, ama töre terk edilmez."

⁵ Bundan sonra Oğuz Kağan Destanı'ndan yapılan alıntılarda aynı eserin sadece sayfa numaraları verilmiştir.

⁶ Bundan sonra Dede Korkut hikâyelerinden yapılan alıntılarda aynı eserin sadece sayfa numaraları verilmiştir.

Türk töresi, Tanrı buyruğudur. Tanrı Türk hakanına kut verirken hakan töreye uygun biçimde davranır. Başka bir ifadeyle kut, töre ile sürdürülür. Bu bakımdan Türk hakanı/beyi töreyi uyguladığı sürece kut kendisinde kalmaya devam eder. Dede Korkut hikâyelerinde geçen “Ol zamanda biglerün alkış alkış karkış karkış idi, duâları müstecâb idi.” (117) cümleleri töreye uyan/törelî beylerin dua ve beddualarının etkisini göstermektedir. Çünkü töreden ayrılmak Tanrı’nın gazabının nedenidir. Herhangi bir sorun halinde bilenlere danışmak/meşveret etmek Türk töresidir. Banu Çiçek’in Delü Karçar adlı bir kardeşi vardır. Kim Banu Çiçek’i isterse onu öldürür. Pay Püre Bey, oğlu Bamsı Beyrek’e Banu Çiçek’i almak ister. Bunun için kalın Oğuz beylerini misafir eder, onlara danışır. Kızı istemeye Dede Korkut’un gönderilmesine karar verilir (125). Benzer biçimde Aruz İç Oğuz’a düşman olurken ne yapılması gerektiği konusunda Oğuz beylerini çağırır, onlara danışır, ona göre karar verir (246).

Türk töresine göre devlet idaresinde kimin nerede oturduğu bellidir. “İmparatorluk geleneklerini koruyan Türk hanlıklarında hanın sarayında ve kurultaylarda kabilelerin alacakları yerler kesin surette belli kurallara bağlanmıştı” (Gökyay, 2000: CCCXXXIX). Hakanın sağında ve solunda yüksek devlet memurları belli bir düzene göre otururdu. Türk boylarının çoğunda itibarlı taraf sağ taraftı. Türklerde ev ve çadırların kapıları daha çok doğuya açılırdı. Kağan ve şaman gibi kutlu kişilerin otağlarının doğuya yönelmesi bir zorunluluktur. Göktürk Devleti’nde ordu komutanları kağanın sağında oturmuşlardır. Bu durum onlara verilen değeri göstermektedir (Ögel, 2001: 442). Bamsı Beyrek hikâyesinde de Oğuzların oturma düzeninden söz edilmiştir. “Sağda oturan sağ bigler / Sol kolda oturan sol bigler / İşikteki maklar / Düpte oturan has bigler” (144-145). Ayrıca aynı hikâyede Türk beyine ait başka bir uygulamadan/töreden de söz edilir. Buna göre bey, belli bir zaman için beyliğini başkasına verebiliyordu. Bir ozan kılığında Kazan Bey’in karşısına çıkan Beyrek, Kazan’ı över. Kazan Bey ozandan dileğini sorar, ozan şölen yemeğinden ister. Kazan şöyle der: “Delü ozan devletin depdi, bigler bu günkü bigligüm bunun olsun, kon nireye gider-ise gitsün neyler-ise eylesün” (145).

Türk töresine göre kağan seçiminde meclis büyük yetki sahibiydi. Göktürk Devleti’nde 582’de Taspar Kağan’ın ölümünden sonra onun ölmeden önce kağan olarak tayin ettiği Ta-lü Pien meclis tarafından kağan olarak tanınmaz. Meclis hanedan üyelerinden İşbara’yı kağan olarak seçer (Taşağıl, 2019: 182). Meclis yeni kağanı seçerken kahramanlık, cesaret, adalet gibi niteliklere bakıyordu. Hanedana üye olmak, tahtın varisi olmak kağan olmak için tek şart değildi. Varislerden en uygun niteliklere sahip olanı meclis tarafından hakan olarak seçilirdi. Kazan Bey’in oğlu Uruz için taşıdığı kaygılar bu durumu anlatmaktadır. Kazan Bey ziyafet verdiği bir gün sağına bakar kardaşı Kara Göne’yi görür, kıs kıs güler. Soluna bakar, dayısı Aruz’u görür, çok sevinir. Karşısına bakar, oğlu Uruz’u görür, elini eline çalar. Çünkü Kara Göne ile Aruz baş kesip kan dökmüştür. Kazan Bey’in “yarınki gün dönüp ben ölüp sen kalıçak tacum tahtum sana virmeyeler diyü sonumu andum ağladum” (156) cümleleri Türk töresi gereğince atadan kalan taca, tahta sahip olmak için onu hakketmek gerektiğini ifade eder. Uruz’un babasının bu sözlerine karşı cevabı başka bir Türk töresini anlatır: “Hüneri oğul atadan-mı öğrenür, yohsa atalar oğuldan-mı öğrenür, kaçan sen meni alup kâfir serhaddına çıkardun kılıç çalup baş kesdün, men senden ne gördüm ne öğrenem” (156). Benzer biçimde hikâyelerin mukaddime bölümünde geçen Dede Korkut tarafından söylenen “Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sufra çekmez” (Ergin, 1997: 74) atalar sözü de geleneğin/anänenin dolayısıyla törenin atalardan kaldığını ifade eder.

Türk töresinde “yağma” adı verilen gelenek vardı. Yağma geleneği Gökalp tarafından “potlaç” olarak adlandırılmıştır. Gökalp, potlaç geleneğinin ibtidai cemiyetlere ait önemli bir âdet olduğunu ifade eder. Potlaç kaidesi gayet müsrifane muhteşem ziyafete dayanır. “Bu ziyafette, misafirlerin yiyebileceklerinden çok fazla gıdalar, giyebileceklerinden çok fazla elbiseler ve bilhassa, tepeler teşkil edecek kadar bakır kaplarla, yorganlık pöstekiler vesâire yığılır. Devlet sahibi, bütün bu şeylerin davetliler tarafından kaldırılıp götürülmesini teklif eder. Götürürler. Davetliler götüremedikleri takdîrde bu yığılan eşya, sahibi tarafından tahrip olunur ve denize atılır” (Gökalp, 2007b: 359). Potlaç davetlilere bir nevi meydan okumadır. Çünkü davetliler buna daha müsrifane ve muhteşem bir ziyafetle karşılık vermelidir. Bu ziyafete layıkıyla mukabelede bulunmayan zümre diğerinin hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalır. Bu niteliğiyle potlaç/yağma toplumda saygınlık kazanmanın ve hâkimiyet kurmanın etkin yollarından biridir. Dede Korkut hikâyelerinde de toy/şölen olarak karşımıza çıkan ziyafetler potlaç örneğidir. “İç Oğuz’a Taş Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü” hikâyede Kazan’ın evini yağmalatmasında tam bir potlaç müessesesi karşımıza çıkmaktadır. Potlaç sahibi hâkimiyetin sahibidir. “Salur Kazan,

'Korkud Ata' zamanında Oğuzların beylerbeyisi idi. Hâkimiyet ismen Bayındır Han'da olmakla beraber, fiilen Salur Kazan'da idi. Bunu sebebi, Salur Kazan'ın evini yağmalatması yani 'potlaç' yapması idi" (Gökalp, 2007b: 362). Kazan'ın evini yağmalattığında Dış Oğuz'u çağırması Dış Oğuz'un İç Oğuz'a düşmanlık yapmasına neden olmuştur (243-244). Kazan evini yağmalatmak suretiyle İç ve Dış Oğuzlar üzerinde saygınlık ve otorite elde etmiştir. Kazan'ın yağma toyuna Dış Oğuzları çağırması onlar üzerindeki otoritesini kaybettirmiştir.

2.2. Sefere Çıkma/Akın Yapma/Ordunun Başında Olma

Eski Türk devletlerinin varlığı, devamı, asayişli silahla sağlanmıştır. Tanrı tarafından Türk hakanlarına bağışlanan kutlu güç ve yarlık onun vasıtasıyla beylerine de geçerdi. Kut sadece hakanda kalmıyordu, beylere ve millete de geçiyordu. Çünkü askerî zaferler bey ve halkın büyük çabasıyla elde ediliyordu. Elde edilen tüm başarılar sadece kağanın değil, beylerin ve bütün milletindi (Ögel, 2001: 584). Akınlar halkın ve askerinin en büyük geçim kaynağıydı. Bu akınlar rastgele değil, belli usullere göre yapılırdı. "Öyle anlaşılıyor ki, bir şehir zaptedilince her asker, kendi damga veya işaretini taşıyan okunu, rastladığı ilk kapıya saplıyordu. Ancak savaş bitip, kesin zafer elde edildikten sonra herkes dönüyor ve okunun saplı bulunduğu evi yağma ediyordu. Geleneğe göre hiç kimse başkasının okunu, kendi oku ile değiştiremiyordu. Nihayet bu bir kaide ve töre idi" (Ögel, 2001: 586). Bu yöntem Türk askerinin zaferlerinin altında yatan bir nedeni daha göstermektedir. Gösterilen her türlü üstün çaba ve başarı askere bir mükâfat olarak geri dönmektedir. Daha fazla mal yağmalama isteği askerinin kahramanlık derecesini artırmaktadır.

Destanlarda herhangi bir yere akın yapma izni destan kahramanı tarafından verilir. Destan kahramanı ya bizzat kendisi ordunun başında sefere çıkar ya da bazen kendisinin izin verdiği kişiler akın düzenler. Yapılan akın ve seferler kahramanın izninin dışında gerçekleşmez. Oğuz Kağan cihan hâkimiyeti kurmak gayesiyle hareket etmiştir. Son derece hareketli bir yaşam sürmüştür. Hayatı âdetâ at sırtında seferlerde geçmiştir. Zaman da Oğuz'un seferlerine uygun biçimde hızlı akmıştır. Destanda tüm akınlar bizzat Oğuz Kağan tarafından yapılmaktadır.

Dede Korkut hikâyeleri aynı devirde, aynı bölgede bir hanın etrafında toplanan Oğuz beylerinin hikâyelerini anlatmaktadır. Bütün beyler "hanlar hanı" olarak nitelenen Kam Gan oğlu Bayındır Han'a bağlıdır. Hikâyelerde arka planda yer alan Bayındır Han'ın rolü "beylere akın izni vermek, gerekince beyleri büyük divanına toplamak ve yılda bir defa büyük bir ziyafet vermektir" (Ergin, 1997: 23). Bu bakımdan hikâyelerde akın izni Bayındır Han tarafından verilir. Kam Gan oğlu Bayındır Han'ın İç ve Dış Oğuz beylerine ziyafet verdiği bir gün Bayındır Han'ın veziri iş görmüş, yarar sağlamış Kazılık Koca akın izni diler. Bayındır Han destur verir, nereye dilerse varabileceğini söyler (199). Kazılık Koca, Direk Tekür'e esir düşer. Oğlu Yigenek büyüüp babasının esir olduğunu öğrenir, Bayındır Han'ın divanına çıkar. Kendisine babasını kurtarması için asker ve gitmek için izin ister. Bayındır Han yirmi dört sancak beyini Yigenek'in yanına verir (200-201).

Hikâyelerde Kam Gan oğlu Bayındır Han'dan sonra onun damadı olan Ulaş oğlu Salur Kazan gelmektedir. Salur Kazan, Bayındır Han'ın beylerbeyidir ve İç Oğuz ile Dış Oğuz beyleri ona bağlıdır. Savaşları o idare eder, en önde ve ortada bulunur. Salur Kazan da Bayındır Han gibi beyleri divanda toplar, onlara akın izni verir. Uşun Koca oğlu Egrek, Kazan Bey'den akın izni ister; Kazan Bey izin verir (225). "Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi" hikâyesinde, Salur Kazan düşmanın saldırı haberini aldığı anda, kendisi ordunun başındadır. İç Oğuz beyleri sağdan Dış Oğuz beyleri soldan düşman üzerine varır (Ekici, 2019: 131).

Kazan Bey, evi yağmalandığında Şöklü Melik'in başında olduğu kâfirlerin üzerine bizzat kendisi gider (109). Çobanın kendisiyle gelmesine itiraz eder, onu bir ağaca bağlar. "Eger çoban-ile varaçak olur-istem kalın Oğuz bigleri benüm başuma kakınç kahaşlar, çoban bile olmasa Kazan kâfiri alımaş-idi" (105) demelerinden dolayı düşman üzerine tek başına gitmek ister. Kahraman tek başına verdiği mücadeleyle kendisini/cesaretini kanıtlar. Kazan Bey kâfirlerle vuruşurken oğlunu onu izlemesi için yüksek bir tepeye gönderir. Savaş sonunda Kazan Bey oğlu Uruz'un kaçtığını zannederek "Varayın anı anası yanından alayın, kılıc-ile paralayayın, altı bölük ideyin altı yolun ayırında bırağayın, bir dahı kimse yazı yirde yoldaş koyup kaçmaya" (162) der. Çünkü Türk töresine göre hakan/bey ordusunun başında sefere çıkar ve yoldaşlarını asla yarı yolda bırakmaz. Düşmanla ölünceye kadar savaşır. Ordusunu terk edip savaş meydanından kaçanı kimse bey olarak tanımaz. Hikâyelerde Oğuz beylerinden

birinin saldırıya uğraması veya başının derde girmesi halinde bunu duyan diğer Oğuz beyleri onun yardımına gitmektedir. Oğuz boyları arasında düşmana karşı güçlü bir ittifak vardır.

2.3. Toprak Alma/Halkı İskân Ettirme

Yurt Türk boylarının mülk olarak işgal ettikleri muayyen arazi sahalarına verilen addır (Gökyay, 2000: CCCXXXIV). Türk kağanlarının babalık vazifelerinden biri de yeni yerler alıp yurt yaparak devlete katmaktır. Yani hakan her gün çoğalan halkına ve hayatlarını bağladıkları hayvan sürülerine yeni yurtlar ve otlaklar bulmak zorundaydı. Bu yönüyle planlı bir iskân politikası yürütmeliydi. Yeni topraklar alındıktan sonra “kondurma” faaliyeti geliyordu. Türk ordularının ardından kitleler halinde Türk aileleri giderdi (Ögel, 2001: 585). Kazanılan her zaferden sonra elde edilen topraklara bu kitleler yerleşir, o toprağı yurt edinirlerdi. Anadolu’nun yurt haline gelmesi de bu yolla olmuştur. Destanlarımızda halkın yaylak ve kışlak yerleri efasanevi-tarihî hakanlarından kendilerine yurt olarak kalmıştır.

Oğuz Kağan halkını ve at sürülerini yiyen gergedanı öldürdükten sonra ilahi kaynaklı iki evliliğini yapar, onlardan gök ve yeri temsil eden altı oğlu dünyaya gelir. Bundan sonra Oğuz cihan hâkimiyetine girer. Oğuz halkı ve sürüleri için her zaman yeni topraklar almak uğraşındadır. Kaplan, Oğuz Kağan’ı “yaman bir diktatör” (2004: 15) olarak nitelendirir. Oysa Oğuz kendisine Tanrı tarafından verilen dünya nizamını sağlama görevini yerine getirmeye çalışmaktadır. Oğuz’un sefer esnasında Uluğ Ordu Bey’e ve Barmaklığ Çosun Billig’e danışması, gördüğü rüyayı veziri Uluğ Türk’e yorması benzeri örnekler bilgiye değer verdiğini, diktatörlükten ziyade töre koyucu ve uygulayıcı yönünü göstermektedir. Dünyaya tanrısal düzeni getirme çabası cihangirlik ihtirasını besleyen en büyük güçtü. Oğuz Kağan cihangirlik ihtirasıyla ölünceye kadar yeni topraklar almaya devam eder. Eski Türk devletlerinde de hakanların despotluğundan söz edilemez. Zira geçmiş dönemlerde hakan tarafından çok sayıda teklifin meclis tarafından kabul edilmediği görülmektedir. Örneğin büyük Göktürk hakanı Bilge Kağan’ın 723 yılında ileri sürdüğü çok sayıda teklif Göktürk meclisinde kabul edilmemiştir (Taşağıl, 2019: 182).

Destanda Oğuz yaptıkları işlerden dolayı bazı beylere isimler verir. Bu beylerden Türk boyları türemiştir. Oğuz, şehri koruyan Uruz Bey’in oğluna “Saklap” (20), İtil suyunu geçmede fikir veren beye “Kıpçak” (20), karlı dağa kaçan atını getiren beye “Karluk” (21), kapalı evi açmak için yolda bıraktığı beye Kalaç (21), ganimetleri taşımak için araba yapan beye “Kangaluğ” (22) adını verir. Bu beyler sonraki dönemlerde farklı mekânlarda yaşayan Türk boylarını meydana getirmiştir. Dünya fethine çıkan Oğuz planlı iskân politikasını gütmüştür. Oğuz yanında sefere çıkan beylerine yararlı işlerine göre adlar verir, onları buldukları bölgelere bey olarak yerleştirir. Böylece alınan yerler Oğuz iline dahil edilir. Bir anlamda Oğuz’un yürüyüşü Türk’ün dünyaya yayılış ve yeryüzünü yurt ediniş hareketidir. Oğuz kendisine verilen kutla yeni mekânlar almış, bu mekânlara Türk halkını yerleştirmiştir.

Oğuz Kağan atçılık, avcılık ve akıncılık yaşam tipinin temsilcisidir. Yiğitlik, kahramanlık ve cihangirlik hayatının temelini oluşturur. Cihanı alma tutkusu zaman temposunu da hızlandırmaktadır. Oğuz’da geniş mekân tasavvuru vardır. Onun tek ideali dünyayı ele geçirmektir. Oğuz için önemli olan sahip olmak değil, yenmek, zafer kazanmaktır (Kaplan, 2005: 13-15). Tüm bu nitelikler Oğuz’u sürekli yeni yerler almaya iter. Dede Korkut hikâyeleri ise yeni bir medeniyetin ürünüdür. Dede Korkut kahramanlarında akıncı toplum yapısı yavaş yavaş değişmeye başlar. Oğuz Kağan dünyasında vahşi hayvanlar ve at sürüleri varken Dede Korkut hikâyelerinde artık deve ve koyun sürüleri de görülür. Akıncılığın ürünü olan Oğuz Kağan’daki cihangirlik ihtirası Dede Korkut hikâyelerinde yerini aileyi ve şerefini koruma duygusuna bırakır. Oğuz Kağan sürekli yeni yerler alma ve kendisine itaat etme peşindeyken Dede Korkut kahramanları genelde savunma durumundadır.

Hikâyelerde ilk saldırı çoğunlukla düşmandan gelmektedir. Düşmanlar Oğuz alplarına ya şarap içip akılları başlarında değilken, uyku halinde veya avdayken evleri, sürüleri sahihsiz olduklarında saldırır. Oğuz alplarını esir eder, mallarını/sürülerini alır; sonrasında alplardan biri düşmana saldırır, esirleri, malları/sürüleri düşman elinden kurtarır. Hiçbir Dede Korkut hikâyesinde ilk saldırının Oğuzlar tarafından yapılmaması ilginçtir. Bu bakımdan Oğuz Kağan’ın sürekli düşmana saldırıp onları itaate zorlayan hareket tarzı Dede Korkut alplarında şekil değiştirmiş, yerini düşmanın verdiği zararları gidermeye dönük bir savunma stratejisine bırakmıştır. Bu nitelik Dede Korkut hikâyelerinde iskân faaliyetlerini zayıflatmaktadır. Dede Korkut alpları yeni yerler almaktan ziyade ellerindeki yerleri ve malları düşmana vermeme mücadelesi sürdürmüşlerdir.

Bayındır Han İç Oğuz ve Dış Oğuz beylerini ağırladığı bir gün Gürcistan'dan gelen at, kılıç ve çomağı Begil'e verir. Onu Oğuz iline karavul eyler. Dede Korkut himmet kılıcını beline bağlar, çomağı omuzunu bırakır, yayı koluna geçirir. "Şahbaz aygırı çekdürdi buda bindi. Hısımını kavumını ayırdı, ivini çözdü, Oğuzdan köç eyledi. Berdeye Genceye varup vatan tutdı. Tokuz tümen Gürcistan ağzına varup kondı, karavulluk eyledi" (216). Begil sınıra güvenliği sağlamak, düşmanların ani baskınlarına karşı Oğuzları korumak amacıyla gönderilir. Oğuz alpları yeni yurtlar almaktan çok elindeki yurdu korumaya çalışmıştır. Her ne kadar Kaplan (2004: 15) bunu "alp tipinin bozulması" şeklinde değerlendirirse de bu durum daha ziyade alp tipinin yeni medeniyet seviyesine göre yeniden şekillenmesi olarak ele alınmalıdır. Alp tipi Dede Korkut hikâyelerinde yüksek bir değer olarak varlığını devam ettirmektedir.

2.4. Halkı Dozurma-Giydirme

Türk hakanının babalık vazifelerinin başında halkını dozurup giydirme geliyordu. Ögel'in "Uygur ilinde fakir ve yoksulluk içinde yaşayan hiçbir kimse yoktu. Çalışmayan Uygur vatandaşlarına ise, devlet ile Uygur hakanı yardım ederdi." (2001: 585) cümleleri Türk hakanının bu temel vazifesini anlatmaktadır. Bu uygulama günümüzdeki ifadesiyle "sosyal devlet olma" gerekliliklerinden biridir. Her ne kadar eski Türklerde devlet hakanın malı gibi görülüyorsa da hakan bu malını halkla bölüştüğü sürece varlığını devam ettireceğini biliyordu. Çünkü bu malda halkın da payı vardı. Hakanın hatunu dışında her şeyi halkındı. Tanrı Türk hakanını mal mülk biriktirip keyfince yaşaması için değil, Türk halkının adı sanı yok olmasın diye göndermiştir. Türk hakanının temel görevi nizam-ı âlemdir. Kut kendisine adaletle hükmettiği sürece veriliyordu. Adaletten ayrılması, halka karşı babalık vazifelerini yerine getirmemesi durumunda kut kendisinden geri alınıyordu. Türk hakanları bu gerçeğin farkında olduklarından çoğunlukla milletin menfaatlerine göre davranmışlardır. Kutadgu Bilig'de geçen "Ne iyi bey olur o iyi kişi / İnsanlıkla görürse ilin işini" (Yusuf Has Hacib, 2019: 54) ifadeleri hakanın halka karşı vazifesini hatırlatmaktadır. Tanrı tarafından seçilme, görevinin yerine getirilmemesi durumunda Tanrı tarafından cezalandırılma düşüncesi Türk hakanlarında demokratik ve insani hasletlerin gelişmesinin en büyük nedenlerinden birini oluşturmuştur.

Gerek Oğuz Kağan'da gerekse de Dede Korkut alplarında halkın mutluluğu her şeyin üzerinde tutulmaktadır. Oğuz Kağan ilk kahramanlığını gösterdikten sonra yetişkinliğe adım atar. Evliliklerini yapar, evlendiği kızlar da kendisi gibi kutlu kadınlardır. Kendisine gök ve yeri temsil eden kadınlar verilir. Sonrasında Oğuz büyük bir toy düzenler. Halka buyruklar verir, ahali birbirine danışır ve gelir. "Oğuz Kağan kırk masa ve kırk sıra yaptırdı. Türlü yemekler, türlü şaraplar tattılar ve kıymızlar yediler ve içtiler" (16-17). Oğuz bu toydan sonra dört bir yana tebliğler yazar, elçiler gönderir. Uygurların kağanı olarak tüm yeryüzünün kağanı olması gerektiğini söyler. Verilen toyda Oğuz'un cihan hükümlerine soyunması için öncelikle kendi kavminden onay alması gerekmektedir. Babalık vazifelerinden biri olan halkını yedirip içerdikten sonra, ilk olarak halkı ona tabi olur. Sonrasında diğer kavimlerin kendisine tabi olmasını ister. Oğuz ikinci toyunu ömrünün sonlarında verir. Büyük bir kurultay toplar, maiyetini ve halkını çağırır. Oğuz Türk töresine uygun biçimde müşavere eder. "Kırk gün, kırk gece yediler, içtiler ve sevindiler" (25).

Dede Korkut hikâyelerinde de Oğuz beyleri tarafından çeşitli sebeplerle toylar düzenlenir, halk yedirilip içirilir. Kam Gan oğlu Bayındır Han yılda bir kere toy verip Oğuz beylerini misafir eder. "Atdan aygır deveden buğra koyundan koç" (78) kestirir. Toya beyler yiğitleriyle beraber katılır. Bayındır Han'ın toyuna gelen Dirse Han kara otağa oturtulunca şöyle der: "Bayındır Han benim ne eksikliğüm gördü, kılıcumdan-mı gördü, suframdan-mı gördü" (78). Oğuz toplumunda saygınlık görmenin iki temel şartı vardır: kahramanlık ve cömertlik. Dirse Han'ın çocuğu olmaz. Hanımının öğüdü üzerine ulu bir toy düzenler, attan aygır deveden buğra koyundan koç kestirir. İç ve Dış Oğuz beylerini çağırır. Aç görse dozurur, çıplak görse giydirir. Borçluları borçlarından kurtarır. Tepe gibi et yığar, göl gibi kıymız sağdırır, hacet diler (81). Dirse Han'ın hatunu oğlunun ilk avından sonra attan aygır deveden buğra koyundan koç kırdırır, Oğuz beylerine toy verir (86).

Pay Püre Bey'in oğlu Bamsı Beyrek baş kesip kan döktükten sonra babası Oğuz beylerini çağırır, konuklar (121). Beylerin en büyük özelliklerinden biri cömert olmalarıdır. Bir kişinin beyliği elindekini başkalarıyla paylaştığı nisbette artar. Bamsı Beyrek geyik avlarken Banı Çiçek hatunu Kısırça Yinge'yi pay alması için yollar. Beyrek "Mere dadı men avçı degülem big oğlu bigem, hep size" (122) diyerek

tüm geyiği bırakır. Beyrek'in hikâyesinde bazı yiğitlerin han ve beyler tarafından evlendirildiğinden söz edilir. Bamsı Beyrek kırk yiğidini kâfirler elinden kurtarınca bunların bir kaçına Bayındır Han, bir kaçına Han Kazan kız verir. Beyrek de yedi kız kardeşini yedi yiğide verir (153). Bu ifadeler Türk hakanlarının halkını doyurma ve giydirme görevlerinin yanında gücü yetmeyenleri evlendirme görevlerinin de bulunduğunu göstermektedir.

Hikâyelerde Ulaş oğlu Kazan Bey tarafından da ihtişamlı ziyafetler verilir. “Toksan tümen genç Oğuz” sohbetine katılır. “Ağzı büyük humralar” ortalığa salınır, “tokuz yirde badyalar” kurulur, “altun ayak sürahiler” dizilir. Dokuz kara gözlü kâfir kızı “al şarabı altun ayağ-ile kalın Oğuz biglerine” gezdirir. Kazan Bey “çirgap çirgap çadır otak”, “katar katar develer” bağışlar (154). Kazan Bey oğlu Uruz'u kâfir elinden kurtardıktan sonra kırk otak diktirir. Yedi gün yedi gece yenilip içilir. “Kırk ivlü kul-ile kırk câriye oğlu başına çevürdi, azad eyledi. Cılasun erenlere kala ölke virdi, cübbe çuka virdi” (176). Kan Turalı, üç canavarı öldürüp Trabzon tekürünün kızı Selcen Hatun'u alıp iline geldiğinde babası Kanlı Koca “gök ala görklü çemen çadır” diker, “atdan aygır deveden buğra koyundan koç” kırdırır, kalın Oğuz beylerini ağırlar (198).

Hikâyelerde hem hanlar hanı Bayındır Han hem de İç ve Dış Oğuz beyleri verdikleri toylarla halkı sevindirirler. Kam Gan oğlu Han Bayındır çok defa kara yerin üzerine ağ ban evini diker, ala sayvan gökyüzüne aşanır, bin yere ipek halılar döşer, İç ve Dış Oğuzları çağırır. Bu ziyafetlerde bol bol yenir, içilir (199). Oğuz beyleri halkına vermeyi töre gereği bildiğinden halka verecek bir şeyler olmadığında bundan üzüntü duymaktadır. Nitekim Begil Oğlu Emren hikâyesinde Bayındır Han'ın İç ve Dış Oğuz beylerini topladığı bir gün Gürcistan'dan haraç olarak sadece bir at, bir kılıç ve bir çomak gelir. Bayındır Han bu duruma üzülür. Dede Korkut üzüntüsünün sebebini sorar. Bayındır Han “Niçe saht olmayam, her yıl altun akça gelür-idi yigide bige virür-idek hatırları hoş olur-idi, şimdi bunu kime virelüm kim hatırı hoş ola” (216) der. Toylarda halka dağıtılacak mal ne kadar fazlaysa yağma ne kadar büyükse toyu düzenleyen beyin otoritesi o derece büyük olurdu. Nitekim Kazan evini yağmalattığında “halalının elin alur taşra çıkar-idi, andan yağma iderler-idi” (243). Beyin hanımının dışındaki her şey yağmaya dahildi.

2.5. Halkı Tehlikelerden Koruma

Destan kahramanlarının en büyük vazifelerinden biri halkının güven içerisinde yaşamını sağlamaktır. Kahraman hem halkının hem de halkın hayatını bağladıkları sürülerinin güvenliğini sağlamakla yükümlüdür. Oğuz Kağan Destanı büyük bir tehlike ile karşılaşan halkın kahraman tarafından korunması ile başlamaktadır. Kahramanın doğumu ve büyümesi hızlı biçimde anlatılarak bir an önce ilk kahramanlığa geçilir. Oğuz doğumuyla beraber sıradan biri olmadığını göstermektedir. Ancak toplum tarafından tanınması için büyük bir kahramanlık göstermelidir. Oğuz ilk kahramanlığını halkın ve at sürülerinin hayatlarını tehdit eden canavarı öldürerek gösterir. Dereleri ve ırmakları çok, kuşları bol olan büyük bir ormanda bir gergedan yaşamaktadır. Bu gergedan “at sürülerini ve halkı yerdı. Büyük ve yaman bir canavardı. Ağır bir eziyetle halkı ezmişti” (14). Canavarın büyük ve yaman oluşu Oğuz'u halk nazarında büyük bir kahramana dönüştürecektir. Oğuz gergedanın başını keser, halkının ve sürülerinin güvenliğini sağlar. Nitekim kahramanlığın ilk vasıflarından birisi baş kesip kan dökmektir. Bu atlı göçebe kavimlerin yaşam kanunudur. Doğanın korkunç güçlerine veya başka halkların saldırılarına karşı korunmak güç sayesinde. Üstelik kurulacak cihan devletinin de bir gereğidir. Bayat (2006: 153), kahramanların baş kesip kan dökmelerini eski Türklerin mitolojik inançlarına göre ruhun kan ve kemikte, aynı zamanda başta olması inancıyla ilgili olduğunu belirtir. Bu nedenle İskit-Saka döneminde Türklerin savaşta kestikleri düşman başlarını atlarının yanında asmaları övünme ve korkutmanın yanı sıra inançlarının gereğidir. Oğuz av esnasında gergedanı öldürür. Çünkü birçok Türk destanında ilk kahramanlık avda ortaya çıkar. Türk millî kültüründe fiziki ve manevi gücün ortaya konulduğu avlar kahramanın çocukluk devrinden yetişkinlik devrine geçişini sağlayan mekânı oluşturur.

Dede Korkut hikâyelerinde ise Oğuz toplumu bir savunma hâlidir. Kâfir düşman, savunmasız bir durumdayken Oğuzlara saldırır. Sonrasında Oğuz alpları düşman üzerine yürür, kaybedilenler geri alınır, toy düzenlenir. Bu mücadeleler esnasında düşman her zaman daha fazla kayıp vermektedir. Düşmandan alınan ganimetlerden büyük pay hanlar hanı Bayındır Han'a ayrılır, geri kalanı beyler ve halk arasında paylaşılır. Oğuz toplumunda kanı düşmanda bırakmamak töre gereğidir. Ölen kişinin kanını düşmandan almak, kişinin yakınları üzerindeki hakkıdır. Nitekim bu düşman Oğuz'un içinden dahi olsa mutlaka onun öcü alınır. Dış Oğuz'un İç Oğuz'a düşman olduğu hikâyede Beyrek'in kanı

Kazan tarafından alınır. Aruz, Beyrek'i kendilerini Kazan ile barıştırmak bahanesiyle çağırır. Onun Kazan'a asi olmasını ister, Beyrek kabul etmeyince onu yaralar. Beyrek yiğitleriyle Kazan'a haber yollar: "Yarın kıyamet gününde menüm elim Kazan Hanun yakasında olsun menüm kanum Aruza korise" (249) der. Beyrek, Aruz'un yarasıyla ölür. Buna göre Türk hakanının kendisine bağlı beylerin, halkının kanını düşmandan alması vazifelerinden biridir. Halkını her türlü tehlikeden korumakla vazifeli Türk hakanı, kaybedilen halkının kanını/öcünü de düşmandan misliyle almalıdır.

2.6. Halkın Kalbini Kazanma/Kendisini Halka Sevdirme

Türk hakanının babalık vazifelerinden biri de kendisini halkına sevdirmektir. Göktürklerin altıncı kağanı İşbara-Kağan kağanlığa Türk halkı ve beyleri tarafından seçilerek getirilmiştir. "Eski Türk kağanları her şeyden önce, kendi halkının kalplerini kazanmak isterlerdi" (Ögel, 2001: 588). Tanrı Türk hakanını halkın düzenini sağlamak için gönderdiğinden hakan kendisini halka sevdirmek mecburiyetinde hissedyordu. Halkı küstürmek Tanrı'nın cezasını getiriyordu.

Türk toplumunda devleti kuran ve başarılı yapan millettir. Orhon Yazıtları'ndaki şu ifadeler halkın devlet kuruluşunu anlatmaktadır: "Babam Hakan on yedi adamla baş kaldırmış, (İlteriş) baş kaldırıyor diye haber alıp şehirdekiler dağa çıkmış, dağdakiler (şehir) inmiş, derlenip toplanıp yetmiş kişi olmuşlar. Tanrı güç vermiş (olduğu) için, babam hakanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları (da) koyun gibi imiş. Doğuya (ve) batıya sefer edip (adam) toplamış (ve) yığmış. (Sonunda) hepsi yedi yüz kişi olmuşlar. Yedi yüz kişi olup devletsiz kalmış, hakansız kalmış halkı, cariyeye olmuş, kul olmuş halkı, Türk örf ve adetlerini bırakmış halkı, atalarımın dedelerimin töresince (yeniden) yaratmış (ve) eğitmiş" (Tekin, 2010: 27). Kül Tigin Yazıtı'ndaki bu ifadeler halkın devlet kurma iradesini göstermektedir. İlteriş Kağan'ın on yedi kişiyle başlayıp yedi yüz kişiyle kurmuş olduğu devlet Tanrı'nın verdiği gücün yanı sıra Türk halkının töresinin yeniden tesisi sonucunda halkın sevgi ve desteğiyle varlığını sürdürmüştür. Devletin kurucusu halk olduğuna göre bu devletin devamı da halkın memnuniyetine bağlıdır. Halkı küstüren hükümdar, Tanrı'yı küstürmüştür. Bu düşünce İslamiyet'in kabulünden sonra da Türk devletlerinin dayandığı temel güç olarak varlığını sürdürmüştür.

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz'un tüm yaşamı boyunca halkın içinden kendisine karşı bir isyan girişiminin olmaması halkın sevgi ve bağlılığı ile açıklanabilir. Oğuz'un ömrünün sonlarında verdiği büyük toyda söyledikleri halkın ona karşı beslediği duyguları ifade etmektedir. Oğuz Kağan ülkeyi oğulları arasında üleştirdikten sonra şunları söyler: "Ey oğullarım, ben çok aştım; çok vuruşmalar gördüm; çok kargı ve çok ok attım; atla çok yürüdüm; düşmanları ağlattım; dostlarımı güldürdüm. Ben Gök Tanrı'ya (borcumu) ödedim" (25). Oğuz'un dostlarını güldürmesi halkın ona karşı sevgisini ifade etmektedir. Üstelik Gök Tanrı'ya da borcunu ödemiştir. Halk tarafından sevilmeyen, itaat edilmeyen bir hakanın Oğuz misali dünya fethine çıkması ve Gök Tanrı'ya borcunu ödediğini ifade etmesi beklenemez. Tanrı'nın buyruğu halkın mutluluğu üzerine bina edilmiştir. Halkına eziyet eden hiçbir hükümdar Tanrı tarafından tahtta bırakılmaz. Kutun devamlılığı halkın sevgisine, memnuniyetine bağlıdır. Bir Türk'ün başarılı olabilmesi için Tanrı tarafından kendisine üç özellik verilir: "yarlıg, kut ve kısmet (ülüg)" (Taşağıl, 2019: 181). Bu üç nitelik de Oğuz Kağan'da bulunmaktaydı.

Oğuz Kağan'a karşı halk sevgisinin benzerinin Dede Korkut alplarında da olduğu görülmektedir. Dede Korkut hikâyelerinde hem Oğuz beyleri arasında hem de halk ile beyler arasında derin bir sevgi vardır. Düşmanla savaşlarda tüm beyler birlikte hareket eder. Oğuz beylerinden veya halkından birinin başına bir faleket geldiğinde tüm beyler üzülür, düşman üzerine birlikte gidilir. Gerdek gecesi Bamsı Beyrek yiğitleriyle birlikte Bayburd Hisarı beyi tarafından tutsak edildiğinde "Kalın Oğuz bigleri Beyrek için azim yas tuttular, umud üzdiler" (131). Beyrek'in yar ve yoldaşları ağı çıkarıp karalar giyer. Oğuz halkından hangisinin başına kötü bir şey gelse benzer tepkiler verilirdi.

Kazan'ın çobanı Karaçuk'un davranışları halkın idarecisine/beyine karşı davranışını da örneklemektedir. Kazan Bey avdayken evi Şöklü Melik tarafından yağmalanır; annesi, eşi Burla Hatun, oğlu Uruz esir edilir. Kazan'ın Kapulu derventte on bin koyunu kalmıştır. Başında Karaçuk Çoban vardır. Kâfir buraya saldırınca Karaçuk Çoban karşı koyar, iki kardeşi şehit düşer (97). Çoban ve iki kardeşi altı yüz kâfire karşı beylerinin koyunlarını korur. Kazan geldikten sonra çobanını yanında götürmek istemese de çoban beyiyle beraber düşman üstüne varır. Kendisini halka sevdiren Kazan için çobanı ölümü göze almış, iki kardeşini de onun uğruna şehit vermiştir. Kazan Bey'in oğlu Uruz'un düşmana esir düştüğü hikâyede ise Uruz'un kırk yiğidi onun için şehit düşer (161). Tüm bu örnekler

Oğuz toplumunda halk ile idareci kesim arasındaki güçlü bağı göstermektedir. Bu bağların gevşediği dönemlerde Oğuz toplumu zayıflamış, düşman esaretine girmiş; güçlendiği dönemlerde düşmanlarını kendisine tabi kılmıştır. Tüm Türk devletlerinin büyüme ve çözülme nedenleri arasında hükümdar-halk arasındaki karşılıklı ilişki gelmektedir.

3. SONUÇ

Toplumları derinden etkileyen olaylar, toplumun düşünüş biçimi sözlü ve yazılı ürünlerde yer almaktadır. Bu ürünler türüne göre gerçekliklerle yakın veya uzak ilişki içerisindedir. Türk sözlü geleneğinin önemli ürünlerinden destan ile Türk tarihi arasında da yakın bir ilişki bulunmaktadır. Türk devlet geleneğinde hükümdar ile halk arasında karşılıklı görevler vardır. Tanrı tarafından kendisine kut verilmiş Türk hükümdarı halkına karşı “velayet-i pederane” olarak adlandırılan birtakım vazifeleri yapmakla yükümlüdür. Türk hükümdarı bu vazifeleri yerine getirdiği nispette hükümlüğünü devam ettirmiş, bu yükümlülüklerden kaçtığına elindeki tahtı ve hâkimiyeti kaybetmiş, yerine bu görevleri yapabilecek yeni bir hükümdar seçilmiştir. Türk tarihinde birçok örneğine rastlanan bu durumun etkileri Türk kahramanlık destanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Epik destanların hükümdar ve kahramanları idare ettiği halka karşı çeşitli sorumluluklar taşımış, her türlü faaliyetlerinde bu hassasiyeti göstermişlerdir. Destanlarda kahramanlar çoğu zaman hükümdar/kağan olarak görülmektedir. Oğuz Kağan hem hükümdardır hem de büyük bir kahramandır. Dede Korkut hikâyelerinin kahramanları aynı zamanda birer beydir. Dolayısıyla çalışmamızda geçen hükümdar ve kahraman kavramları çoğu zaman aynı kişiyi (kahraman hükümdar) karşılamaktadır. Oğuz Kağan Destanı ve Dede Korkut hikâyeleri özelinde yapılan incelemede eski Türk hâkimiyet düşüncesine paralel olarak epik destan kağan/kahramanlarının halka karşı aşağıdaki vazifeleri yerine getirdikleri görülmüştür:

a. Türk destan kahramanı Türk töresinin koyucusu ve uygulayıcısıdır. Kahraman, karşılaştığı her türlü durumu töreye göre idare etmektedir. Türk destan kahramanı ilk kahramanlığından ölümüne kadar töreye göre davranmakla yükümlüdür. Kahraman töreyi yerine getirirken “könilik (adalet), uzluk (iyilik, faydalılık), tüzlük (eşitlik), kişilik (insanlık)” hükümlerine göre hareket etmektedir. Bu hükümler Türk kahramanını militarist diktatörlüğe düşmekten korumuştur. Türk töresi, Tanrı buyruğu olarak kabul edilmiş; töreden ayrılmak Tanrı'nın gazabının nedeni olarak düşünülmüştür.

b. Eski Türk devletlerinin varlığı, devamı, asayışı silahla sağlanmıştır. Bu bakımdan sefere çıkmak destanların ana temasını oluşturmuştur. Hiçbir Türk beyi veya halktan bir kişi kahramanın izni olmadan sefer düzenleyemez. Destan kahramanı sefer yapma iznini veren kişidir. Bu kişi seferlere ya kendisi bizzat ordunun başında gider ya da bir komutanına izin verir. Yapılan akın ve seferler kahramanın izninin dışında gerçekleşmez. Seferler Türk devletlerinin geçim vasıtalarından birini oluşturmuştur. Elde edilen başarılar sadece kahramana ait değildir. Her türlü başarının/zaferin kazanılmasında kahramanla beraber milletin büyük çabası vardır.

c. Türk destan kahramanı her gün artan halkı ve sürüleri için yeni yurtlar/otlaklar bulmak zorundadır. Türk destan kahramanı iyi bir iskân politikası yürütmelidir. Yeni alınan topraklar kondurma faaliyeti ile yurt hâline getirilmelidir. Halk devletin askerî gücünü artırmak için her gün çoğalırken, iktisadi gücünü artırmak için yaylak ve kışlaklarda sürüleri beslerken kahraman da bunlar için yeni yurtlar bulmak/almakla yükümlüdür.

ç. Türk destan kahramanı halkını doyurmak, giydirmek zorundadır. Kahraman, halkı içerisinde bulunan fakir ve yoksulların ihtiyaçlarını gidermelidir. Destan kahramanının mal-mülk biriktirme kaygısı olmamıştır. Sahip olduğu her şeyi halkıyla paylaşan kahramana ait tek şey hatunudur. Kahramanın malını halkıyla paylaşması onlar üzerinde otorite kurmasını sağlamıştır. Bundan dolayı Oğuz beyleri tarafından çeşitli sebeplerle toylar düzenlenmiş, tepe gibi et yığılmış, göl gibi kırmızı sağdırılmış, hacetler dilenmiş, açlar doyurulmuş, çıplaklar giydirilmiş, borçlular borçlarından kurtarılmıştır.

d. Türk destan kahramanı halkının güven içerisinde yaşamını sağlamaktan sorumludur. Kahraman hem halkının hem de sürülerinin güvenliğini sağlamaktadır. Kahraman halkından birine veya mallarına herhangi bir saldırı durumunda onların kanını almak zorundadır. Türk töresine göre ölen kişinin kanını düşmandan almak kahramanla beraber yaşadığı toplumun temel vazifelerinden biridir.

e. Türk destan kahramanı Tanrı'dan aldığı kutla halkının refah ve huzurunu sağlamaya çalışırken onların sevgisini kazanmak zorundadır. Halkı tarafından sevilmeyen bir kişinin halkını mutlu etmesi veya onlar

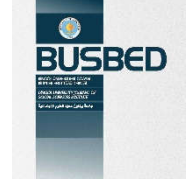
tarafından destek görmesi mümkün değildir. Halkın küstürülmesi Tanrı'nın kahramandan yüz çevirmesine ve onun tarafından cezalandırılmasına neden olacaktır. Halkın sevgisinin kazanılması durumunda Tanrı'nın sevgi ve desteğinin sağlanacağına inanılmıştır.

Ancak bu görev ve sorumluluklar tek taraflı değil, karşılıklıdır. Türk destan kahramanları halkına karşı yukarıda ifade edilen görev ve sorumlulukları yerine getirirken halkından da buyruklarına uymalarını ister. Dede Korkut hikâyelerinde Begil Bey'in karısının dilinden dökülen şu cümleler Türk halkının hükümdarlarına bakışının en güzel ifadelerinden biridir: “Yigidüm big yigidüm, pâdişahlar Tanrı'nun kölgesidür, pâdişahına âsi olanın işi rast gelmez” (218). Kutlu kahraman vazifelerini yerine getirdiği sürece Tanrı'nın gölgesi olarak görülmüş, buyrukları yerine getirilmiştir. Çünkü halka karşı vazifelerini yeriye getiren bir kişiye karşı isyan etmek Tanrı'ya isyan etmektir. Dede Korkut hikâyelerinde geçen “Aslan enügi yine aslandır.” (219) atalar sözünce Oğuz kahramanlarının her biri birer aslandır. Oğuz kahramanlarının aslanlığı onların halkına karşı yerine getirmekle yükümlü oldukları vazifelerini yaptığı süre devam etmiştir.

KAYNAKÇA

- Aça, M. (2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Bang, W., & Rahmeti, R. (1988). *Oğuz Kağan Destanı*. (yay. hzl. M. Ergin). İstanbul: Hülbe Yayınları.
- Bayat, F. (2006). *Oğuz Destan Dünyası Oğuznamelerin Tarihi, Mitolojik Kökenleri ve Teşekkülü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çobanoğlu, Ö. (2007). *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Elçin, Ş. (2007). "Türk Dilinde Destan Kelimesi ve Mefhûmu." *Halk Edebiyatı Araştırmaları 1*. Ankara: Akçağ Yayınları. 33-41.
- Ergin, M. (1997). *Dede Korkut Kitabı I Giriş-Metin-Faksimile*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (2000). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İbrayev, Ş. (1998). *Destanın Yapısı (Kazak Destanlarında İnsan, Zaman ve Mekân)*. (akt. A. A. Çınar). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Kafesoğlu, İ. (2012). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kaplan, M. (2004). "Türk Destanında Alp Tipi." *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*. İstanbul: Dergâh Yayınları. 13-21.
- Kaplan, M. (2005). "Oğuz Kağan-Oğuz Han Destanı." *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları. 11-25.
- Kaşgarlı Mahmud. (2005). *Divanü Lügati't-Türk*. (çev. S. Erdi-S. T. Yurtsever). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Köprülü, M. F. (2004). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ögel, B. (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Taşgöl, A. (2019). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Bilge Yayıncılık.
- Tekin, T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Turan, O. (2019). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yıldırım, D. (1998). "Türk Kahramanlık Destanı." *Türk Bitiği*. Ankara: Akçağ Yayınları. 149-157.
- Yusuf Has Hacib. (2019). *Kutadgu Bilig*. (çev. A. Çakan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ziya Gökalp. (2007a). "Türk Töresi." (hzl. Y. Çotuksöken). *Ziya Gökalp Kitaplar 1*. (yay. hzl. M. S. Koz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 89-164.
- Ziya Gökalp. (2007b). "Türk Medeniyet Tarihi." (hzl. Y. Çotuksöken). *Ziya Gökalp Kitaplar 1*. (yay. hzl. M. S. Koz). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 319-555.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 15.12.2021
Kabul Tarihi : 03.01.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1036898>

AVESTA VE PEHLEVİÇE ESERLERDE TUR VE HUN/XYON ADI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Osman ÖZER¹, Mahmut POLAT²

ÖZ

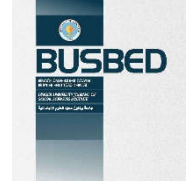
Zerdüştîliğin Kutsal Kitabı Avesta ve Pehleviçe eserlerde Tur ve Xyon adı yer almaktadır. Bunlar Turan, Türk, Hun'u çağrıştırmaktadır. Uzun asırlar yakın coğrafyalarda yaşamış iki büyük medeniyet birbirini çeşitli alanlarda etkilemiştir. Bunun emareleri temel dinî, edebî, tarihî eser ve söylencelerde görülmektedir. Türklerin tarihteki konumu, siyasi-kültürel etkinliğini bariz bir şekilde aktarmaktadır. Avesta ve Pehleviçe eserler, Türk-İran ilişkilerinin temel kaynakları arasında yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avesta, Pehleviçe, Tur, Turanî, Hun, Türk

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, osmanaga@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3648-0443>.

² Dr., Bingöl Milli Eğitim Müdürlüğü, m-plt@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0362-767X>.

Article Type : Research Article
Date Received : 15.12.2021
Date Accepted : 03.01.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1036898>

A REVIEW OF THE NAME OF TUR AND HUN/XYON IN AVESTA AND PEHLEVIC WORKS

Osman ÖZER¹, Mahmut POLAT²

ABSTRACT

The names of Tur and Xyon appear in Zoroastrianism's Holy Book, Avesta and Pahlavi works. These remind Turan, Turk, Hun. Two great civilizations that lived in close geographies for long centuries affected each other in various fields. Signs of this can be seen in essential religious, literary, and historical works and myths. The position of the Turks on the map is clearly political-cultural. Avesta and Pahlavi works are among the main sources of Turkish-Iranian relations.

Keywords: Avesta, Pahlavi, Tur, Turani, Hun, Turk

¹ Asst. Prof., Bingöl University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, osmanaga@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-3648-0443>.

² Dr., Bingöl National Education Directorate, m-plt@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-0362-767X>.

1. GİRİŞ

Avesta ve Pehlevice eserlerde Türk tarih gelenek ve mitolojisinde yer alan bazı isimler geçmektedir. Bağlamına göre bazen olumlu bazen olumsuz betimlenmektedir. Kadim dönemle ilgili yeteri veriler bulunmadığı için Tur ve Xyon adlarıyla kimin kastedildiği hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı tarihî veriler ve anlatılara göre çeşitli çıkarımlar, tahminler yapılmaktadır. Tarih, kültür, yaşam biçimi ve dini gelenekler açısından karşılaştırmalar yapılmıştır. İncelememizde, metin bağlamına dikkat ederek kavramın geçtiği yerler tespit edilmiş ve alan araştırmacılarının dikkatine sunulmuştur.

1. Avesta'da Tur Adı

Zerdüştiliğin kutsal kitabı olan Avesta, dilbilimcilere göre m.ö. 1000'li yıllara kadar ulaşmaktadır. Avestaca dilinde yazılmış olan bu eserin tarihsel süreçte çeşitli derlemeleri olmuştur. Son derlemesi m.s. 4-5. asırda yapılmıştır (Polat, 2013: 48-56).

1.1. Turani/Turalı Fryana: Avesta'nın en eski bölümü olan Gatha'da "turahya fryanahya" biçiminde bir kez geçer. Bazı araştırmacılara göre Tur, Zerdüş'tün düşmanı olan İranî kabilelerdendir (Purdavud, 1394: 111; Azergoşasp, 1387: c.2, 401-402). İranlı Avesta uzmanı Purdavud, Turları İranlı eski kabilelerden ve Eşkaniler/Partların atası olarak değerlendirmektedir (Purdavud, 1347: c.1, 208-209).

Tur adı cesur, korkusuz, yiğit anlamına gelmektedir (Uşideri, 1394: 223).

Avesta/Yasna/Gatha 46/12 "Hyat us aša naptyaesū nafšuça turahya uzcen fryanahya aocyaesū armatoiš gaetao frado twaxšangha at iş vohu hem aibi moist manangha aeiby rafezrai mazdao saste ahuro", "*Turanî Fryana'nın yakınları, torunları Aşa'ya/doğruya yönelip, Armaitiyle/aşk ve muhabbetle dünyayı ilerletmeye gayret ettiklerinde Vohumen onları birleştirir, Ahuramazda onları korur/mutluluk bahşeder.*" (Purdavud, 1394: 536-537; Dustkhah, 1392: c.1, 56-57)

Gatha dönemiyle ilgili yeteri veriler olmadığından Turalı Fryana'nın kimliği belirsizdir (Polat, 2019: 153).

1.2. Fryani Yoišta: Avesta'da "Yoišta... fryananam" biçiminde iki yerde geçer. Turani Fryana'nın soyundan geldiği belirtilir (Purdavud, 1347: c.1, 268-269; Dustkhah, 1392: c.1, 311-312). Adlarına "matikan yušt fryan" adlı kitap bulunmaktadır (Uşideri, 1394: 379).

Ferverdin Yešt 120'de "Yoištahe fryananam aş. f. yaz." "*Aşavan/doğru olan Fryani Yoišta'nın, fravaşisini/özünü överiz.*" (Purdavud, 1347: c.1, 96, 390; Dustkhah, 1392: c.1, 426)

1.3. Turani Arecanghvat/Arichahvat: Avesta'da "Arecanghato turahe" biçiminde geçer. Purdavud'a göre bu isim değerli anlamına gelmektedir. Tur sözcüğüyle de Avesta'da geçen Turanî kavramı kastedilmiştir (Uşideri, 1394: 223; Purdavud, 1347: c.2, 93, 388).

Ferverdin Yešt 113'te "Arecanghato turahe aş. f. yaz." "*Turani Arecanghvat'ın fravaşisini/özünü överiz.*" (Purdavud, 1347: c.2, 93, 388).

1.4. Turani Fraraz: Ferverdin Yešt 123'te "frarazoiš turahe aş. f. yaz", "temiz dinli Tura'nın oğlu Fraraz'ın fravaşisini/özünü överiz". (Purdavud, 1347: c.2, 98, 391).

1.5. Tuiryanam Daxyunanm: Avesta'da "tuiryanam daxyunanm/Turların memleketleri" biçiminde yer alır. Zerdüş'ti olan Turlar övülür. Uşideri'ye göre Feridun'un büyük oğlu Tur'a verdiği toprakların ve halkın adıdır. Kahraman, yiğit anlamına gelmektedir (Uşideri, 1394: 223).

Ferverdin Yešt 143'te "tuiryanam daxyunanm naram ašanonam fravaşayo yazamaide, tuiryanam daaxyunanm nairinanam ašanoninam fravaşayo yazamaide." "*Turan memleketlerinin doğru, dindar erkeklerinin fravaşisini/özünü överiz. Turan memleketlerinin doğru, dindar kadınlarının fravaşisini/özünü överiz.*" (Purdavud, 1347: c.2, 108, 397; Dustkhah, 1392: c.1, 427).

1.6. Turani Danular: Düşman kabilelerden biridir (Uşideri, 1394: 273).

Ferverdin Yešt 38'de "yujem taza taurvayata veresrem daanunanm turananm..." "*Siz Turanî Danuların saldırısını kırdınız.*" (Purdavud, 1347: c.2, 68, 369; Dustkhah, 1392: c.1, 413).

Aban Yešt 73'de "daanavo tura" biçiminde yer almaktadır. "*Anahita... yardımınla... Turani Danulara... karşı savaşı kazanalım.*" (Purdavud, 1347: c.1, 262-263; Dustkhah, 1392: c.1, 310).

1.7. Vise Hanedanı: Düşman kabilelerden biridir (Uşideri, 1394: 477).

Aban Yeşt 54'de "...aurva hunavo vaesakaya" "...*Cesur Vise hanedanının çocukları.*" (Purdavud, 1347: c.1, 255-256; Dustkhah, 1392: c.1, 307). Viseler savaşçı, cesur olarak betimlenir.

1.8. Turani Afrasyab: Avesta'da "tuiri frangrasyan", "farangrase turo" biçiminde geçen ve Zerdüştilerin düşmanlarından biridir. Purdavud'a göre bu şahıs İranîdir (Purdavud, 1347: c.1, 207-209; c.2, 470-471).

Yasna 11/7 "twaşem a geuş fratsvereso tañçistai haomai draono ma-twa haomo bendaayat yata mairim bandayat yim tuirim frangrasyanem mezime thrişve ainghao zemo pairişxvaxtem ayanghahe", "*Çabuk cesur Haoma'ya sunu için et hazırla ki Haoma seni bağlamasın, tıpkı kötülük yapan Afrasyab Turanî gibi demir duvarlar arasında hapsedilmeyesin.*" (Purdavud, 1387: 180; Dustkhah, 1392: c.1, 151).

Aban Yeşt 41 "Tanm yazata mairyo tuiryo frangrase hankaine paiti aivhao zemo satem aspananm arşnanm hazangrem gavanm baevarem anumayanam..." "*Onun (Anahita) için kötü Afrasyab Turanî yer altında yüz at, bin sığır, on bin koyun kurban etti.*" (Purdavud, 1347: c.1, 250-251; Dustkhah, 1392: c.1, 305).

Drvasp Yeşt 18 "...mairim tuirim frangrasyanem..." "*mücrim Afrasyab Turanî...*" (Purdavud, 1347: c.1, 382-383; Dustkhah, 1392: c.1, 348).

1.9. Tura...asu-aspā: Art/Aşi Yeşt 55-56 "...tura...asu-aspā..." "*hızlı atlara sahip Turaniler*" (Purdavud, 1347: c.2, 198, 451)

Avesta'da Turanîlerden bazıları olumlu betimlenmekte, bazıları ise kınanmaktadır. Bu dönemdeki Turlardan bazıları İran dini geleneğine uymakta, kültürel etkilenme görülmektedir. Bazıları ise İranîlere/Zerdüştilere karşı çıkıp mücadele etmektedir.

Avesta'da Turanî Danular ve Viselerin Turan memleketi halkından olduğu, İranî/Zerdüştilerle mücadele halinde oldukları belirtilir.

İranlı uzmanlara göre Turan bölgesine daha sonra gelen Türkler bölge adıyla betimlenmiş, Türk ve Turan adları birbirinin yerine kullanılmıştır (Purdavud, 1347: c.1, 208). Bu konunun yeni veriler ışığında uzmanlar tarafından incelenmesi gerektiği kanaatindeyiz.

İran mitolojisine göre Pişdadî hanedanından Feridun'un ataları ve soyundan gelenler arasında Tur isimli biri yer almaktadır (Purdavud, 1347: c.1, 194). Afrasyab, Feridun'un soyundan gelen Turan hükümdarıdır (Yıldırım, 2008: 268-271).

Avesta'ya göre Afrasyab'ın İranî Tanrısal varlıklarından yazata/meleğimsi Anahita'ya kurban sunması, yazata/meleğimsi Haoma tarafından ise demir duvarlar arasında hapsedilmesi dikkat çekicidir.

Anahita, yöneticileri koruyan, su ve bereket yazatasıdır. Haoma ise şifa bahşeden, kötülükleri savan yazata/meleğimsidir (Polat, 2013: 64). Bir bakıma geleneksel Türk dinindeki meleğimsiler/yer sublar, Umay Ana ve kurban kesme geleneğiyle örtüşmektedir (Yücel, 2020: 201-203).

At ve demirin Türklerle ayrılmaz ilişkisi, Türklerin savaşçılığı ve cesareti bilinmektedir (Yücel, 2020: 201-203). Afrasyab'ın Sakalardan olduğu varsayılır, destan kahramanı Alp Er Tonga olduğu kabul edilir (Durmuş, 1993: 32-33).

Tarihi verilere göre İskitler/Sakalarla İranlılar arasında Ahamenişler'den (m.ö. 550-330) önce başlayan ciddi mücadelelerin olduğu bilinmektedir (Herodotos, 2019: 60-61; Erol-Özdizbay, 2021: 38-39). Dolayısıyla Afrasyab'ın Sakalardan olması kuvvetle muhtemeldir.

2. Pehlevi Eserlerde Tur Adı

Sasaniler dönemi Farsçasına Pehlevi denir. Pehlevi dilinde yazılmış Avesta tefsirleri/Zendler, İran mitolojisi ve tarihiyle ilgili önemli bazı eserler günümüze ulaşmıştır (Polat, 2013: 57-59).

Avesta'da yer alan Afrasyab Turanî, Pehlevi eserlerde "**frasiyak-i tur, frangrasyagi tur**" olarak geçer (Feravaşi, 1390: 70-71; Mohassel, 1389: 16). Kötü, büyücü olarak betimlenir (Tafazzuli, 1391: 45-46).

Bundahaşn'e göre; Feridun'un Selim, Tuç/Tur ve İreç adlı çocuğu vardır. Tur'un soyundan Afrasyab adlı birinin adı geçmektedir. "*Feridun, Tur, Duruşep, İspeinisep, Turk/Turuk, Zeişem, Peşeng, Afrasyab*" (Bahar, 1395: 150; Purdavud, 1347: c.1, 207).

Dinkard'da "**aspi turk**" kavramıyla "Türk atı" kastedilir (Mohassel, 1389: 105).

Abdih ud Sahigih Sagastan'da "tuç ke turkistan pad xwadayih daşt" ... "*Tuç Türkistan'da egemen oldu*" (Asana, 1394: 53, 193).

Mah Ferverdin Roz Hordad'da "turkestan o tuz dad" "*Türkistan'ı Tuz'a verdi*" ibaresi yer almaktadır (Asana, 1394: 117, 278).

Şahristaniha İran'da "Pad kust adurbadagan, şahristani ganzag **frasiyag tur** kard." "*Azerbaycan yöresinde Gence şehrini Afrasyab Tur kurdu.*" (Asana, 1394: 52, 191).

Sasani Yazıtlarında "turistan", "turan" ve "şah turan" adı geçer (Uryan, 1392: 65, 68, 153, 154).

Karnameyi Erdeşiri Babekan'da "**turak xakan**" kavramıyla "Türk hakanı" kastedilir (Ferevaşi, 1390: 136).

Şahristanha İran'da "**yabbu xagan/yabgu xakan, sencig xagan, çol xagan**" gibi Türkçe kavramlar geçmektedir (Asana, 1394: 186; Cüneydi, 1387: 131). Türk hükümlerlik geleneğinde yöneticilere yabgu ve hakan sıfatlarının verildiği bilinmektedir (Yücel, 2020: 174, 181).

Sasani Kertir Yazıtında dönemin dini grupları arasında **şaman** da geçmektedir (Uryan, 1392: 188,192). Pehlevce eserlerde Turk, Turkestan, hakan, yabgu adlarıyla kastedilenler Türklerdir.

3. Avesta'da Hun/Xyon Adı

3.1. Xyoni Arcataspa: Avesta'da adı geçen önemli şahıslardan biridir. "Arecat aspa" değerli atları olan anlamına gelir. Purdavud'a göre Arcataspa, Xyon Turanilerinin liderlerinden ve Zerdüştiliğin düşmanlarından (Purdavud, 1347: c.1, 285; Uşideri, 1394: 84). İranlı bazı uzmanlar Xyonları tıpkı Turlarda olduğu gibi İrani boylardan sayarlar, zamanla bölgeye gelen Türklerin bu adı aldığını belirtirler (Dustkhah, 1392: c.2, 978-979; Uşideri, 1394: 267-268).

3.2. Xyaonahe arecat aspah: Guş Yeşt 30 ve Art Yeşt 50'de "Xyaonahe arecat aspah" "*Hunlu Arcataspa*" biçiminde ifade edilir (Purdavud, 1347: c.1, 288, 389, c.2, 450).

3.3. Xyaonyeheça dainghavo: Art Yeşt 51'de "Xyaonyeheça dainghavo" "*Hunların memleketi*" ibaresi var (Purdavud, 1347: c.2, 192, 450).

3.4. Dujvandravo Xyaonaonghao: Zamyad Yeşt 87' de "dujvandravo Xyaonaonghao" "*kötü Hunlar*" betimlemesi yer alır (Purdavud, 1347: c.2, 476-477).

Aban Yeşt 109'da "aaet him caizyat avat ayaptem dazdi me vanguhi sevişte aredvi sure anahite yat bavani aivi vanyao tanthryavantem dujdaenem peşanemça daevayasnem durvantemça arecat aspem ahmi gaethe peşanahu" "*Ey iyi, güçlü Anahita, kötü dinlilerin önderi, yalancı, Arcataspa'ya karşı savaşta başarılı olmam için bana yardım ve mutluluk bahşet.*" (Purdavud, 1347: c.1, 284-285; Dustkhah, 1392: c.1, 317).

Avesta'ya göre Zerdüş'tün koruyucusu Keyani Hanedanından Kava Viştaspa, Arcataspa'ya ve Xyonlara karşı yazata/meleşimsi Anahita'ya kurban sunarak yardım ister, dileği kabul edilir (Purdavud, 1347: c.1, 284-285, c.2, 348; Dustkhah, 1392: c.1, 317, 501).

Din karşıtlığı üzerinden yapılan savaşlar nedeniyle Xyonlara, Avesta'da kötuleyici, aşağılayıcı bazı sıfatlar atfedilmiştir (Aryen, 1395: 248-251). Farklı inançlara sahip olanlar arasında düşmanlık olduğunda genelde bu ve benzer suçlamalar yapılır.

Kanaatimizce Arcataspa konusu bazı açmazlar içermektedir. Arcataspa, İrani isim olabilir. Fakat Xyon adı Hunları çağrıştırmaktadır. Arcataspa adının değerli atlara sahip manasına gelişi, Hunların atlı savaşçı oluşuyla örtüşmektedir (Yıldırım, 2021: 8, 15, 118).

Kava Viştaspa dönemi, Ahamenişler (m.ö. 550-330) hanedanı öncesidir. Viştaspa dönemiyle ilgili veriler Avesta ve mitolojik anlatılara dayanır (Yıldırım, 2008: 337-338, 463-464). Aynı dönemin

Hunlarıyla ilgili veriler de mitolojiktir (Yıldırım, 2021: 16). Sasaniler (m.s. 226-650) ile Hunlar arasında ise siyasi mücadelelerin olduğu tarihi verilere göre bilinmektedir (Özdizbay, 2021: 140). Dolayısıyla Xyonların kuvvetle muhtemel Hun Türkleri olduğu anlaşılmaktadır.

4. Pehleviçe Eserlerde Xyon/Hun Adı

4.1. Xyonan: Pehleviçe eserlerde Xyonan adıyla kastedilen Hun Türkleridir.

4.2. Arjasp ud Xyonan: Dinkard'da "arjasp ud xyonan" Arcasp ve Hunlar biçiminde yer almaktadır (Amuzgar-Tefazzoli, 1388: 34-35).

Yadger Zeriran adlı kitapta Avesta'da adı geçen Xyoni Arcataspa, "**arcaspe xyonan**/ Hunların Arcasp'ı" biçiminde yer alır. Destan tarzında olan bu esere göre Keyanilerden Kava Viştaspa ve halkı Zerdüşfiliği benimser. Bu duruma Arcataspa karşı çıkar, savaş tehdidinde bulunur. Viştaspa ile Arcataspa'nın savaşı genişçe anlatılır (Nevvabi, 1387: 44, 106-107).

5. SONUÇ

Avesta ve Pehleviçe eserlerin derlenme süreçlerinde dönemin algı ve anlayışının metne yansıma, söylem ve kavramların içeriğinin farklılaşma ihtimalini dikkate almak gerekmektedir. Bazı uzmanlara göre Avesta ve Pehleviçe eserlerde yer alan Turanîler ve Xyonların İranî olduğu iddiası bazı açmazlar içermektedir. Aksine Türk olmaları kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla Avesta ve Pehleviçe metinleri yorumlarken İran-Turan konusunda ihtiyatlı davranılması, arkeoloji, filoloji, edebiyat ve tarih alanında yeni çalışmaların yapılarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

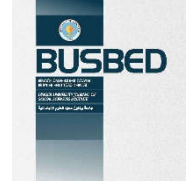
Avesta'ya göre, Turların bir kısmını kültürel olarak İrani sayabiliriz; fakat Avesta metninde betimlenen Tur ve Xyonların kültürel, yaşam biçimi, dinsel geleneği Türk topluluklarının bozkır kültürüne benzemektedir. Dolayısıyla Türk olmaları kuvvetle muhtemeldir. Pehleviçe kaynaklarda Türk oldukları daha açık ve anlaşılmaktadır. Xyonların Hun oluşu ise ortak kabuldür.

Türk tarih ve medeniyetinde önemli yeri olan şahsiyetlerin ve boyların Avesta ve Pehleviçe gibi dinî, edebî ve mitolojik eserlerde yer almış olması oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- Amuzgar, Jale-Ahmed Tefazzoli (1388), Kitab Pencom Dinkard, İntişarat Muin, 2. Baskı, Tahran.
- Aryen, Arman (1395), Nigerahayi Ahurayi, Neşri Movc, 2. Baskı, Tahran.
- Asana, Camasp (1394), Metnhayi Pehlevi, Editör, Said Uryan, İntişarat İlmi, 2. Baskı, Tahran.
- Azergoşasp, Firuz (1387), Gatha, 1-2, İntişarat Fereveher, 3. Baskı, Tahran.
- Bahar, Mehrdad (1395), Bundaheşn, İntişarat Tus, 5. Baskı, Tahran.
- Cüneydi, Feridun (1387), Name Pehlevani, İntişarat Bunyad Nişabur, Tahran.
- Durmuş, İlhami (1993), İskitler (Sakalar), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:141seri Iıı-Sayı: B-8, Ankara.
- Dustkhah, Celil (1392), Avesta, İntişarat Morvarid, 17. Baskı, Tahran.
- Feravaşi, Behram (1390), Karnameyi Erdeşiri Babekan, İntişarat Danişgahe Tehran, 5. Baskı, Tahran.
- Herodotos, (2019), Çeviren, Müntekim Ökmen, İş Bankası Kültür Yayınları, 15. Baskı, İstanbul.
- Mohassel, M. T. Raşid (1389), Dinkard Heftom, Pejuheşgah Ulum İnsani U Mutalaat Ferhengi, Tahran.
- Nevvabi, Y. Mahyar (1387), Yadger Zeriran, İntişarat Esatir, 2. Baskı Tahran.
- Özdizbay, Aliye-Erol (2021), Eski İran Tarihi, İstanbul Üniversitesi.
- Polat, Mahmut (2013), Günümüz İran Zerdüştiliği Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Polat, Mahmut (2019), Zerdüş'tün Gatha'sı Üzerine Bir Araştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Adana.
- Purdavud, İbrahim (1347), Yeştha, 1-2, İntişarat Danişgahe Tehran, 2. Baskı, Tahran.
- Purdavud, İbrahim (1387), Yasna, İntişarat Esatir, 2. Baskı, Tahran.
- Purdavud (1394), Gatha, İntişarat Esatir, 4. Baskı, Tahran.
- Tafazzuli, Ahmed (1391), Minoy Khired, İntişarat Tus, 5. Baskı, Tahran.
- Uryan, Said (1392), Rahnameyi Ketibehayi İrani Miyane Pehlevi-Parti, İntişarat İlmi, Tahran.
- Uşideri, Cehangir (1394), Danişnameyi Mazdayasna, Neşr Merkez, 6. Baskı, Tahran.
- Yıldırım, Kürşat (2021), Hun Tarihi, İstanbul Üniversitesi.
- Yıldırım, Nimet (2008), Fars Mitolojisi Sözlüğü, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- Yücel, Mualla Uydu (2020), Türk Tarihine Giriş, İstanbul Üniversitesi.

Makalenin Türü : Derleme
Geliş Tarihi : 30.11.2021
Kabul Tarihi : 13.04.2022

 <https://doi.org/10.29029/busbed.1030757>

TÜRK SAĞLIK SİSTEMİNİN MARKALAŞMASINA STRATEJİK BİR BAKIŞ*

Yeter USLU¹, Eda YILMAZ ALARÇİN², Emre YILMAZ³, Erman GEDİKLİ⁴

ÖZ

Küresel bilgi ekonomisinde şiddetli rekabet hem kamu sektörünü hem de özel sektörü yakından etkilemektedir. Bu süreçte sağlık sektöründeki aktörler de söz konusu ortamda daha fazla etki alanına sahip olabilmek için güçlü bir marka ve yenilik yaratma çabalarıyla proaktif stratejilere yönelmişlerdir. Geçtiğimiz yüzyıla damgasını vuran küresel rekabet sadece var olan hizmet kalitesinin artırılması değil; aynı zamanda hizmeti alan kişi ya da kurumların beğeni ve beklentileri doğrultusunda yeni hizmetler üretme ve bunları başarılı bir şekilde kamuoyuna sunma noktasında şekillenmektedir. Çalışmada Türk Sağlık Sisteminin farklı başlıklar çerçevesinde ele alınmasının yanı sıra sağlık sisteminin uluslararasılaşması ve markalaşmasına ilişkin değerlendirmelerin literatür destekli olarak yapılması amaçlanmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde stratejik öneriler geliştirilmiştir. Türkiye'nin sağlık sistemi ile bir ülke markası yaratması sağlık sektöründe faaliyet gösteren ve uluslararasılaşmak isteyen bütün kurumlar için yararlı olmakla birlikte diğer sektörler için de destekleyici olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sağlık politikası, Sağlık hizmet sunumu, Sağlık hizmetleri pazarlaması, Sağlık planlaması.

* Bu makale 12-14 Kasım 2021 tarihleri arasında çevrimiçi olarak düzenlenen III. Uluslararası Sürdürülebilir Turizm Kongresinde sözlü bildiri olarak sunulmuş ve kongre bildiri kitabında basılmış "Türk Sağlık Sisteminin Markalaşmasına Stratejik Bir Bakış" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

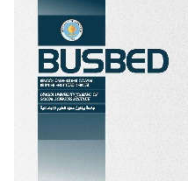
¹ Prof. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, yuslu@medipol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-8529-6466>

² Doç Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri, Fakültesi, eyilmaz@iuc.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6100-1272>

³ Arş. Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, emreyilmaz@medipol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4502-9846>

⁴ Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, egedikli@medipol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5508-194X>

Article Type : Review
Date Received : 30.11.2021
Date Accepted : 13.04.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1030757>

A STRATEGIC EVALUATION ON THE BRANDING OF THE TURKISH HEALTH SYSTEM*

Yeter USLU¹, Eda YILMAZ ALARÇİN², Emre YILMAZ³, Erman GEDİKLİ⁴

ABSTRACT

In the global knowledge economy, fierce competition affects both the public and private sectors closely. In this process, actors in the health sector have also turned to proactive strategies with their efforts to create a strong brand and innovation in order to have more influence in the said environment. The global competition that left its mark on the past century is not only to increase the existing service quality; At the same time, it is shaped to produce new services in line with the tastes and expectations of the people or institutions receiving the service and to present them to the public successfully. In the study, it is aimed to evaluate the Turkish Health System within the framework of different titles, as well as to evaluate the internationalization and branding of the health system with the support of the literature. Strategic recommendations were developed as a result of the findings. Turkey's creation of a country brand with its health system will be beneficial for all institutions operating in the health sector and wishing to internationalize, but it will also be supportive for other sectors.

Keywords: Health Policy, Delivery of health care, Marketing of health services, Health planning.

* This article is an expanded version of the paper titled "A Strategic Evaluation on the Branding of the Turkish Health System", which was presented as an oral presentation and published in the congress proceedings book at the III. International Sustainable Tourism Congress held online between 12-14 November 2021.

¹ Prof. Dr., İstanbul Medipol University, Faculty of Health Sciences, yuslu@medipol.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-8529-6466>

² Assoc. Prof. Dr., İstanbul University-Cerrahpaşa, Faculty of Health Sciences, eyilmaz@iuc.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-6100-1272>

³ Res. Asst., İstanbul Medipol University, Faculty of Health Sciences, emreyilmaz@medipol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-4502-9846>

⁴ Asst. Prof. Dr., İstanbul Medipol University, Faculty of Health Sciences, egedikli@medipol.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5508-194X>

1. GİRİŞ

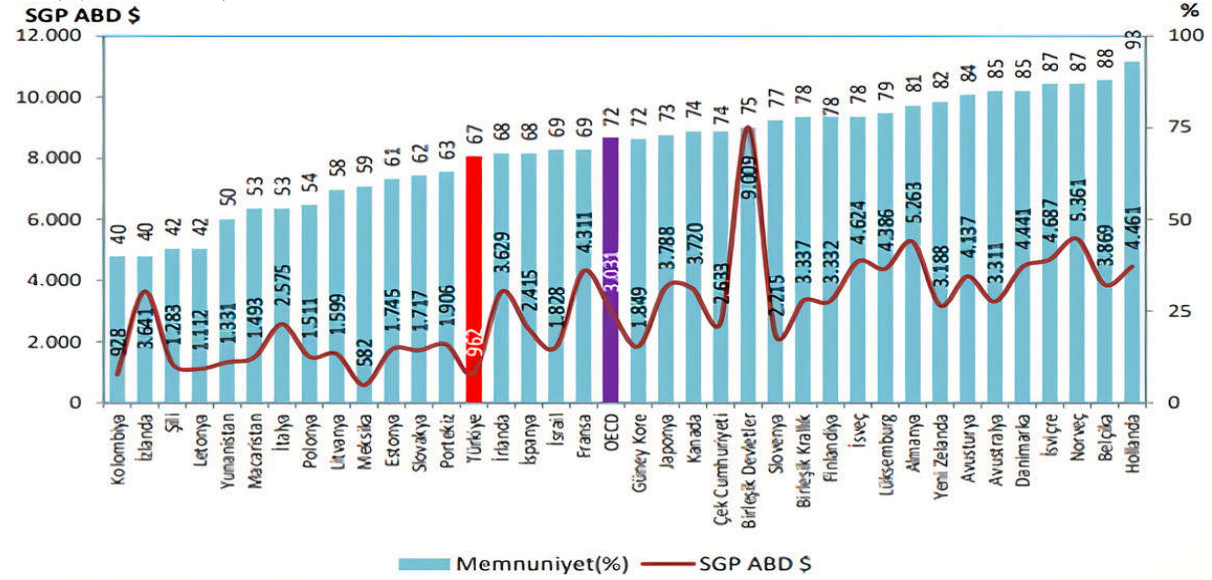
Ülkelerin kalkınmışlık düzeyleri, sağlık statüleri, sosyo-demografik özellikleri ve kültürel davranışları gibi faktörlerin çeşitliliği sebebiyle sağlık sistemleri de bu doğrultuda farklılık göstermektedir. Bu farklılık hem finansman hem de hizmet sunumu tasarımları açısından çeşitlilik gösterebilir. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), 2000 yılında yayınladığı *Health System: Improving Performance* başlıklı raporunda sağlık sistemini; temel amacı sağlığı iyileştirmek, teşvik etmek ve sürdürmek olan bütüncül faaliyetler olarak tanımlamaktadır (Todaro & Smith, 2011; WHO, 2000; Uğurluoğlu & Çelik, 2005). Bir ülke için sağlık sistemi ve buna bağlı sağlık hizmet özellikleri ve kalite düzeyi, sağlık harcamalarını ve sonuçlarını direkt olarak etkileyen önemli faktörlerdir. Bu yüzden, ülkelerin kişi başı ve toplam sağlık harcamalarında, sağlık harcamalarının gayrisafi yurt içi hasıladaki (GSYİH) paylarında, bu payların kamu ve özel sektör harcamalarındaki oranlarında, cepten ödenen sağlık harcama oranlarında ve dolayısıyla ülkelerin sağlık göstergelerinde önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Hem kamunun hem de özel sektörün sağlık hizmeti sunum süreci ve planlaması belirlenen sağlık sistemi kuralları dahilinde yürütülmektedir.

Türk Sağlık Sisteminin, Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) öncesine kadar son derece karmaşık ve parçalı bir hizmet ve finansman sisteminden oluştuğu görülmektedir. Sağlık hizmetlerine erişim noktasında eşitsizlikler ve kısıtlılıklar bulunmaktadır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development - OECD) ülkeleriyle ve diğer gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında sağlık göstergeleri açısından düşük seviyelerde olunması, hizmetin sağlanabilirliği noktasında yaşanan finansal kaynak yetersizliği, var olan kaynakların verimsiz kullanımı ve buna bağlı olarak mali sürdürülebilirliğin sağlanamaması, hem finansman hem hizmet sunumundaki parçalı yapı, finansal korumanın yetersizliği, hizmet süreçlerinde kalite düşüklüğü, sınırlı cevap verilebilirlik ve hasta memnuniyetsizliği gibi pek çok sebep sağlık reformunu gerekli kılmıştır. Türkiye’de yaşanan sağlık hizmeti reformlarının en temel amacı, sağlık hizmet kalitesinin artırılması ve sağlık hizmetlerinin sunumundaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması olarak ifade edilebilir (Yıldırım, 2013; Kol, 2015).

DSÖ’nün “21. Yüzyılda Herkes için Sağlık (Health for all in the 21st Century)” politikasını benimsemesi ile aynı doğrultuda 2003 yılında Türkiye’de “Önce İnsan” sloganıyla SDP başlatılmış ve Türk Sağlık Sistemi bu program sonucunda önemli bir dönüşüm ve değişim göstermiştir. Programın amacı sağlık sistemini nüfus için kolay erişilebilir kılmak; yüksek kaliteli, verimli ve etkili sağlık hizmeti geliştirilmesini sağlamaktır. Başlatılan bu reform hareketi ile birlikte yeni sağlık sisteminin temel ilkeleri; insan merkezlilik, sürdürülebilirlik, sürekli kalite gelişimi, katılımcılık, uzlaşmacılık, gönüllülük, güçler ayrılığı, desantralizasyon (yerinden yönetim) ve hizmette rekabet olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda tüm vatandaşların erişimini mümkün kılan, etkili, verimli, hakkaniyete uygun ve finansal riskten koruyan bir sağlık hizmet sürecinin organize edilmesi amaçlanmıştır. Sağlık Bakanlığı (SB) yeni sağlık sisteminde hakkaniyet çerçevesinde; bireylerin sağlık hizmetlerine maddi kaynak gücüyle değil ihtiyaçları doğrultusunda ulaşabilmelerini ve hizmetlerin finansmanında bireylerin mali güçleri doğrultusunda katkıda bulunmalarını sağlamayı hedeflemiştir. Nitekim bu hedef ile farklı sosyo-ekonomik seviyedeki bireylerin, kır ve kent nüfusunun, doğu ve batıdaki vatandaşların herhangi bir eşitsizliğe uğramaksızın sağlık hizmetlerine erişimini sağlayarak; toplumun her kesiminden bireyin sağlık düzeylerini artırmak ve eşitsizlikten kaynaklanan sağlık göstergelerindeki farkı azaltmak amaçlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2006, 2012). Sağlık hizmetlerinin finansmanı için var olan Bağkur, SSK, Emekli Sandığı gibi kuruluşlar “Sosyal Güvenlik ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu” gereğince Genel Sağlık Sigortası (GSS) şeklinde tek çatı altında toplanmıştır. GSS’nin etki alanı tüm nüfusu kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. SB sağlık hizmet sunum sürecinde, GSS ise sağlık hizmetlerinin finansmanında etkin rol sahibi olmuştur. Birinci basamak sağlık hizmetlerinin etkililiğini artırmak adına 2010 yılı itibarıyla “aile hekimliği” birimleri kurulmuş ve ülkenin genelinde yaygınlaştırılmıştır. Sağlıkta insan gücünü artırmak ve hizmetlerin etkililiğini sağlamak için performans dayalı ödeme sistemine geçilmiştir. Söz konusu dönüşümler ve değişimler sayesinde Türk Sağlık Sisteminin gelişiminde önemli bir yol kat edilerek, hızlı olarak bütüncül bir ilerlemenin yolları açılmıştır. Bu sayede hem sağlık hizmetlerinin sunumunda hem de kullanımında gözle görülür düzeyde artışlar ve buna bağlı olarak da hasta memnuniyetinde iyileşmeler açık bir şekilde gözlemlenmektedir.

Tablo 1.

Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet Oranı (% , 2019) ve Kişi Başı Kamu Cari Sağlık Harcaması (SGP ABD \$, 2018) (OECD, 2021)

2003 yılında başlatılan reform hareketleri sonuçlarıyla; Tablo 1 incelendiğinde Türkiye'nin birçok OECD ülkesine kıyasla sağlık hizmetlerine daha az harcama yapmasına karşın (962\$) hasta memnuniyet oranlarının (%67) daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Fakat 2019 yılı itibarıyla elde edilen %67'lik hasta memnuniyet düzeyi hala OECD ülkeler ortalamasının (%72) altında kalmaktadır.

Tablo 2.

Yıllara ve Sektörlere Göre Kişi Başı Hastane Müracaat Sayısı (Sağlık Bakanlığı, 2021)

	2002	2015	2016	2017	2018	2019
Sağlık Bakanlığı	1,7	3,9	4,3	4,4	4,6	4,7
Üniversite	0,1	0,4	0,5	0,5	0,5	0,6
Özel	0,1	1,0	0,9	0,9	0,9	0,9
Toplam	1,9	5,3	5,6	5,8	6,1	6,1

Tablo 2'ye bakıldığında ise özellikle SDP'nin izlenmesine bağlı olarak finansal korumanın ve erişilebilirliğin sağlanmasıyla hem kamu hem de özel sektördeki sağlık kuruluşlarına müracaat sayılarının arttığı gözlenmektedir. 2002 yılında toplam kişi başı yılda 1,9 kez başvuru yapılıyor iken; bu rakam 2019 yılında 6,1 başvuruya ulaşmıştır. Bu çerçevede SDP'yi takiben Türk Sağlık Sisteminin iyileştirilmesi için gerekli memnuniyet çalışmalarının ve sağlık hizmet süreçlerinin kalitesinin artırılmasına yönelik çalışmaların devam ettiği ileri sürülebilir (Boyacı, 2020; Alacadağlı, 2019; Summer vd., 2019). Güçlenen Türk Sağlık Sistemi'nin bu sürecinin uluslararası platformlarda tanıtımının yapılması, sağlık turizmi kaynaklı gelir elde edilmesi ve sistemde iyileştirilen süreçlerin iyi uygulama örneklerinin dünya ülkelerine aktarılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Çalışmada Türk Sağlık Sisteminin farklı başlıklar çerçevesinde ele alınmasının yanı sıra sağlık sisteminin uluslararasılaşması ve markalaşmasına ilişkin değerlendirmelerin literatür destekli olarak yapılması amaçlanmıştır. Çalışma derleme niteliğinde olup literatürden ve ikincil verilerden faydalanılmıştır. Sağlık sistemi pazarlamasının bütüncül bir bakış açısı ile ele alınarak marka değeri yaratılması hususunda strateji önerilerinin yer aldığı çalışmaların alan yazında sınırlı olduğu ve bu yönüyle gelecek çalışmalara ışık tutması çalışmanın özgün değerini ifade etmektedir.

2. TÜRK SAĞLIK SİSTEMİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Yönetişim ve Liderlik

SDP öncesi Türkiye'de sağlık sektöründe yönetim konusunda çeşitli kuruluşların ve aktörlerin söz hakkına sahip oldukları görülmektedir. Bu aktörlerden biri olan SB, ülkede yürütülen sağlık politikalarının belirlenmesinden

sorumludur. Emekli Sandığı, Bağkur, Sosyal Sigortalar Kurumu gibi dönemin sağlığın finansmanı ve kısmen sunumundan sorumlu olan kuruluşlar Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB)'na bağlı olarak hizmet vermektedirler. ÇSGB, ilgili dönemde sağlık kuruluşlarına sunmuş olduğu hizmet paketlerine göre düzenlemeler ve ödemeler yapmaktadır. Buna karşı SB'nin sağlık sigortası düzenlemeleri üzerindeki rolü belli değildir. Ayrıca, Merkez Bankası, Hazine Müsteşarlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) da özellikle sağlık sektörü bütçeleri, sermaye yatırımlarının planlanması ile ilgili olarak sağlık sektörünün yönetiminde yer almaktadırlar (OECD & WB, 2008). Belirlenen sağlık politikalarının kanunlaştırılması ve uygun yönetmeliklerin kabulü için T.C. Anayasa Mahkemesi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) de sektörün yönetiminde rol alan aktörler arasında bulunmaktadır. Ancak bu dönemde politikaların uygulamaya konulması ve yasalaştırma süreçlerinin genellikle bir hayli uzun sürdüğü ya da hiç gündeme alınmadığı görülmektedir. Sonuç olarak, SDP öncesi SB'nin, sağlık sektörü ile ilgili başlıca sorumlulukları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (OECD & WB, 2008);

- Sağlık hizmet sunum sisteminin planlanması ve programlanması
- Sermaye yatırımlarının onaylanması (Aynı zamanda DPT de tüm sektörler için genel düzeyde onay verir)
- Bulaşıcı hastalıklar ve bulaşıcı olmayan hastalıklara yönelik programlar geliştirilmesi
- İlaçların üretimi, reçeteye yazılması ve dağıtımının düzenleme altına alınması
- Sağlık kuruluşlarının inşa edilmesi ve işletilmesi.

Bu görev ve sorumluluklara bakıldığında SB'nin hizmet sunum sürecinin yanı sıra diğer birçok alanda da etkili olduğu görülmektedir. Bu durumun SB'ye taşıyabileceğinden daha fazla yük getirdiği ve SB'nin idari fonksiyonunu etkili bir şekilde yerine getirme becerisini azalttığı belirtilmektedir.

SDP ile birlikte SB'de yaşanan değişimler ve merkez ve taşra teşkilatının yeniden yapılandırılması gibi dönüşümler sayesinde planlama, yönetim ve denetleme işlevlerinin etkililiği artırılmış ve Bakanlığın yetki alanı güçlendirilmiştir. Yeniden yapılandırılan kurum ve kuruluşların kanıta dayalı olarak, bilimsel bilgiler ışığında karar vermeleri, hesap verilebilir, şeffaf bir yapıda paydaşlarıyla etkili bir yönetimde bulunmaları ve bu süreci de verimlilik ilkeleri çerçevesinde harekete geçirmeleri amaçlanmıştır. Politika oluşturma, denetleme ve sağlık sektörü ile ilgili temel kaideleri belirleme görev ve yetkisi SB'ye verilmiştir. Bu çerçevede diğer hizmetlerin sağlanabilmesi için Bakanlığa bağlı olarak temel sağlık hizmetlerini ve koruyucu sağlık hizmeti uygulamalarını yürütmek adına Halk Sağlığı Kurumu; ilaç ve tıbbi ürünler ile ilgili gerekli faaliyet, düzenleme ve denetlemeleri yürütmek için de Türkiye İlaç ve Tıbbi Cihaz Kurumu kurulmuştur (Sağlık Bakanlığı, 2012). Bu düzenlemeler ile SB ülke genelinde sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde liderlik görevini üstlenmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerin geneline bakıldığında sınırlı sağlık kaynaklarının önemli bir bölümünün kamu hastaneleri tarafından verimsiz olarak kullanıldığı bu sebeple de kamu hastanelerinin acil reforma ihtiyaç duydukları bilinmektedir. Nitekim hastanelerin etkin yönetiminin de belirtilen hedefleri gerçekleştirmedeki payı düşüktür. Reform hareketlerinin sonucunda kamu hastanelerinin özertleştirilmeleriyle birlikte, kaynak tahsisi sürecinde hastanelerdeki yönetim birimlerinin sorumlu ve daha etkin bir pozisyon almaları sağlanmıştır (Küçük & Şahin, 2015). Kamu hastanelerinin genelinde hâkim olan bürokratik yönetim anlayışı yerini, katılımcı ve özgür bir yapıya bırakarak önemli bir değişim amaçlanmıştır. Tüm kamu hastanelerinin de SB çatısı altında toplanmasıyla birlikte sağlık kuruluşları arasında işletmeden kaynaklanan model farklılıkları azaltılmış daha etkin bir yönetim süreci kurgulanmıştır. Bu değişim süreci hastanelerin kendi mali ve idari özerkliğe sahip olmalarının da önünü açmıştır. Kamuya ait tüm hastanelerin kendi gelirlerini ve giderlerini karşılayabilmesi, maliyet etkinlik ve verimlilik anlayışı ile hizmet vermesi, kontrollü bir rekabet ortamında sağlık sektörünün diğer aktörleri ile kaliteli ve etkin sağlık hizmeti sunması ve verimli sağlık işletmelerine dönüşmesi sağlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2012).

2.2. Finansman

Her ülkenin sağlık sisteminin kurgulanarak, sürdürülebilirliği için çeşitli kaynaklara ihtiyacı bulunmaktadır. Bu kaynaklar arasında; hastaneler, laboratuvarlar, tıp merkezleri, ilaç firmaları, sigorta şirketleri gibi kuruluşlar yer almaktadır. Bununla birlikte hekim, hemşire, eczacı, sağlık yöneticisi, diyetisyen, fizyoterapist, vb. sağlık profesyonellerinden oluşan insan kaynakları da bu kapsamda önemli bir yer tutmaktadırlar (Karagan, 2008). Bu kaynakların organize edilerek yönetilmesi sonucunda sağlık hizmet sistemi ortaya çıkmaktadır. Bu sistemin kullanımı sürecinde ortaya çıkan maliyeti karşılamak ise sağlığın finansmanı olarak adlandırılabilir. Bireylerde sağlık problemlerinin oluşması durumunda ya da toplumda beklenmedik anlarda ortaya çıkan sağlık sorunlarında topluma sağlık hizmetleri açısından destekte bulunmak sağlık finansmanın asıl amacını oluşturmaktadır.

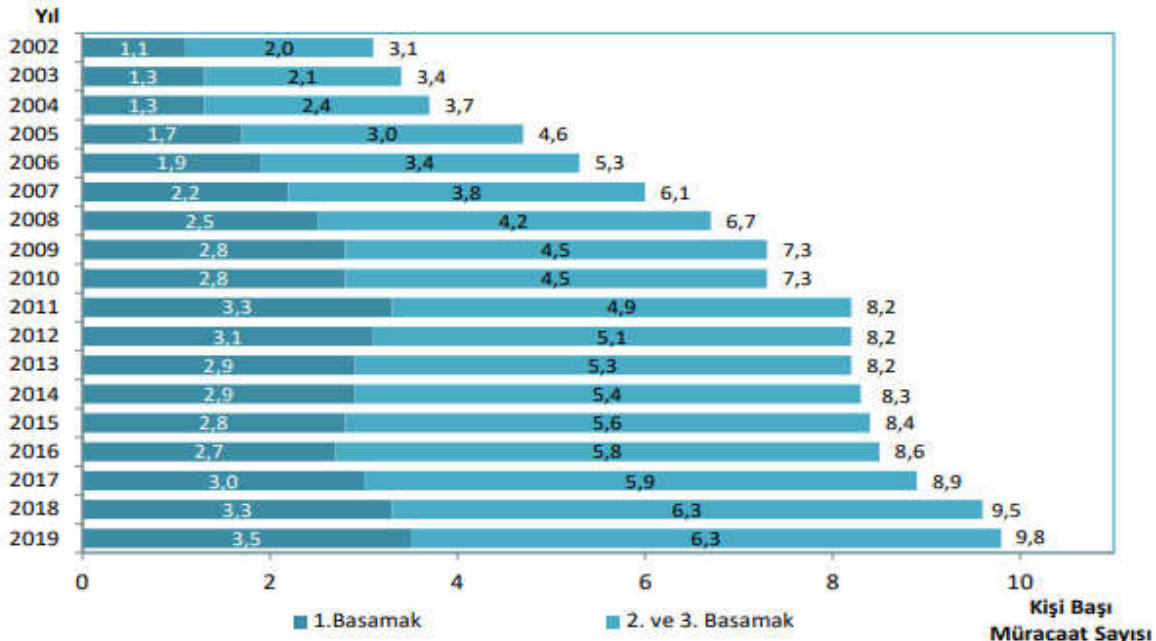
Sağlık finansmanı ile ilgili önemli noktalarından biri havuzlama (pooling) fonksiyonudur. Zorunlu sigorta, özel sigorta, cepten ödemeler, vergiler ve bağışlar sonucunda toplanan gelir bu havuzda birikmektedir. Bu havuz kapsamındaki hizmet kullanıcılarının (hastaların) ihtiyaçları olan sağlık hizmetlerini almaları sonucunda ortaya çıkan maliyet, kurumsal ya da bireysel hizmet sunucularına söz konusu havuzdan fonlanmaktadır. Türkiye’de de sağlık hizmeti bir kamu malı niteliğinde olup finansmanı; vergiler, sosyal güvenlik primleri, özel sigorta primleri ve cepten ödemeler ile sağlanmaktadır (Gülay, 2007).

SDP öncesi değerlendirildiğinde, o dönemde de bir finansman sisteminin var olduğu; ancak sistemde çok başlılığın olduğu görülmektedir. Daha karmaşık ve parçalı bir yapıdan söz edilebilir. Hem yatay hem de dikey hakkaniyetin sağlanmasında sorunlarla karşılaşıldığı belirtilebilir. Sistem içerisinde SSK, Bağkur, Emekli Sandığı gibi farklı sosyal sigorta kurumlarının prim topladıkları ve söz konusu fonu tek bir havuzda toplayacak stratejik bir girişimin var olmadığı görülmektedir. Toplumun her kesiminden bireyler farklı sosyal güvenceleri doğrultusunda hizmete erişim sağlamak ve bu durum da eşitsizliklere, verimsizliğe sebebiyet vermektedir. Kamu ve özel sağlık kurumlarının sundukları hizmetler karşılığında alacakları ücretlerle ilgili rasyonel bir düzenleme bulunmamaktadır. Hizmet ve yatırım planlamaları, Bakanlık, SSK, üniversite hastaneleri, kurum hastaneleri ve özel hastaneler arasında etkili bir koordinasyon olmadığından toplumsal ihtiyaçlara uygun bir şekilde yapılamamaktadır. Sağlık alanında yapılan cepten harcamalar, gelir düzeyi yüksek bireylerle karşılaştırıldığında, gelir düzeyi düşük bireyler için daha büyük bir yük getirmektedir (OECD & WB, 2008). Bu sebeplerle SDP ile sosyal güvenlik kurumları tek çatı altında toplanmıştır. SSK hastanelerinin de SB’ye devredilmesi ile sağlık hizmet sunumu ve finansmanı birbirinden ayrılmıştır.

SB stratejik finans yönetimini başlatarak Bakanlığa bağlı tüm süreçlerde mali işlerin takibinin yapıldığı ve analiz edildiği, bu süreçlerle ilgili finansal risklerin hesaplandığı ve raporlandığı bir sistem kurgulanmıştır. Doğru, hızlı, etkili ve mevcut sistemlerle entegre, çok boyutlu, modüler ve elastikiyeti yüksek bir alt yapı sistemi oluşturulması planlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2012). Söz konusu finansal değişimler ile birlikte sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği, toplumun her kesiminin başvurabileceği ve ihtiyacı kadar hizmet satın alabileceği yeni bir sistem oluşturulmuştur.

2.3. Hizmet Sunumu ve Sağlık İnsan Gücü

Sağlık hizmetlerinin sunumu, hastalıkların teşhisi, tedavisi ve hastaların rehabilitasyonunu sağlamak için sunulan hizmetlerle birlikte hastalıkların önlenmesi için yürütülen koruyucu ve toplumun mevcut sağlık statüsünün yükseltilmesi amacıyla yürütülen sağlıklı geliştirici faaliyetleri de kapsamaktadır (Altay, 2007). Türkiye’de birinci, ikinci ve üçüncü basamak sağlık hizmetleri en yaygın biçimde SB tarafından sağlanmaktadır. Bakanlık tarafından birinci basamak sağlık hizmetleri aile hekimliği, aile planlaması ve ana çocuk sağlığı merkezleri ve sağlık evleri ile sunulmaktadır. İkinci basamak sağlık hizmetleri devlet hastaneleri ve özel hastaneler aracılığı ile verilmektedir. Üçüncü basamak ise birinci ve ikinci basamakta tedavi edilemeyen hastalıkların yoğun bilgi ve teknolojiyle teşhis ve tedavisini kapsamaktadır. Bu basamakta ayrıca eğitim ve araştırma faaliyetleri yürütülmektedir. Üniversite hastaneleri, eğitim araştırma hastaneleri, ruh ve sinir hastalıkları hastaneleri ve kanser hastaneleri bu basamakta yer almaktadırlar (Sarp, 2017).

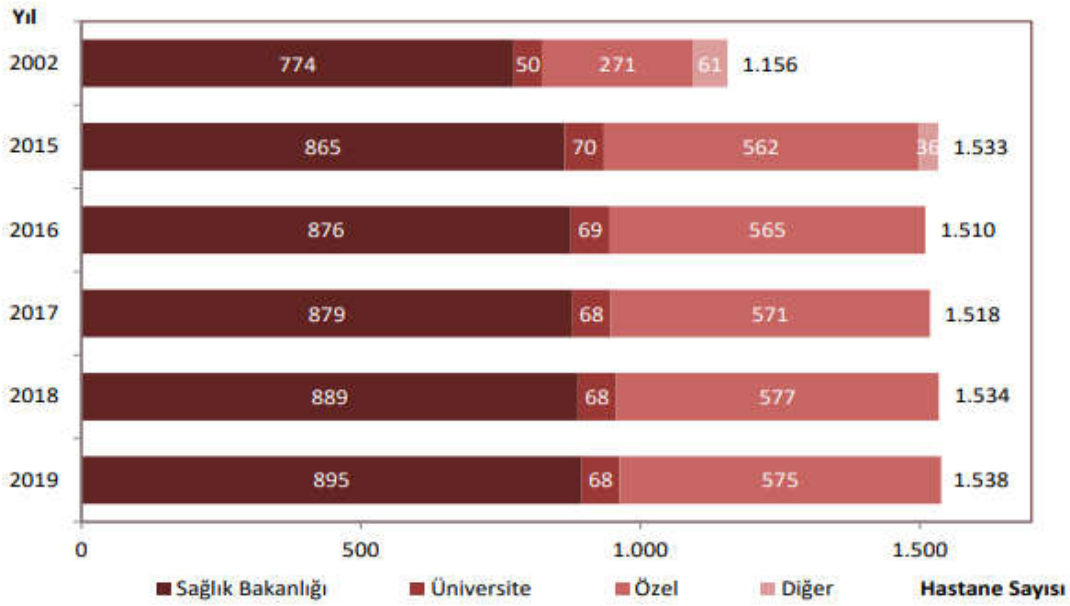
Tablo 3.*Yıllara ve Hizmet Kapsamına Göre Kişi Başı Hekime Müracaat Sayısı, Tüm Sektörler (Sağlık Bakanlığı, 2021)*

SDP ile sağlık hizmetlerine erişim kolaylaşmış ve buna bağlı olarak hekime müracaat sayılarında artış yaşanmıştır. Tablo 3'e göre 2002 yılında kişi başı hekime müracaat sayısı 3,1 iken; 2011 yılında bu rakam 8,2'ye; 2019 yılında ise 9,8'e ulaşmıştır.

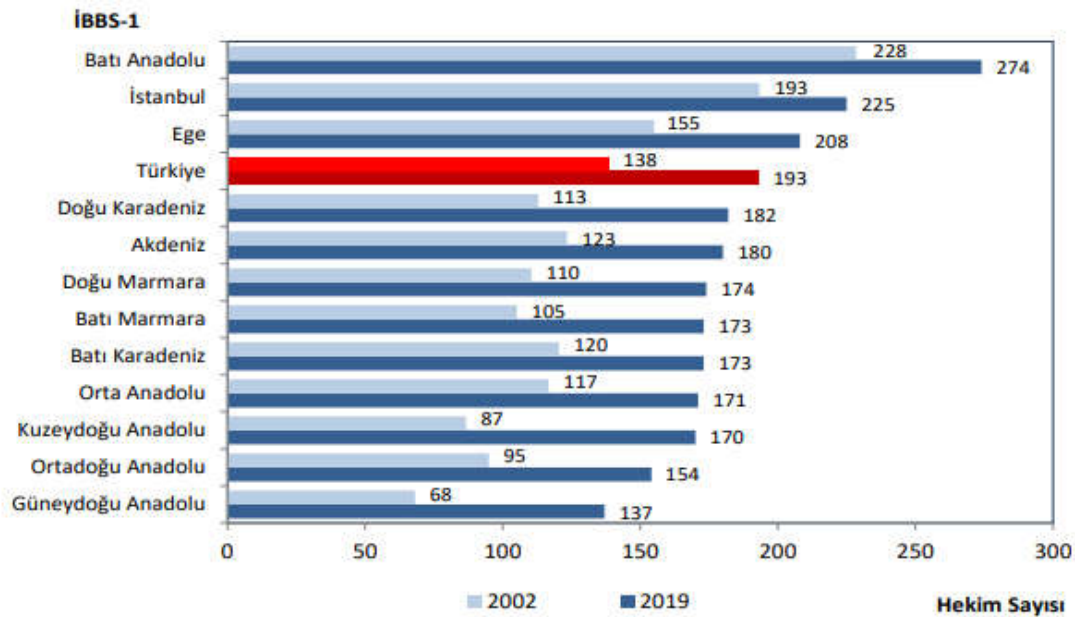
Tablo 4.*Yıllara ve Kurum Türlerine Göre Toplam Hekime Müracaat Sayısı, Tüm Sektörler (Sağlık Bakanlığı, 2021)*

	2002	2015	2016	2017	2018	2019
Sağlık Ocağı	69.103.517	-	-	-	-	-
Aile Hekimliği	-	208.538.951	205.549.931	228.098.527	258.436.607	278.043.149
Verem Savaş Dispanseri	2.012.458	1.495.558	1.374.153	1.391.817	1.332.580	1.256.364
ÇEKÜS Birimi*	2.980.481	548.433	525.011	646.856	366.095	309.984
TSM'ler Tarafından Yapılan Diğer Muayeneler*	-	3.457.520	8.080.631	4.496.425	4.821.348	3.959.746
Özel Poliklinikler	731.132	523.694	461.013	501.993	539.593	629.221
E2-E3 Entegre İlçe Hastaneleri	-	2.916.890	3.205.116	3.356.809	3.577.348	3.903.402
Birinci Basamak Toplamı	74.827.588	217.481.046	219.195.855	238.492.427	269.073.571	288.101.866
Özel Tıp Merkezleri	9.824.802	26.953.360	22.069.610	18.912.829	19.055.722	18.298.592
Hastaneler**	124.313.659	415.665.041	444.443.714	461.519.553	494.385.911	506.503.164
Sağlık Bakanlığı	109.793.128	303.908.634	336.875.423	350.347.005	377.045.707	387.622.848
Üniversite	8.823.361	34.539.363	36.420.413	38.963.933	42.665.139	46.211.148
Özel	5.697.170	77.217.044	71.147.878	72.208.615	74.675.065	72.669.168
2. ve 3. Basamak Toplamı	134.138.461	442.618.401	466.513.324	480.432.382	513.441.633	524.801.756
Genel Toplam	208.966.049	660.099.447	685.709.179	718.924.809	782.515.204	812.903.622

Tablo 4'e bakıldığında aile hekimliğine başvuru sayısı 2015 yılında 208,5 milyon iken; 2019 yılında ise 278 milyon olmuştur. 2002 yılında birinci basamak hekime başvuru sayısı 74,8 milyon iken; 2019 yılında 288,1 milyon olmuştur. Hastanelerde hekime başvuru sayısı 2002 yılında 124,3 milyon iken; 2019 yılında 506,5 milyon olmuştur (Sağlık Bakanlığı, 2021). Böylelikle bölgesel farklılıklardan ve finansal korumadan kaynaklı eşitsizliklerin de önlenmesi ve toplumun her kesiminden bireyin sağlık hizmetine erişebilirliği artırılmıştır.

Tablo 5.*Yıllara ve Sektörlere Göre Hastane Sayısı (Sağlık Bakanlığı, 2021)*

Tablo 5'e göre Türkiye'de 2002 yılında SB hastane sayısı 774 iken; 2019 yılında bu rakam 895'e ulaşmıştır. Üniversite hastane sayısı 68, özel hastane sayısı da 575 olmuştur. Türkiye'de 2002 yılında toplam hastane sayısı 1156 iken; bu rakam 2019 yılında 1538 olmuştur. Türkiye'de hastane sayılarındaki artışın yanı sıra hem hizmet sunumunu güçlendirmek hem de kaliteli sağlık hizmetini artırmak adına kamu-özel ortaklığı çerçevesinde "şehir hastaneleri" kurulmuştur. Şehir hastanelerinin, hastalara sağlık hizmetlerine ulaşılabilirliğin kesintisiz olarak sağlandığı, ihtiyaç duyulan her türlü tetkik ve tedavinin farklı bir hastaneye sevk edilmeden gerçekleştirildiği kurumlar oldukları yapılan çalışmalarda da vurgulanmıştır (Yılmaz, 2019). Ayrıca şehir hastanelerinin Türk Sağlık Sistemini uluslararası alanlarda tanıtma ve sağlık turizmi potansiyeli yaratmada etkili olabilecekleri ileri sürülebilir.

Tablo 6.*İBBS-1'e Göre 100.000 Kişiye Düşen Toplam Hekim Sayısı, Tüm Sektörler, 2002, 2019 (Sağlık Bakanlığı, 2021)*

Sağlık sektöründe yer alan insan kaynakları değerlendirildiğinde, ülke genelinde personelin sayısal yetersizliği ve dengesiz dağılımı ile bazı alanlarda niteliğin iyileştirilmesi ihtiyacı ön plana çıkmaktadır. Tablo 6'ya göre 100.000 kişiye düşen toplam hekim sayısı sırasıyla en yüksek Batı Anadolu'da (274), İstanbul'da (225), Ege Bölgesi'nde

(208) ve Ortadoğu Anadolu'da (154) iken; en düşük Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndedir (137) (Sağlık Bakanlığı, 2021).

Sağlık sisteminin iyileştirilmesi sürecinde insan kaynakları yönetimi açısından eğitim de önemli bir alanı oluşturmaktadır. SDP öncesi, sağlıkta insan gücü yetiştiren en önemli kurum olan üniversitelerin fakülte ve öğrenci sayılarında hızlı artış olmasına rağmen, yetersiz alt yapı ve pratik eğitim imkanlarının sınırlı olması önemli bir problem olarak belirtilmektedir. Ayrıca sağlık insan gücünü organize eden sağlık yönetimi profesyonellerinin yetiştirilme sürecindeki eğitim programları da nicelik ve nitelik yönünden sınırlı kalmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2021). SDP ile birlikte bu süreç içinde değişim hareketi başlatılmış; meslek ve sivil toplum örgütlerinin de sürece aktif katılımı sağlanmıştır. Buna göre;

- Yönetim becerisinin kazandırılması ve desantralize (yerinden yönetime yönelik) insan kaynakları planlamalarının yapılması,
- Kamu personellerinin verimini ve motivasyonunu artırıcı teşviklerin sağlanması,
- Ülke genelindeki bölgesel eşitsizliklerin kaldırılması adına sağlık personellerine gönüllülük temelli teşvik politikalarının belirlenmesi,
- Sağlık kurum ve kuruluşlarında profesyonel yönetim anlayışına geçilerek sağlık yöneticiliğinin ayrı bir uzmanlık alanı olarak kabul edilmesi ve hekimlik mesleğinden bağımsızlaştırılması,
- Aile sağlığı hemşireliği sisteminin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi,
- Uluslararası standartlarda kanıta dayalı bilimsel bilgiler ışığında oluşturulan eğitim programları ile bilgi ve beceri düzeyi yüksek hemşirelerin yetiştirilmesi,
- Aile hekimliği uygulamalarının teşviki,
- Sağlık sektöründe çalışan personelin sorumluluk, yetki ve görüşlerinin Avrupa Birliği'ne uyum süreci doğrultusunda yeniden tanımlanması hedeflenmiştir (Eke, 2021).

Bu doğrultuda yapılan düzenlemeler ve uygulamalar ile çoğu hedef gerçekleştirilmiş ve gerçekleştirilmeye devam etmektedir. Türk Sağlık Sisteminin kaliteli sağlık hizmeti sunum sürecini devam ettirebilmesi ve belirlediği hedefleri gerçekleştirebilmesi açısından güncel bilgiler ışığında kanıta dayalı olarak karar veren bir yönetici kadrosuna sahip olunması ve ihtiyaca cevap veren, kalifiye ve liyakat esasına göre istihdam edilmiş çalışanların bulunması önemlidir.

2.4. Kalite ve Akreditasyon

Hızlı teknolojik gelişimin etkisiyle dünya genelinde tıbbi teknolojilerde meydana gelen değişikliklerden teşhis ve tedavi hizmetleri de etkilenmiştir. Buna bağlı olarak hizmeti satın alanların görüş ve fikirleri de sürece dahil olmuş ve kalite beklentileri artmıştır. Beklentiler sağlık sisteminin iç ve dış paydaşlarını da değişime zorlamaktadır. Bu doğrultuda sağlık kuruluşları farklı hizmet modelleri ve tasarımları arayışı içerisine girmektedirler. Son yıllarda sağlık sektöründe kalite arayışında yaşanan değişikliklerle aynı doğrultuda olan hasta güvenliğinin sağlanması bunun bir kurum kültürü haline dönüştürülmesini gerekli kılmaktadır. Bu kültürün oluşturulmasında dünya genelinde kabul görmüş standartlardan oluşan akreditasyon süreci önemli bir destek sağlayıcı olmaktadır. Hasta güvenliği ve kalite kavramları birbiri ile ilişkili olan iki kavramdır. Bir sağlık kurumunun akredite olmasındaki en temel koşul hasta güvenliği ile kaliteli hizmet sunumunun sağlanmış olmasından geçmektedir (Önder, 2013).

Akreditasyon gelişmiş ülkelerin sağlık sistemleri için vazgeçilmez bir parçayı oluşturmaktadır. Örneğin; Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'ndeki sağlık sigorta kuruluşları akredite olmayan sağlık kuruluşları ile protokol anlaşması dahi yapmamaktadırlar. Akreditasyon süreci tüm sağlık hizmet sunumunun değerlendirilmesi, geliştirilmesi ve denetlenmesinde kilit rol oynamakla birlikte söz konusu süreç ile sağlık sistemleri için hem hizmet kalitesini yükseltmek hem de hasta güvenliğini sağlamak mümkün olmaktadır. Sağlık kurumlarının kurumsal imajı ve prestiji açısından da akreditasyon önemlidir. Türkiye'de de birçok sağlık kuruluşu akredite olabilmek için uluslararası kuruluş olan Joint Commission International (JCI)'a başvurmaktadır. ABD'den sonra en fazla JCI akreditasyonuna sahip hastaneler Türkiye'de bulunmaktadır (JCI, 2019).

SDP ile sağlık sistemimize kazandırılan kurumlardan biri "Ulusal Kalite ve Akreditasyon Kurumu"dur. Bu kurumun amacı kavram kargaşası içinde olan akreditasyon, sertifikasyon ve ruhsatlandırma gibi uygulamaları, olması gerektiği gibi düzenlemek ve sağlık kuruluşlarını uluslararası standartlar doğrultusunda akredite etmektir. Buna bağlı olarak Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı (TÜSEB) ve Türkiye Sağlık Hizmetleri Kalite ve Akreditasyon Enstitüsü (TÜSKA) kurulmuştur. Oluşturulan kurum ve başkanlıklar ile sağlık hizmetlerinde gelişmiş ülke örnekleri ve uluslararası akreditasyon kuruluşları incelenerek benzer şekilde Türkiye'ye özgü sağlık

standartlarını oluşturmak hedeflenmiştir. Bu standartlar, Türk Sağlık Sisteminin geliştirilmesi ve hizmet süreçlerinin kalitesinin uluslararasılaşması için önemlidir.

3. BULGULAR

3.1. Sağlık Sisteminin Uluslararasılaşmaya Olan İhtiyacı

Küreselleşme ve giderek birbirine bağlı bir dünya karşısında, birçok işletme yönünü uluslararası pazarlara çevirerek satışlarını genişletmeye çalışmaktadır. Uluslararası genişleme, yeni ve potansiyel olarak daha karlı pazarlara yönelmeyi sağlamakta, işletmenin rekabet gücünü artırmaya yardımcı olmakta ve yeni ürün fikirlerine, üretim tekniklerine ve en son teknolojiye erişimi kolaylaştırmaktadır (Hollenson, 2020). Uluslararası pazarlara giren işletmeler kar ve büyüme fırsatları elde etmekte; ölçek ekonomisinden yararlanabilmekte, iş risklerini çeşitlendirebilmekte; uzmanlık ve bilgi birikimi kazanabilmekte ve rekabet avantajını artırabilmektedirler (Leonidou vd., 2018).

Uluslararasılaşma ihtiyacı tüm sektörler için işletmelerin büyümeleri ve uzun vadede varlıklarını sürdürebilmeleri için önemli olmaktadır. Nitekim milli gelir açısından dünyadaki en büyük pazar olan, tüm ürün ve hizmetler için toplam dünya pazarının yaklaşık %25'ini temsil eden ABD'de yer alan bir işletmenin dahi maksimum büyüme potansiyeline ulaşmak için dış pazarlara açılması gerekmektedir. Çünkü bu işletme için dünya pazar potansiyelinin %75'i ABD'nin dışındaki ülkeleri kapsamaktadır. Japon işletmeleri için ülke dışındaki pazar, dünya potansiyelinin %90'ına; Avrupa'nın en büyük pazarı olan Almanya için ülke dışındaki pazar, dünya potansiyelinin %94'üne tekabül etmektedir. Haliyle birçok işletme, kendi ülkesi dışında ticari faaliyet yürütmenin önemini kabul etmektedir (Green & Keegan, 2020). Destekler biçimde dünyanın en büyük 150 ekonomisinden sadece 88'i ülke iken; geri kalan 62'si çok uluslu işletmelerdir. Uluslararası işletmeler agresif bir şekilde yeni uluslararası pazarlara doğru genişlerken, ulusal pazarlar da fırsat açısından zengin olma özelliklerini yitirmektedirler. Artık çok az sektör yabancı rekabetten korunmaktadır. Bu durumda uluslararasılaşma yolunda adım atmakta geciken işletmeler, büyüyen pazarların dışında kalma riskiyle karşı karşıya kalmaktadırlar (Kotler vd., 2020).

Uluslararası pazarlara girmenin birtakım zorlukları da bulunmaktadır. Rekabet, yasal kısıtlamalar, hükümet kontrolleri, hava durumu, kararsız alıcılar, doğal afetler ve diğer kontrol edilemeyen unsurlar iyi planlanmış bir pazarlama programının beklenen karlı sonuçlarını olumsuz etkileyebilmektedir. Bu sebeple işletmelerin gelişmeleri yakından takip ederek mümkün olduğunca konulara proaktif yaklaşmaya çalışmaları ve söz konusu kontrol edilemeyen öğelere tutarlı bir şekilde uyum sağlamaya çabalamaları gerekmektedir (Cateora vd., 2020). Bir başka ifadeyle işletmelerin önceden hazırlık yapmadıkça uluslararasılaşmada başarılı olması pek mümkün olmamaktadır. Önceden planlama, yeni uluslararası girişimlerin başarısı için önemli görülmektedir (Hollenson, 2020).

Ülkelerin sağlık sistemlerinin uluslararasılaşmaya olan ihtiyacı değerlendirildiğinde, sağlık turizmine yönelme eğilimleri yıllardır güncelliğini koruyan bir konu olmaktadır. Sağlık ve sıhate dayalı hizmet teklifleri her geçen gün tedarikçilerin ürün yelpazelerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Boga & Weiermair, 2011). Bireylerin sadece medikal ihtiyaçlar için değil; aynı zamanda hastalık önleme, fiziksel gelişme, ruhsal denge arayışı ve hatta kültür ve rahatlatma programları için dışa yönelmeleri, sağlık hizmet sunumunda uluslararası pazarları yükselen bir pazar segmenti haline getirmektedir (Costa vd., 2015). Nitekim sağlık, günümüzün en önemli ekonomik ve sosyal fenomenlerinden biri olarak belirtilmekle birlikte en çok tanınan turizm ürünleri içerisinde sayılmaktadır (Costa vd., 2015; Antunes vd., 2015).

Tedavi fiyatlarının yüksek, bekleme süresinin uzun olması; sağlık sigortasının pahalılığından ötürü sigortasız ya da yetersiz sigortaya sahip olunması; dış tedavisi, estetik cerrahi vb. operasyondan birkaç gün sonra kendini toplum içinde göstermek istemeyen kişilerin varlığı gibi pek çok farklı sebep kişilerin sağlık turizmine ilgilerini artırmaktadır (Smith & Puczko, 2009). Önde gelen tıp merkezlerinin sahip oldukları uzmanlık ve ileri teknoloji kullanımı da sağlık turizmine yönelme sebepleri arasında sıralanmaktadır (Horowitz vd., 2007). Bazen egzotik bir destinasyona seyahat fikri dahi hizmet alıcıları için iyi bir vücut şekli veya düzgün yüz hatları fikri kadar çekici olabilmektedir (Hanefield vd., 2015). John Micklethwait ve Adrian Wooldridge, alıcıların dünyada sunulabileceklerin en iyisini satın almalarına olanak tanıyan uluslararası pazarların, üreticilerin de en iyi ortakları bulmalarına fırsat tanıdıklarını belirtmektedirler (Green & Keegan, 2020). Alıcı perspektifinden değerlendirildiğinde sağlık turizmi, zihin ve bedende refahın sürdürülmesi, iyileştirilmesi veya restorasyonu için seyahat etmek olarak tanımlanmaktadır. Tedarikçi perspektifinden değerlendirildiğinde ise sağlık turizmi, tesis ve

sağlık hizmetlerini açıkça ve düzenli turistik olanaklarına ek olarak sunan destinasyonlara seyahat olarak belirtilmektedir (Boga & Weiermair, 2011).

Türkiye'nin sağlık turizmine olan ilgisi de her geçen gün artmaktadır. 2018 yılı verilerine göre sağlık turizmi ve turistin sağlığı kapsamında (tatilleri sırasında aniden veya planlanmamış biçimde sağlık hizmetinden yararlanmak durumunda kalan turistler) Türkiye'den sağlık hizmeti alan kişi sayısı 551.748 olmuştur. Azerbaycan, Irak ve Almanya vatandaşlarının sırasıyla Türkiye'den en çok sağlık hizmeti alan ülke vatandaşları oldukları görülmektedir. Aynı yıl sağlık turizmi kapsamında elde edilen gelir 1 milyar 110 milyon 843 bin ABD Doları olarak gerçekleşmiştir (USHAŞ, 2021). TÜİK verilerine göre Türkiye'nin ilgili yılda toplam turizm geliri de 29 milyar 512 milyon 926 bin ABD Doları tutarındadır.

2019 yılı verileri incelendiğinde sağlık turizmi ve turistin sağlığı kapsamında Türkiye'den sağlık hizmeti alan kişi sayısı 662.087'ye ulaşmıştır. Türkiye'den sağlık hizmeti alan kişilerin geldikleri ilk üç ülke sırasıyla Irak, Azerbaycan ve Türkmenistan olmuştur. 2019 yılında Türkiye'nin sağlık turizminden elde ettiği gelirin 1 milyar 65 milyon 105 bin ABD Doları tutarında olduğu görülmektedir (USHAŞ, 2021). Aynı yıl ülkenin toplam turizm geliri de TÜİK verilerine göre 34 milyar 520 milyon 332 bin ABD Doları tutarında olup, bir önceki yıla oranla %17'lik bir gelir artışı söz konusu olmuştur. İki yılın uluslararası sağlık hizmeti alan kişi sayıları karşılaştırıldığında 2018 yılına göre 2019 yılında %20 oranında bir artış yaşandığı görülmektedir. Dünya genelinde Covid-19 salgınının yaşandığı 2020 yılında belirli dönemlerde ülkeler arası giriş-çıkışların yasak, belirli dönemlerde de sınırlı olması sebebiyle gelen turist sayılarında düşüş söz konusudur (Gössling & Scott Hall, 2020). Nitekim Covid-19 vakalarının Türkiye'de ilk kez ortaya çıktığı 2020 yılı Mart ayından bu yana devlet kurumları ve politika yapıcılar salgının önlenmesi amacıyla turizme etki edecek ciddi tedbirler almıştır. Bu doğrultuda yurtdışı seferleri iptal edilerek, ülkeye giriş ve çıkışlarda önemli derecede kısıtlamalar getirilmiştir. Nisan ve Mayıs aylarında Türkiye'ye gelen ziyaretçi sayısı en düşük seviyelerde seyrederek bir önceki yılın aynı dönemine göre %70'lerin üzerinde düşüş yaşanmıştır (TÜİK, 2020). Gelen turistlerin ülkeye döviz girdisi sağlaması turizm faaliyetlerinin önemini artırmaktadır. Turizm gelirleri içerisinde sağlık turizminin payının artırılması hem sektörel büyüme hem de ülke ekonomisi açısından yararlı olacaktır. Sağlık turizmi faaliyetlerinin artırılması sadece ekonomik açıdan değil; Türkiye'deki hastanelerin akreditasyon süreçlerini tamamlamaları, hizmet sunumunda belirli bir kalite düzeyini taahhüt etmeleri, sektörel büyüme ile istihdam olanakları yaratılması, ülke markalaşmasının sağlanması ile diğer sektörler için lokomotif görevi görmesi gibi çeşitli faydaları da beraberinde getirecektir. Ayrıca diğer ülkelerle rekabet etme zorunluluğu sağlık alanındaki araştırma ve geliştirme faaliyetlerini de artıracaktır. Küresel sağlık hizmeti sunumunda hasta tatmininin sağlanması için kendilerini iletişim ve hizmet pazarlaması konusunda geliştirmek durumunda kalan sağlık profesyonellerinin ulusal sağlık hizmet alıcıları ile olan iletişimleri de bu durumdan olumlu etkilenecektir.

Salgınla mücadelede Türkiye'deki her seviyeden yönetici Türk Sağlık Sistemi'nin sürdürülebilirliğinin sağlanması için kendine özgü çözüm metotları ve stratejileri geliştirerek uygulamıştır (Şahin, 2021). Bu durumun yanı sıra birçok gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler de dahi yaşlı bireylerin ölüme terk edilmesi, park ve bahçelerde sağlık hizmeti verilmesi gibi görüntüler yaşanmış hizmetin sürdürülebilirliği sağlanamamıştır (İşlek vd., 2021). Türkiye'nin salgın döneminde sergilediği yaklaşım ve tutum sağlık sisteminin markalaşması açısından elzemdir. Hizmet sunumuyla birlikte sağlık insan gücü noktasında da salgın dönemi boyunca her ülke yetersiz iş gücü açığıyla başa çıkmak zorunda kalmıştır. Türkiye'de ise artan iş yükünün hafifletilmesi ve kalifiye sağlık personelinin sahaya sürülmesi amacıyla Tıpta Uzmanlık Sınavında başarılı olmuş asistanların atama süreçleri hızlandırılarak görevlerine bir an önce başlamaları sağlanmıştır. Yaklaşık 90.000 yeni sağlık personeli istihdamı gerçekleştirilerek iş gücü açığı kapatılmaya çalışılmıştır (Biten, 2021). Covid-19'un yayılımının azaltılması iyi bir takip sistemi ile mümkündür. Bu doğrultuda Türkiye'deki tüm illerde Covid tanısı konulduğu andan itibaren etkin bir sürveyans sistemi planlanarak kişinin yakınlarının ve iş yerinin bilgileri SB'nin elektronik kayıt takip sistemine düşmekte, fiyasyon ekipleri devreye girerek ilk 48 saat boyunca tarama yapmaktadırlar. Tarama sonucu tespit edilen her yeni vaka salgına karşı bir ağ oluşturmaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2020). Dünya Sağlık Örgütü'ne göre de şiddetli salgınları tahmin etme, sağlık hizmetlerini buna göre planlama, aynı zamanda bir pandemiye hazırlıklı olmada sürveyans sistemleri önemli bir yere sahiptir (WHO, 2018). Türk Sağlık Sistemi içerisinde oluşturulan bu fiyasyon ekipleri hastaların ve temaslıların izole edilmelerinde etkin rol oynamalarının yanı sıra ilaçlarında hastaların evlerine kadar götürülmesinde ve günlük takiplerinin yapılmasında da görev almışlardır (Tekin, 2021).

Covid ile mücadele kapsamında hizmet sunumunun güçlendirilmesine yönelik olarak Türk Sağlık Sistemi'ne 13 kamu hastanesi, 21 ek hizmet binası, 5.500 servis yatağı, 6.100 erişkin yoğun bakım yatağı, 700 ara yoğun bakım yatağı, 3.300 hasta başı monitörü, 1.500 yüksek basınç oksijen cihazı, 800 milyon kişisel koruyucu ekipman

kazandırılmıştır (Köş, 2021). SDP ile birlikte hayata geçirilen GSS kapsamında sosyal güvencesi olmamasına rağmen ülkedeki tüm vatandaşlara ek olarak göçmenlere dahi Covid-19 ile ilişkili tüm tanı, tedavi ve takip hizmetleri, yoğun bakım tedavisi de dahil olmak üzere ücretsiz sağlamıştır (İşlek vd., 2021). Pandeminin önlenmesi için en etkili ve önemli halk sağlığı araçlarından birisi de bağışıklamadır. Covid-19'a karşı bağışıklamanın sağlanabilmesi amacıyla aşı ve ilaç geliştirme çalışmalarına da Türk Sağlık Sistemi'nde yer verilerek ayrıca önem gösterilmiştir. Nitekim Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı bünyesinde Aşı Enstitüsü kurulmuş ve oluşturulan Aşı Bilim Kurulu ile birlikte çalışmalar başlatılmıştır. Nitekim yapılan özverili çalışmalar sonucu yerli ve milli olarak üretilen TURKOVAC aşısı bulunmuştur. İlk olarak Şehir Hastaneleri'nde uygulanmaya başlanan aşının tüm ülke genelinde yaygınlaştırılması hedeflenmektedir (www.aa.com.tr).

Türkiye'nin yakın bir tarihte kapsamlı bir sağlık reformu olan SDP'yi tamamlaması hem ülke yönetiminin hem de vatandaşların sağlık sistemindeki dönüşümün sağladığı özgüven içerisinde pandemi ile mücadele etmesini mümkün kılmıştır (Boyacı, 2020). Türkiye; hem içerde pandemi ile mücadele ederek sağlık sistemini etkin bir şekilde yönetmeye çalışmış hem de kendi dışındaki yaklaşık 44 ülkeye tıbbi malzeme yardımıyla bulunarak onların ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır (Budak & Korkmaz, 2020). Pandemi sürecinde Türk Sağlık Sistemi'nin kapasite ve nitelikleri açısından iyi ve etkin durumda olduğu görülmüş ve dünyada olumlu bir imaj yaratmıştır. Birçok gelişmiş ülkeye de yardım etmesi ile birlikte Türk Sağlık Sistemi hizmetlerinin dünya genelinde tanınırlığı artarak hizmetlerin uluslararası standartlara göre kabul gören bir sunum içerisinde gerçekleştirildiğine ilişkin olumlu yargılar küresel kamuoyunda yankılanmıştır. Olumlu yargıların devamının sağlanması, Türk Sağlık Sistemi'nin sağlık hizmeti pazarında bir destinasyon haline getirilmesi amacıyla bütüncül bir markalaşma yolculuğunu içeren politikalar ile birlikte hareket etme gerekliliği elzemdir (Yıldırım, 2020). Uluslararasılaşma hem hizmet sunan sağlık profesyonellerine hem de sağlık işletmesi yöneticilerine daha fazla deneyim kazandıracaktır. Bu sebeplerle Türk Sağlık Sisteminin uluslararasılaşması ülkenin dışarıdaki itibarı kadar ulusal sağlık hizmetleri sunumunu da geliştirebilecek bir alan olmaktadır.

3.2. Uluslararası Pazarlamada Markalaşma ve Türk Sağlık Sisteminin Markalaşması

Sunulan ürün ya da hizmet ne kadar kaliteli olursa olsun hedef kitle bundan haberdar değilse ya da hedef kitlenin ürün/ hizmet sunana karşı önyargıları var ise başarılı olmak mümkün değildir. Her iki durumda da işletmelerin başarılı olabilmeleri için doğru pazarlama programları ile hareket etmeleri gerekmektedir. Pazarlama, hem işletmelerin ürün/ hizmetleri hakkında alıcıları bilgilendirme, haberdar etme, onların dikkatini çekme ve onlarda satın alma isteği uyandırma fonksiyonlarını yerine getirmede kullanılmakta; hem de ürün/ hizmet ya da işletme hakkında var olan algıların istenen yönde değiştirilmesine katkı sağlamaktadır. Pazarlama kavramı bugün “değer” üzerinden açıklanmakta ve alıcılar için değer yaratmaya odaklanılan ve bu şekilde işletmelerin değer kazandıkları bir süreç olarak belirtilmektedir (Armstrong vd., 2015). Uluslararasılaşma çabasında olan işletmeler için de küresel ekonomi şartlarında modern pazarlama anlayışı çerçevesinde hareket etmek başarılı olmak için kaçınılmazdır. Burada odak noktası hedef kitle ve onların istek ve ihtiyaçları olmalıdır. Çünkü alıcıların bilinç düzeyi, ürün/ hizmetlere ilişkin taleplerini etkilemektedir. Gelişmiş ülke pazarlarında hizmet alıcılarının bilinç düzeyi zaten yüksek iken; gelişmekte olan ülke pazarlarında iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, alıcıların her geçen gün daha bilinçli olmalarına sebep olmaktadır.

İçinde bulunulan dönem ve yakın gelecek tüm sektörler ve özellikle sağlık sektörü için teknolojik gelişmelerin kaçınılmaz olduğu bir dünyaya işaret etmektedir. Son yıllarda önemi gittikçe artan dijitalleşme, Covid-19 salgını ile hız kazanmıştır. Sağlık sektöründe de teletıp uygulamalarının yaygınlaşması gibi gelişmeler, yakın gelecek için öngörülenlerin daha çabuk gerçekleşmesine yol açmaktadır. Önümüzdeki yüzyıl için beklenti sektörlerin teker teker dijitalleşmesi yönündedir. Dijitalleşme ülkeler arasındaki sınırları kaldırması açısından da ayrıca önemlidir. Bugün için dijitalleşen müzik, medya, yayıncılık sektörlerini eğitim, sağlık ve perakende gibi sektörler izlemektedir. Sağlık sektöründeki robotik cerrahi ve teletıp gibi uygulamaların yanı sıra yakın gelecekte yaygınlaşması beklenen robo-doktorlar, kişilerin sağlıkla ilgili sorularına cevap verebileceklerdir. Çip içeren bir hap yutulduğunda insan vücudunda tarama yapacak ve yapay zekâ verileri analiz edecektir (Kaku, 2012). Bu gibi gelişmelerin sonucunda hizmet alıcıları ürün/ hizmet ve onların sunucuları hakkında istedikleri bilgilere kolayca ulaşabileceklerdir. Hem bugünün dijitalleşen dünyası hem de yakın geleceğe ilişkin beklentiler, işletmelerin, bu kadar kolay bilgiye ulaşabilen ve en iyi, en uygun fiyatlı ürün/ hizmet hakkında bilgi edinebilen alıcıları etkilemede kullanabilecekleri en güçlü araçlardan birinin “markalaşma” olduğunu ortaya koymaktadır.

Amerikan Pazarlama Derneği'ne göre marka, “bir satıcının malını veya hizmetini diğer satıcılardan farklı olarak tanımlayan bir ad, terim, tasarım, sembol veya diğer herhangi bir özelliktir”. Markalaşma, farkındalık oluşturmak,

yeni alıcılar kazanmak ve alıcı sadakatini genişletmek için izlenen disiplinli bir süreci içermektedir. Bir markayı yeri doldurulamaz olarak konumlandırmak, yapılan her işte ve yürütülen her faaliyette en iyisi olma arzusunun gerektirmektir. Başarılı olmak için, marka yöneticilerinin marka öz değerlerine bağlı kalmaları ve tercih edilen marka olmak için her fırsatı değerlendirilmeleri önemlidir. Rekabet sonsuz seçenekler yaratırken, işletmelerin alıcılarla duygusal bağ kurabilen markalar yaratmaları onların tercih edilebilirliklerini artırmaktadır. Bir markanın alıcılarla kurduğu bağ ve onlar tarafından nasıl algılandığı söz konusu markanın başarısını etkilemektedir (Wheeler, 2018). Güçlü markalar alıcılara fiyat konusunda tutarlılık, ürün/ hizmet kalitesi konusunda güvenilirlik, herhangi bir sorun olduğunda sunulan ürünün/ hizmetin arkasında olma, markanın sunduğu kimliği paylaşma, ürün/ hizmet araştırma maliyetlerinden tasarruf sağlama, belirli bir statü göstergesi olma gibi pek çok yarar sağlamaktadır.

Uluslararası pazarlarda markalaşmak isteyen işletmelerin öncelikle dış pazarlara ilişkin analiz yapmaları ve sonrasında en uygun pazarları seçmeleri gerekmektedir. Seçilen pazarın ya da pazarların iyi analiz edilmesi doğru bütünleşik pazarlama iletişimi programlarının oluşturulması için önem taşımaktadır. Burada önemli bir karar alanı, ulusal pazar için sunulan ürün/ hizmetlerde ve onların tutundurma mesajında herhangi bir değişikliğe gidilip gidilmeyeceğidir. Hedef kitlenin ürün/ hizmetlere ilişkin beklentileri, onları kullanım amaçları farklı pazarlarda değişiklik gösterebilmektedir. Uluslararası pazarlara giren işletmeler için ürün/ hizmet ve tutundurma politikalarına bağlı olarak “genişleme” ve “adaptasyon” stratejilerinden hangisi doğrultusunda hareket edileceğine karar verilmesi gerekmektedir. Genişleme stratejisi, başarılı bir yerel ürün/ hizmet veya marka geliştirmiş bir işletmenin, bu ürün/ hizmeti, ana ülke dışındaki pazarlarda neredeyse hiç değişikliğe gitmeden sunmasını içermektedir. Adaptasyon stratejisi de belirli ülke pazarlarındaki ihtiyaçlara veya koşullara yanıt olarak tasarım, işlev, mesaj vs. unsurların değiştirilmesini içermektedir (Green & Keegan, 2020). Genişleme stratejisini savunanlar, teknoloji, iletişim, ulaşım ve artan uluslararası seyahatler gibi alanlardaki gelişmelerin, tüm dünyada alıcı ihtiyaçlarının ve isteklerinin bir araya gelmesine yol açtığını ileri sürmektedirler (Dimitrova & Rosenbloom, 2010). Dünyadaki küreselleşme eğiliminin sebep olduğu daha büyük pazar benzerliği, daha fazla teknolojik tekdüzelik ve interneti alıcı tercihlerinin birbirine yakınlığının arkasındaki itici güç olarak görmektedirler. Adaptasyon stratejisini savunanlar ise artan küreselleşme eğilimine rağmen, ülkeler arasında alıcı ihtiyaçları, kullanım koşulları, satın alma gücü, ticari altyapı, kültür ve gelenekler, kanunlar ve düzenlemeler ve teknolojik gelişme gibi boyutlardaki farklılıkların hala çok büyük olduğunu ve bu sebeple işletmelerin pazarlama stratejilerinin her bir dış pazarın kendine özgü koşullarına göre uyarlanması gerektiğini belirtmektedirler (Theodosiou & Leonidou, 2003).

Tablo 7.

Ülkelere Göre Türkiye'nin Sağlık Turizmi Tercih Sebepleri (SATURK, 2021)

Ülkeler	Fiyat Farklılığı	Uzun Bekleme Süresi	Tıbbi Teknolojik Yetersizlik	Sağlık Çalışanının Üst İhtisas Yetersizliği	Akrabalık İlişkileri	Diyaspora	Sigorta Kapsamında Olmayan İşlemler	Özellikli Tedavi Süreçlerine Olan İhtiyaç	Sosyo-kültürel Benzerlik	Geleneksel Turizm Olanakları
Almanya	X	X				X	X			X
Rusya			X	X			X	X		X
İngiltere	X	X				X	X			X
ABD	X						X			X
Libya			X	X				X		X
Hollanda	X	X				X	X			X
Fransa	X	X				X	X			X
Bulgaristan			X	X	X			X	X	X
Yunanistan			X	X	X			X	X	X
Suriye			X	X	X			X	X	X
Azerbaycan			X	X	X		X	X	X	X
Orta Asya Ülkeleri			X	X	X		X	X	X	X
Orta Doğu Ülkeleri			X	X				X	X	X

Türk Sağlık Sisteminin markalaşmasında ülkelere göre sağlık hizmeti alıcılarının tercih sebepleri Tablo 7’de görüldüğü üzere farklılaşmaktadır. Söz konusu farklılıklardan ötürü hedef kitleye daha kolay ulaşabilmek ve onları daha iyi tatmin edebilmek için bütünleşik pazarlama iletişimi programlarında adaptasyon stratejisinin izlenmesi yararlı olacaktır. Rusya ve Libya pazarı incelendiğinde alıcıların, kendi ülkelerinde daha çok tıbbi hizmetin kalitesi konusunda sorun yaşadıkları ve Türkiye’den beklentilerinin bu yönde olduğu görülmektedir. Almanya, İngiltere, Hollanda ve Fransa pazarı incelendiğinde sağlık hizmetine ilişkin olarak alıcıların odağında fiyat, ödeme koşulları ve hız unsurları bulunmaktadır. ABD pazarı için fiyat ve ödeme koşulları ön plana alınabilecek mesaj unsurları

iken; Bulgaristan, Yunanistan, Suriye, Azerbaycan, Orta Asya ve Orta Doğu ülkeleri için daha duygusal mesajlar tercih edilebilir.

4. SONUÇ

Günümüz rekabet koşullarında ülkelerin her birinin kendi sağlık sistemlerini maliyet yaratan bir konumdan çıkararak gelir elde edilebilen bir yöne doğru bir başka ifadeyle sağlık turizmine entegre etme uğraşında olduğu varsayıldığında; diğer ülkelerden ve sistemlerden farklılaşmanın zorunluluk haline geldiği aşikardır. Sağlık hizmeti ihtiyacı olan kişilerde bu farklılaşmanın yaratılmasında markalaşma stratejileri büyük önem taşımaktadır. Markalaşma, hastaların sunulan sağlık hizmetini nasıl değerlendirdikleri, nasıl konumlandıkları üzerinde etkili olmakta ve hastaların tercih sebeplerine etki etmektedir.

Türk Sağlık Sisteminin markalaşmasında bütüncül bir yaklaşımla hareket edilmelidir. Kamu ve özel sektör işletmelerinin kendi çabalarının yanı sıra ülke genelini kapsayacak bir markalaşma politikasının olması söz konusu sağlık işletmelerinin pazarlama faaliyetlerini destekleyecektir. Burada ülke markalaşmasına da odaklanılması, iyi bir menşe ülke marka algısı yaratılması önemlidir. Uluslararası pazarlama faaliyetlerinde ülkeler de birer marka gibi değerlendirilmektedir. Otomotiv denilince akla Almanya'nın ve Japonya'nın gelmesi; moda denilince İtalya ve Fransa'nın, ilaç denilince Almanya'nın; kozmetik denilince de Fransa'nın hatırlanması birer tesadüf değildir. Araştırmalar, alıcıların genellikle ürün/ hizmet kalitesini menşe ülkeyle ilişkilendirdiklerini göstermektedir (Yılmaz, 2011; Verlegh & Steenkamp, 1999). Ülkelerin bu şekilde markalaşması söz konusu sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin daha kolay dış pazarlara açılmasını ve markalaşmasını sağlamaktadır. Türk Sağlık Sistemi ile böyle bir ülke markasının yaratılması sağlık sektöründe faaliyet gösteren ve uluslararasılaşmak isteyen bütün işletmeler için yararlı olmakla birlikte diğer sektörler için de destekleyici olacaktır. Markalaşmayı sağlayabilmenin en önemli kriterleri arasında doğru pazarlama programlarının planlanması ve uygulanması yer almaktadır. Türk Sağlık Sistemi, uluslararası kalitede hizmet sunumu yaparken bunun küresel anlamda pazarlanamaması yine markalaşmanın önündeki en önemli engeli oluşturmaktadır. Nitekim literatürde de Türk Sağlık Sisteminin pazarlamaya yönelik girişim ve faaliyetlerinin yetersiz olduğu belirtilmektedir (Gürhan vd., 2000; Kostak, 2007; Barca vd., 2013; Omay & Cengiz, 2013; Kördeve, 2018; Tontuş, 2019; Büyüközkan vd., 2020). Bu sorunun önüne geçebilmek adına devlet çatısı altında 2018 yılında Uluslararası Sağlık Hizmetleri Anonim Şirketi (USHAŞ) kurulmuştur. USHAŞ bünyesinde yapılan çalışmalarla Türk Sağlık Sisteminin tanınırlığının artırılması ve sağlık turizminin daha resmi ve kurumsal yollar ile gerçekleştirilmesinin sağlanması amaçlanmaktadır. Kurum Türkiye'de sağlık sektörünün bütüncül olarak pazarlamasının yapılmasına imkân tanyacaktır.

Genç ve kalifiye iş gücü, jeopolitik konum, uygun maliyet ve eşsiz turizm kaynakları Türk Sağlık Sistemi'nin sağlık turizmi konusunda güçlü yönlerini oluştururken, diaspora Türklerinin varlığı, dünya nüfusunun yaşlanması, dünya genelinde sağlık hizmetlerinde bekleme sürelerinin artması ve sisteminin cevap verebilirliğinin düşmesi gibi konular da Türkiye için fırsat niteliğindedir. Nitekim tanıtım faaliyetlerindeki eksiklik, yabancı dil bilen personel sayısı ve politik problemler ise zayıf yönlerini oluşturmaktadır (Tontuş, 2019). Zayıf yönlerin iyileştirilerek, geliştirilmesi ve fırsatların değerlendirilmesi sonucu güçlü olan yönlerin sayısının artırılması ile birlikte Türk Sağlık Sistemi'de küresel çapta hak ettiğini değerine kavuşacaktır. Covid-19 hastalığına yakalanmış, negatife dönse dahi astım ve kronik nefes alma gibi problemleri yaşayan bireyler üzerinde de sağlık turizmi çalışmaları yapılabilir. Kronik nefes alma şikayetlerine iyi geldiği bilinen şifalı ve termal su kaynakları bu hususta değerlendirilebilir.

Türkiye'de sağlık kuruluşlarının hasta istek ve ihtiyaçlarına odaklanarak, onların beklentilerini karşılayacak biçimde hareket etmeleri ve sadece ulusal değil, uluslararası hasta beklentilerinin takibi sağlık turizmi faaliyetlerini güçlendirecektir. Hasta memnuniyetinin sağlanması ile güçlü marka imajı yaratılması Türkiye'yi sağlık turizmi açısından tercih edilebilir bir ülke haline getirebilir. Türk Sağlık Sistemi'nin güçlü ve zayıf yönleri, fırsat ve tehdit analizleri sürekli olarak yapılmalı ve uzun vadeli stratejik planlamalar yapılması gerekmektedir. Sağlık turizmi açısından pandemi öncesi ve pandemi sırasında da devam eden güvenli sağlık hizmeti konumu algısı sürdürülmeli ve turistik ziyaretlerin artırılması hedeflenmelidir. Nitekim bu durumu destekler nitelikte JCI vb. gibi kalite akreditasyonuna sahip, uluslararası hizmet standartları olan hastanelerin sayılarının artırılması ve Türk Sağlık Sistemi markalaşması tanıtımlarında ön plana çıkarılması elzemdir. Çalışma verilerinin belli bir zaman dilimi içerisinde yayınlanan ikincil kaynaklardan elde edilmiş olması araştırma sınırlılıkları arasında yer almaktadır. Bu konuda uluslararası literatür daha detaylı ele alınarak farklı iyi uygulama örnekleri ve farklı araştırma tasarımlarıyla yeni çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Alacadağlı, E. (2019). Bilgi yönetimi, dijitalleşme ve Türk sağlık sistemi. *Electronic Turkish Studies*, 14(2).
- Altay, A. (2007). Sağlık hizmetlerinin sunumunda yeni açılımlar ve Türkiye açısından değerlendirilmesi. *Sayıştay Dergisi*, (64), 33-58.
- Antunes, V.M.P., Alves, H.M.B., & Rodrigues, R.G. (2010). *O estado actual da orientação empreendedora e do marketing no sector termal-o* CasoPortugues. *Revista Turismo & Desenvolvimento*, 13/14: 175- 184.
- Armstrong, G., Kotler, P., Harker, M., & Brennan, R. (2015). *Marketing an Introduction*. (3rd. Ed). Harlow: Pearson Publishing.
- Barca, M., Akdeve, E., & Gedik Balay, İ. (2013). Türkiye sağlık turizm sektörünün analizi ve strateji önerileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 64–92.
- Biten, AA. (2021). *COVID-19 pandemi sürecinde sağlık insan gücü politikaları*. Türkiye Sağlık Politikaları Zirvesi 2021: COVID-19 Pandemisi ve Sağlık Politikaları. TÜSEB Türkiye Sağlık Politikaları Enstitüsü. 24-25 Mart 2021.
- Boga, T.C., & Weiermair, K. (2011). *Branding New Services in Health Tourism*. *Tourism Review*, 66 (1/2): 90-106.
- Boyacı, İ. (2020). Türkiye Sağlık Sisteminin Dönüşümü (2003-13): Covid-19 pandemisi ile mücadele sürecinde sağlık reformlarına yeniden bakış. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 59-80.
- Budak, F., & Korkmaz, Ş. (2020). COVID-19 pandemi sürecine yönelik genel bir değerlendirme: Türkiye örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, (1), 62-79.
- Büyüközkan, G., Mukul, E., & Kongar, E. (2020). Health tourism strategy selection via swot analysis and integrated hesitant fuzzy linguistic ahp-mabac approach. *Socio-Economic Planning Sciences*, 100929.
- Cateora, P.R., Money, R.B., Gilly, M.C., Graham, J.L. (2020). *International Marketing*. (18th Ed). New York: McGraw Hill.
- Costa, C., Quintela, J., & Mendes, J. (2015). *Health and Wellness Tourism: A Strategic Plan for Tourism and Thermalism* Valorization of São Pedro do Sul. Peris-Ortiz , M., Álvarez-García J. (Editors). *Health and Wellness Tourism: Emergence of a New Market Segment*. London: Springer Publishing, 21- 31.
- Dimitrova, B., & Rosenbloom, B. (2010). Standardization versus adaptation in global markets: is channel strategy different?. *Journal of Marketing Channels*, 17(2):157-176.
- Eke, E. (2014). *Neoliberal devlet döneminde sağlıkta dönüşüm programı uygulamalarına yönelik sektördeki paydaşların algısı*: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı [Doktora Tezi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of sustainable tourism*, 29(1), 1-20.
- Green, M.C., & Keegan, W.J. (2020). *Global Marketing*. (10th Ed). Harlow: Pearson Education.
- Gülay, A. (2017). *Türkiye’de sağlık sisteminin finansmanı ve İngiltere ile karşılaştırılması*: Marmara Üniversitesi [Doktora Tezi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Gürhan Canlı, Z., & Maheswaran, D. (2000). Determinants of country-of-origin evaluations. *Journal of Consumer Research*, 27: 96-108.
- Hanefeld, J., Lunt, N., Smith, R., & Horsfall, D. (2015). Why do medical tourists travel to where they do? the role of networks in determining medical travel. *Social Science & Medicine*, 124: 356-363.
- Hollenson, S. (2020). *Global Marketing*. (8th Ed). London: Pearson Education.
- Horowitz, M.D., Rosensweig, J.A., & Jones, C.A. (2007). Medical tourism: globalization of the healthcare marketplace. *Medscape*, 9(4):33.
- <http://www.satirk.gov.tr/tyst.php>, 01.03.2021.
- <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/yerli-kovid-19-asisi-turkovacin-sehir-hastanelerinde-uygulanmasina-baslandi/2461044/> Erişim tarihi: 27.03.2022
- İşlek, E., Özatkan, Y., Bilir, M.K., Arı, H.O., Çelik, H., & Yıldırım, H. H. (2020). *COVID-19 pandemi yönetiminde Türkiye örneği: Sağlık politikası uygulamaları ve stratejileri*. Ankara: Tüspe Publishing.

- Joint Comission International (JCI). (2019). *JCI Accredited Organizations*, <https://www.jointcommissioninternational.org/aboutjci/jci-accredited-organizations/?c=Turkey> &pg=1. Accessed January 19
- Kaku, M. (2012). *Physics of The Future*. Toronto: Doubleday.
- Karagan, E. (2008). *Bazı Avrupa birliği ülke sağlık sistemleri ile Türk sağlık sisteminin karşılaştırılması*. Marmara Üniversitesi [Yüksek Lisans Tezi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Kol, E. (2015). Türkiye’de sağlık reformlarının sağlık hakkı açısından değerlendirilmesi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5(1), 135-164
- Kostak, D. (2007). *Turizm hareketleri (Türkiye örneği üzerinden sağlık turizmi)*. Marmara Üniversitesi
- Kotler, P., Armstrong, G., Harris, L.C., & He, H. (2020). *Principles of Marketing*. (8th Ed). Harlow: Pearson Education.
- Kördeve, M. K. (2018). Hastanelerde stratejik yönetim swot analizi: özel bir hastane uygulaması. *Sağlık Yönetimi Dergisi*, 2(1), 67–78.
- Köş, M. (2021). *COVID-19 pandemi sürecinde sağlık hizmetleri sunumu politikaları*. Türkiye Sağlık Politikaları Zirvesi 2021: COVID-19 Pandemisi ve Sağlık Politikaları. TÜSEB Türkiye Sağlık Politikaları Enstitüsü. 24-25 Mart 2021
- Küçük, S. & Şahin, B. (2015). Kamu hastane birlikleri uygulamasına ilişkin sağlık yöneticilerinin görüşlerinin değerlendirilmesi, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 18(2); 103-121.
- Leonidou, L.C., Katsikeas, C.S., Samiee, S., & Aykol, B. (2018). *Advances in Global Marketing*. Cham: Springer Publishing.
- OECD & World Bank. (2008). *OECD Sağlık Sistemi İncelemeleri: Türkiye* ISBN 978-975-590-282-1
- OECD. (2020). Health Statistics <https://www.oecd.org/> Erişim tarihi: 18.05.2021
- Omay, E. G. G., & Cengiz, E. (2013). Health tourism in Turkey: Opportunities and threats. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(10), 424–431.
- Önder, B. (2013). Türk Sağlık Reformları Kapsamında Sağlıkta Dönüşüm Programının İncelenmesi: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı. [Yüksek Lisans Tezi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>
- Sağlık Bakanlığı. (2006). *Sağlıkta Performans Yönetimi, Performansa Dayalı Ek Ödeme Sistemi*, Sağlıkta Dönüşüm Serisi 2, Ankara.
- Sağlık Bakanlığı. (2012). *Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu (2003-2011)*.
- Sağlık Bakanlığı. (2020). Basın Açıklamaları. (<https://www.saglik.gov.tr>, Erişim tarihi: 11.03.2020-30.04.2020).
- Sağlık Bakanlığı. (2021). *Sağlık istatistikleri yllığı 2019*.
- Sarp, N. (2017). "Sağlık Hizmetleri ve Sağlık Hizmet Kuruluşları". içinde Muazffer Şeker & Y. Bulduklu (Ed.), *Sağlık Kurumları Yönetimi-I* (ss. 30–51). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Smith, M., & Puczko, L. (2009). *Health and Wellness Tourism*. Burlington: Elsevier.
- Summer, S., Shear, J., & Yener, A. L. (2019). Bütünleşik sağlık modeli yoluyla türkiye’de iyileştirilmiş bir birinci basamak sağlık sistemi’nin kurulması. © World Bank.”
- Şahin, İ. (2021). *COVID-19 pandemi sürecinde sağlık yönetimi politikaları*. Türkiye Sağlık Politikaları Zirvesi 2021: COVID-19 Pandemisi ve Sağlık Politikaları. TÜSEB Türkiye Sağlık Politikaları Enstitüsü. 24-25 Mart 2021.
- Tekin, A. (2021). *COVID-19 pandemi sürecinde sağlık hizmetleri sunumu politikaları*. Türkiye Sağlık Politikaları Zirvesi 2021: COVID-19 Pandemisi ve Sağlık Politikaları. TÜSEB Türkiye Sağlık Politikaları Enstitüsü. 24-25 Mart 2021.
- Theodosiou, M., & Leonidou, L.C. (2003). Standardization versus adaptation of international marketing strategy: an integrative assessment of the empirical research. *International Business Review*, 12: 141–171.
- Todaro M.P., & Smith S.C. (2011). *Economic Development*. (11th ed). Pearson.
- Tontuş, H.Ö. (2019). *Dünyada Sağlık Turizmi*. SATURK.

- TÜİK. (2020). <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2020-37438> / Erişim Tarihi: 01.04.2022
- Uğurluoğlu, Ö., & Çelik, Y. (2005). Sağlık sistemleri performans ölçümü, önemi ve Dünya Sağlık Örgütü yaklaşımı, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 8(1), 3-29.
- USHAŞ (2021). <https://www.ushas.com.tr/saglik-turizmi-verileri/> Erişim tarihi: 15.05.2021.
- Verlegh, P.W.J., & Steenkamp, J.B.E.M. (1999). A review and meta-analysis of country-of-origin research. *Journal of Economic Psychology*, 20: 521-546.
- Wheeler, A. (2018). *Designing Brand Identity*. (5th Ed). New Jersey: Wiley Company.
- WHO. (2018). Managing Epidemics: Key Facts About Major Deadly Diseases. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/272442> / Erişim tarihi: 27.03.2022.
- WHO. (World Health Organization). (2000). *The World Health Report 2000 Health Systems: Improving Performance*. Geneva.
- Yıldırım H. H. (2020). Health tourism and anatolian blessings medicine: a strategic business model proposal for turkey's branding. *Journal of Health Systems and Policies*, 2(1), 1-32.
- Yıldırım, H.H. (2013). *Türkiye Sağlık Sistemi: Sağlıkta Dönüşüm Programı Değerlendirme Raporu*, Sağlık-Sen Yayınları. Ankara
- Yılmaz, E. (2011). *Marka İmajı: Alışveriş Merkezlerine İlişkin Bir Araştırma*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Yılmaz, E. (2019). *Yaygınlaşma Dönemindeki Şehir Hastanelerinin Sağlık Yönetimi Açısından İyi Uygulama Örnekleri: İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı* [Yüksek Lisans Tezi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

EXTENDED ABSTRACT

1. INTRODUCTION

It is seen that the Turkish Health System consisted of an extremely complex and fragmented service and financing system until before the Health Transformation Program (HTP). There are inequalities and limitations in access to health services. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) countries and other developed countries, low levels of health indicators, insufficiency of financial resources at the point of service availability, inefficient use of existing resources and consequently inability to achieve financial sustainability. Many reasons such as the fragmented structure in both financing and service delivery, inadequacy of financial protection, low quality in service processes, limited responsiveness and patient dissatisfaction have necessitated health reform (Yıldırım, 2013; Kol, 2015).

WHO's "21. In line with its adoption of the "Health for all in the 21st Century" policy, the HTS (Health Transformation Program) was launched in Turkey in 2003 with the slogan "People First" and the Turkish Health System has undergone a significant transformation and change as a result of this program. With this reform movement, the basic principles of the new health system; human-centeredness, sustainability, continuous quality improvement, participation, compromise, volunteerism, separation of powers, decentralization (decentralization) and competition in service. In this direction, it is aimed to organize an effective, efficient, equitable and financial health service process that makes it possible for all citizens to access (Ministry of Health, 2016; 2012). Thanks to the transformations and changes made, an important way has been covered in the development of the Turkish Health System, and the ways of a holistic progress have been opened rapidly. In this way, significant increases in both the presentation and use of health services and, accordingly, improvements in patient satisfaction are clearly observed. The need to promote this process of the strengthening Turkish Health System on international platforms, to generate income from health tourism and to transfer good practice examples of the processes improved in the system to world countries has emerged.

2. METHOD

In the study, it is aimed to evaluate the Turkish Health System within the framework of different titles, as well as to evaluate the internationalization and branding of the health system with the support of the literature. In the study, data were collected using secondary sources and interpreted according to the descriptive analysis method.

3. FINDINGS, DISCUSSION AND RESULTS

Businesses entering international markets gain profit and growth opportunities; can benefit from economies of scale and diversify business risks; they can gain expertise and knowledge and increase their competitive advantage (Leonidou et al., 2018). The need for internationalization is important for all sectors for businesses to grow and survive in the long run. As a matter of fact, even a business located in the USA, which is the largest market in the world in terms of national income and represents approximately 25% of the total world market for all products and services, needs to open up to foreign markets in order to reach its maximum growth potential. Because 75% of the world market potential for this business covers countries outside the USA. For Japanese businesses, the overseas market has 90% of the world's potential; For Germany, the largest market in Europe, the foreign market corresponds to 94% of the world's potential. As such, many businesses recognize the importance of conducting business outside their home country (Green & Keegan, 2020).

When the need for internationalization of the health systems of the countries is evaluated, the tendency towards health tourism has been a topic that has been keeping up to date for years. Health and wellness-based service offerings are increasingly forming an important part of suppliers' product ranges (Boga, 2011). Not only for the medical needs of individuals, At the same time, their outward orientation for disease prevention, physical development, seeking mental balance, and even culture and relaxation programs makes international markets an emerging market segment in healthcare delivery (Costa et al., 2015).

When the data of 2019 are examined, the number of people receiving health services from Turkey within the scope of health tourism and tourist health has reached 662,087. Iraq, Azerbaijan and Turkmenistan were the first three countries from which people receiving health services from Turkey came, respectively. It is seen that Turkey's income from health tourism in 2019 amounted to 1 billion 65 million 105 thousand USD (USHA\$, 2021). In the same year, the total tourism income of the country was 34 billion 520 million 332 thousand USD according to TUIK data, and there was a 17% increase in income compared to the previous year. When the number of people receiving international health services in the two years is compared, it is seen that there was an increase of 20% in 2019 compared to 2018.

Increasing the share of health tourism in tourism revenues will be beneficial for both sectoral growth and the country's economy. Increasing health tourism activities is not only economical; Completing the accreditation processes of hospitals in Turkey will bring various benefits such as undertaking a certain level of quality in service delivery, creating employment opportunities with sectoral growth, ensuring country branding, and acting as a locomotive for other sectors. Internationalization will bring more experience to both healthcare professionals and healthcare business managers. For these reasons, the internationalization of the Turkish Health System is an area that can improve the national health services delivery as well as the country's reputation abroad.

Both the digitalizing world of today and the expectations for the near future reveal that one of the most powerful tools that businesses can use in influencing buyers who can access information so easily and learn about the best and most affordable product/service is "branding". Strong brands provide buyers with many benefits such as consistency in price, reliability in product / service quality, standing behind the product / service offered in case of any problem, sharing the identity of the brand, saving on product / service research costs, and being a certain status indicator. Businesses that want to become a brand in international markets should first analyze foreign markets and then choose the most suitable markets. A good analysis of the selected market or markets is important for the creation of the right integrated marketing communication programs. When the Russian and Libyan markets are examined, it is seen that the buyers mostly have problems with the quality of medical services in their own countries and their expectations from Turkey are in this direction. When the Germany, England, Netherlands and France markets are examined, the focus of the buyers is price, payment conditions and speed regarding health services. While the price and payment terms for the US market are the message elements that can be brought to the fore; More emotional messages may be preferred for Bulgaria, Greece, Syria, Azerbaijan, Central Asia and Middle East countries.

Assuming that in today's competitive conditions, each of the countries is trying to integrate their own health systems from a cost-inducing position to a direction where income can be obtained, in other words, to health tourism; It is obvious that differentiation from other countries and systems has become a necessity. Branding strategies are of great importance in creating this differentiation in people in need of health services. Branding has an impact on how patients evaluate the health service provided, how they position it, and affects patients' reasons for preference.

A holistic approach should be taken in the branding of the Turkish Health System. In addition to the efforts of public and private sector enterprises, having a branding policy that will cover the whole country will support the marketing activities of these health enterprises. It is important to focus on country branding and to create a good country of origin brand perception. In international marketing activities, countries are also considered as brands. Research shows that buyers generally associate product/service quality with the country of origin (Verlegh &

Steenkamp, 1999; Gürhan et al., 2000). While the Turkish Health System provides services of international quality, its inability to market it globally constitutes the most important obstacle to branding. As a matter of fact, it is stated in the literature that the attempts and activities of the Turkish Health System towards marketing are insufficient (Kostak, 2007; Barca et al., 2013; Omay & Cengiz, 2013; Kördeve, 2018; Tontus, 2019; Büyüközkan et al., 2020). In order to prevent this problem, the International Health Services Joint Stock Company (USHAŞ) was established in 2018 under the roof of the state. With the studies carried out within USHAŞ, it is aimed to increase the recognition of the Turkish Health System and to ensure that health tourism is carried out in more official and institutional ways. The Institution will allow the marketing of the health sector in Turkey as a whole.

Focusing on patient requests and needs of health institutions in Turkey, acting in a way that meets their expectations and following not only national but also international patient expectations will strengthen health tourism activities. Providing patient satisfaction and creating a strong brand image can make Turkey a preferable country in terms of health tourism. The fact that the study data were obtained from secondary sources published within a certain time period is among the limitations of the research. New studies can be conducted with different good practice examples and different research designs by considering the international literature on this subject in more detail.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

1.yazarın araştırmaya katkı oranı %35, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %30, 3.yazarın araştırmaya katkı oranı %20 ve 4.yazarın araştırmaya katkı oranı %15'tir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 09.12.2021
Kabul Tarihi : 18.02.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1034637>

ERGANİ İLÇESİNİN (DİYARBAKIR) JEOPARK POTANSİYELİ

Kemal KIRANŞAN^{1,2}

ÖZ

Turizm, doğal ve beşeri (kültürel) değerlerin korunması, tanıtılması ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir paya sahiptir. Jeoturizm, herhangi bir alanda yerin geçmiş tarihine tanıklık etmiş olan değerlerin sürdürülebilir bir şekilde kullanımına dayalı olan bir turizm faaliyetidir. Jeoturizm faaliyetlerin sistematik bir şekilde sürdürülebilmesinin en önemli yolu, jeoparklardır. Jeoparklar, aynı veya farklı türden jeomiras veya jeositlerin topluca bulunduğu, yaya gezme mesafesinden küçük olmayan, ziyarete açık, idaresi kurulmuş, özel doğa koruma alanlarıdır. Ergani ilçesi, coğrafi olarak Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nin Yukarı Fırat Bölümü'nde yer alır. Tektonik olarak ise, Güneydoğu Toroslar dağ kuşağına ait olan Maden Dağlarının güneyinde, kenar kıvrım kuşağı ile Diyarbakır havzası sınırında kurulmuştur.

Sahada jeolojik, jeomorfolojik, arkeolojik ve tarihi özelliklerinden kaynaklanan önemli jeopark öğeleri bulunur. Hilar mağaraları ve Çayönü, Hendek mağaraları, nümmülitli fosil sahası, kıvrım ve bindirme yapıları, volkanik ve karstik şekiller, höyükler, Asur kabartmaları ve birçok tarihi değer bunlardan bazılarıdır. Literatürde Ergani ilçesinde bulunan doğal (coğrafi) ve beşeri (kültürel) değerleri, jeopark potansiyeli açısından değerlendiren ve ortaya koyan herhangi bir çalışma mevcut değildir. Bu çalışmanın amacı, Ergani ilçesinde bulunan doğal (coğrafi) ve beşeri (kültürel) değerlerin, jeopark potansiyelinin belirlenmesidir.

Bunun için literatür verileri, 1/100.000 ölçekli basılı jeoloji haritaları, 1/250.000 ölçekli basılı diri fay haritaları, 1/25.000 ölçekli basılı topografya haritaları, 10*10 m çözünürlüklü Sayısal Yükselti Modeli (SYM) verisi, Google Earth görüntüleri ve saha çalışması verileri kullanılmıştır. Veriler, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) teknolojileri ve jeomorfolojik yöntemler ile birlikte değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın sonucunda Ergani ilçesinde jeolojik, jeomorfolojik, arkeolojik ve tarihi özelliklerden kaynaklanan birçok jeopark öğesi tespit edilmiştir. Fosil sahalı, kıvrım yapıları ve bindirme fayları, çeşitli karstik şekiller (lapyra, mağara), piroklastik koniler, höyükler, antik mağara yerleşmeleri, kaleler ve kiliseler bunlara örnek olarak verilebilir.

Anahtar Kelimeler: Ergani, Jeopark, Jeoturizm, Jeomorfoloji

¹ Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü kkiransan@bingol.edu.tr <https://orcid.org/0000-0002-6024-4571>

² Bingöl Üniversitesi Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Uygulama ve Araştırma Merkezi

Article Type : Research Article
Date Received : 09.12.2021
Date Accepted : 18.02.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1034637>

GEOPARK POTENTIAL OF ERGANİ DISTRICT (DİYARBAKIR)

Kemal KIRANŞAN^{1,2}

ABSTRACT

Tourism has an important role in protecting, promoting and transferring natural and human (cultural) values to future generations. Geotourism is a tourism activity based on the sustainable use of values that have witnessed the past history of the place in any area. Geoparks are the most important way of maintaining geotourism activities in systematically. Geoparks are private nature protection areas where the same or different types of geo-heritage or geosites are found collectively open to visitors, managed and not less than walking distance. The district of Ergani is geographically located in the Upper Euphrates Section of the Eastern Anatolia Region of Turkey. Tectonically, it was established in the south of the Maden Mountains, which belong to the Southeast Taurus Mountain belt, on the border of the border fold belt and Diyarbakır basin.

There are important geopark elements originating from the geological, geomorphological, archaeological and historical features of the site. Hilar caves and Çayönü, Hendek caves, nummulitic fossil field, folds and thrust structures, volcanic and karstic shapes, mounds, Assyrian reliefs and many historical values are some of these. No study in the literature evaluates and reveals the natural (geographical) and human (cultural) values in Ergani district in terms of geopark potential. The aim of this study is to determine and evaluate the geopark potential of natural (geographical) and human (cultural) values in Ergani district.

For this, literature data, 1/100,000 scaled printed geology maps, 1/250,000 scaled printed active fault maps, 1/25,000 scaled printed topography maps, 10*10 m resolution Digital Elevation Model data, Google Earth images and field study data were used. In evaluating the data, Geographic Information Systems (GIS) technologies and geomorphological methods were evaluated together. As a result of this study, many geopark elements originating from geological, geomorphological, archaeological and historical features have been identified in Ergani district. Fossil sites, fold structures and thrust faults, various karstic shapes (lapia, cave), pyroclastic cones, mounds, ancient cave settlements, castles and churches can be given as examples.

Keywords: Ergani, Geopark, Geotourism, Geomorphology

¹ Bingöl University Faculty of Arts and Science Department of Geography [kkiransan@bingol.edu.tr](mailto:kiransan@bingol.edu.tr), <https://orcid.org/0000-0002-6024-4571>

² Bingol University Remote Sensing and Geographic Information Systems Application and Research Center

1. GİRİŞ

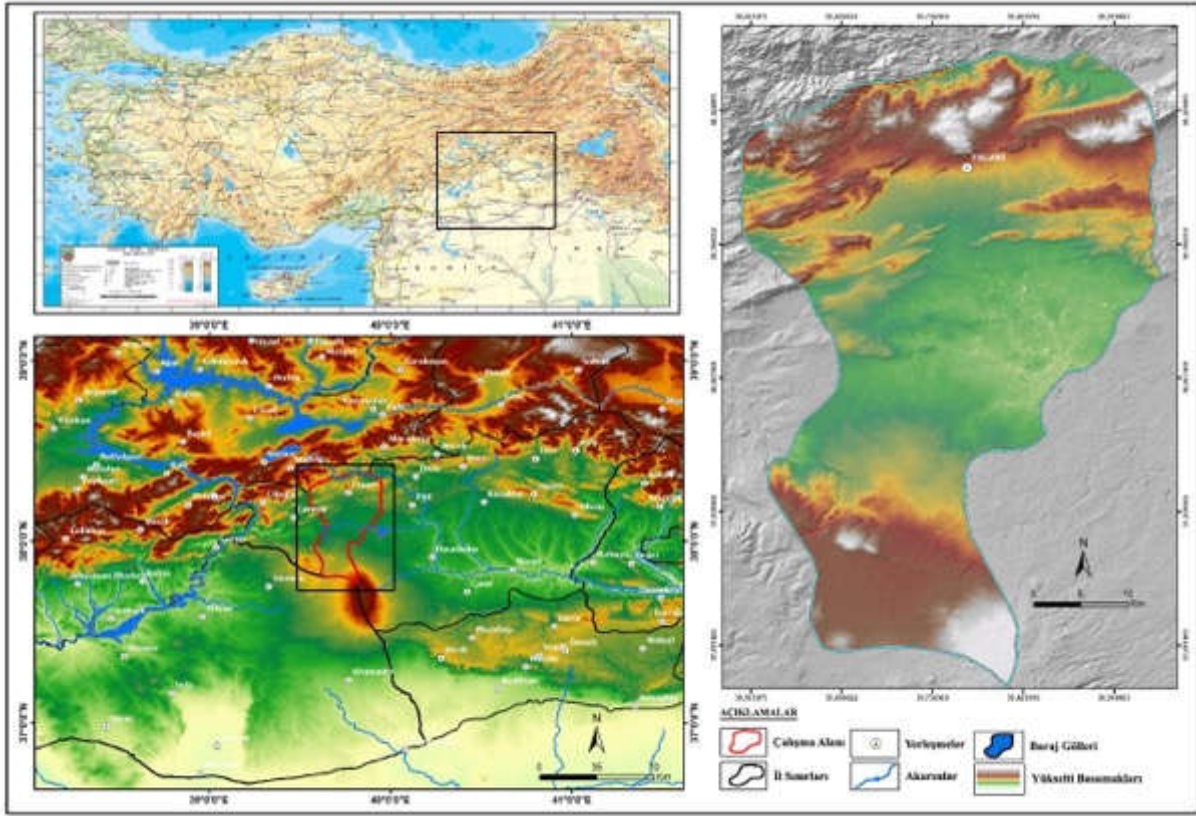
1905 yılında ilk defa Guyer-Feular tarafından tanımı yapılan turizm; istirahat etme ihtiyacı, tabiat ve sanattan beslenen güzellikleri tanıma arzusu, tabiatın insanlara mutluluk vereceği inancına dayalı olan, ulaşım ve iletişim araçlarının gelişmesiyle milletleri birbirine yaklaştırarak birbirlerini tanımalarını sağlayan günümüz çağına özgü bir olgu olarak tanımlanır (Kozak vd., 2014). 20. yüzyılın ortalarından günümüze kadar olan zaman sürecinde hızla artan sanayileşme faaliyetleri ve kentleşme sonucunda şehirlerde hayat şartları çok fazla oranda zorlaşmıştır. Bu durum şehirlerde yaşayan insanları doğal ortamlara ve kırsal bölgelere yönelterek doğa ve kırsal turizmin gelişmesine neden olmuştur.

Turizm, doğal ve beşeri (kültürel) değerlerin korunması, tanıtılması ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir paya sahiptir. Ekoturizm (Ekosistem turizmi), bir turizm türü olarak bu önemli görevi gerçekleştirmenin en önemli yoludur. 2002 tarihinde Dünya Ekoturizm zirvesinde yer yüzeyinin doğal kaynak ve değerlerinin sürdürülebilirliğini temin eden, yerel ve bölgesel halkı ekonomik olarak kalkındıran ve ayrıca sosyal ve kültürel dokuyu koruma altına alan bir turizm faaliyeti olarak tanımlanmıştır (Altıparmak, 2002). Son yıllarda ekoturizm faaliyetleri içinde önemi fark edilen bir turizm türü Jeoturizm olmuştur. Jeoturizm, herhangi bir alanda yerin geçmiş tarihine tanıklık etmiş olan değerlerin sürdürülebilir bir şekilde kullanımına dayalı olan bir turizm faaliyetidir. Jeoturizm faaliyetleri sonucunda yerel halkın ekonomik ve kültürel seviyesi yükselmekle birlikte bölgesel anlamda eğitim ve bilimsel ilerlemeler de sağlanmaktadır (Dowling ve Newsome, 2006; Farsani vd., 2011; Akbulut, 2009). Jeoturizm faaliyetlerin sistematik bir şekilde sürdürülebilmesinin en önemli yolu, jeoparkların varlığıdır. Ulusal ve uluslararası (UNESCO Global Jeoparkları) jeoparklar yoluyla jeoturizm faaliyetleri bilinçli bir şekilde yürütülebilmektedir.

Uluslararası alanda özellikle UNESCO bünyesinde jeoparklar çok fazla şekilde desteklenmektedir. Jeoparkların bu kadar fazla desteklenmesinin temelinde “yerel kent kimlik arayışı” yatmaktadır. Günümüzde ‘Hızlı kentleşme’ nin sonucunda günlük hayat, trafik, yapı ve mimari açıdan bütün kentler birbirinin aynısıdır. Bu açıdan kentlerin bir diğerinden farklı olmasına sağlayabilecek “yerel kent kimliği” ancak kentlerin kendi doğal ve beşeri (kültürel) değerlerini ön plana çıkarması ile mümkündür. Bunu sağlamanın en önemli yolu ise jeoparklardır (Kazancı & Ürün, 2019).

Jeoparklar, aynı veya farklı türden jeomiras veya jeositlerin topluca bulunduğu, yaya gezme mesafesinden küçük olmayan, ziyarete açık, idaresi kurulmuş, özel doğa koruma alanlarıdır. Jeoparklar, yer kabuğunun geçmişine ait çok sayıda belge (jeosit) bulundukları için bilimsel değerleri yüksektir. Bu belgeleri görmek isteyenlerin hedefi ve ziyaret yeri olmaları dolayısıyla da jeoturizm potansiyeli taşırlar. Özetle jeoparklar araştırma, ekonomi ve eğitim amaçlı olarak kullanılabilen yeryüzü parçalarıdır. Bu nitelikleri nedeniyle BM ve UNESCO tarafından teşvik edilmekte olup, aynı amaçla kurulmuş Avrupa Jeopark Ağı ve Dünya Jeopark Ağı bulunmaktadır. Çeşitli ülkelerin bu ağlara katılım istekleri hızla artmaktadır. Jeoparkların genel özellikleri, faydaları ve ilgili terimleri çeşitleri yerli ve yabancı araştırmacılar (Zourus & McKeever, 2009; Dowling & Newsome, 2006; Farsani vd., 2011) tarafından ortaya konulmuştur. Türkiye, jeopark potansiyeli açısından önemli bir konumda yer almasına rağmen jeopark ve jeoturizm proje çalışmalarının geçmişi çok eski değildir. Jeoparklar ile ilgili temel kavramların açıklanması ve yasal düzenlemeler konusunda problemler yaşanmaktadır. Jeoparklar ile ilgili ilk çalışmalar, Ankara Üniversitesi, Jeolojik Mirası Koruma Derneği ve Kula jeoparkı tarafından yapılmıştır. Türkiye’de jeoparklar konusunda terminoloji açısından birliktelik sağlanmalı, eksik olan yasal düzenlemeler giderilmeli ve Avrupa Jeopark Ağı ile UNESCO Jeopark Ağı’nın şartlarına uygun jeopark projeleri geliştirilerek desteklenmelidir.

Bu çalışmaya konu olan saha Ergani ilçe sınırlarını kapsar. Ergani İlçesi, Güneydoğu Toroslar dağ kuşağına ait olan Maden Dağlarının güneyinde, kenar kıvrım kuşağı ile Diyarbakır havzası sınırında kurulmuştur. Ergani ilçesi konum olarak Doğu Anadolu Bölgesi ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nin birbirinden ayrıldığı sınır çizgisinde bulunur. Coğrafi olarak Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesi’nin Yukarı Fırat Bölümü’nde yer alır. Ergani, Diyarbakır’ın merkez ilçesinde sonra en büyük ilçesi konumundadır. Ergani Anadolu’da Neolitik dönemden günümüze kadar yerleşme ve tarım alanı olan sahalardan biridir (Şekil 1).

Şekil 1. Ergani ilçesinin lokasyon haritası.

Ergani ilçesi kuzeyde Maden Dağları ve Maden Çayı Havzası, batıda Hazartaş ve Karababa Dağları, doğuda İncebel ve Abdulaziz Dağları, güneyde ise Karacadağ ile çevrilidir. Ergani ve çevresi tektonik olarak “kenar kıvrımları kuşağı” (Ketin, 1966) içerisinde bulunur.

Ergani ilçesi ve çevresi yarı kurak bir iklim özelliği gösterir. Sahanın Güneydoğu Anadolu ile Doğu Anadolu arasında bir ara bölge halinde olması topoğrafya ve yükselti şartları üzerinde de etkili olmuştur. Bu durum iklim elemanlarından sıcaklık ve yağış şartları üzerinde önemli tesirlerde bulunmuştur. Ayrıca sahanın gezici depresyonların geçiş güzergahında olması yağış değerlerinin fazla olmasına neden olmuştur (Tablo 1).

Tablo 1.

Ergani İlçesinin Ortalama Sıcaklık ve Yağış Değerleri (1975-2004) (Siler & Şengün, 2011).

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	Yıllık
Sıcaklık	2,4	3,4	7,9	13,7	19,3	25,7	30,6	30,1	25,1	17,7	9,9	4,4	15,9
Yağış	115,9	121,2	106,7	87,2	54,1	12,2	0,7	1,2	3,2	50,3	93	130,1	775,8

Ergani ilçesinde hâkim bitki örtüsü, step ve ağaçlı steplerden meydana gelmiş olup, orman bakımından fakir bir konumdadır. Çayönü Neolitik yerleşmesinden elde edilen arkeolojik bulgulara göre bu çevrede geçmiş dönemlerde meşe (*Quercus*), dişbudak (*Fraxinus*), fıstık/melengiç/sakız (*Pistacia*), badem (*Dmygeaus*), ılgın (*Tamarix*) gibi ağaç cinsleri varlığını sürdürmüştür. Ancak o dönemden günümüze kadar olan süre içerisinde bilinçsiz orman tahribi ve bakır madeni için yakacak temininde kullanımı gibi nedenlerle bu ağaç cinsleri yok olmuştur. Ergani ilçesi toprak özellikleri açısından çeşitlilik sunar. Bu çeşitlilikte litoloji, iklim, drenaj sistemleri ve volkanizma etkili olmuştur. Ergani’de kırmızı kahverengi topraklar, vertisoller, intrazonal topraklar, volkanik topraklar ve alüviyal topraklar görülen başlıca toprak tiplerini oluşturur (Sayhan, 1998). Ergani ilçesi hidrografik açıdan Dicle Nehri Havzası içerisinde yer alır. Ergani’de bulunan başlıca akarsular, Maden Çayı, Boğaz Çayı ve Hersin Çayı’dır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Ergani ilçesi jeopark ve jeoturizm açısından çok önemli jeositlere sahiptir. Sahada jeolojik, jeomorfolojik, arkeolojik ve tarihi özelliklerinden kaynaklanan önemli jeositler bulunur. Ergani ilçesinde Hendek mağaraları, nümümlütlü fosil sahası, kıvrım ve bindirme yapıları, volkanik ve karstik şekiller, höyükler ve birçok tarihi değerler göze çarpmaktadır. Literatürde Ergani ilçesinde bulunan bu doğal (coğrafi) ve beşeri (kültürel) değerleri, jeopark potansiyeli açısından değerlendiren ve ortaya koyan herhangi bir çalışma mevcut değildir. Bu çalışmanın amacı, Ergani ilçesinde bulunan doğal (coğrafi) ve beşeri (kültürel) değerlerin, jeopark potansiyelinin belirlenmesidir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada literatür verileri, 1/100.000 ölçekli basılı jeoloji haritaları, 1/250.000 ölçekli basılı diri fay haritaları, 1/25.000 ölçekli basılı topografya haritaları, 10*10 m çözünürlüklü Sayısal Yükselti Modeli (SYM) verisi, Google Earth görüntüleri ve saha çalışması verileri kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) teknolojileri ile jeomorfolojik yöntemler birlikte değerlendirilmiştir. 1/100.000 ölçekli ve 1/250.000 ölçekli jeoloji ve diri fay haritaları CBS programları yardımıyla sayısallaştırılarak sahanın jeoloji haritaları oluşturulmuştur. 1/25.000 ölçekli basılı topografya haritaları taranarak CBS ortamına aktarılmış ve daha sonra koordinatlandırılmıştır. Koordinatlandırılan haritalar üzerinde yer alan izohips, akarsu, yerleşme gibi veriler sayısallaştırılmıştır. Sayısallaştırılan izohipsler Arcgis programında 10*10 m çözünürlük Sayısal Yükselti Modeli (SYM) verisine dönüştürülmüş ve bu veriden de kabartma (gölgelendirme) haritası elde edilmiştir. Daha sonra Sayısal Yükselti Modeli verisi kullanılarak fiziki harita oluşturulmuştur.

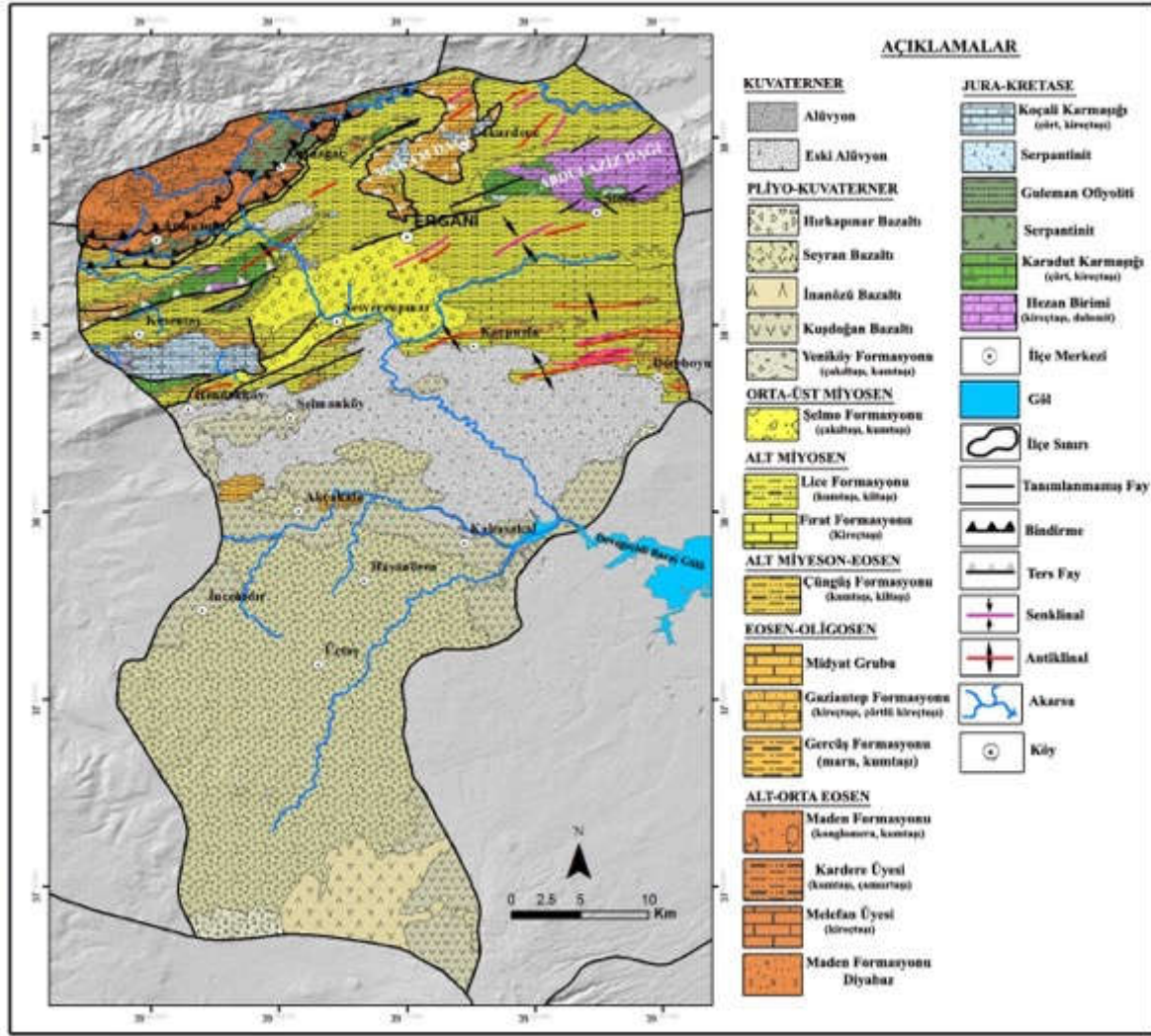
Ergani ilçesinin jeopark haritasının oluşturulmasında Coğrafi Bilgi Sistemleri verileri ve arazi gözlemleri sonucunda elde edilen veriler kullanılmıştır. Jeopark değerlerinin koordinatları, arazi çalışmalarında alınmış ve daha sonra bu koordinat değerleri excel programında tabloya dönüştürüldükten sonra CBS yazılımlarından Arcgis 10.4.1 programında harita üzerine aktarılmıştır. Aktarılan noktalar, jeopark özelliğine göre gruplandırılarak Ergani ilçesinin jeopark haritası oluşturulmuştur.

3. BULGULAR

3.1. Ergani İlçesinin Jeolojik ve Jeomorfolojik Özellikleri

Ergani ilçesi ve çevresinin jeolojik gelişiminde Üst Kretase'den günümüze kadar etkili olan tektonik süreçler büyük rol oynamıştır. Özellikle Üst Kretase'de etkili olan tektonik olaylar neticesinde birimler stratigrafik konumlarını kaybederek birbirlerinin üzerine itilmişlerdir. Bunun sonucu olarak bölgedeki kayaç birimleri "otokton ve allokton birimler" şeklinde incelemek gerekir (Polat, 1994). Bölgedeki en yaşlı birimler allokton birimler olup, alttan üste doğru Hezan Birimi, Karadut Karmaşığı, Guleman Ofiyoliti, Koçali Karmaşığı, Maden Formasyonu ve Çüngüş Formasyonu'ndan meydana gelir. Otokton birimler ise Midyat Grubu (Gercüş, Gaziantep ve Hoya formasyonları), Fırat Formasyonu, Lice ve Şelmo formasyonlarından oluşur (Şekil 2).

Ergani ilçesi ve çevresinde temel kayaçlarını Jura-Kretase yaşlı allokton birimlerden Koçali ve Karadut karmaşıkları meydana getirir. Koçali Karmaşığı, magmatik karakterde iken Karadut Karmaşığı ise sedimanter özelliktedir. Bu birimlerin içerisinde ise kireçtaşı ve dolomitlerden oluşan Hezan birimi bulunur. İnceleme sahasında allokton birimlerin üzerine gelen ilk otokton birim Eosen-Oligosen yaşlı Gercüş Formasyonudur. Bunun üzerine Midyat Grubu ve Gaziantep Formasyonu oturur. Alt Miyosen yaşlı Fırat Formasyonu ise bunların üzerine uyumsuzlukla gelir. Bunun üzerine dokanakla Alt Miyosen yaşlı Lice Formasyonu gelir. Lice Formasyonu ise uyumsuzlukla Üst Miyosen yaşlı Şelmo Formasyonu tarafından örtülür. Üst Miyosen, bölgeye ikinci grup alloktonların yerleştiği dönem olup ilk gelen birim Eosen-Alt Miyosen yaşlı Çüngüş Formasyonudur. Çüngüş Formasyonu'nun üzerine tektonik dokanakla Orta Eosen yaşlı Maden Formasyonu gelir. Bunların üzerinde ise tektonik dokanakla Jura-Kretase yaşlı Guleman Grubu bulunur. Bunların üzerine ise uyumsuz olarak Pliyo-Kuvaterner yaşlı Karacadağ Volkanitleri gelir. Tüm birimler Kuvaterner yaşlı eski ve yeni alüvyonlar tarafından uyumsuz olarak örtülür (Polat, 1994).

Şekil 2. Ergani ilçesinin jeoloji haritası (MTA 1/100.000 ölçekli M43 ve L43 paftaları jeoloji haritalarından değiştirilerek hazırlanmıştır).

Ergani ilçesinde allokon birimler bölgeye Kretase ve Üst Miyosen dönemlerinde yerleşmişlerdir. Bu birimler Karadut Karmaşığı, Koçali Karmaşığı ve Hezan Birimi'nden oluşur. Karadut Karmaşığı, krem, kirli beyaz, gri renklerde kumtaşı ve kıltaşı ardalanmasından meydana gelir. İnceleme alanında Abdulaziz Dağı'nın batısında ve Ergani ilçesinin batısında Beyaz Dağı civarında yüzeylenir. Karadut Karmaşığı'nın üzerine tektonik dokanakla Koçali Karmaşığı gelir. Birimin litolojisini serpantin, gabro, bazalt, tuf, aglomera, piroklastikler ve pelajik kireçtaşları oluşturur. İnceleme alanının batısında geniş bir alanda yüzeylenir. Koçali ve Karadut karmaşıklarının içerisinde yüzer bir konumda bulunan Hezan Birimi, kristalize olmuş gri, krem ve beyaz renkli kireçtaşları ve dolomitlerden meydana gelir. Hezan Birimi, Arap Levhası'nın kuzey kenarında shelf ortamında çökelmişlerdir (Polat, 1994). Bu birim inceleme alanında Abdulaziz Dağı çevresinde geniş bir alanda yüzeylenir. İnceleme sahasında bulunan bir diğer allokon birim Eosen-Alt Miyosen yaşlı Çüngüş Formasyonu'dur. Tektonik bir dokanakla Alt Miyosen yaşlı Lice Formasyonu üzerinde bulunur. Litolojisini kumtaşı ve kıltaşı ardalanması meydana getirir (Polat, 1994). İnceleme alanının kuzeybatısında sınırlı bir alanda yüzeylenir. Bu birimin üzerine Alt-Orta Eosen yaşlı Maden Karmaşığı gelir. Birim, sedimanter ve volkanik kayalardan oluşur. İnceleme alanının kuzeybatı kesimlerinde Maden Dağları civarında yüzeylenir. Bu birimin üzerine tektonik olarak Jura-Kretase yaşlı Guleman Grubu gelir. Bu birim, serpantin ve gabrolardan oluşur. İnceleme alanının kuzey kesimlerinde yüzeylenir.

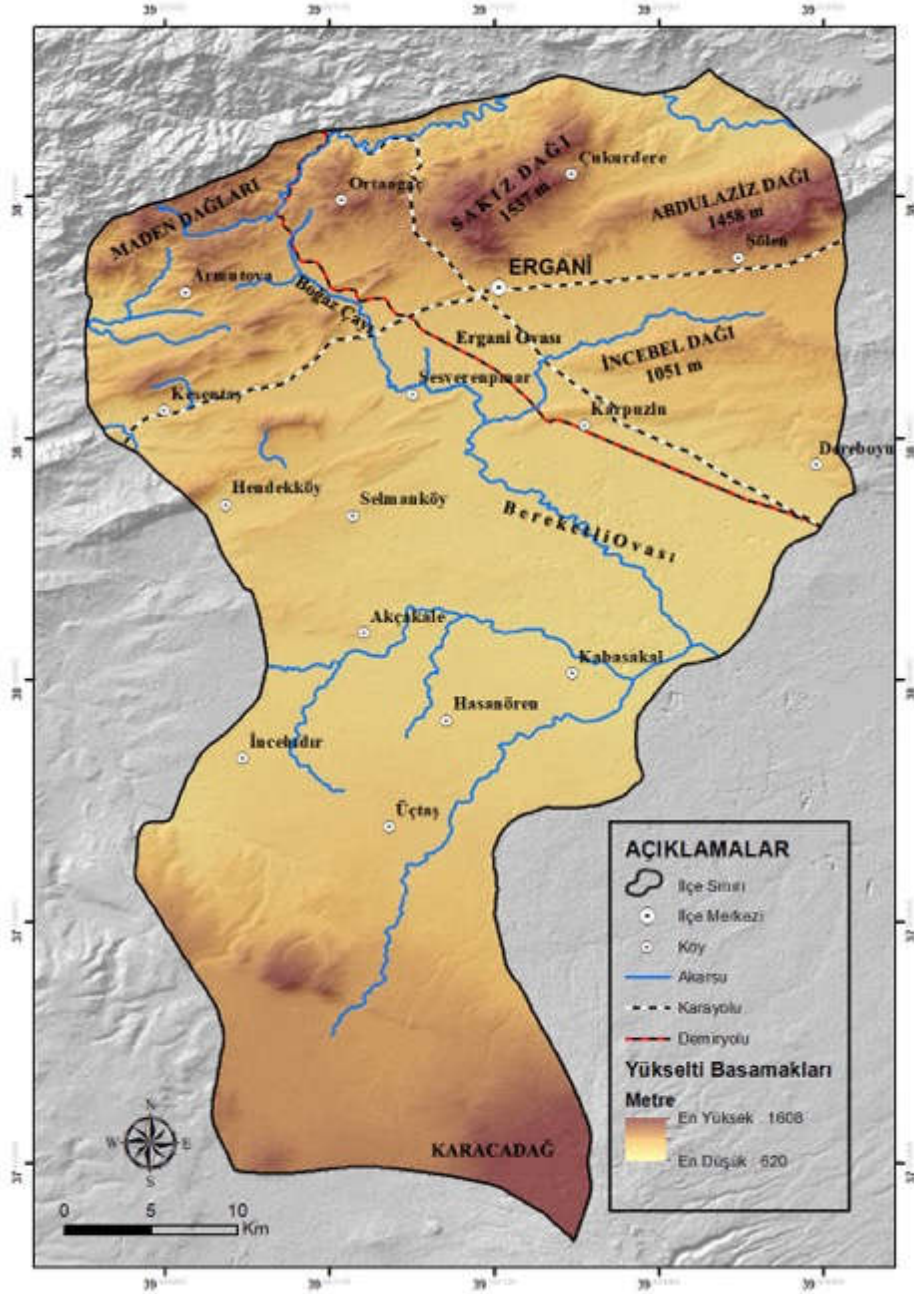
Ergani ilçesinde bulunan otokton birimler, Midyat Grubu, Fırat, Şelmo ve Lice formasyonlarından meydana gelir. Alttan üste doğru Gercüş Formasyonu, Hoya ve Gaziantep formasyonlarından oluşan Midyat Grubu, inceleme alanında aşınan antiklijinal kanatlarında yüzeylenir. Bu birimin üzerine keskin bir dokanakla Alt Miyosen yaşlı Fırat Formasyonu gelir. Bu formasyon çakıllı kireçtaşlarından oluşur. İnceleme alanının güneydoğu kesimlerinde

bulunan kıvrımlarda yüzeylenir. Bu birimin üzerine geçişli bir dokanakla Alt Miyosen yaşlı Lice Formasyonu gelir. Kumtaşı ve kıltaşından oluşan birim, inceleme alanında çok geniş bir sahada yüzeylenir. Üst Miyosen yaşlı Şelmo Formasyonu, uyumsuz olarak bu birimin üzerine oturur. Çakıltaşı, kumtaşı ve kıltaşı araldanmalarından oluşan birim, Ergani ilçesinin güney ve güneybatı kesimlerinde yüzeylenir (Polat, 1994).

İnceleme alanının güney kesiminin neredeyse yarısı volkanik kayalarla kaplanmıştır (Şekil 2). Bu volkanik kayalar, Üst Miyosen'den tarihi çağlara kadar etkili olmuş olan Karacadağ volkanizmasına ait birimlerdir. Karacadağ volkanı, bazik lavlardan oluşan bir kalkan biçimli volkanik dağdır (Şaroğlu ve Emre, 1987). Karacadağ'daki volkanik faaliyet, Anadolu-Arap Levhaları'nın Alt-Orta Miyosendeki kıta-kıta çarpışmasını takiben ortaya çıkan kuvvet dengelenimine bağlı olarak Arap Levhası üzerindeki impaktojen türde riftleşmenin sonucunda oluşmuştur (Yılmaz, 1981). Ergani ilçesinin özellikle güney kesimlerinde geniş bir alan, Kuvaterner yaşlı alüvyonlarla örtülmüştür (Şekil 2). Bu alüvyonlar, Kuvaterner'in alt dönemlerinde sahayı güneyden sınırlayan Karacadağ lav örtülerinin dış drenajı kapatması neticesinde bölgenin Dicle Havzası'ndan kopması ve bir göl haline gelmesi sonucunda çökelmişlerdir (Sayhan, 1998).

Doğu Akdeniz'de Geç-Orta Miyosen (Serravaliyen-Tortoniyen) döneminde Avrasya ve Arap levhalarının Bitlis-Zagros Kenet Kuşağı (BZKK) boyunca çarpışmasından (Şengör, 1980) Pliyosen dönemine kadar olan süre içerisinde oluşan kuzey-güney yönlü sıkışma, BZKK önülkesinde eksen doğrultuları yaklaşık doğu-batı yönlü kıvrımlar ve kuzeyden güneye doğru bindirme fayları ile karşılanmıştır. Geç Pliyosen döneminden Kuvaterner dönemine kadar olan sürede ise artan bu sıkışma kıvrımlar ve bindirme fayları ile karşılanamayacak duruma gelerek yanal atımlı faylar ile karşılanmaya başlamıştır (Perinçek & Eren, 1990). İnceleme alanı olan Ergani ilçesi ve çevresi, söz konusu sahaya çok yakın bir konumda bulunmaktadır. İnceleme alanında bulunan başlıca tektonik birimler, Güneydoğu Anadolu Bindirmesi, Salihi Antiklinali, Gısgis Senklinali, Killan (Artuk) Bindirmesi, Poksör Bindirmesi, Ergani-Salihi Fayı'dır.

Ergani ilçesinin başlıca jeomorfolojik birimleri, dağlar, platolar, vadiler ve boğazlar, taraçalardır. İnceleme alanında KD-GB uzanımlı Alp Orojenik sistemine bağlı dağlık kütleler bulunur. Bu dağlık kütleler, Üst Kretase tektonik olayları ile metamorfizma geçirmiş, Miyosen sonrası hareketlerle ekaylı bir yapı kazanmış ve akarsularla da erozyona uğratılmıştır. Sahada bulunan başlıca dağlar, Maden Dağları, Makam Dağı, Abdulaziz Dağı, İncebel Dağı, Karababa Dağı, Hazartaş Dağları ve Karacadağ'dır (Şekil 3). Makam Dağı ve Abdulaziz Dağı, kuzeyden güneye doğru sürüklenmiş birer nap örtüsü halinde olup, Mesozoyik birimler, Neojen birimlerin üzerine bindirmiştir. İnceleme alanında platolar, yüksek platolar, orta yükseklikteki platolar ve alçak platolar şeklindedir. Yüksek platolar, Orta Miyosen sonrası tektonik hareketlerle kırılmış, çarpılarak eğimlenmişler ve basamaklar halinde yükselmişlerdir. Orta yükseklikteki platolar ise tektonizma ve yarılmalar sonucunda aşırı şekilde deforme halde bulunurlar. Alçak platolar ise kireçtaşı litolojileri üzerinde daha çok gelişmiş olup, Ergani güneyindeki dağlık kütleler üzerinde bulunurlar. İnceleme alanında vadiler, çoğunlukla yapıya uyumluluk gösterirler ve D-B yönlü ile GB-KD yönlü uzanış gösterirler. İnceleme alanındaki taraçalar Maden Çayı'nın Ergani ve Bereketli ovalarına açılan eski yatağındaki taraçalar, Deve Geçidi Barajı'nın doğu taraflarında eski aşındırma ve biriktirme süreçlerine ait taraçalar ve sahanın kuzeyinde günümüzdeki Maden Çayı Havzası'nda görülen taraçalardır (Durmuş vd., 2009).

Şekil 3. Ergani ilçesinin fiziki haritası

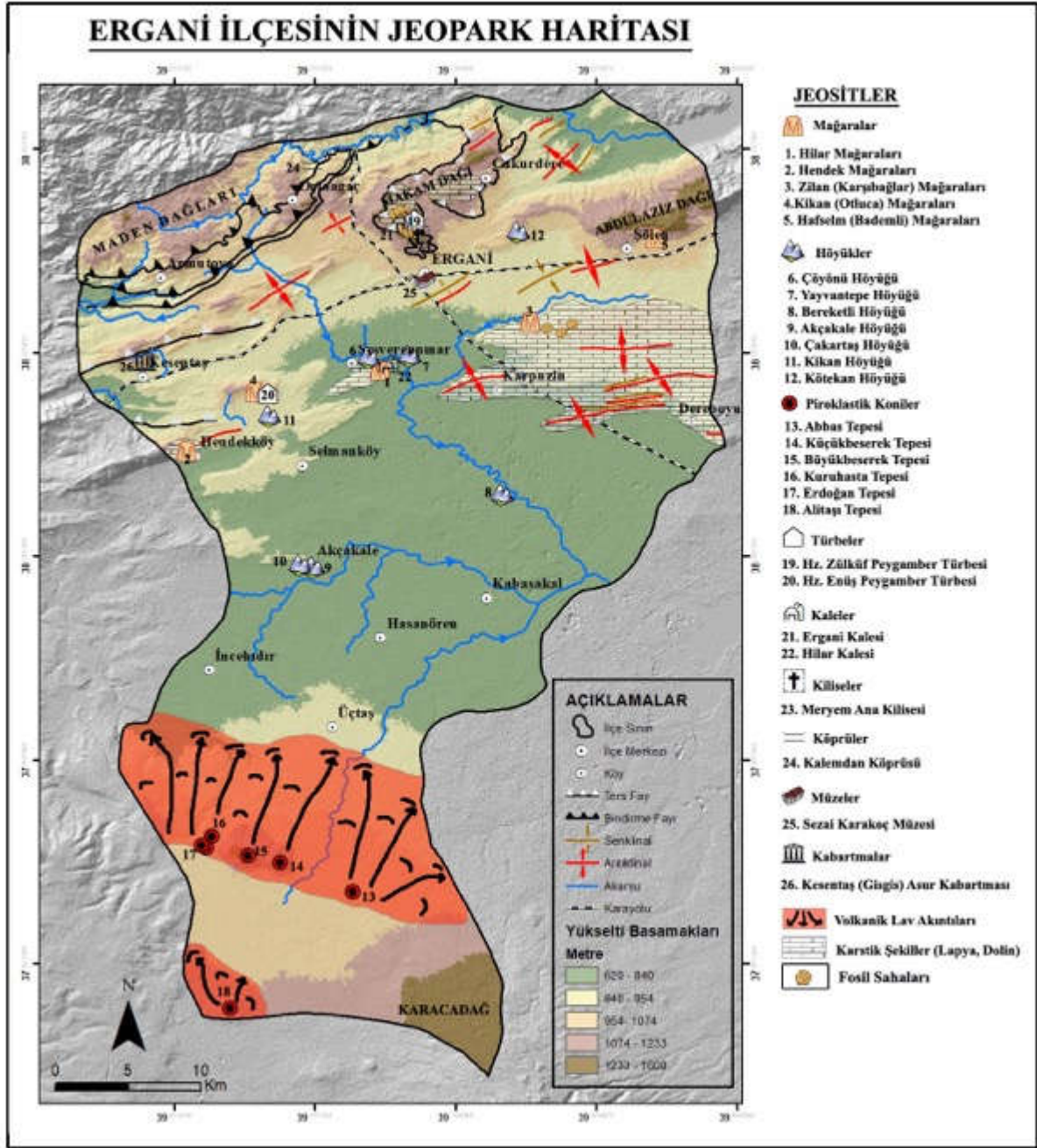
3.2. Ergani İlçesinin Jeopark Potansiyeli

Ergani ilçesi, jeolojik olarak çok çeşitli kayaç türlerine ve jeomorfolojik açıdan farklı şekillere sahiptir. Ayrıca tarihi ve arkeolojik olarak da geçmişi günümüzden 9000 yıl öncesine dayanmaktadır. Bütün bu özelliklerinden dolayı Ergani ilçesinde jeopark olarak değerlendirilebilecek birçok jeopark ögesi bulunur. Bunlar fosil sahaları, kıvrımlı yapılar, bindirme ve ters faylar, lapyalar, mağaralar, volkan konileri, höyükler, tarihi yapılar olarak sıralanabilir. Bu bölümde Ergani ilçesinde bulunan jeopark ögeleri, jeolojik, jeomorfolojik, arkeolojik ve tarihi özelliklerine göre gruplandırılacak ve özellikleri anlatılacaktır.

3.2.1. Jeolojik Özelliklerden Kaynaklanan Jeopark Ögeleri

Ergani ilçesinde jeolojik özelliklerden kaynaklanan jeositler, fosil sahaları, kıvrımlı yapılar, bindirme ve ters faylardır. Fosiller, geçmiş jeolojik devirlerde yaşayan canlıların günümüze ulaşmış kalıntılarıdır. Daha çok sedimanter kayaçlar içerisinde bulunurlar. Ergani ilçesinde sedimanter kayaçlar, toplam arazinin yaklaşık yarısını kaplar (Şekil 2). Sahada özellikle Paleojen ve Neojen yaşlı kireçtaşları içerisinde önemli fosil türleri bulunur.

Bunlardan Eosen yaşlı Midyat kireçtaşları yaygın olarak Nümmülit fosilleri içermektedir. Bu fosiller özellikle Makam Dağı çevresinde görülürler. Sahada fosil içeren bir diğer birim Alt Miyosen yaşlı Fırat formasyonuna ait olan kireçtaşlarıdır. Bunlar ise mercan ve ekinid fosillerini içermektedir. Sahada yaygın olarak Ergani ilçesinin güneydoğusunda İncebel Dağı çevresinde gözlenirler (Şekil 4).

Şekil 4. Ergani ilçesinin jeopark haritası

Ergani ilçesi, tektonik birlik olarak Kenar Kıvrımları Bölgesi (Ketin, 1966) içerisinde yer alır. Prekambriyen döneminden Pliyosen dönemine kadar sürekli bir sedimantasyon alanı olan saha Paleojen döneminden Miyosen devrine sıkışarak kıvrılmaya başlamıştır. Ergani ilçesinde antiklinal ve senklinallerden oluşan birçok kıvrım bulunur. Bu kıvrımlar özellikle sahanın orta ve doğu kesimlerinde yoğunlaşmıştır. Bu kıvrımların en güzel örneklerinden birine, Ergani-Elazığ yol yarmasında rastlanılmaktadır (Foto 1).

Foto 1. Elâzığ-Ergani yol yarmasında görülen antiklinal yapısı

Güneydoğu Anadolu Bindirme Zonu'nda bulunan fayların kesitlerinde genelde tabanda genç birimler, tavanda ise yaşlı birimler bulunmaktadır. Bindirme fayları kuzeyden güneye doğru gençleşmekte ve fay düzlemi eğimleri artarak ters faylara dönüşmektedir (Polat, 1994). Ergani ilçesi ters faylar açısından da zenginlik gösterir. Bu ters faylar özellikle sahanın batı kesimleri ve Ergani ilçe merkezinin hemen gerisinde bulunan Makam Dağı çevresinde bulunurlar (Şekil 2) (Foto2-3).

Foto 2. Ergani ilçesi kuzeyinde bulunan Güneydoğu Anadolu Bindirme Zonu

Foto 3. Makam Dağı çevresinde görülen ters faylar

3.2.2. Jeomorfolojik Özelliklerden Kaynaklanan Jeopark Ögeleri

Ergani ilçesinde jeomorfolojik özelliklerden kaynaklanan jeositler, piroklastik koniler ve lav akıntıları gibi volkanik şekiller ile lapyta, dolin, mağara, rüniiform reliefi gibi karstik şekillerden oluşur. Volkanik şekiller, inceleme alanının daha çok güney kesimlerinde, Karacadağ volkanik dağının volkanik faaliyetlerine bağlı olarak görülmektedir (Şekil 2). Karacadağ volkanik kütlesi, yaklaşık 80 km genişliğinde ve 120 km uzunluğunda olup Üst Miyosen-Pliyosen döneminden tarihi çağlara kadar aktif olmuş ve dört bir tarafa önemli lav akıntıları gerçekleştirmiştir. Karacadağ volkanına bağlı olarak oluşmuş şekiller, lav akıntıları ve piroklastik konilerdir. İnceleme alanında Bereketli Ovası'nda bulunan Kırmızı Tepe, Kale Tepe ve Alitaşı Tepeleri birer piroklastik koni karakterindedirler. Ayrıca Kavaklı mahallesinin kuzeyinde bir sıra halinde uzanan piroklastik koniler görülmekte olup bunların en büyüklerine ise Büyükbesecek Tepesi ve Küçükbeserek Tepesi konileri örnek verilebilir (Foto 4)

Ergani ilçesinde karstik şekiller, Jura-Kretase, Eosen ve Alt Miyosen yaşlı kireçtaşları içerisinde yaygın şekilde gelişmiştir. Özellikle Eosen-Oligosen yaşlı Midyat Grubu'ndan Hoya Formasyonu ve Alt Miyosen yaşlı Fırat Formasyonu içinde bulunan kireçtaşları oldukça kalın ve karstlaşma açısından elverişli özellikler sunmaktadır. Ergani ilçesi ve çevresinde gerek litolojik ve gerekse iklim faktörlerinin etkisiyle "sığ karst" adı verilen küçük boyutta, derinliği az ve sınırlı şekiller görülür (Siler & Şengün, 2011). Ergani ilçesinde karstik şekiller tipik olarak Karababa Dağları, Hazartaş Dağları, Abdulaziz Dağı, Makam Dağı ve İncebel Dağı çevrelerinde görülür. İnceleme alanında görülen başlıca karstik şekiller, lapyalar, dolinler, uvalalar ve tektono-karstik depresyonlardır. Dolinler ve uvalalar, Ergani ilçe merkezinin güneydoğusunda yüzeyleyen Fırat Formasyonu üzerinde daha iyi şekilde gelişmiştir. Lapyalar, Kanalcıklı, Oluklu, Menderesli, Duvar lapyaları (Serbest Lapyalar), Oyuk lapyalar, kamenitsa (Yarı Serbest Lapyalar), Delikli (Kovuklu), Yuvarlak lapyalar (Örtülü Lapyalar), olmak üzere çok çeşitli olup özellikle Fırat formasyonuna ait kalkerli araziler başta olmak üzere tüm inceleme alanında yaygın şekilde görülürler (Foto 5).

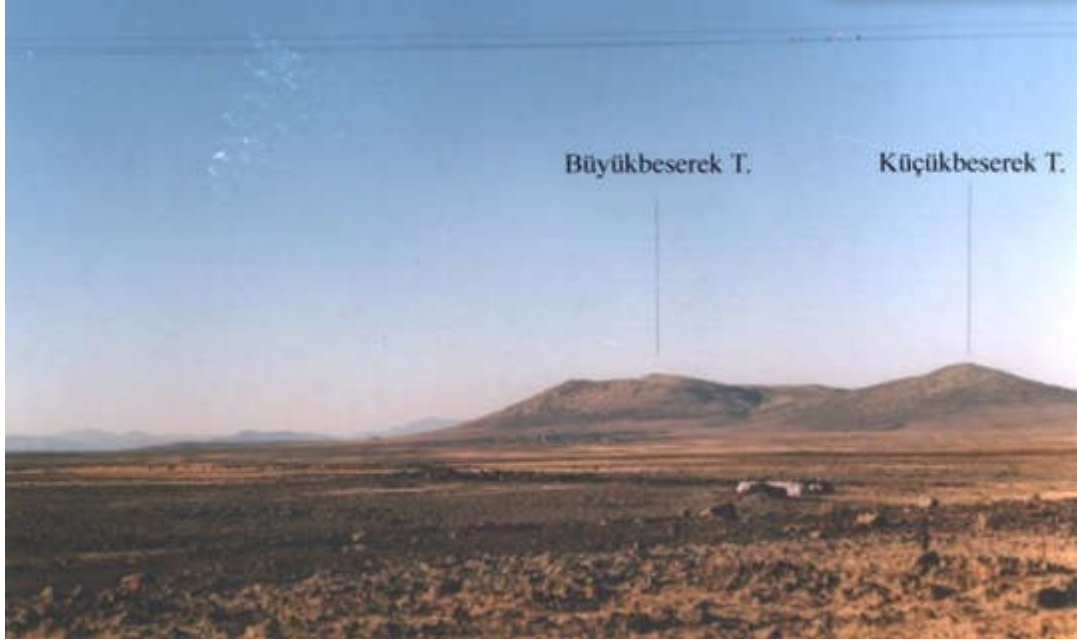

Foto 4. Ergani ilçesinin güneyinde yer alan piroklastik koniler (Canpolat, 2005).

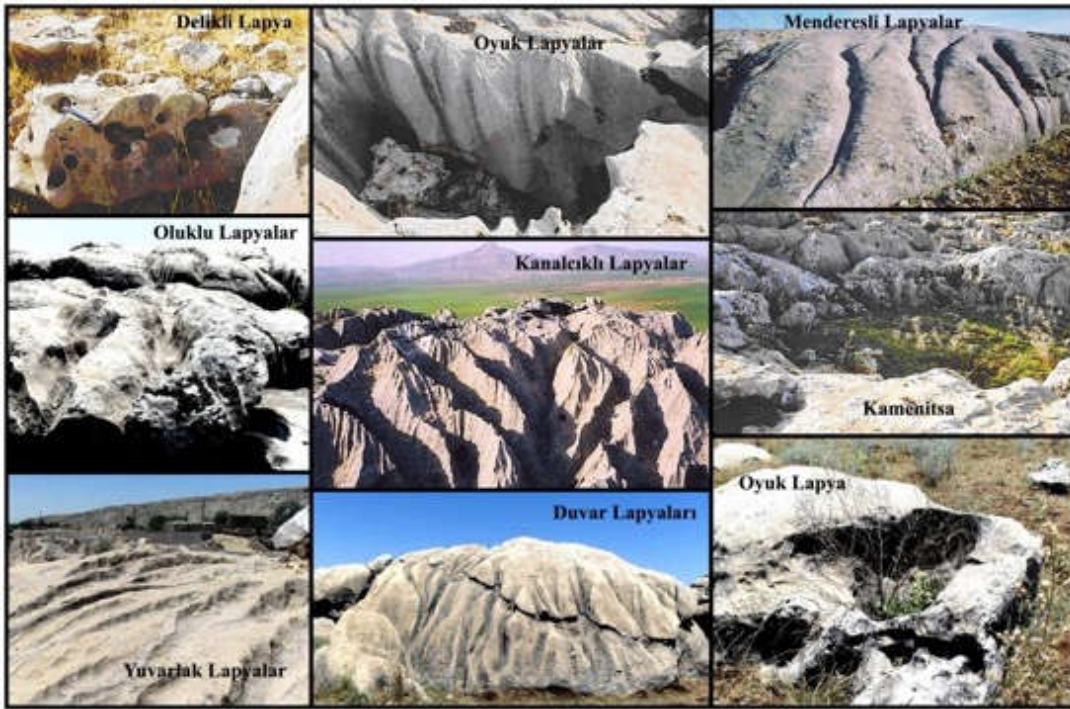

Foto 5. Ergani ilçesinde görülen lapyalar çeşitleri (Siler & Şengün, 2011).

Ergani ilçesinde karstik şekillerden mağaralar yaygın olarak görülmektedir. Bunların bazıları insanlar tarafından barınaklara dönüştürülmüş ve Anadolu'nun geçmiş yerleşme tarihi boyunca yaklaşık 9000 yıl önceden günümüze kadar sürekli kullanılmıştır. Bunlara örnek olarak, Hilar (Çayönü), Zilan ve Hendek mağaraları verilebilir (Durmuş, 2009) (Foto 6). Ergani ilçesinde görülen bir diğer karstik şekil ruiform reliefidir. Kurak ve yarı kurak iklim bölgelerinde bulunan kireçtaşları üzerinde küçük kuyucuklar ve bunları birbirinden ayıran duvarlar şeklindeki şekillere "ruiform (harabe) reliefi" adı verilir. Bu reliefte kuyucukların oluşumu ve gelişimi, kireçtaşı üzerinde bulunan çatlakların zamanla büyümesi ve fiziksel çözülmenin de etkisiyle genişleyerek birkaç metrelik çukurluklar ve kubbeler haline dönüşmesi şeklindedir (Pekcan, 1999). İnceleme sahasında bu harabe şekilleri en güzel şekilde Alt Miyosen yaşlı Fırat Formasyonu üzerinde gelişmişlerdir. Sahada bu şekiller, Sesverenpınar (Hilar) köyü ve güney taraflarında tipik olarak görülür (Foto 7).

Foto 6. Ergani ilçesinde bulunan mağaralar (a: Hendek mağaraları b: Hilar mağaraları).

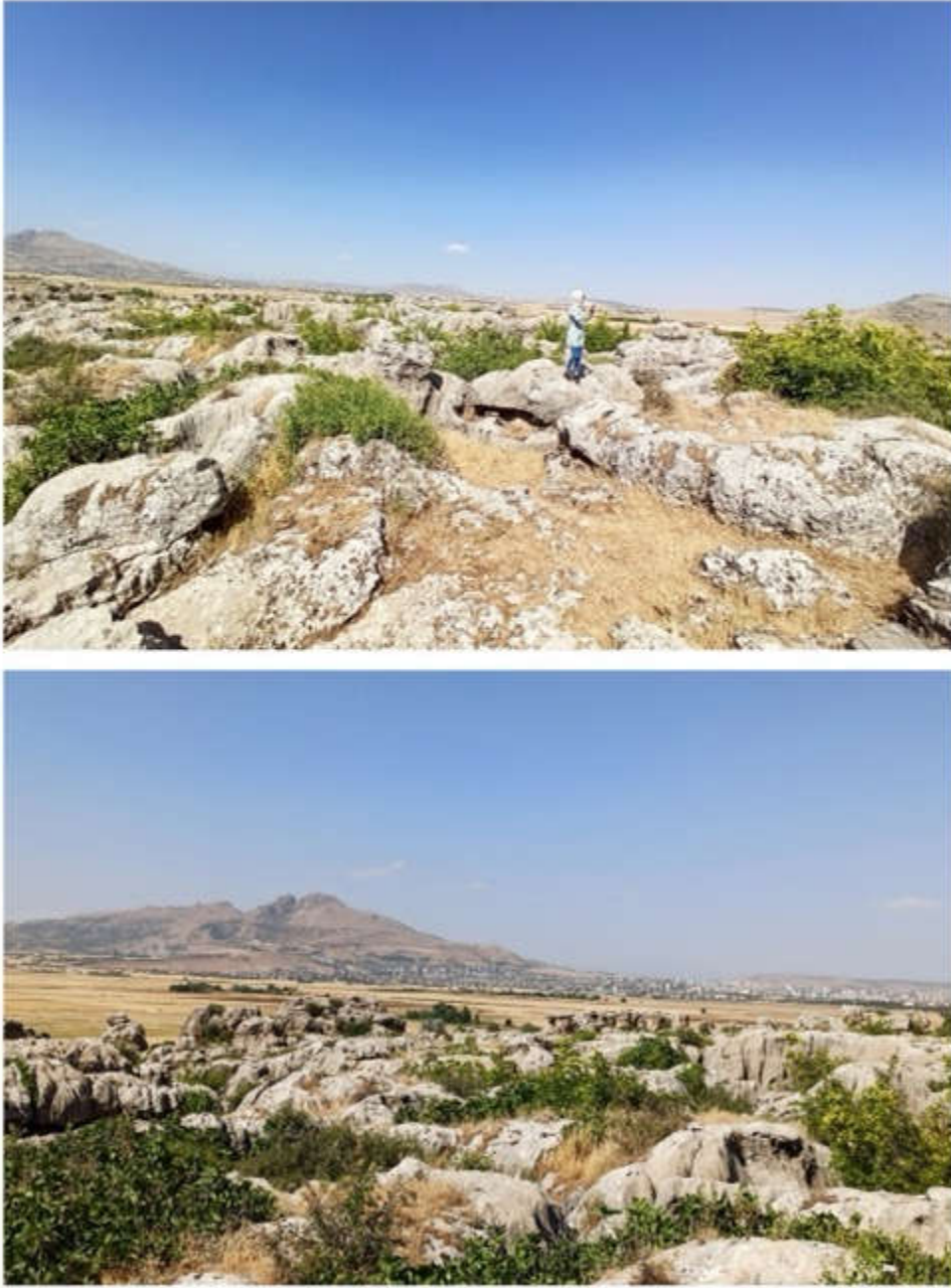

Foto 7. Ergani ilçesi Sesverenpınar (Hilar) köyü çevresinde görülen ruiform reliefi.

3.2.3. Arkeolojik Özelliklerden Kaynaklanan Jeopark Öğeleri

Ergani ilçesinde arkeolojik özelliklerden kaynaklanan jeositler, höyükler, kabartmalar, mağaralardır. Sahada eski yerleşim yeri olarak nitelenebilecek höyükler çok fazla olup tescilli olanlar ve üzerinde araştırma yapılmış olanları, Çayönü (Sesverenpınar), Tilhuzur (Yayvantepe), Papazgölü (Kavurmaküpü), Kikan (Otluca), Kötekan (Yakacık), Giryan (Üçkardeş) höyükleridir. Bunların dışında bilinen diğer höyükler, Tilkadi, Tilhum (Kumtepe), Zengetil (Bereketli), Kertil, Akçakale, Cinkışı (Çakartaş), İgimi, Giryan, Kalhane (Yolköprü) höyükleridir.

Çayönü yerleşmesi, Ergani merkeze 7 km uzaklıkta olup Sesverenpınar köyü sınırları içerisinde yer alır (Foto 8). Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Neolitik dönem buluntularının çok güzel örneklerini içerir. İlk defa 1963 yılında tespit edilmiş olup, 1992 yılında kazıları tamamlanmıştır. Çayönü yerleşmesi, Neolitik dönem avcı toplayıcı toplulukların yaşadığı bir bölge konumunda olmuştur. Anadolu'da çanak çömleksiz Neolitik devire ait bir köyün detaylı bir görünümünü sunar (Sagona & Zimansky, 2015).

Foto 8. Çayönü Neolitik dönem yerleşmesi (<http://www.ancient-wisdom.com/turkeycayonu.htm>)

Tilhuzur (Yayvantepe) yerleşmesi, Ergani ilçe merkezinin yaklaşık 6 km kadar güneyinde olup 9 m yüksekliğindedir (Foto 9). 1963 yılında yapılan yüzey araştırmaları ile tespit edilmiş ve 1991 yılında kazı çalışmaları tamamlanmıştır. Kazı çalışmaları sonucunda Demir Çağ, Tunç Çağı, Halaf Dönemi ve çanak çömleksiz Neolitik dönem buluntuları elde edilmiştir (Caneva, 1993). Girikihacıyan (Ekinciler) yerleşmesi, Ergani-Diyarbakır karayolunun doğusunda Ergani ilçe merkezine yaklaşık 20 km uzaklıkta olup 200 m çapında 5 m yüksekliğindedir. İlk olarak 1968 yılında yüzey araştırmaları ile tespit edilmiştir. Kazı çalışmaları sonuçlarına göre M.Ö. 6 binin sonları ve 5 binin başlarında gelişmiş bir tarımcı köy niteliğindedir (Çambel & Braidwood, 1980).

Foto 9. Tilhuzur (Yayvantepe) Neolitik dönem yerleşmesi (www.tayproject.org)

Giryan (Gri Hami) höyüğü, Ergani ilçesi Üçkardeş köyü sınırları içinde bulunur. 1988 yılında yılında keşfedilmiş ve yüzey araştırmalarında obsidyen ve ufak minik delgiler bulunmuştur. Bu özelliği ile Çayönü yerleşmesi ile benzerlik göstermekte ve çanak-çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlendirilmektedir (Özdoğan, 1990) (Foto 10).

Foto 10. Üçkardeş (Giryan) Neolitik dönem yerleşmesi (www.tayproject.org)

Kötekan (Yakacık) yerleşmesi, Ergani ilçesinin kuzeydoğusunda Yakacık köyünde bulunur. 1988 yılında yapılan yüzey araştırması sonucunda tespit edilmiş olup, buluntularda obsidyenler ve delgiler elde edilmiştir. Papaz Gölü yerleşmesi, Ergani ilçesinin kuzeyinde Kavurmaküpü köyünde bulunur. Ergani ilçe merkezine ve çimento fabrikasına yakın olması nedeniyle büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Yüzey araştırmasında obsidyen ve mikrolit yongalar bulunmuş olup, çanak çömleğe rastlanılmamıştır. Elde edilen buluntular ve Çayönü yerleşmesi ile birlikte değerlendirildiğinde çanak çömleksiz Neolitik döneme tarihlendirilebilir. Kikan (Otluca) yerleşmesi, Ergani ilçesinin Otluca köyünde bulunur. 1988 yılında yapılan yüzey araştırması sonucunda tespit edilmiştir. Yüzey araştırmasında obsidyen ve delgiler ele geçirilmiştir. Çanak çömleksiz Neolitik döneme tarihlenmiştir (Özdoğan, 1990).

Ergani ilçesinde çok sayıda yapay (antik-tarihi) mağara vardır. Bunlar bazıları, Hilar mağaraları (Sesverenpınar köyü), Açı Pışman Açmayan Pışman mağaraları, Zilan Mağaraları (Karşıbağlar köyü), Kikan mağaraları (Otluca köyü), Heselm mağaraları (Bademli köyü) dır. Hilar mağaraları (antik kenti), Ergani ilçe merkezinin güneyinde Hilar (Sesverenpınar) Köyü'nün doğusunda bulunan karstik alanda yer alır. Burada kayaların içine oyulmuş son antik dönemlere ait mezarlar, kabartmalar ve Sami dilinde yazılmış yazıtlar vardır (Çambel, 1973) (Foto 11).

Foto 11. Hilar (Sesverenpınar) Mağaraları

Kabartmalar, Ergani ilçesi Kesentaş (Gisgis) köyünde bulunur. Kesentaş köyünün kuş uçuşu yaklaşık olarak 1.5 km kadar kuzeyinde doğu-batı yönünde uzanan bir dağlık kütleinin üzerinde yer alır. Bu kabartmanın varlığı ilk defa 1899 yılında Huntington tarafından haber verilmiştir. Kesentaş (Gisgis) kabartması, M.Ö. 8.yüzyıla tarihlenmektedir. Asurluların sınırlarının ulaştığı en uzak bölgede sınırı belirlemek, Assur tanrılarını ve kralını bölgede ölümsüzleştirmek için anıtlardan biri olarak değerlendirmek mümkündür (Köroğlu & Yumruk, 2014) (Foto 12).

Foto 12. Ergani ilçesinde bulunan Kesentaş (Gisgis) kabartması (<https://www.aksam.com.tr/kultur-sanat/erganide-tarih-bulundu/haber>)

3.2.4. Tarihi Özelliklerden Kaynaklanan Jeopark Öğeleri

Ergani ilçesinde tarihi özelliklerden kaynaklanan jeositler, türbeler, kiliseler, müzeler, köprüler ve kalelerdir. Ergani ilçesinde Abbas Peygamber Türbesi, Abdulkaki Ziyareti, Bayraktar (Hal-i Bayraktar/Sancaklı) Ziyareti 29, Dedikli (Düdüklü) Baba Türbesi, Gelin ve Damat, Hoca Hasan, Hz.Zülküf (Zülkif-i) Peygamberin Makamı, Şeyh Şükrü Türbesi, Yakacık (Kötekhan-Koteghan) Köyü Türbesi gibi birçok türbe ve ziyaret yerleri bulunur. Bunlar içerisinde en bilinenleri Makam Dağı (Hz. Zülküf Peygamberin makamı) türbesi ve Enüş (Abbas) Peygamber türbesidir. Kur'an-ı Kerim'de Enbiya suresinin 85-86. ve Sad suresinin 48. Ayetlerinde Hz. Zülküf (a.s)'den bahsedilmektedir. M.Ö.726'da doğup Anadolu'da yaşadığı rivayet edilmektedir. Hz. Zülküf (a.s) makamı Ergani'de mezarı ise Eğil ilçesindedir (Haspolat & Yılmaz, 2013). Hz. Zülküf'ün makamı, Ergani ilçe merkezinin hemen kuzeyinde bulunan Sakız (Makam) Dağı'nın zirve kesimlerinde 1537 metrede bulunur (Foto 13).

Foto 13. Ergani ilçesinde bulunan Makam Dağı Türbesi (a: Makam Dağı, b: Hz. Zülküf (a.s) Türbesi)

Enüş (a.s) Peygamber türbesi, Ergani ilçesinin Otluca köyünde bulunur. Belgelerde Enüş (a.s.)'ın Şit (a.s.)'in oğlu olabileceği söylenir. Buradaki ziyaretgah, kümbet biçiminde bir türbeden oluşur (Melek & Demir, 2009) (Foto 14).

Foto 14. Ergani ilçesi Otluca köyünde bulunan Enüş (a.s) Peygamber türbesi (Google Earth fotoğraflar)

Ergani ilçesinde bulunan en önemli kilise Meryem Ana Kilisesi'dir. Bu kilise, Makam Dağı'nda Hz. Zülküf (a.s) makamının güneydoğusunda bulunur. Yemekhaneleri, fırın ve misafirhaneleri olan manastırın bir parçası konumundadır. Ancak günümüzde sadece mihrap ile kubbesi ayakta kalmıştır (Foto 15).

Foto 15. Ergani ilçesinde Makam (Sakız) Dağı'nda bulunan Meryem Ana Kilisesi (<https://www.flickr.com/photos/sinandogan/31968485737/in/photostream/>)

Ergani ilçesinde bulunan kaleler, Ergani Kalesi ve Hilar Kalesi'dir. Ergani Kalesi, Makam Dağı'nın zirve kesimlerinde bulunur. Tarih boyunca birçok medeniyet tarafından kullanılmış olup günümüzde harabe halde bulunmaktadır (Foto 16). Hilar (Sesverenpınar) Kalesi, köyün güneyinde bulunan dik kayalık saha üzerinde olup ilk Demirçağ Kaleleri ile benzerliğinden dolayı kale olduğu düşünülmektedir (<http://www.diyarbakirmuzesi.gov.tr>).

Ergani ilçesinde bulunan en önemli tarihi köprü Kalemndan Köprüsü'dür. Bu köprü Değirmendere köyünde bulunur ve ipek yolunun geçiş noktası üzerinde bulunur. 1318 yılında yapılmış olan köprü, Harput ve Diyarbakır arasındaki kervan yolları üzerinde bulunur (Çetin, 2017) (Foto 17).

Ergani ilçesinde bulunan tek müze Sezai Karakoç Müzesi'dir. Müze, 1891 yılında yapılmış ve Ergani ilçesinde bir dönem hükümet konağı olarak kullanılan tarihi binanın 2013 yılında dönüştürülmesiyle oluşturulmuştur (Foto 18).

Ergani kalesi

Ergani kalesi.2013

Foto 16. Ergani ilçesinde bulunan Ergani Kalesi (Haspolat, 2014).

Foto 17. Ergani ilçesi Değirmendere köyünde bulunan tarihi Kalem Bridge Köprüsü (Çetin, 2017).

Foto 18. Ergani ilçesinde bulunan Sezai Karakoç Müzesi (Bakırcı, 2021).

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Ergani ilçesi, tektonik olarak Kenar Kıvrımları Bölgesi içerisinde yer alır. Sahanın jeolojik, tektonik ve jeomorfolojik gelişiminde Üst Kretase'den Üst Miyosen dönemine kadar etkili olan süreçler rol oynamıştır. Ergani ilçesi jeolojik olarak çok çeşitli kayalara sahip olup sedimanter, volkanik ve ultrabazik kayalar yaygın olarak görülür. Bu durum sahada kayaç ve fosil türü çeşitliliğini artırmıştır. Bu özellik sahanın jeopark potansiyelini artıran bir niteliklerdir. Ergani ilçesinin bulunduğu konumun, Anadolu-Arap Levhaları'nın çarpışma kuşağına yakın olması nedeniyle sahada sıkışma tektoniğinin sonucu olarak çok sayıda ters, bindirme fayları ve kıvrımlar oluşmuştur. Bu durum, sahanın jeopark potansiyelini artırmaktadır.

Ergani ilçesi, litolojik çeşitlilik ve tektonik özelliklerden dolayı jeomorfolojik olarak çok çeşitli şekillere sahiptir. Bunun sonucu olarak volkanik, karstik, morfotektonik ve flüvyal şekiller çok yaygındır. Bu durum jeopark potansiyelini artıran bir nitelik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ergani ilçesi ve çevresi, arkeolojik açıdan höyükler, mağara yerleşmeleri ve kabartmalar gibi çok önemli değerlere sahiptir. Sahada bulunan höyükler ve mağara yerleşmelerinin çok azı hakkında araştırmalar yapılmıştır. Sahanın arkeolojik açıdan çok zengin öğeler sunması,

jeopark potansiyelini artırmaktadır. Ergani ilçesi ve çevresi tarihi özellikler açısından, türbeler, kiliseler, müzeler, köprüler ve kaleler gibi çok çeşitli değerlere sahiptir. Bu çeşitlilik jeopark potansiyeli açısından önemli avantajlar sağlamaktadır. Ergani ilçesinde bulunan jeolojik, jeomorfolojik, arkeolojik ve tarihi özelliklerden kaynaklanan jeopark değerleri, ilgili kurumlar (il turizm müdürlüğü, belediye, kaymakamlık) tarafından sit alanı ilan edilerek koruma alanı haline getirilmeli ve bu sahaların altyapı, peyzaj, çevre düzenleme ve tanıtım çalışmaları yapılarak ivedilikle bu sahalara turizme kazandırılmalıdır.

Bu çalışmada Ergani ilçesinin jeopark potansiyeli, literatür çalışmaları ve kısmi saha gözlemleri sonucunda ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak daha detaylı saha çalışmalarına dayalı olarak sahanın jeopark potansiyeli ve jeoturizm önemi sonraki çalışmalarda ortaya konulmalıdır. Ayrıca bu tür çalışmalar yerel kamu kurumlarının (belediyeler, kaymakamlıklar, turizm müdürlükleri) bilgisi ve desteği çerçevesinde yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, G. (2009). The Main Geotourism Resources of Turkey Geographical Diversity (Ed.: Karl Donert).
- Altıparmak, M. (2002). *Turizmin Çeşitlendirilmesi, Sürdürülebilir Turizm ve Planlama*, II. Turizm Şurası Bildiriler Kitabı, s: 275.
- Bakırcı, D. (2021). *Ergani İlçesinin Jeopark Potansiyeli*. Bingöl Üniversitesi Yayınlanmamış Lisans Tezi.
- Caneva, I. (1993). *Salvage Excavations at Yayvantepe-Til Huzur*. Kazı Sonuçları Toplantısı 14 (1), 1993, 107.
- Canpolat, E. (2005). *Karacadağ (Diyarbakır) Volkanı Jeomorfolojisi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Yayınlanmamış), İstanbul.
- Çambel, H. (1973). *Güneydoğu Anadolu Tarih Öncesi Araştırmaların Kültür tarihi Bakımından Önemi*. Atatürk konferansları IV, TTK Basımevi, Ankara.
- Çambel, H., & Braidwood, J.R. (1980). *İstanbul ve Chicago Üniversiteleri Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi: 1963-1972 Çalışmalarına Toplu Bakış*. Prehistoric Research in Southeastern Anatolia, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1980, s.1-64.
- Çetin, M. (2017). *Sosyal Bilgiler Dersinin Öğretiminde Gezi-Gözlem Tekniğinin Uygulanma Potansiyeli (Diyarbakır ili, Ergani ilçesi Örneği)*. Niğde Ömer Halisdemir Ü. Eğitim Bil. Enst. Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Dowling, R.K., & Newsome, D. (2006). *Geotourism*, Elsevier, UK.
- Durmuş, E. (2009). *Ergani İlçesinin Coğrafyası*. F.Ü. Sos. Bil. Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Doktora Tezi (Yayınlanmamış), Elazığ
- Durmuş, E., Çağlıyan, A., & Karadoğan, S. (2009). Ergani-Çermik (Diyarbakır) Arasındaki Kenar Kıvrımları Kuşağı ve Çevresinin Jeomorfolojik Özellikleri, *e-Journal of New World Sciences Academy*. Volume: 4, Number: 4, Article Number: 4A0016.
- Farsani, N. T., & Coelho, C. Costa, C. (2011). Geotourism and Geoparks as Novel Strategies for Socio-economic Development in Rural Areas. *International Journal of Tourism Research*, Volume 13.
- Haspolat, K., & Yılmaz, A.A. (2013). *Her Yönüyle Diyarbakır İlçeleri*, Uzman Matbacılık, Sayfa 363.
- Haspolat, K. (2014). Diyarbakır İlçelerinde Kaleler. e-kitap.
- Kazancı, N., & Ürün, Ş. (2019). Doğal Taşlar, Jeoparklar ve Kent Kimlikleri, *Mavi Gezegen*, Sayı: 26.
- Ketin, İ. (1966), Anadolu'nun Tektonik Birlikleri. *MTA Enstitüsü Dergisi*. No: 66, 20-34, Ankara.
- Kozak, N., Akoğlan, M., & Kozak, M. (2014). *Genel Turizm (İlkeler ve Kavramlar)*. Ankara, Detay Yayıncılık.
- Köroğlu, K., & Yumruk, Ş. (2014). Ergani/Gisgis (Kesentaş) Yeni Assur Kabartması, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler Sayı: 38 (Mayıs 2014).
- MTA, 1/100000 ölçekli Jeoloji Haritaları (M 43 paftası), Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.
- MTA, 1/100000 ölçekli Jeoloji Haritaları (L 43 paftası), Maden Tetkik Arama Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi, Ankara.
- Melek, A., & Demir, A. (2009). *Dini Değerleri ile Diyarbakır*. Diyarbakır İl Müftülüğü Yayınları: 02.

- Özdoğan, M. (1990). 1988 Yılı Diyarbakır Yüzev Araştırması, VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Ankara, s. 459-466.
- Pekcan, N. (1999). *Karst Jeomorfolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Perinçek, D., & Eren, A. G. (1990) *Doğrultu atımlı Doğu Anadolu ve Ölü Deniz fay zonları etki alanında gelişen Amik Havzası'nın kökeni*. 8. Petrol Kongresi, 180-192.
- Polat, C. (1994). *Ergani-Çermik-Çüngüş (Diyarbakır) Arasındaki Bölgenin Jeolojik Özellikleri*. Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ.
- Sagona, A., & Zımansky, P. (2015). *Arkeolojik Veriler Işığında Türkiye'nin En Eski Kültürleri M.Ö.1.000.000-550*. İstanbul, s.49.
- Sayhan, S. (1998). Ergani Depresyonunda Bazı Morfolojik Müşahedeler, *Türk Coğrafya Dergisi*. S. 33, s. 163–183, İstanbul.
- Siler, M., & Şengün, M. T. (2011). “Ergani (Diyarbakır) Çevresinde Karstlaşma ve Karstik Şekiller”, Uluslararası Katılımlı Coğrafya Kongresi Bildiriler Kitabı, 478-487, İstanbul.
- Şaroğlu, F., & Emre, Ö. (1987). *Karacadağ Volkanitlerinin Genel Özellikleri ve GD. Anadolu Otoktonundaki Yeri*. Türkiye 7. Petrol Kongresi, s.384-391.
- Şengör, A.M.C., 1980. *Türkiye'nin neotektoniğinin esasları*. Türkiye Jeoloji Kurumu, Konferans Serisi 2, Ankara, 40 s.
- Yılmaz, Y. (1981). *Rift, Alakojen, İmpaktojen ve Türkiye'den Örnekler*. Türkiye Jeoloji Kurumu Konferans Dizisi, 17, 52 S, Ankara.
- Zourus, N., & McKeever, P.J. (2009). Tools for earth heritage protection and sustainable local developments; European Geoparks. In: European Geoparks, s. 15-30. European Geopark Network, Paris (www.europeangeoparks.org)

İnternet Kaynakları:

- [http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=2856&html=photos_t.html&layout=photos](http://www.tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=2856&html=photos_t.html&layout=photos)
Erişim tarihi 04.09.2021.
- <http://www.ancient-wisdom.com/turkeycayonu.htm> Erişim tarihi 04.09.2021.
- <https://www.aksam.com.tr/kultur-sanat/erganide-tarih-bulundu/haber-315334> Erişim tarihi 06.09.2021.
- <https://www.flickr.com/photos/sinandogan/31968485737/in/photostream/> 07.09.2021 tarihli erişim.
- [http://tayproject.org/TAYmaster.fm\\$Retrieve?YerlesmeNo=968&html=photos_t.html&layout=photos](http://tayproject.org/TAYmaster.fm$Retrieve?YerlesmeNo=968&html=photos_t.html&layout=photos)
10.09.2021 tarihli erişim.
- <http://www.diyarbakirmuzesi.gov.tr> 07.9.2021 tarihli erişim.

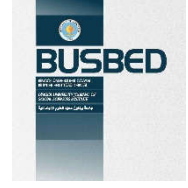
ÇALIŞMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 26.12.2021
Kabul Tarihi : 17.04.2022

 <https://doi.org/10.29029/busbed.xxxxxx>

BİR SALGIN ROMANI OLARAK “KOLERA GÜNLERİNDE AŞK”

Nurullah ULUTAŞ¹

ÖZ

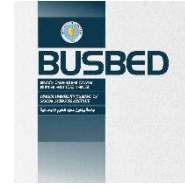
Salgın hastalıkların tıp, biyoloji, psikoloji, sosyoloji, ekonomi gibi bilimler yanında edebiyatla da sıkı bir ilgisi vardır. Kolombiyalı bir yazar olan ve ömrünün son yıllarında Barcelona'ya yerleşen Gabriel García Márquez'in *Kolera Günlerinde Aşk* romanı, kolera salgınının dünyayı esir aldığı bir dönemde yazılmış en büyük baş yapıtlardan biridir. Kolera, Veba salgınının insanlığı terk etmesinin hemen ardından ortaya çıkan ve çok sayıda insanın ölümüne neden olan, savaşlarda bazı orduların yenilmesine yol açan ve ülkelerin ekonomik durumlarını sarsan bir salgındır. Dünya çapında birçok dile çevrilen, sinemaya uyarlanan ve hakkında çok sayıda yazı yazılan bir roman olan *Kolera Günlerinde Aşk*, Florentino Ariza'nın Fermina Daza'ya duyduğu aşkın trajik öyküsünü anlatır. Roman, bir erkeğin yarım asrı aşan bir süre sevdiği kadına bağlılığını anlatırken aşta sabrın ne denli erdemli bir davranış olduğunu da ortaya koyar. Roman, kolera hastalığının yaygın olduğu bir dönemde yaşanan trajik bir aşk hikâyesi içerisinde Florentino Ariza adlı karakterin öyküsüne şahitlik etmemizi sağlar. Aşk duygusunun erdemli bir duygu olduğu roman boyunca anlatılmaya çalışılır. Roman üçüzlü aşk üzerine kurgulanır. Fermina Daza'yı görür görmez ona âşık olan ve onunla evlenmeyi başaran Doktor Urbino diğer bir erkek karakterdir. Bilimsel gerçeklere inanırken aşka boyun eğmek zorunda kalan Doktor Urbino, onu gördüğü günden sonra tüm enerjisini sevdiği kadının gönlünü elde etmeye harcar. Kolerayı fırsat bilip bu hastalıkla mücadele ederek adını duyuran Doktor Urbino, Fermina Daza'yla evlendikten sonra aşkı sıradan bir evliliğe dönüşür. Kısa süre sonra Doktorun koleraya yakalanıp ölmesi ve daha cenazedeyken Florentino Ariza'nın yarım yüzyıllık aşkını eski sevgilisine itiraf etmesi küllenmiş bir aşkın yeniden harlanmasına yol açar. Roman aşk ve salgın arasındaki ilişki üzerine kurulur.

Bu çalışmada Gabriel García Márquez'in *Kolera Günlerinde Aşk* romanı, hermenötik yöntemle analiz edilecek ve edebiyatla salgın hastalıklar arasındaki ilişkiye değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gabriel García Márquez, Kolera Günlerinde Aşk, Salgın hastalıklar, Covid-19, Kolombiya Edebiyatı.

¹ Prof. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, nurullahulutas@hotmail.com, <https://orcid.org/6274-0401-7675-0176>

Article Type : Research Article
Date Received : 26.12.2021
Date Accepted : 17.04.2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1047437>

“LOVE IN THE TIME OF CHOLERA” AS AN EPIDEMIC NOVEL

Nurullah ULUTAŞ¹

ABSTRACT

Epidemics are closely related to literature along with sciences such as medicine, biology, psychology, sociology and economics. The novel *Love in the Time of Cholera* by Gabriel García Márquez, a Colombian writer who settled in Barcelona in the last years of his life, is one of the masterpieces written when the cholera epidemic took over the world. The epidemic of cholera outbreak right after the plague and led to the death of many people, caused psychological and sociological destruction and shook the economic conditions of countries. The novel has been translated into many languages, adapted to movies and analyzed in writings many times around the world. It tells the tragic story of Florentino Ariza's love for Fermina Daza. While the novel tells the devotion of a man to the woman, he loves for more than half a century, it also reveals how virtuous patience is in love. The novel allows us to witness the story of the character named Florentino Ariza in a tragic love story when cholera disease spread. The idea that love is a virtuous feeling is highlighted throughout the novel. In this novel based on a love triangle, Doctor Urbino is another male character, who is impressed by Fermina Daza at first sight and married her. Having to surrender to love while believing in scientific facts, Doctor Urbino spends all his energy on winning the heart of the woman he loves after the day he sees her. The love of Doctor Urbino, who took advantage of cholera and made his name by combatting this disease, turns into an ordinary marriage after marrying Fermina Daza. Shortly after, the Doctor's death from cholera, and Florentino Ariza's confession of half a century of love to his ex, while still at the funeral of the Doctor, sparks a rekindled love. The novel is based on the relationship between love and epidemic.

This study analyzes Gabriel García Márquez's novel *Love in the Time of Cholera* through the hermeneutic method and dwells upon the relationship between literature and epidemics.

Keywords: Gabriel García Márquez, *Love in the Time of Cholera*, Epidemics, Covid-19, Colombian Literature.

¹ Prof., Bitlis Eren University, Faculty of Arts and Sciences, nurullahulutas@hotmail.com, <https://orcid.org/6274-0401-7675-0176>

1. GİRİŞ

Gabriel Garcia Marquez, dünya edebiyatının en önemli yazarlarından biridir. Büyüklü gerçekçiliğin temsilcisi ve dili ustalıklı kullanması, şiirsel üslubu onu büyük yazar yapan niteliklerdendir. Nobel ödülünü aldığı Kolombiya, Meksika ve Küba'nın aralarında paylaşmadığı Marquez, aslında gerek yaşantısı gerek yaşamı ti'ye alan karakteri gerekse politik duruşuyla bir dünya vatandaşı kimliğine sahiptir. Çalkantılı yaşamı, halk türküleri eşliğinde sokaklarda dans etmekten çekinmemesi, okuyucularına yaşattığı edebi hazlarla dünyanın önemli liderleri de dahil olmak üzere herkes tarafından çok sevilen bir yazar olmaya devam etmektedir. *Yüzyıllık Yalnızlık* kitabı, İncil'den sonra en çok satan kitaplar arasındadır. Aslen Kolombiyalı olan Marquez, hukuk ve gazetecilik eğitimi alır. Edebi yazılara karikatür çizmekle başladığını söyleyen Marquez, Kafka'yı tanıdıktan sonra çarpılır ve kısa öykülerle ilk ününü yakalar. Virginia Woolf, James Joyce gibi yazarlardan bilinç akışı tekniğini öğrenen yazar, entelektüel öykü tekniğinden hayatın kendisini anlatan öykü tekniğine gazeteciliği sayesinde geçer. Daniel Defoe ve William Faulkner da etkilendiği yazarlar arasındadır. Marquez, 17 Nisan 2014'te Meksika'da vefat eder. (Karakuş, 2022).

Kolera Günlerinde Aşk romanı Marquez'in en ünlü romanlarından biridir. Romanın ana karakteri Florentino Ariza; Don Pio Loayza'nın evlilik dışı bir çocuğu olup babasının resmen nüfusuna almadığı ve on yaşında babasının ölümüyle annesi Tránsito Ariza'yla yaşamak zorunda kalan biridir. Babası öldükten sonra Postanede mektup ve telgrafları dağıtmakla görevlendirilen Florentino Ariza, bir gün Lorenzo Daza diye birine telgraf götürürken evin kızı Fermina Daza'yı görür. İlk görüşte âşık olduğu bu kız halasına kitap okumaktadır. Lorenzo Daza'yla ilgili öğrendiği tek şey, bu adamın kolera salgınından hemen sonra kızı ve hiç evlenmemiş 40 yaşındaki kız kardeşi Escolástica'yla San Juan de la Cienaga'dan geldikleridir. Henüz 13 yaşında adı Fermina olan bu kız, küçükken annesini kaybettiği için ona halası bakmaktadır. Sonraki günlerde evin karşısındaki parkta kitap okur gibi bekleyip evi gözetleyen Florentino Ariza, halasının da yardımlarıyla kızla tanışmayı başarır. Bir süre sonra mektuplaşmalar, karşılıklı aşka dönüşür. Fermina, okulda mektup yazdığı bir gün okul müdiresi Rahibe Franca de la Luz'a yakalanır ve okuldan atılır. Yatak odasını araştıran babası, onun bir telgrafçıyla ilişkisini öğrenir ve bu ilişkide etkisi olduğunu düşündüğü halasını evine gönderir. Kızına layık görmediği Florentino Ariza'yı tehdit ettikten sonra kızını da dayısının köyüne gönderir. Bu köyde kendisinden iki yaş büyük Hildebranda Sanchez adlı kuzeniyle sırdaş olan Fermina, bir süre bu köyde güzel vakit geçirdikten sonra kendisi için artık evlenilecek bir adam olmaya layık olmayan silik bir tip olarak gördüğü Florentino Ariza'yı unuttur. Üç yıl sonra evine dönerken bambaşka bir kız olmuştur.

Kolera salgınının Arizona'yı esir aldığı bu dönemde Fermina da rahatsızlanır. Onu muayene etmeye gelen 28 yaşındaki Doktor Juvenal Urbino, Paris'te yüksek tıp eğitimi aldıktan sonra ülkeye dönen kentin en gözde bekârdır. Son derece yakışıklı ve kibar olan bu doktor, daha ilk dokunuşuyla Fermina'yı heyecanlandırır; ancak inatçı bir kişiliğe sahip olan Fermina, doktora yüz vermez. Doktor Juvenal Urbino'nun babası Doktor Marco Aurelio Urbino da kendisi gibi doktor olup kolera salgınının ülkeyi sardığı dönemde sağlık stratejisini başarıyla yönetmiş, özverili çalışmalarıyla çok sayıda hastayı iyileştirmeyi başarmış, ancak kendisi de 6 yıl önce Asya kolerasından hayatını kaybetmiştir. Doktor Juvenal Urbino da kolera'nın yeniden ortaya çıktığı bu dönemde babası gibi çok çalışıp hastaları tedavi ederek Fermina'nın gönlünü elde etmeyi amaçlar. Aslında kızının ikbalini düşünerek onu soylu bir aileye gelin etmeyi düşünen ve bu sayede sınıf atlamayı amaçlayan baba için de Doktor Urbino, uygun bir adaydır. Fermina'dan hoşlanan Doktor, Rahibe Franca de la Luz'ın da yardımıyla babayla iletişime geçer ve kızın tekrar okula başlamasını sağlar. Bir süre sonra da babaya durum anlatılır ve Doktorun Fermina'yla evlenmesi onaylanır.

Âşık olmadığı bir adamla evlenen Fermina, bir süre sonra kocasının ufak tefek çapkınlıklarına ses çıkarmayan sıradan bir kadına dönüşür. Evlilikleri 50 yılı aşkın bir süre devam eder. İki çocukları olur. Ufak tefek sorunlar dışında mutlu bir evlilikleri vardır. Doktor Urbino, bir gün kafesinden çıkarak ağaca konmuş papağanını yakalamak üzere tırmandığı merdivenden düşüp ölür. Cenaze törenine katılan ve davetlilerin ayrılmasından sonra Fermina'ya yarım asırlık aşkını ilan eden Florentino Ariza, evden kovulur. Bu kovulma sonrası iki yıl boyunca Fermina'ya yazdığı mektuplarla onun gönlünü almaya çalışan Florentino Ariza bunu başarır. Fermina, babalarının ölümünün ardından bu adamla görüşmesini eleştiren çocuklarıyla çatışmayı göze alır ve kızını evinden kovar. Artık zengin bir gemi firması işletmecisi olan Florentino Ariza, hayattan bunalan Fermina Daza'yı uzun bir gemi yolculuğuna ikna eder. Bu yolculukta iki âşık eski günlerini yâd ederler.

Gabriel García Márquez'in *Kolera Günlerinde Aşk* romanı, bir erkeğin yarım asrı aşan bir süre, sevdiği kadına bağlılığını anlatan son derece etkileyici bir romandır. Yazar, aşkta sabretmenin sınırının olmadığını bu romanıyla okuyucuya gösterir: “Marquez, *Kolera Günlerinde Aşk* kitabıyla, okuyucuyu sıradan olmaya çalışan ama bu sıradanlığı yakalayamayan bir aşk hikâyesiyle tanıştır. Marquez, romanda genel hatlarıyla aşk temasını işlerken, sabır ve bekleyiş üzerine de büyük oranda vurgu yapmaktadır. Sabır bir erdemdir, cümlesi asırlardır değişime uğramadan günümüze kadar gelmiştir. Kendisiyle birlikte cömertlik, alçakgönüllülük gibi başka erdemleri de gerektiren sabır, insanlar üzerinde farklı anlamlarla yorumlar kazanmıştır. *Kolera Günlerinde Aşk* romanıyla karşımıza çıkan sabır süreci okuyucuda farklı bir tutum uyandırabilmektedir. Bu aşk hikâyesi içerisinde her bireyin

kendisine ait bir şeyler bulacağına şüphe yoktur fakat bu romanda asıl dikkat çeken nokta bekleyişin yarım yüzyıl sürmesidir.” (Tanrıtanır & Çalışkan, 2016: 48)

Roman adından da anlaşılacağı gibi, kolera salgınının Karayipler’i esir aldığı bir dönemde geçer. Doktor Urbino’nun babası, Doktor Marco Aurelio Urbino koleranın en yoğun olduğu dönemde adeta kendini yaşadığı şehre feda eden, alt yapı hizmetleri, kentleşme ve sağlık sorunlarıyla ilgilenen ve çok sayıda hastayı iyileştiren son derece fedakâr bir doktor olup salgın döneminin sivil kahramanıdır. Maalesef tüm bu özverili çabalarına rağmen o da kolera kurbanı gidenlerden biri olur: “Juvenal’in babası, Doktor Marco Aurelio Urbino, o uğursuz günlerin sivil kahramanı oldu, aynı zamanda da en ünlü kurbanı. Sağlık stratejisini resmî buyrukla o tasarlayıp yönetti, ama sonunda girişimi ele alarak toplumsal düzenle ilgili her şeye o denli karıştı ki, salgının en bunalımlı anlarında onunkinin üstünde hiçbir yetke yokmuş gibi görünüyordu. (...) Onurlandırıldığını göremedi. Başkalarında görüp acıdığı onulmaz belirtileri kendinde görünce, boş bir savaşıma kalkışmadı bile; yalnızca kimseye hastalık bulaştırmamak için dünyadan çekildi. Misericordia Hastanesi’nin bir servis odasına tek başına kapanmış, meslektaşlarının çağrılarına, yakınlarının yalvarmalarına karşı sağır, ağzına dek dolup taşan koridorlarda acı çeken koleralıların dehşetine yabancı, karısıyla çocuklarına, var oldukları için duyduğu gönül borcunu dile getiren bir mektup yazdı; yaşamı ne denli, nasıl doymak bilmez bir oburlukla sevdiğini açıklıyordu mektupta. Yirmi sayfalık, yürek paralayıcı bir elvedaydı bu; yazının gittikçe bozulmasından hastalığın ilerlediği anlaşılıyordu, imzanın son solukla atıldığını anlamak için mektubu kimin yazdığını bilmeye gerek yoktu. Son isteğine uygun olarak cesedi yakılıp külleri halk mezarlığına serpildi; hiçbir sevenince görülmedi.” (Márquez, 2005: 128).

Romanda Doktor Marco Aurelio Urbino’nun da çabalarıyla bir süre sonra koleranın geldiği gibi aniden yok olduğu görülür. Bu salgının zararını diğer salgınlarda da olduğu gibi en çok yoksullar çekse de salgın çoğunlukla renk, dil, din, yaş ve cinsiyet ayırt etmeden herkese bulaşır: “Kolera yönergesinin yayınlanmasından sonra, garnizon komutanlığında gece gündüz her çeyrek saatte bir top atışı yapılıyordu; halkın, barut tozunun çevreyi temizlediği boş inanına uyularak. Kolera, daha kalabalık, daha yoksul olan zenci nüfus için daha amansız oldu, ama gerçekte ne renk ne soy sop ayrımı gözetiyordu. Salgın başladığı gibi ansızın bitti, hasarın niceliği de hiçbir zaman bilinemedi; saptanması olanaksız olduğundan değil, kendi felâketimizden duyduğumuz utancın bizim en olağan özelliklerimizden biri olduğundan.” (Márquez, 2005: 127)

Romanda 6 yıl boyunca kolera vakasına rastlanmaz. Bu sırada Paris’te yüksek tıp eğitimi aldıktan sonra ülkesine dönen 28 yaşındaki Doktor Juvenal Urbino, şehrin en gözde bekârı olmakla birlikte mesleğine son derece önem veren, ciddi, bilime inanan ve zaman zaman sanatla da ilgilenen biridir. Ancak bir yıl sonra ilk kolera vakası görülmeye başlanınca o da babasının izinden giderek tüm enerjisini bu salgını yok etmek için harcar: “Aradan çok zaman geçmedi. Daha bir yıl olmadan, Misericordia Hastanesindeki öğrencileri, koğuştaki yatan, tüm bedenini garip bir mavi rengin bürüdüğü bir hastaya bakmasını istediler ondan. Daha kapıdan görmesi, Doktor Juvenal Urbino’nun düşmanı tanımamasına yetti. Ama şansı vardı: Hasta üç gün önce bir Curazao gemisiyle gelmiş, kendiliğinden hastanenin danışma servisine gitmişti; hastalığı birine bulaştırması olası görünmüyordu. Gene de Doktor Juvenal Urbino meslektaşlarını uyardı, hastalığın çıktığı geminin yerinin saptanarak karantinaya alınması için ilgili makamların komşu limanlara alarm vermelerini sağladı.” (Márquez, 2005: 130)

Doktor Urbino’nun teşhis ettiği ilk vakanın ardında gemiyi karantinaya alması, salgının bulaşmaması adına önemli bir tedbirdir. Tarihte ilk karantina uygulamaları veba salgınına karşı uygulanmıştır. Veba, ulusal sınırların belirlenmesinde de ayrıca etkili olmuştur: “Veba, ulusal sınırların oluşmasını ve salgınlara karşı korunmada merkezî ve disiplinli önlemler alınmasını sağladı, koruyucu sağlık düşüncesinin ve bu konuda verilecek hizmetlerin yapılmasına da öncülük etti. Zorla uygulanan sağlık önlemleri, hastaların tecrit edilmesi ve karantina örgütlerinin kurulması 14. yüzyılda veba salgınları ile başladı.” (Özden & Özmat, 2014: 84)

Roman “kolera” salgını üzerinden ilerler. Kolerayla ilgili şunlar söylenebilir: “Sık sık kusma ve ishal ile başladığı görülen kolera, Asya kolerası olarak da bilinmektedir. 19. yüzyılda veba salgınından daha ölümcül hal almış ve sağlık konusunda yeni yapılanmalara ihtiyaç duyulmuştur. Kolera salgınları 19. yüzyılda dünyanın her tarafını etkilemiş ve ilk vakalar 1817 yılında görülmüştür. Hindistan’da görev yapan İngiliz hekimlerin verdiği bilgiler ışığında; ilk vakanın Bengal yakınlarında bir kasabada ortaya çıktığı, hastanın acil yardım için geldiğinde sebepsiz başlayan karın ağrısı şikâyetinde bulunduğu, akabinde halsizlik ve nabızının son derece düştüğü ertesi gün de yaşamını yitirdiği görülmüştür.” (Eşidir & Bak, 2020: 10). Bu salgın genellikle yeterli temizliğin olmadığı durumlarda ortaya çıkan ve mikrobun mideye bulaşmasıyla yayılan bir enfeksiyon hastalığıdır. Gerekli önlem alınmazsa çabucak öldüren bir hastalıktır: “Kolera, epidemik ve pandemi halini alabilen, insanda akut başlangıçlı bulantısız kusma, karın ağrısız şiddetli ishal, kısa zamanda su ve elektrolit kaybına bağlı olarak gelişen ve kısa sürede girişimde bulunulmazsa oldukça öldürücü olan bir enfeksiyon hastalığıdır. Hastalığın etkeni olan ve 1883’te Koch tarafından bulunan *Vibrio cholera*’nın kirli içme suları ve yiyeceklerle alımıyla birlikte, bir ilâ üç gün arasında belirtilerini göstermeye başlar. Hastalık, mikrobun mideden geçerek bağırsaklara yerleşip çoğalmasından meydana gelir. Bu mikrop hasta dışkısında ve dışkı bulaşmış bölgenin sularında daima bulunur.” (Ayar, 2007: 4). Kolera’nın ilk görüldüğü 1817 yılından hemen sonra değişik dönemlerde dünyanın hemen her yanına yayılan bir salgın olduğu bilinmektedir. Ortaya çıktığı her bölgede binlerce insanın hayatını kaybetmesine de yol açmıştır.

1817 yılı kolera salgınları için bir dönüm noktasıdır. Bu tarihe kadar yerel bir hastalık karakterinde olan kolera, o yıl ilk pandemisini yapar (Payzın, vd., 1968: 895’ten akt. Özdemir, 2005: 32). Dünya ölçüsünde büyük pandemiler 1817’den sonra görülür. 1826-1837, 1840-1849, 1856, 1863-1865, 1879-1884, 1891-1896, 1914-1918 yıllarında olmak üzere 7 büyük pandemi kaydedilir. Bunlardan bazıları Türkiye’ye de sıçramış ve büyük kayıplara neden olmuştur. İstanbul’da 1830 ve 1914 yılları arasında 1847-1848, 1865, 1872, 1890, 1892, 1907 olmak üzere toplam 8 kolera salgını görülür. (Şehsuvaroğlu, 1950: 421; Şehsuvaroğlu, 1967: 54 ve 55’ten akt. Özdemir, 2005: 32). 1854 yılında Londra’da baş gösteren kolera salgınında 14 bin kolera vakası tespit edilir ve 618 kişi ölür. (Lyons-Petrucci, 2005: 497’den akt. Özdemir, 2005: 32).

Kolera ile ilgili genel kabuller 1817 yılını gösterse de bu tarihi daha eskiye götürülenler de vardır. Ama bütün kaynaklarda kolera için çıkış yeri olarak Hindistan gösterilir: “Hindistan kaynaklı olarak bilinen kolera, ilk defa 1768 yılında ortaya çıktığı belirtilmiştir. Aşağı Bengal olarak bilinen büyük delta üzerinde, Ganj ve Brahmaputra Nehirleri arasındaki bölgede 1817’ye kadar mahallî bir özellik gösteren salgın, bu tarihten sonra ticaret yolları ve Hicaz’a giden hacılar vasıtasıyla tüm dünyaya yayılma imkânı bulmuş ve Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika’da etkili olarak küresel bir tehdit haline gelmiştir. Osmanlı topraklarında ise ilk kez 1822 yılında görülmüştür. Basra körfezinden, Bağdat yoluyla Anadolu ve Akdeniz sahillerine ulaşarak Osmanlı Anadolu’suna yayılmıştır. XIX. yüzyıl süresince dünyanın birçok yerinde ve Osmanlı topraklarında önemli derecede kayıplara neden olmuştur.” (Dağlar, 2007: 368).

Hindistan’dan başlayan kolera salgını hemen tüm salgınlarda olduğu gibi göç yoluyla dünyanın diğer ülkelerine yayılır. Özellikle Osmanlı toprakları ve ipek yolu üzerinde bulunan şehirler bu salgının dünyaya yayılmasında önemlidir. Osmanlı’dan Rusya’ya oradan Balkanlar’a geçen kolera Avrupa ve dünyanın diğer ülkelerine bir geçiş yolu bulur: “1899 yılında Hindistan’da kolera baş göstermiş ve aynı yılın Ekim ayında Basra’ya sıçramıştır. 1900 yılında Kalküta ve Bombay’daki kolera bütün Hindistan’a yayılmış, buradan Afganistan’a ve İran’a, diğer taraftan Burma ve Singapur’a atlamıştır. 1912’de -belki- Madras’tan gelen hacı adayları ile Hicaz ve Mekke’ye ulaşmıştır. Şubat ayının son haftasına kadar 4,000 hacı koleradan ölmüştür. Kolera bir yönden Yemen’e, öteki yönden Mısır’a girmiş, Sina Yarımadası’ndan Filistin ve Suriye’ye ve 1903’te Halep’e geçmiş ve oradan da Anadolu’ya sıçramıştır. Irak, İran ve Astrahan yoluyla 1904 yılında Bakü’ye varmış; Kafkaslar’a, Kuzey’den de Volga’ya ve Batı Sibirya’ya girmiştir. 1905’te Ural, Volga ve Don Nehirleri havzasında kalmıştır.

1907’de Volga Havzası’nda yeniden salgınlar başlamıştır. 1908’de, Batı’da Saint Petersburg ve Baltık Limanlarına, Doğu’da Kafkaslar’a, Türkistan’a ve Sibirya’ya geçmiştir. Kolera, böylece bütün Rusya’ya yerleşmiştir. 1910 yılında Avrupa Rusyası’nda 230 bin 232 kişi, hastalanmış ve 109 bin 563 kişi koleradan ölmüştür. Şiddeti zaman zaman değişen bu kolera salgınları, Avrupa Rusyası’nda ancak 1926 yılında sönmüştür. Bu dönemde koleralı sayısı, 1921’de 207 bin 389, 1922’de 81 bin 178, 1923’te 114, 1924’te 9, 1925’te 11 ve 1926’da 1 olarak bildirilmiştir. 1910 yılında Rusya’dan kalkan bir gemiyle kolera Güney Amerika’ya varmış ve 1,769 yolcudan 600’ü ölmüştür. 1909 yılında Macaristan ve İtalya’ya yerleşen kolera, 1910’da Avusturya’ya Rus esirleri vasıtasıyla girmiş ve buradan da Balkanlar’a sıçramıştır. Balkan Savaşı’ndan önce kolera Hindistan’da yılda ortalama 200 bin kişinin ölümüne sebep olmuştur.” (Koloğlu, 1993, 61-67).

Kolera’nın bir salgına dönüşmesinde nüfus yoğunluğu, sanayileşme ve kırsaldan kente ani göçün etkisi vardır. Bu yoğun göçe hazır olmayan kentlerin kanalizasyon sistemleri çöker ve hastalık bir salgına dönüşür: “Kolera’nın Hindistan’da yerleşik yerel bir hastalıktan pandemiye dönüşmesinin nedenlerinden biri Hindistan’ın hızla artan nüfusedir. Sanayileşme ile kırsal kesimden şehirlere doğru olan göçler, Hint şehirlerini kaldıramayacakları bir yükü karşı karşıya bırakmış, bu kalabalıklar şehirlerde zaten yetersiz olan altyapının daha da kötüleşmesine neden olmuştur. Kanalizasyon sisteminin olmadığı Hindistan’da insanların temizliklerinden dinsel ayinlerine kadar her şeylerini Ganj’da yapmaları adeta hastalıklara davetiye çıkarmıştır. Ancak 1817’den önce de burada mevcut olan koşulları dışarı yayan bir başka etken daha vardır. Bu da İngiliz sömürge sistemidir. İngiltere’nin Hindistan’a yerleşmek için yaptığı savaşlar, hem İngiliz askerlerini yerel hastalıklara maruz bırakmış hem de yerlerinden olan Hintliler hastalıkları yeni alanlara taşımıştır.” (Ayar, 2007: 5-6).

Kolera, Osmanlı topraklarını esir aldığı dönemde I. Dünya Savaşı yaşanmakta ve Güney Cephesinde Türkler İtalyanlar’la savaş halindedir. Trablusgarp Savaşı olarak bilinen bu savaşta ölen askerlerin çoğu kolera salgınından ölüyor: “1911-1912 Trablusgarp Savaşı’nda koleradan ölümler, çatışmada ölenlerle-re göre daha fazladır. İtalyan Ordusu’nun kayıtlarına göre; 1911-1912 yıllarında Türk-İtalyan Savaşı sırasında kolera salgını Güney İtalya’dan Trablusgarp’a sıçramıştır. Ordu’da kendilerinden istifade edilemeyecek durumda olan hastalardan 23,921’i İtalya’ya gönderilmiştir. Bu hastalardan Libya’da tedavi edilenlerin sayısı bilinmemektedir. Hastalıktan ölenlerin sayısı 1,948; çatışmada vurularak ölenlerin sayısı 1,432’dir. İtalyan Ordusu’nun bu şekilde kayıplar toplamı, 25,869’u hastalıklardan ve 5,652’si çatışmalardan olmak üzere yaklaşık 100,000 kişilik bir mevcut içinde 31,521 kişi olmaktadır.” (Koloğlu, 1993, 61-67’den akt. Özdemir, 2005: 38-39).

Romanda Doktor Urbino ile Fermina Daza’nın tanışmaları da yine bu salgın sayesinde olur. Rahatsızlanan Fermina’yı muayene etmek üzere eve gelen Doktor ondan etkilenir. Kız da ona karşı kayıtsız değildir: “Kimin

daha tedirgin olduğunu anlamak kolay değildi, çekingen dokunuşuyla hekimin mi, yoksa ipek geceliği içinde el değmemişliğin sakınımla hastanın mı; ikisi de gölgede oturan adama bağımlı, hekimin kişiliksiz bir sesle sorular sorduğu, hastanın titreyen bir sesle onu yanıtladığı anlar dışında, birbirlerinin gözlerine bakmadılar. Sonunda Doktor Juvenal Urbino hastaya oturmasını söyledi, olağanüstü bir özenle geceliğini beline dek sıyırdı; çocuksu meme başlarıyla, el değmemiş, dik göğüsleri yatağın loşluğunda bir an bir alev gibi parladı, sonra hasta kollarını çaprazlayarak telaşla gizledi onları. Hekim, soğukkanlılığını bozmaksızın, ona bakmadan kollarını iki yana çekti, kulağını önce göğsüne, sonra sırtına dayayarak dinledi. Doktor Juvenal Urbino, öldüğü güne dek birlikte yaşayacağı kadını ilk kez gördüğünde hiç heyecan duymadığını anlatırdı hep.” (Márquez, 2005: 132-133).

Bilimsel gerçeklere inanırken aşka boyun eğmek zorunda kalan Doktor Urbino, o günden sonra tüm enerjisini sevdiği kadının gönlünü elde etmeye harcar. Kolera onun için bir fırsattır. Bu salgınla mücadele edip adını duyurduğu zaman Fermina’yı da elde edecektir. O da babası gibi tüm vaktini salgını yok etmeye harcar. Sadece hastaları tedavi etmekle uğraşmaz aynı zamanda şehirde bu salgının yayılmasını engelleyecek önlemler alır. Bunun için de tüm kurumlarla ortak çalışıp babası gibi salgın krizini yönetmeyi başarır: “*Ticaret Günlüğü*, kentnin değişik yerlerinde iki çocuğun koleradan öldüklerini yazdı. (...) Üç ayda on bir vaka daha kaydedildi, beşinci ay salgın tehlikesinin savuşturulduğu düşünülürdü. Mucizeyi yaratanın, Doktor Juvenal Urbino'nun söylevlerinden çok, sıkı sağlık önlemleri olduğundan kimsenin kuşkusu yoktu. O zamandan yüzyılın sonlarına dek, kolera, kentte olduğunca tüm Karayip kıyılarında ve Magdalena havzasında yerleşik bir hastalık olarak kaldı, ama hiçbir zaman salgın boyutlarına ulaşacak denli artmadı. Alarm, Doktor Juvenal Urbino'nun uyarılarının kamu makamlarınca daha ciddiye alınmasına yaradı. Tıp Okulu'nda kolera ve sarıhumma kürsüsü kuruldu; lağım çukurları ivedilikle kapatıldı, hayvan kesim yerinin uzağında bir pazar kuruldu. Ama Doktor Urbino ne zaferinin tadını çıkarmakla ilgileniyor ne de toplumsal görevlerini sürdürme isteği duyuyordu içinde; çünkü o sıralarda kolu kanadı kırık, şaşkın, darmadağın, her şeyi altüst etmeye, yaşamında geri kalan ne varsa unutmaya kararlıydı; Fermina Daza'ya yıldırım aşkıyla vurulduğu için.” (Márquez, 2005: 130)

Doktorun tüm çabalarına karşın salgın hızla yayılmaya ve can almaya başlar. Bu durum ülkesine ve milletine bağlı Doktoru çok üzer: “Oysa Doktor Juvenal Urbino gerçeğin gözleriyle görecektir kadar seviyordu kentini. "Ne soylu kentmiş ki," diyordu "dört yüz yıldır çok etmeye çalıştığımız halde, başaramıyoruz." Az kalsın başarıyorlardı ama. İlk kurbanlarının, pazaryerinin bataklıklarında yıldırımla vurulmuş gibi düşüp öldükleri kolera salgını, on bir haftada, tarihimizin en yüksek ölüm oranına yol açmıştı. O ana dek önemli birkaç ölü, kilisenin döşeme taşlarının altına, başpiskoposlarla papazların küçümseyici yakınlığına gömülmüşlerdi, daha az varlıklı olanlarsa, manastırların avlularına gömülüyorlardı. Yoksullar, suyu çekilmiş bir kanalla kentten ayrılan esintili bir tepenin üstündeki sömürge döneminden kalma mezarlığa gönderiliyorlardı (...) Kolera salgınının ilk iki haftasında mezarlık dolup taşmış, kilisede de boş yer kalmamıştı; çok sayıda adsız şöhretin çürümüş kalıntılarının toplu mezara yollanmasına karşın.” (Márquez, 2005: 126)

Doktor Urbino, eğitim almak üzere Avrupa'da bulunduğu sırada, ülkesinde görülen kolera salgını babası da dâhil olmak üzere kentte yaşayan insanların dörtte birinin hayatını kaybetmesine yol açar. Döndükten bir yıl sonra karşılan bu salgına karşı kentnin yöneticileri ve diğer kurumlarıyla birlikte en sert tedbirleri almaktan kaçınmayan Doktor, bu salgının yayılmasını önleyerek şehrin kanalizasyon sistemini yeniler ve açtığı kurumlarla şehri bir kültür sanat merkezi haline getirir. Bu da insanların yaşam standardını yükseltir. Fransa'da uzmanlık çalışmalarını bitirir bitirmez, Doktor Urbino, yeni ve sert yöntemlerle, eyaletin uğradığı son kolera salgını tam zamanında savuşturarak ülkede kendini tanıtır. Bir önceki salgın, o daha Avrupa'dayken, üç aydan kısa bir süre içinde, değerli bir hekim olan babası da içlerinde olmak üzere, kent nüfusunun dörtte birinin ölümüne yol açmıştır. Kısa zamanda kazandığı saygınlık ve yüklü aile mirasının katkısıyla, Karayip'lerde ilk Tıp Derneği'ni kurar ve ömür boyu başkanlığını yapar. İlk su yollarını, pis su sistemini, Las Animas Körfezi'nin pisliliğinin artılmasına olanak veren kapalı pazaryerinin yapımını sağlar. Daha sonra, Dil ve Tarih akademilerinin başkanı olur. Şiir festivalleri düzenler, tiyatro binaları kurar. (Márquez, 2005: 54-55)

Romanda salgının yol açtığı maddi ve manevi zararlara ek olarak hayatını kaybeden çok insan olduğu görülür. Doktor Juvenal Urbino'nun yaptığı bir balon gezisinde koleradan hayatını kaybeden insanlar şöyle anlatılır: “Bir dürbünle dünyayı seyreden balonun makinisti, "Ölüye benziyorlar," dedi. Dürbünü Doktor Juvenal Urbino'ya ilettili; ekili alanlar arasında, öküz arabalarını, demiryolu hattının sınırlarını, donmuş sulama kanallarını gördü. Doktor Urbino; nereye baksa, oraya buraya saçılmış insan cesetleri görüyordu. Biri koleranın Cienaga Grande köylerini kasıp kavurduğunu duyduğunu söyledi. Doktor Urbino, bir yandan konuşuyor, bir yandan dürbünle bakıyordu: "Çok özel bir kolera türü olmalı," dedi, "çünkü hepsinin de ense köklerine öldürücü bir darbe indirilmiş." (Márquez, 2005: 133)

Doktor Juvenal Urbino'nun ölümünden sonra Fermina Daza 'ya ilanı aşk eden ve evden kovulan Florentino, iki yıllık özür mektuplarının ardından 50 yıl önce âşık olduğu kadının gönlünü elde etmeyi ve onu bir gemi yolculuğuna çıkarmayı başarır. Bu yolculuk sahibi olduğu şirket gemilerinden biri olduğu için her limandan aldıkları yolculardan dolayı çok fazla rahat değiller. Florentino, geminin yolcu almadan devam etmesinin mümkün olup olmadığını sorunca kaptan, bunun ancak salgın bayrağı çekilmesi durumunda mümkün olacağını belirtir:

“Gemi, karantinada olduğunu açıklar, sarı bayrak çeker, olağanüstü koşullarda seyrederdi. Kaptan Samaritano, ırmakta görülen birçok kolera vakasında birkaç kez bunu yapmak zorunda kalmıştı; sonradan sağlık makamları, hekimleri bu vakaların sıradan bir dizanteri olduğuna dair rapor vermeye zorlamışlarsa da. Florentino Ariza, masanın altından Fermina Daza'nın elini buldu.

"İyi öyleyse," dedi, "öyle yapalım."

Kaptan şaşakaldı, ama sonra ihtiyar tilki içgüdüyle her şeyi apaçık gördü.

"Bu gemiyi yöneten benim, ama bizi yöneten de sizsiniz," dedi. "Eğer ciddi söylüyorsanız, yazılı olarak emir verin, biz de hemen yerine getirelim." (Márquez, 2005: 382)

Gabriel García Márquez, *Kolera Günlerinde Aşk* romanında gündelik aşklardan farklı olarak bir ömür süren bir aşkı anlatır. Kolera salgınının tüm dünyayı esir aldığı bir dönemde, aşk; belki de insanı bir diğerine bağlayan en onurlu salgındır. Belki de insanoğlu, salgının yarattığı korkunç sonuçların üstesinden aşk ile gelecektir. Yazar, gençlikte başlayan sonrasında sekteye uğrayan iki ayrı hayatı tüm risklerine ve zorluklarına rağmen yaşlılıkta bir araya getirmenin romanını yazar. Şiirsel dili, duygusal sahneleri ve toplumsal kabullere zıt anlayışların savunulduğu bu yapıt, onlarca yıldır dilden dile aktarılarak insanın büyük hikayesinin izdüşümü gibidir.

SONUÇ

Sonuç olarak Gabriel García Márquez, gerek çalkantılı yaşayışı farklı kültürler arasında yaşaması, politik duruşu ve tarzıyla yaşamı boyunca hatta öldükten sonra da tartışılan bir yazar olmuştur. *Yüzyıllık Yalnızlık* yapıtıyla asıl ününü yakalasa da *Kolera Günlerinde Aşk*, bir salgın romanı olmamasına rağmen kolera salgını bir yan tema / fon olarak kullanıp aşk olgusunu bu ekseninde işleyen bir romandır. Gerek Fermina'nın Doktor Urbino'yla tanışmasına rahatsızlığının vesile olması gerekse kocası öldükten sonra 51 yıllık aşkını itiraf eden Florentino Ariza'nın gemi yolculuğunda gemiye salgın bayrağı çektilerip eski sevgilisiyle baş başa huzur dolu bir yolculuk yapmasında salgın bir fon olarak kullanılır. Yazar, kolera hastalığının yaygın olduğu bir dönemde yaşanan trajik bir aşk hikâyesi içerisinde Florentino Ariza adlı karakterin öyküsüne şahitlik etmemizi sağlar. Roman, Florentino Ariza'nın taşıdığı sabrı bir erdem olarak ele alıp, bu sabırlı süreç içerisinde yaşadıklarını gözler önüne sermektedir. Florentino'nun yarım yüzyıllık sabırlı bekleyiş süreci içerisinde yaşadığı durumlar bu romanın temel taşlarını oluşturmaktadır. Sabır üzerine yaptığı geniş vurguyla bu roman, Florentino'nun gerçekten sabırlı bir karakter mi yoksa sadece amacına ulaşmak isteyen saplantılı bir âşık mı olduğunu sorgular. Romanda insanoğlunun gençliğinde yaşadığı ilk aşkı kolay kolay unutamayacağına ve yaşlılığında bile duygularının depreşebildiğine atf yapılmaktadır. Yaşanan onca hatıralara rağmen iki eski sevgilinin ilk günkü heyecanla sevdalarını yaşamaya çalışması, en yakınlarının onları eleştirmelerine yol açsa da insanı güzelleştiren duyguların başında aşkın olduğu gerçeğini bir kez daha okura gösterir. Romanın onlarca dile çevrilip ve hemen her ülkede çok sevilmesinin, sinema filminin çok izlenmesinin temelinde de aşk duygusunun yüceliğinin yattığına inanmaktayız.

Teşekkür

Bu alıŐma, Bitlis Eren Üniversitesi Bilimsel Araştırma Koordinatörlüğünde BEBAP 2021. 15 numaralı, ‘‘Salgın Romanlarının Corona Virüs Bağlamında Analiz Edilmesi’’ adlı proje ile desteklenmiŐtir. ÇalıŐmamızı maddi olarak destekleyen Bitlis Eren Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü’ne teşekkür ederiz.

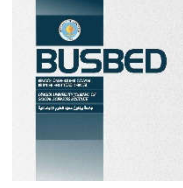
Thanks

This study was supported by the project numbered BEBAP 2021. 15, the name of ‘‘The Analysis of Pandemic Novels in the Context of Coronavirus’’ under the Scientific Research Coordinatorship of Bitlis Eren University. We thank Bitlis Eren University Scientific Research Projects Coordinatorship for financial support of our study.

KAYNAKÇA

- Ayar, M. (2015). *Osmanlı Devleti'nde Kolera: İstanbul Örneği (1892-1895)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Dağlar, O. (2007). “Denizli ve Çevresinde Kolera Salgını ve Salgınla Mücadele”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*, Cilt: I, s. 368.
- Eşidir, O. V., & Bak, G. (2020). *Geçmişten Günümüze İspanyol Gribine Türkiye'den Bir Bakış*, İksad Yayınevi, Ankara.
- Gültekin, E. (2016). “19. Yüzyılda Osmanlılarda Kolera Tedavileri”, *İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, İstanbul.
- Özdemir, H. (2005). *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Karakuş, D. (2022). “Gabriel Garcia Marquez Kimdir?”, <https://www.ensonhaber.com/biyografi/yazar/gabriel-garcia-marquez-kimdir> (Erişim Tarihi: 15 Ocak 2022)
- Koloğlu, O. (1999). *XIX. Yüzyılda Hac Yoluyla Kolera Yayılması ve Hanikin Karantina Doktorunun Anıları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Lyons A.S., & Petrucelli R. J. (1997). *Çağlar Boyu Tıp*, (Nilgün Güdücü), İstanbul: Omaş Yayınları.
- Márquez, G. G. (2005). *Kolera Günlerinde Aşk*. (Çev: Şadan Karadeniz), Can Yayınları, İstanbul.
- Payzın, S., Özsan, K., Aksoycan, N., Ekmen, H., & Akman, M. (1997). Sağlık Hizmetinde Mikrobiyoloji II, *Özel Mikrobiyoloji Dergisi*, S: 11, s. 895.
- Şehsuvaroğlu, B. (1950). Cholera, *İstanbul Tıp Fakültesi Mecmuası*, S:3, s. 421.
- Özden, K., & Özmat, M. (2014). “Salgın ve Kent: 1347 Veba Salgınının Avrupa'da Sosyal, Politik ve Ekonomik Sonuçları”, *İdealkent*, S: 12, s. 84.
- Tanrıtanır, B. C., & Çalışkan, A. M. (2016). Florentino Ariza Karakterinde Bir Erdem Olarak Elli Bir Yıllık Sabır: Kolera Günlerinde Aşk, *JASSS (International Journal of Social Science)*, S: 48, s. 48.

Makalenin Türü : Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi : 9 Aralık 2021
Kabul Tarihi : 24 Ocak 2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1034624>

A. SOLJENITSIN'IN "MATRİYONA'NIN EVİ" ADLI ESERİNDE RUS KÖYLÜ KADINININ SURETİ VE BATIL İNANÇLARI

Kübra ÇAĞLIYAN ŞAKAR¹,

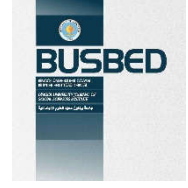
ÖZ

Aleksandr Soljenitsın'ın "*Matriyona'nın Evi*" adlı eseri köy nesri türünde yazılan eserler arasında önemli bir yere sahiptir. Eser, yazarın Stalin dönemindeki Sovyet çalışma kampından döndükten sonra kendini dış dünyadan soyutlayıp kırsal bir okulda öğretmenlik yaptığı sırada karşısına çıkan ve ona evini açan Matriyona Vasilyevna Zakharova'nın hayatını konu ettiği, tamamen gerçek olaylara dayanan otobiyografik bir eserdir. Yazar, bir insanda bulunması gereken tüm iyi nitelikleri kendinde toplayan Matriyona'nın suretinde, ömrü boyunca hiç yüzü gülmemiş Rus köylü kadınlarının hikâyesini büyük bir ustalıkla anlatır. Özünde hiç de kolay olmayan köy yaşamına dönemin zorlu koşullarının da eklenmesiyle yaşamlarının nasıl altüst olduğunu tüm detaylarıyla gözler önüne sermektedir. Bu çalışmada, Rus köylü kadınlarının yaşadığı zorluklar, bu zorluklara rağmen içlerindeki saflığı ve temizliği kaybetmemeleri ve onların yaşamlarını etkisi altına alan batıl inançları metne bağlı inceleme metoduyla irdelenmeye çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aleksandr Soljenitsın, Köy nesri, "Matriyona'nın evi", Rus köylü kadını, Batıl inançlar.

¹ Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, kubracagliyansakar@aybu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9524-1672>

Article Type : Research Article
Date Received : 9 December 2021
Date Accepted : 24 January 2022

<https://doi.org/10.29029/busbed.1034624>

IMAGE AND SUPERSTITIONS OF THE RUSSIAN PEASANT WOMAN IN THE WORK OF A. SOLZHENITSYN “MATRYONA’S HOUSE”

Kübra ÇAĞLIYAN ŞAKAR¹,

ABSTRACT

Aleksandr Solzhenitsyn's “*Matryona's House*” has an important place among the works written in the village prose genre. The work is an autobiographical work based on actual events, in which the author deals with the life of Matryona Vasilyevna Zakharova, who opened her home to him while isolating himself from the outside world and teaching at a rural school after he returned from the Soviet labour camp under Stalin. The author masterfully tells the story of the Russian peasant woman, who has never smiled in her life, in the image of Matryona, who collects all the good qualities that a person should have. It reveals how their lives were turned upside down with the addition of the problematic conditions of the period to the village life, which was not easy at all. In this study, the difficulties experienced by the Russian peasant women, the fact that they do not lose their purity and cleanliness despite these difficulties, and the superstitions that affect their lives are tried to be examined with a textual analysis method.

Keywords: Aleksandr Solzhenitsyn, “Matryona’s House”, Village prose, The Russian peasant woman, Superstitions

¹ Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Science, kubracagliyansakar@aybu.edu.tr,
 <https://orcid.org/0000-0001-9524-1672>

1. GİRİŞ

20. yüzyılın ikinci yarısında Rus edebiyatında önemli bir yer edinen köy nesri, 1950'li yılların ortasından 1980'li yılların ortasına kadar yaklaşık otuz yıllık bir süre gelişme gösteren edebî bir akımdır. Bu dönemde, toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan köylü halkın yaşadıkları sıkıntıların başında çok fazla insanın yaşamına mal olan savaşlar gelmektedir [Birinci Dünya Savaşı (1914- 1918), Rus İç Savaşı (1917-1922), İkinci Dünya Savaşı (1939-1945)]. Halkın hayatını sadece ağır kayıplar verdikleri savaşlar değil, bunun yanında Şubat ve Ekim Devrimleri (1917), Sovyet hükümetinin uyguladığı sınıf politikası (kollektifleşme), Yeni Ekonomi Politikası (1920'li yıllar) ve sanayileşme de etkilemiştir.

Bu döneme kadar “*Ülke nüfusunun yaklaşık %90'ını köylü halkı oluştururdu. 'Rus halkı' kavramı, doğrusu 'Rus köylü' kavramıyla aynıydı*” (Golubkov, 2003, s.256). Bu dönemden sonra savaşta verilen ağır kayıplar ve bunun yanı sıra temel besin kaynaklarına erişimdeki sıkıntılar halkı fiziksel ve ruhsal çöküntüye uğrattırken, Sovyet hükümetinin ortaya çıkardığı kollektifleşme politikası sonrası toprakları ellerinden zorla alınan köylü halk, çareyi şehirlere göç etmekte bulur. Bundan sonra köy nüfusu azalırken şehir nüfusu artmaya başlar.

Halkın yaşadığı tüm bu sıkıntılara kayıtsız kalamayan Fyodor Abramov, Vasiliy Belov, Viktor Astafyev, Aleksandr Soljenitsın, Boris Mojayev, Valentin Rasputin, Vasiliy Şukşin gibi köy nesri yazarları halkın savaş sonrası maruz kaldıkları ekonomik, sosyolojik ve psikolojik sıkıntılara eserlerinde yer verirler. *Köy Nesri Yazarlarının Öykülerinde Toplumsal Değişim Açısından Rus Köylüsünün Dün-Bugün Çatışması* adlı makalesinde köy nesrini; 1950-1970 ve 1970-1990 olmak üzere iki döneme ayıran Reyhan Çelik, ilk dönem eserlerde (1950-1970) köyün yaşam ve kültür kaynağı olması, köylünün çalışkanlığı, saflığı, birlik beraberlik duygusu gibi konular ele alınırken ikinci dönem eserlerde ise kentleşme ile birlikte ağırlıklı olarak dün-bugün çatışması, eski ve yeni neslin yaşam anlayışındaki farklılıklar gibi konuların ele alındığına değinmektedir (2017, s. 31). Bu dönemin yazarları genel olarak insan ve doğayı birbirinden ayrılmaz parçalar olarak görmektedirler.

20. yüzyıl Rus edebiyatının ikinci yarısının şekillenmesinde ve gelişmesinde çok önemli bir yere sahip olan Aleksandr Soljenitsın, kuşkusuz köy nesrinin en önemli yazarlarından birisidir. Onun kitapları, sadece edebî bir eser değil, içinde geniş bir Rus tarihini de barındıran, gerçekliğe dayanan birer belgesel niteliğindedir. “*Eserlerimi Batı'nın gözlerini açmak için yazdığımı söyleyemeyeceğim. Bütün kitaplarımı ilkin kendi halkım, dolayısıyla Ruslar için yazdım. Tarihimizi bilmiyoruz, unuttuk onu. Korkunç olan da budur. Benim uğraşım gerçekleri ortaya çıkarmaktır. Milletim yararlı olsun, gerçekleri öğrensin.*” (Nebioğlu, 1974, s.28).

Edebi kariyerine Kruşçev'in “çözülme” döneminde başlayan Soljenitsın, Klasik Rus edebiyatının gerçekçi geleneklerini sürdüren ama aynı zamanda hem çok modern hem de 1960'ların dünya görüşüne yakın bir yazardır. “*Yazarın gerçeğe olan ilgisi, günlük yaşamın önemsiz detaylarını dikkate alması, yaşanmış gerçek olayları olduğu gibi aktarmak istemesi*” (Golubkov, 2003, s.256) ona, geniş bir okuyucu kitlesine ulaşma ve kamuoyu bilinci oluşturma fırsatı verir.

Soljenitsın eserlerini yazarken sadece bir edebiyatçı ya da olaylara tanık olan biri olarak değil de halkın içinde bulunduğu trajedinin sebebini araştıran bir araştırmacı gibi davranır. Onun eserleri kendi kişisel deneyimlerinin yanında olaylara tanık olan kişilerin ifadeleri doğrultusunda şekillenir. “Gulag Takımadaları” nda iki yüz yirmi yedi kişinin ifadesine başvurur (Golubkov, 2003, s. 256). Âdeta bir gazeteci, bir tarihçi gibi saha araştırması yaparak gerçek olaylara dayanan hikâyeleri edebiyatla süsleyerek okuyucunun karşısına çıkarır. Onun edebî eserleri; içerisinde siyaseti, tarihi, felsefeyi, sosyoloji ve psikolojiyi barındıran disiplinlerarası çalışmalardır.

Soljenitsın, dönemin yazarlarının aksine, sanatsal yaratıcılığını kendini ifade etmek için kullanmak yerine, Rusya'da varlığı belli olmayan basit sıradan insanların karakterlerini, duygu ve düşüncelerini açığa çıkarmak için bir araç olarak kullanır. Bunlardan birisi de şüphesiz ki “*Matriyona'nın Evi*” dir. Yazar bu eserde sıradan bir köylü kadınının suretinde, tüm köylü kadınlarının çektikleri sıkıntıları basit ama bir o kadar da etkileyici bir üslupla anlatarak okuyucuyu bilinçlendirmeye çalışmaktadır.

2. RUS KÖYLÜ KADINININ SİMGESİ “MATRİYONA”

Aleksander Soljenitsın'ın “*Matriyona'nın evi*” adlı hikâyesi, yazarın kamptan döndükten sonra kırsal bir okulda öğretmenlik yaptığı sırada evinde yaşadığı Matriyona Vasilyevna Zakharova'nın hayatını anlattığı, hatta eserinin kahramanına da aynı adı verdiği tamamen gerçek olaylara dayanan otobiyografik bir eserdir.

“*XX yüzyılda toplumda muazzam sosyal ve politik değişikliklerden sonra Rus kadını erkekler tarafından farklı bir şekilde algılanmaya başladı ve dünyanın kendisi ağırlıklı olarak “erkeksi” olmaktan çıktı. Sonucunda Sovyet ve daha sonra Rus edebiyatında yeni karakter özelliklerine sahip kadın karakter ortaya çıktı*” (Tszunju, 2018, s.180). Soljenitsın'ın eserinde bu kadın karakter Matriyona'dır. Yazar, Matriyona'nın suretinde ömrü boyunca hiç yüzü gülmemiş Rus köylü kadınının hikâyesini yavaş yavaş büyük bir ustalıklarla anlatır. Soljenitsın doğruluk, dürüstlük, nezaket, çalışkanlık, sabır, alçakgönüllülük, doğallık gibi insana özgü tüm iyi nitelikleri Matriyona'nın

suretinde bir araya getirerek geleneksel bir karakter oluşturur. Yazar, Matriyona'nın suretinde köy halkının zor şartlardaki yaşamlarına rağmen içindeki saflığı ve temizliği kaybetmediğini göstermektedir. "*Soljenitsın'ın Matriyona'sının kaderinde onun umutsuz sabırla Rusya tarihinin tüm trajik sayfaları yansıtılır: hem devrim hem "on dördüncü yılın sarı temmuzu"; savaşa giden nişanlısını Matriyona sonuna kadar bekleyemez ("Savaşa gitti-kayboldu... Üç yıl saklandım ben, bekledim. Ne bir haber. Ne de gelen..."); ve Matriyona'nın kocasını kaybettiği Vatan Savaşı ve kollektif çiftçilerle ilgili kaos ("Başkan yeni (...) ilk iş olarak tüm sakatların bostanını küçültmek..."), ve "yeni emeklilik yasası"*" (Serafimova, 2021, s. 221). Eser, okuyucunun tarihi olaylara edebiyat penceresinden bakarak olayları yorumlayabilmesini sağlamaktadır.

Hikâye yazar-anlatıcının "*Aşağıda anlatacağım olaydan en azından bir buçuk iki yıl sonra bile trenler Moskova'nın yüz seksen dört kilometre ilerisinde birden yavaşlar, sanki yollarını yoklaya yoklaya yürümeye başlardı. Yolcular hemen pencerelere, sahanlıklara üşüşürlerdi. Yolu mu onarıyorlardı, yoksa tren raydan mı çıkmıştı? Hayır. Geçidi aşar aşmaz tren yeniden hızlanır, yolcular da yerlerine otururlardı. Neden böyle yavaşladıklarını yalnız makinistler bilirlerdi. Bir de ben...*" (245)¹ diyerek makinistlerin yolda yavaşlamasının sebebini yalnız makinistlerin ve kendisinin bildiğini şiirsel bir dille ifade ederek okuyucuda merak uyandırmaktadır. Fakat okuyucu bunun sebebini ancak hikâyenin sonlarında bulabilecektir.

Yazar- anlatıcı ilk olarak, geniş bir aile için tasarlanmış hala sapaşaglam duran evi betimlerken daha sonra da "*altmışına merdiven dayamış yalnız bir kadın*" (250) olarak tasvir ettiği Matriyona'nın yalnız yaşamını, pencerenin önüne dizilmiş saksılarla, tenekeler dolusu çiçeklerle "*bu konuşamayan canlı varlıklar*" (250)'la paylaştığını anlatmaktadır. Evin yeni sakini olan anlatıcı "*evin içinde Matriyona ile benden başka bir kedi, pek çok sıçan, bir sürü de hamamböceği yaşıyordu*" (252) diyerek evin son durumunu okuyucuya aktarmaktadır.

Matriyona'nın evinde yaşamaya başlayan yazar, "*köyü ayakta tuttuğunu düşündüğü bu yaşlı kadına şefkat ve hayranlık hisseder*" (Çelik & Can, 2010, s. 277). Sabahın ilk ışıklarından itibaren başlayan zorlu hayat koşullarına rağmen karşısındaki insana olan saygısından, onu rahatsız etmemeye çalışarak bir odanın içinde işlerini sessiz bir şekilde halletmeye çalışan Matriyona'nın sabah yaptığı işleri şu şekilde sıralar: "*Mutfak bölmesinin ardındaki lambayı yakar, gürlütlü çıkarmamaya çalışarak fırını usulca tutuşturur, keçiyi sağmaya gider (bütün varlığı bu kirlili beyaz, eğik boynuzlu keçiydi), su getirir, üç dökmeye demir çömlekte yemek pişirir. Yer altı kilerinden çıkardığı en küçük patatesleri bir çömlekte keçi için, iriceleri öteki çömlekte kendisi için, yumurta büyüklüğündeki patatesleri de üçüncü çömlekte benim için kaynatır*" (253). Aslında bütün bunlar Matriyona'nın değil, tüm köylü kadınlarının yaptığı sıradan, rutin işlerdir. Köy hayatının zorluğunu ve gündelik koşuşturmasını gösteren örneklerdir.

Yazar bir taraftan köylü halkın içinde bulunduğu ağır hayat koşullarını Matriyona'nın suretinde okuyucuya aktarırken diğer taraftan da savaş sonrası dönemde insanların neredeyse açlık sınırında yaşadığını buna rağmen hayattan zevk almasını bilip hayata hep gülümseyerek baktıklarını, bunun da köylü halkın güzel özelliklerinden biri olduğunu bizlere göstermektedir: "*Akşama ne istersiniz?*" diye soran Matriyona'ya "*Akşama ne isteyeceğim haşlanmış patatesten, patates çorbasından başka? Cephede olduğu gibi günde iki öğün yemek, üstelik hep aynı şeyler*" (255) diye içinden geçiren yazar durumun vahimliğini gözler önüne sererken Matriyona'nın haşlanmış patates ve lapadan başka pişirecek bir seçeneği olmamasına rağmen nezaketen akşam yemeğini sorması da onun için güzelliğini, temizliğini göstermektedir. Bu yokluk ve çaresizlik sadece Matriyona'nın evinde değil, tüm bölgededir. İnsanlar yiyecek-giyecek sıkıntısı çekmektedirler. Bölgede yağ bulmak neredeyse imkansızdır. Patates ve arpa bölge halkının temel besin kaynağıdır. Uzun uğraşlar sonunda emekli olabilmeyi başaran Matriyona'nın eline son yaşında 80 ruble kadar devletten, 100 ruble kadar da İgnatiç'ten para geçer. Matriyona ilk olarak bu parayla paltosunu ve botlarını değiştirir. Onun yeni kıyafetlerini gören komşuları onu kıskanır. Çünkü bölge halkı için bu temel ihtiyaçların bile yenilenmesi lüks sayılmaktadır. Halk yiyecek ve giyecek sıkıntısının yanında yakacak sorunu da yaşamaktadır. Hikâye, Torfoprodukt'a² bağlı Talnovo köyünde geçse de burdan çıkarılan turba³ halka satılmamakta sadece amire, memura, öğretmene ve doktora birer kamyon hibe edilmektedir. Bu yüzden soğuk kış günlerinde yakacak sıkıntısı çeken köylü kadınları da çareyi bir araya gelerek gizlice turba çalmakta bulurlar. Bu kadınlardan biri de Matriyona'dır. İleri yaşına rağmen soğuktan ölmek için sırtında turba dolu çuvalları taşımak zorundadır.

İçinde bulunduğu yokluk, çaresizlik ve yalnızlık Matriyona'yı kimi zaman kederlendirse de o çareyi yine çalışmakta bulur: "*Devlet memurlarının karşısında değil de çalıkların önünde, taşıdığı ağır yükün altında eğilmekten belinin kopması pahasına da olsa yaşantısından memnun, yüzünde iyiliksever bir gülümseme, keyfi yerinde evine dönerdi*" (256). Yazar, "*devlet memurlarının karşısında değil de çalıkların önünde eğilmek*" ifadesini

¹ Burada ve bundan sonra parantez içinde sayfa sayıları belirtilen çalışmalar şu şekildedir: Soljenitsın, Aleksandr (1991). Matriyona'nın Evi. İvan Denisoviç'in Bir Günü içinde (245-292). Çev. Mehmet Özgül. İstanbul: Cem Yay.

² Turba Üretimi

³ Az çok kömürleşmiş bitkilerden oluşan yakıt

kullanarak aslında şehir ve köy hayatını kıyaslamaktadır. Köy hayatı ne kadar zor olursa olsun, şehir hayatının aksine, insanın evine bedenen yorgun fakat ruhen huzurla dönebildiği vurgulanmaktadır.

Kısacası Matriyona'nın soba yakmak, yemek pişirmek gibi günlük ev işlerinin dışında turbo taşımak, kolhoza yardım etmek, patates sökmek, komşularına yardıma koşmak, kışa reçel olsun diye yaban mersini toplamak, keçisine ot toplamak gibi ileri yaşına rağmen dur durak bilmeden çalışmasını gerektiren çok fazla mecburiyetleri vardır. *"Bu çalışkanlık belki de yalnızca Ruslara özgüdür"* (Volinkina & Stolbov, 2003). Bütün bu zorlu yaşamın yanında onu yatağa düşüren yaklaşık kırk sekiz saat boyunca yatağa bağlı kalmasına neden olan bir de hastalığı vardır. Fakat o bu hastalıkla da güçlü karakteri sayesinde başa çıkar. Hiç şikâyet etmeden sabırla bekleyip, çabucak toparlanmaya çalışarak ayağa kalkar. Çünkü onu bekleyen yığınla işleri vardır. Bunların yanında güçlü-kuvvetli mizacına rağmen Matriyona yangından, şimşekten en çok da trenden korkar.

3. MATRİYONA VE BATIL İNANÇLARI

Her toplumda olduğu gibi Rus toplumunda da batıl inançlar kültürün önemli birer parçasıdır. *"Batıl inancın Rus dilindeki karşılığı olan "sueveriye" (sueverie) Türkçede "boş" anlamına gelen "sue" (sue) ile "inanç" anlamına gelen "vera" (vera) sözcüklerinin birleşiminden oluşur. Batıl inancın Rusçadaki tam karşılığı "boş inanç"tır"* (Şölentaş, 2020, s. 255). Yüzyıllar boyunca halklar, bilimsel bir kanıtı olmayan sadece kendi gözlemlerine dayanan olayları iyi ya da kötü olarak yorumlayıp nesilden nesile aktararak batıl inançların etkinliğini sürdürmüşlerdir. Örneğin; Ruslara göre kırık bir aynaya bakmak, kara kedi gördüğünde durmamak kötü şans getirirken; evde karıncaların olması, beklenmedik bir anda ışığın yanması ise iyi şans getirmektedir (Şölentaş, 2020, s.255-256). Bunun gibi kültürel birçok değer edebi metinler içerisinde kendine yer bulmaktadır. Çünkü yazar, içinde büyüüp yetiştiği toplumun bir parçasıdır ve bu toplumun nesilden nesile aktardığı kültürel mirasın da en büyük koruyucusudur.

Bu bağlamda Soljenitsın da eserde çok fazla batıl inançları olan inançsız biri olarak nitelendirdiği Matriyona'nın suretinde Rus halkının batıl inançlarını şu şekilde özetlemektedir: Ona göre; *"Aziz İvan gününde bostana gidilmezdi, gidilirse ertesi yıl ürün alınmazdı. Hava tipilediği zaman birisi kendini asmış demektir. Ayağınızı kapıya kısıtırsanız eve konuk beklemeliydiniz"* (264). Her ne kadar Matriyona batıl inançları olan inançsız biri olarak görülse de su kutsama yortusunda köyden beş kilometre uzaklıktaki kiliseye giderek kutsanması için tencerisini diğer tencerelerin arasına koyması, kutsama töreni bittikten sonra tencerisini yerinde bulamayınca yaşadığı korku ve üzüntü, bunun yanında her işe başlarken Tanrı'nın adıyla başlaması, İgnatiç'i işe gönderirken *"Tanrı rast getirsin"* (264) demesi, odasının her köşesine aziz tasvirlerini asmaı aslında onun tamamen inançsız biri olmadığını da göstermektedir. Yazar, inançsız biri olarak nitelendirdiği Matriyona'nın saflığını ve temizliğini göstermek için onu, sıçanları boğan evdeki topal kedi ile kıyaslamakta ve bu kedi kadar bile günahının olmadığına vurgu yapmaktadır.

Eserin ilerleyen bölümlerinde, Matriyona'nın kara yazgısının sadece zorlu hayat koşulları üzerine kurulmadığı, dönemin koşullarının da ona çok dramatik bir evlilik hazırladığı görülmektedir. Yazar, Matriyona'nın geçmiş yaşamı hakkında okuyucuyu hemen bilgilendirmek yerine bunu eserin ikinci kısmında bir sohbet sırasında Matriyona'ya anlatılmaktadır. Henüz on dokuz yaşındayken aslında kocasının ağabeyi ile birbirlerini çok sevdiklerini fakat Almanlarla savaş çıkınca Faldey'i askere çağırdıklarını, hiç kimselere görünmeden yaklaşık üç yıl onun dönüşünü beklediğini, ondan haber alamayınca Faldey'in kardeşi Yefim'in haber gönderip onu istediğini ve Petrov yortusunda evlendiklerini, aslında bu evliliğin en baştan kötü başladığını şu sözlerle ifade etmektedir: *"Akıllı kız Pokrov yortusunda, aptalı ise Petrov yortusunda kocaya varır"* (270). Bundan sonra da hayatındaki talihsizlikler arka arkaya sıralanır...

Evlendikten çok kısa bir süre sonra Faldey Macar ülkesinden tutsaklıktan çıkıp gelir. Sevdiği kızın kardeşiyle evlendiğini duyunca çılgına dönen Faldey: *"öz kardeşim olmasaydı, ikinizi birden doğurdum"* (271) der. Köyde evlenebileceği başka kızlar olmasına rağmen kendine Matriyona adında başka köyden bir kız bulup evlenir. Bu onun Matriyona'yı çok derin bir aşkla sevdiğinin apaçık göstergesidir.

Eserde her iki evlilik de kıyaslanmaktadır. Faldey'in karısı Matriyona sapasağlam altı çocuk doğururken, eserin kahramanı Matriyona da altı çocuk doğurur fakat her biri en fazla üç ay yaşayıp ölür. Her ne kadar eşi ona sağlam çocuklar doğursa da Faldey mutlu olmaz ve eşine sürekli, sebepli-sebepsiz şiddet uygular. Matriyona'nın eşi Yefim ise, Matriyona'ya hiçbir şekilde şiddet uygulamaz ona değer verir fakat kırık bir yılda savaş çıkınca Yefim'i askere çağırırlar. Kısacası dönemin koşulları Matriyona ve Faldey'i birbirinden ayırır ve onlara mutsuz bir hayat sunar.

Matriyona'nın çocuklarının sürekli ölmesi üzerine bütün köy Matriyona'ya büyü yapıldığına inanır. Matriyona'nın da: *"Büyü yaptılar bana. Eski bir rahibeye iyi etmesi için götürdüler. Büyünün bedenimden çıkıp gitmesi için öksürttü beni. Ama ne çare çıkmadı"* (272) demesi onun da bu durumun gerçekliğine inandığını göstermektedir.

Tek başına koca evde yapayalnız kalan Matriyona, Faldey'in en küçük kızı Kira'yı yanına alır. Onu ölen çocuklarının yerine koyar. Yaklaşık on yıl kadar yanında baktıktan sonra evlilik çağına gelince de genç bir makinistle evlendirir. Matriyona *"evin sol bölümünü ölümünden sonra Kira'ya bırakıyorum"* (272) diye vasiyet eder.

Son yaşında aldığı emekli aylığı ve İgnatiç'ten aldığı kira parası sayesinde yüzü gülmeye başlayan Matriyona'nın talihi su kutsama yortusunda kutsanmış suyunu kaybetmesiyle tekrar eski haline döner ve talihsizlikler peşini bırakmaz. Bu durum hikâyenin trajik sonunu hazırlar.

Kira ve eşi Çerusti'de bir arsa çevirmek isterler. Burayı ellerinde tutabilmek için de arsanın içine ev kondukları gerekir. Fakat bunu yapabilmek için gerekli olan kereste ve tahtayı hiçbir yerden temin etmek mümkün değildir. Bunun için Kira ve eşi Matriyona'nın öldükten sonrası için vasiyet ettiği evin sol bölümünü daha o yaşarken isterler. Matriyona için karar vermek çok zordur. *"Kırk yıldır çatısı altında yaşadığı bu evin yerle bir olacağını düşünmek"* (273) onu korkutur. Bu âdeta onun için hayatın sonu demektir. O henüz kararını bile vermemişken Faldey, oğulları ve damadı ellerinde baltalarla gelip evin sol yarısını söküp alırlar. Boş kalan ara duvarın dışına tahtalarla üstünkörü kapatırlar. Bu, *"evi yıkanların kendilerinin bile Matriyona'nın uzun süre yaşayacağına inanmadıklarını gösteriyordu"* (274). Ve o gün korkunç bir tipi başlar. Âdeta Matriyona'nın evinin yıkılmasına doğa bile razı gelmez. Tam iki hafta evden çıkan keresteleri taşıması için gelecek olan traktör yoğun kardan dolayı gelemmez. Bu sırada evin sakinlerinden biri olan topal kedi evden kaçır. *"Belalar üst üste geliyordu, Matriyona'yı sarsan bir başka olaydı bu"* (275).

Havaların biraz düzelmesiyle keresteleri taşıyacak traktör gelir. Traktör sürücüsü iki kere gidip gelmektense tüm kütükleri bir traktöre yükleyerek yola çıkar. Bu kadar yükün tek bir traktör kasasıyla taşınmasının olanaksız olduğunu anlayan Matriyona: *"Tanrı sonumuzu hayır etsin!"* (277) diyerek gidenlerin peşinden koşar. Ve bir daha eve dönmez. Hikâyenin en başında yazar-anlatıcının makinistlerin yolda *"neden böyle yaşadıklarını yalnız makinistler bilirlerdi. Bir de ben..."* (245) diyerek bahsettiği olay artık gün yüzüne çıkmaktadır. Matriyona'nın en çok korktuğu şey başına gelmiştir. Keresteleri taşıyan traktörün raylardan geçişi sırasında trenin çarpması sonucu Matriyona ve Faldey'in oğlu feci şekilde can verirler.

N.V. Kovtun (2013), *"A. Soljenitsın'ın "Matriyona'nın evi" ve V. Rasputin'in "Kulübe" adlı eserlerinde İkonik Hristiyan Geleneği: Yazarın Diyalog Sorunu"* adlı makalesinde Rus ulusal kültürünün en önemli göstergelerinden birinin ev olduğuna ve eserin başlığının da bu sebeple *"Matriyona'nın Evi"* olarak tercih edildiğine detaylı bir şekilde yer vermektedir. Ev ve insan arasında sıkı bir bağ olduğunu göstermeye çalışan Soljenitsın, evin yıkılmasıyla Matriyona'nın ölümünü ilişkilendirmektedir.

Hayatını başkalarına yardıma adayan, hiç kimseden en ufak bir karşılık bile beklemeden herkese koşulsuz yardıma koşan Matriyona bu uğurda ölür. Yazarın eserin en sonunda da belirttiği gibi *"hepimiz onunla yan yana yaşıyor, fakat hiçbirimiz, onun, "her köyde onu ayakta tutan bir doğru vardır" atasözündeki doğru insan olduğunu anlayamıyorduk"* (292). Tüm dünyada doğru insanlar vardır ve Matriyona da o insanlardan sadece birisidir.

4. SONUÇ

20. yüzyıl Rus edebiyatının ikinci yarısının gelişmesinde ve şekillenmesinde Aleksandr Soljenitsın'ın yeri ve önemi kuşkusuz çok büyüktür. Onun eserleri; içinde geniş bir Rus tarihini barındıran, gerçek olaylara dayanan eserlerdir. Eserlerinde daha çok kendinin de deneyimlediği Stalin dönemindeki Sovyet çalışma kamplarının gerçek yüzünü okuyucuya aktarmaya çalışan Soljenitsın, *"Matriyona'nın Evi"* adlı öyküsünü ise köy nesri türünde yazarak köylü kadınının gündelik yaşamını yalın bir dille okuyucuya aktarmaktadır.

Bu çalışmada, ilk olarak Aleksandr Soljenitsın'ın hayatının bir döneminde tanıdığı, onda Rus köylü kadınına simgeleyen en güzel örnekleri gördüğü Matriyona'nın yaşamı ve hayat şartları irdelenmeye çalışılmaktadır. Rus halkının büyük çoğunluğunu oluşturan köylü halkın, özellikle de kadınların hayatları bu dönemde çok zordur. Sabahın ilk ışığından gece yarısına kadar hiç durmadan yapmaları gereken günlük sıradan işlerinin yanında, dönemin koşullarının onları mecbur bıraktığı ağır yükümlülükleri de vardır. Savaş sonrası dönemde erkek nüfusunun çoğunun cepheden dönememesi sonucunda dul kalan kadınlar, erkeklerin yapması gereken iş yükünü de sırtlarına almak zorunda kalmışlardır. Açlık ve sefaletin kol gezdiği bu dönemde bile içinde buldukları bu zorlu hayat koşullarından şikâyet etmeden, her zaman sabreden kadınlardan sadece biridir Matriyona.

Savaş, insanları sadece açlığa ve yokluğa mahkûm etmez, onların alın yazılarının da kötü yazılmasına sebep olur. Henüz on dokuz yaşında genç bir kızken sevdiği adamın Almanlarla savaş çıkması sonucunda askere çağırılmasıyla hayatı altüst olur. Yıllarca sevdiğinin dönmesini bekler fakat onun dönüşü Matriyona'nın evlenmesinden çok kısa bir süre sonra gerçekleşir. Hayatının en büyük yıkımını öldü sandığı sevdiği adamı karşısında görünce yaşar. Çünkü o adamın kardeşiyle evlenmiştir. Tüm bu yaşananların sebebini Petrov yortusunda evlenmesine bağlayan Matriyona'nın yaşamında bundan sonra hiçbir şey yolunda gitmez. Altı kez çocuk doğurur fakat her biri en fazla üç ay yaşayıp ölür. Bunların üzerine de eşini 1941 yılında savaş çıkması

sonucu askere çağırılır. Askerden bir daha geri dönmeyen kocasının akıbeti hakkında hiçbir şey bilmeyen Matriyona hayatın tüm zorluklarıyla tek başına mücadele etmeye çalışır.

Batıl inançlar, kültürün önemli birer parçasıdır ve toplumların kültür elçisi rolündeki yazarlar da batıl inanç gibi kültürel mirasları edebi eserleri aracılığıyla nesilden nesile aktarmaktadırlar. Bu çalışmada yazar, eserde çok fazla batıl inançları olan inançsız biri olarak nitelendirilen Matriyona'nın suretinde Rus halkının batıl inançlarını, bu inançların halkın yaşamına nasıl yön verdiğini ve onların yaşamlarını nasıl etkilediğini göstermektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada, Rus köylü kadınlarının dönemin zorlu koşullarıyla birlikte zaten çok zor olan yaşamlarının daha da zorlaşmasına rağmen içlerindeki saflığı ve temizliği yitirmeden hayata tutunmaya çalışmaları ve bunu yaparken de içinde yetiştikleri kültürün bir parçası olan batıl inançları ve bu batıl inançların onların yaşamlarını nasıl şekillendirdiği incelenmektedir.

KAYNAKÇA

- Çelik, R. (2017). Köy Nesri Yazarlarının Öykülerinde Toplumsal Değişim Açısından Rus Köylüsünün Dün-Bugün Çatışması. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (47), 31-38. <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.12332>
- Çelik, R., & Can, B. (2010). Tarih- Edebiyat Bağlamında A. Soljenitsın'ın Eserlerinde Figürler. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(29), 271-282.
- Golubkov, M. M. (2003). *Russkaya literatura XX v.: ucebnoye posobiye dlya abiturientov vuzov*. Moskva: Aspekt Press.
- Kovtun, N. V. (2013). İkonicheskiye Hristianskiye Traditsiya v "Matreninom Dvore" A. Soljenitsına i "izbe" V. Rasputina: Problema Avtorskogo Dialoga. *Filologičeskiy Klass*. 3(33).
- Nebioğlu, O. (1974). *Soljenitsın'ın Hayatı*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Serafimova, V.D. (2021). *Istoriya russkoy literaturı XX-XXI vekov: ucebnik*. Moskva: Infra-M.
- Soljenitsın, A. (1991). Matriyona'nın Evi. *İvan Denisoviç'in Bir Günü* içinde (s. 245-292). Çev. Mehmet Özgül. İstanbul: Cem Yay.
- Şölentaş, E. (2020). Rus Kültüründe Batıl İnançlar. R. Şakar (Ed.), *Gelenekler Bağlamında Rus Kültürü* (1.baskı) içinde (s.255-271). Ankara: Nobel Yay.
- Tszyunju, B. (2018). Traditsionnoye i novatorskoye v obrazah Matrenı iz rasskaza "Matrenin dvor" A. I. Solzhenitsına i Tamarı Ivanovni iz povesti "doç Ivana, mat Ivana" V. G. Rasputina. *Vestnik Moskovskogo universiteta*. Seriya 9. Filologiya. №4.
- Volinkina, V.M., & Stolbov V. A. (2003). Mentalitet russkogo naroda. *Geografiya* № 4 [https://geo.1sept.ru/article.php?ID=200300405\(17.11.2021\)](https://geo.1sept.ru/article.php?ID=200300405(17.11.2021)).
- Turba terimi için: <https://sozluk.gov.tr> (26.10.2021).